

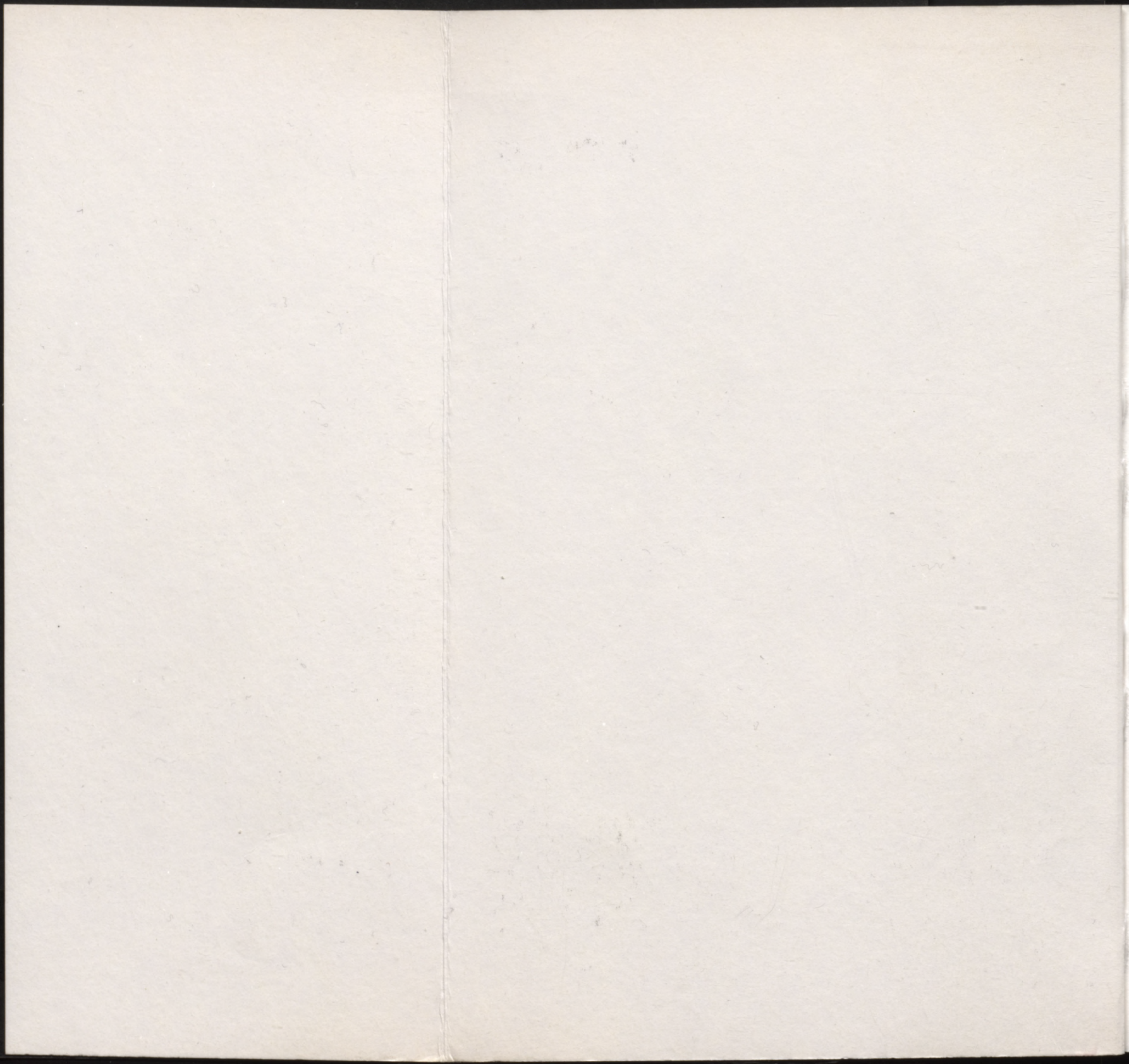
Aivars Stranga

**LATVIJAS –
PADOMJU KRIEVIJAS
MIERA LĪGUMS
1920. GADA 11. AUGUSTĀ**

"..Krievija bez ierunām atzīst Latvijas valsts neatkarību, patstāvību un suverenitāti un labprātīgi un uz mūžīgiem laikiem atskāš no visām suverēnām tiesībām, kuras piederēja Krievijai attiecībā uz Latvijas tautu un zemi.."

(no Miera līguma 2. panta)

33816

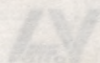
LL

Kontroleksemplārs

Aivars Stranga

**LATVIJAS –
PADOMJU KRIEVIJAS
MIERA LĪGUMS
1920. GADA 11. AUGUSTĀ**

Latvijas – padomju Krievijas
attiecības 1919.–1925. gadā

Fonda Latvijas Vēsture
2000

ANNA STUBBS

—LATVIA—

RADOMI-KRIVAS

MIEVA JAGONS

1930. 6/24. 11. 1931

2000-4
165

L

LUK 323(474.3)(091)+94(474.3)
2623

Aivars Stranga
Latvijas – padomju Krievijas miera līgums
1920. gada 11. augustā
Latvijas – padomju Krievijas attiecības 1919.–1925. gadā

Aivars Stranga

**LATVIJAS –
PADOMJU KRIEVIJAS
MIERA LĪGUMS
1920. GADA 11. AUGUSTĀ**

**Latvijas – padomju Krievijas
attiecības 1919.–1925. gadā**

**Fonds Latvijas Vēsture
2000**

UDK 327(474.3)(091)+94(474.3)
St 653

Aivars Stranga

Latvijas – padomju Krievijas miera līgums

1920. gada 11. augustā

Latvijas – padomju Krievijas attiecības 1919.–1925. gadā

Rīga, 2000, 258 lpp.

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

0300014404

*Autors izsaka sirsnīgu pateicību cilvēkiem,
kuru atbalsts nodrošināja grāmatas iznākšanu:
profesora D. A. Lēbera stipendija ļāva mierīgi pabeigt šo darbu,
Latvijas Universitātes rektora profesora Jura Zaķa un jaunievēlētā
rektora (bijušā Zinātnes prorektora) profesora Ivara Lāča atsaucība un
ieinteresētība ļāva to nopublicēt*

Korektore Dzidra Paeglīte

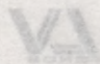
Datorsalikums Aivars Stranga

Maketēšana un datorgrafika Andrejs Zile, Svetlana Zile

Vāka noformējums Andrejs Zile

Izdevējs Latvijas Universitātes

žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds

ISBN 9984-643-20-4

© Aivars Stranga, 2000

182	NOBEIGUMS
181	Pielikums 1
180	Pielikums 2
179	Personu rādītājs

Saturs

IEVADS	7
1. nodaļa	
PAMIERS. 1920. GADA 30. JANVĀRIS	13
1. Pretim vispasaules revolūcijai	13
2. Slepēnais pamiers	17
3. "Finita la comedia"	37
2. nodaļa	
MIERS. 1920. GADA 11. AUGUSTS	43
1. Miera sarunu sagatavošana	43
2. Miera sarunas: Maskavas posms	52
3. Miera sarunas: Rīgas posms	57
4. Miera līgums	62
5. Latvijas Komunistiskā partija un Latvijas – Krievijas miera līgums	73
6. Bēgļu atgriešanās	78
7. Pirmā krīze Latvijas – Krievijas attiecībās: Vrangeliāde	83
8. Latvijas – Krievijas attiecību normalizēšanās un miera līguma izpildes gaita: 1921. gada sākums	91
Otrās nodaļas nobeigums	98
3. nodaļa	
LATVIJAS – KRIEVIJAS ATTIECĪBAS: 1921.–1925. GADI	111
1. Krievijas nostāja pret Latviju pēc Krievijas – Polijas miera līguma. 1921. gads	111
2. Konferenču gads: 1922.	123
3. Zaudētāji: krievu emigranti un LKP	138
4. Neuzbrukšanas un tranzīta līguma piedāvājums: Koppa misija	144
5. Tallinas pučs	157
6. Krievijas un Baltijas valstu neuzbrukšanas līgumu jautājums 1925. gadā	166
7. Latvijas – Krievijas ekonomiskās attiecības: 1921.–1925. gadi	178

NOBEIGUMS	214
Pielikums 1	231
Pielikums 2	247
Personu rādītājs	251

Latvijas Demokrātiskā partija
 11. augustā
 1919-1925. gada
 2000, 258 lpp.

1. nodaļa	214
PAMĪERS. 1920. GADA 30. JANVĀRIS	214
1. Pirma vispārējais revoliucionārs	214
2. Stiprināt partijas	214
3. "Pirms la komēdijā"	214
2. nodaļa	231
MĪERS. 1920. GADA 11. AUGUSTS	231
1. Miera sarunu sagatavošana	231
2. Miera sarunas: Maskavas postris	231
3. Miera sarunas: Rīgas postris	231
4. Miera līgums	231
5. Latvijas Komunistiskā partija un Latvijas - Krievijas miera līgums	231
6. Bāgļu atgriešanās	231
7. Pirma krīze Latvijas - Krievijas attiecībās: Vrangeliāde	231
8. Latvijas - Krievijas attiecību normalizēšanās un miera līguma izpildes	231
9. gada: 1921. gada atgriešanās	231
10. Otrās nodaļas nosaukums	231
3. nodaļa	247
LATVIJAS - KRIEVIJAS ATTIECĪBAS: 1921 - 1925. GADI	247
1. Krievijas postāls pēc Latvijas - Polijas miera līguma	247
1921. gada	247
2. Konferenču gads: 1922.	247
3. Zaudējumi: krievu emigranti un LKP	247
4. Neuzbrūkšana un tranzīta līguma pabeigšana: Kopa misija	247
5. Tallinas pils	247
6. Krievijas un Baltijas valstu neuzbrūkšanas līgumu jaušums	247
1925. gada	247
7. Latvijas - Krievijas ekonomiskās attiecības: 1921 - 1925. gadi	247

IEVADS

1920. gada 11. augusta Latvijas – Krievijas miera līgums Latvijā tika vērtēts kā viens no visnozīmīgākajiem līgumiem, kuri tika noslēgti visā brīvvalsts divdesmit gadu laikā; tikai Latvijas atzīšana *de iure* un uzņemšana Tautu Savienībā (1921) kaut cik līdzinājās, pēc nozīmes, mieram ar Krieviju. Trīsdesmito gadu nogalē Tautu Savienības nozīme valsts ārpolitikā dramatiski kritās; līgums ar Krieviju palika, Latvijas vērtību skalā nedevalvēts līdz pat valsts bojā ejai, kad PSRS to brutāli lauza, okupējot mūsu valsti. Pat pagaidu miera līgums ar Vāciju 1920. gada 15. jūlijā (Latvija to kopš 1926. gada, kad praktiski visi jautājumi attiecībā ar Vāciju bija noregulēti, uzskatīja par galīgu mieru) neieguva līguma ar Krieviju politiskā simbolisma nozīmīgumu – Latvija nekad nebija bijusi Vācijas sastāvdaļa. Ilgus gadus 11. augusts bija svinamā diena; Ulmanis to atcēla 1934. gadā, pēc apvērsuma, taču ar to līguma nozīme viņa režīma ārpolitiskajos priekšstatos nemazinājās – gluži otrādi, pieauga. Ne tikai tas, kas līgumā bija teikts – ka Krievija uz mūžīgiem laikiem atsakās no Latvijas un atzīst mūsu neatkarību un suverenitāti līguma noteiktajās robežās – tika vērtēts ļoti augsti. Līgums tika uzskatīts par atšķirīgu no 1919. gada Parīzes apkaimes pilis parakstītajiem līgumiem (nozīmīgākais un liktenīgākais – Versaļas līgums). Ja tie bija diktāta līgumi – uzspiesti Pirmā pasaules kara zaudētājiem, vismaz daļēji – pat netaisnīgi līgumi, tad Latvijas līgums ar Krieviju Latvijā tika vērtēts kā abu valstu brīvas gribas un vienošanās rezultāts. V. Munters, Ulmaņa režīma ārlietu ministrs, 1938. gada novembrī pat paziņoja, ka Versaļas miera līguma, līdz ar to – visas Versaļas sistēmas, liktenis Latvijai neesot īpaši nozīmīgs pats par sevi: Latvijas neatkarība “.. nav noenkurota Versaļas miera līgumā ..”, bet divos miera līgumos – ar Krieviju un Vāciju; šie līgumi, atšķirībā no Versaļas, esot “.. brīvi slēgti ..”.¹ Latvijas, tāpat kā visas Austrumu Eiropas liktenis, tomēr, pretēji Muntera priekšstatam, bija noenkurots tieši Versaļas – Rīgas sistēmā, lai arī šādu sistēmas apzīmējumu viņš nelietoja. Versaļas miera līgums bija pirmais pēc pasaules kara, neapšaubāmi – ļoti svarīgs, taču tas neizveidoja Austrumu Eiropas karti. Krievijas un Polijas sadursme, uz dzīvību un nāvi, noteica reģiona un, iespējams, pat visa kontinenta likteni.

Tukšumu, kuru atstāja Vācijas zaudējums karā un vācu karaspēka haotiskā izvākšanās no okupētajiem plašumiem austrumos, sāka aizpildīt ar 1918. gada beigām, no vienas puses, Krievija – cenšoties nest Eiropai komunistisku revolūciju, un Polija, no otras puses – cenšoties atgūt 18. gadsimta šķietamo lielumu un īstenot Pilsudska austrumu federācijas iedomas. Sākās poļu – krievu sadursmes un karš, kurš

ilga kopumā divdesmit mēnešus – no 1919. gada sākuma līdz pamieram Rīgā 1920. gada 12. oktobrī. Poļu sākotnējos panākumus nomainīja 1920. gada jūlija – augusta gandrīz katastrofālās neveiksmes; 14. augustā kazaki bija Varšavas piepilsētās, piecu dienu ceļā no Berlīnes; Eiropas revolūcija šķīta ar roku sasniedzama.² Poļu uzvara pie Varšavas nosargāja Versaļas sistēmu un Centrālo Eiropu no komunisma; tā nosargāja arī nesen parakstītos Baltijas valstu miera līgumus ar Krieviju. 1921. gada 18. martā Rīgā noslēgtais Krievijas – Polijas miers bija pēdējais miera līgums pēc Pirmā pasaules kara, taču tā nozīme bija pirmšķirīga. Tas pabeidza Eiropas ģeopolitiskās kartes izveidi; tas pabeidza starptautisko attiecību sistēmas izveidi: tā bija Versaļas – Rīgas sistēma.³ Taču Polija un poļi reti kad ir bijuši mēra sajūtas cilvēki; jau tālajā 1823. gadā Heinrihs Heine pēc ceļojuma pa Poliju rakstīja: poļiem ir labi karavīri un ģenerāļi, bet pavisam maz izveicīgu politiķu (*aber gar wenige seidene Staatsmänner*).⁴ Sakaujot lielniekus pie Varšavas, Polija iedomājās, ka tagad tā ir ista piektā lielvalsts, Eiropas kontinentā. Savā arogancē un uzpūtībā tā nereti pārspēja istās lielvalstis un tieši tās arogance atbaidīja no Varšavas vairāk, kā no Maskavas vai Berlīnes, vājinot jauno valstu kopējas drošības sistēmas izveidi.

Versaļas – Rīgas sistēmā bija divas revizionistiskas valstis – Krievija un Vācija, kuru mērķi bija vai nu sistēmas revīzija – galvenokārt, uz jauno valstu rēķina, vai pat sistēmas pilnīga iznīcināšana. No četrām istām Eiropas lielvalstīm (Anglija, Francija, Krievija, Vācija) divas bija revizionistiskas; tas nebija daudzsološs spēku samērs par labu *status quo* valstīm. Tieši Polijas – Krievijas miera līgums, Rīgas miers, kā rakstīja britu vēsturnieks A. Dž. P. Teilors, padarīja PSRS aliansi ar Poliju 1939. gadā par neiespējamu un pavēra ceļu Staļina – Hitlera paktam, Polijas ceturtajai sadalīšanai un pasaules karam; Teilora priekšstatā Rīgas mieram bija pat lielāka nozīme Otrā pasaules kara izcelšanās, kā Versaļas līgumam.⁵ Baltijas valstis nekad nebija Versaļas – Rīgas sistēmā, Krievijas pašu galveno interešu centrā; neviena no galvenajām problēmām, kuras nodarbināja Krieviju, nekoncentrējās Baltijā. Tomēr Baltija saistīja Krievijas uzmanību vismaz no trim aspektiem. Pirmais bija: Vispasaules revolūcijas veicināšana, izmantojot Baltiju kā placdarmu 1918.–1919. gadā un vēlāk kā tranzītzemi naudas, literatūras un aģentu nogādāšanai Vakareiropā.⁶ Šis aspekts sāka radikāli zaudēt savu nozīmi, pirmkārt, pēc sakāves pie Varšavas un, otrkārt, pēc diplomātisko attiecību nodibināšanas ar Vāciju 1922. gadā, pēc Rapallo. Līdz sakāvei pie Varšavas Baltijai bija sava, lai arī otršķirīga vieta Krievijas plānos nest komunismu uz rietumiem. Pēc sakāves komunisma eksports militāras agresijas veidā kļuva neiespējams uz daudziem gadiem. Latvija un Igaunija (ar Lietuvu Krievijai vispār nebija robežas, kopš 1920. gada oktobra, “Vidus Lietuvas” galīgas nonākšanas Polijas sastāvā), līdz 1922. gadam saglabāja samērā nozīmīgu lomu Maskavas sakaru uzturēšanai ar Rietumiem, taču pat šī loma mazinājās, kad, nodibinot attiecības ar Vāciju, Krievija, protams, izraudzījās Berlīni, pašā Eiropas vidū, par savas graužošās darbības centru (kāds tas arī palika līdz pat 1933. gadam, Hitlera nākšanai pie varas). Latvijas un Igaunijas loma graužošās darbības eksportā kritās (bet – nekad neizzuda pavisam) arī Eiropas realitāšu rezultātā: sociālais un politiskais nemiers kontinenta attīstītākajās daļās izrādījās daudz vājāks, nekā sākotnējā uztraukumā tas bija

daudziem licies. Modernajās Rietumu valstīs karš vājināja šķiru konfliktus, nevis tos saasināja; valstis, kurās demokrātiskas un liberālas valdības bija bijušas efektīvas (Lielbritānijā, jo īpaši; arī republikāniskajā Francijā), kļuva stiprākas, labklājība – lielāka. Boļševisms tā arī palika atpalikušās Krievijas ietvaros; liberālā Vakareropa ieguva stabilāku un drošāku sabiedrību, vismaz līdz pasaules krīzei 1929. gadā.⁷ Jau 1923. gadā kļuva redzams, ka pat inflācijas nomocītajā Vācijā komunistu pučs, ja to neatbalsta padomju militārā agresija, ir lemts bojā ejai. Gadu vēlāk savu stabilitāti apliecināja pat daudz mazāk attīstītā un nomaļā Igaunija – arī tur komunistu pučs, nesāņemot Krievijas intervences tūlītēju palīdzību, izgāzās. Kominternes daudzīnātā “pēckara revolucionārā krīze” bija garām.

Krievijas interese par Baltiju no otra aspekta – no teritoriālā revizionisma viedokļa, bija nemainīga un noturīga, taču divdesmitajos gados Krievijas iespējas atgūt zaudēto bija minimālas, ja bija vispār. Zaudētā atgūšana nebija iespējama bez Polijas neatkarības iznīcināšanas, bet tā savukārt nebija iespējama bez vienošanās ar Vāciju. Lai arī Krievijas ārpolitiskā darbība bija daudzveidīga, divdesmito gadu laikā tai bija tikai divi, ļoti svarīgi virzieni: Eiropā tās bija attiecības ar Vāciju, pasaules otrā malā – iesaistīšanās Ķīnas iekšējās cīņās. Attiecības ar Baltiju bija pakārtotas Krievijas attiecībām ar Vāciju un Poliju. 1920. gada 21. decembrī, referējot padomju astotajā kongresā, Leņins uzsvēra, ka padomju ārpolitika balstās uz diviem vaļiem: uz pretrunu veicināšanu un izmantošanu kapitālistisko valstu vidū un uz speciālu attiecību kultivēšanu starp padomju Krieviju un Vāciju.⁸ Taču Vācija divdesmito gadu sākumā bija politiski un militāri vēl vājāka par Krieviju; nevis Polijas sadalīšana nodarbināja Vāciju, bet – kā nosargāt sevi pret eventuālu Francijas un Polijas agresiju (1923. gadā Francija okupēja Rūru); pat visvājākā Baltijas valsts, Lietuva, izmantoja Vācijas nelaiemes, lai 1923. gadā okupētu pilnīgi vācisko Mēmeli, radot ar to pamatu Vācijas neizbēgamai atmaksai kādreiz nākotnē. Lai arī Vācijā vienmēr bija redzami politiķi (armijā, tiklab kā Ārlietu ministrijā – “sarkanais barons” A. fon Malcāns ir vispazīstamākais), kuri jau kopš 1920. gada iestājās par aktīvu un agresīvu sadarbību ar Krieviju pret Poliju, lai arī 1920.–1922. gados notika slepeni kontakti ar Maskavu, saprāts un sava vājuma apzināšanās ņēma virsroku Berlīnē. Tūlīt pēc Rapallo līguma Vācija un Krievija patiešām nolēma sadarboties, veidojot kopēju pieeju Polijai un Baltijai, taču kooperācija neradīja tiešus draudus Baltijas valstīm; pat 1922.–1923. gados šī vācu – krievu sadarbība nepastāvēja sistemātiskā un stingri regulārā veidā. Tā neradīja slepenus līgumus un tā nav vērtējama no 1939. gada noziedzīgo paktu standartu viedokļa. Pat Rapallo politikas ziedu laikā 1922.–1925. gados, Vācija apzinājās, ka pārāk cieša sadarbība ar Krieviju Baltijas jautājumā var veicināt Polijas iesaistīšanos, ko Vācija nevēlējās pieļaut. Tas nenozīmēja, ka Vācija spētu vai vēlētos izveidot Baltijā pretpoļu aliansi: kad divdesmito gadu vidū Lietuvai “noreiba” galva un tā piedāvāja Vācijai noslēgt Vācijas–Krievijas–Lietuvas pretpoļu savienību (1927. gada martā un 1932. gada oktobrī lietuvieši atkārtoja savu piedāvājumu – tikpat neveiksmīgi)⁹, Vācija to noraidīja. Vācijas ekonomiskās attiecības ar Baltiju (īpaši – pēc 1923. gada, pēc Vācijas pirmajiem, pagaidu, tirdzniecības līgumiem ar Baltijas valstīm), savukārt tikai veicināja labklājības un drošības pieaugumu reģionā.¹⁰

Krievijas kā revizionistiskas valsts stāvoklis noteica tās drošības intereses Baltijā; tas bija Krievijas interešu Baltijā trešais aspekts. Lielā mērā tas, kas no Krievijas priekšstatu viedokļa bija drošība, bija **nedrošība** no Baltijas valstu ilgtermiņa interešu viedokļa. Piekopjot tradicionālu diplomātiju – izmantojot pretrunas Baltijas valstu vidū un pretrunas lielvalstu pieejā Baltijai un citus līdzekļus – Krievija (PSRS) centās nepieļaut defensīvas alianses izveidi Baltijā, īpaši – ar Polijas piedalīšanos. Maskava vēlējās vājināt Francijas iesaistīšanos Austrumeiropā kopumā un Baltijā atsevišķi; tāpat tā vēlējās vājināt Baltijas valstu sakarus ar Tautu Savienību, kuru Krievija vērtēja kā pret sevi vērstu “imperiālistu” organizāciju. Naidis pret Tautu savienību bija konsekventa Maskavas ārpolitikas iezīme visus divdesmitos gadus. Krievijas drošības intereses bija ekvivalentas revizionisma īstenošanai – lai arī cik attālā nākotnē – nepieciešamo labvēlīgu priekšnoteikumu radīšanai. Krievijas priekšstatā Baltijas valstīm bija jābūt neitrālām un, cik iespējams, izolētām vienai no otras; pret katru no tām Krievija piekopa diezgan niansētu individuālu politiku. Divdesmito gadu sākumā viens no ietekmīgākajiem līdzekļiem Maskavas rokās – ar mērķi nepieļaut defensīvas alianses izveidi Baltijā – bija lielo cerību uz saimniecisku “tiltu” – starp Krieviju un Rietumiem – veicināšana Baltijā, arī Somijā. Savu drošības interešu labā Krievija sadarbojās ar Vāciju, taču nedz Krievija, nedz Vācija ir vainojamas pie tā, ka jaunās valstis neizveidoja savstarpējas palīdzības drošības sistēmu; to nevēlējās pašas jaunās valstis. Krievija divdesmitajos gados vienmēr uzsvēra, ka tās drošības intereses Baltijā nosaka bailes no iespējamās “imperiālistu” agresijas, izmantojot Baltiju kā placdarmu; pat šodienas zinātniskā literatūrā var sastapt viedokli, ka bažas par agresiju no Rietumiem esot bijis pastāvīgs faktors Krievijas (PSRS) ārējā politikā visus divdesmit starpkaru gadus.¹¹ Lai arī šādu Krievijas aizdomu pret Rietumiem pastāvēšana nav noliedzama, to loma Maskavas nostājā nav arī jāpārspīlē: Krievijas rīcībā vienmēr bija informācija – un tās iegūšanai nebija jāizmanto pat tās daudzie un izcilie izlūki – par to, ka nekādu intervences plānu, vēl jo vairāk – caur Baltiju, Rietumu buržuāziskām valstīm nav. Taču pati par sevi mazu valstu pastāvēšana gar padomju Krievijas robežām tika vērtēta kā nedrošība Krievijai; nekad Maskavu neatstāja aizdomas un bažas par Polijas, Vācijas vai pat Francijas un Anglijas iespaida pieaugumu Baltijā, ko tā vērtēja kā pret sevi vērstu. Galīgi no šī stāvokļa varēja rast izeju, Maskavas priekšstatā, tikai okupējot un anektējot Baltijas valstis un ar to radikāli un neatgriezeniski novēršot iespēju, ka tās nonāk Maskavai nepieņemamu ārēju iespaidu varā; revizionisms un drošība, atkal, bija nesaraujami saistīti. Divdesmitajos gados Krievija bija ģeopolitiski un ekonomiski vāja, taču centās pārvarēt šo vājumu, attīstot totalitāru – valsts un partijas kontroles jomā un centralizācijā – ārpolitikas tipu un izmantojot ļoti daudzveidīgus ārpolitikas īstenošanas līdzekļus: blakus tradicionālajai diplomātijai un ārējai tirdzniecībai darbojās Komunistiskā Internacionāle, Sarkanā Arodbiedrību Internacionāle (Profintern), slepenās policijas (ČK, OGPU) ārējais izlūkdienests, ļoti spēcīgais militārais izlūkdienests, Kultūras sakaru komiteja ar ārzemēm un citas institūcijas. Visas tās veica savu darbību Latvijā.¹²

Latvijas – Krievijas miera līguma izstrāde un tā īstenošanas gaita ļauj iepazīties ar abu valstu pieeju lielam skaitam starptautisko attiecību jautājumu divdesmito gadu

pirmajā pusē; ne tikai bilaterālās attiecības bija abu valstu uzmanības centrā, gatavojot un realizējot miera līgumu. Abām valstīm tā bija viena no pirmajām diplomātijas “smalkās mākslas skolām”; attieksme pret līgumu un pret attiecībām ar Krieviju, plašākā kontekstā, bija uzbudinātu iekšpolitisko diskusiju un cīņu objekts Latvijā. Attiecības ar Krieviju, īpaši – līdz 1925. gadam, bija arī Latvijas ekonomiskā modeļa meklējumu jautājums: kas Latvija būs pēckara Eiropā? “Tilts”? Agrāra nomale? Galvenokārt agrāra, bet Eiropas tirgū integrēta valsts? Atšķirībā no totalitārās padomju ārpolitikas, parlamentārajā Latvijā pastāvēja dažādi priekšstati par attiecībām ar Krieviju un drošības risinājumiem reģionā.

Par šiem un citiem jautājumiem ir šis darbs – pirmā grāmata, speciāli veltīta nozīmīgajam līgumam un Latvijas – Krievijas attiecībām divdesmito gadu pirmajā pusē, līdz 1925. gadam, kad starptautiskajās attiecībās Eiropā notika svarīgas pārmaiņas – tika parakstīti Lokarno līgumi, uzlabojās Vācijas – Francijas attiecības, bet sāka pasliktināties Vācijas – Polijas attiecības; ekonomikā, savukārt, sākās lielā uzplaukuma laiks, bet Krievija ievadīja jaunu diplomātiskās aktivitātes posmu, vērstu pret t.s. Austrumu Lokarno projektiem. Krievijas – Latvijas attiecības divdesmito gadu pirmajā pusē tiek aplūkotas, salīdzinot tās ar Somijas, Igaunijas, Lietuvas un Polijas pieredzi miera līgumu ar Krieviju sagatavošanā un īstenošanā un starpvalstu attiecību realizēšanā; uzmanība tiek pievērsta dažādu politisko un saimniecisko spēku un grupu Latvijā pieejai attiecībām ar Krieviju. Darbā tiek aplūkoti arī divu citu līgumu – neuzbrukšanas un tirdzniecības līguma ar Krieviju, kurus Latvija centās panākt, likteņi. Pielikumā apkopoti materiāli par padomju iestāžu Latvijā slepeno darbību pirmajos desmit gados pēc miera līguma.

Atsauces un skaidrojumi

¹ V. Munters. Starptautiskais stāvoklis // Sējējs, 1938, nov. (11), 1138. lpp.

² Norman Davies. Europe. A History. – Oxford, 1996. – p. 934–935.

³ Historia Dyplomacji Polskiej. Tom 4. 1918–1939. Pod redakcją Piotra Lossowskiego. – Warszawa, 1995. – l. 172.

⁴ Heinrich Heine. Werke und Briefe. Aufbau – Verlag. Berlin und Weimar, 1980. – s. 568–569.

⁵ A. J. P. Taylor. The Course of German History. – New York, 1962. – p. 219.

⁶ Skat. noderīgu Krievijas attiecību ar Baltiju, kopš 1919. gada, periodizāciju – R. J. Misunas. The Role of the Baltic States in Soviet Relations with the West During the Interwar Period. – In “The Baltic in International Relations Between the Two World Wars. – Acta Universitatis Stockholmensis”, 1988. – p. 177–178.

⁷ A. J. P. Taylor. From Sarajevo to Potsdam.. – p. 59–60; Robert O. Paxton. Europe in the Twentieth Century. Second Edition. – Harcourt Brace Jovanovich Inc (USA), 1985. – p. 99–103.

⁸ Dokumenti vņešņej politiki SSSR, t. 3. – Moskva, 1959. – s. 414–415.

⁹ Vācijas sūtņa Lietuvā Dr. E. Cehlina 1933. gada 12. decembra pārskats par Vācijas – Lietuvas attiecībām. – DGFP 1918–1945. Ser. C. Vol. II. – London, 1959. – p. 219–220.

¹⁰ John Hiden. The Baltic States and Weimar Ostpolitik. – Cambridge University Press, 1987. – p. 121–122; J. Hiden. Weimar Revisionism and Baltic Security. – Acta Universitatis Stockholmensis, 1988. – p. 150–151.

¹¹ Gabriel Gorodetsky. Retour sur la preparation de la Seconde guerre mondiale: Les dessous du pacte german – soviétique. – Le Monde diplomatique, juillet, 1997. – p. 3–4.

¹² Theodore H. van Laye. Soviet Diplomacy. G.V. Chicherin, Peoples Commissar for Foreign Affairs, 1918–1930. – “The Diplomats. 1919–1939”, vol. 1, – New York, 1965. – p. 24–235.

1. nodaļa

PAMIERS. 1920. GADA 30. JANVĀRIS

1. Pretim vispasaules revolūcijai

1918. gada rudenī, vēl pirms Vācijas revolūcijas, bet Vācijas sakāvei Pirmajā pasaules karā neatgriezeniski tuvojoties, padomju Krievijā atdzima, ar līdz tam nepieredzētu enerģiju, cerības uz pasaules revolūciju, cerības, kuras bija uz laiku apmirušas Krievijas lielās sakāves, Brestļitovskas līguma gadā. Viskrievijas Centrālā Izpildu Komiteja (VCIK) 1918. gada 3. oktobrī pieņēma rezolūciju, kurā paredzēja sociālistisko revolūciju abās karojošās nometnēs – Antantes un Vācijas bloka zemēs, par galveno Padomju Krievijas uzdevumu uzskatot revolūcijas provocēšanu Vācijā.¹ Mēnesi vēlāk, revolūcijai Vācijā sākoties, 6. ārkārtējais VCIK kongress 8. novembrī jau bija pārliecināts, ka stāvoklis nekad nav bijis tik tuvu pasaules revolūcijai kā tagad.² Sarkanās armijas iebrukums Baltijā, kurš sākās 28. novembrī ar ofensīvu Igaunijā, Tallinas virzienā, nebija tikai pasaules karā zaudēto teritoriju atkarošana; tas bija solis uz Vāciju, uz savienošanos ar tur gaidāmo komunisma uzvaru. Katra padomju valdība, kura tika izveidota Baltijā, Sarkanās armijas iebrukuma rezultātā, sākot ar J. Anvelta padomju valdību Igaunijā (29. novembra manifestā), pasludināja, ka komunisms Baltijā ir tikai fragments pasaules revolūcijas neatvairāmajā gaitā.³ Baltijas virziens tomēr bija otršķirīgs pasaules revolūcijas eksportā; galvenais jautājums bija Polija: bez neatkarīgās Polijas iznīcināšanas nebija iespējams savienoties ar Vāciju; ar 1918. gada decembri Sarkanās armijas uzdevums, virzoties uz Rietumiem, bija sasniegt Vislu.

Rietumu uzvarētājvalstu – Francijas un Anglijas – politika Baltijā 1918. gada beigās bija nesakarīga un nesekmīga; nevienai no viņām Baltijas jautājums nebija nozīmīgs pats par sevi. Francija, balstot savu politiku Eiropā spēku līdzsvara apsvērumos, aplūkoja Baltijas problēmas tikai kā atvasinājumu no Parīzes nostājas pret Vāciju, Krieviju vai pat Poliju. 1918. gada novembrī–decembrī Francijai nebija skaidrības par Baltijas likteni: federācija ar Krieviju bija viens, populārākais, viedoklis; Latvijas un Lietuvas federācija ar Poliju – cits, mazāk populārs viedoklis. Francijas galvenais mērķis bija Vācijas iespaids mazināšana; no tā cēlās cits galvenais uzdevums – radīt austrumu barjeru – *barriere de l'est* – pret Vāciju; uzsvars uz Vācijas savaldišanu bija

nozīmīgāks nekā uzsvars uz boļševisma izplatīšanas apturēšanu. Boļševisma izplatīšanās tika aplūkota tieši galvenā uzdevuma – Vācijas savaldīšanas – kontekstā; boļševisma iespīšanās Eiropā varētu stiprināt Vāciju, novedot pie ciešas Vācijas – Krievijas sadarbības. Saskaņā ar Francijas Ārlietu ministrijas 1919. gada 13. janvāra memorandu gan Vācijas savaldīšanas, gan boļševisma apturēšanas galvenais spēks bija **Polija**; baltieši bija atstāti likteņa varā.⁴

Lielbritānijas uzmanībā Baltijas jautājums nonāca 1918. gada oktobra vidū, kad tam skatu pievērsa galvenokārt ārlietu sekretārs A. Balfurs. Baltijas valstis, Somija un Polija tika aplūkotas no britu ilgtermiņa stratēģisko interešu viedokļa – atdalīt Krieviju no Vācijas, neļaut tām savienoties un iznīcināt pasaules kara rezultātus – abu minēto lielvalstu novājināšanos. Atšķirībā no Francijas, briti lielāku uzvaru lika uz bufervalstu (atdalīt Krieviju no Vācijas) konceptu, ne tik daudz – uz austrumu barjeru pret Vāciju. 1918. gada novembrī – decembra sākumā Lielbritānija pārgāja no Baltijas politikas plānošanas uz konkrētu darbību. Sākotnēji briti centās panākt Skandināvijas valstu atbalstu, lai apturētu gaidāmo padomju Krievijas agresiju Baltijā; īpaša vērtība tika pievērsta Helsinku eventuālai glābšanai. Šīs ieceres bija neveiksmīgas jau uz novembra sākumu, vēl pirms pamiera ar Vāciju: skandināvi nevēlējās karot Baltijā. Vienīgais kas atlika, lai mēģinātu apturēt boļševisma izplatīšanos, bija sūtīt britu floti uz Baltiju; par to tika izlemts 20. novembrī, bez konsultācijām ar citiem sabiedrotajiem.⁵ Stāvoklis trijās Baltijas valstīs tomēr bija drūms – 1919. gada janvāra sākumā Sarkanās armijas ofensīva sasniedza savus lielākos panākumus; krita ne tikai Rīga, bet 5. janvārī arī Viļņa – divas trešdaļas no Lietuvas bija komunistu rokās, Lietuvas pilsoniskās valdības noskaņojums – nospiests. Ieņemt Kauņņu padomju armijai tomēr neizdevās.

Februāra otrajā pusē tika nodibināta Sociālistiskā Lietuvas – Baltkrievijas padomju republika (Lit-Bel), kurai, saskaņā ar Ļeņina priekšstatiem, bija ar savu piemēru jāveicina sociālistiskā revolūcija Polijā, kuru tad atbalstītu Sarkanās armijas ofensīva, iebrukums. Nevis vienkāršu agresiju pret Poliju cara Krievijas gaumē vēlējās Ļeņins, bet jaunu, revolucionāru kopību ar padomju Poliju. Jozefa Pilsudska, Polijas vadītāja, viedoklis, protams, bija cits – ar februāra vidu poļu karaspēks sāka virzīties uz austrumiem, Belostokas un Grodņas virzienā (Lit-Bel tās uzskatīja par savām teritorijām). 21. aprīlī poļi ieņēma Viļņu, liekot šķietamu pamatu Pilsudska pusavantūristiskajiem austrumu federālisma sapņiem. Faktiski ar to tika likts pamats neatrisināmam konfliktam ar lietuviešiem. Neskatoties uz Ļeņina drudzainajām pavēlēm atgūt Viļņu, cik ātri vien iespējams, poļu ofensīva bija neapturama; augusta sākumā krita Minska. Padomju neveiksmēm Lietuvā, Baltkrievijā un Polijas virzienā klāt nāca draudīga stāvokļa izmaiņa ziemeļos, Petrogradas tuvumā. Igaunī, kopā ar somu brīvprātīgajiem, bija pirmie, kuri jau 1919. gada februāra sākumā pilnīgi atņirja valsti no komunistiem. Igaunijas teritorijā un tās pierobežā “baltie” krievi pulkveža Rodzjanko vadībā gatavojās uzbrukumam Petrogradai; dramatiski pasliktinājās stāvoklis citās lielinieku frontēs; briti un francūži sāka aktīvāk atbalstīt “baltos” krievus. Šādos apstākļos 1919. gada pavasarī Igaunija ieguva padomju Krievijas apsvērumos nopietnāku nozīmi, kuras tai nebija līdz tam. **Igaunijai** pirmai tika adresēts pamiera piedāvājums – tieši tāpēc, ka 1919. gada pavasarī Ļeņinu uztrauca “balto” krievu gaidāmā ofensīva

uz Petrogradu, ar, kā varētu likties, igauņu atbalstu; būtiski, ka, atšķirībā no Latvijas un Lietuvas, Igaunijā pilsoniskā valdība jau pilnībā kontrolēja visu valsti. Savukārt, pilsoniskā Igaunija, pēc tam, kad kopā ar Latviju bija lūgusi, martā, Parizes miera konferenci dot *de iure* atzišanu abām valstīm un nebija saņēmusi pozitīvu atbildi, aprīļa beigās sāka pati apsvērt iespējas slēgt pamieru ar padomju Krieviju.⁶

Pirmais neoficiālais padomju Krievijas piedāvājums Igaunijai uzsākt sarunas par mieru (krievi neatdalīja pamieru no miera) nāca ar Ungārijas padomju valdības ārlietu ministra Bela Kuna starpniecību; Kuns, pēc tam kad Ungārijā 22. martā nāca pie varas komunisti, tika izmantots padomju Krievijas sakariem ar ASV, Franciju un citām buržuāziskām valstīm.⁷ Taču, kad aprīļa beigās Igaunijas valdība no padomju Krievijas saņēma miera piedāvājumu⁸, Lielbritānijas atklāti negatīvā nostāja pret eventuālu Igaunijas mieru ar lieliniekiem bija viens no galvenajiem cēloņiem (līdz ar igauņu joprojām spēcīgajām bažām par to, vai ar lieliniekiem vispār ir iespējams miers), kurš izjauca pirmos, pastarpinātos igauņu – lielinieku kontaktus. Britu negatīvā nostāja atspoguļoja jauno posmu viņu attieksmē pret Baltijas valstīm, kurš bija sācies 1919. gada februārī – martā un kura laikā briti sāka cerēt uz “balto” krievu uzvaru Krievijā. Britu priekšstatā baltiešiem bija jānoregulē savas attiecības ar “baltajiem” krieviem, nevis – ar lieliniekiem. Neoficiālie lielinieku – igauņu kontakti atjaunojās augustā, nu jau bez Kuna starpniecības; viņa šausalīgais režīms jau bija kritis. Augustā padomju Krievija vismaz divas reizes neoficiāli piedāvāja Igaunijai mieru un neatkarības atzišanu, pretī prasot solījumu neatbalstīt “balto” krievu Ziemeļ – Rietumu armiju.⁹ Vairāki faktori tomēr igauņus atturēja vēlreiz – tā pati britu negatīvā nostāja un aizdomas, vai lielinieku piedāvājums ir nopietns (Igaunijas ārlietu ministrs J. Poska atzina, ka lielinieku emisāriem nav bijis pilnīgi ticamu pilnvaru). Igauņi vēlējās arī saskaņot savu nostāju ar Somiju, Latviju, Lietuvu, kurām nekādi piedāvājumi vēl nebija izteikti. Tas vēl bija Baltijas valstu savstarpējo attiecību agrīnais posms, kuram bija raksturīga kaut cik izteikta tieksme uz kopdarbību. Šis posms nebūs ilgs.

Padomju Krievijas pieeja Kārļa Ulmaņa pagaidu valdībai bija cita; tā 1919. gada pavasarī nesaņēma nekādus miera piedāvājumus – tā joprojām nekontrolēja visu Latvijas teritoriju un padomju varas izredzes Latvijā joprojām šķita cerīgas. P. Stučka – visstūrgalvīgākais no visiem Baltijas komunistu vadītājiem – līdz pat martam cerēja uz komunistisku revolūciju Vācijā. Kad martā pie varas nāca padomju režīms Ungārijā, Stučka bija iedvesmots: “Jaunais notikums arī mums uzliek jaunus pienākumus: ātrāk tuvināt Latvijas robežas Prūsijas revolūcijas robežām, nākamās Padomju Prūsijas robežām, lai spiestu roku turienes darba brāļiem un ņertu aiz kakla turienes Hindenburgus un pārējos junkurus.”¹⁰ Tas, ko viņš tuvināja, tomēr bija pašas padomju Latvijas gals. Stučka vienmēr bija pārliecināts, ka komunistisko dogmu izpratnē viņš ir pārāks par krievu lieliniekiem, kuri, viņaprāt, bija nosliekušies uz sīkpilsonisku eseriskumu; sterilās dogmas Stučka mēģināja uzspiest Latvijas realitātei 1919. gadā. Kad realitāte tās noraidīja, pret realitāti tika vērstas terors. Pat terorā, mēģinādams būt metodiskāks, kārtīgāks, “sistemātiskāks” nekā krievu lielinieki, viņš izveidoja represīvo orgānu sistēmu; viņa lēmums nedibināt Latvijā čeku (VAK), bet tās funkcijas nodod t.s. politiskajām nodaļām, cēlās tieši no vēlēsšanās maksimāli centralizēt

politisko vadību pār visiem orgāniem, novērst organizatoriskās jukas, kuras viņš tā neieredzēja Krievijā.¹¹ Īpašs, nereti – patoloģisks, naidis tika vērstš pret vācbaltiešiem, tai skaitā – pret sievietēm, pat – ļoti vecām. Tikai viens piemērs – padomju Latvijas iekšlietu komisariāta 1919. gada 29. janvāra informācija par teroru Talsos sniedz liecības par to: “Arestēti pašlaik 73, daudz baronu, Vilhelms v. d. Eseks, Georgs v. d. Recke, barons Eugens Heiking, barons V. Osten Sacken, baronese Hedviga v. Osten Sacken u.c. ..” (Kurzemē Stučkas režīms pastāvējis visīsāko laiku; jau 1919. gada maijā bija ziņas par to, ka tas bija represējis vismaz 370 cilvēkus, īpaši – baronus, no kuriem, liekas, visvairāk cieta Rekes – četri šīs dzimtas locekļi noteikti bija represēti).¹² Tieši terors pret vācbaltiešiem piešķīra landesvēra cīņai pret Stučku nacionālas cīņas izteiktu nokrāsu; jaunie baroni varonīgi steidzās ātrāk atbrīvot Rīgu, kur citadelē nāvi gaidīja viņu tautas brāļi. Tieši Stučkas terors un ķīlnieku sagrābšana, atstājot Rīgu (īpaši tādu ķīlnieku, kuri bija ārvalstu pilsoņi), kļūs dažus mēnešus vēlāk par pirmo ieganstu kontaktiem starp Ulmaņa valdību un lieliniekiem Maskavā; šo kontaktu laikā tiks pirmo reizi zondētas arī pamiera iespējas.

Stučkas režīma sabrukums kļuva skaidri redzams jau martā, tieši tad, kad Maskavā tika nodibināta Kominterne vispasaules revolūcijas veicināšanai. 8. martā padomju Latvijas iekšlietu komisariāts raksturoja stāvokli Ventspils apriņķī sekojoši: “Partijas organizācijas vājas, plašākās masas pilnīgā nezināšanā. Ļoti bēdīgu iespaidu atstāj brīvprātīgās karaspēka nodaļas .. stāvoklis neiztur ne mazākās kritikas, kareivji neapmierināti, neapģērbti, disciplīnas nekādas..”¹³ Sabrukums armijā kļuva neapturams; armijas drošības dienests (“informacionno-spravočnoje bjuro”), raksturojot stāvokli laikā no 16. aprīļa līdz 15. maijam, konstatēja: 1. pulks: “Novērojama dezertēšana, pārtikas un apģērba akūts trūkums..”; 9. pulks: “..politiskais noskaņojums pulkā – kritisks, kas izskaidrojams ar to, ka pulks papildināts ar mobilizētajiem, kuru vidū daudz atklātu kontrrevolucionāru..”; 10. pulks: “..sarkanarmiešu noskaņojums nospiests, trūkst apavu un apģērba ..”¹⁴ Kad 22. maijā Rīga krita, Stučka aizdzina sev līdzī uz Rēzekni 41 ķīlnieku, pārsvarā – vācbaltiešus, viņu vidū – pārsvarā sievietes (31 ķīlnieks bija vācbaltietis, gandrīz visi – baroni un baroneses); ķīlnieku vidū bija pat Vācijas un Dānijas pilsoņi (vēlāk, Latgali zaudējot, uz Krieviju tika aizdzīti vēl 160 ķīlnieki). Vācbaltiešu un ārzemnieku liktenis uztrauca ne tik daudz Ulmaņa valdību, tobrīd vēl ļoti vāju un nodarbinātu ar citām problēmām, cik vācu landesvēra vadību un pat Vācijas un Dānijas valdības. Nedz Berlīnei, nedz Kopenhāgenai nebija nekādu sakaru ar Stučkas valdību Rēzeknē; 30. maijā “starpniecību” uzņēmās padomju Krievijas ārlietu tautas komisārs G. Čičerins.¹⁵ Tas nebija negaidīti.

Ķīlnieku apmaiņai bija sava nozīmīga vieta padomju Krievijas ārējās politikas agrīnajā posmā pirms īstu diplomātisko attiecību nodibināšanas. Jau 1918. gada decembrī pirmajiem padomju Krievijas kontaktiem ar Poliju ķīlnieku apmaiņas jomā bija nozīmīgi mērķi – tiem bija jāved uz diplomātisko attiecību nodibināšanu, ar mērķi – izolēt Poliju no Antantes un cieši iesaistīt to bilaterālo krievu – poļu attiecību tīklā, kuram būtu jāveicina Krievijas tālāko, agresīvo mērķu īstenošana. Arī ķīlnieku apmaiņa 1918. gadā ar Somiju aizstāja vēl neesošas tradicionālas diplomātijas formas.¹⁶ Ķīlnieku diplomātijas jomā darbojās arī Dānijas Sarkanā Krusta delegācija,

kura augustā, caur Rīgu, izbrauca uz Maskavu; delegācijas sastāvā tika iekļauts arī kāds mazpazīstams rīdzinieks – agronomijas doktors L. T. Lukjanovs. Tieši viņa necilā persona tika izmantota, lai ne tikai apspriestu ķīlnieku apmaiņu, bet arī zondētu iespējas uzsākt politiskos kontaktus starp Ulmaņa pagaidu valdību un lieliniekiem. Rīgā Lukjanovu instruēja Z. A. Meierovics, viņš tikās arī ar pulkvedi J. Balodi; Maskavā viņu pieņēma Ārlietu Tautas Komisariāta kolēģijas loceklis M. Litvinovs, kas liecināja par lielinieku interesi kontaktu uzņemšanā ar Ulmaņa valdību.¹⁷

Oficiālais miera piedāvājums no Maskavas visām trim Baltijas valstīm un Somijai pienāca tikai augusta beigās – septembra sākumā un to izraisīja vismaz trīs cēloņi. Pirmais bija saistīts ar “balto” krievu panākumiem Ziemeļ-Rietumos un ar nepieciešamību neitralizēt Baltijas valstis un Somiju un atturēt tās no atbalsta Judeņičam. Otrais cēlonis, ļoti nozīmīgs, bija saistīts ar lielinieku augošām bažām par Polijas iespaida nostiprināšanos Baltijā. No pašas Polijas viedokļa notikumi 1919. gada vasarā, vismaz Lietuvā, neattīstījās gluži tā, kā to vēlējās federālisma lielummānijas pārņemtais Pilsudskis: augustā viņš mēģināja inscenēt puču Kauņā, izmantojot nelegālās poļu organizācijas – Polska Organizacja Wojskowa (POW) – savvērestību, lai panāktu propoliskas valdības izveidi, kura pieņemtu viņa federācijas piedāvājumu. Savvērestība izgāzās, arī – pateicoties britu izlūkdienesta atbalstam lietuviešiem; briti nevēlējās piedzīvot tik ievērojamu Polijas (un Francijas) iespaida pieaugumu Baltijā; simtiem poļu tika arestēti Lietuvā.¹⁸ Citādi uz notikumiem skatījās padomju Krievija: ziņas par to, ka britu misijas Baltijā vadītāja vietnieks ģenerālis F. G. Maršs (*Marsh*) 26. augustā mēģināja noorganizēt kopēju Baltijas valstu, Polijas, kā arī krievu un vācu baltgvardu spēkus karagājienu uz Petrogradu (Marša aktivitātes, šajā gadījumā, bija patstāvīgas, Londonas nesankcionētas un vēlāk tika britu Ārlietu ministrijā novērtētas kā nepiemērotas un neiedomājamas – “*incredible*”¹⁹), nopietni uztrauca Ļeņinu. 28. augustā viņš secināja, ka briti organizē “14 valstu karagājienu” pret padomju Krieviju; viņa īpašas bažas izraisīja perspektīva, ka pret padomju Krieviju var vienoties gan Polija, gan Lietuva. Tieši 28. augustā Ļeņins pieņēma lēmumu piedāvāt mieru Baltijas valstīm, (taču vispirms – tikai Igaunijai), lai atšķeltu Baltiju no Polijas un izjauktu atbalstu Judeņičam.²⁰ Trešais cēlonis bija visvairāk saistīts tieši ar Igaunijas īpašo, nozīmīgāko lomu lielinieku aprēķinos, ne tikai Judeņiča dēļ, bet arī tāpēc, ka augustā sāka pienākt no Londonas pilnīgi pretējas ziņas tām, par kurām lielinieki uztraucās un kuras saistīja ar kareivīgo V. Čerčilu – par antilielinieku karagājienu (kurš faktiski nekad nebija nekas vairāk kā nekoordinēta improvizācija; nekad neviens Antantē nopietni nedomāja par “14 valstu karagājienu”). Sāka pienākt citas, daudzsološas ziņas par augošām noskaņām Londonā par labu padomju Krievijas ekonomiskās blokādes izbeigšanai. Igaunija varēja kļūt par pirmo tirdzniecisku un politisku logu uz Eiropu.

2. Slepenais pamiers

1919. gada 31. augustā Igaunijas valdība, bet 11. septembrī – Somijas un Latvijas (Ulmaņa) valdības saņēma lielinieku piedāvājumu sākt sarunas par mieru; lai arī

Lietuvai piedāvājums tika adresēts tajā pašā 11. septembrī, lietuviešus tas sasniedza tikai 15. septembrī, tehnisku iemeslu dēļ (piedāvājumi tika sūtīti t.s. juzogrammu veidā). Piedāvājumos bija būtiskas atšķirības, tāpat kā adresātu valstu stāvokli. Igaunija saņēma ne tikai piedāvājumu sākt sarunas par mieru; piedāvājumā tika uzsvērta padomju Krievijas gatavība atzīt Igaunijas neatkarību un noteikt abpusēji pieņemamas abu valstu robežas. Šī "labvēlība" bija saprotama jau vairākkārt minēto cēloņu dēļ. Tie bija: Judeņičs un tas, ka igauņi pilnībā kontrolēja savu teritoriju. Atstarpe laika ziņā starp piedāvājumiem Igaunijai un citām Baltijas valstīm izskaidrojama ar to, ka lielinieki sākotnēji vēlējās pamēģināt panākt mieru tikai ar tobrīd viņiem vissvarīgāko – Igauniju, atstājot vēl sev brīvākas rokas attiecībās ar citiem. Igaunijas tā brīža nevēlēšanās tikt atdalītai no kaimiņiem lika krieviem savu nostāju mainīt. Piedāvājums Lietuvai izteica tikai gatavību atzīt tās neatkarību, bet nekas nebija teikts par Lietuvas robežām. Tas bija saprotami – kur bija Lietuvas robežas, to nezināja paši lietuvieši; viņus vajāja Vītauta Dižā ēnas. Piedāvājumā Somijai tika īpaši uzsvērts tā militārais aspekts, kurš nodarbināja lieliniekus – viņi vēlējās neitralizēt Somiju un novērst tās piedalīšanos "balto" krievu karagājienā pret Petrogradu; citi jautājumi bija apieti.²¹ Visnelabvēlīgākais stāvoklis 1919. gada septembrī joprojām bija Ulmaņa valdībai; tā arī saņēma visnoteiktāko piedāvājumu. Latgalē vēl "sēdēja" Stučka; Zemgalē savu avantūru gatavoja Bermonts. Tas piedāvājums, kurš 11. septembrī, septiņos un piecās minūtēs vakarā, pienāca Rīgā, bija visisākais – Čičerins piedāvāja Rīgas valdībai – tā tika nosaukta Ulmaņa valdība – sākt sarunas par kara darbības pārtraukšanu un miermīlīgu attiecību izstrādi. Nekā vairāk.²² Trīs jautājumi bija apieti: vai lielinieki atstās Latgali? Vai likvidēs Stučkas valdību Rēzeknē? Vai atzīs Latvijas neatkarību?

Lielinieku miera piedāvājums bija viņu pirmais mēģinājums stāties oficiālos kontaktos ar Baltijas pilsoniskajām valdībām, un jau no paša sākuma viņi īstenoja pieeju, kurai būs uzticīgi līdz 1940. gadam: Maskava vēlējās sākt bilaterālas sarunas ar katru valsti atsevišķi, nepieļaujot to vienotu nostāju un veicinot pretrunas to vidū. Sarunām ar Igauniju bija jāsākas, cik vien iespējams, ātri: uz to spieda militārie apsvērumi, Judeņičs tuvojās Petrogradai. Igaunju nostāja sākotnēji bija cita – viņi vēlējās kopīgas sarunas starp Baltijas valstīm un Krieviju. 14.–15. septembrī Tallinā sanāca Somijas, Igaunijas, Latvijas, Lietuvas premjerministru un ārlietu ministru konference, lai izstrādātu vienotu nostāju pret miera piedāvājumiem. Vai ir iespējams sākt sarunas ar lieliniekiem bez Antantes atļaujas? Vai ir iespējams slēgt mieru vai tikai pamieru? Tie bija konferences galvenie jautājumi. Nostājā pret pirmo jautājumu visnoteiktākie bija igauņi, visbažīgākie – latvieši. Igaunijas ārlietu ministrs J. Poska aicināja nebaidīties no Antantes un nostādīt to fakta priekšā, kuru tā galu galā akceptēs (igauņiem bija taisnība; briti ne tikai akceptēja, bet jau sāka pat mudināt Igauniju ātrāk slēgt ne tikai pamieru, bet pat mieru, lai Anglija varētu ātrāk un plašāk izvērst saimnieciskos kontaktus ar Krieviju caur Igauniju). Ulmanim, savukārt, bija bailes no Antantes soda par neatļautu sarunu uzsākšanu, kurš varētu izpausties finansiāla un militāra atbalsta pārtraukšanā. Ulmaņa piesardzība bija labi saprotama – Latgale vēl nebija atbrīvota, Kurzemē brieda bermontiāde, sabiedroto atbalsts bija

nepieciešams. Pret miera sarunām bez Antantes skaidri deklarētas atļaujas iestājās arī Somijas ārlietu ministrs R. Holstijs, baidoties, ka sarunas var aizkavēt Baltijas valstu atzišanu *de iure*.²³ Bailes no Antantes tomēr bija pārspilētas un aizkavējušās; 12. augustā britu kabinetā pirmo reizi izskanēja aicinājums mainīt politiku: finansu ministrs O. Čemberlens ieteica ļaut baltiešiem brīvas rokas miera lietā ar lieliniekiem. Kabinets vēl nepieņēma viņa ierosinājumu, bet izmaiņas britu nostājā jau sākās²⁴; igauņi pirmie to saprata vai nojauta. Latvijā, toties, Meierovics 20. septembrī lūdza no britu komisāra Baltijas valstīs Stīfena Tallenta iesniegt Latvijas valdībai, pat rakstiskā veidā, skaidrojumu par britu valdības nostāju pret padomju Krievijas miera piedāvājumiem kaimiņu valstīm.²⁵ Tas, ko Meierovics gaidīja no britiem, nepienāks pat pēc britu kabineta 25. septembra lēmuma (skat. turpmāk): viņš gaidīja pilnīgi skaidru, viennozīmīgu britu paziņojumu, ka viņi ne tikai neiebilst pret Latvijas – Krievijas miera sarunu uzsākšanu, bet – pat atbalsta tās.

Savukārt, nostājā pret otro jautājumu – miers vai tikai pamiers – visi konferences dalībnieki bija vienispriņķi, ka ar lieliniekiem var slēgt tikai pamieru. Miers, toties, varētu nākt tikai tad, kad Antante dotu miera līgumiem “.. pietiekošas garantijas ..”. Tas jau bija no iedomu pasaules, nevis no realitātes pasaules, taču Latvijā pat sociāldemokrātu līderis Dr. F. Menders septembrī vēl uzstāja uz to, ka ar lieliniekiem “.. miera nebūs ..”, tikai – pamiers, bet mieru var panākt tikai veicinot komunisma sabrukumu un demokrātijas uzvaru Krievijā.²⁶ Ļoti drīz visiem Krievijas kaimiņiem būs jāatsakās no ilūzijām par demokrātisku Krieviju un jāsāk veidot attiecības ar vienīgo Krieviju, kura pastāvēja – ar lielinieku Krieviju, no kuras apdraudējuma, kā tobrīd pamatoti rakstīja Menders, “..droši nebūsim nekad..”. Taču vistuvākā nākotnē tieši Latvijas sociāldemokrāti kļuva par lielākiem Krievijas draugiem; jau septembrī viņi mainīja nostāju un sāka iestāties par tūlītējām miera, ne tikai pamiera, sarunām.

Tallinas un nākamā, Tartu konference (29. septembris – 1. oktobris, tajā pašā sastāvā) nolēma neuzsākt separātas miera sarunas un neparakstīt separātu mieru. Vienīgi, ja konferences dalībniekiem izdotos parakstīt savstarpēju defensīvu militāru aliansi pirms vienošanās ar lieliniekiem, tad varētu pieļaut arī separātas vienošanās ar Maskavu; Latvijā pat sociāldemokrāti vēl cerēja uz vismaz triju valstu – Igaunijas, Latvijas un Lietuvas – kopējām miera sarunām ar padomju Krieviju. Taču šajā pašā laikā, jau septembrī, sākās vienotas pieejas izjukšana – somi atteicās parakstīt protokolus par kopēju nostāju sarunās ar lieliniekiem, uzskatot, ka somiem nekur nav jāsteidzas, bet jāsgaida Antantes skaidra un viennozīmīga atļauja. Somu nostājā bija arī galīgi nereālistiski elementi – par viņu gatavību sākt sarunas ar lieliniekiem tiem būtu jāmaksā somiem ar Pēterburgas un Kronštates demilitarizāciju. Latvijai neizdevās Tartū panākt, lai konferences dalībvalstis, sākot sarunas ar Krieviju, “kolektīvajās prasībās” ietvertu Latvijas prasību pēc Latgales, kura vēl bija krievu rokās; pat septembrī, islaicīgās solidaritātes brīdī, katra valsts jau vairāk domāja par sevi; Latgales jautājumā “..mēs saņēmām negatīvu atbildi..”, atzina Meierovics.²⁷

Visas valstis, Somiju ieskaitot, nodarbināja “drošības garantiju” jautājums. Par “garantijām” tika uzskatīta cik iespējami plata neitrāla josla, kura atdalītu no sarkanās Krievijas, un solījumu panākšana no Maskavas, ka tā neiejauksies Baltijas valstu

iekšējās lietās un neīstenos komunistisko propagandu. “Kā nosargāties no lielinieku briesmām?” – burtiski tā tika formulēts jautājums Tallinas konferences dienas kārtībā 14. septembrī. Tas bija sākums baltiešu neveiksmīgajiem mēģinājumiem izveidot defensīvu aliansi. Alianšu, īpaši mazo valstu alianšu, izveide pēc Pirmā pasaules kara bija ļoti smags uzdevums visur, kur to mēģināja īstenot. Tikai viena alianse – Mazā Antante (Rumānija, Čehoslovākija, Dienvidslāvija), kuras izveide tika pabeigta 1921. gada jūnijā, bija daudz maz sekmīga; tā bija triju mazu valstu alianse pret ceturtais mazās valsts – Pirmā pasaules kara lielākās teritoriālās zaudētājas – Ungārijas potenciālo revizionismu. Šajā gadījumā trīs mazas kopā bija patiešām stiprākas nekā ceturtais mazā, īpaši, ja tās revizionisms bija vairāk iedomu, nevis prakses līmenī. Baltijā alianšu celtniecība bija gandrīz bezcerīga no tās pirmajām dienām. Tik daudziem faktoriem bija jādarbojas par labu aliansei, ka to sakrišana bija pilnīgi neiespējama. Potenciālajām dalībvalstīm bija jābūt ar vienādiem priekšstatiem par draudu avotu: kurš ir ienaidnieks, kurš ir sabiedrotais? Bija jābūt priekšstatam, ka alianse partneris vairo pārējo dalībnieku drošību, nevis otrādi. Alianses dalībniekiem bija jābūt arī ar daudz maz vienotiem priekšstatiem par alianse mērķiem – stratēģiskiem, ilgtermiņa un taktiskiem, īstermiņa. Jau 1919. gada septembrī kļuva redzams, ka kopējās draudu izjūtas, kura radītu piespiedu solidaritāti – jebkuras alianse izveides spēcīgāko, ja ne – vienīgo faktoru, nav. Lietuva bija pirmā, kura krita ārā no jebkuras konstrukcijas. Kā uzsvēra Lietuvas delegāts Tartu konferencē 30. septembrī Dr. D. Zauniuss, Lietuva vēlējas defensīvu aliansi ne tik daudz pret Krieviju, cik, noteikti pret Poliju. Alianses partneriem bija jāgarantē Lietuvas teritoriālā suverenitāte, kura, lietuviešu priekšstatā, ietvēra ne tikai Viļņu, bet pat Grodņu. Neviens no potenciālajiem alianse partneriem to nevēlēja; neviens neuzskatīja Poliju par ienaidnieku; nevienam nebija vēlēšanās aizstāvēt Lietuvas teritoriālās pretenzijas – lietuvieši paši nezina, kāda ir viņu teritorija un “prasa dažādas teritorijas”, pamatoti uzsvēra Poska.²⁸ Veidojās neatrisināmu pretrunu mezgli: Lietuva vēlējas defensīvu aliansi pret Poliju; Igaunija – aliansi bez Lietuvas, labāk – ar Latviju, Somiju, varbūt arī ar Poliju; Latvija, iespējams, ar visu piedalīšanos, ieskaitot Poliju, bet – noteikti – ne pret Poliju. Ja arī no Latvijas varēja sagaidīt morālu atbalstu Lietuvas prasībai pēc Viļņas, tad, noteikti, ne prasībai pēc nelietuviskās Grodņas un Suvalkiem. Somijā vienprātības nebija; Holstijs sliecās uz aliansi ar Poliju, bez Lietuvas, noteikti – ne pret Poliju; citus somu politiķus neinteresēja nekādas alianse ar Baltijas valstīm. Alianšu veidošanai Baltijā nākotnes nebija (vai nav zīmīgi, ka pat šodien, 2000. gadā, piedzīvojušas 1939.–1940. gada katastrofu, Baltijas valstis un citas brīvību atguvušās valstis neveido savstarpējas palīdzības sistēmas, bet visas orientējas uz ES vai NATO, t.i., – uz drošības piegādi no ārpuses).

Pirmais igauņu – lielinieku diplomātiskais kontakts Pleskavā 1919. gada 17.–18. septembrī beidzās neveiksmīgi: igauņi uzstāja uz tikko notikušās Tallinas konferences lēmuma izpildi – kopējām sarunām ar pārējām Baltijas valstīm, krievi to nevēlēja. Taču igauņu paziņojums 18. septembrī, sarunas ar lieliniekiem pārtraucot, bija ļoti uzmanīgs un uzsvēra, pie tam – viennozīmīgi, Igaunijas vēlēšanos, lai tās rīcība netiktu iztulkota kā atteikšanās no sarunām pavisam. Jau tobrīd bija

skaidrs, ka Igaunija galu galā istenos separātas sarunas, lai kādu lēmumu arī nepieņemtu Baltijas valstu konferences. Viens no igauņu nostājas galvenajiem cēloņiem bija bizness, peļņa, pie tam – ātra un liela peļņa. Lai gan Antante 1919. gadā bija uzsākusi padomju Krievijas ekonomisko blokādi, neoficiāli tirdznieciski kontakti, lietojot starpniekus (jo īpaši Dāniju un Zviedriju), sāka izvērsties jau no šī gada vidus. Rietumu uzņēmēji, kurus nomāca pēckara saimnieciskā depresija (starptautiskā tirdzniecība bija sarukusi par trešdaļu), bija dedzīgi jauno noieta tirgu meklētāji. 1919. gada augustā caur Tallinu jau notika aktīva tirdzniecība ar Krieviju, kuru veicināja britu valdības neoficiāls atbalsts: Londona, kaut arī vēl neatcēla Krievijas blokādi, taču neieviesa arī nekādus ierobežojumus tirdzniecībai ar Baltiju. Šai tirdzniecībai nebija vajadzīgas licences un atļaujas; preces šķietami tika nogādātas tikai uz Tallinu, no kurienes tās tālāk ceļoja uz Krieviju (tas pats notika caur Somiju, neskatoties uz kara stāvokli starp to un Krieviju). Tallinu kā starpnieku izmantoja pat tālās ASV. Igaunija ļoti vēlējās ne tikai nosargāt, bet stipri palielināt savu starpnieka lomu Krievijas – Rietumu sakaros; no tā cēlās vēlēšanās ātrāk noslēgt mieru un nevēlēšanās atbalstīt Judeņiču.²⁹

Pēc pirmās neveiksmes Baltijas valstu neitralizēšanā un sašķelšanā Leņins un Čičerins – miera piedāvājumu autori – koncentrējās uz divējādām aktivitātēm. No vienas puses, viņi mēģināja izmantot lielo nogurumu Anglijā un pat Francijā, kurās, īpaši – Anglijā, auga atbalsts padomju Krievijas saimnieciskās blokādes pārtraukšanai un saimniecisko sakaru uzsākšanai. Vēršoties pie Anglijas un Francijas strādnieku organizācijām, viņi mudināja tās iespaidot savas valdības nepretoties Baltijas valstu mieram ar padomju Krieviju.³⁰ No otras puses, Čičerins, ar Leņina atbalstu, centās iegrozīt L. Trocki un Kominternes vadītāju G. Zinovjevu, kuri septembrī un oktobrī turpināja draudēt igauņiem ar jaunu iebrukumu; “.. šis uzstāšanās mums ļoti kaitē..”, 27. septembrī rakstīja Čičerins.³¹ Ne principiālu atšķirību ar Trocki dēļ Leņins iestājās par labu šķietamajai labvēlībai pret Baltiju; to diktēja viņa tā brīža taktiskie priekšstati; jau nākamā, 1920. gada pavasarī tieši viņš, nevis Trockis, būs visdedzīgākais revolucionārā kara ar Poliju piekritējs.

1919. gada septembra beigās patiešām notika būtiskas izmaiņas Anglijas nostājā pret Baltijas valstu mieru ar Krieviju; skaidrs, tas nenotika Leņina vai Čičerina uzsaukumu dēļ. 1919. gada 24. – 25. septembra sesijā britu kabinets pieņēma lēmumu, ka atbildība par miera noslēgšanu jāuzņemas baltiešiem pašiem; 12. augusta ideja, ka Baltijas valstīm jādod brīvas rokas miera jautājumā, tagad kļuva par oficiālu Londonas politiku.³² Igauņiem bija izrādījusies taisnība – vispirms Anglija, vēlāk – pat Francija, bija gatavas akceptēt neizbēgamo; 29. septembrī A. Pīps, igauņu delegāts, Tērbatas konferencē Antantes nostāju pret Baltijas valstu mieru ar padomju Krieviju raksturoja sekojoši: “Jūs (baltieši) esat pilnīgi brīvi.” Uzturēt negatīvu nostāju pret Baltijas valstu izlīgumu ar lieliniekiem Antantei kļuva patiešām grūti: baltieši neatlaidīgi pieprasīja atzīšanu *de iure*, bet to Antante nedeava; spiest Baltijas valstis turpināt cīnīties “balto” krievu labā, nekā nedodot pretī, kļuva neiespējami. Taču 25. septembra britu kabineta lēmums, par kuru Baltijas valstis tika informētas jau šajā pat dienā, nebija īsti tas, ko gaidīja Rīgā un Helsinkos. Somi oktobrī pilnīgi

atkrita no eventuālas kopējas nostājas, gaidot Antantes skaidrāk definētu atļauju; Ulmanis un Meierovics arī bija ļoti uzmanīgi. Latvija, Lietuva un Igaunija nolēma ar sarunu uzsākšanu vēl nesteigties un piedāvāja lieliniekiem tās ievadīt 25. oktobrī Tartū.

Sarunu ar lieliniekiem iespējas 1919. gada 6. oktobrī sāka apspriest Latvijas Tautas Padome. Tās bija pirmās debates par Latvijas ārpolitiku Latvijas priekšparlamentā. Ulmaņa valdība uzskatīja, ka steigai sarunās ar krieviem nav vietas. Debates atsedza vismaz trīs pieejas eventuālām sarunām ar lieliniekiem. Pirmo pārstāvēja Meierovics; tā bija viņa pirmā runa priekšparlamentā; tikai vasarā atgriezies no ārzemēm, viņš nekad Tautas Padomē nebija runājis; vēlēšanās būt politiski un oratoriski efektīvam pārmāca pragmatismu. Viņa, t.i., – valdības pieeja, bija ambicioza un nereālistiska: pamiera un miera sarunas jāved kopā ar Lietuvu, Igauniju un Somiju; pēc pamiera miera līgumu var slēgt tikai ar tādu Krieviju, kurā lielinieku vietā nāks “..demokrātiska valdība..”; Latvijai ir jāpalīdz “..likvidēt to valsts satversmi, kāda Krievijā ir..” Latvijai ir arī jāsaņem no Krievijas drošības garantijas – plaša neitrāla josla (dažreiz plašums tika izprasts tik plaši, ka tika minēti pat 100 līdz 200 kilometri) un solījums neīstenot naidīgu propagandu pret Latviju. Jau tobrīd bija jābūt skaidram, bet diemžēl nebija, ka nekāda demokrātiska Krievija nav iespējama, tāpat kā nekādas plašas neitrālas joslas vai Krievijas atteikšanās no propagandas. Pēc dažām nedēļām kļuvis skaidrs, ka nereālistiskas ir arī cerības uz kopējām Baltijas valstu sarunām ar Krieviju. Otru viedokli pārstāvēja sociāldemokrāti, īpaši Meierovica spožais kritiķis F. Cielēns; viņam nekad nebija problēmu ar oratora mākslu, bet ļoti bieži bija problēmas ar runāšanas pārvēršanu darbos. LSDSP priekšstatā bija tūlīt jāsāk pamiera sarunas, nebaudoties no Antantes (pamatoti tika uzsvērts, ka Lielbritānija sarunas akceptēs); pēc pamiera sarunām, kurās noteikumiem no Latvijas puses jābūt Latvijas atzišanai *de iure*, Latgales atstāšanai un P. Stučkas valdības likvidēšanai, tūlīt jāsāk miera sarunas, nesapņojot ne par kādu politiskā režīma maiņu Krievijā. Cielēnam bija taisnība, kad viņš uzsvēra, ka Krievijā nepastāv alternatīva: demokrāti – lielinieki; Krievijas alternatīva varētu tikai būt – lielinieki – “baltie” krievi, bet Deņikina uzvara būtu “.. Latvijas kaps ..”. Cielēns noraidīja prasību pēc plašas neitrālas joslas, uzskatot, ka Latvijas drošību un stabilitāti var nodrošināt nevis plaša josla, kura varbūt mazinātu lielinieku iespējas iepludināt Latvijā savu aģentūru un graujošo literatūru, bet pārticība un demokrātija Latvijā. Cielēns uzskatīja, ka sarunas ar lieliniekiem jāved atsevišķi, negaidot kaimiņvalstu lēmumus. Miera sarunu laikā, kā uzstāja Cielēns, Latvijai bija jāsaņem no Krievijas ne tikai atlīdzinājums par karā nodarītajiem zaudējumiem, bet pat cariskās Krievijas valsts zelta daļa. Šīs prasības izraisīja saprotamu jautrību sēžu zālē, bet, kā apliecinājums, ka ambīcijas nebija svešas arī Meierovicam, 1920. gada pavasarī tās parādīšies Latvijas delegācijas oficiālajās prasībās lieliniekiem. Savukārt, daudz ko no sociāldemokrātu reālistiskākiem priekšlikumiem būs spiests diezgan ātri pieņemt arī Meierovics, ne Cielēna kritikas, bet realitāšu iespaids rezultātā. Trešo viedokli, marģinālu, pārstāvēja tie nedaudzie Tautas Padomes locekļi, kuri uzskatīja jebkuras sarunas ar lieliniekiem par nepieņemamām un neslēpa lielākas vai mazākas simpātijas “baltajiem”, monarhistiskajiem krieviem. Vismaz viens no viņiem ir pieminēšanas vērts, lai arī toreiz viņa vārds vēl nebija ieguvis to popularitāti, pat –

starptautisku atzinību, kura viņam taisnīgi pienāksies – kā liberālim – divdesmitajos gados. Tas bija vācbaltiešu pārstāvis Dr. P. Šimans: “Nevajag pārāk baidīties no Deņikina un Kolčaka, jo tie nav galvenais; īsta demokrātiska Krievija nepiedos miera slēgšanu ar lieliniekiem. Miers ar lieliniekiem būs tikai pastāvīgs pilsoņu karš ..”.³³ Latvija tomēr patiešām baidījās no Deņikina. Šimanam, protams, bija taisnība ilgtermiņa jomā – nekāda neatgriezeniska miera ar lieliniekiem nevarēja būt, taču nevarēja būt arī mūžīga kara, ja vairs nebija cerību uz viņu krišanu (cits pamiera sarunu pretinieks bija krievu nacionālās apvienības pārstāvis Vladimirs Presņakovs – tuvā nākotnē viens no skandalozākajiem krievu darbiniekiem Latvijā; aizdomas par viņa sakariem ar padomju slepenajiem dienestiem nekad Latvijā nenorima).

Debates Tautas Padomē tā arī būtu ritējušas par abstraktām lietām – vai lieliniekiem ir vai nav alternatīvas – ja tās nebūtu pārtraucis un atgādinājis par realitāti “firsts” Bermonts. Nevarētu teikt, ka Ulmaņa valdība pavisam nebūtu pievērsusi uzmanību krievu – vācu bandu rūgšanai Jelgavā. Bet ko tā varēja darīt praktiski? Sociāldemokrāti jau kopš jūlija cēla trauksmi – Hannibals pie vārtiem! Tomēr, lai no kliegšanas pārietu pie rīcības, būtu bijis jāuzbrūk Jelgavai; Latvijas armijas pieticīgie spēki toibrīd neļāva. Taču tas, ko patiešām var pārņemt Ulmanim – vilcināšanos veikt nopietnākus sagatavošanas darbus agresijas atvairīšanai. 7. oktobrī, tieši tad, kad Tautas Padome nesteidzīgi jau otro dienu diskutēja par to, kā sākt sarunas ar lieliniekiem, valdības sēdē tika apspriests arī stāvoklis Jelgavā. Meierovics ziņoja, ka vācu vēstniecība “.. nevienam nezinot .. Rīgu atstājusi ..”; Ulmanis pieļāva iespēju, ka sāksies sadursmes ar Bermontu, taču “.. atrod stāvokli par nopietnu, bet ne draudošu..”.³⁴ Tieši nākošajā dienā, 8. oktobrī, Bermonts sāka uzbrukumu Rīgai... Valdība tūlīt nolēma sūtīt uz Maskavu neoficiālu delegāciju Sarkanā Krusta delegācijas veidolā. Ar pēdējo vilcienu, kurš vēl neapdraudēts devās uz Krustpili, Rīgu atstāja divi Tautas Padomes locekļi – A. Buševics un A. Frīdenbergs, kā arī K. Bušs, pagaidu valdības tirdzniecības un rūpniecības ministrs; īpašas cerības tika liktas uz kreiso sociāldemokrātu Buševicu, kuram, kā likās, būs vieglāk stāties sakaros ar lieliniekiem, kuru vidū bija ne mazums bijušo maziņu. Delegācijai nebija nekādu pilnvaru, taču tās galvenais mērķis bija apspriest tieši pamiera iespējas – sarunu par ķīlnieku apmaiņu piesegā. Rīgā, toties, Tautas Padome pārtrauca garās diskusijas par demokrātijas likteņiem Krievijā; izrādot acīmredzamu tieksmi uz kompromisu draudīgajos apstākļos, sociāldemokrāti (F. Menders) iesniedza pārejas formulu, pieņemot Meierovica nostāju par kopējām pamiera sarunām ar citām valstīm, bet – bez ultimātīviem noteikumiem Krievijai (neitrālās zonas jautājumā).³⁵ Šī pārejas formula, kuru Padome tūlīt pieņēma, bija novecojusi jau tās pieņemšanas brīdī. Notikumi oktobrī vedīs neapturami pretim vienīgajai iespējai – separātām Latvijas–Krievijas pamiera sarunām.

Bermonta uzbrukuma rezultātā sociāldemokrāti mainīja savu opozicionāro valdībai nostāju un 9. oktobrī lika saprast, ka ir gatavi izveidot ar Ulmani ārkārtēju kabinetu – “direktoriju”, kura vadītu valsti cīņā pret Bermontu un sāktu tūlītējas sarunas par mieru ar lieliniekiem.³⁶ Tik radikālu varas sadali ar LSDSP Ulmanis nevēlējās, nedz viņš uzskatīja, ka pat bermontiādes apstākļos ir jādara kas vairāk kontaktos ar

lieliniekiem, kā tas, ko Maskavā zondēja Buševics un Frīdenbergs. Bažas par Antantes nostāju, pārspīlētas bažas, Ulmani un Meierovicu īpaši nodarbināja tieši bermontiādes dienās. Oktobrī valdība tomēr izveidoja komisiju pamiera izstrādei, kurā redzama vieta bija LSDSP līderim Menderam; savukārt delegācija Maskavā saņēma G. Čičerina solījumu: gadījumā, ja Latvija stātos tūlīt pie miera, ne tikai pamiera, sarunām, Krievija atzītu Latvijas neatkarību un evakuētu Latgali. Sarunās Maskavā tika nolemts arī sagatavot nolīgumu par ķīlnieku apmaiņu. Latvijas delegācija saņēma to solījumu, kuru tā ļoti vēlējās saņemt – ka Sarkanā armija neizmantos Latvijas aizņemtbu ar Bermontu un nesāks kaujas darbību Latgalē. Sociāldemokrāts B. Kalniņš vēlāk rakstīja, ka lielinieki esot pat piedāvājuši militāru atbalstu – veselu divīziju.³⁷ Tas skan neticami; skaidrs, Bermonta panākumos lielinieki ieinteresēti nebija, taču brīvā karaspēka, ko sūtīt palīgā Ulmaņa valdībai, viņiem nebija, tikpat kā vēlēšanās stiprināt “buržuāzisko” Latvijū. Tiesa, oktobrī frontē ar lieliniekiem Latvijā nopietnu sadursmju nebija; galvenais izskaidrojums tam ir meklējams pašu lielinieku aizņemtbā izšķirošajā, liktenīgajā sadursmē ar Judeņiču un Deņikinū. Toties jau novembra sākumā atsākās lielākas sadursmes, par kurām Latvijas armijas virspavēlnieka štābs 8. novembrī ziņoja: “Uz ziemeļiem no Lubānas ezera ar lieliem priekš ienaidnieka zaudējumiem atsists lielinieku uzbrukums..”³⁸

Vislielākās rūpes Latvijai oktobrī sagādāja Lietuva: netraucēti no Vācijas caur Šauļiem Bermonts saņēma ieročus un munīciju; 30 vagoni bija pienākuši uz 20. oktobri, 17. oktobrī Šauļus sasniedza sešas lidmašīnas. Z. Meierovics, kurš ieradās Kauņā, 14. oktobrī nesekmīgi mēģināja pārliecināt Lietuvas vadītājus A. Smetonu, E. Galvanausku un A. Voldemaru pāršķelt Bermonta komunikācijas ar Vāciju. Lietuvieši bija nepielūdzami: formāli Bermonts tagad skaitījās Vācijas karaspēka Baltijā pavēlnieka V. Eberharda pakļautībā, un konfliktēt, jebkādā veidā, ar Vāciju Lietuva nevēlējās.³⁹ Lietuvas rīcība atstāja Meierovica sirdi ilgstošu sarūgtinājumu un dziļas aizdomas par lietuviešu provāciskumu. Pēc neveiksmīgas vizītes Lietuvā daudz laipnāka uzņemšana viņu gaidīja Polijā, kur J. Pilsudskis āpsolīja palīdzību ar ieročiem, kuri bez maksas vēlāk arī pienāca. Igaunī, savukārt, par savu eventuālu palīdzību pieprasīja tik lielu – teritoriālu un materiālu – samaksu, ka Latvija to nebija gatava maksāt; igauņu bruņuvilciena palīdzība pirmajās Bermonta uzbrukuma dienās, lai arī ļoti nozīmīga, bija arī vienīgā no igauņu puses. Ar Bermontu Latvijai bija jātiek galā vienai – ar britu un franču kara kuģu uguns palīdzību.

Tikai novembrī Baltijas valstis atgriezās pie jautājuma par sarunām ar lieliniekiem; no 11. līdz 19. novembrim Igaunijas, Latvijas un Lietuvas delegācijas un novērotāji no Polijas un Somijas sapulcējās Tartū. Stāvoklis jau bija mainījies pilnībā un konferences nozīme bija minimāla, ja – vispār bija jebkāda. Igaunija, lai ko arī būtu teikuši pārējie dalībnieki, bija nolēmusi sākt separātas sarunas; Judeņičs bija sakauts, igauņu armija nogurusi, un tajā bija sastopama pat atteikšanās iet uz fronti. Lietuva vairāk domāja par konfliktu ar Poliju un Latvijū nekā par mieru ar Krieviju. Poļu – lielinieku miers vispār nebija iespējams, kamēr abas puses nebija noasiņojušas karā uz dzīvību vai nāvi. Somi bija nolēmuši ar mieru nesteigties un Baltijas valstu nostāju neņēma vērā.

Z. Meierovica 6. novembrī izstrādātā instrukcija Latvijas delegācijai (A. Bergs, F. Menders, A. Frīdenbergs, K. Kvelbergs, K. Bušs, K. Rezevskis, J. Millers) balstījās vecajā pieejā: pamiera sarunas var sākties tikai kopā ar Igauniju, Lietuvu, Somiju un tikai tad, ja Antante, vismaz Lielbritānija un ASV, būs skaidrāk formulējušas savu nostāju. Latvijas delegācijai bija jālieto “.. visus līdzekļus, lai nepieļautu (igauņus) pie separātām sarunām ..”⁴⁰ Instrukcija bija nereālistiska un tās ievērošana nevarēja dot gaidāmos rezultātus; tajā pašā laikā Meierovics nevēlējās radīt lieliniekiem priekšstatu, ka Latvija vispār atsakās no sarunām. Delegācijas uzdevums bija neizpildāms, arī citu no tās rīcības neatkarīgu motīvu dēļ. Kad 17. novembrī tā pirmo reizi tikās ar Ļitvinovu, kurš bija ieradies Igaunijā pa ceļam uz Lielbritāniju un bija gatavs Tartu uzskatīt, ja izdotos noslēgt pamieru kaut ar vienu baltiešu valdību, delegācija turējās pie instrukcijas – kopējas sarunas ar pārējām valstīm. Ļitvinovs toties mudināja tūlīt pat parakstīt separātu mieru, neniekojoties ar pamieru; viņš latviešiem solīja arī atstāt Latgali, ja miers tūlīt pat tikšot noslēgts. Negaidīti Latvijas delegāts Menders atklāja, ka Ļitvinovs ir tas pats senais viņa paziņa, kopš 1905. gada revolūcijas laikiem Rīgā, lielinieku aģitators “Papaša”; kontakti starp viņiem abiem ritēja raitāk, kas, protams, nemainīja latviešu delegācijas instrukcijas nereālistisko raksturu. Problēmas būtība patiešām bija Latgalē, nevis tur, kur problēmu redzēja Meierovics – kopējā nostājā ar citām valstīm un Antantes reakcijā. Kamēr latvieši neoficiāli runāja ar Ļitvinovu, igauņi 19. novembrī nolēma sākt separātas sarunas ar krieviem, domājot tikai pašiem par sevi, nevis par kopēju nostāju un nebaidoties no Antantes. Bergs, uzzinot par igauņu nostāju, baidīja valdību Rīgā ar ziņojumiem, kuros paredzēja Antantes atmaksu, īpaši – par igauņu gatavību internēt sakautā Judeņiča paliekas. Tās bija nepamatotas bailes; arī Meierovics joprojām par daudz ieklausījās Tallentā, kura nostāja jau lielā mērā bija pretrunā ar britu valdības jauno kursu. 19. novembrī, tieši tad, kad igauņi nolēma sākt separātās sarunas, Tallents, kurš bija ieradies Tartu, sarunā ar Bergu iestājās par to, lai “..miera sarunas netiktu sāktas..”⁴¹ (pietāte pret Tallentu bija par lielu arī tāpēc, ka pats Meierovics pamatoti atzina: “..viņam Anglijas ārlietu ministrijā samērā mazs iespaids..”).

Taču tieši Latgales, ne – rūpju par “kopēju nostāju” vai Antantes reakciju, dēļ Latvija nedrīkstēja darīt to pašu, ko igauņi. Neskatoties uz veiklo pārliecināšanu, kuru veica Ļitvinovs un kuru atzina pat pret lieliniekiem ļoti aizdomīgi noskaņotais Bergs (“..ļoti veikls un asprātīgs ebrejs..”), Latgali lielinieki tik ātri un viegli neatstātu. Ja delegācijas loceklis Menders bija noticejis Ļitvinova solījumiem, tad Bergu tie nebija pārliecinājuši: “..pa pamiera laiku viņi nekādā ziņā neatstātu Latgali ..”⁴²; tas bija reālistisks spriedums. Tātad pamiera jomā Tartu kontakti ar lieliniekiem un sarunas pašu Baltijas valstu vidū nebija neko devuši, tikai pastiprinājušas Meierovica vēlēšanos vēl vairāk noskaidrot, ko domā Antante. Uzzinājis, ka Ļitvinovs dodas uz Kopenhāģenu (lai neoficiāli tiktos ar britu pārstāvi), viņš sūtīja viņam pakal, jaunā neoficiālā misijā, sociāldemokrātu A. Buševicu, lai viņš Kopenhāģenā no vietējiem sociāldemokrātiem uzzinātu, ko tur runā Ļitvinovs ar britu leiboristu O’Grediju, kurš pildīja Loida-Džordža uzdevumus.

Tartu tomēr tika panākts pats pirmais Baltijas valstu nolīgums ar padomju Krieviju – nolīgums par ķīlnieku apmaiņu starp Latviju, Igauniju, Lietuvu un padomju

Krieviju, kurš to cilvēku dzīvē, kurus lielinieki bija sagraibuši, bija nozīmīgāks nekā lielās politikas – pamiera – jautājumi. Sarunām par ķīlnieku apmaiņu sākoties (17. novembrī), Krievijas un baltiešu nostāja bija pilnīgi atšķirīga: lielinieki vēlējās ķīlnieku apmaiņu tikai pēc miera parakstīšanas – ķīlnieku liktenis viņus pavisam neinteresēja; galvenais bija ātri neitralizēt Baltiju. Toties Latvija (līdzīga bija arī lietuviešu un igauņu nostāja) vēlējās ķīlnieku apmaiņas līgumam jau piešķirt bēgļu un karagūstekņu atgriešanās līguma – un pat īpašumu reevakuācijas – saturu. Kaulēšanās par ķīlnieku apmaiņu bija pirmā diplomātijas pieredze, kura sākotnēji latviešus galīgi samulsināja un radīja depresiju: “..skatos uz vispārīgo lietu ar lieliniekiem ļoti pesimistiski .. pat vissikākos jautājumos ķīlnieku apmaiņas līgumā nav manāma vismazākā vēlēšanās piekāpties ..”, žēlojās A. Frīdenbergs.⁴³ 19. novembrī ķīlnieku un civilo gūstekņu apmaiņas līgums tomēr tika parakstīts; tas bija kompromiss, kurš pašā ķīlnieku apmaiņas lietā bija daudz tuvāks lielinieku nostājai – tas regulēja tikai visai neliela pēc skaita ķīlnieku apmaiņu,⁴⁴ lielinieki tomēr to parakstīja pirms vēl bija sākušās jebkādas sarunas par pamieru kaut vai ar vienu Baltijas valsti. Praktiski ķīlnieku apmaiņa sākās tikai pēc pamiera noslēgšanas. Vēl cerot uz vismaz kopēju nostāju ar Igauniju, 23. novembrī Ulmaņa valdība darīja zināmu lieliniekiem – A. Berga “privātās” vēstules Ļitvinovam uz Kopenhāgeni veidā – ka Latvija ir ar mieru sākt slepenas pamiera sarunas.

Igauni, savukārt, vairs nevēlējās neko gaidīt, vismazāk – kamēr kaimiņi izšķirsies: 5. decembrī viņi Tartu sāka separātas pamiera sarunas ar lieliniekiem; arī Ļeņins un Čičerins bija par mieru ar igauņiem: kad Trockis un Zinovjevs ieteica vajāt Judeņiču Igaunijas teritorijā (Igaunijas delegāts pamiera sarunās J. Seljamā atzīmēja: “Es pazīstu Zinovjeva un Trocka runas, kurās teikts, ka Rēvelei, Rīgai un Liepājai jāklūst par padomju Krievijas pilsētām..”), Ļeņins pret to iebilda – tas apdraudētu mieru ar igauņiem un tirdzniecību ar Rietumiem caur Igauniju. Latvija steidzami aizsūtīja uz Tartu novērotāju delegāciju – A. Bergu, F. Menderu, K. Pauļuku un K. Bušu. Ieradusies tur 5. decembra rītā, tā tūlīt izjuta igauņu vēsumu, kurš drīz pārāuga atklātā nepatikā. Nevēlēdamās vēl pati sākt sarunas par pamieru, Latvijas delegācija tomēr lūdza tai piešķirt novērotāja statusu ar odiozām tiesībām .. piedalīties igauņu – krievu sarunās (sic!). Dabiski, ka igauņi noraidīja šo, maigi sakot, divaino prasību. Tomēr sākotnēji Latvijas delegācijai tika piešķirta istaba namā, kurā notika sarunas un atļauja neoficiāli tikties ar lielinieku delegāciju; igauņi arī apsolīja pieminēt Latviju savās sarunās ar krieviem tādā kontekstā, ka Latvija arī vēlētos piedalīties sarunās, bet – vēl ne tagad. Ļoti drīz igauņi atteicās pat no šīs viņiem nevajadzīgās misijas. Latvijas delegācija sāka izjust augošu igauņu nepatiku – latviešus vairs neielaida sarunu namā un nesniedza ziņas par sarunu gaitu. Igauni nevēlējās, lai kāds cits vēl aprūtinā viņu jau tā ne vieglās sarunas ar lieliniekiem; “redzams, ka igauņiem mūsu delegācijas uzturēšanās šeit nav vēlama ..”, Latvijas delegācija ziņoja Meierovicam uz Rīgu.⁴⁵ Igaunus arvien vairāk kaitināja arī tas, ka pati Latvija, vēl nesākot sarunas ar krieviem, vēlējās, lai igauņi Latvijas labā zondētu sarunās ar krieviem Latgales jautājumu: vai krievi atstās Latgali vai nē.

Latvijas pārstāvjiem burtiski nācās “medīt” lielinieku delegātus, lai tiktos ar viņiem privāti kafejnīcās vai “nejauši” uz ielas. Te liela nozīme bija Mendera senajai paziņai

ar lielinieku delegātu Ā. Joffi, kuru viņš labi pazina kopš abu meņševistiskās trimdas laikiem Vakareuropā pirms 1917. gada marta revolūcijas: „..pāris reizes ar viņu satikos, atsvaidzinot atmiņas par emigrantu dzīvi Vīnē, kur Joffe bija grupā, kas ar Ļ. Trocki priekšgalā izdeva “samierinātāju” garā avīzi “Pravda”, vēlāk rakstīja Menders.”⁴⁶ 1919. gada 6.–8. decembra privātajās tikšanās ar lieliniekiem (kurās ņēma dalību arī viņu delegācijas vadītājs L. Krasins) latviešiem kļuva skaidrs, ka krievi ir gatavi uz slepenām pamiera sarunām un ir gatavi atteikties, arī attiecībā uz Latviju, no tā, no kā viņi atteicās sarunās ar igauņiem – lai uzreiz tiktu parakstīts miers, nevis tikai pamiers. 8. decembrī Krasins nodeva Latvijas delegācijai padomju projektu pamieram un kontaktos ar latviešiem tika nolemts, ka slepenības labā – uz slepenību joprojām, bez lielas vajadzības, uzstāja Meierovics – Latvijas atbilde tiks nogādāta uz Tartu Mendera privātā vēstulē Joffem; nakti uz 9. novembri Menders atstāja Tartu. Rīgā, pēc sarunām ar Meierovicu ārlietu ministrijā, Menders Meierovica kabinetā 16. decembrī uzrakstīja “privātu” vēstuli Joffem, kurā bija noteikta Latvijas nostāja: pamiera sarunas varēja notikt tikai tad, ja Krievija izsaka gatavību atstāt Latgali un likvidēt Stučkas valdību; sarunām jābūt slepenām – Sarkanā Krusta delegācijas piesegā. Latvija, savukārt, uzņēmās divējādas saistības: pirmkārt, nepieļaut Latvijas teritorijā vervēšanu pretlielinieciskajās armijās; otrkārt, nepieļaut Latvijas teritorijā pastāvēt vai veidot organizācijas, kuras pretendē uz varu visā Krievijā vai tās daļā.⁴⁷ Vēstuli Joffem Tartu vajadzēja nodot Latvijas novērotāju delegācijas sekretāram Jēkabam Misem; gandrīz kā spiegu stāstos Mise 19. decembrī ieradās kādā kafejnīcā, kur viņu gaidīja Joffe, paspēja viņam nodot vēstuli un viņu tūlīt apcietināja igauņu slepenpolicisti. Uzdevums tomēr bija izpildīts; vairāk ko darīt Tartu nebija: 22. decembrī Meierovics deva rīkojumu Latvijas delegācijas paliekām neviesmīlīgo Igauniju atstāt.⁴⁸ 24. decembrī Rīgā pienāca telegramma no lieliniekiem, kura informēja, ka Latvijas prasības pieņemtas, Sarkanā Krusta delegācija var doties uz Maskavu.

Tieši šajā laikā, kad Meierovicu vēl māca bažas par Antantes nostāju pret sarunām ar lieliniekiem, bet igauņi no šīm bažām jau bija tikuši vaļā, Londonā 11.–13. decembrī sanāca Antantes Augstākās Padomes sēde, kuras lēmumi nebija daudzsoļi baltiešiem. Konstruktīvas vai skaidras programmas Austrumeiropai Antantei nebija; vismazāk konstruktīvisms bija raksturīgs Francijas premjerministram Ž. Klemanso, kurš bija nosliecies par labu “baltajiem” krievi un kuru nodarbināja galvenokārt Vācijas jautājums. Konstruktīvas programmas trūkums tika piesegts ar negatīvas formulas izgudrošanu – tā bija “dzeloņstiepļu žoga” (*le fil de fer barbele*) formula, kurai bija jāiegrožo komunisma izplatība Eiropā un jānovērš Krievijas un Vācijas savienošāns iespējas. Formula neparedzēja nekādas antiboļševistiskas līgas izveidi ar Polijas un Baltijas valstu līdzdalību; tā nesaturēja pamudinājumu Polijai veidot alianses ar Baltijas valstīm. Jaunās valstis, šīs formulas gaismā, bija nostādītas nestabilā un šaubīgā stāvoklī; atbalsts tām bija atkarīgs no nejaušībām, no apstākļiem, kādi varētu veidoties Krievijā vai Vācijā. Lai arī publiski Klemanso puda bažas par boļševisma “plūdiem”, tomēr īstenībā šī pasīvā “*cordon sanitaire*” formula bija domāta, lai nodrošinātu Franciju pret potenciālajiem Vācijas draudiem; nekad netika nopietni

domāts par veselu "kordonu", bet tā uzdevums tika uzticēts Polijai.⁴⁹ Šīs formulas gaismā vēl saprātīgāka izskatījās igauņu politika miera sarunu ar Krieviju jomā, kura balstījās racionālā egoismā.

Lai arī lielinieki solīja atstāt Latgali pamieru sarunu laikā, paļauties uz viņu solījumiem un pieļaut, ka Latvijas neatņemama sastāvdaļa ir sarunu objekts, bija nepieņemami; Ulmanis un Meierovics vēlējās to atbrīvot militārā ceļā. Tikai tad, kad 13. decembrī sakautās bermontiešu daļas pilnīgi atstāja kaimiņvalsti Lietuvu, Latvijas valdība jutās pietiekami droša un sāka gatavot uzbrukumu Latgalē. Atsevišķās karaspēka daļās (10. Aizputes kājnieku pulks) bija vērojama atklāta nevēlēšanās turpināt karu; valdība bija nopietni norūpējusies, lai ziņas par nepaklausību nekļūtu plaši pieejamas un nevājinātu visas armijas kaujas spējas, tāpat lai neradītu nelabvēlīgus priekšstatus par Latviju ārzemēs. Jautājums bija par sabiedrotiem – par iespēju atbrīvot Latgali vieni pašiem Latvijas valdībai pārliecības nebija. Divi sabiedrotie bija teorētiski pieejami – Lietuva un Polija; Lietuvai sākotnēji tika dota priekšrocība; no Polijas atbaidīja Pilsudska nepārtrauktās atsauces uz 1772. gada robežām, kas nostādīja Latviju neskaidrā atkarībā no tā, kā viņš interpretēs Latgales piederību. Cerības uz Lietuvu sagrāva lietuviešu arogance. Tā neatstāja nekādu pamatu iedomai, ka mazām un jaunām valstīm nepiemīt agresīvs egoisms. Lietuva ne tikai noraidīja Latvijas piedāvājumu slēgt militāru konvenciju vienai kopējai akcijai pret lieliniekiem – noraidījums tika motivēts ar apgalvojumu, ka lietuviešiem neesot konflikta ar lieliniekiem, kuru neesot lietuviešu teritorijā un kuri Lietuvu neapdraudot. Ar katru dienu Lietuva kļuva arogantāka un nepiekāpīgāka, iedvesmu rodot pat Latvijas – Igaunijas konfliktā (24. decembrī igauņi pieprasīja, lai visas Latvijas varas iestādes atstātu Valku) un cenšoties to izmantot savu agresīvo prasību izvirzīšanai. Latvijas – Lietuvas sarunas Kauņā beidzās neveiksmīgi; robežkonflikts Ilūkstes dēļ joprojām bija neatrisināts. Lielummānijas apsēstais un garīgi nestabilais Lietuvas ārlietu ministrs A. Voldemars 30. decembrī pat izteica pretenzijas uz Daugavpili. Lietuvieši turēja latviešus aizdomās par simpātijām poļiem, latvieši (īpaši – Ārlietu ministrija) turēja lietuviešus, galvenokārt Voldemaru, smagās aizdomās ne tikai par simpātijām Vācijai, bet Voldemars tika vērtēts pat kā vāciešu pilnīga marionete.⁵⁰

Poļi, uz Voldemara fona, šķita mērenāki. 1919. gada 3. novembrī Pilsudskis, diplomātisko kontaktu ar lieliniekiem laikā, uzsvēra, ka Daugavpils jāatdod Latvijai; vēloties nepieļaut Polijas – Latvijas sadarbību, lielinieki 23. novembrī pieprasīja no poļiem atstāt Daugavpils jautājumu izšķirt tikai Latvijas – Krievijas bilaterālajās sarunās. Novembra beigās Polija piedāvāja Latvijai palīdzību Latgales atbrīvošanā, kuru Ulmaņa valdība, 1772. gada robežu biežās pieminēšanas dēļ, vēl baidījās pieņemt, cerot uz sadarbību ar Lietuvu. Savukārt Polijai decembrī Latgales jautājums sāka iegūt lielāku, militāru un stratēģisku, nozīmi. Jauns karš ar lieliniekiem bija nenovēršams – to paredzēja Pilsudska federālisma, uz Krievijas rēķina, ambīcijas, un to paredzēja lielinieku tieksme uz rietumiem. 22. decembrī Čičerins piedāvāja poļiem miera sarunas, kuru mērķis bija izolēt un vājināt Poliju – lielinieku priekšlikumu pieņemšana sarežģītu Polijas attiecības ar Franciju (apdraudot Polijai tik svarīgās ieroču piegādes) un pakļautu to brutālai lielinieku propagandai, kurai pamiera laikā

bija jāveicina iekšējo nemieru pieaugums Polijā. Poļi uz lielinieku piedāvājumu neatbildēja un nākamo militāro kampaņu labā vēlējās nodrošināt savas armijas stāvokli, lai to neapdraudētu virs tās esošā padomju Latgale. Sadarbība ar Latviju, poļu priekšstatā, veicinātu arī Lietuvas izolāciju, par kuru viņi nekad neaizmīrsa, kopš lietuvieši bija izrādījušies neatsaucīgi uz Pilsudska viduslaiku shēmām. **29. decembrī** tika parakstīts Latvijas – Polijas militārās sadarbības līgums tikai vienas, konkrētas operācijas īstenošanai – Latgales atbrīvošanai. Tiesa, jau 1919. gada rudenī Polijas pieejā Baltijas valstīm, ne tikai Lietuvai, parādījās tādas protekcionisma iezīmes, kuras visisākā laikā tuvā nākotnē veicinās Baltijas Savienības (alianses) plānu neveiksmi. Novembra sākumā sarunās ar Somijas valdības pārstāvi profesoru J. Mikolu Pilsudskis piedāvāja somiem bilaterāli, bez Baltijas valstu piedalīšanās, noskaidrot abu valstu mērķus Baltijā; poļu diplomāts Juliušs Lukaševics bija vēl aktīvāks un piedāvāja Somijai sadalīt Baltiju iespaida sfērās: Polijai pienāktos Lietuva un Latvija, Somijai – Igaunija. Polija, kura pati visvairāk bija cietusi no sadalīšanās, tagad, tikko atdzimusi, sāka prātot par sadalīšanās, lai arī – ne burtiski tādā brutālā veidā kā astoņpadsmitajā gadsimtā.⁵¹

Viens jautājums vēl bija jāatrisina Latvijā iekšpolitiski – jāpanāk sociāldemokrātu atbalsts militārai kampaņai Latgalē. Partijas iespaids 1919. gada beigās sāka strauji augt; spēcīgs tas bija armijā; viņu viedoklim bija sava nozīme. Partijas vadītājs Menders sliecās par labu lielinieku nostājai, ka Latgales jautājums jāatrisina slepeno pamiera sarunu ceļā; viņš bija negribīgs pret uzbrukumu kopā ar poļiem. Meierovics lūdza atļauju personīgi apmeklēt partijas centrālās komitejas sēdi, kurā tā vienbalsīgi atbalstīja uzbrukumu;⁵² Menders šim lēmumam nepretojās, lai arī joprojām ticēja diplomātiskam risinājumam. Šajā pat laikā – 28. decembrī – 1. janvārī – notika LSDSP konference, kura atspoguļoja dažādu viedokļu esamību jautājumā par mieru ar lieliniekiem pat šajā ļoti kreisajā sociāldemokrātijā. Lai arī mazākumā, daži delegāti (V. Caune, J. Celms) tomēr uzsvēra, ka ar režīmu, kurā valda tikai “lodes, lodes un lodes”, miera nekad nebūs un lielinieki miera noteikumus neievēros. Citi (A. Kurcijs, E. Radziņš), savukārt, bija nemierā ar to, ka miers vēl nav parakstīts. Vairākums atbalstīja Ulmaņa valdības uzmanīgo pieeju, lai arī pamatoti kritizēja to par pārliekām bailēm no Antantes. Jau šajā konferencē, vēl pirms Latgales atbrīvošanas un pamiera un miera līguma noslēgšanas, LSDSP sāka savu lielo ilūziju politiku, iecerot Latviju par “tiltu” starp Krieviju un Rietumiem. “Tilta” uzturēšanas labā, kā konferencē uzsvēra galvenais referents F. Cielēns, Latvijai bija jābūt gatavai dot Krievijai brīvostas, milzīgas priekšrocības tarīfos un saimnieciski jāsaistās ar Krieviju cik vien var cieši.⁵³ LSDSP konference bija pirmais pieteikums, neizbēgamais, uz aizraušanos ar “tiltu”, kurš vistuvākajā laikā parādīsies arī pilsoniskajās partijās Latvijā, tāpat kā visā Eiropā, kur tiks radīti “tilta” pseido-zinātniski nopamatojumi (īpaši būtu jāmin E. Beneša, Čehoslovākijas ārlietu ministra, konstrukcijas).

Kamēr Latvija gatavojās Latgales operācijai, lielinieku sarunas ar igauņiem tuvojās nobeigumam; decembra nogalē, šo sarunu laikā, lielinieki neaizmīrsa savu pašu galveno uzdevumu – uzsākt diplomātiskos kontaktus ar britiem un panākt padomju Krievijas blokādes atcelšanu. Tieši to Joffe pārrunāja ar britu neoficiālajiem pārstāvjiem

Tartū. Savukārt, bilaterāli Igaunija un Krievija 31. decembrī noslēdza pamieru, kurā jau tika atzīta Igaunijas neatkarība un tās robežas, t. i., – pamierā jau tika parafēti daži nākamā miera līguma panti.⁵⁴ Pa pamiera sarunu laiku lielinieki bija vēlreiz uzbrukuši igauņiem, mēģinot iegūt sev labvēlīgāku robežu; igauņiem izdevās pilnīgi nosargāt savu etnisko teritoriju, kuru tagad fiksēja pamiera līgums.

1920. gada 2. janvārī uz Maskavu devās Latvijas Sarkanā Krusta delegācija – A. Frīdenbergs un F. Menders kā delegācijas locekļi un kapteinis N. Fogelmanis kā militārais eksperts. Nākamās dienas rītā, 3. janvārī, sākās uzbrukums Latgalē, kurā galveno lomu spēlēja poļu daļas; kā raksta izcilais britu vēsturnieks N. Dēviss – starptautiski plaši atzīto Polijas vēsturei veltīto darbu autors – Dinaburgas operācija, neskatoties uz tās vēlāko reputāciju, bija nevis ilgstošas plānošanas, bet pašā pēdējā brīdī panāktās vienošanās rezultāts, kuru viņš raksturoja kā koordinācijas neesamības meistardarbu. Lai arī Daugavpils tika ieņemta jau 3. janvārī ap pusdienlaiku, lielinieki vēl spējēja aizdzīt sev līdzī gandrīz 50 ķilniekus.⁵⁵ Kamēr poļu, latviešu un vācu landesvēriešu daļas neredzēti spēcīgā aukstumā uzbruka Latgalē, pamiera delegācija turpināja savu ilgo, piedzīvojumu pilno ceļojumu uz Maskavu. Nobraukusi līdz Krustpilij, tā devās uz Balviem: “Tālāk dzelzceļa satiksmes nebija. Ar zirdziņiem mēs nokļuvām frontes pirmajā joslā, kādā zemnieku nelielā mājīnā. Tur kādas daļas komandieris nokārtoja mūsu tālāko ceļu. Norīkoja kādu zemnieku ar zirdziņu un ragavām. Pie pagaras kārts piestiprinājām baltu palagu. Mūsu apsardzībai ragavās iegūlās arī divi bruņoti kareivji .. Bijām kādu laiciņu braukuši, kad pēkšņi atskanēja artilērijas šāvienu troksnis .. Pēc kāda brīža mums garām uz latviešu frontes pusi aizbrauca latviešu bruņotais vilciens. Vēl pēc kāda brīža ieraudzījām krievu kareivjus, kuri lielā skaitā taisās mūs ielenkt. Vienā mirklī no mūsu ragavām pazuda abi latviešu kareivji, un mēs ar savu važoni tipinājām uz priekšu .. mums pienāca klāt krievu karavīri, nostājās šaurā lokā ap ragavām, un kāds viņu komandieris mūs apsveica, un karavīru daļa kori nodziedāja Internacionāli. Mūsu sagaidītājs bija igauņis Korks, augstāks padomju virsnieks. Viņš sūdzējās, ka latvieši bijuši nelaipni. Viņi, krievi, ar bruņotu vilcienu izbraukuši mūs sagaidīt, bet viņiem pretim nācis latviešu bruņotais vilciens un atklājis uguni, uz ko viņi, krievi, pienācīgi atbildējuši ..”, tā ceļojuma sākumu vēlāk atcerējās Menders, kuram likās, ka incidenta pamatā varēja būt kāda latviešu komandiera apzināta vai nejauša rīcība, kurā “.. arī pati pamiera delegācija varēja dabūt bēdīgu galu...”⁵⁶ Delegācijai tomēr izdevās sasniegt Rēzekni, kur tā pārsēdās vilcienā; uzzinājuši, ka tajā atrodas “meņševiku” līderis Menders, vagonu aplenca ziņkārīgie sarkanarmieši, lai redzētu dzīvu, lielinieku regulāri nozākāto, darba tautas nodevēju. Tālākais ceļš uz Maskavu jau bija drošs – vilciens tika labi apsargāts, padomju pavadoņu izturēšanās pret delegāciju – cienijama, pienācīga.

6. janvārī tika sasniegta Maskava, kur Menders un Frīdenbergs šīs pašas dienas vakarā varēja tikties ar Čičerinu. Menderam tā bija tikšanās ar senu paziņu – pirms sešiem gadiem vēsturiskajā Latvijas sociāldemokrātijas 4. kongresā (1914), kurā Mendera vadītie mazinieki zaudēja lieliniekiem, Čičerins – bija kongresa viesis, pārstāvējot tajā Ļeņinu. Latvijas delegācijai Maskavā tika ierādītas telpas bijušā cukurfabrikanta Tereščenko savrupmājā Sofijas krastmalā, kurā pastāvīgi uzturējās

arī lielinieku delegācijas locekļi, ieskaitot vienmēr nevīžīgo Čičerinu, kurš bija paradis gulēt dienā un strādāt naktīs. Sākās gandrīz mēnesi ilgās un nogurdinošās sarunas ar krieviem. 6. janvāra vakarā pirmā saruna ar Čičerinu bija neveiksmīga – viņu bija sakaitinājusī latviešu – poļu ofensīva Latgalē, kurā viņš saskatīja ļaunāko, no lielinieku viedokļa, “..saskaņotu kara plānu pret Padomju Krieviju ..”;⁵⁷ sarunas tūlīt tika pārtrauktas. Tās atjaunojās tikai 11. janvārī, kad lielinieki pieprasīja atklātu pamieru, Latgales neitralizāciju, kas nozīmētu, ka Latvijas karaspēks to nedrīkstētu ieņemt, bet Latgalei būtu jādod pašnoteikšanās (sic!), līdz kuras īstenošanai Latgale tiktu pārvaldīta uz paritātes pamatiem.⁵⁸ Prasības bija skandalozas. Latgale bija neapstrīdama Latvijas daļa, diskusijas par tās nākotni bija nepieļaujamas un latviešu delegācija noraidīja visas krievu pretenzijas. Atkal iestājās pauze – līdz 14. janvārim, kad lielinieki atkāpās no prasības par atklāto pamieru un no odiozās Latgales neitralizācijas, bet pieprasīja mēnesi, lai viņi izvāktos no Latgales, kur tiktu izveidotas t.s. kontroles komisijas, kuras ierobežotu latviešu karaspēka daudzumu Latgalē. Lielinieki pieprasīja Pitalovas atstāšanu viņiem un atteicās izformēt savā rīcībā esošo komunistisko latviešu strēlnieku divīziju, kura apvienoja neatkarīgās Latvijas ienaidniekus un kuras izformēšana bija neatliekama Latvijas prasība.⁵⁹ Nedz kontroles komisiju radīšana, nedz lielinieku izvākšanas ilga termiņš, nedz pretenzijas uz Latvijas karaspēka skaita noteikšanu Latgalē un komunistiskās divīzijas saglabāšana Krievijā nebija pieņemamas Latvijai. Laiks bija nevis diplomātijai, kurā Menders un Frīdenbergs patiešām bija spējīgi; laiks bija Latvijas armijas uzbrukuma pabeigšanai Latgalē; tikai tas varēja nodrošināt sekmīgas sarunas ar krieviem.

Latgales divīzijas uzbrukumam Pitalovai bija jāsākas 6. janvārī, dienā, kad pamiera delegācija sasniedza Maskavu, taču slikto ceļu un ļoti dziļā sniega dēļ uzbrukums tika atlikts; tas sākās 9. janvāra rītā, kaujas bija sīvas. Tieši tajā dienā, 14. janvārī, kad lielinieki Maskavā vēlreiz pieteica savas prasības, Latgales partizānu pulks ieņēma Pitalovas dzelzceļa staciju – Pitalova bija svarīga gan saimniecisko apsvērumu dēļ (dzelzceļa mezgls), gan robežas iztaisnošanai. Niknākas kaujas bija par Rēzekni; Latvijas karaspēku jau bija sasniegusi baigā spāniešu gripa, kura Eiropā bija nesusi postu, ne mazāku kā pasaules kara frontes; Rēzekni aizstāvēja divi lielinieku bruņuvilcieni – “Leņins” un “Trockis”. Kad Rēzekne tika ieņemta, “.. nonīkušo, noplīsušo, utu nomocīto lielinieku gūstekņu izskats daudzus lieliniekiem zināmā mērā simpatizējošos kareivjus (Latvijas armijas kareivjus – A.S.) padarīja ļoti domīgus... Sašutumu izsauca ķīniešu un citu dzelteno atrašanās lielinieku lēģerī ..”⁶⁰ Sekmīgais uzbrukums Latgalē noņēma no sarunu dienas kārtības gan Pitalovu, gan Latgales neitralizāciju (par kontroles komisijām vēlāk tika panākta abpusēji pieņemama vienošanās). Taču patiesībā neviens no šiem jautājumiem nebija nopietni svarīgs Krievijai; patiesi svarīgi tai bija divi citi – Polijas attiecības ar Baltijas valstīm un sabiedroto (Antantes) 1920. gada 16. janvāra lēmums.

Tas, kam bija pievērsta lielinieku nopietnā uzmanība, bija Helsinku konference 1920. gada 15.–22. janvārī, kurā piedalījās Somijas, Igaunijas, Latvijas, Lietuvas un Polijas delegācijas. Konference stipri kaitināja Čičerinu un lai pamiera sarunas atkal neievilkto, Menders pārliecināja viņu, ka Latvijas sociāldemokrāti darīs visu, lai

nepieļautu militāru aliansi ar Poliju. Helsinku konferencei ir vērts veltīt dažus vārdus. Tā bija viena no daudzajām Baltijas valstu konferencēm, kuras bija cēlušās no iedomas, ka vairāku valstu sanākšana kopā uz politiskām pārrunām var veicināt nacionālā egoisma pārvarēšanu un dalībvalstu ārpolitisko mērķu īstenošanu; igauņi bija īpaši aktīvi, iniciējot konferenci konferences pēc. Kas tai bija jāpanāk, par to delegātiem skaidrības nebija un kā rakstija latviešu diplomāts L. Sēja, „..delegāti sabraukuši .. sāka gudrot, ar ko nodarboties ..”⁶¹ Konferencē dominēja divi galvenie jautājumi: attiecības ar padomju Krieviju (miera sarunas) un defensīvas alianses projekti; vienotības nebija nevienā. Polija piedalījās ambīciju dēļ – tā vēlējās, lai Baltijas valstis nesāktu sarunas ar lieliniekiem, nesaskaņojot savu nostāju ar Varšavu, kas faktiski nozīmētu, ka sarunas tiktu atliktas uz nenoteiktu laiku, praktiski – līdz tam brīdim, kamēr poļi un lielinieki būtu atrisinājuši savas pretrunas kara veidā. Defensīvas alianses jomā Polija nemaz nebija aktīvākā ierosinātāja: to interesēja Baltijā galvenokārt alianse tikai ar Somiju, un tās uzmanības lokā arvien vairāk nonāca cits eventuāls alianses partneris tālu prom no Baltijas – Rumānija; ģeopolitika pieteica savas pretenzijas un prasības. Somija, no savas puses, joprojām uzskatīja, ka ar lieliniekiem var slēgt tikai pamieru, ne mieru, un sarunu jomā ar Maskavu bija gatava iet tikai pati savu ceļu; alianses jautājumā tā nejuta nekādus draudus no Vācijas (pat, otrādi) un uzskatīja, ka defensīva alianse būtu jāslēdz tikai pret draudiem no Krievijas puses; tajā pašā laikā Somija neiebilda pret Igaunijas miera sarunām ar Krieviju.⁶²

Lietuvieši ieradās uz konferenci ar pārliecību, ka viņu vienīgais ienaidnieks ir Polija, vai Polija un Latvija. Janvāra sākumā viņi atteicās atstāt okupētās Augškurzemes teritorijas Latvijā; kad kopējās poļu – latviešu akcijas rezultātā tika ieņemta Daugavpils, lietuviešu nepatīkai nebija gala. Voldemars pats noorganizēja interpelāciju Lietuvas parlamentā, uz kuru pats atbildēja, apgalvojot, ka Lietuvas sadalīšanas nolūkos esot iespējama slepena Latvijas sadarbība ar Poliju.⁶³ Militārās alianses jomā Lietuva bija vienaldzīga, bet, ja tā tomēr būtu jāveido, tad kā defensīva alianse pret Poliju, ne tik daudz pret Krieviju vai Vāciju, ar kurām tās attiecības tobrīd bija vairāk nekā mierīgas. Miera ar lieliniekiem jomā Lietuva bija pret Somijas nostāju un bija gatava mieram, ne tikai pamieram; lietuvieši arī uzskatīja, ka viņiem būs viegli un ātri vieniem pašiem panākt vienošanos ar lieliniekiem. Igauņi cerēja uz plašu defensīvu aliansi ar Polijas un Somijas piedalīšanos pret jebkuriem draudiem (vai nu no Vācijas vai Krievijas), tomēr vairāk domājot par draudiem no Krievijas un noteikti – ne no Polijas; viņi bija gatavi samierināties arī ar šaurāku sastāvu – ar aliansi, sastāvošu tikai no Igaunijas, Latvijas un Somijas. Miera sarunu jomā viņi vēlējās iet savu ceļu – preti separātam mieram, lai kādus lēmumus Helsinku konference arī nepieņemtu. Latvija (Meierovics) iestājās par plašu aliansi ar piecām dalībvalstīm, iekļaujot Poliju un Somiju, bet miera sarunās vēl cerēja uz kopēju Polijas, Lietuvas un Somijas nostāju. Igauņi, arī robežkonflikta ar Latviju iespaidā, Meierovicam īsti neuzticējās un uzskatīja, ka viņš ir liekulīgs un aliansi nemaz tik spēcīgi nevēlas. Latvijas attiecības ar lietuviešiem, kā jau rakstīju, labākajā gadījumā bija vēsas. Nekādus praktiskus lēmumus konference nepieņēma; Čičerina drūmās aizdomas par tās lēmumiem – viņam šķita, ka Igaunija ir marionete poļu rokās un ka poļi panāks Baltijas valstu

piedališanos karā pret Krieviju⁶⁴ – bija stipri pārspilētas. Jau janvārī sāka veidoties Krievijas taktikas modelis, kurš pastāvēs līdz pat 1939. gadam: lai nepieļautu Polijas iespaida pieaugumu Baltijā, lielinieki dažbrīd bija gatavi piekāpties baltiešiem atsevišķos jautājumos; lielinieki pietiekoši veikli ekspluatēja pretrunas baltiešu vidū un paši tās veicināja. Jau kopš 1920. gada sākuma viņi savā labā izlietoja Latvijas un Igaunijas vēlēšanos veicināt krievu tranzītu caur savām ostām: ja igauņi turpinās tuvināties Polijai, uzsvēra Čičerins, jāsāk šķietami favorizēt Latviju un pievērst uzmanību tās ostām.⁶⁵ Savukārt baltieši, ar atklātām pretrunām savā starpā, deva Krievijai pietiekoši daudz iegānu tās politikas sekmīgai īstenošanai.

Jau kopš 1920. gada janvāra sarunām ar Latviju (un Igauniju – par mieru) Krievija pievērsa lielu uzmanību iekšpolitiskajai attīstībai Baltijā; lielinieki bija gatavi izlietot savā labā jebkuru pilsonisko partiju, ja viņiem tas bija izdevīgi, taču īpašas uzmanības lokā Latvijā nonāca LSDSP, kura ar janvāra beigām sāka aktīvi iestāties pret sakaru pastiprināšanu ar Poliju un kļuva par Krievijai visdraudzīgāko legālo partiju Latvijā. Savukārt Igaunijā lielinieku uzmanības lokā sāka nonākt ne tik daudz sociāldemokrāti, kuri bija mazāk ietekmīgi kā Latvijā un ne tik prokrieviski, cik agrāriešu partija, kuras vadītājs K. Petss bija arī personiski ļoti aktīvs saimniecisko sakaru attīstībā ar Krieviju. Somijā pret plašu Baltijas savienību aktīvi iestājās sociāldemokrāti, kuri nebija prokrieviski, bet kuri nevēlējās sadarboties ne tikai ar Poliju (arī ar Lietuvu) kā valsti, bet pat partiju sakarus gribēja ierobežot tikai Latvijā, Igaunijā un Somijas partiju vidū.

Otrs jautājums, kurš nodarbināja lieliniekus 1920. gada sākumā, bija – kā izmantot, cik iespējams ātri un izdevīgi, iespējas, kuras pavēra tirdzniecisko sakaru, lai arī – neoficiālo, attīstība ar Rietumiem. 16. janvārī Antante faktiski atcēla padomju Krievijas blokādi; lai gan Antante vēl neatzina padomju valdību oficiāli, tā atļāva savu zemju uzņēmējiem uzsākt sakarus ar “nevalstiskiem” uzņēmumiem Krievijā. Padomju Krievijā tūlīt parādījās dažādi “nevalstiski” uzņēmumi, kuru vidū īpaši jāmin “Centrosojuz”, kurš šķietami piederēja “kooperatoriem”. Čičerins Maskavā uzreiz piedāvāja Latvijas pamiera delegācijai uzsākt saimnieciskos sakarus, ne tik daudz ar Latviju, cik – caur Latviju, ar Rietumiem. Latvijai pat tika piedāvāta Krievijas palīdzība sakaru uzņemšanai ar Rietumu firmām (t.sk. lokomotīvu iegādē); sakari varēja būt arī slepeni. Slepeni ne tikai tāpēc, ka Latvija vēl bija pārāk bīkla šo sakaru nodibināšanā pirms pamiera parakstīšanas, bet arī tāpēc, ka jau no pirmajiem darījumiem ar Rietumu uzņēmējiem padomju Krievija piegādāja lielos daudzumos zeltu, briljantus, mākslas darbus, tāpat kā izmantoja savus “nevalstiskos” uzņēmumus graujošai darbībai un spiegošanai Rietumos. Daudz drosmīgākā Igaunija jau bija spērusi vēl vienu soli tālāk: 21. janvārī, vēl pirms miera līguma parakstīšanas, tās valdība nolēma, ka Krievijas tranzīts netiks aplikts ar muitas nodevām. Latvijas delegācija Maskavā arī bija iedvesmota un mudināja Meierovicu nekavējoši izmantot Latvijas ģeogrāfisko stāvokli un pārtvert Krievijas sakarus ar Rietumiem, kamēr tajos nav nostiprinājušies Rietumu uzņēmēji un igauņi; delegācija slavēja Latvijas ostas, kuras esot labākas par Tallinu.⁶⁶ Meierovics vēl nebija tik dedzīgs, taču pat viņa nostājā sāka parādīties izmaiņas: ja agrāk prasība pēc platās, neitrālās joslas starp Latviju un Krieviju tika motivēta ar drošības apsvērumiem, tad janvāra beigās viņš neitrālo joslu jau aplūkoja saimnieciskā

kontekstā – tā esot nepieciešama “varbūtējai preču apmaiņai starp sovjetu Krieviju un Eiropu”.⁶⁷

Ja Latvijas attiecības ar Baltijas valstīm un Poliju uztrauca Krieviju, bet saimniecisko sakaru uzsākšana interesēja abas puses, tad ķīlnieku apmaiņa – oficiālais delegācijas brauciena mērķis – praktiski interesēja tikai Latvijas delegātus. Tobrīd Latvijas delegācija zināja tikai to, ka Krievijā ir 41 ķīlnieks, kurus lielinieki bija aizdzinuši jau pirms Latgales krišanas; tas, ka no Latgales bija aizdzīti vēl 160, delegācijai nebija zināms. Toties Latvijas pusē formāli bija daudz lielāks “ķīlnieku” skaits – 126; atšķirības, pēc būtības, bija milzīgas – lielinieki bija aizdzinuši sev līdzī nevainīgus cilvēkus; Latvijā par “ķīlniekiem” skaitījās gūstā kritušie lielinieku funkcionāri un apcietinātie komunisti, kuri bija iesaistījušies teroristiskā, kriminālā darbībā. 27. janvārī delegācija lūdza Meierovicu atļaut starpību “par labu” Latvijai segt, ķīlnieku vietā Krievijā ņemot bēgļus no Latvijas, lai “glābtu tos no bada nāves...”. Meierovics tūlīt atļāva “ķīlniekos” ieskaitīt lielos latviešu kultūras darbiniekus – J. Endzelīnu, E. Felsbergu, J. Madernieku, arheologu F. Balodi un citus. Kaut arī Latvijas valdība vēlējās uzsākt ķīlnieku apmaiņu cik iespējams ātrāk un piedāvāja 1. martu kā pirmās apmaiņas datumu, lielinieku vilcināšanās dēļ tā notika tikai 16. aprīlī, krietnu laiku pēc pamiera noslēgšanas, kad tika apmainīti pa 17 ķīlniekiem no katras puses. Pavasarī un vasarā kā “ķīlnieki” tika apmainīti fiziologs R. Krimbergs un filologs J. Plāķis; Jēkabs Osis martā Voronežā mira ar tīfu un dzimtenē nepaspēja atgriezties; E. Felsbergs atgriezās tikai rudenī, jau pēc miera parakstīšanas; F. Balodis – tikai 1924. gada vasarā. Tas, kas notika ar Andreju Upīti, bijušo Stučkas valdības Mākslas departamenta direktoru, pretstatā neskaitāmo latviešu bēgļu ciešanām bija vairāk traģikomiski. Kādu dienu 1920. gada janvārī viņš piekļuva pie Mendera Maskavā; “.. starp mums norisinājās šāda saruna: – Ko cienījamais rakstnieks vēlas? – Es ļoti vēlos tikt prom no Maskavas. – Kāpēc tāda steidzīga vēlēšanās? – Man viss līdz kaklam apnicis. Es nevaru elpot. Varu dot solījumu ar politiku nenodarboties. – Līdz Jūs ņemt nevarēs, tāpat kā kuru katru citu. To neatļaus padomju valdība. Bet parūpešos, lai Jūs ieskaita kādā no pirmajām bēgļu grupām, kad sāksies reevakuācija. Domāju, tas būs drīz. Bet Upīts nebija varējis šo drīzumu sagaidīt. Viņš nebija varējis legāli un atklāti šķirties no Maskavas. Viņš bija slepus bēdzis...” Patiešām, aprīlī Upīts ieradās Pleskavā, pēc tam nelegāli tika pāri Igaunijas robežai un no Igaunijas ieradās Valkā. Te viņš tika apcietināts un līdz 28. aprīlim noturēts cietumā; “.. Arveds Bergs kā iekšlietu ministrs taisījās piešūt politisku lietu .. Nekas no tā neiznāca. Es, protams, nevaru Bergu attaisnot, bet īsais ieslodzījums nebija nekāds mocekļis, ar kādu rakstnieks tagad dažkārt mēdz dižoties...”, 1968. gadā šos notikumus atcerējās Menders.⁶⁸ Upīša “bēgšana” tomēr bija saskaņota ar latviešu komunistiem, kuri vēlāk vilās bohēmiskajā rakstniekā, kurš pilsoniskajā Latvijā viņiem atmata ar roku, lai atkal pievienotos tad, kad kļuva izdevīgi – 1940. gadā.⁶⁹

1920. gada 30. janvārī, pēc nogurdinošām sarunām, kurās Latvijas delegācija ap 27.–28. janvāri sāka zaudēt izturību un draudēja pārtraukt sarunas un atgriezties mājās, beidzot tika parakstīts pamiers; kā parasti, abu valstu delegācijas bija strādājušas nakti; pamiers tika noslēgts trijos nakti, oficiāli parakstīts divpadsmitos

dienā. Vilcināšanos līdz 30. janvārim radīja Latvijas valdības vēlēšanās parakstīt pamieru tikai tad, kad armija sasniegs Latgales austrumu robežas un pēdējais lielinieku karavīrs būs no tās padzīts. Pamiera pirmie deviņi panti bija tikai militāra rakstura (tie regulēja militārās darbības pārtraukšanu); nākošie panti, sākot ar 10. pantu, attiecās uz t.s. drošības garantijām: abām pusēm bija nekavējotī jāinternē organizāciju vai grupu locekļi, kuri pretendēja uz valdības statusu otras līgumslēdzēju puses teritorijā (48 stundu laikā lieliniekiem būtu bijis jāinternē LKP vadība Maskavā, kas, protams, netika izdarīts); tika aizliegts piedalīties ofensīvās aliansēs, kas vērstas pret otru pusi un uzturēt savā teritorijā otrai pusei naidīgu karaspēku; Krievija atteicās no naidīgas propagandas pret Latviju (22. pants; tas tika pārķāpts gandrīz vai tūlīt). Latvijai vēl neizdevās panākt, lai Maskava apņemtos izformēt "Latviešu divīziju", bet Krievija apsolīja, ka divīzijas nosaukumam neesot sakara ar pretenzijām uz Latviju. Pamierā nebija paredzētas kontroles komisijas; jau pēc līguma parakstīšanas lielinieki pieprasīja parakstīt vēl divus papildus pantus, kuri noteica četru kontroles komisiju izveidošanu: Latvijā – Daugavpilī un Rēzeknē, Krievijā – Ostrovā un Sebežā (komisijām bija jānovēro pamiera īstenošana, bet tām bija jāsaņem darboties tikai pēc tam, kad pamiers kļūtu atklāts; komisijas tā nekad arī neuzsāka savu darbu), kā arī noteica karaspēka ierobežošanu Latgales frontē (50 karavīri uz vienu versti). Nogurusi delegācija piekrita šiem papildus pantiem, kuri turpmāk netika realizēti un Krievija uz to īstenošanu neuzstāja. Pamiers bija slepens un varēja tapt atklāts tikai tad, kad tam piekristu Latvija.⁷⁰

Pamieram bija jāstājas spēkā 1. februārī pulksten 12 dienā. Demarkācijas līnija, kuru noteica pamiera līgums, bija pilnīgi atbilstoša etnogrāfiskajam principam, taču 31. janvārī Latvijas armijas pavēlniecība, poļu iespaidā (poļi netika informēti par pamiera sarunām, bet, iespējams, par tām zināja), atzina to par stratēģiski neizdevīgu, uzskatot, ka frontes līnijai Latvijas pusē jāietver Osvejas ezers un Drisas pilsētiņa; tā bija "stratēģija", kura bija nepieciešama no poļu karaspēka pozīciju viedokļa. Pirms pamiera stāšanās spēkā Latvijas un Polijas karaspēks pārgāja jaunā uzbrukumā un pamiera pirmie deviņi punkti zaudēja savu nozīmi; jaunā līnija, kura tika uzskatīta par stratēģiski izdevīgāku, nebija gluži etnogrāfiska, kaut arī izmaiņas nebija būtiskas. Polijas mudinājumu rezultātā tika ieņemta teritorija ap Drisu (Drisas izcilnis), kura, protams, nebija etnogrāfiski latviska, bet kura tobrīd bija šķietami nozīmīga no militārā viedokļa. (Īstas nozīmes tai, protams, nebija; Krievijas – Polijas briesošajā militārajā konfliktā, kurš ieraus sevī milzīgas masas un aptvers plašas teritorijas, Drisas iecirknis būs pilnīgi marģināls). 1. februārī tika parakstīts papildus līgums par pamieru, kurš noteica jaunu demarkācijas līniju, to, kuru armijas ieņēma uz 1. februārī pulksten 12. dienā.⁷¹ Karš bija beidzies. E. Dunsdorfs, vērtējot pamieru, uzskatīja, ka tas ir bijis vairāk izdevīgs krieviem nekā Latvijai, jo "Latvieši savu tālāko ofensīvu Krievijā bija apturējuši..."⁷² Bet kādu mērķu labā būtu bijis jāiet tālāk iekšā Krievijā? Lai anektētu pilnīgi krieviskus apgabalus? Tādu mērķu Latvijai nekad nebija. Lai gāztu lieliniekus? Tas nebija mūsu spēkos. Latvijas teritorija bija pilnībā atbrīvota; armija bija nogurusi, uzbrukums Latgalē nekad nebija izraisījis tādu patriotisma vilni, kā cīņa pret Bermonta deģenerētajām bandām un vācu varas

atjaunošanās draudiem. Valstij bija jāsāk sadziedēt ilgo karu brūces. Uzbrukums Latgalē tomēr bija demonstrējis pilnīgu politisku vienotību Latvijā; ārpus valdības esošie sociāldemokrāti bija stingri uzsvēruši: „uzbrukums Latgalē, kur mūsu armija varonīgās cīņās sekmīgi atbrīvo Latvijas tiešo sastāvdaļu, nav jāuzlūko kā miera noslēgšanai kaitīgs, bet gan taisni otrādi, viņu veicinošs solis. Tagad padomju Krievija redz Latvijas militāro un politisko spēku un Maskavas sarunās tā būs spiesta izrādīt pieņemama miera noslēgšanai lielāku pretimnākšanu nekā līdz šim..”⁷³ Kad pamiera delegācija pārrādās mājup, Ulmanis un Meierovics sasauca slepenu augstāko militārpersonu apspriedi, kurā, Menderam un Fridenbergam piedaloties, tika apspriests jautājums par tālākām attiecībām ar Krieviju. Daži armijas komandieri, īpaši – Radziņš, bija noskaņoti kareivīgi un neizslēdza militārās darbības atjaunošanās iespējas. Ulmanis un Meierovics stingri iestājās par slepenā pamiera ievērošanu; tā bija saprātīga un nacionālajām interesēm atbilstoša nostāja. Lai arī frontē notika izlūku sadursmes (dažas no tām bija pat samērā ievērojamas, piemēram, 1920. gada 25. aprīlī notikušī sadursme pie Šukajevo sādžas, kuras gaitā krievi zaudēja, saskaņā ar Latvijas armijas ziņām, 18 kritušos⁷⁴), abas puses pamieru ievēroja.

Pamiera parakstīšana ļauj dot pirmos vērtējumus Latvijas jaunajai diplomātijai. Kaut arī 1920. gada janvāris bija daudz vairāk militāras darbības, ne – diplomātijas laiks, Latvijas delegācija bija bijusi ļoti profesionāla. Īpaši to varēja teikt par Menderu, kurš tūlīt pat Latvijā tika atzīts kā nopietns diplomāts. Viss, kas viņam bija raksturīgs jau carisma laikā trīmdā – izcilas polemika dotības, ass prāts, apķērība – tika likts lietā ilgajās sarunās ar Čičerīnu un Karahanu un neoficiālajās tikšanās ar vēl vienu no bijušajiem paziņām – Radeku (kurš pat uzaicināja Menderu palikt Krievijā un pāriet lielnieku dienestā). Mendera attiecības ar A. Fridenbergu bija draudzīgas, abi darbojās pilnīgi saskaņoti.⁷⁵ Vienīgais, no kā Menders nebija spējis atturēties, bija mājienu privātās sarunās ar lieliniekiem Maskavā, ka gaidāmajās Satversmes sapulces vēlēšanās Latvijā uzvarēs sociāldemokrāti un ka viņi būs Krievijai visdraudzīgākā partija. Čičerins to ievēroja un iegaumēja.⁷⁶ Delegācijas darba apstākļi nebija viegli: Maskavā posījās tīfs un apdraudēja arī delegāciju; tā praktiski bija ieslēgta sarunu ēkā – iespēju brīvi pārvietoties pa Maskavu nebija, viņus visur izsekoja čekisti, bet latviešu komunisti darīja visu, lai izjauktu sarunas. Pārradusies mājās, delegācija informēja Ārlietu ministriju par saviem galvenajiem iespaidiem padomju Krievijā; tie bija divējādi: lielinieki esot atteikušies no vispasaules revolūcijas idejas, Stučka zaudē pozīcijas un ir spiests nepārtraukti taisnoties par 1919. gada lielo neveiksmi. Baltijā padomju Krieviju tagad interesējot tikai ostas⁷⁷. Interese par ostām patiešām bija liela; savukārt, priekšstati par atteikšanos no vispasaules revolūcijas bija pāragri. – Stučkas iespaids dramatisks kritums nebija līdzvērtīgs sapņu par revolūciju pilnīgai izsapņošanai. Krievijas attiecībās ar Poliju bija iestājusies īsa atelpa pirms liktenīgās sadursmes; janvārī lielinieki nodibināja slepenus kontaktus ar vāciešiem: Leņina pārstāvis Radeks Vācijā tikās ar armijas komandieri ģenerāli H. Sektu (Seeckt) un piedāvāja ciešu sadarbību; Vācijas valdības nostāja bija ļoti uzmanīga, baidoties no Antantes reakcijas.⁷⁸ Lielinieku emisārs Berlīnē liecināja par to, ka Polijas iznīcināšanai Krievija jau 1920. gadā meklēja sabiedroto, kuru pa īstam atradis tur tikai deviņpadsmit gadus vēlāk.

3. "Finita la comedia"

1920. gada 13. janvārī Maskavā sanāca Krievijas lielinieku partijas Centrālās Komitejas sēde, kura nolēma piekrist slepenam pamieram ar Latviju; CK sēde liecināja, ka, neskatoties uz iepriekšējiem solījumiem, lielinieki bija cerējuši piespiest Latvijas delegāciju parakstīt atklātu pamieru un radīt Latvijai problēmas attiecībās ar Poliju. Stučka, kurš pats bija lielinieku CK loceklis, jutās satriekts: "*Finita la comedia*" .. es tomēr cerēju kā nekā izvairīties no slepena miera. Nejūtos labi un tādēļ ņemu uz vienu mēnesi atvaļinājumu; lūdzu arī atsavināt no atbildīgiem valsts amatiem."⁷⁹ Ne tikai Stučka viens, visas LKP paliekas, īpaši tie, kuri bija aizbēguši uz Krieviju, bija bezspēcīga nauda un atreibības kāres pārņemti; "visa baltā Latvija pašlaik ir viena liela mēslu bedre", ārdījās komunistu prese.⁸⁰ Ļeņinam nebija uzticamāku un padevīgāku atbalstītāju kā LKP un Stučka personīgi jau kopš 1906. gada; tagad viņi jutās piekrāpti ... Kad 1919. gada maijā krita Rīga, LKP joprojām vēl cerēja uz brīnumu un uz zaudētā atgūšanu. Visa vasara pagāja niknos strīdos par to, kāpēc ir zaudēta Latvijas lielākā daļa. 26. maijā Rēzeknē Stučkas valdība nodibināja sevišķo izmeklēšanas komisiju O. Kārklīņa, Stučkas vietnieka padomju valdībā, vadībā, kurai bija jāsavāc ziņas arī par atsevišķu personu atbildību Rīgas krišanās; viss tāpat jau bija skaidrs, vismaz dažiem komunistiem. 28. maijā padomju valdības sēdē D. Beika, padomju Latvijas Ražošanas Padomes priekšsēdētājs, atzina, ka padomju iestādes atkāpjoties izlaupa visu " .. un ņemot pat visus lopus vietējiem .."; pāris mēnešus vēlāk, 16. augustā, valdības sēdē tika ziņots par " .. patvarīgām rekvizīcijām un laupīšanām frontē, ko izdara sarkanarmieši ..".⁸¹ Meklējot sakāves cēloņus, tika atrasts precīzs padomju režīma raksturojums: tas bija režīms, kurā centralizācija pārspēja jebko līdz tam piedzīvoto padomju Krievijā; kompartijas CK locekļi vienlaikus bija partijas, padomju un armijas vadītāji; " .. proletariāta diktatūra caur to tika pārvērsta par atsevišķu personu un personu grupu tiešu varas diktatūru pār partijas un strādniecības masām, kuras caur to tika atstumtas no tiešas līdzdalības jaunās iekārtas veidošanā ..".⁸² Šis atziņas ne mazākā mērā nenozīmēja, ka cerības uz pasaules revolūciju un cerības atgūt zaudēto Latvijā bija mirušas.

Kopš 1919. gada otrās puses LKP CK izveidoja slepeno uzdevumu nodaļu, kura tuvā nākotnē dāvās padomju graujošajiem dienestiem veselu plejādi teroristu un spiegu, kuriem pašiem rēķins tiks piestādīts 1937. gadā. Nodaļas pirmo apakšnodaļu vadīja Jānis Mīrāms; sākotnēji tā atradās Polockā, bet pēc tam, kad 1919. gada vasarā fronte stabilizējās (līdz 1920. gada janvārim), apakšnodaļa pārcēlās uz Daugavpili un izvērta graujošu darbību pret Ulmaņa valdības kontrolēto lielāko Latvijas daļu un pret Lietuvu. Otro apakšnodaļu vadīja Vilis Jānbergs, vēlāk Jānis Zukovskis; tā atradās Veļikije Lukos, pēc tam Rēzeknē un izvērta graujošu darbību galvenokārt pret Igauniju.⁸³ Kaut arī 1919. gada vasarā vismaz daļai no LKP sāka atstāt sajēga par to, ka komunistiskajā terorā, īpaši agrārajā jomā, ir pārkāptas kādas robežas, kuras būtu bijis jāievēro pat apsēstajiem latviešu komunistiem, ziņa par to, ka Ļeņins ir nolēmis slēgt mieru ar "Ulmaņa – Mendera valdību", radīja šoku un izmisīgus mēģinājumus to nepieļaut; tā bija, viņuprāt, nodevība, kuru viņi nebija gaidījuši un pelnījuši. Stučka bija tuvu

histērijai; par to liecināja pat viņa rakstu nosaukumi: “Uz mērkaķu skatuves Rīgā”, “Baltijas punduri” u.tml.; taču tieši ar “mērkaķiem” un “punduriem” tagad uzsāka kontaktus Maskava. Visi LKP sakari Maskavā tika lietoti, lai nepieļautu pamieru un Stučkas valdības likvidēšanu (bez kā pamiers ar pilsonisko Latviju bija neiedomājams)⁸⁴, bet velti. Pēdējā, izmisīgā cerība viņiem uzausa 1919. gada decembra pašās beigās... Nelegālās komunistiskās partijas ietekme brīvajā Latvijas daļā bija nokritisies līdz viszemākajam līmenim Bermontiādes dienās, kad LKP Rīgas komitejas nostāja bija kļedzoši antinacionāla un latviešu lielinieki aicināja nekarot pret Bermontu, kuru viņi pielīdzināja Ulmanim – “.. imperiālisti un viņu kalpi bermonti un ulmaņi ..”⁸⁵ Taču pēc Bermonta sakāves komunisti sāka pamazām atgūt zināmu ietekmi proletāriskos slāņos, kuri joprojām vēl neko nebija guvuši no topošās brīvās Latvijas: “..komunistu darbība un aģitācija paliek intensīvāka ..”, decembrī atzīmēja armijas virspavēlnieka štāba iekšējās izlūkošanas nodaļa.⁸⁶ Lai pierādītu, ka Latvija atrodas komunistiskās revolūcijas priekšvakarā un apturētu miera sarunas, 1919. gada decembrī LKP mēģināja sarīkot bruņotu sacelšanos Valmierā, cerot uz tās atbalstu arī Rīgā. Avantūra pilnībā izgāzās, novedot kapā desmit Valmieras jauniešus, kuri bija sekojuši LKP ekstrēmismam. Kad 1919. gada pašās pēdējās dienās Rīgā sadumpojās daļa no Liepājas uz Latgales fronti sūtīto karavīru un daži no viņiem pat tika nošauti, izpildot lauku kara tiesas spriedumu, latviešu lieliniekiem sāka likties, ka liktenis atkal kļūst pret viņiem labvēlīgs.⁸⁷ Cerības vairoja arī Deņikina sakāve. 1920. gada 3. janvārī Stučka tikās ar Ļeņinu un mēģināja viņu pārliecināt, ka Latgale ir jānotur – Deņikins ir sakauts un fronti Latgalē var glābt. Nākošajā dienā, 4. janvārī, LKP CK Rēzeknē jau paziņoja, ka ir sācies Ulmaņa – Mendera režīma sairums un “baltās” armijas sabrukums.⁸⁸ Ļeņins tomēr stingri turējās pie sava; 1920. gada 8. janvārī, kad Latvijas pamiera delegācija jau bija Maskavā, LKP CK Rēzeknē pieņēma pēdējo, izmisīgo lēmumu, protestējot pret pamiera sarunām.⁸⁹ Nekas vairs nebija glābjams: Ļeņins piespieda latviešu lieliniekus 13. janvārī pasludināt Stučkas padomju valdības likvidāciju, kā to pieprasīja Latvijas pamiera delegācija. Pat tagad tomēr vēl bija palikušas kaut kādas stūrgalvīgu cerību paliekas, lai arī Stučka jau precīzi atzīmēja – “*finita la comedia..*”. Visas cerības sabruka 25. janvārī, kad J. Daniševskis informēja LKP vadību Maskavā, ka vienošanās ar Latvijas pamiera delegāciju jau gandrīz pilnīgi panākta⁹⁰; tieši Daniševskis bija tas, kurš pirmais latviešu lielinieku vidū sāka saprast, ka Latgali noturēt nav iespējams. Bezspēcības sajūtas latviešu komunistu apmātājās sirdīs pastiprināja latviešu bēgļu – strādnieku uzvedība Maskavā; neklausot latviešu komunistu aģitācijai, strādnieki no vairākiem uzņēmumiem (“Motors”, “Kaučuks” un citiem) spēja piekļūt Latvijas pamiera delegācijai un komunistu nīstajam Menderam un lūdza jo ātrāk panākt bēgļu atgriešanas līgumu.

Stāvoklis Latvijā arī bija drūms – 1920. gada janvāra lielie aresti deva smagu triecienu Rīgas pagrīdes organizācijai. Taču jau pēc trim mēnešiem, izšķirošajai sadursmei ar Poliju tuvojoties, cerības sāka atdzimt no jauna. R. Bauze, bijušais padomju Latvijas armijas politiskās nodaļas vadītājs un viens no niknākajiem pamiera ar “Ulmaņa – Mendera” valdību pretiniekiem, 3. aprīlī aicināja gatavoties jaunam karam; divas nedēļas vēlāk “Krievijas Cīņa”, latviešu lielinieku Krievijā galvenais

izdevums, sludināja: "Mēs ejam uz mieru, bet mēs iesim arī tam pāri uz strādnieku šķiras uzvaru rietumos un reizē ar to arī Latvijā."⁹¹ Pasaules revolūcijas ideja nevēlējās mirt...

Atsauces un skaidrojumi

¹ P. S. Wandycz. *Soviet – Polish Relations. 1917–1921.* – Cambridge, 1969. – p. 64.

² Dokumenti vņešņej poļitiki SSSR, t. 1. – Moskva, 1957. – s. 557.

³ Turpat.

⁴ Kalervo Hovi. *Cordon Sanitaire or Barriere De L'Est? The Emergence of the New French Eastern European Alliance Policy. 1917–1919.* – Turku, 1975. – p. 171–180.

⁵ Olavi Hovi. *The Baltic Area in British Policy 1918–1921.* – Helsinki, 1980. – p. 71–76.

⁶ Turpat, 112., 151. lpp.

⁷ Skat., piem., V. Leņina radiotelegrammu B. Kunam 1919. gada 5. aprīlī // Dokumenti vņešņej poļitiki SSSR, t. 2. – Moskva, 1958. – s. 117–118; par Kuna starptautiskiem kontaktiem skat. Kalervo Hovi. *Cordon Sanitaire or Barriere De L'Est.* – p. 197–198.

⁸ Olavi Hovi, op. cit., p. 151; par Kuna piedāvājumu Igaunijas ārlietu ministrs J. Poska informēja Baltijas valstu konferenci Tallinā 1919. gada 14. septembrī. – LVVA, 1313. f., 1. apr., 20. l., 40. lp.

⁹ J. Poskas runa Tallinā 1919. gada 14. septembrī. – LVVA, 1313. f., 1. apr., 20. l., 40. lp.

¹⁰ P. Stučka. *Rakstu izlase.* – Rīga, 1978. – 2. sēj. – 353. lpp.

¹¹ Ā. Puriņš. *Sarkanais terors Latvijā. 1917–1919 // Latvijas Vēsture, 1998.* – Nr. 4. – 16.–17. lpp.

¹² LVA PA, 31. f., 2. apr., 13. l., 11. lp; "Komisija komunistu izdarīto šausmu darbu konstatēšanai." – LVVA, 5627. f., 1. apr., 3. lieta.

¹³ Turpat, 27. lp.

¹⁴ Turpat, 46. l., 7. lp.

¹⁵ G. Čičerina telegramma Stučkam 30. maijā uz Rēzekni. – LVA PA, 55. f., 2. apr., 7. l., 7. lp.

¹⁶ P. S. Wandycz, op. cit., p. 89; Max Engman. *State Terrorism as Diplomacy Aspects of Finnish – Soviet Relations, 1918–1920.* – *Contact or Isolation? Soviet – Western Relations in the Interwar period // Acta Universitatis Stockholmensis, 1991.* – p. 64.

¹⁷ A. Stranga. *Ceļā uz mieru. Krievijas – Latvijas 1920. gada 11. augusta miera līgums. Grām.: Pretstatu cīņā. Latvija 1917–1950.* – Rīga: Avots, 1990. – 100. lpp.

¹⁸ Olavi Hovi, op. cit., p. 178; R. Žiugzda. *Lithuania and Western Powers. 1917–1940.* – Vilnius, 1987. – p. 49; David Kirby. *The Baltic World 1772–1993.* – London, 1995. – p. 336.

¹⁹ Olavi Hovi, op. cit., p. 187.

²⁰ C. Laurinavičius. Lietuvas – Sovietu Rusijas Taikos Sutartis. – Vilnius, 1992. – p. 21.

²¹ Dokumenti vņešņej poļitiki, t. 2, s. 242–245.

²² LVVA, 1313. f., 2. apr., 34. l., 10. lp.

²³ Turpat, 1. apr., 20. l., 40.–42. lp.

²⁴ Olavi Hovi, op. cit., p. 180–182.

²⁵ LVVA, 1313. f., 2. apr., 34. l., 150. lapa.

²⁶ F. Menders. Baltijas valstis // Sociāldemokrāts, 1919. – 12. sept.; Mendera referāts LSDSP Rīgas orgaizācijas sapulcē // Sociāldemokrāts, 1919. – 25. sept.

²⁷ Somijas premjerministra J. Vennolas runa Tērbatā 1919. gada 30. sept. – LVVA, 1313. f., 1. apr., 20. l., 45. lp.; Marko Lehti. A Baltic League as a Construct of the New Europe. – Peter Lang GmbH, Frankfurt am Main, 1999. – p. 196–197; Latvijas Satversmes Sapulces stenogramas. 1920. – 6. burtn. – 773. lpp; par LSDSP nostāju pret mieru skat. “Miers ar Krieviju” // Sociāldemokrāts, 1919. – 15. sept.

²⁸ LVVA, 1313. f., 1. apr., 20. l., 44. lp.; X. Арумае. За кулисами «Балтийского Союза». – Таллин, 1966. – с. 41.

²⁹ Dokumenti vņešņej poļitiki, t. 2, s. 248; Christine A. White. Gateway to Russia. The Baltic States as Conduit for British and American Trade with Soviet Russia, 1918–1924. – Acta Universitatis Stockholmsensis. Studia Baltica Stockholmsensia, 13, 1994. – p. 45–47.

³⁰ Turpat, 250.–252. lpp.

³¹ A. Stranga. Ceļā uz mieru .., 103. lpp.

³² Olavi Hovi, op. cit., 183.–184. lpp.

³³ Latvijas Tautas Padome. 1919. – 352.–354., 365.–367., 374. lpp. Divdesmitajos gados V. Presņakovs uzņēma aktīvus sakarus ar “balto” krievu emigrācijas centriem Vācijā, Francijā, Šveicē; ar viņu palīdzību daži “baltie” krievi no Latvijas tika nogādāti uz padomju Krieviju, kur nonāca čekas izliktajās lamatās – čekas izveidoto “pretpadomju organizāciju” (“Trests” un citas) veidolā. – LVVA, 3235. f., 2. apr., 4429. l., 1.–9. lp.

³⁴ LVVA, 1307. f., 1. apr., 276. l., 74.–75. lp.

³⁵ A. Stranga. LSDSP un 1934. gada 15. maija valsts apvērsums. – Rīga, 1998. – 30.–31. lpp.

³⁶ LVVA, 3017. f., 1. apr., 46. l., 9. lp.

³⁷ B. Kalniņš. Vēl ciņa nav galā. – Stokholma [Memento], 1983. – 270. lpp.

³⁸ LVVA, 1307. f., 1. apr., 372. l., 311. lpp.

³⁹ Z. Butkus. Lietuvas ir Latvijos santukiai. 1919–1929 metais. – Vilnius, 1993. – 32.–33. lpp.

⁴⁰ LVVA, 1313. f., 2. apr., 60. l., 55., 65. lp.

⁴¹ Turpat, 64. lp.

⁴² Turpat, 71. lp.

⁴³ Turpat, 77. lp.

⁴⁴ Dokumenti vņešņej poļitiki, t. 2, s. 291–292.

⁴⁵ LVVA, 1313. f., 2. apr., 60. l., 28. lp.

- ⁴⁶ Latvijas Nacionālā bibliotēka. Letonika. Retumu nodaļa. A. III. F. Mendera fonds, Nr. 40.
- ⁴⁷ F. Mendera vēstule glabājas LVA PA, 31. f., 2. apr., 12. l., 27. lp.
- ⁴⁸ LVVA, 1313. f., 2. apr., 60. l., 54. lp.
- ⁴⁹ P. S. Wandycz. France and Her Eastern Allies. 1919–1925. – Westport, Connecticut, 1974 (the second edition), p. 130–131; Kalervo Hovi. Alliance De Revers. Stabilization of France's Alliance Policies in East Central Europe. 1919–1921, – Turku, 1984. – p. 19–20.
- ⁵⁰ Latvijas Ārlietu ministrijas politiski diplomātiskā departamenta vadītāja v. i. L. Sējas 1920. gada 15. janvāra pārskats. – LVVA, 2575. f., 15. apr., 1. l., 89., 119.–120. lpp.; Ē. Jēkabsons. Kā tapa robeža // Lauku Avīze, 1993, 15. janv.; Ē. Jēkabsons. Latvijas – Polijas attiecības, 1919–1920. – Rīga, 1999 (manuskripts).
- ⁵¹ O. Hovi, op. cit., p. 128.; Kalervo Hovi. Polish – Finnish Cooperation in Border – State Policy, 1919–1922 // Journal of Baltic Studies, Vol. XIV, Number 2, 1983. – p. 124.
- ⁵² B. Kalniņš. Vēl cīņa nav galā.. – 270. lpp.
- ⁵³ LVVA, 3017. f., 1. apr., 2. l., 31–35. lp.
- ⁵⁴ Dokumenti vņešņej poļitiki, t. 2, s. 313–314, 317.
- ⁵⁵ N. Davies. White Eagle, Red Star. The Polish – Soviet War, 1919–1920. – London, 1972. – p. 76; Latvijas Iekšlietu ministrijas pārskats, 1920. gada 19. janvāris. – LVVA, 5486. f., 1. apr., 723. l., 4. lp.
- ⁵⁶ A. Stranga. Ceļā uz mieru.. – 110.–111. lpp.
- ⁵⁷ Latvijas delegācijas telegramma uz Rīgu, 1920. gada 6. janvāris. – LVVA, 1313. f., 2. apr., 34. l., 178. lp.
- ⁵⁸ Dokumenti vņešņej poļitiki, t. 2, s. 320–321.
- ⁵⁹ LVVA, 1313. f., 2. apr., 34. l., 200. lp.
- ⁶⁰ L. Sējas 1920. gada 4. februāra pārskats. – LVVA, 2575. f., 15. apr., 1. l., 88. lp.
- ⁶¹ Turpat, 89. lp.
- ⁶² Marko Lehti, op cit., p. 251; K. Počs. “Sanitārā kordona” valgos. – Rīga, 1971. – 64.–67. lpp.; Kalervo Hovi. Polish – Finnish Cooperation in Border – State Policy, 1919 // Journal of Baltic Studies, Summer 1983. – p. 125.
- ⁶³ L. Sējas 1920. gada 4. februāra pārskats. – LVVA, 2575. f., 15. apr., 1. l., 89. lp..
- ⁶⁴ Čičerina telegramma A. Joffem, kurš vadīja padomju delegāciju sarunās ar igauņiem, 1920. gada 23. janvārī // Dokumenti vņešņej poļitiki, t. 2, s. 323.
- ⁶⁵ Dokumenti vņešņej poļitiki, t. 2, s. 324.
- ⁶⁶ Delegācijas telegramma Meierovicam 1920. gada 25. janvārī. – LVVA, 1313. f., 2. apr., 34. l., 33. lp.; Dokumenti vņešņej poļitiki, t. 2, s. 324.
- ⁶⁷ LVVA, 131. f., 2. apr., 34. l., 43. lp.
- ⁶⁸ F. Mendera atmiņas. – Latvijas Nacionālā bibliotēka. Letonika. K. Lorenca depozīts. II 4; K. Krauliņš. Andrejs Upīts. Dzīve un darbs. – Rīga, 1963. – 258.–259. lpp.
- ⁶⁹ 1935. gadā Maskavā LKP Ārzemju biroja redzams darbinieks D. Beika atcerējās: “1920. gadā viņš aizbrauca ar manu svētību. Lūk, tādu ķīpu vērtīgo papīrīšu (naudu – A.S.) es viņam iedevu.. Mēs saskūpstījāmies pie vagona, un viņš man deva goda vārdu,

ka turēsies pie jums (LKP – A.S.). Viņš labi turējās ilgāku laiku, bet tad nojūdās...” – LVA PA, 240. f., 1. apr., 921. l., 70. lp.

⁷⁰ LVVA, 1313. f., 2. apr., 34. l., 42.–47., 76., 219.–220. lpp.; Dokumenti vņešņej poļitiki, t. 2, s. 335–337.

⁷² E. Dunsdorfs. Latvijas un Krievijas 1920. gada miera līgums // Ceļa Zīmes, 1978. – Nr. 60. – 295. lpp.

⁷⁴ LVVA, 1313. f., 2. apr., 44. l., 2. lp.

⁷⁵ A. Fridenbergš. Divi dramatiski momenti // Jaunā Balss, 1931, Nr. 1, 5.–6. lpp.

⁷¹ Dokumenti vņešņej poļitiki, t. 2, s. 324.

⁷³ “Latgales atbrīvošana” // Sociāldemokrāts, 1920. – 15. janv.

⁷⁶ Dokumenti vņešņej poļitiki, t. 2, s. 335–337.

⁷⁷ L. Sējas 1920. gada 18. februāra pārskats. – LVVA, 2575. f., 15. apr., 1. l., 82. lp.

⁷⁸ John Hiden. The Weimar Republic. – London, 1996. – p. 23–24.

⁷⁹ LVA PA, 31. f., 2. apr., 12. l., 5. lp.

⁸⁰ Krievijas Cīņa, 1920, Nr. 6 (27. janv.).

⁸¹ LVA PA, 31. f., 1. apr., 3. l., 5., 7., 73. lp.

⁸² LSPR armijas pārvaldes komunistiskās frakcijas sapulces rezolūcija, 1919. gada 16. jūnijs. – LVA PA, 31. f., 1. apr., 12. l., 127. lp.

⁸³ LVA PA, 2000. f., 2. apr., 2. l., 1.–4. lp.

⁸⁴ 1919. gada 27. novembrī padomju valdība Rēzeknē kārtējo reizi nolēma nelikvidēties. – LVA PA, 55. f., 1. apr., 1. l., 9. lp.

⁸⁵ Turpat, 55. f., 1. apr., 4. l., 2. lp.

⁸⁶ LVVA, 3235. f., ½ apr., 895. l., 189. lp.

⁸⁷ LVA PA, 55. f., 2. apr., 10. l., 31. lp.; O. Niedre, V. Daugmalis. Slepēnais karš pret Latviju. – Rīga, 1999, 11. lpp.

⁸⁸ R. Treijs. LKP 1919. gadā. – Rīga, 1968. – 206. lpp.; LVA PA, 31. f., 2. apr., 12. l., 24. lp.

⁸⁹ LVA PA, 31. f., 1. apr., 4. l., 36. lp.

⁹⁰ Turpat, 48. lp.

⁹¹ Krievijas Cīņa, 1920, 3. apr.; 17. apr.

2. nodaļa

MIERS. 1920. GADA 11. AUGUSTS

1. Miera sarunu sagatavošana

Nākamajā dienā pēc Latvijas – Krievijas pamiera, 2. februārī, Igaunija un Krievija Tartū parakstīja miera līgumu, pirmo Baltijā. Nekas ļauns nenotika igauņu starptautiskajam stāvoklim; briti bija apmierināti – vēl plašāk varēja sākties saimnieciski sakari ar Krieviju caur Igauniju; pat Francijas valdība, tobrīd jau A. Miljerāna valdība, naidīga lieliniekiem un atklāti simpatizējoša pēdējai “balto” krievu paliekai – Vrangelim, pat šī valdība mierīgi akceptēja igauņu rīcību kā nenovēršamu.¹ Tas bija pirmais Krievijas līgums, kurš atrisināja, ne tā kā igauņi un visi nākošie lielinieku partneri vēlējās, kādu interesantu jautājumu – ja tiek parakstīts miera līgums, tad kurš ir uzvarētājs, kurš – zaudētājs? Kāpēc karš bija izcēlies, kurš bija agresors? Igauņi mēģināja panākt Krievijas atzīšanos, ka karš bija sācies lielinieku agresijas rezultātā; lielinieki to kategoriski noraidīja, apgalvojot, ka kara darbība bija izcēlusies Igaunijas iekšēja pilsoņu kara rezultātā, un pieprasīja uzrādīt kara pieteikumu no padomju Krievijas puses; pieteikuma nebija, tātad nebija arī kara. Jautājums, protams, nebija tikai politisks; tas bija saimniecisks, ekonomisks (kara zaudējumu atlīdzināšana u. tml.). Lielinieki bija nesalaužami, un igauņiem nācās piekāpties tāpat kā visiem citiem, kuri parakstīs miera līgumus pēc viņiem. 2. februāra līgums saturēja samērā dīvainu formulējumu, ka tiek izbeigts karš, kurš “..bija izcēlies starp Krieviju un Igauniju ..”. Kā bija izcēlies, tas bija atstāts malā. Līgumā Krievija atzina Igaunijas neatkarību un atteicās no Igaunijas uz mūžīgiem laikiem (2. pants). 8., 11. un 16. panti bija īpaši nozīmīgi Latvijai kā precedenti: 8. pantā igauņi atteicās no savstarpējas kara zaudējumu atlīdzināšanas; 11. pantā viņi atteicās no jebkurām saimnieciskām prasībām pret Krieviju, kuras varētu izcelties no Igaunijas agrākās atrašanās Krievijas sastāvā; 16. pantā igauņi, cerot uz strauju saimniecisko sakaru attīstību ar Krieviju un krievu tranzītu caur Igauniju, deva krieviem plašas ekonomiskas privilēģijas – krievu tranzītpreces netika apliktas ar muitu un tranzīttarifiem, bet Igaunijas ostās krievi saņēma praktiski eksteritoriālas tiesības (speciālu un plašu ostu teritoriju veidā). Kā samaksu par tādu pretimnākšanu un par to, ka tā bija pirmā,

kura parakstīja mieru, Igaunija saņēma no Krievijas 15 miljonus zelta rubļu, kuru izmaksa (12. pants) tika formulēta tādā veidā, lai tai nebūtu nekāda sakara ar kara zaudējumu atlīdzināšanu vai citu Igaunijas prasību apmierināšanu; Krievija īpaši uzsvēra, ka tās nav reparācijas (Čičerinam summa šķīta tomēr pārāk liela, bet Joffe viņu nomierināja: miljoni tiks atgūti ļoti ātri, pasaules revolūcijai uzvarot un Baltijai atgriežoties komunistiskā saimē).² Šo summu Igaunija saņēma tieši tāpēc, ka krievi vēlējās uzsākt cik vien iespējami plašus ekonomiskos sakarus ar Rietumiem caur Igauniju. Šī nomaksa, pasvītvoja Krievija, nekādā gadījumā nav jāuzskata par precedentu, kuru varēs izmantot citas jaunās valstis. Tas bija "honorārs" par to, ko Igaunija jau bija darījusi kā saimniecisks starpnieks un mudinājums uz vēl aktivāku starpniecību. Labvēlība bija pat ne tik daudz pret Igauniju, cik tā bija domāta kā žests Rietumu uzņēmējiem, uzaicinājums uzsākt plašus darījumus ar Krieviju caur Igauniju un Igaunijā. Krievijas miers ar Igauniju faktiski nozīmēja, ka Antantes blokādei, lai gan stipri caurumotai jau pirms tā, tagad ir pienācis pilnīgs gals; nekas vairs netraucēja nogādāt preces un iekārtas uz Igauniju, no turienes – uz Krieviju, kura tagad jau bija pilnīgi oficiālā mierā ar Igauniju. Kā pionieris Igaunija saņēma vairākas priekšrocības, kuras atviegloja tās bēgļu stāvokli Krievijā. Bēgļi varēja izvest visu savu mantu, ko viņi arī izmantoja repatriācijā 1920. gada pirmajā pusē. Vēlāk Krievija sāka ieviest ierobežojumus (10 pudi, tad – trīs, tad – vēl mazāk). Bēgļi bija arī formāli tiesiski aizsargāti pret viņu īpašumu un mantas nacionalizāciju Krievijā, ko lielnieki nepārtraukti pārkāpa, taču vismaz igauņu bēgļu atgriešanās pirmajos mēnešos viņu tiesiskais stāvoklis bija labāks nekā Latvijas bēgļiem. Robežas ziņā līgums apstiprināja Pečoru un t.s. Aiznarvas rajonu pievienošanu Igaunijai; šajās teritorijās dzīvoja aptuveni 70 000 etnisko krievu vai pārkrievoto igauņu, kuri nekad tā arī nekļuva pa īstam lojāli Igaunijai; daudzie pārkrievotie igauņu izcelsmes pareizticīgie garīdznieki bija īpaši nelojāli. Latvijas vēstniecība Tallinā vēl vairākus gadus pēc miera konstatēja, ka šo rajonu krievi un pārkrievotie igauņi "...izrāda igauņu valdībai pasīvu pretošanos."³

Tiklīdz Latvijas Ārlietu ministrija 7. februārī saņēma krievu – igauņu līguma oficiālo tekstu, tā minētie 8. un 11. panti tika atzīti par pilnīgi nepieņemamiem nākošajam Latvijas – Krievijas līgumam; 16. pants tika atzīts kā tāds, kurš dod krieviem pārmērīgas privilēģijas.⁴ Latvija vēlējās panākt kara zaudējumu vismaz daļēju atlīdzināšanu; Latvijai bija lielas saimnieciskas prasības pret Krieviju un Latvija tagad vairs nevēlējās tik ātri un devīgi piešķirt tai savas ostas (1919. gada 10. jūnijā, K. Ulmaņa Pagaidu valdības Memorandā Parīzes Miera konferencei, bija uzsvērtā gatavība dot Krievijai brīvostas un priekšrocības tranzītā). 16. februārī Latvija nolēma sākt miera sarunas ar Krieviju, joprojām pārsteidzoši, bez jebkāda pamata, cerot uz kopējām sarunām ar Poliju, Somiju un Lietuvu. Latvijas valdības priekšstats par nākamo sarunu gaitu bija sekojošs: sarunas būs ātras un miers tiks noslēgts drīz; sarunas notiks Pēterpilī, Maskava tika uzskatīta par nepieņemamu, kopš pamiera delegācija tur bija izjutusi latviešu komunistu naidu un jutusies ļoti neērti; Rīga tika noraidīta aiz bailēm no tā, ka lielnieku delegācija izmantos savu klātbūtni komunistiskas propagandas labā; Latvija cerēja uz Pirmajā pasaules karā aizvesto

ļoti vērtīgo rūpniecības iekārtu atgūšanu; par delegācijas vadītāju vai vismaz par vienu no svarīgākajiem locekļiem tika paredzēts tas pats F. Menders.⁵ Tomēr sarunas sākās divus mēnešus vēlāk. Trīs galvenie cēloņi noteica nevajadzīgo vilcināšanos. Pirmais pamatcēlonis bija Meierovica cerības uz kopējām sarunām ar citām valstīm. Kāpēc viņš tā domāja, nav skaidrs; nekas 1920. gada sākumā nedeva pamatu šādām cerībām. Polija vēlējās, lai sarunas tiktu atliktas; somi arī vēl nogaidīja; lietuvieši bija pārliecināti, ka vieni paši iegūs labāku mieru. 1919. gada beigās Meierovics bija pārāk norūpējies par eventuālu britu nepatiku pret sarunām ar lieliniekiem; tagad viņa nostāja bija gandrīz pretēja: briti jau kopš janvāra izrādīja savu nepatiku pret Poliju un ieteica Latvijai nesaistīties ar to. Lielbritānijas valdība, īpaši pats D. Loids-Džordžs, bija sapratusi, ka lielinieku uzvara Krievijā ir neatgriezeniska; briti vēlējās ātri uzsākt saimnieciskos sakarus ar to; tieši Polija viņu acīs tagad ieguva galvenā konflikta avota Eiropā veidolu; Loida-Džordža nepatika pret to sāka iegūt augošus, pat odiozus apmērus. Neviens cits kā Polija, iesaistīta konfliktos ar saviem kaimiņiem, apdraudēja, viņuprāt, Vācijas ātru integrāciju jaunajā Eiropas sistēmā un biznesu ar Krieviju – abas lietas, kuras Londona stipri vēlējās. Janvārī britu ģenerālis H. Gofs, bijušais militārās misijas Baltijā komandieris, mudināja Latvijas pilnvaroto pārstāvi Londonā G. Bisenieku ātrāk slēgt mieru ar lieliniekiem, uzsākt ekonomiskos sakarus ar viņiem un neklausīt, ko franči saka⁶. Februāra sākumā latviešiem tik labi pazīstamais pulkvedis S. Tallents bija vēl atklātāks. Viņš paredzēja drūmu galu Polijai, „..Latvijas saistīšanās ar Poliju tam atgādina bērna saistīšanos ar liķi ..”⁷; nepatiku pret Latvijas ieilgušo turēšanos pie Varšavas atklāti pauda britu diplomāti Rīgā. Meierovics tomēr cerēja, ka Helsinku konferences lēmums par nākošās konferences sanākšanu Rīgā, divu mēnešu laikā, tiks īstenots; šai konferencei būtu bijis jāapspriež arī attiecības ar Krieviju un defensīvas alianses izveide. Konference Rīgā tika gaidīta kā liels notikums, kurš celtu Latvijas prestižu Baltijā. Konference Rīgā nesanāca, jo citi Helsinku apspriedes dalībnieki īstenoja tikai savas intereses, maz rūpējoties par vienotību, vēl mazāk – par Latvijas prestižu. Polija bija tā, kura izjauca Helsinku lēmumus; Polijas stāvoklis bija atšķirīgs, un Polijas rīcība bija ļoti atšķirīga no tā, ko gaidīja ne tikai Meierovics, bet pat igauņi. Miera jautājumā vienota nostāja ar Poliju vispār nevarēja būt – Pilsudska federālisms varēja tikt īstenots tikai pēc lielinieku totālās sakāves; 5. martā poļi, turpinot uzbrukumu, ieņēma svarīgo dzelzceļa mezglu Baltkrievijā Moziru; lielinieki, no savas puses, 10. martā pieņēma jaunu plānu izšķirošam uzbrukumam Polijai.⁸ Tā kā Igaunija jau bija parakstījusi mieru ar Krieviju, Polijas nostāja pret to 1920. gada pavasarī bija vēsa; Igaunija, kā jau atzīmēju, bija, Pilsudska priekšstatā, Somijas ietekmes sfērā. Polija deva priekšroku nevis Helsinku lēmuma izpildei par defensīvas alianses ar vairākiem dalībniekiem izveidei, bet bilaterālu alianšu iecerei. To Latvija, sev par pārsteigumu, atklāja, kad saņēma poļu ielūgumu doties uz Varšavu, tā vietā, lai poļi paši ierastos Rīgā, kā Helsinkos bija nolemts. 1. martā Latvijas valdība bija spiesta sūtīt uz Varšavu delegāciju, kurā bez sūtņa Polijā A. Ķeniņa vēl ietilpa iekšlietu ministra vietnieks J. Ķemanis un apsardzības ministra biedrs pulkvedis E. Laimiņš, kā arī ārlietu ministrijas politiski diplomātiskā departamenta direktora vietas izpildītājs L. Sēja; zīmīgi, ka delegācijai bija jāapspriež

tikai iespējas sākt kopīgas miera sarunas ar Krieviju, nevis alianses veidošana.⁹ Martā Latviju interesēja tikai miers. Ieradusies Polijā, Latvijas delegācija cerēja šeit satikt citas delegācijas no visām Helsinku konferences dalībvalstīm jaunā konferencē; tas, kas to sagaidīja Varšavā, bija nevis daudzpusēja konference, bet bilaterālas sarunas starp poļiem un latviešiem un poļiem un somiem; igauņi un lietuvieši vispār nebija ielūgti, bet viņu vietā, latviešiem par pārsteigumu un nepatiku, piedalījās rumāņi un ukraiņi. Atšķirīgas izrādījās arī latviešu un poļu pieejas pat bilaterālām sarunām gaidītās daudzpusējās konferences vietā. 9. martā, pirmajā Polijas – Latvijas bilaterālās politiskās komisijas sēdē, Latvijas delegācija uzstādīja tos jautājumus, ar kuriem tā bija atbraukusi uz Varšavu; tie bija par mieru ar Krieviju, nevis par aliansi. Latvijas priekšstatā bija jāslēdz kopējais miers ar Krieviju, kurā, no vienas puses, būtu lielinieki, no otras – Polija, Somija, Latvija un pat Lietuva; Latvija vēlējās „.. ātru mieru ..”.¹⁰ Tas bija tieši tas, ko Polija tobrīd nevēlējās – poļu diplomāts L. Vasiļevskis atkārtoja latviešiem labi zināmo un bažas izraisošo poļu vīziju par 1772. gada robežu atgūšanu „.. disaneksijas ceļā ..” (tajā pašā laikā poļi paši stājās diplomātiskos kontaktos – tiesa, neveiksmīgos – ar krieviem tad, kad uzskatīja to sev par vajadzīgu – 27. martā, 10. aprīlī – nevaicājot Latvijas vai citu Baltijas valstu padomu; tieši šis dubultstandarts – kas atļauts Jupiteram, nav atļauts vērsim – veicināja Latvijas atsvešināšanos no Varšavas). Līdz ar to Poliju tagad interesēja tas, par ko tā nebija interesējusies Helsinkos un kā dēļ Latvija nebija sūtījusi savu delegāciju uz Varšavu – militārā konvencija, pie tam ne tikai pret eventuālu Krievijas vai Vācijas agresiju, bet pat pret Lietuvu. Poļi bija labi iegaumējuši A. Voldemara agresīvo izrunāšanos par Lietuvas pretenzijām uz Daugavpili 1919. gada 30. decembrī un Latvijas nervozo reakciju uz to; tagad poļi nolēma pievilināt Latviju militārā savienībā, atgādinot par lietuviešu pretenzijām. Tiesa, pat pašā poļu delegācijā Varšavas sarunās nebija vienprātības par to, vai Latvijai tiešām jāpiedāvā aliansē pat pret Lietuvu; ar nelielu vairākumu tika nolemts tomēr piedāvāt. Latvijā patiešām nebija aizmirsti Voldemara vārdi, nedz darbi; martā Varšavas sarunu dalībnieks L. Sēja par lietuviešiem rakstīja: “Viņi cer, ka Latviju Krievija agrāk vai vēlāk aprīšot Latvijas ostu dēļ; arī Polijai klāšoties slikti, kamēr viņus neviens neaiztikšot, ja tikai viņi mācēšot lielajiem kaimiņiem rītos un vakaros izdarīt pa prātam ..”.¹¹ Tomēr sarūgtinājums par lietuviešiem nebija tik milzīgs, lai Latvija iesaistītos militārā savienībā ar Poliju pret Lietuvu, nedz Latvija vēlējās savienību pat tikai pret Vāciju, ar kuru visas militārās darbības bija garām un visas cerības saistījās ar ātru ekonomisko sakaru atjaunošanu. Latvija tobrīd nevēlējās pat aliansi pret Krieviju, ar kuru karš bija garām un tika gatavotas miera sarunas. Savā piedāvājumā poļi neslēpa, ka Latvijas – Polijas robežai jāpaliek tur, kur tā ir – tāpat ar t.s. Vidus-Lietuvu Polijas sastāvā, ar Viļņu – Polijā. Skaidrs, neviens Latvijā nebija gatavs mirt par to, lai Viļņa atgrieztos pie lietuviešiem, taču neviens arī nebija gatavs cīnīties, bet tādu iespēju, vismaz teorētiski, nevarēja izslēgt, parakstot militāru konvenciju ar Poliju, lai Viļņa paliktu poļiem. Atšķirīga pieeja militārai konvencijai bija viens no jautājumiem, kurš noteica Varšavas sarunu neveiksmi.

Otrs bija Polijas hegemoniskas pretenzijas ekonomisko attiecību jomā. To, ko poļi pieprasīja, nevarētu pieņemt nevienu valsts, kura sevi uzskata par neatkarīgu valsti:

Latvijai nebūtu tiesību slēgt muitas savienības ar Krieviju vai Vāciju bez Polijas atļaujas; Liepājas ostā poļi iegūtu (ekonomiskais līgums) eksteritoriālas tiesības un tur pat tiktu izvietoti poļu karavīri, kuri apsargātu šos poļu rajonus ostā. Liepāja tiktu pārvērsta par Polijas militāru bāzi. Poļi neslēpa, ka baidās, ka Latvija ātri noslēgs ar Krieviju muitas ūniju un nonāks federatīvā atkarībā no Krievijas: viņi gribot Latviju no tā pasargāt. Tik atklāti izteikta neticība Latvijas spējai pašai izlemt savu likteni (neatkarīgi no tā, vai Latvija vēlējas vai nevēlējas slēgt minētās muitas ūnijas) un tik atklāts protekcionisms pārliecināja latviešu delegāciju, ka t.s. Varšavas konference jāatstāj un jādodas mājās. Tas, ko Latvija visvairāk gaidīja no Polijas, nebija protekcionistiskās prasības par poļu garnizonu Liepājā, bet Latvijas atzīšana *de iure*, ko Polija, pretendējot uz arogantas lielvalsts statusu, tomēr Latvijai nedeva, gaidot isto lielvalstu – Anglijas un Francijas – lēmumu. Visām poļu nepieņemamajām prasībām pāri gūlās arī 1772. gada ēna, t.i., poļu nepārtraukta atgādināšana, ka Latgali viņi ir atdevuši Latvijai tāpēc, ka tā ir draudzīga pret Poliju; šāda slidena formula, uzstājot uz poļu tiesībām uz 1772. gada robežām, pieļāva domu, ka Latgale varētu arī tikt atprasīta vai vismaz apšaubīta tās piederība Latvijai, ja Latvija kļūtu “nedraudzīga”. Latviju jau tā bija nogurdinājis poļu karaspēks Latgalē; kara darbība bija izbeigusies, bet poļi joprojām bija Latgalē, un viņu izturēšanās kļuva nepanesama: “. viņu politika un taktika ne ar ko neatšķiras no Bermonta .. ja poļi drīzumā neatstās Daugavpili, tad nav šaubu, ka viņi mūs izdzīs laukā un par Latgali izlietās kareivju asinis būs veltī plūdušas .. visi izdotie no latvju valdības dokumenti tiek apsmieti un ļaudis spīdzināti un daži likti cietumā, mantas konfiscētas ..”, februāra beigās ziņoja Latgales apgabala priekšnieks Andrejs Bērziņš.¹² Tas, ko poļi piedāvāja Latvijai Varšavā, bija pilnīgi nepieņemams. Doma par kopējām miera sarunām ar Poliju bija jāatmet; 24. martā Latvijas valdība pieņēma lēmumu sākt miera sarunas atsevišķi, bet poļi vēl kādu laiku gaidīja, bez pamata, Latvijas delegāciju atgriežamies Varšavā. 28. martā Polijas ārlietu ministrija vēl cerēja uz sarunu atsākšanu ar Latviju.¹³ Sarunas nesākās, bet vismaz mēnesis bija zaudēts attiecībās ar padomju Krieviju. Savukārt Polija turpmāk pievērsās Somijai. Abas tās sevi neuzskatīja par jaunām, t.s. nomaļu valstīm, kā to kaimiņi Baltijā, un tāpēc bija, kā viņām likās, viena otras cienīgas. Pēc trīs nedēļu sarunām Somijas delegācija Varšavā parakstīja militāru aliansi pret draudiem no Krievijas. Gadījumā, ja Polija kļūtu par lielinieku agresijas upuri, somiem būtu Polija jāatbalsta, uzbrūkot Petrogradai; ja lielinieki uzbrūktu Somijai, poļi iebūktu Baltkrievijā un Ukrainā. Aprīļa sākumā Polijas Ārlietu ministrija paziņoja Latvijas pārstāvniecībai Varšavā, ka Somijas ārpolitika, kā vecākai un nopietnākai valstij pienākas, ir sapratusi, cik izdevīga ir alianse ar Poliju, kas vērsta pret lielinieku draudiem. Taču pat Somijas valdība bija citās domās: tā nāca pie secinājuma, ka somu delegācija Varšavā ir parakstījusi somiem neizdevīgu aliansi, uzliekot viņiem pārāk smagus pienākumus – eventuālu uzbrukumu Petrogradai, poļus aizsargājot. Polija saņēma laipnu noraidījumu – alianse netika apstiprināta. Varšavas lielie plāni par ietekmi no Melnās līdz Baltijas jūrai, kuri Pilsudska nometnē – “Kola Belwederskie” – parādījās jau 1919. gada pavasarī, bija stipri jūtami Varšavas sarunu laikā 1920. gada martā. Tie piedzīvoja vienu no pirmajām, bet ne pēdējām neveiksmēm.¹⁴

Ja liekais brauciens uz Varšavu bija pirmais cēlonis, kurš novilcināja sarunu ar lieliniekiem uzsākšanu, tad otrais bija Latvijas pārlieku rūpīgā gatavošanās sarunām, īpaši – ekonomisko prasību jomā. Latvijas zaudējumi ilgajos pasaules kara un lielinieku agresijas gados bija milzīgi: lai kuru dzīves jomu neaplūkotu, skaitļu valoda šausmināja; “..Krievijas armija, pirms atkāpšanās (Pirmā pasaules kara laikā – A.S.) galīgi izpostīja vēl palikušos dzelzceļus, nojauca un aizveda uz Krieviju sliedes, pārmijas .. aizveda galveno darbnīcu mašīnas un iekārtas un uzspridzināja vai nodedzināja ēkas, tiltus un citas būves.. Sarkanarmijai iebrūkot 1919. gada sākumā Latvijas dzelzceļi no jauna cieta..”, vēlāk rakstīja tikai par vienu nozari – dzelzceļu – Latvijas dzelzceļu direktors Kārlis Bļodnieks. 800 rūpniecības uzņēmumi bija aizvesti no Latvijas 30 000 vagonos; daļa no izvestajām mašīnām un iekārtām tika izkaisītas gar dzelzceļu līnijām, sarūsēja un aizgāja bojā; 88 tilti bija saspridzināti, 66 bojāti; 15 000 saimniecību galīgi izpostītas; 1914. gadā Latvijā darbojās 550 lokomotīves un 18 000 vagonu, bet 1919. gada beigās ierindā bija tikai 18 lokomotīves un 948 vagoni. Drūmo sarakstu varēja turpināt katrā nozarē.¹⁵ Vēlēšanās atgūt zaudēto vai saņemt kompensāciju bija milzīga un saprotama; 6. martā valdība izveidoja sešas komisijas, kuras gatavoja Latvijas prasības miera sarunām; trīs no tām – finansu, koncesiju un reevakuācijas un kara postījumu komisija – nodarbojās tieši ar ekonomisko prasību nopamatošanu (kara postījumu komisijas materiāli pat šobrīd ir vērtīgs avots Pirmā pasaules kara gaitas un padomju Krievijas agresijas 1918.–1919. gada pētniecībai¹⁶). Svarīgākā bija finansu komisija (priekšsēdētājs E. Švēde, locekļi: J. Bokalders, J. Dāvis, R. Erhards un citi). Kad tās darbā sāka piedalīties slavenais ekonomists un statistiķis Kārlis Balodis, kurš pavasarī atgriezās no Vācijas, komisija ieguva vēl vienu spēcīgu Latvijas prasību nopamatojēju; no tā šīs prasības nekļuva sasniedzamākas. Minēto komisiju darbības galvenais mērķis bija uzstādīt tādas prasības, kuras nepieļautu Krievijas – Igaunijas miera līguma kļūšanu par precedentu.

Pirmais, ko finansu komisija nopamatoja, bija prasības pēc to zaudējumu atlīdzināšanas, kuri bija cēlušies Pirmā pasaules kara un lielinieku valdīšanas laikā; tie bija divi miljardi zelta rubļu. Nav īsti skaidrs, kā Latvijā varēja rasties doma, ka lielinieki piekāpsies Latvijai, ja viņi nebija piekāpušies igauņiem; formāli padomju Krievijai nebija nekāda sakara ar Pirmo pasaules karu, kuru bija izraisījis cārs; kas attiecās uz 1918. gadu, tad jau Igaunija bija spiesta pieņemt lielinieku viedokli, ka kara darbība ir vienkārši izcēlusies kaut kā, pati no sevis, nevis ir notikusi lielinieku agresija. Kaut arī komisijas priekšsēdētājs E. Švēde bija pārliecināts, ka Latvija neko nedabūs, komisijas vairākums kategoriski uzstāja uz pretējo; visenerģiskāk par labu visu zaudējumu piedzišanai no Krievijas iestājās bijušais Ulmaņa otrās pagaidu valdības finansu ministrs Erhards. Otrais, ko komisija rekomendēja atprasīt, bija reevakuētās vērtības – mašīnas, kredītiestāžu un banku īpašumi, mācību līdzekļi, pat lopi. Šo prasību apjoms deva vēl vienu miljardu zelta rubļu, tātad kopā tie bija trīs miljardi. It kā ar to vēl būtu bijis par maz, visas komisijas ieteica atgūt daļu no Krievijas valsts zelta; atšķirībā no aprēķinu metodes summa svārstījās no 20,3 miljoniem (ja rēķināja no Latvijas iedzīvotāju skaita – 1,34% – Krievijā) līdz 37,5 miljoniem (ja par aprēķina

pamatu ņēma to daļu no Krievijas valsts ienākumiem, kurus deva Latvija). Sprotams, ka nolēma prasīt vislielāko – 37,5 miljonus. Klāt vēl nāca prasība nodrošināt trīs gadu laikā bēgļu atgriešanos līdz ar visu viņu mantu, kā arī izmaksāt kompensācijas pasaules karā kritušo ģimenēm un invalīdiem (vēl 72 miljoni zelta rubļu; invalidu skaists bija 1000). Gadījumā, ja Krievija piekristu šim un vēl daudzām citām prasībām, Latvija būtu gatava uzņemties Krievijas valsts parāda daļas atmaksu viena miljarda zelta rubļu apjomā; tiesa, atmaksa sāktos tikai pēc tam, kad Krievija būtu izpildījusi miera līgumu ar Latviju, kurš, kā jau varēja noprast, netika gatavots mazāk bargs kā Versaļa un Brestļitovska.¹⁷

Tāpat kā citu jautājumu jomā, arī Latvijas ostu izmantošanā komisija cerēja pārspēt Igauniju. Igaunju lielā labvēlība pret krieviem tika noraidīta; balstoties uz priekšstatu, ka bez Latvijas ostām Krievija nespēs iztikt, ostas tika vērtētas kā papildus arguments, kaulējoties ar krieviem. Visagresīvākais atkal bija Erhards, kura ekonomiskās intereses acīmredzot nebija saistītas ar Krieviju; viņaprāt, bija pat jāpārbūvē dzelzceļa līnijas uz Vakareiropas platumu, lai lielinieki nevarētu “.. šmugulēt daudz ko iekšā un ārā ..”. Visi bija vienisprāt, ka krieviem nav dodamas tiesības ierīkot Latvijas ostās brīvajonus – Rīga nedrīkst kļūt par otru Dancigu, uzstāja J. Dāvis. Tiesa, Meierovics nebija tik negativistisks un cerēja panākt no krieviem speciālu līgumu par Latvijas ostu izmantošanu, nedodot viņiem tik daudz privilēģiju kā igauņi, bet arī neesot tik negatīvam kā vairāki komisiju locekļi. Visfantastiskākos apjomus sasniedza tieši koncesiju komisijas ieteikumi. Latvijai bija jāprasa no Krievijas koncesijas uz mežu izmantošanu četrās guberņās viena miljona desetīnu platībā; jāpanāk koncesijas Rīgas – Orlas un Ventspils – Maskavas dzelzceļu ekspluatācijai uz 25 gadiem: Latvija apņemtus dzelzceļus savest kārtībā un papildināt to ripojošo sastāvu. Šo fantāziju jomā Dāvis, pazīstamais atturībnieks un antisemīts, centās iebilst: latviešu strādnieki aizplūdišot darbā uz Krieviju un “.. iesūksies tur propagandu un slimības, kas sabojā mūsu tautu..”¹⁸. Pat nejauko slimību draudi neatturēja koncesiju komisiju no tālākiem sapņojumiem: 23. martā koncesiju komisija izteicās par prasību saņemt koncesiju Krustpils – Maskavas un Rīgas – Brjanskas dzelzceļam, turklāt pēdējo vēl triju gadu laikā pārvērst par koncesiju līdz pat Caricinai. Saskaņā ar komisijas iecerēm Latvija iegūtu “pilnīgā bezmaksas īpašumā un lietošanā” dzelzceļu, depo, inventāru, veidotu savu administrāciju un iegūtu tiesības turēt savu bruņoto apsardzi (!). Tās bija fantastiskas ilūzijas.

1920. gada 25. martā Finanšu padome pārsprida projektu par to, lai Krievija uz laiku – ne mazāku par 40 gadiem (!) – izdotu koncesiju uz Daugavas un Volgas savienotājkānālu, pieprasot no Krievijas 70 miljonu zelta rubļu Daugavas padziļināšanai par pieciem metriem. “Daugavas savienošana ar Volgu atslēgs Rīgas tirdzniecībai Krievijas galvenās tirdzniecības artērijas. Tā saista pa lētu ceļu ar Baku naftas bagātībām un ved mūs līdz Persijas robežām. Pat vēl vairāk – jau krievu laikos intensīvi pārsprida jautājumu par Volgas un Sibīrijas upju savienošānu, lai tieši savienotu ar Kluso okeānu.” Saskaņā ar šīm pasakainajām varjagu iecerēm Latvijas kuģi brīvi kuģotu pa visiem jaunuzbūvētajiem kānāliem, bet krievi bez nodevām braukātu pa Daugavu. 28. aprīlī inženieris E. Eferts iesniedza projektu “Internacionāli

ligumi un Daugavas izbūves jautājumi”. Atsaucoties uz iepriekšējā gadsimtā izstrādātiem Daugavas ūdens līmeņa paaugstināšanas plāniem, E. Eferts sapņoja par milzīgām ūdenskrātuvēm Latvijas un Krievijas pierobežā (500 miljonu km³), puse no kurām atrastos Krievijā, elektrostaciju celtniecība u.tml. Par tik lieliem projektiem bija sapņojis arī P. Stučkas režīms 1919. gadā. Latvijas saimnieciskajās aprindās 1920. gada pirmajā pusē pastāvējušās ļoti optimistiskās ieceres par saimniecisko sakaru ar Krieviju (īpaši tālejošu koncesiju formā) atspoguļoja, pirmkārt, neizbēgamu domāšanas inerci, kuru bija radījusi Latvijas un Krievijas saimniecisko organismu nesenā vienība un cerība uz šo sakaru izmaiņu, bet tomēr ļoti pamatīgu turpmāku pastāvēšanu. Jāņem vērā arī tas, ka Latvijas saimniecisko aprindu daudziem pārstāvjiem bija raksturīga Krievijā veidotā mentalitāte. Otrkārt, tobrīd bija plaši saprotama pilnīga neizpratne par lielinieku režīma saimnieciskās politikas būtību. Vēl nebija apziņas par to, ka lielinieki dažu gadu laikā iznīcinās jebkuru tradicionālu priekšstatu par saimniecību. Treškārt, šīm iecerēm bija raksturīga komunistiskās Krievijas tā brīža vājuma pārspilēšana. Cerības no Krievijas saņemt koncesijas dzelzceļam ar Latvijas apsardzi (!) un citām privilēģijām jāvērtē kā pārsteidzoši iluzoras. Projekti par tālejošiem saimnieciskiem sakariem ar Krieviju ilgā laika posmā (40 gadi u.tml.) atspoguļoja ilūziju, ka Krievija ilgstoši ievēros Latvijas neatkarību.¹⁹ Prasības, kuras Latvija gatavojās uzstādīt, bija ne tikai nereālistiskas; tās bija pretrunā ar augošajām cerībām uz “tiltu” – no Krievijas uz Rietumiem; šīs cerības uz “tiltu”, kuras pirmo reizi parādījās sociāldemokrātu vidū 1919. gada beigās, 1920. gada pavasarī jau bija aptvērušas arī pilsoņus: mēs esam tranzīta zeme, apgalvoja sūtnis Polijā A. Ķeniņš nesenajā t.s. Varšavas konferencē. Taisnība bija Stučkam: “Es nezinu, ko dabūs Latvija sarunās [miera], bet zinu, ka visādā ziņā ne to, ko viņi cerējuši.”²⁰

Trešais cēlonis, kurš novilcināja miera sarunu uzsākšanu, bija grūtības ar Latvijas delegācijas sastādīšanu; šīs grūtības, savukārt, cēlās no tā, ka Latvijā tuvojās Satversmes Sapulces vēlēšanas un vairāki politiķi, kuriem tika piedāvāts piedalīties delegācijā, no tā atteicās – viņi bija aizņemti priekšvēlēšanu cīņās (vēlēšanas notika 17.–18. aprīlī, pēc tam sākās ilgstošas sarunas par pirmās istās parlamentārās valdības sastādīšanu). Saasinājās arī Ulmaņa pagaidu valdības attiecības ar sociāldemokrātiem, kas liedza delegācijā piedalīties Menderam, uz ko bija ļoti cerējis Meierovics. Attiecībās ar LSDSP pretrunas parādījās jau janvārī, kad Maskavā vēl bija pamiera delegācija ar Menderu. Pirmais pretrunu cēlonis bija Ulmaņa valdības attiecības ar Poliju. Sociāldemokrātu priekšstatā tūlīt pēc pamiera bija jāstājas pie miera sarunām, bez jebkādiem sakariem ar Poliju un bez jebkādas vilcināšanās. Viņu opozīciju t.s. Varšavas orientācijai neapzināti veicināja pats Meierovics, kurš, pārbraucis no Helsinku konferences, 30. janvārī paziņoja Tautas Padomē, ka ir jau nodibināta Polijas, Somijas un Baltijas valstu Antante. Tā nebija taisnība, pat ja ar Antanti saprastu tikai diplomātisku konsultatīvu paktu; pat tas nebija noslēgts. LSDSP tūlīt atrada savai pret-Polijas nostājai sabiedroto – somu sociāldemokrātus, kuri jau kopš 1919. gada skaidri iestājās par Skandināvijas orientāciju Somijas ārpolitikā, galvenokārt par orientāciju uz Zviedriju; pat attiecībās ar Igauniju viņi bija samērā atturīgi. Janvārī Somiju apmeklēja LSDSP pārstāvis J. Celms un atveda ziņu, ka somu sociāldemokrāti

nav dedzīgi alianšu piekritēji kopumā, ir noteikti pretinieki aliansei ar Poliju un nevēlas pat aliansi ar Lietuvu, kaut arī bez Polijas.²¹

LSDSP domstarpības ar valdību sāka kļūt arvien asākas arī iekšpolitiskās cīņas rezultātā; pirmās vēlēšanas Latvijas vēsturē bija neizbēgamas demagoģijas pilnas; radikālu demagogu nebija mazums ikvienā partijā. LSDSP tāds jo īpaši bija K. Kurzemnieks. 18. janvārī, runājot mītiņā Cēsīs, viņš nosauca Ulmani un "viņa bandu" par Latvijas "iekšējiem kolčakiešiem"; tieši viņa runas izraisīja augošu nepatiku konservatīvo un labējo pilsoņu vidū. Attiecības turpināja pasliktināties februārī, kad LZS iekšienē jau bija dzirdamas balsis par nepieciešamību ierobežot LSDSP darbību, bet sociāldemokrātu vidū sāka cirkulēt viedoklis par eventuālu pāreju uz nelegālu stāvokli. Nenotika ne viens, ne otrs, taču attiecības saasinājās, kaut arī Meierovics joprojām cerēja uz Mendera piedalīšanos delegācijā; Meierovics bija savaldīgs un racionāls. 23. februārī valdība apstiprināja ārlietu ministra biedru A. Zēbergu par miera sarunu delegācijas vadītāju – neveiksmīgs lēmums, joprojām tomēr cerot uz Mendera piedalīšanos delegācijā; Zēberga izvēle bija kļūdaina. Būdam spējīgs advokāts – civilists, viņš bija vājš diplomāts – īpaši tik smagā diplomātijas jomā, kā sarunās ar Krieviju. Zēbergam trūka tieši tā, bez kā sarunas ar lieliniekiem nebija iespējamās – izturības un aukstasinības. Tas, uz ko viņš bija gatavs, bija ātras, īsas sarunas neilgi prom no Rīgas; viņa sieva nevēlējās doties viņam līdzī uz Maskavu, kur, pretēji Latvijas sākotnējai iecerei, galu galā bija nolemts noturēt sarunas; savukārt viņš nevēlējās sievu ilgstoši atstāt vienu Rīgā, kas bija tīri labi saprotams.

Meierovics, satīcīgs un mierīgs, 7. martā lūdza LSDSP Centrālajai komitejai atļauju apmeklēt tās sēdi, kurā vēlreiz aicināja Menderu (nevis emocionālo Cielēnu, kurš pats bija tiecies uz delegāciju) piedalīties miera sarunās; ar to Meierovics vēlējās ne tikai izmantot Mendera kā diplomāta spējas, bet arī nodrošināties ar sociāldemokrātu atbalstu miera līguma ratifikācijai. Viss velti – martā LSDSP iebruca neapvaldītas politiskās demagoģijas ūdeņos. 8. martā Tautas Padomē Menders nedzirdēti asi uzbruka Ulmanim par it kā pastāvošu, ar valdības svētību, "balto" krievu atbalstīšanu, ļaujot Judeniča armijas atliekām apmesties Latvijā; 10. martā Cielēns apsūdzēja valdību sakaros ar agresīvo Poliju. Tobrīd polemiku ar pilsoņiem veicināja arī Mendera iluzoriskie priekšstati par attiecībām ar Krieviju; tiklīdz pamiers bija noslēgts, viņš atgriezās pie savas jau 1919. gadā vasarā (intervijā vietējam krievu laikrakstam "Rižskoje Slovo", 1919. g. 19. jūlijā) izklāstītās idejas par federāciju: "Es nevaru saprast, vai tas ir kāds asinsgrēks, ka cilvēks stāv par federāciju ar Krieviju." Tas, protams, nebija asinsgrēks; tas bija apliecinājums tam, cik tālu no realitātes atrāvās sociāldemokrātu shēmas, cik grūti bija garīgi pārvarēt Krievijas, pat ja tā bija padomju Krievija, pievilkšanas spēku. Pilsoņu atmaksa nāca ātri: 15. martā Cielēns tika izbalsots,* kandidējot uz Tautas Padomes ārlietu komisijas vadītāja amatu. Eļļu ugunī pielēja K. Kurzemnieka noslepkavošana 19. martā Cēsīs, pēc tam kad viņš

* 1920. gada 5. maijā, jau pēc Satversmes Sapulces vēlēšanām, atspoguļojot jauno spēku samēru parlamentā, sociāldemokrāti saņēma ārlietu komisijas priekšsēdētāja amatu, uzvarot Darba partijas kandidātu M. Antonu. Tiesa, amats tika F. Menderam, ne Cielēnam.

sociāldemokrātu jaunatnes sapulcē bija aicinājis konfiscēt muižnieku zemes un izdalīt tās par velti bezzemniekiem. Dažiem piedzērušiem virsniekiem un kareivjiem tas izklausījās gandrīz kā lielinieku aģitācija (pēc dažiem mēnešiem Satversmes Sapulce īstenos tieši šādu "lielinieciskumu") un viņi nogalināja Kurzemnieku. Nu vairs izlīguma ar pilsoņiem nevarēja būt; sociāldemokrāti pilnīgi atteicās sadarboties ar valdību miera sarunu sagatavošanā (Menders līdz liktenīgajam 19. martam bija piedalījies sarunu sagatavošanas politiskajā komisijā) un kategoriski noraidīja iespēju piedalīties delegācijā; pašam Menderam tas nebija patīkams iznākums: lai cik daudz viņš personīgi nebūtu uzbrucis valdībai, piedalīties miera delegācijā un vēlreiz pierādīt savas diplomāta spējas viņš ļoti vēlējas. Taču arī viņš nesās līdzī partijas demagoģijai; apsūdzības valdībai ieguva pavisam melīgu raksturu – tagad LSDSP sāka apgalvot, ka Latgali esot varējuši atgūt bez kara, pretēji tam, ko paši vēl nesen bija teikuši.²² Ar lielām grūtībām Meierovicam izdevās sastādīt delegāciju, kurā viņš iekļāva arī dažus politisko partiju pārstāvjus; tie bija: K. Pauļuks, J. Taube, P. Bergis, E. Magnuss (Pauļuks, Taube, Magnuss tiks ievēlēti Satversmes Sapulcē).

1920. gada 10. aprīlī uz Maskavu izbrauca Latvijas delegācija – kopā ar ekspertiem un tehnisko personālu tajā bija 34 personas; Zēbergam kā delegācijas vadītājam bija gandrīz diktatoriskas pilnvaras attiecībā pret citu delegācijas dalībnieku nostāju; viņa vara bija gandrīz absolūta un viņa paša priekšstatā sarunām bija jābeidzas viena mēneša laikā.²³ Delegācija veda sev līdzī Latvijas valdības izstrādātos pamatprincipus sarunām ar Krieviju; tie nebija reālistiski un nevarēja nodrošināt tāda līguma parakstīšanu, kādu Latvijas valdība vēlējas. Delegācijai nebija tiesību noslēgt mieru, bet tikai atklātu pamieru, kuram vēlāk sekotu miera līgums. Tā bija nevajadzīga sarunu novilcināšana, paredzot lieku starpposmu. Pamatprincipi paredzēja pieprasīt no Krievijas atlīdzināt Latvijai zaudējumus, kuri bija cēlušies pirmā pasaules kara gados un padomju agresijas laikā (1918–1919); tie paredzēja pieprasīt Latvijas daļu no Krievijas zelta un no Krievijas valsts īpašuma. Tie paredzēja, ka Krievijai tiks piešķirtas tiesības lietot Latvijas ostas un izmantot tranzītu bez muitas nodevām, taču par to no Krievijas bija jāpanāk attiecīga kompensācija un jānoslēdz speciāls, atsevišķs līgums par Latvijas ostu lietošanu.²⁴ Jau pēc pāris nedēļām kļuvis redzams, ka neko tamlīdzīgu no lieliniekiem nav iespējams panākt.

2. Miera sarunas: Maskavas posms

Latvijas delegācija, kura devās uz Maskavu, Sebežā satika pirmo ķīlnieku apmaiņas grupu – sociāldemokrātu V. Bastjāni, V. Mincu – slaveno ķirurgu, kurš bija ārstējis Ļeņinu, (Latvijas Valsts kontroliera brāli), V. Kaupiņu, A. Daugi, J. Šmitu; vairākas dienas ķīlnieku grupa nīka Sebežā, jo vēl nebija pienākuši visi "ķīlnieki" no Latvijas – par teroru apcietinātie komunisti, kurus lielinieki pieprasīja apmainīt pret Latvijas kultūras darbiniekiem. Jūlijs Madernieks pat tika izsēdināts no vagona un ieslodzīts, kamēr nepienāca pieprasītie komunisti.²⁵ Beidzot komunisti tika piegādāti un pirmā ķīlnieku apmaiņa notika. Savukārt Latvijas miera delegācija 16. aprīlī Maskavā sāka

sarunas ar krievu delegāciju Ā. Joffes vadībā. Tieši šajā dienā latviešu komunisti Krievijas galvaspilsētā sāka mītiņus, kuri turpinājās vairākas dienas un kuros viņi noraidīja mieru ar pilsonisko Latviju un nikni uzbruka Latvijas miera delegācijai. Padomju varas iestādes steidzīgi nacionalizēja – lai apgrūtinātu to atdošanu – vēl dažus nelielus uzņēmumus, kuri bija evakuēti no Latvijas un pusprivātā veidā piederēja latviešiem Maskavā un citās Krievijas pilsētās. Latviešu komunistu darbība nopietni kaitināja Zēbergu, kurš nebija to gaidījis un bija gatavojies tikai ātrām un diezgan vieglām sarunām. Fiziskā slodze viņam arī izrādījās par lielu: sarunu plenārsēdes ilga ne mazāk par trim stundām, nereti tām sekoja apakškomisiju sēdes, kurās delegācijas vadītājam nācās ņemt dalību. Būdams spējīgs advokāts, viņš izrādījās samērā vājš diplomāts un stīvs debatētājs; bieži viņš bija spiests sarunas pārtraukt, nespējot turēt līdzī asajam Joffem. Fricis Menders noteikti būtu bijis daudz veiklāks un pārlicinošāks delegācijas vadītājs, īpaši – saskarē ar slīpēto Joffi – abiem viņiem bija viena un tā pati sociāldemokrātiskās trimdas talmudisko strīdu skola; Menderu nekaitinātu arī latviešu komunisti – sadursmes ar viņiem bija viņa politiskās dzīves neatņemama sastāvdaļa.

Kā jau bija iecerēts Rīgā, Latvijas delegācija vēlējās panākt vēl labāku līgumu, nekā tas bija izdevies Igaunijai. No tā cēlās mēģinājums iegūt to, kas igauņiem neizdevās: krievu atzīšanos, ka 1918. gadā viņi bija iebrukuši Latvijā. Tam tika veltītas pirmās divas sarunu sēdes; protams, bez rezultātiem; nebija iedomājams, kāpēc lai lielinieki atzītu to, ko viņi neatzina miera līgumā ar pionieri Igauniju. Jau trešajā sēdē, 19. aprīlī, pienāca gals arī citai cerībai: ka krievi kompensēs kara zaudējumus, kuri Latvijai cēlās pirmā pasaules kara un lielinieku intervences rezultātā. Krievu delegācijas vadītājs Ā. Joffe šīs prasības atzina par slēptu kontribūcijas formu, bet Versaļu vai vēl vienu Brestļitovsku lielinieki nevēlējās pieļaut.²⁶ Taču, ja Latvijas delegācija un Latvijas valdība ātri saprata, ka panākt Krievijas atzīšanos agresijā neizdosies un būs jāseko Igaunijas piemēram, tad nevēlēšanās samierināties ar to, ka kara zaudējumi netiks atlīdzināti, bija tik stipra, ka sarunas par šo punktu tika sāktas vēl un vēl, kaut arī bez rezultātiem. Turpmāk galvenās domstarpības izraisīja vēl divi citi jautājumi: pirmais bija robežu jautājums; otrais – pēc poļu un krievu kara sākuma – bija jautājums par Latvijas neitralitāti. Robežjautājumā Krievija vēlējās panākt triju bijušo Vitebskas guberņas latviešu apriņķu administratīvo robežu atzīšanu par Latvijas – Krievijas robežu; savukārt Latvija vēlējās paturēt iegūto teritoriju ar Drisu un, protams, Pitalovu, kā arī nelielus piegriezumus ap Sebežu (aptuveni 4316 kvadrātkilometrus); Krievijas priekšstatā tās bija militāri stratēģiskas prasības, kuras apdraudēja Ostrovu un Pleskavas – Polockas dzelzsceļu. Zēbergs, kurš bija rēķinājies ar ātrām un vieglām sarunām, zaudēja pacietību jau pēc nedēļas: 23. aprīlī viņš ziņoja uz Rīgu, ka “.. krievu delegācija ir ļoti nepiekāpīga ..” un sāka aicināt Z. A. Meierovicu personīgi ierasties Maskavā, lai vadītu nogurdinošās sarunas.²⁷ Skaidrs, ka Meierovics to nevēlējās. Doties uz Maskavu neietilpa viņa plānos, – ne tikai tāpēc, ka Rīgā pēc Satversmes Sapulces vēlēšanām notika saspringtas konsultācijas par jaunas valdības veidošanu. Iemesli bija arī citi. Meierovics bija izcils politiķis un lielisks ārlietu ministrijas vadītājs, taču garās, nogurdinošās sarunas nebija tas, ko viņš mīlēja, nedz

viņš ticēja, ka viņa personīgā ierašanās Maskavā veicinās lielinieku piekāpību. Neapmierinātais un nemierīgais Zēbergs maija sākumā izvirzīja jaunu ideju: jāveido cita, jauna miera sarunu delegācija, kurā ietilptu arī sociāldemokrāti un kurai būtu satversmes Sapulces mandāts. Šo tukšo ideju, kuras mērķis bija tikai ātrāk tikt prom no Maskavas, tūlīt atbalstīja LSDSP, kura tikko nesen bija noraidījusi Meieroviča aicinājumus piedalīties miera delegācijā; 8. maijā, vēloties ātrāk tikt no Maskavas prom, Zēbergs izteica vēl vienu ideju, kura jau robežojās ar subordinācijas pārkāpšanu: viņam likās, ka Latvijā būtu jāveido koalīcijas kabinets ar sociāldemokrātiem, kurš gūtu lielāku uzticību Maskavā un paātrinātu miera sarunas.²⁸ Šīs tukšās idejas nespēja piekrāpt Meierovicu (pat ja tās tiktu īstenotas, sarunu likteni tas neietekmētu; "mandātu" vai "koalīcijas" jautājums lieliniekus neinteresēja; viņus interesēja tikai Latvijas piekāpšanās). Zēbergs tika atstāts Maskavā, un delegācija mocījās tālāk. Lielais, izšķirošais notikums, kurš ietekmēja sarunu gaitu un toni kopš aprīļa beigām, bija poļu – krievu karš.

26. aprīlī Pilsudskis, pārliecināts, ka lielinieku uzbrukums Polijai ir tuvas nākotnes jautājums, nolēma tos apsteigt un deva triecienu krievu vājākajā punktā – Kijevas virzienā. Poļu – krievu karš tūlīt pierādīja, ka Rietumu lielvalstīm (Anglijai un Francijai) ir ļoti maza iespēja ietekmēt Austrumeiropas ģeopolitiskās kartes likteni; tās nebija mudinājušas Poliju uzbrukt un tās nevarēja apturēt poļus, bet tās arī nespēja viņus glābt, kad kara veiksmē sāka sliekties par labu lieliniekiem. Karš, īpaši kopš jūnija, kad lielinieki sāka lielo kontrofensīvu, pierādīja, ka t.s. sanitārais kordons, kurš, kā jau rakstīju, nekad nebija ieguvis konsekventas un sakarīgas politikas veidolu, tagad pilnīgi sabruka: visi Polijas kaimiņi domāja tikai par sevi, nevis par kordonu. Arī Latvija miera sarunās domāja tikai par sevi; sākotnēji poļu uzbrukumu Latvijas valdība vēroja ar neslēptām bažām; tad, maija sākumā, Ārlietu ministrija sāka uzskatīt, ka poļu – krievu karš būs labvēlīgs Latvijas – Krievijas miera sarunu gaitai: Krievija būšot ieinteresēta ātrāk noslēgt mieru ar Latviju, lai atbrīvotu sev rokas pret Poliju.²⁹ Lieki teikt, ka no solidaritātes ar Poliju šī nostāja bija ļoti tāla. Toties lielinieku uzskati bija pilnīgi pretēji: jau 30. aprīlī Ļ. Trockis savās sešpadsmit tēzēs par poļu fronti raksturoja Latviju kā Polijas marioneti; 4. maijā viņam sekoja Čičerins, saskatot Polijas uzbrukumā jaunu Antantes intervenci, kurā Latvija nav neitrāla, bet nosliecas uz Poliju.³⁰ Krievijā pieauga sarkanais šovinisms, izteikts lozungā – par vienotu, nedalāmu Sarkano Krieviju; cara armijas bijušie ģenerāļi steidza piedāvāt savus pakalpojumus varai, kura bija noslepkavojusi viņu valdnieku. Pat maija neveiksmju dienās K. Radeks Maskavā, privātā sarunā ar Latvijas delegācijas locekli L. Sēju, bija pārliecināts, ka gada beigās sarkanā armija būs Varšavā (drīz vien šis termiņš tiks pārbīdīts daudz tuvāk). Cerot uz poļu sabrukumu, lielinieki sarunās sāka kļūt vēl nepiekāpīgāki un maija beigās Latvijas Ārlietu ministrija bija spiesta atzīt, ka tās sākotnējās cerības par poļu – krievu kara labvēlīgo ietekmi uz sarunu gaitu ir bijušas kļūdainas: “.. polemika ar padomju vīriem nav viegla, jo perfidijas un nekaunības ziņā viņi ir nepārspējami ..”³¹

Tagad ir vērts pievērst uzmanību miera sarunu norisei maijā – jūnijā. Kas tika sasniegts? Līdz 19. maijam tika atrisināts, kopumā, robežu jautājums, kurā bija bijuši

trīs strīdīgi jautājumi. Pirmais bija Pitalova – krievi nevēlējās atzīt tās piederību Latvijai, bet piekāpās jau aprīļa beigās, saprotot, ka Latvija neatdos iegūto teritoriju, bet viņi tās dēļ no jauna nekaros. Krievi noteikti būtu vilcinājuši sarunas arī par Pitalovu, ja ne karš ar Poliju. Tagad uzmanības centrā izvirzījās cita robežas mala, dienvidos – mazais Drisas izcīlnis, kuru bija ieguvusi Latvijas armija (pašu Drisas pilsētiņu ieskaitot), bet par kuru krievi baidījās, ka Latvija varētu tajā ielaist poļu karaspēku. Beidzot tika panākts kompromiss: Latvija apsolīja, ka poļu karaspēks izcīlnī netiks ielaists un Latvija saglabās neitralitāti poļu – krievu kara laikā; klāt pie tā Latvija atteicās no citas strīdīgas teritorijas ziemeļos (no nelieliem gabaliem Sebežas un Opočkas apriņķos); savukārt lielinieki piekrita, ka Drisas apriņķis tiek sadalīts un strīdīgajā (lielākajā) apriņķa daļā (kurā, protams, latviešu skaits bija pavisam neievērojams – aptuveni tikai 400) tiek izvests plebiscīts³² (majā vēl netika panākts kompromiss par to, kā īsti plebiscīts notiks: kam būs tiesības balsot? Lielinieki uzstāja, ka tikai tiem, “kuri neeksploatē algoto darba spēku”; tik “šķiriska” tiesību interpretācija Latviju neapmierināja).

Kad kompromiss par robežu bija panākts, Zēberga pacietība bija galā: jau 22. maijā viņš bija atpakaļ Rīgā, lai it kā ziņotu Meierovicam par sarunu gaitu; nekad vairāk viņš neatgriezās Maskavā; sarunas ar lieliniekiem viņam bija izrādījušās par grūtām. Jūnijā viņš oficiāli atteicās ne tikai no delegācijas vadītāja amata, bet arī no ārlietu ministra biedra posteņa, lai pazustu no Latvijas ārpolitikas un diplomātijas vēstures (1928. gadā viņš uz īsu brīdi parādīsies ārlietu ministra vietnieka amatā, bez jebkādam pēdām ārpolitikas veidošanā). Tas nebija liels zaudējums. Par delegācijas vadītāja v.i. un vēlāk arī par vadītāju kļuva delegācijas loceklis, virsskolotājs Jānis Vesmanis, nosvērts, izturīgs cilvēks, kurš isā laikā kļuvis par pietiekoši spējīgu diplomātu. Delegācijas darba apstākļi Maskavā patiešām bija smagi: karstums, slikta pārtika (tā sastāvēja tikai no konserviem, kurus sūtīja no Rīgas, bet pat tie sāka aptrūkt), neciešami šaurās telpas viesnīcā “Savoja”, slimības, kuras plosījās Maskavā un apdraudēja delegāciju, grūtības ar sakariem ar Rīgu, kuras cēlās no pārtraukumiem Juza aparāta darbā Veļikije Lukos izvietotās translācijas baterijas kļūmju dēļ.

Atmosfēru sarunās atkal sabojāja lielā politika: nekas tā nekaitināja lieliniekus, kā runas par Baltijas valstu un Polijas militāru savienību. Tiesa, tās bija tikai runas jau kopš 1919. gada nogales, ne rīcība, taču šīs runas atkal radīja sastrēgumu sarunās. 30. maijā intervijā Rīgas laikrakstam “Segodnja” Meierovics paziņoja, ka tuvākajā laikā Rīgā notiks jauna Baltijas, Somijas un Polijas konference – Helsinku konferences turpinājums, kuras galvenais jautājums būšot “Baltijas valstu militārās konvencijas pret Krieviju noslēgšana”.³³ Kāpēc viņš to teica, nav skaidrs – nekas tobrīd neliecināja par to, ka šāda konvencija varētu tikt noslēgta; visticamāk viņš to teica tikai tāpēc, lai celtu interesi par vēl nenotikušo konferenci Latvijā, kuru viņš ļoti vēlējās, neapmierināts ar to, ka poļi bija pārtvēruši Helsinku lēmumus un martā sasaukuši nelaimīgo Varšavas apspriedi. Fakts tomēr bija tas, ka Meierovica paziņojuma rezultātā sarunas Maskavā atkal ievilkās. Uz jūnija vidu bija saskaņoti miera līguma (t.i., kā tobrīd uzskatīja Latvija, atklāta pamiera līguma) pirmie četri panti; tie, kuros Krievija atzina Latvijas neatkarību uz mūžīgiem laikiem, kuros tika noteikta

robeža un kuros tika atrisināts t.s. drošības garantiju jautājums (kā tas toreiz tika definēts), – tas bija 4. pants, kurā līgumslēdzējpusēs apņēmās nepieļaut uzturēties savā teritorijā citai valstij naidīgas organizācijas vai grupas. Latvijas delegācijai visnepatīkamākas un kaitinošākais bija tas, ka līdz maija beigām Krievijas delegācijā kā loceklis darbojās tieši šādas organizācijas pārstāvis latviešu komunisti, LKP Ārzemju Biroja loceklis Rūdolfis Eglītis, kurš centās panākt, lai miera līgumā netiktu iekļauta Latvijas prasība, kura aizliedza Latvijai naidīgo organizāciju darbību Krievijā. Latvijas delegācija bija nepiekāpīga un tas bija viens no nedaudzajiem gadījumiem, kad Krievija bija spiesta piekāpties: 4. panta 1. paragrāfs tika formulēts Latvijas redakcijā, kura pārvērta LKP organizācijas Krievijā par nelikumīgām, kuras bija jāslēdz. Eglītis demonstratīvi atstāja Krievijas delegāciju; 31. maijā LKP Ārzemju birojs (ĀB) iesniedza protestu lielnieku partijas politbirojam, kuru tas neņēma vērā (kas nenozīmēja, ka LKP organizācijas patiešām tika slēgtas). Cits Latviju tik kaitinošais jautājums – par “Latviešu strēlnieku divīziju” Krievijā – tika atrisināts tādā veidā, ka Maskava apsolija, ka divīzijas nosaukumam nav un nebūs nekāda sakara ar pretenzijām uz Latviju; nosaukums būšot vienkārši “vēsturisks”. Latvija piekrita šādam slidenam skaidrojumam. 4. pants *de facto* arī paredzēja līgumslēdzēju pušu neitralitāti militāra konflikta gadījumā ar trešo pusi. Latvijai tomēr neizdevās panākt, lai šajā pantā tiktu iekļauta apņemšanās atteikties no naidīgas propagandas (kas bija fiksēts pamierā): Krievija vairs nepiekāpās. 12. jūnijā tika parakstīts arī līgums par bēgļu reevakuāciju (sk. turpmāk), kura ātrāku parakstīšanu bija atlikusi tieši Meierovica nevajadzīgā intervija “Segodnja”; intervija bija pasliktinājusi pat pašu līgumu – krievi atteicās tajā iekļaut Latvijas prasību, lai bēgļu reevakuācija notiktu starptautiskā Sarkanā Krusta pārstāvju klātbūtnē.³⁴

17. jūnijā sākās jauna kaulēšanās par tiem līguma punktiem, kuri attiecās uz saimnieciskajiem jautājumiem. Latvijas izredzes bija vājas. Nekāda piekāpšanās no lieliniekiem nebija sagaidāma; 6. jūnijā Čičerins noteica: ņemot vērā gaidāmo uzvaru pār Poliju, ir laiks ieņemt stingrāku nostāju visos ārpolitikas jautājumos.³⁵ Baltijā Maskava pielietoja to pašu principu, ko attiecībās ar jebkuru buržuāzisku valsti – tradicionālu diplomātiju pretrunu veicināšanai Krievijas kaimiņu vidū. Tagad par Krievijas favorītu bija kļuvusi Igaunija: ne tikai jau bija parakstīts miera līgums, bet kopš marta caur Igauniju bija sākušies lielnieku plašie, pilnīgi legālie un pirmo līgumu formā ietērptie ekonomiskie sakari ar ārpusauli. 31. martā Tallinā Krievijas Arējās tirdzniecības komisariāta pārstāvis Igaunijā J. Gukovskis bija parakstījis līgumu ar Igaunijas Tirdzniecības un rūpniecības ministriju par preču piegādi no Zviedrijas uz Krieviju caur Igauniju. Tieši šajā dienā, 17. jūnijā, kad Krievijas un Latvijas delegācijas Maskavā atsāka strīdu par miera līguma saimnieciskajiem pantiem, Čičerins uzsvēra: Igaunija ir tranzīta valsts, Igaunijai pašai ir nepieciešams būt par tranzīta valsti un Krievijai ir nepieciešams, lai Igaunija būtu tranzīta valsts.³⁶ Krievijai tobrīd vēl pietika ar to tranzītu, kuru nodrošināja Igaunija: nebija nekādu motīvu, lai tā kļūtu labvēlīgāka pret Latviju.

17. jūnija sīvo debašu rezultātā krievi formulēja savu jau labi zināmo viedokli, no kura viņi neatkāpās līdz pat sarunu beigām: viņi atteicās pilnībā reevakuēt no

Latvijas izvāktās iekārtas un mantas; atteicās atzīt Latvijas tiesības uz Krievijas zeltu, kaut arī Latvija jau bija pazeminājusi savas prasības līdz 27,5 miljoniem; atteicās kompensēt kara zaudējumus. Latvijai ir tiesības tikai uz tām vērtībām, kuras jau atrodas uz Latvijas teritorijas, paziņoja Joffe. Nelīdzēja arī profesora Baloža aprēķini, uz kuriem Latvijas delegācija bija ļoti cerējusi; kaut arī Balodis pierādīja, ka 1913. gadā, pirms kara, Krievijas valsts izdevumi Latvijas teritorijā bija 54 miljoni, bet ieņēmumi – tuvu 88 miljoniem zelta rubļu, dodot tīru peļņu gandrīz 34 miljonu zelta rubļu vērtībā (Balodis atveda uz Maskavu “veselu maisu”, kā viņš pats izteicās, ar aprēķiniem un pierādījumiem; pirmo reizi šie aprēķini bija parādījušies jau 1919. gada 10. jūnijā, K. Ulmaņa Pagaidu valdības memorandā Parīzes Miera konferencei: “Latvija vienmēr ir bijusi zeme, kas bagātīgi samaksājusi visus vietējos nodokļus un bez tam atnesusi Krievijai ļoti lielu tīru peļņu..”, lielinieki bija nepielūdzami.³⁷ Sāka kļūt skaidrs, ka Latvija var cerēt tikai uz pavisam nelielu izvestā dzelzceļa sastāva daļu un atsevišķu mazāko rūpniecību inventāra daļēju reevakuāciju. Jūnija otrajā pusē delegācija bija nomocīta un daži locekļi smagi slimi; Maskavā plosījās tifs. 22. jūnijā Meierovics nolēma lūgt krievus pārceļt sarunas uz Rīgu, no kuras viņš bija baidījies agrāk boļševiku eventuālās propagandas (delegācijas piesegā) dēļ. Krievu nostāja sākotnēji bija negatīva, jo pārceļšana varot kaitēt Krievijas prestižam (sic!) – ārvalstīs varot rasties priekšstats, ka diplomāti no Maskavas bēg. Latvijas uzstājības rezultātā viņi 9. jūlijā tomēr piekāpās, bet uzstāja, ka paša miera līguma parakstīšanai delegācijām jāatgriežas uz Maskavu. Tā kā Joffe bija arī delegācijas vadītājs sarunām ar Lietuvu, tad pārceļšana uz Rīgu kļuva iespējama tikai pēc 12. jūlija, kad Maskavā tika noslēgts Krievijas miers ar Lietuvu. Īsi pirms sarunu pārceļšanas uz Latviju Maskavā izcēlās kārtējā sadursme ar krievu delegāciju, kura apsūdzēja Latvijas presi, īpaši “Segodnja”, “Latvijas Kareivi” un “Jaunākās Ziņas” nedraudzīgā nostājā pret Krieviju. Tā bija viena no pirmajām sadursmēm, kuras vēlāk vajās Latvijas – Krievijas attiecības līdz pat Ulmaņa apvērsumam, kad presi iegrožos cenzūra. Delegācijas vadītājs Vesmanis bija uztraucies un ļoti ass pret Latvijas presi: “.. atrodu par nepieciešamu, ka visām tām provokatoriskām bulvāru lapelēm tiktu uzlikts uzpurnis, jo citādi nav vērts uz Rīgu pārceļt miera sarunas..”.³⁸ “Uzpurnis” uzlikt nebija viegli – Latvija bija liberāla valsts, preses brīvība bija tikko pilnībā iegūta līdz ar Latvijas neatkarību. Vienīgais, ko ārlietu ministrija Rīgā izdarīja, tie bija neoficiāli mudinājumi preseī būt mērenākai, raksturojot padomju Krieviju un vērtējot tās ārpolitiku, īpaši – ofensīvas pret Poliju laikā.

3. Miera sarunas: Rīgas posms

15. jūlija rītā Rīgā ieradās Krievijas delegācija Ādolfa Joffes vadībā, kopā ar delegācijas locekļu sievām, ekspertiem un kalpotājiem tās bija 32 personas, kuras tika izmitinātas pseidobarokālajā “Pēterpils” viesnīcā (vēlāk tiks pievests klāt pat Joffes elegantais privātais auto, ar ko pārvietoties pa Rīgu un izbraukt uz Jūrmalu; viņš bija liels ērtību cienītājs, īsts “barin”). Veiklais debatētājs Joffe Rīgā bija omulīgs un

laipns pret vietējo presi: “.. sevišķi labu iespaidu viņam atstāja Rīga; no visām pilsētām, kuras viņš redzējis pa kara gaitu, Rīga tīrības un glītuma ziņā ieņemot pašu pirmo vietu. Rīga esot daudz labāk apkopta un tīrāka nekā pat Vācijas pilsētas.”³⁹ Joffem bija pamats būt omulīgam un labā noskaņojumā; Latvijas Krievijas sarunām tas nozīmēja ko citu – nepieķāpību no lielinieku puses. Nekad Krievijai tās štāvoklis nelikās tik iedvesmojošs un pasaules revolūcijas cerības izraisošs, kā 1920. gada jūlijā; nekad viņu politika Baltijā nebija nesusi tik lielus augļus, veicinot pretrunas baltiešu vidū, pašiem baltiešiem piepalīdzot šīs politikas īstenošanā.

4. jūlijā lielinieki ievadīja milzīgu, izšķirošu ofensīvu pret Poliju; M. Tuhačevskis izdeva pavēli: Uz Rietumiem! Pāri “baltās” Polijas līķim pretim vispasaules revolūcijai! Kazaku komandieri jau lielījās ar gaidāmo iebrukumu Vācijā un Francijā.⁴⁰ Radeka “mērenība”, maijā, stāstot Sējam par Varšavas ieņemšanu līdz gada beigām, bija aizmirsta. Polijas sagrāve nozīmētu, agrāk vai vēlāk, Baltijas valstu tikko iekarotās neatkarības galu, taču baltiešu pieejā Polijai dominēja tikai personīgās intereses. Baltijas ziemeļos lielinieki baudīja miera ar Igauniju augļus. Kaut arī krievi nebija izpildījuši līgumā paredzētās saistības dot Igaunijai saimnieciskās koncesijas (īpaši igauņiem ļoti vajadzīgās koncesijas mežu ekspluatācijai) un uz Igauniju nebija atgādātas mantas, kuras paredzēja reevakuēt līguma 12. pants (igauņi visvairāk gaidīja Tērbatas Universitātes īpašumus), bet igauņu bēgļi uz robežas tika aplaupīti, Igaunija izmantoja visas iespējas, kuras deva lielinieku drudžainās saimnieciskās aktivitātes Igaunijā un caur Igauniju. Kopš 1920. gada maija, kopš L. Krasina sekmīgās ierašanās Londonā (sk. turpmāk), lielinieki pārdeva britiem lielu daudzumu zelta, izmantojot par starpnieku Igaunijas Valsts banku un Igaunijas vāciešu – ebreju privāto Šīla banku (viena no vecākajām privātajām bankām Baltijā, dibināta 1884. gadā), kuru Vācijā sauca par lielinieku baņķieri; 1920.–1921. gadā kopējais pārdotā zelta daudzums sasniedza 10 miljonus mārciņu.⁴¹ “...Gukovskis Rēvelē labprāt pārdod zeltu kausējumu gabalos – 300 zviedru kronu par kilo ...”, informēja Latvijas pārstāvniecība Tallinā. Zelta pārdošanā Rietumos izpalīdzīgs bija Stokholmas “Nya-Bankern” direktors Olofs Ašbergs, kurš bija uzsācis sakarus ar lieliniekiem jau Pirmā pasaules kara gados. Jūlijā igauņi noslēdza pirmo tirdzniecisko vienošanos ar Angliju, kura arī veicināja Krievijas ekonomiskos sakarus ar Rietumiem caur Igauniju. Vienā pašā 11. jūlijā Krievija ievada Igaunijā divus vagonus ar zeltu, aptuveni 1800 pudus.⁴² Kamēr uzbrukums Polijai gatavoja galu visai pēckara starptautisko attiecību sistēmai, lielinieki nezaudēja laiku un nekad neaizmirsta arī par peļņu; par to neaizmirsta arī pilsoniskā Igaunija. Taču, lai arī attiecībās ar Igauniju Krievija baudīja visas iespējamās privilēģijas un bija ieguvusi visu, ko tik varēja iegūt no pilsoniskas valsts, vēl labāk tomēr būtu, ja Igaunija būtu “sarkana”. Atteikties no vēlmes paspēlēt ar Kominternes kārtīm Maskava nespēja. Jūlija beigās Igaunijā tika iepludināts liels skaits Kominternes aģitatoru, ar ievērojamiem zelta naudas daudzumiem; sākas drudžaina spekulācija ar Igaunijas vājo un nestabilo naudu; 6. augustā galīgi kreisie, prokomunistiskie igauņu arodnieki izprovocēja dzelzceļnieku streiku. Pilsoniskā Igaunija tomēr izrādījās pietiekoši stabila un Krievija samierinājās ar savām lielajām ekonomiskajām privilēģijām pilsoniskajā Igaunijā un ar Tallinas pilnīgu neitralitāti krievu – poļu kara laikā.

Baltijas dienvidos stāvoklis krieviem bija vēl labvēlīgāks; tur sanitārais kordons sabruka pilnībā. Lietuva bija pēdējā no Baltijas valstīm, kura tikai 1920. gada 7. maijā sāka miera sarunas ar Krieviju; pirms sarunām Maskava uzstāja, ka Lietuvas robežām jābūt etnogrāfiskām, tādām, kādas Krievija prasīja no Igaunijas un Latvijas. Taču sarunu sākums gandrīz sakrita ar poļu – krievu kara sākumu un ar vēlāko krievu iebrukumu pašā Polijā; krievi tagad kļuva ļoti labvēlīgi, devīgi pret Lietuvu un ekspluatēja tās teritoriālo alkatību. Francija nesekmīgi mēģināja glābt pilnīgi brūkošo kordonu, cenšoties nosargāt kaut vai Lietuvas neitralitāti; nekas vairs nebija glābjams. Kaut arī 4. jūlijā Polija atzina Lietuvu *de facto*, tas bija pārāk vēlu un tālu ne tas, ko Lietuva (tāpat kā Latvija un Igaunija) gaidīja; pat *de iure* atzīšana, kura būtu bijusi daudz piemērotāka nekā poļu uzbāšanās ar federācijām un protekcionismu, nebūtu mainījusi Lietuvas nostāju. 11. jūlijā “Brīvā Zeme” aicināja Meierovicu darīt visu, lai veicinātu Lietuvas – Polijas izlīgumu un nepieļautu Lietuvas pilnīgu nostāšanos Krievijas pusē. Neko vairs nevarēja izmainīt. 1920. gads bija laiks, kad katra valsts, pat maza un nabadzīga, varēja darīt gandrīz visu, ko tā vēlējas; ierobežojumi praktiski nepastāvēja. Lietuva brīvi izvēlējās Krieviju, kura, ne draudzības pret Lietuvu dēļ, bet tāpēc, ka, runājot Joffes vārdiem, Lietuva esot cietusi no “.. poļu pārestības ..” (t.i., lai veicinātu Lietuvas – Polijas naidu), 12. jūlijā parakstīja mieru ar Lietuvu, kurš piepildīja Lietuvas plašās teritoriālās ambīcijas. Lietuva saņēma klāt 27 000 km² lielu teritoriju, kura bija vai nu pilnīgi nelietuviska, vai vismaz strīdīga. Krievija atzina par Lietuvas sastāvdaļu ne tikai Viļņas novadu, uz ko Lietuvai, protams, bija vēsturisks nopamatojums, bet arī Grodņu, Suvalkus un Augustovu – Lietuvas robežas sniedzās līdz pat Austrumprūsijai, iekļaujot tās sastāvā jaunu vienu miljonu iedzīvotāju, absolūtā vairākumā – nelietuviešus.⁴³ Tagad Lietuva iedomājās, ka Viļņas jautājums ir galīgi atrisināts un nav nekādas nepieciešamības par to runāt ar Poliju. Tas vēl nebija viss: 12. jūlija miera līguma 2. pantam bija slepens pielikums, kurā Lietuva atļāva Sarkanajai armijai izmantot savu teritoriju karam pret Poliju. Ar to Lietuva bija novirzījusi pat no neitralitātes poļu – krievu karā uz stāvokli, tuvu *de facto* aliansei ar Krieviju: mēs priecīgi apsveicam kopējo Lietuvas un Krievijas karaspēku darbību “.. pret poļu imperiālistiem”, 21. jūlijā paziņoja Čičerins.⁴⁴ Taču pat attiecībā ar savu faktisko sabiedroto Krievija nespēja atturēties no revolucionāra vilinājuma: dažas dienas pēc miera līguma parakstīšanas sarkanarmija padzina poļus no Viļņas, taču lietuviešiem par lielu pārsteigumu pilsēta netika atdota viņiem, bet tajā ievācās pilsoniskās Lietuvas ienaidnieka lietuviešu komunistu Zīgmas Angarieša vadītā Revolucionārā Kara Padome. Gandrīz mēnesi Lietuvas valdība centās panākt padomes izvākšanu, ko Maskava beidzot arī izdarīja, nevēloties bojāt attiecības ar Kauņu poļu kampaņas pašā izšķirošajā posmā. Angarieša Padome tomēr bija kārtējais piemērs par labu tam, ka nekāda piekāpšanās krieviem nespēja likvidēt viņu vēlēšanos, pie mazākās iespējas, atjaunot Baltijā padomju režīmus.

Jūlija otrajā pusē Maskavas cerības un pašpārliecinātība kļuva nevaldāma: Baltijas flotes politiskās nodaļas laikraksts “*Krasnij flot Baltijskogo morja*” paredzēja tuvu komunistisku sacelšanos Vācijā, un tad “.. ar sarkano vāciešu atbalstu .. mēs pāriesim Latvijas, Igaunijas un Somijas robežas un nodibināsim tur sarkano padomju valdību ..”;

24. jūlijā “*Izvestija*” atklāti rakstīja, ka uz Latviju tiek sūtīts liels daudzums komunistiskās aģitācijas literatūras; “*Krasnaja Gazeta*” jūlija beigās informēja par lidzēju piešķiršanu aģitācijai un pretvalstiskai darbībai ne tikai Polijā, bet arī Lietuvā, ar kuru tikko bija parakstīts miers. Latvijas delegācijas vadītājs J. Vesmanis, balstoties uz minēto laikrakstu informāciju, mēģināja pieprasīt paskaidrojumus no Joffes, bet bez sekmēm; “..lielinieku uzpūtībai tagad nav robežas..”, atzīmēja L. Sēja, raksturojot krievu pašpārliecinātību, Varšavas krišanu gaidot. Šī pašpārliecinātība bija pāragra: “..tautā [poļu] nav ne mazāko simpātiju pret lieliniekiem.. tautas spēks vēl nav izsīcis..”, no Varšavas ziņoja Atis Ķeniņš.⁴⁵ Maskavas aizrautību vairoja Vācijas nostāja: 25. jūlijā tā pasludināja savu neitralitāti krievu – poļu karā un kļuva arvien naidīgāka pret Poliju; caur Vāciju netika izlaisti franču ieroču sūtījumi. Joffe, būdams Rīgā, uzmanīgi sekoja vācu preseī un 31. jūlijā ar gandarijumu ziņoja uz Maskavu, ka tā kļūst arvien naidīgāka pret Poliju (Latvijas telegrāfisti valdības uzdevumā pārtvēra krievu ziņojumus).⁴⁶

Ar katru dienu pret Poliju nedraudzīgāka kļuva Anglija, īpaši pats Loids-Džordžs; Čehoslovākija kavēja palīdzības piegādi poļiem un izmantoja Polijas grūto stāvokli, lai iegūtu strīdīgās robežas (Tešina) lielāko daļu. Dancigas vācieši sabotēja kara materiālu piegādi, bet Eiropas sociālisti pievienojās Polijas lielāko nelabvēļu rindām; tuvu viņiem bija Latvijas sociāldemokrātija: krievu – poļu kara laikā “..revolucionārās sociāldemokrātijas (par kādu viņi sevi uzskatīja – A.S.) simpātijas bija Krievijas pusē..”⁴⁷ Pretējās pozīcijās bija dzejnieks E. Virza, kurš satraukts jūlija beigās rakstīja: “Ja tiek satriekta Polija, agri vai vēlū pienāks gals pārējām valstīm. Krievijas robežas uz rietumiem tiks atjaunotas senajos apmēros, un nekas vairs nestāvēs ceļā Krievijas un Vācijas savienībai.”⁴⁸ Šādā starptautiskā situācijā notika Latvijas un Krievijas miera sarunu Rīgas posms.

Latvija sastādīja jaunu delegāciju Jāņa Vesmaņa vadībā; tajā ietilpa P. Berģis, K. Pauļuks, sociāldemokrāts A. Buševics un pulkvedis A. Kalniņš; delegāciju apkalpoja astoņi sekretāri un 26 eksperti; Latvijas valdība cerēja, ka lielais ekspertu skaits, kuru rīcībā bija neskaitāmas izziņas, statistikas dati, uzziņu literatūra, ļaus delegācijai panākt izdevīgākus miera līguma saimnieciskos pantus.⁴⁹ Kaut arī Latvijas sarunas ar Krieviju tieši krievu – poļu kara izšķirošajā posmā izsauca Varšavas neuzticēšanos Rīgai⁵⁰, Ulmaņa valdība uzskatīja, ka miers ar Krieviju jāpanāk pēc iespējas ātrāk, lai kas arī notiktu ar Poliju; tika darīts viss, lai Latviju neierautu konfliktā, pēc tam, kad poļu armija, atkāpjoties, atstāja Daugavas labo krastu un to sāka apsargāt Latvijas armija.⁵¹ Ansis Buševics tika iekļauts delegācijā cerībā, ka sociāldemokrātu klātbūtne padarīs krievus pielaidīgākus – sociāldemokrāti pavisam nesen, 17. jūnijā, bija paziņojuši Satversmes Sapulcē, ka Latvijai jācenšas “...iegūt viņā (Krievijā) sev draugu...”. Taču 1920. gada vasaras starptautiskajā situācijā Ulmaņa valdības pieņēmums, ka LSDSP pārstāvju iekļaušana delegācijā tiks krieviem atmaigt, bija aplams. Sociāldemokrātiem pašiem gan likās, ka viņi bauda lielu krievu uzticību un labvēlību; viņu nostāja pret Krieviju jau ar 1920. gadu ieguva tādu raksturu, ka partija nereti istenoja nevis Latvijas valsts, bet gan tikai savas partijiskās intereses. Savukārt krievi vienmēr vērtēja sociāldemokrātus tikai kā līdzekļus – tad, kad viņiem tas bija

vajadzīgs. 1920. gada jūlijā un augusta sākumā viņi vēlējās noslēgt ar Latviju mieru cik vien iespējams ātri, lai visu uzmanību veltītu tikai Polijas sagrāvei. Vēlēšanās ātri panākt mieru pavisam neliecināja, ka viņi bija gatavi uz kompromisiem. Kaut arī Buševics ne ar ko nevēlējās aizkavēt mieru un necentās panākt Latvijai izdevīgāku līgumu, krievi bija neapmierināti ar to, ka delegācijai tiek piešķirts daudzpartiju raksturs, un Buševica iekļaušanu vērtēja kā tieksmi sarunas novilcināt.⁵²

Toties Meierovics, sarūgtināts par lielinieku nepiekāpību saimniecisko pantu jomā, lūdza vēl vienu sociāldemokrātu, F. Menderu, neoficiāli iesaistīties sarunās un izmantot viņa pazišanos ar Joffi, lai kaut ko izplēstu no krieviem; arī tas bija lieki. Menders jau jūlija sākumā bija secinājis, pie tam – pareizi, ka neko no krieviem panākt neizdosies, īpaši tagad, kad viņiem rēgojas uzvara pār Poliju.⁵³ Ko viņš ar Joffi isti runāja, nav zināms; iespējams, lieta nebija tik ļauna, kā tas likās Latvijas drošības dienestam (kura vadība bija ļoti nelabvēlīgi noskaņota pret sociāldemokrātiem); tam šķita, ka Menders ar Joffi runājis par personīgo drošību: “.. vai viņam nedraudētu personīgas briesmas gadījumā, ja lielinieki ienāktu Rīgā ..” (pēc Polijas sagrāves – A.S.).⁵⁴ Lai ko Menders ar Joffi arī nebūtu runājis, iespaidu uz krieviem tas neatstāja; viņu nostāja pret Latviju kļuva vēl aizdomīgāka: vai Latvija tomēr nejut lidzi Polijai? 21. jūlijā Sarkanās armijas pavēlnieks S. Kameņevs pieļāva iespēju, ka Latvija un Rumānija varētu uzbrukt Krievijai, atbalstot Poliju.⁵⁵ Nekad Latvijā nevienam (iespējams, pat ne armijas štāba priekšniekam P. Radziņam, kurš patiešām juta lidzi poļiem) nebija ienākusi prātā tāda doma, taču lielinieku nepatika, ka miera vēl nav, nebija apturama. Latvija tagad tika vērtēta kā uz Franciju orientēta valsts, kura esot iedvesmojuši Helsinku konferenci janvārī un gatavo Rīgas (Bulduru) konferenci tagad, augustā, lai Francijas un Polijas uzdevumā izveidotu pretpadomju aliansi. Pārmetot Latvijai miera sarunu vilcināšanu, Krievija pati Rīgas posmā bija nepiekāpīga un izvairīga; pirmo plenārsēdi delegācijas noturēja, Krievijas vilcināšanās dēļ, tikai 31. jūlijā.

Joffe, tikko ieradies Rīgā, nodarbojās nevis ar miera sarunām, bet centās pierunāt Latvijas sociāldemokrātus piedalīties Kominternes kongresā, vismaz kā novērotājiem. Lielās LSDSP piedabūšana uz Maskavu būtu bijis nozīmīgs propagandistisks panākums, taču Latvijas sociāldemokrāti viennozīmīgi noraidīja šo uzaicinājumu un Joffe devās atpakaļ uz Maskavu viens, lai piedalītos daudz svarīgāka, nekā miera sarunas, pasākuma atklāšanā – Maskavā. 19. jūlijā darbu sāka Kominternes otrais kongress, kurš noritēja Polijas tuvās sakāves priecīgajā noskaņā.⁵⁶ Būt piekāpīgākiem pret Latviju lieliniekiem nebija nekādas jēgas. Miera sarunu Rīgā izejas pozīcijas bija atšķirīgas: krievi vēlējās ātru mieru, bez piekāpšanās Latvijai; Latvija vēlējās mieru, kurā būtu cik iespējams vairāk ieguvumu ekonomisko prasību jomā. Lidz pat 6. augustam Latvijas delegācija centās panākt, lai krievi atdotu kaut vai aizvestās lokomotīves un vagonus; tas, ko izdevās panākt, milzīgā mērā atšķīrās no Latvijas sākotnējām prasībām: tās bija tikai 110 lokomotīves (pie tam tikai 38 nebija bojātas; sākotnēji Latvija bija prasījusi 553 lokomotīves) un tikai 1160 vagoni (14000 prasīto vietā, 440 – bojāti). 7. augustā Krievijas delegācijas loceklis Ivans Lorencs informēja Maskavu, ka latvieši vilcinot sarunas un uzstādot krieviem nepieņemamas prasības.⁵⁷

Ļeņina reakcija bija tūlītēja: ja Latvija nekavējoši neparakstīs mieru, jānoorganizē lokāls iebrukums Latvijā, pārģērbjot sarkanarmiešus par latviešu “zaļajiem” partizāniem, jāpakar vairāki kulaki, muižnieki un garīdznieki.⁵⁸ Šis barbarisms izpalika: Latvijas pacietība bija galā. 9. augustā notika pēdējā miera sarunu sēde: Latvija samierinājās ar to, ka panāca no Krievijas apņēmsanos izsniegt Latvijai avansu zeltā par vērtībām, kuras būtu jāatdod Latvijai. Latvijas delegācija prasīja piecus miljonus, turklāt uzreiz; Joffe bija gatavs dot trīs un pa daļām; panāktais kompromiss bija četri miljoni divu mēnešu laikā pēc miera līguma ratifikācijas. Latvijā līgums tūlīt tika nosaukts par “apzeltītu mieru”. Latvijas valdība nākotnē šo zelta “avansu” neizmaksāja privātpersonām par viņu zaudēto īpašumu, bet nodeva valsts īpašumā. Skaidrs, ka, ja Latvija nebūtu vilcinājusies ar miera sarunu sākumu un būtu tās sākusi jau februārī, šī summa varēja būt lielāka un saimnieciskie sakari caur Latviju uz Rietumiem būtu sākušies agrāk, dodot ātrāku peļņu. Kompromisā ietilpa arī Latvijas atteikšanās no plebiscīta strīdīgajā Drisas apriņķa daļā: Latvija piekrita to atstāt pēc miera līguma stāšanās spēkā.⁵⁹ Tas bija saprātīgs lēmums – Latvijai nebija ko meklēt nelatviskā teritorijā. 9. augustā pilnīgi viss līguma teksts tika galīgi noformulēts un nodots izgatavošanai Valsts papīru drukātavā. 10. augustā nodrukātais teksts tika rūpīgi pārskatīts, pārbaudot katru vārdu, novēršot dažas neprecizitātes.

11. augustā pulksten 12 un 40 minūtēs līgums beidzot tika parakstīts ar šim gadījumam speciāli izgatavotu zelta spalvu. Līgums tika parakstīts Rīgā; lielinieki atteicās no sākotnējās prasības pārcelt parakstīšanu uz Maskavu; tagad, kad viņu armija tuvojās Varšavai, prestiža jautājumi viņus tik ļoti nenodarbināja, – “prestīžu” deva Tuhačevskis. Līguma parakstīšanai sekoja liels rauts Otto Švarca restorānā. Jūlija sākumā J. Vesmanis bija norūpējies par dažu Latvijas laikrakstu it kā esošo nelabvēlību pret Krieviju; toties tagad laikrakstos sāka parādīties pat pārlieds aizkustinājums – “Jaunākās Ziņas”, vērojot Krievijas delegāciju, priecājās: “Pēc ārienes spriežot, lielinieku delegāti varētu justies brīvi un omulīgi arī kādā Parīzes vai Londonas salonā.”⁶⁰ Viņi tur drīz arī jutīsies brīvi un omulīgi, bet no tā Baltijai nebūs nekāda labuma. Miera līguma pirmajam pantam klāt nāca īpaša vienošanās, kas noteica, ka ar 13. augusta pulksten 24. jebkura kara darbība uz robežas starp abām valstīm tiek pārtraukta.⁶¹ Tas arī bija galīgais miers.

“18. novembris 1918. gadā un 11. augusts 1920. gadā ir lielas dienas mūsu vēsturē. Ar vienu sākās cīņa par mūsu valsti, ar otru ir nobeidzies mums uzspiestais karš.. Latvijas zeme ir iztīrīta no ienaidniekiem, Latvijas lauki ir vienoti un tos nebradā svešas kājas. Mēs esam ieguvuši neatkarīgu valsti. To ir bijuši spiesti atzīt mūsu ienaidnieki.”⁶²

4. Miera līgums

Ja ņem par pamatu to miera līguma projektu, kuru Latvijas delegācija bija atvedusi uz Maskavu aprīlī, vai pat vēlākās projekta modifikācijas, līgums, kurš tika parakstīts 11. augustā, bija liela neveiksme. Taču ļoti daudz kas no tā, ko Latvija bija prasījusi

aprīlī – maijā, jau sen bija aizmirsts, un pat nesenās neveiksmīgās prasības jau bija pārklājušās ar optimismu un cerībām uz strauju, abpusēji izdevīgu (īpaši ekonomikā) attiecību attīstību. Līgumam bija 23 pantī. Pirmais pants noteica, ka karastāvoklis starp abām pusēm tiks izbeigts pēc līguma ratifikācijas. Kāpēc kara stāvoklis bija radies, kurš ir bijis agresors, kurš – upuris, to līgums neteica; Latvijai nebija izdevies panākt Krievijas atzīšanos agresijā. Ar to šis pants bija tieši tāds, kā miera līgumā ar Igauniju, bet ne tāds, kā 12. jūlija miera līgumā ar Lietuvu, kur par karu vispār nekas nebija teikts (Krievija un Lietuva uzskatīja, ka kara darbība starp tām vispār nav notikusi un miera līgums tika uzrakstīts tādā terminoloģijā, it kā tiktu slēgts draudzības līgums).⁶³ Krievija atzina Latvijas neatkarību un suverenitāti, kā arī to, ka Latvijas iepriekšējā piederība Krievijai nerada Latvijai nekādas saistības pret Krieviju. 3. pants noteica robežu starp abām valstīm. Pirms miera sarunām vai to laikā bija parādījušies trīs dažādi robežas varianti. Pirmais bija krievu variants: robeža pa triju bijušās Vitebskas guberņas latviešu apriņķu robežām; šo variantu par nereālu padarīja jau Pitalovas ieņemšana 1920. gada janvārī. Otrais variants bija tas, kuru Latvijā miera sarunu sagatavošanas laikā ieteica t.s. kara komisija (kurā tika aplūkotas militārās drošības problēmas līguma kontekstā): tā, atrazdamās pulkveža P. Radziņa lielā iespaidā, izteicās par nepieciešamību panākt robežu (īpaši Pitalovas rajonā) par piecām sešām verstīm vēl tālāk uz austrumiem; tas it kā dotu iespēju iegūt līniju, kura ir vieglāk aizsargājama un spējīga nodrošināt “.. pret ienaidnieka nejausiem uzbrukumiem” (Radziņš pats bija izvirzījis galīgi ekstrēmu variantu, kurš paredzēja pat Ostrovas – pilnīgi krieviskās pilsētas un ievērojama dzelzceļa mezgla – iekļaušanu Latvijā; lai realizētu šādas galējības, būtu bijis jāuzbrūk Krievijai un jāmēģina Ostrovu iegūt agresijas ceļā).⁶⁴ Šis variants bija pavisam aplams: dažas verstis neko nedotu no militārā viedokļa – izcilu, dabisku šķēršļu nebija pat desmitiem verstu tālāk, bet vēl vairāk vairotu minoritāšu skaitu valstī. Trešais variants bija tas, pie kura Latvijas delegācija bija turējusies vēl neilgi pirms līguma – visu strīdīgo Drisas iecirkni pievienot Latvijai un īstenot plebiscītu austrumu izcilnī. Robeža, kuru noteica līgums, neatbilda nevienam no šiem variantiem; tas bija kompromiss, kurš kopumā noteica etnogrāfiskam principam atbilstošu robežu, izņemot nelielo Pitalovas iecirkni, kur latvieši jau sen bija mazākumā, bet uz kuru Latvija uzstāja ekonomisku (dzelzceļa mezgls) un, kā toreiz teica, stratēģisku (robežas iztaisnošana) motīvu dēļ. Ziemeļos Latvija bija saņēmusi Pokrovas koloniju, kurā bija ievērojams latviešu daudzums, bet dienvidos bija atteikusies no Drisas apriņķa lielākās, nelatviskās daļas.

Ceturtais pants noteica, ka abas puses nepieļaus otrai pusei naidīgu organizāciju vai grupu atrašanos savā teritorijā, kā arī aizliedza atbalstīt trešo valsti, kura atrastos kara stāvoklī ar vienu no līgumslēdzējpusēm. Sociāldemokrāti to vērtēja kā drošības garantijas, bet F. Menderam pat likās, ka Krievija ar šo pantu ir devusi Latvijai kaut ko līdzīgu neuzbrukšanas garantijām.⁶⁵ Nekā tamlīdzīga līgumā nebija: 4. pants izrādīšies tas, kurš izraisīs, īpaši divdesmito gadu pirmajā pusē, daudzas diplomātiskas sadursmes abu valstu starpā. Līgumā nebija paredzēta arī nekāda neitrālā josla starp abām valstīm, pēc kuras bija tiekusies Latvija. 5. pantā Latvija bija spiesta atteikties no prasības par kara darbības (kopš 1915. gada) rezultātā radušos zaudējumu

atlīdzības, kas bija pilnīgi neizbēgami, jo padomju Krievija nevarēja uzņemties atbildību par Pirmā pasaules kara izcelšanos un negribēja atzīties 1918. gada decembra agresijā. 6. pants paredzēja, ka pasaules kara radīto zaudējumu atlīdzināšanai jārada starptautisks fonds; tas bija tik nenopietns pants, ka Menderts to raksturoja kā „..poētisku..”;⁶⁶ tas bija pat ļoti maigs raksturojums. 7. pants paredzēja kara gūstekņu atgriešanos dzimtenē visisākajā laikā; jau tuvākie mēneši pierādīs, ka nebūs viegli panākt to personu ātru atbrīvošanu, kuras lielinieki ieskaitīja karagūstekņos. 8. pants noteica, ka personas, kas pašas vai kuru vecāki līdz 1914. gada 1. augustam bija dzīvojušas Latvijas teritorijā, tiek atzītas par Latvijas pilsoņiem (tie, kuri līguma slēgšanas brīdī dzīvoja Krievijas teritorijā, tika atzīti par Krievijas pilsoņiem); visām 18 gadu vecumu sasniegušām personām gada laikā kopš līguma ratifikācijas tika atļauts atteikties no vienas valsts pilsonības un optēt otras valsts pilsonību; par Latvijas pilsoņiem tika atzītas arī personas, kuras līdz 1914. gada 1. augustam bija dzīvojušas Latvijas teritorijā, bet tagad dzīvoja trešā valstī. 8. pants paredzēja tūlītēju otrās valsts pilsoņu vai optācijas pretendentu demobilizāciju no pirmās valsts armijas; tā īstenošanai Krievija lika daudzus šķēršļus. Pants sniedza nedaudz labvēlīgāku redakciju bēgļu reevakuācijas (skat. turpmāk) līgumā paredzētajām Latvijas bēgļu tiesībām izvest no Krievijas savu mantu, ja viņi spēja pierādīt savas tiesības uz to. Praksē bēgļu dramatiskajā ceļojumā mājup šis formulējums maz ko mainīja.

10.–16. panti noteica, ka Latvijas tiesības saņemt atpakaļ no Krievijas izvesto mantu ir ļoti ierobežotas; vairāki formulējumi iekļāva sevi iespējas līgumu faktiski neīstenot (piemēram, arhīvu atgūšana no Krievijas bija paredzēta gadījumā, ja arhīvi atradās Krievijas valsts vai sabiedrisko organizāciju rīcībā; nereti Krievija pasludināja, ka tie tās rīcībā nav). Zelts, dārgakmeņi vai nauda, kas bija palikusi Krievijā un pienācās Latvijai, nebija atpakaļ jāatdod. Kaut arī Latvijas delegācija centās panākt Latvijas pilsoņiem piederošo, Krievijas banku seifos noguldīto vērtību atdošanu, līguma 12. pants paredzēja tikai iespējas pieteikt tiesiskas pretenzijas uz noguldīto; tas nozīmēja, ka nekas netiks atgūts. Latvijai nācās atteikties arī no vienas eksotiskas prasības. Versaļas (1919) miera līgums ar Vāciju bija uzrakstīts tādā redakcijā (116.–117. panti), ka pieļāva Krievijai (līguma autoru iecerē – “baltajai”, ne boļševistiskajai Krievijai), kā bijušajai Antantes dalībvalstij, pieprasīt reparācijas no Vācijas par nodarītajiem materiālajiem zaudējumiem. Latvija miera sarunu laikā izteica prasību, lai Krievija atdotu Latvijai tiesības prasīt kompensāciju no Vācijas par zaudējumiem, kurus vācu karaspēks bija nodarījis Latvijas teritorijai. Šo prasību, kas bija tikai Latvijas delegācijas intelektuālas asprātības, ne reālisma, paraugs, krievi noraidīja, uzsverot, ka viņi nevēlas vēl vairāk pazemot Vāciju.⁶⁷ Citādu atbildi no Krievijas arī nevarēja gaidīt: attiecības ar Berlīni bija jāstiprina, nevis otrādi, turklāt nenozīmīgās Latvijas dēļ. Miera līguma 19. pants paplašināja bēgļu tiesības uz savas mantas izvešanu no Krievijas, salīdzinot ar 12. jūnija vienošanos; šī panta realizācija tomēr bija vairāk atkarīga no pašu bēgļu izveicības, no konkrētiem apstākļiem katrā Krievijas reģionā, no kurienes bēgļi atgriezās, no padomju varas iestāžu korumpētības un ļoti daudziem citiem, bieži – pilnīgi nejausīgiem un neparedzamiem, faktoriem.

Trīs galvenie Latvijas zaudējumi tātad bija: 1) Latvijas daļa no Krievijas valsts zelta netika atdota; 2) kara zaudējumi netika atlīdzināti; 3) netika paredzēta visu aizvesto mantu un īpašumu atgūšana; lai arī no Latvijas bija izvesti 523 rūpniecības uzņēmumi, uz reevakuāciju varēja pieteikt tikai 185. Latvija tomēr bija atbrīvota no saistībām attiecībā uz vecās cara Krievijas parādiem; Latvija to vērtēja ļoti augstu. 70 000 Latvijas iedzīvotāji, kuri bija noguldījuši naudu Krievijas bankās, krājaizdevu sabiedrībās un citās finansu iestādēs (kopsummā pāri par 80 miljoniem zelta rubļu), saņēma tiesības pieprasīt noguldītā atmaksu. Praksē viņi neko nesaņēma (Krievija atzina par pamatotām prasības tikai deviņu miljonu rubļu apmērā, bet atmaksu neīstenoja). 16. pants paredzēja ka Latvija saņems tiesības uz meža cirsmām 100 000 desetinu platībā (sākotnēji Latvija bija prasījusi 1 miljonu desetīnu). 17. pants paredzēja tūlītēju tāda tirdzniecības līguma noslēgšanu, kas balstīts uz augstāko labvēlības principu, kā arī speciālas konvencijas parakstīšanu par Daugavas padziļināšanu. Tieši ekonomisko saistību jomā Latvijai nāksies smagi vilties. 20. pants paredzēja, ka pēc līguma ratifikācijas abas puses amnestēs otras puses pilsoņus vai optantus, kuri bija apsūdzēti par politiskiem vai administratīviem pārkāpumiem. Šim pantam Latvija piekrita ar lielu negribēšanu: bija jāamnestē daudzi valsts ienaidnieki – komunisti. Kā redzēsīm turpmāk, arī šī panta īstenošana būs lēna un smaga; vēl 1920. gada beigās vismaz 213 Latvijas pilsoņi atradīsies Krievijas cietumos.

Latvijai neizdevās panākt, lai līgumā tiktu iekļauts abu valstu solījums atteikties no naidīgas propagandas vienai pret otru; šāda prasība esot bijusi tikai pazemojošajā Brestļitovskas līgumā ar Vāciju, paziņoja Joffe. Otru Brestļitovsku krievi nepieļāva; viņu armijas tuvojās Varšavai; šķita, ka Brestļitovska ir pilnībā atriebta. Galu galā miera līguma ar Latviju likteni izlēma kauja pie Varšavas; ja poļi zaudētu, agrāk vai vēlāk pienāktu gals visai pēckara starptautisko attiecību sistēmai un jauno valstu neatkarībai. Iespējams, kādu brīdi Baltijas neatkarība vēl tiktu paciesta, pakļaujot baltiešus augošam spiedienam un šantāžai, bet nebūtu jāgaida gadi, lai tā aizietu bojā. Ziņas par kaujas iznākumu pie Varšavas vēl nebija sasniegušas Minsku, kad tur 17. augustā sanāca Krievijas un Polijas delegāciju sēde. Neviens cits, kā latviešu lielinieks K. Daniševskis, Krievijas delegācijas vadītājs, mēģināja uzspiest poļiem pazemojošos noteikumus, kuri Poliju padarītu par bezspēcīgu Krievijas marioneti.⁶⁸ Kāds gandarījums bija viņa un padomju armijas redzamo politisko vadītāju – latviešu (Smilga, Mežlauks) – sirdīs, darbojoties par labu Polijas iznīcināšanai! Tas, ko viņi tuvināja, bija viņu pašu baismais gals 1937. gadā.

Kamēr poļi karoja, Latvijā iestājās laiks miera līguma kritikai. Kritiķu vidū bija demagogi, cilvēki ar vājiem nerviem un dīvaiņi. Tāds noteikti bija pirmais kritiķis – profesors Kārlis Balodis; ar 2. maiju viņš bija piedalījies Latvijas miera delegācijas darbā kā eksperts. Sākumā ierašanos Maskavā viņš izmantoja, lai piedāvātu lieliniekiem savus fantastiskos “nākotnes valsts” projektus; tie bija pārāk fantastiski pat padomju Krievijai. Saņēmis atraidījumu, Balodis metās citā galējībā, iestājoties par to, lai no Krievijas tiktu atdabūts viss, kas no Latvijas bija izvests, vai pat vairāk (dzelzceļa sastāvu jomā viņš prasīja pat vairāk, nekā 1914. gadā Latvijā bija bijis). 11. augusta līguma saimnieciskos pantus viņš uztvēra kā savu, kā eksperta personisku

sakāvi un pazemojumu un inteliģentiskā uzbudinājumā uzbruka līgumam kā imperiālistiskam mieram, kurš aplaupījis Latviju no visām malām. Tiesa, Balodis pamatoti ievadīja miera līguma valodas kritiku, kuru vēl divdesmitajos gados turpināja Latvijas labējo aprindu prese, īpaši – “Latvijas Sargs”: “..katrā līguma pantā figurē izteiciens “par tik, par cik”, kas piešķir Krievijai brīvas rokas līguma neizpildīšanai.” Daudz kas Baloža argumentos bija pareizs, pat patiesi : Latvijā pirms Pirmā pasaules kara, cara Krievijas sastāvā, nodokļi uz vienu cilvēku bija gandrīz divreiz lielāki nekā pārējā Krievijā (Krievijā kopumā nodokļi uz vienu cilvēku bija 8,68 rubļi gadā, Gruzijā – tikai 4,43, bet Kurzemē un Vidzemē – veseli 13,22 rubļi; no tā arī bija radies stāvoklis, ka cara valdības ieņēmumi no Latvijas 1913. gadā bija 88 miljoni zelta rubļu, izdevumi – 54,3 mljn.), bet zemes daudzums – daudz mazāks (0,47 desetīnas uz vienu iedzīvotāju Latvijā, bet 0,67 – vidēji Krievijā), mežu – pat divreiz mazāk kā Krievijas Eiropas daļā un tml. Balodis noraidīja krievu šovinistu viedokli, ka Latvijas labklājība ir balstījusies uz Krievijas izmantošanu. Līdz ar to, viņš uzstāja, Latvija bija pelnījusi daudz izdevīgākus miera ekonomiskos pantus. Skaidrs, ka Latvija bija to pelnījusi – bet kā tos varēja panākt, to Balodis neteica. Viņu neapmierināja pat robeža: Latgalē vajadzējis iet vēl tālāk. Šis emocionālās kritikas jūklī bija viena ļoti nopietna tēze: Balodis apšaubīja Latvijas iespējas uzplaukt kā tranzitvalstij, uz ko cerēja ne tikai LSDSP, bet tagad arī Meierovics; Balodim bija arī taisnība, kad viņš uzsvēra: “...ar zemošanos pret krievu šovinistiem, kas mums tik un tā mūžam nepiedos mūsu atdalīšanos no “lielās nedalāmās” Krievijas, mēs panāksim tikai nicināšanu..”⁶⁹ Tiesa, neviens Latvijā nezemojās, bet patiesi un pārāk optimistiski cerēja uz konstruktīvām attiecībām ar Krieviju. Balodi neņēma par pilnu pat LSDSP, kurai viņš bija uz brīdi pieslējis; Menders viņam atbildēja ar pāris rakstiem, aizstāvot miera līgumu un pēc neilga laika sociāldemokrāti no lielā fantasta šķīrās.

Citi uzbrukumi līgumam nāca no latgališu demagogiem F. Trasūna vadībā. Publiski viņi cēla lielu troksni par to, ka aiz robežas palikuši 60 000 (sic!) latviešu; privāti viņi atzina, ka šis skaits ir milzīgi pārspīlēts.⁷⁰ Divdesmitais gads vēl nebija trīsdesmit septītais; vēstules no Krievijas pienāca samērā brīvi, kaut gan ar lielu nokavēšanos; lielinieku spaidi vēl nebija tik lieli, lai atturētu dažu Ostrovas apriņķa pierobežas ciemu iedzīvotājus – latviešus – 1920. gada 26. augustā nosūtīt lūgumu Latvijas Ārlietu ministrijai ar prasību pievienot tos Latvijai. Saskaņā ar latviešu vēstuli Kačanovas – Pokrovas pagastā bija 308 saimniecības, kurās dzīvoja latvieši.⁷¹ Tātad labākajā gadījumā varēja būt runa par dažiem simtiem latviešu, kuri bija absolūtā krievu vairākuma ieskauti. Robeža patiešām bija etnogrāfiska. Vēlāk, divdesmitajos gados, līguma kritiku turpināja citi, t.sk. – vācbaltiešu jurists Rūdolfis fon Freimans, kurš savu kritiku vērsa pret 8.un 9.panta neprecīzo valodu, kuri ļaujot Krievijai interpretēt sev par labu bēgļu un optantu atgriešanos Latvijā, aizkavējot sev vajadzīgos cilvēkus un skaidri nenosakot, cik ilgā laikā jānotiek repatriācijai.⁷² Tā bija sterila kritika, kura bija radusies divdesmito gadu otrās puses laiskajos apstākļos un kura pilnībā ignorēja to starptautisko un iekšpolitisko situāciju Latvijā 1920. gada augustā, kad tieksme pēc miera bija milzīga, armija – nogurusi, pat – ar demoralizācijas pazīmēm (8. augustā Latgales apgabala priekšnieks Andrejs Bērziņš ziņoja iekšlietu

ministrām A. Bergam, ka Venstpils kājnieku pulka ierašanās Daugavpilī ir radījusi ļoti negatīvu stāvokli: uzbrukumi ebrejiem ir ikdienas parādība un “..man šķiet, ka no ebreju pēršanas un laupīšanas līdz vispārējai laupīšanai un galīgai disciplīnas zaudēšanai pulkā ir tikai viens solis..”⁷³).

Krievija, parakstījusi līgumu, negribēja gaidīt nemaz: jau augusta beigās, vēl pirms līguma ratifikācijas, tā vēlējās sūtīt uz Rīgu tirdzniecības pārstāvniecību – pat pirms diplomātiskās pārstāvniecības un sūtņa ierašanās, lai uzsāktu biznesu ar Rietumiem un tirdznieciskās misijas piesegā īstenotu politisko iespaidošanu un spiegošanu Latvijā. Lūgums tika noraidīts⁷⁴, bet miera līgums Rīgā tika ratificēts ātri un neredzētā vienbalsībā. **2. septembrī** Satversmes Sapulce ratificēja miera līgumu; neviena balss nebija pret. Tiesa, vienbalsīgais atbalsts tika nodrošināts pateicoties pārejas formulai, kura tika iesniegta pie ratifikācijas – formula uzlika valdībai par pienākumu atgūt, cik iespējams vairāk, no Latvijas izvesto mantu. Visoptimistiskākie līguma ratifikācijas brīdī bija sociāldemokrāti – Cielēns pat izvirzīja ideju par regulāras armijas likvidēšanu un tās aizvietošanu ar tautas miliciju; ārējo draudu sajūta bija pavisam izzudusi. Z. Meierovics arī bija tikpat optimistisks kā Sapulces ārlietu komisijas priekšsēdētājs Menders, kurš līgumu lika priekšā Sapulcei. “Tilta” ideja bija pārņēmusi arī ārlietu ministru; tagad viņš bija pārliecināts, ka Krievija sāks integrēties Eiropas kapitālistiskajā saimniecībā un neiztiks bez Latvijas ostām, kuras Latvija izmantos kā politiskas kaulēšanās līdzekli; Krievijas pārstāvniecība Rīgā nenodarbosies ar graužošo darbību un gandrīz vai vienīgi šī optimistiskā scenārija pretinieki, Meierovica priekšstats, bija latviešu komunisti.⁷⁵ Tādi viņi, protams, arī bija; taču galvenais Meierovica teiktajā bija tieši lielā cerība uz strauju un sekmīgu sadarbību ar Krieviju. 1920. gadā tā nebija pirmā reize, kad viņš bija kļuvis tik optimistisks. Pamiera parakstīšana 30. janvārī mazināja viņa interesi par defensīvu aliansi pret Krievijas draudiem; miera līgums to mazināja vēlreiz. Tad kāda jēga bija Bulduru konferencei, kura, tehniski spoži noorganizēta, nesteidzīgi ritēja jau kopš 6. augusta Rīgas jūrmalā, kura pārsteidzoši ātri bija atguvusi eleganta kūrorta izskatu? Nevienu no konferences dalībvalstīm – Latvijai, Lietuvai, Igaunijai, Somijai, Polijai – nebija skaidra mērķa, kuru tās Bulduros gribēja sasniegt. Konference sanāca tāpēc, ka Latvija, kurai Polija bija “nolaupījusi” konferenci tūlīt pēc Helsinkiem, prestiža dēļ uzstāja uz jaunu sanākšanu Latvijā; pārējās valstis piekrita ierasties Bulduros (Rīga nederēja, jo tur vēl notika miera sarunas ar krieviem) tāpēc, ka 1920. gadā jaunās vai atjaunotās valstis vēl uzskatīja, ka vismaz jāizrāda tieksme uz kopdarbību, pat ja tā nebija nesusi augļus. Konference, pat ja tā beigtos bez rezultātiem, tika uzskatīta par pieņemamāku iznākumu nekā konferences nesasaukšana pavisam.

Krievijas lielā miera delegācija, kura atradās Rīgā tieši Bulduru konferences priekšvakarā, tās darbības pirmajā nedēļā turēja Poliju dziļās aizdomās par konferences sasaukšanu un ziņoja uz Maskavu, ka poļi piešķir konferencei milzīgu nozīmi.⁷⁶ Tas bija ļoti tālu no patiesības. Latvijas pārstāvniecība Varšavā konferences priekšvakarā sniedza precīzu poļu nostājas novērtējumu: “.. dzirdu daudz neticīgu balsu par Rīgas konferences sekmību un par Baltijas valstu apvienības konkrētiem labumiem”, 23. jūlijā ziņoja Ķeniņš; 1. augustā viņam sekoja pārstāvniecības pirmā sekretāra P. Oliņa

ziņojums, kurā viņš uzsvēra, ka Polijas Ārlietu ministrija no konferences neko negaida.⁷⁷ Polijas liktenis izšķirās kaujas laukā; tā cīnījās ne par ko citu kā par savu izdzīvošanu, ļaujoties tikai pati uz sevi; Bulduru konference neko praktisku Polijai palīdzēt nevarēja. Divas konferences dalībvalstis (Igaunija un Lietuva) jau bija noslēgušas mieru ar Krieviju; trešā (Latvija) bija tuvu tam; ceturtā (Somija) tieši šajā laikā ar lieliniekiem runāja par pamieru. Kaut cik poļus varēja interesēt tikai militāra savstarpējās palīdzības konvencija, bet viņi saprata, ka tās noslēgšana ir ļoti maz ticama. Poļi labprāt būtu izmantojuši konferenci vienīgi, lai izrunātos ar lietuviešiem par savstarpējām attiecībām, taču tieši lietuvieši bija tie, kas uzskatīja šādas sarunas par liekām, iedomājoties, ka Lietuva ir droša, miera līguma ar Krieviju aizsegā (28. jūlijā Polijas Ārlietu ministrija patiešām bija pieļāvusi kādu pavisam nereālistisku iespēju: ja Polijas stāvoklis kļūtu vēl draudīgāks, tā varētu griezties pie Anglijas un Francijas ar lūgumu, lai tās panāk Latvijas, Somijas un Rumānijas palīdzību Polijai.⁷⁸ Nekad Polija ar tādu lūgumu pie sabiedrotajām valstīm tomēr negriezās, pat augusta vidū, kad tās stāvoklis bija kritisks; acīmredzot Varšava saprata, ka nekāda palīdzība no minētajām valstīm nepienāks, nemaz nerunājot par to, ka tās nesāks karu ar Krieviju Polijas dēļ. Anglija, pat ja tādu lūgumu saņemtu, neko nebūtu darījusi Polijas labā. Bulduru konferences laikā nekādus lūgumus pēc palīdzības poļi neizteica).

Konferences programma paredzēja diskusijas par gandrīz simts dažādiem jautājumiem; tas bija jau pietiekošs pieteikums tam, lai konference beigtos bez nopietniem rezultātiem; kaut arī neviena dalībvalsts neuzstāja uz militāras alianses parakstīšanu, par aliansi tomēr tika runāts un rakstīts.⁷⁹ Baumas par to izplatīja franču diplomāti Rīgā; laikam viņi domāja, ka ar baumām palīdzēs Polijai. 7. augustā neapmierinātais Joffe noprasīja Vesmanim, vai tā ir taisnība, ka Bulduros tiks noslēgta militāra aliansē ar Polijas piedalīšanos. Frančiem aizbāzt muti mēs nevaram, bet jautājums par aliansi vispār ir noņemts no konferences dienas kārtības, atbildēja Vesmanis.⁸⁰ Tas nebija gluži tā, bet arī tālu no patiesības tas nebija. Jautājums par aliansi nebija galīgi noņemts; 31. augustā konference nolēma, ka jāsāk izstrādāt "*une convention militaire defensive*".⁸¹ Projekta melnraksts patiešām tika izstrādāts; tas paredzēja, ka "... līgumslēdzējas valstis noslēdz militāru konvenciju, nolūkā a) aizstāvēt un nostiprināt savu neatkarību un piederošās tiesības..., b) aizsargāt savas teritorijas neaizskaramību...". Projekts paredzēja, ka konvencija tiek slēgta pret iespējamiem draudiem no Krievijas vai Vācijas un konvencijai "... ir vienīgi aizsardzības raksturs, bez kādiem iekarošanas nolūkiem...".⁸² Jau melnraksta izstrādāšanas laikā Lietuva izteica atrunas; tāda aliansē būtu kaut cik vajadzīga, ja tā būtu vērsta arī pret draudiem no Polijas. Tas, ko lietuvieši paši ar savu uzvedību augustā tuvināja, bija nevis aliansē, bet poļu atmaksa: kad augusta otrajā pusē poļi deva izšķirošo pretrīcību krieviem, lietuvieši joprojām cerēja, ka Krievija atgūsies un galu galā pieveiks Poliju un Lietuva saglabās savus teritoriālos ieguvumus.⁸³ Uz poļu atmaksu nebija ilgi jāgaida; Krievija pameta savu "sabiedroto" Lietuvu un pamiera sarunu ar Poliju laikā (Rīgā, kopš septembra beigām) neoficiāli piekrita Viļņas okupācijai (2. oktobrī, nedēļu pirms Viļņas okupācijas, poļi paziņoja Joffem, ka viņiem ir vajadzīga kopēja robeža ar Latviju; Viļņas okupācija bija izlemta).

Pretrunas starp Bulduru konferences dalībvalstīm apraka defensīvas alianses ieceres. Polijas – Lietuvas konfliktam klāt nāca Somijas vēsā attieksme pret aliansi; pēc Bulduru konferences Polija atgriezās pie 1920. gada pavasara neveiksmīgās prakses: tā mēģināja bilaterāli vienoties ar Somiju par drošības jautājumiem Baltijā – bez sekmēm, tāpat kā pavasarī.⁸⁴ 1920. gada 14. oktobrī Baltijas valstu padomes (institūcija, kuru izveidoja Bulduru konference) sēdē Z. Meierovics paziņoja: no Somijas nav nekādu ziņu par militāro konvenciju; no Lietuvas ziņas ir – tā vēlas konvenciju bez Polijas un pat neizrāda lielu interesi par Somijas piedalīšanos; aktivāk par labu aliansei iestājās tikai Igaunija.⁸⁵ Nekur tālāk par stāvokli, kurā tās atradās pēc Helsinku konferences, gada sākumā, Baltijas valstis nebija tikušas; alianse tā arī nekad netika parakstīta. Interese par to noplaka pat Latvijas valdībā, kura uzsvāru lika uz ekonomisku sadarbību reģionā, nemaz nerunājot par opozicionārajiem sociāldemokrātiem. Septembrī F. Menders paziņoja, ka Krievijas lielinieki tomēr ir strādnieku partija, radniecīga sociāldemokrātiem; savukārt A. Rudevics uzsvēra, ka pret Krievijas valsti jāizturas “.. ar vislielākajām simpātijām ..”.⁸⁶ Pret tādu valsti, protams, neslēdz alianses.

Vienīgais, kas tika radīts Bulduru konferences laikā, bija Latvijas Komunistiskās partijas slepeno uzdevumu nodaļas aģentu (skat. turpmāk) viltojums “Baltijas valstu konferences slepenais līgums” (skat. attēlā). Tas tika atrasts, iekšlietu ministra A. Berga vārdiem runājot, “..kādā komunistu midzenī..”. Viltojums bija ļoti nemākulīgs; iespējams, to latviešu komunisti bija izgatavojuši pat bez Maskavas ziņas, kārtējo reizi cerot uz Krievijas jaunu iebrukumu Latvijā. Viltojums bija uzrakstīts primitīvā valodā, kas bija līdzīga “Cīņas” vai “Cīņas Biedra” žargonam. Baltijas valstis apņēmas savā teritorijā “..pieļaut slepenu karaspēka vervēšanu pret p[adomju] Krieviju..”; “..pret p[adomju] Krieviju izturēties ārēji laipni .. bet pie tam ar visiem spēkiem turēties pie Anglijas – Francijas noteikumiem, kuri vajadzības gadījumā varētu pārvērsties par atklātu karu pret p[adomju] Krieviju..”.⁸⁷ Primitīvais ražojums pat netika izmantots Krievijas propagandā pret Baltijas valstīm; Krievijas aģentūra ļoti labi zināja, ka Bulduros nekāds “slepenais līgums” nebija noslēgts.

Līdz 1920. gada oktobra sākumam Latvijas un Krievijas diplomātiskās attiecības tika pilnībā nodibinātas; 16. septembrī Čičerins informēja Latvijas valdību, ka Krievija ir ratificējusi miera līgumu; 20. septembrī Latvijas Ministru Kabinets iecēla Jāni Vesmani par pirmo Latvijas sūtni Krievijā (viņš palika amatā līdz 1921. gada 7. jūnijam) un deva *agrement* Krievijas pilnvarotajam pārstāvim Latvijā Jakovam Gaņeckim (amatā līdz 1921. gada 14. decembrim. Gaņeckas kandidatūra nebija labākā, no Latvijas viedokļa, ņemot vērā viņa aktīvo iesaistīšanos valūtas spekulācijās Rīgā 1920. gada jūlijā – augustā; valdība tomēr neuzdrošinājās viņu noraidīt, cerot uz cik iespējams ātru savstarpēji izdevīgu attiecību nodibināšanos). Nākošajā dienā, 21. septembrī, Rīgā tika atklātas poļu – padomju sarunas par pamieru. Latvijas izraudzīšana par sarunu vietu, uz ko uzstāja poļi, Latvijā tika uzverta ar gandarījumu (krievi bija vēlējušies Igauniju, apliecinot savu labvēlību pirmajai Baltijas valstij, kura bija noslēgusi ar viņiem mieru), kā liecība, ka Latvija ir neatkarīga un diplomātiskajā aprītē iesaistīta valsts; Meierovīcam ļoti glaimoja Joffes vārdi, ka Rīga kļūst par

Bulduros, 16. augusta 1920g.
pehž stenogramm.

"Norakats"
Tulkojums no frantachu valodas
Bulduros 16 augusta 1920g. sekret.
Vanadsinech.

Baltijas valsts konferences
slēpenais - l i h g u m s.

16. augusta 1920g., mēne apakšēja parakattijusechēsa Baltijas valsts konferences deleg. preekochstahwi Latwij. Ministr. prezid. ILMANIS, Polijas prof. Kamenezkis, Lestawas Dr. Schaulis, Igaunijas - Pusta, Somijas - Ostrens Ukrainas Dobrijlowekis, ar soho līgumu noslegochanu apnamames Anglijas diplom. kolon. Tenta un Fransijas diplom. de Partinocha preekocha iepildit sekochošus punktu sochaja līguma pehž apsperechanae sawa ataxa.

1/ Peensam ka peelausim slēpeni kara spēhka wewechochanu pret p. Kraew. no agentoem kas buhtu preekochuhtiti sekoš muhau teritorijas un zik muhuu spēhkos atshwas dot teem wajadsigo palihdeibu bes ko sinatu jeb manitu pahrejes walata preekochstahwi.

2/ Pret p. Kreewiju isturetes ahreji laipni un ar sowiu neko nehodot, bet pes tam ar wiesem spēhkos turtoes pehž Anglijas - Franzijas notsi-kumeem, kuri wajadibas gadijuma waretu pahwehstees par atkiahu karu pret p. Kreewiju.

3/ Ja weena no augsocha minotam walatim useahk kazu pret p. Kreewiju, jeb ari preteja gadijuma, ja p. Kreewija useahk karu pret woenu no mugsocha minotam walatim, tad wiesam pahrejam penderochem pes Balt. walate jabuhit gatawam eneegt wajadoigo palihdeibu ari ar brunotu spēhku walstij eso-socha kara ar p. Kreewiju.

4/ Ja karech buhtu neisebhgame weenai no R. W. K. dalib. walatim, tad tur-tees wiesem spēhkeem labi zesoohi kapa un wiesem saebedrotes ar sawem brunotoem spēhkeem pret apwechoto esonaidneaku un ta dot tam wajadoigo tressenu no wiesu pusom no kuresnes p. Kreewija nsgaiditu.

5/ Wises sochadoc gadijumos weenmehr nogaidit inatruksijas no muhuu wa-renem aistahwēsam Anglijas - Franzijas ka ari bes wīnu sinas nekahdos kon-fliktos un kara operazijas neusesahkt lihde wīnu aicrahdijsēsam.

6/ Atteeziba pret Seligowaka kara spēhku wirtschachanos Lestawas teritorija un tahlak kas ari ir wehrets aiekahrt Latwijas teritoriju negreest leelu wehribu, jo fac-ir un teek ar Franzij. aistahwet., tikai ahreji icrahdit energisku sagatawoschanos un ihpaschi no Latwijas lai tiktu galweee spēhki koncentreti pretim Seligowakim, jo ja teesocham Seligowakim laime-tocha islauteses zaur Lestawu un Latwiju pretim p. Kreewijas spēhkeem un taidot emagu tressenu p. Kreewijai no kuresnes wīna nomaas negaiditu, us p. Kreewijas teritoriju, tad waretu koncentret ari pahrejes Baltijas wal-tes un ta ar apwechotom spēhkeem ka par pesm. aktiwi useathtees pirmam wajadsetu tad Polijai un Latwijai, pehž ko sinama ar drosochem esomleem waretu ari pesbedrotes pahrejas Baltijas walate.

7/ Wises sochadoc gadijumos weenmehr nogaidit no Anglijas Franzijas in-strukcijas un bes wiesem neko neusesahkt kas waretu tikai ienihzinat da-choch pahrejos noslegtoa punktos sochaja līguma par ko wīni ari wajadab-ees gadijuma gatawi mums palihdeet netik materieli ween, bet ari ar bru-notu spēhku us sausesemes un juhrae.

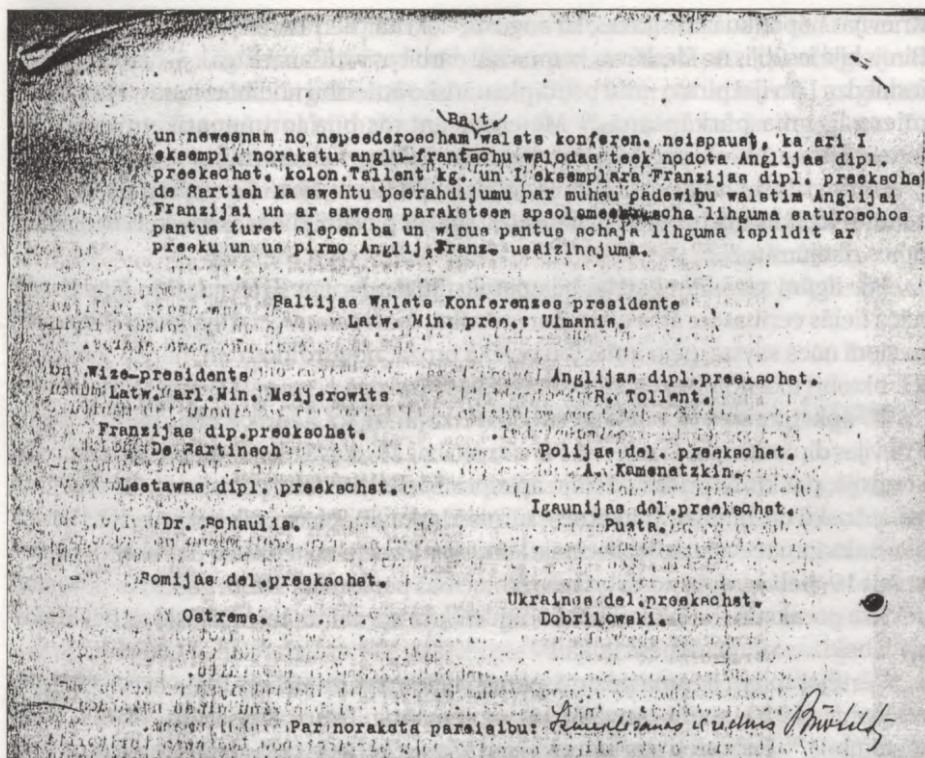
8/ Par wīnu mugsochamineto līguma saatahwoscheem panteem un wīnu pilnigu iepildochanu Anglijas Franzijas dipl. preekochet. Latwijā kas pedalas pes socha līguma noslegochanae un parakotichanae gatawi mums iebrihwet no sawam walidibam un apola mums palihdeibu arf

1/ Zipojonocho dzelozela materialu, 2/ apgehrtom un apweem, wenchu un M. kara spēhka, 3/ ar wīsada waida esotochēsam, 4/ ar patronam un hils., 5/ un ar wiesem nepezeesochamesem produkteem, ka ari mums iebrihwet kahdu leelaku siensahumu "Amerika" ka mums danchem no walstīm peekristu dehl drihsu "de jure" ataihochanu.

9/ Wehl apweemes soho norakatu tulkojumu no frantachu walodas, latweesochu polu, somu, lestawesochu, ukrainae, un iganu walodas katrai no esocham walstīm I eksempl. daudsuma turet stingra noslehpuma un ka ari nemasako esenlu dot ka mas sochads līgumu buhtu, lai tas paliktu atarp R. W. K. walat. preekochat. ka noslehpuma un pehž esepēhjas kahda kritiska brihdi to norakatu ienihzinat.

10/ Wehl apweemes soho norakatu no originala kas paleek pes Baltijas walate konferenz. prezid. Latwij. ministr. prezid. Ilmana turet slēpeniba

EK VALPO I XXXVII A-A1, 698.

**Latviešu komunistu viltojums:
 "Baltijas valstu konferences slepenais līgums"**

diplomātisko aktivitāšu centru. Krieviem un poļiem pēc liktenīgā kara nebija viegli pat tīri tehniski uzsākt sarunas; abas delegācijas lūdza Meierovicu „.. savest tās kopā ..”,⁸⁸ to viņš izdarīja vienkārši un eleganti. Joffe, ar savu mūžīgo cigāru, nereti nevižīgi ģērbies, izrādījās veiklāks un viltīgāks debatētājs nekā milzīgā poļu delegācija ar spožiem un galantiem virsniekiem, bet ķildīgiem politiķiem. Eksploatējot iekšējās pretrunas poļu delegācijā un pretrunas starp delegāciju, kurā liels iespaids bija Dmovska nacionālajiem demokrātiem un viņu politisko pretinieku Pilsudski, Joffe virzīja sarunas uz pamieru, kas politiski un diplomātiski būs daudz mazāka neveiksme Krievijai nekā tās militārā sakāve.

3. oktobrī Maskavā tika apmainīti Latvijas – Krievijas miera līguma ratifikācijas dokumenti un 9. oktobrī K. Ulmanis parakstīja Valdības paziņojumu: „.. starp Latviju un Krieviju iestājies miers..”.⁸⁹ Tūlīt arī sākās diplomātisko attiecību rutīna: nebeidzamas sīkākas un lielākas sadursmes par līguma izpildi un interpretāciju. Jau pirms 11. augusta Latvijā bija apcietināti vairāki komunisti – par teroristisku darbību, spiegošanu un viltotas naudas izgatavošanu; saskaņā ar miera līguma 20. pantu Krievija pieprasīja viņu izdošanu un amnestijas pielietošanu. Tomēr Latvijas lauku kara tiesas darbojās pašas savā gaitā: septembrī daži teroristi tika nošauti (īpašu

Krievijas nepatiku izraisīja tas, ka augustā “iekrita” Berta Auziņa, kuru LKP Ārzemju Birojs bija iesūtījis no Pleskavas komunistu darbības vadīšanai Rīgā). 5. oktobrī Krievija iesniedza Latvijai pirmo notu pēc diplomātisko attiecību nodibināšanas, apsūdzot to miera līguma pārkāpšanā.⁹⁰ Meierovicam tas bija ļoti nepatīkami; pēc viņa ierosinājuma 11. oktobrī Ministru kabinets “..lika priekšā armijas virspavēlniekam spert stingrus soļus, lai visas kara iestādes izpildītu Latvijas – Krievijas miera līgumu, ciktāl šī izpildīšana no viņiem atkarājas, saucot pie atbildības visus, kuri neizpildītu dotos rīkojumus..”⁹¹

Pēc ilgām sarunām Latvija bija parakstījusi mieru ar Krieviju; tam līdzī Latvijā nāca lielās cerības uz ātru attiecību attīstību, īpaši saimnieciskajā jomā. Tikpat ātri to vietā nāca savstarpējo attiecību pelēkā proza, nogurdinoša un, nereti, kaitinoša. 21. oktobrī tika noteikts Latvijas sūtniecības Maskavā personāla skaits: 21 darbinieki un 10 apkalpotāji.* Robežsargi saņēma rīkojumu, ka nedrīkst aizturēt Latvijas un Krievijas diplomātiskos kurjerus. Pie sūtniecības Maskavā tika izveidota reevakuācijas komisija, par kuras priekšsēdētāju apstiprināja Kārli Ozolu, pazīstamu uzņēmēju un sabiedrisku darbinieku (nākotnē – sūtnis Maskavā); par to, cik lielas cerības Latvija lika uz mantu reevakuāciju, liecināja komisijas locekļu un tehnisko darbinieku skaits – veseli 19, lielāka daļa no tā brīža vēstniecības personāla. 1920. gada 16. novembrī vēl tika parakstīti noteikumi par karagūstekņu apmaiņu; tai bija jāsākas nekavējotīši un jābeidzas viena mēneša laikā.⁹²

Vērtējot miera līguma nozīmi, parasti tiek uzsvērta tā lielā loma Latvijas *de iure* atzīšanā (1921. gada janvārī) un uzņemšana Tautu Savienībā (1921. gada septembrī).⁹³ Taču tieši starptautiskās atzīšanas kontekstā šī nozīme nav jāpārspīlē. Latvija nesaņēma atzīšanu no Antantes lielvalstīm vēl vairāk kā piecus mēnešus pēc miera ar Krieviju un netika uzņemta Tautu Savienībā ilgāk par gadu pēc tā. Tam bija divi, labi zināmie, cēloņi. Pirmais bija Krievijas jautājums, t.i., – lielvalstu, galvenokārt Francijas, nostāja pret Krieviju. Tad, kad padomju Krievija atzina Latviju *de iure*, Francija, stūrgalvīgā atrautībā no realitātes, atzina Vrangeli *de facto*. Antantes lielvalstis atzina Latviju ne tāpēc, ka to bija jau izdarījusi padomju Krievija, bet tāpēc, ka sabruka visas cerības uz “baltās” Krievijas atjaunošanu. Otrais cēlonis bija saistīts ar Tautu Savienības misiju: uz papīra Savienība bija gandrīz kolektīvā drošība, universāla un globāla. Visi par vienu, viens par visiem: vismaz ekonomiskās sankcijas būtu jāpielieto pret agresoru. Tieši tāpēc Lielbritānija un Francija arī negribēja Latviju tajā uzņemt. Palīgā Latvijai tās nenāktu, sankcijas pret agresoru (Krieviju) īstenot nevēlētos, īpaši, ja tiktu apdraudēti ekonomiskie sakari ar to. Tās nevēlējās sev radīt

* Vēstniecībai sākotnēji tika ierādītas nepiemērotas telpas: stāvs viesnīcā “Savoja”; telpas bija ne tikai par šaurām; “Savojā” dzīvoja padomju nomenklatūras darbinieki, ēka tika pastiprināti apsargāta un apmeklētāju pieeja Latvijas diplomātiem bija stipri apgrūtināta; no tā īpaši cieta bēgļi, optanti un padomju varas vajātās personas, kuras meklēja atbalstu vēstniecībā. Vēlāk vēstniecībai tika ierādīta mājīgā savrupmāja Maškova ielā 3, kurā 1921. gada sākumā vēl atradās arī padomju kopmītnes, kurās dzīvoja, piemēram, Ādolfas Joffes sieva. Dažus mēnešus vēlāk Latvijas vēstniecība pilnībā pārņēma savrupmāju.

pat tās, ne sevišķi nopietnās problēmas, kuras varētu rasties, attaisnojot savu izvairību palīdzēt agresijas upurim. Latvija tomēr tika uzņemta tikai tāpēc, ka noliegt vienai valstij tiesības piedalīties organizācijā, kura tika pasludināta par universālu un globālu un dot šīs tiesības citām valstīm divdesmito gadu sākumā vēl nebija iespējams. Tas vēl bija laiks, kurā, vismaz – uz papīra, valdīja ideālisms un mazo valstu tiesību atzīšana. Latvijas pirmajā, nelielajā jubilejā 1923. gadā, kad valsts atzīmēja neatkarības piecus gadus, publicists Jūlijs Druva deva precīzu līguma novērtējumu, uzsverot patiesos, galvenos ieguvumus: "Miers ar Krieviju mums nodrošināja teritoriālo robežu un atdeva mūsu tautas locekļus – bēgļus. Šais divos punktos slēpjas līguma svarīgākā vieta ..".⁹⁴

5. LKP un Latvijas – Krievijas miera līgums

Īsais laika posms kopš 1920. gada sākuma līdz augusta beigām bija kritiski svarīgs latviešu komunistiem (tāpat kā komunistiskajām partijām visā Austrumu Eiropā), kaut arī viņu ietiepīgie vadītāji, īpaši Stučka, nevēlējās samierināties ar realitāti. Nevis 11. augusta miera līgums, bet lielinieku sakāve pie Varšavas izšķīra LKP likteni. Komunisms 1918.–1919. gadā atnāca uz Latviju kā Krievijas agresija, kaut arī Latvijas iekšienē to sākotnēji sagaidīja liels atbalsts. Pēc sakāves pie Varšavas krievu agresija nebija dienas kārtībā līdz pat 1939. gadam un komunismam Latvijā nebija nekādu izredžu. Komunisti Latvijā kļuva par diezgan nelielu sektu, kura nekad nezaudēja atbalstu sabiedrības ruīnētos un atpalikušajos slāņos, taču kurai nebija nekādu iespēju īstenot "sociālistisko revolūciju" valsts iekšienē un kura nebija nekas cits, kā padomju pārstāvniecības Latvijā finansētā un kontrolētā marionete. Latviešu komunisti, kuri daudzos tūkstošos palika Krievijā, tieši 1920. gadā sāka masveidā piepildīt padomju teroristiskās iestādes pašā Krievijā un spiegošanas centrus ārpus tās; Krievija sākotnēji pietiekoši dāsni atbalstīja LKP Ārzemju Biroju, lai tas savukārt uzturētu pie dzīvības nelegālo LKP Latvijā. Tas bija pamiera 20. panta pārkāpums, bet Maskavu šādi "sūkumi" neuztrauca: 1920. gada 9. februārī KK(b)P orgbirojs nolēma piešķirt latviešu komunistiem 20 miljonus rubļu – piecus miljonus uzreiz, pa divi miljoniem vēlāk, katru mēnesi.⁹⁵ Latviešu komunisti Krievijā centās darīt visu, lai atturētu bēgļus no atgriešanās mājup; šī darbība bija galīgi neveiksmīga; vienīgais, ko viņi spēja panākt, bija represijas pret atsevišķiem latviešiem Krievijā (1920. gada sākumā viņi panāca, ka Maskavā tika arestēts advokāts Jūlijs Šmits, kurš bija aktīvi aģitētājs par labu ātrākai bēgļu reevakuācijai).

1920. gada pirmajā pusē LKP slepeno uzdevumu nodaļas struktūra un darbības galvenie virzieni liecināja, ka tā, tāpat kā Kominterne kopumā, orientējas uz jaunu komunistisko nemieru pieaugumu Austrumeiropā. Līdz 1920. gada februāra beigām nodaļā joprojām bija divas apakšnodaļas – pirmā, kuru vadīja Jānis Mirams un kuras uzdevumos ietilpa graujošā darbība pret Latviju un Lietuvu; otrā, kuru līdz februārim vadīja Jānis Sukovskis; februārī viņš tika nelegāli iesūtīts Latvijā, kur tika notverts un nošauts; nodaļa pārgāja Viļa Jānberga pārziņā un izvērta graujošo darbību pret Igauniju (kaut arī tā saucās LKP slepeno uzdevumu nodaļa, tās darbība nekad

neaprobežojās tikai ar Latviju). Februāra beigās nodaļa tika reorganizēta, otrā apakšnodaļa likvidēta; nodaļas struktūra tagad bija sekojoša: aģentūras apakšnodaļa (vadītājs Alfrēds Vītols) – uz 1920. gada 31. martu tajā bija 41 darbinieks, 19 rezidentūras un atbalsta punkti Latvijā, Igaunijā, Lietuvā un pat Austrumprūsijā; tās mērķi bija politiska un militāra spiegošana minētajās teritorijās.⁹⁶ Nākošā bija transporta apakšnodaļa (vadītājs Jānis Špons), tās uzdevums bija Kominternes, LKP Ārzemju Biroja un padomju militārā izlūkdienesta aģentu iesūtīšana Baltijas valstīs un Vācijā, kā arī viņu apgādāšana ar naudu un nelegālu literatūru. 1920. gada 31. martā tās rīcībā bija 51 cilvēks, no tiem 18 bija iesūtīti Latvijā (jau pavasarī trīs “iekrita”). Tehniskā apakšnodaļa (vadītājs Vilis Jānbergs) izgatavoja viltotus dokumentus, zīmogus, veica fotografēšanu. 1920. gada pirmajos trīs mēnešos tā izgatavoja viltotus dokumentus četriem aģentiem, kurus Kominterne caur Latviju sūtīja uz Rietumeiropu un 26 aģentiem, kuri tika iesūtīti vai tika gatavoti iesūtīšanai Latvijā. Reģistrācijas apakšnodaļa nodarbojās tikai ar aģentu iesūtīšanu Latvijā un viņu piegādāšanu attiecīgajiem Krievijas slepenajiem dienestiem. Kontraģentūras apakšnodaļai bija jācinās ar Latvijas slepenajiem dienestiem. Kopā slepeno uzdevumu nodaļā 1920. gada pirmajā pusē darbojās 212 darbinieki, no tiem 178 nelegāli, ārpus Krievijas (Latvijā – 115). Nodaļas rezidenti tika iesūtīti arī Tallinā, Tartu, Narvā, Šauļos, Tilzitē (Austrumprūsijā), Mēmelē (literatūras pārsūtīšanai uz Vāciju), pat Viļņā. Nodaļas darbība sevī ietvēra: 1) Kominternes aģentu pārsūtīšanu; 2) terora aktus; 3) spiegošanu; 4) nelegālo komunistisko partiju finansēšanu; 5) pretizlūkošanu.⁹⁷ Šie darbības virzieni kopumā sakrita ar čekas un padomju militārā izlūkdienesta darbības galvenajiem virzieniem, kuri ietvēra sevī: 1) spiegošanu ārzemēs; 2) “balto” krievu emigrantu izsekošanu un graujošo darbību pret viņiem; 3) pretpadomju darbības apkarošanu Krievijas pierobežas valstīs; 4) kontrizlūkošanu.⁹⁸ Skaidrs, ka, būdama LKP ĀB pakļautībā, nodaļa pievērsa lielāku uzmanību tieši LKP darbības nodrošināšanai; jāatzīmē arī, ka spējīgākie Latviešu komunisti (no padomju slepeno dienestu viedokļa) tika deleģēti darbam tieši čekā (vēlāk OGPU) vai armijas izlūkdienestā (visvairāk pazīstams kā GRU).

LKP slepenās nodaļas un līdz ar to saistīto aģentu darbības īss pārskats no 1919. gada pašām beigām līdz 1920. gada augustam ir sekojošs. 1919. gada decembrī Rīgā apcietināja Kominternes kurjeru Andreju Kotļarovu: briljanti un Kominternes vadības (ieskaitot Kominternes sekretāra Jāņa Bērziņa-Ziemeļa) instrukcijas tika vestas uz Rietumeiropu. 1920. gada janvārī – februārī tika apcietinātas Lavīze Bērzs un Lavīze Antiņa, kuras bija uzturējušas sakarus ar Kotļarovu; Rīgā, Bruņinieku ielā 75 tika atklāts LKP slepenās nodaļas ievērojamā darbinieka Jāņa Keresa (“Barons”, “Skudra”) mīteklis, kurā atrada ziņas par Latvijas armiju.⁹⁹ Viens no galvenajiem jautājumiem, kurš interesēja Maskavu, bija Latvijas sakari ar Poliju. Tūlīt pēc neveiksmīgās Varšavas konferences, 1920. gada martā, LKP vadītājs Latvijā J. Šilfs-Jaunzems aizsūtīja uz Maskavu precīzu un pietiekoši reālistisku Latvijas attiecību ar Poliju novērtējumu, uzsverot, ka Varšavas konference praktiski neko nav devusi; viņš bija arī pārliecināts, ka Baltijas Savienība – nedz “mazā” (trīs Baltijas valstis), nedz “lielā” (ar Poliju un Somiju) – neizveidosies.¹⁰⁰

Martā viens no LKP redzamiem darbiniekiem Sīmanis Berģis, kurš bija aizbēdzis Stučkam līdzī uz Krieviju, devās uz Rietumiem vienas no pirmajām un nozīmīgajām padomju misijām – L. Krasina misijas – sastāvā. Krievijas tirdzniecības delegācija (oficiālais misijas nosaukums) martā caur Latviju (no Liepājas ar kuģi) devās uz Kopenhāģenu.¹⁰¹ Krasina misija, lai gan bija it kā tikai saimnieciska, ietvēra sevi visu lielnieku aktivitāšu spektru. Tai bija jāuzsāk saimnieciskie sakari, ko tā sekmīgi veica jau Dānijā, nodibinot tos arī ar zviedru uzņēmējiem; tai bija jānokļūst līdz Londonai – galvenajam brauciena mērķim – un jāuzsāk politiskie kontakti ar britiem. Ja sarunas ar britiem neveiktos, Krasinam būtu bijis demonstratīvi jādodas uz Berlīni, lai pašantažētu Londonu ar krievu – vācu izlīguma iespēju (brauciens tobrīd nenotika, jo sarunas ar britiem bija sekmīgas).¹⁰² Krasina misijai bija jāvēc politiskās informācija, jāīsteno Kominternes uzdevumi un jāveic cita veida darbība, kura ļāva V. Čerčilam nosaukt to par “odžu midzeni” – graužošās darbības centru.¹⁰³ Sīmanis Berģis tika iekļauts delegācijā ar Leo Moreva vārdu; viņu komandēja tieši Kominternes vadība tās uzdevumu īstenošanai Anglijā.¹⁰⁴ Skrudandas pagastā kalpa ģimenē dzimušajam Berģim padomju Krievija piedāvāja šķietamu izraušanos no sociālās pelēcības, tās vietā – aizrautīgu, riska pilnu dzīvi; patiesībā tas, kam viņš, tāpat kā tūkstošiem citu latviešu, sevi nolēma, bija 1937. gads.¹⁰⁵

Savukārt, raksturojot slepenās nodaļas teroristisko darbību, jāatzīmē, ka tā bija daudz mazāk sekmīga, nekā nodaļa pati plānoja. 1920. gada 25. martā no Krievijas Latvijā ielavījās piecu teroristu grupa O. Rihtera (“Džeka”) vadībā, kuras mērķos ietilpa terora akts pret K. Ulmani. 16. aprīlī netālu no Lubānas viņi mēģināja Ulmani uzspīdzināt: “.. 16. aprīlī pulksten piecos brauca Ulmanis ar kādiem desmit jātniekiem, mēs gulējām soļus 70 ceļmalā ar šņoru galiem rokā, parāvām, sprādziens notika laikā, bet, ievērojot to, ka automobiļa sāni (Ulmaņa auto – A.S.) bruņoti, ko mēs agrāk nezinājām, šķembeles un naglas nebija situšas cauri, un priede nogāzās gar automobiļa stūri, sadragādama tikai to un pārdurdama šoferim rokas. Gribējām iet uz urrā (uzbrukumā), bet piesteidzās jātnieki un bija jāapmierinās ar to, ka atklājām tikai plinšu uguni pa gabalu, saprotams, lodes gan bija automobilī gājušas, bet tur no Ulmaņa ne vēsts, tas veikli izlīdis pa grāvi un drusku tāds kā padumjš bijis, kad runājis pēc tam Lubānā. Arī mēs devām kājām ziņu, jo mežs tur ļoti rets..”¹⁰⁶ 24. aprīlī Rihtera banda pārgāja frontes līniju atpakaļ uz Krieviju.

Politiskās spiegošanas jomā 1920. gada pavasarī Maskavu īpaši interesēja divi jautājumi: vai Latvijā notiek vervēšana Vrangelja armijā un vai Latvija varētu sniegt kādu atbalstu Polijai. Jānis Mirams nosūtīja uz Maskavu divus pārskatus, kuros uzsvēra, pirmkārt, ka vairāki Judeniča virsnieki, kuri Latvijā guva patvērumu jau 1919. gada beigās, izvērs vervēšanu “balto” krievu vienībām.¹⁰⁷ Tas bija visumā precīzs vērojums, lai gan vervēšanas apjomi tika pārspīlēti. Otrkārt, viņš atzīmēja, ka noskaņojums Latvijas armijā ir “gurdens” (“vjaliņ”); karot tā vairāk nevēlas un atbalsts Polijai ir maz ticams;¹⁰⁸ arī tas bija precīzs vērtējums. Bēgļu reevakuācijas līguma parakstīšana 1920. gada 12. jūnijā deva slepenajai nodaļai jaunu iespēju iesūtīt savu aģentūru Latvijā, izmantojot bēgļu atgriešanos dzimtenē; uz jūlija beigām šādā veidā tika iedabūti 18 aģenti. Tajā pašā laikā nodaļa cieta smagas sakāves: 1920. gada maijā –

jūnijā tika sagrauts tās mitekļis Rīgā, Romanovu ielā 1 un apcietināts viens no nodaļas redzamākajiem teroristiem J. Gricmanis, kā arī E. Romane un vēl 15 citi, mazāka mēroga aģenti; pie viņiem tika atrastas ziņas par Latvijas armiju un tās komandieru fotogrāfijas. Lielā iekrišana izsauca tīrīšanu Sarkanās Armijas 15. armijas (Veļikije Lukos) un 48. divīzijas (Sebežā) izlūkošanas nodaļās, kurās latviešu lielinieki ieņēma atbildīgus amatus.¹⁰⁹ Maija plašie aresti deva triecienu arī aģentu nogādāšanai no Krievijas uz Vāciju, izmantojot Rīgu kā galveno starppunktu.

Šiem arestiem sekoja nākamā lielākā 15. armijas izlūkošanas nodaļas neveiksme: 17. jūlijā Rīgā Rēveles ielā 77 tika arestēts Fricis Tukrs-Zemzars, kura mērķos ietilpa ne tikai spiegošanas izvēršana Latvijas armijā, bet arī terora akti, kuriem bija jāizprovocē iekšpolitiskā krīze valstī. Šī mērķa labā bija jāveic terora akts pret LSDSP līderi Frici Menderu, cerot, ka sociāldemokrāti uzskatīs par vainīgiem labējos pilsoņus vai ekstrēmistiskos virsniekus (kā gadījumā ar Kurzemnieku). Tomēr Menders 3. jūlijā Latvijas diplomātiskās delegācijas sastāvā izbrauca uz Vāciju; terora akts izpalika.¹¹⁰ Tukrs-Zemzars bija tik nozīmīgs lielinieku terorists, ka viņa arests izraisīja Krievijas miera delegācijas Rīgā lielu nemieru; 27. jūlijā tās sekretārs I. Lorencs sīki informēja ārlietu tautas komisariātu par Tukra-Zemzara iekrišanu. 31. jūlijā delegācija saņēma no Maskavas rikojumu darīt visu, lai panāktu Zemzara un viņa bandas locekļu atbrīvošanu – pat draudot Latvijai, ka Krievijā tiks pielietotas represijas pret latviešu ķīlniekiem līdz pat “nošaušanai” (“vkļučiteļno do rasstrelov”).¹¹¹ Krievijas brutālie draudi piespieda Latvijas valdību atbrīvot Zemzari un izsūtīt viņu uz Krieviju. Augustā sekoja cita komunistu neveiksme – Rīgā tika apcietināts Augusts Kalniņš, kurš bija ieguvis speciālu apmācību padomju Rietumarmijas štāba Smoļenskā militārajā izlūkdienestā.

Izmantodami latviešu komunistus jebkuram netīram darbam, padomju Krievijas vadītāji tajā pašā laikā nevēlējās ņemt vērā nevienu viņu iebildi, ja tā bija pretrunā ar Maskavas interesēm. 1920. gada vasarā bija jāparaksta, cik iespējams ātri, miers ar Latviju un diplomātiski jāizolē Polija. Latviešu komunisti vēl jūlijā mēģināja aizkavēt miera parakstīšanu un uzdeva J. Lencmanim, bijušajam Stučkas valdības iekšlietu komisāram, tikties ar Joffi un panākt vismaz miera līguma 4. panta labvēlīgāku redakciju, kura atļautu LKP lielākas darbības iespējas Krievijā.¹¹² Latviešu komunistu viedoklis Joffi galīgi neinteresēja, no tikšanās ar Lencmani viņš izvairījās. Līgums tika parakstīts tādā redakcijā, kura formāli Latvijas Komunistiskajai partijai Krievijā bija nelabvēlīga – tagad tā atradās “nelegālā” stāvoklī, taču Krievija, protams, to neievēroja; tomēr LKP darbības apjoms un veids bija tikai tāds, kādu pieļāva Maskava.

Lielinieku panākumi pie Varšavas 1920. gada augustā atkal galīgi sagrozīja galvu LKP: “.. drebēdama tā (Latvija – A.S.) raugās, kā tiek satriekts viņas varenais kaimiņš ..”; pasaules revolūcija atkal likās tuva, līdz ar to arī “baltās Latvijas” bojā eja.¹¹³ Pat lielinieku sakāve pie Varšavas tikai uz laiku – līdz 1921. gada sākumam (sk. trešo nodaļu) – atvēsināja LKP. Tajā pašā laikā jāatzīmē, ka komunistu slepenās nodaļas aģentūra, vācot ziņas par Bulduru konferenci un Maskavai īpaši svarīgo jautājumu par Polijas lomu tajā, piegādāja Krievijai arī precīzu informāciju:

20. augustā J. Mirams ziņoja, ka Latvijas atbalsts Polijai vai ciešāku sakaru izveidošana ar to nav gaidāma.¹¹⁴ 1920. gada rudenī slepenās nodaļas darbība sāka apsīkt; to noteica vairāki faktori. Latvijas iekšienē komunistu paliekas cieta kārtējo neveiksmi. LKP darbības īss pārskats bija sekojošs: 1919. gada beigās, pēc Bermontiādes, valstī palikušie komunisti nedaudz atguvās no savas galīgi neveiksmīgās taktikas bermontiādes laikā, kļuva aktīvāki, sāka izdot ne tikai "Cīņu", bet arī Rīgas komitejas izdevumu "Spartaks". 1920. gada janvārī Latvijas drošības iestādes bija devušas nopietnu triecienu Rīgas organizācijai, tās darbība apsīka, taču nekad nepārtrūka pavisam. Maija plašie aresti bija nākošais trieciens, kurš nopietni vājināja no Krievijas iesūtīto aģentu iespējas. Uz septembra sākumu, laikā kopš 1919. gada oktobra, armijas štāba iekšējās izlūkošanas nodaļa bija aizturējusi pāri par vienu tūkstoti LKP aktivistu, komunistu teroristu un spiegu no padomju Krievijas; 1920. gada 3. septembrī Balvu apkārtnē tika izklīdināta LKP ĀB iesūtītā desmit cilvēku lielā teroristu banda, divi no viņiem – nogalināti.¹¹⁵ Vēl pat 1920. gada rudenī, raksturojot noskaņojumu dažos Latvijas novados, drošības dienesti tomēr atzīmēja: ".. sevišķi stipra un stūrgalvīga ir ticība uz sarkaniem zelta laikiem .." (Valkas apriņķis); ".. vietējie strādnieki stāv zem stipra komunistu aģitatoru iespaida .." (Liepāja).¹¹⁶ Taču Latvijas valsts nostiprināšanās, agrārā reforma un saimniecības atdzimšana pilsētās sāka izdzēst "zelta laikus" no proletāriešu apziņas.

LKP slepenās nodaļas pārkārtošana 1920. gada novembrī liecināja, ka cerības uz pasaules revolūciju Maskavā sāk apsīkt, vismaz – uz laiku; tagad slepenā nodaļa tika radikāli samazināta un tai tika atņemta patstāvīgas spiegošanas funkcija – to turpmāk īstenoja Krievijas diplomātiskās un tirdznieciskās pārstāvniecības Latvijā darbinieki, izmantojot savu aģentūru. Nodaļai nebija arī vairs jāizstiepj savi taustekļi tālāk ārpus Latvijas; nodaļai bija jānodarbojas tikai ar nelegālo komunistu nogādāšanu Latvijā, ar komunistiskās literatūras iedabūšanu un komunistu – nelegālistu apgādāšanu ar viltotiem dokumentiem (1921. gadā nodaļa izgatavoja arī t.s. "balto" krievu, kuru vidū bija ne mazums čekas aģentu, viltotos dokumentus; tas liecināja, ka "balto" krievu apkarošana Latvijā bija nozīmīgs padomju Krievijas uzdevums).¹¹⁷

Sakāve pie Varšavas ne tikai deva nāvīgu triecienu Vispasaules revolūcijas idejai, bet arī nopietni vājināja Kominternes funkcionāru ietekmi uz padomju Krievijas ārpolitiku. E. H. Kars (Carr) savā klasiskajā padomju Krievijas vēsturē uzsvēra, ka padomju attiecībās ar ār pasauli bija nepārvarams duālisms: vienu līniju realizēja Kominterne, liekot uzsvāru uz graužošu darbību un revolūcijas sludināšanu, otru – ārlietu komisariāts, īstenojot tradicionālu ārpolitiku (pretrunu izmantošana un veicināšana Rietumu lielvalstu vidū) attiecībās ar buržuāziskām valstīm, kuru valdības centās gāzt Kominterne. E. H. Karra priekšstats šis duālisms pastāvēja vismaz līdz 1925. gadam, līdz kuram Kominterne bija spēcīgs un patstāvīgs sāncensis ārlietu komisariātam.¹¹⁸ Domāju, ka Kominternes loma šajā secinājumā ir pārspīlēta; kaut arī Kominternes līderi patiešām līdz pat 1924. gadam centās īstenot pietiekoši patstāvīgu politiku un nereti nonāca konfliktā ar Čičerinu, galvenais uzsvārs padomju ārpolitikā tomēr tika likts uz tradicionālu diplomātiju. Tās iespaidā, kā mēs redzēsim turpmāk, arī Kominternes aktivitātes Latvijā tika īstenotas tādā apjomā, lai

neapdraudētu svarīgāku ārpolitisko mērķu realizēšanu. Sakāve pie Varšavas neiznīcināja boļševisma mesianismu, taču pēc tās Maskava sāka arvien vairāk pievērsties egoistiskai politikai, nodarbojoties ar “sociālisma uzcelšanu vienā zemē” un nereti pametot savas marionetes – komunistus ārzemēs – viņu pašu likteņa varā.¹¹⁹

6. Bēgļu atgriešanās

Bēgļu gaitas bija Latvijas tautas lielā traģēdija, kas radīja smagas ciešanas, izcilus sabiedriskus darbiniekus un politiskus līderus (pāragri aizgājušais Vilis Olavs bija viens no redzamākajiem, līdzās Arvedam Bergam, Zigfrīdam Meierovicam, Jānim Čakstem, Frīdriham Vesmanim) un lielu mākslu (J. Kazaks, J. Grosvalds). Jau 1919. gada 22. jūlijā Ulmaņa Pagaidu valdība Iekšlietu ministrijā izveidoja karagūstekņu un bēgļu nodaļu, kurā 1920. gada vasarā strādāja aptuveni 200 ierēdņu un kalpotāju. Bēgļu atgriešanās bija viens no tiem Latvijas valdības darbības mērķiem, par kuru netika aizmirsts pat tad, kad priekšplānā bija izvirzījušies daudz neatliekamāki uzdevumi pašā Latvijas teritorijā. Jau 1919. gadā Latvijas konsulāts tālajā Harbinā sāka rūpēties par bēgļu atgriešanos no pasaules otrās malas; Krievijas dienvidos – Rostovā pie Donas, vēlāk Odesā, aktīvi darbojās Roberts Liepiņš, apzinot Latvijas bēgļu stāvokli un iedrošinot viņus gatavoties ceļam mājup. 1920. gadā valdība ierīkoja karantīnas, bēgļu un kara gūstekņu etapa punktus, dezinfekcijas iestādes, patversmes un pirtis Rēzeknē, Naukšēnos, Adamovā, Spārē; Rīgas etapa punktā izveidotā t.s. bēgļu atsvabināšanas komisija noskaidroja bēgļu personības, cenšoties nepieļaut, lai Latvijā atgrieztos komunistu režīma noziegumus pastrādājošie vai komunistu aģentūra. Centrālā bēgļu uzņemšanas bāze bija Rēzeknē, kurā atradās sanitārā un politiskā karantīna. Milzīgu darbu veica arī Latvijas Bēgļu reevakuācijas biedrība, kura izveidojās 1920. gada aprīlī jau minētā Roberta Liepiņa vadībā, kuram vienam no pirmajiem jau bija izdevies atgriezties Latvijā. Lai gan tā nodarbināja tikai divus algotus darbiniekus, brīvprātīgo atbalstītāju loks bija plašs; nodaļas Jelgavā, Liepājā, Saldū, Rēzeknē un citās pilsētās izsniedza ziedojumos ievāktos pabalstus postā nonākušajiem bēgļiem, īpaši bērniem; divos veikalos, kurus biedrība atvēra Rīgā, bēgļi varēja iegādāties pašas nepieciešamākās preces par pazeminātām cenām; biedrība informēja bēgļus Krievijā, Ukrainā, Kaukāzā un Krimā par reevakuācijas līgumu; gandrīz 70 000 bēgļu saņēma no biedrības dažāda veida atbalstu.¹²⁰

1920. gada sākumā Latvijas valdība uzskatīja, ka Krievijā atrodas aptuveni 500 000 bēgļu, no kuriem pāri par 350 000 vēlas atgriezties dzimtenē; 4000 bēgļu un karagūstekņu atradās Polijā, 1500 kara gūstekņu – Vācijā.¹²¹ Kā izrādījās vēlāk, dzimtenē pārradās krietni mazāks bēgļu skaits, nekā to gaidīja 1920. gada sākumā; simtos tūkstošos viņi bija zaudēti Latvijai. Latvijas miera delegācija, tikko ieradusies Maskavā, centās panākt, lai krievi ļautu vistuvākā laikā Latvijā atgriezties pieciem tūkstošiem redzamākajiem kultūras, sabiedriskajiem un saimniecības darbiniekiem, kuru sarakstu sastādītu Latvija un kuru nogādāšanai, kopā ar viņu mantu, Krievija izdalītu ne mazāk par 100 vagonu. Iecere, lai cik cēla tā arī nebūtu bijusi, palika

nerealizēta. Latvijas miera delegācija tomēr centās panākt izcilo kultūras darbinieku ātrāku atgriešanos mājās, taču jau ar 28. aprīli Krievija aizliedza bēgļiem tikties ar delegāciju Maskavā, aizbildinoties ar formāli nepārvaramu iebildumu – ar delegācijas drošību, kuru Krievija bija tai garantējusi. Lai gan evakuācijas līgums tika parakstīts tikai 12. jūnijā, pilnīgi korumpētā Centrālā Evakuācijas Komisija (Centroevak) Krievijā, kuru vadīja čekas kolēģijas loceklis latvietis Aleksandrs Eiduks, un vietējās padomju iestādes burtiski aplaupīja bēgļus jau pirms līguma, solot viņus nekavējoši, negaidot līguma noslēgšanu, nogādāt līdz Latvijai. Par naudu vai personiskajām mantām bēgļi tika iekļauti sarakstos; pārdodot vai pat atstājot iedzīvi, viņi sāka pulcēties dzelzceļa stacijās, lai tur nonāktu galīgā postā. 16. maijā bēgļi sāka ierasties Irkutskas stacijā, kurā nekādu reevakuācijas vilcienu nebija; 21. maijā Jekaterinodarā pāri par 200 bēgļu tika iesēdināti vagonos, kuriem viņi bija it kā jāved uz Latviju; nogaidījuši vagonos divas dienas, viņi tika no tiem padzīti, paliekot galīgi bez pajumtes.¹²² Jau maijā sākās nelaimes ar ebrejiem: Krievija vēlējās no viņiem tikt vaļā, Latvija nevēlējās viņus ņemt preti; katru, kurš bija nevēlams, Krievijā ieskaitīja “spekulantos” un centās izsūtīt uz Latviju apmaiņā pret t.s. ķīlniekiem – komunistu teroristiem un spiegiem; sev par pārsteigumu Latvija konstatēja, ka maija sākumā Krievija bija nogādājusi uz Latvijas robežu 183 “ķīlniekus”, kurus Latvija nemaz nebija prasījusi un kuru vidū bija liels skaits ebreju, kurus krievi vienkārši vēlējās deportēt no Krievijas. Tieši ķīlnieku apmaiņa sagādāja Latvijai lielākās rūpes laika posmā līdz bēgļu reevakuācijas līguma parakstīšanai. Katru reizi, kad Latvijā tika apcietināts kāds komunistis par kriminālnoziedzumu izdarīšanu, Krievijā tika apcietināti vai pat nogalināti vairāki nevainīgi cilvēki – ķīlnieki.

Līdz 1920. gada maijam Krievijā tika apcietināti daudzi latviešu sabiedriskie darbinieki: Irkutskas cietumā tika ieslodzīti desmit latviešu Pagaidu Nacionālās Padomes locekļi; cietumā nonāca smagi slimais bēgļu vadītājs R. Glāznieks, kuru vēlāk nogalināja. Rostovā pie Donas tika apcietināts Latvijas valdības pārstāvis V. Jākobsons, Jekaterinburgā – E. Miglavs; Krasnojarskā uz nāvi tika notiesāts leitnants A. Vilips. LKP slepenās nodaļas aģentu smagās “iekrišanas” 1920. gada maijā izraisīja jaunu terora vilni pret latviešu civiliedzīvotājiem Krievijā: Voronežā tika apcietināts profesors E. Felsbergs, Murmanskā – Latvijas valdības pārstāvis Krauze. Īpašu Maskavas dusmu uzliesmojumu izsauca J. Gricmaņa arests – Sebežā nekavējoši tika apcietināti Jānis Endzelins un Jēkabs Plāķis, kā arī vēl četri latvieši, kuri tur bija gaidījuši iespēju atgriezties dzimtenē. Čičerins pieprasīja tūlītēju Gricmaņa atbrīvošanu; Meierovics 8. jūnijā to atteica, uzsverot, ka Gricmanis ir apcietināts par smagu kriminālnoziedzumu izdarīšanu; jau 14. jūnijā, baidoties par latviešu ķīlnieku likteni Krievijā, Meierovics bija spiests piekāpties. 17. maijā Latvija aizsūtīja uz robežu 83 apcietinātos komunistus apmaiņai pret latviešu ķīlniekiem; vilciena ar viņiem Krievijas pusē nebija. Lai panāktu latviešu ķīlnieku ātrāku atbrīvošanu, 28. maijā tika apturēta izmeklēšana pret LKP slepenās nodaļas aģentiem L. Hehli, O. Stepanovu, A. Ziediņu un citiem; 31. maijā seši komunisti tika nogādāti robežstacijā Rozenovā. Krievija sekmīgi pielietoja savu draudīgo ieroci – teroristi apmaiņā pret civiliedzīvotājiem, sabiedriskiem un kultūras darbiniekiem.¹²³

12. jūnijā parakstītais bēgļu reevakuācijas līgums paredzēja, ka Krievija nogādās uz Latvijas robežu ne mazāk par 2000 bēgļu katru nedēļu; bēgļu reevakuācijas punkti bija Rozenovas stacijā uz bijušā Ventspils – Ribinskas dzelzceļa un Žogovā uz Petrogradas – Varšavas dzelzceļa. Līguma 1. pants tomēr neparedzēja, kad konkrēti sākties tā darbība, aprobežojoties ar izplūdušu frāzi – “pēc iespējas īsākā laikā”.¹²⁴ 5. pants paredzēja, ka vispirms jāevakuē tie bēgļi, kuru ģimenes locekļi atrodas citas valsts teritorijā (t.i., sarautās ģimenes). Bēgļu reevakuācijai bija jā sākas no tiem rajoniem, kur bija visnelabvēlīgākie pārtikas, sadzīves u. c. apstākļi. Ā. Joffe sarunā ar J. Vesmani 12. jūnijā apsolīja, ka līgums tiks publicēts ne vēlāk par 15. jūniju, taču šī diena pienāca, bet nevienā Krievijas avīzē ne oficiālas, ne cita veida informācijas nebija. Tikai latviešu komunistiskā “Krievijas Cīņa” 17. jūnijā līgumu publicēja, ar sev raksturīgiem komentāriem. Dabiski, ka avīzes ierobežotās izplatības dēļ līgums Krievijā palika vēl nezināms. Pienāca 22. jūnijs, neviens ešelonu Krievijā vēl nebija gatavs, lai gan Latvija jau bija aizsūtījusi uz robežu pirmo Krievijas pilsoņu grupu. J. Vesmanis iesniedza Ā. Joffem protestu par Krievijas vilcināšanos. Kad bēgļi Maskavā artilērijas rūpnīcās “Vispārējā sabiedrība” un “Elektrības sabiedrība”, kā arī citos uzņēmumos, izteica vēlēšanos reevakuēties, administrācija atteicās viņus atlaist. Bēgļiem tika paziņots, ka kvalificētie strādnieki un iesaukšanas vecuma vīrieši, līdz 45 gadiem, tikšot aizturēti ilgāk par visiem. Turpinājās represijas pret bēgļu vadītājiem. No Saratovas bēgļiem uz Maskavu deleģētais Zaļkalns pēc atgriešanās Saratovā tika arestēts un notiesāts uz trīs mēnešiem spaidu darbos par sakariem ar Latvijas miera delegāciju. Turpinājās latviešu iesaukšana padomju Krievijas armijā.¹²⁵

Līguma pārkāpšana kļuva redzama, jau formējot pirmo bēgļu ešelonu (izbrauca no Maskavas ar 1300 cilvēkiem 1. jūlijā). Centroevaka ierēdņi patvaļīgi izvītroja no bēgļu saraksta vairāk nekā 100 cilvēku, pārkāpjot līguma 5. pantu, kurš paredzēja vispirms sadalīto ģimeņu apvienošanos; tika radītas jaunas sarautās ģimenes – vieni ģimenes locekļi tika iekļauti sarakstos, citi – nē. 2. jūlijā ceļā devās pirmais bēgļu vilciens ar 1200 cilvēkiem no Petrogradas, taču šajā pašā dienā pienāca trauksmes ziņa no Murmanskas – padomju iestādes neļāva bēgļiem izbraukt, bet Smoļenskas pastā, telegrāfā un dzelzceļa stacijā strādājošie latvieši tika steidzīgi pārcelti darbā uz Kaukāzu un Turkestānu, lai apgrūtinātu reevakuāciju. Gomeļas dzelzceļu darbnīcu priekšnieks P. Rosseto kategoriski atteicās atlaist mājās strādājošos latviešus. Trīsdesmit viens latvietis, kurš dienēja bruņuvilcienā Nr. 17 “Ņġāšņū č ļīāāā” par vēlēšanos doties mājās tika apvainots kontrrevolucionārā darbībā. Tie Latvijas pilsoņi, kuri Simbirskā paziņoja par savu vēlēšanos doties mājup, jūlija sākumā tika pārvietoti uz vietējo koncentrācijas nometni, kura, kā viņi rakstīja Latvijas miera delegācijai Maskavā, “.atrodas pilsētas visnetīrākā vietā, kur gadiem dzīvo vācu un austriešu slimie un izdēdējušie vanģinieki..” Smags pārbaudījums sagaidīja pirmo bēgļu ešelonu no Maskavas. 4. jūlijā tas tika aizturēts Veļikije Lukos, 102 cilvēki (30 vīrieši un 72 sievietes) tika izsēdināti, vīrieši ievietoti cietumā, sievietes – netīrās barakās. Viņu vidū bija tikko tīfu pārcietušais E. Felsbergs, R. Krimbergs, Ringolds Kalnings, Latvijas pārstāvis Murmanskas bēgļu organizācijā Vigners. 5. jūlijā Latvijas miera delegācijas loceklis Maskavā P. Berģis ziņoja uz Rīgu: “Par apiešanos ar ķilniekiem gatavojam

Voldemārs Grīnbergs

materiālus ar neitrālo valstu priekšstāvju liecībām.” Krieviju tas maz uztrauca; kas to interesēja, bija apcietinātie komunisti Latvijā. 8. jūlijā Latvija steidzīgi aizsūtīja uz robežu 29 Krievijas pieprasītos ķilniekus, bet vēl 19. jūlijā Krievija nebija veikusi apmaiņu. Latviešu ķilnieku stāvoklis Velikije Lukos bija traģisks. Latvijas pilnvarotais bēgļu lietās E. Šķipsna bija tuvu izmisumam: “Vai tad tiešām nav neko iespējams darīt? .. Ja tā ilgi turpināsies, tad cilvēki aizies bojā.”¹²⁶ Pat pēc miera līguma parakstīšanas, pārkāpjot līgumu, Krievijā, Kubaņā tika apcietināts un nošauts pašaieliedzīgais un patriotiskais latviešu bēgļu interešu aizstāvis **Voldemārs Grīnbergs**.

Sākot ar 1920. gada jūlija otro pusi reevakuācijā sākās lielāka rosība: 23. jūlijā no Maskavas izbrauca 600 cilvēki, 26. jūlijā ešelons izbrauca no Orlas, 31. jūlijā – no Smoļenskas, 4. augustā – no Kalugas, 6. augustā – no Rjazanaņas. Ar 1920. gada rudeni līguma izpilde bija sekmīga: nebija nedēļas, kurā Krieviju atstātu mazāk par 5000 bēgļu (2000 noteikto vietā). Divas partijas, ļoti atšķirīgas, cerēja, ka bēgļu atgriešanās kalpos viņu mērķiem. Pirmā bija LKP, īpaši tās darbinieki Krievijā. Sākotnēji latviešu komunisti darīja visu, lai atturētu bēgļus no atgriešanās uz “Balto Latviju”; jūlijā kļuva pilnīgi skaidrs, ka tas ir pāri viņu spēkam; latviešu komunistu sekcija Jekaterinburgā, Urālos, bija spiesta atzīt: “..masas [bēgļu] ir ļoti uztrauktas un grūti ieturamas robežās, visus aizrāvis mājās braukšanas drudzis..”. Nespēdami apturēt bēgļu atgriešanos dzimtenē, latviešu komunisti mainīja lozungus, par labu bēgļu noskaņošanai uz “revolucionāru cīņu” Latvijā. Komunistiskās revolūcijas rēgs nevarēja un nevarēja atstāt viņu apziņu; jo tālāk Krievijas plašumos viņi bija nonākuši, jo mazāka bija sajēga par to, kas notiek Latvijā, un stūrgalvīgāka cerība uz revolūciju.

Jūlijā tajā pašā Jekaterinburgā latviešu strādnieku sapulcē komunisti sacerēja rezolūciju, kurā pasludināja: "Atgriežoties Latvijā, Katrīnpils strādnieki nolemj vest visnesaudzīgāko cīņu, lai nodibinātu padomju varu un gāztu sīkburžuāzisko valdību." P. Viksne, viens no apsēstākajiem latviešu lieliniekiem Krievijā, cerēja uz bēgļu atgriešanos kā soli uz komunistisko revolūciju; viņam piebalsoja P. Stučka, kurš pareģoja "baltās Latvijas" pilnīgu ekonomisku pagrimumu un lielo bēgļu masu revolucionizēšanos "posta" iespaidā.¹²⁷ Jo bezspēcīgāki savā vājumā kļuva latviešu komunisti, jo žultaināki, nervozāki, pat histēriskāki viņi bija.

Otrā partija bija LSDSP; plaisa starp viņiem un komunistiem, protams, bija nepārvarama: komunisti bija apsēsti ar revolūciju un bija gatavi tās dēļ veikt noziegumus; sociāldemokrāti bija dedzīgi runās par "demokrātisko sociālismu", kura dēļ viņi nebija gatavi ziedot neko no savas pilsoniskās vai sīkpilsoniskās dzīves. Taču arī viņi cerēja, ka bēgļi būs atsaucīgi viņu pseidorevolucionārai frazeoloģijai, taču bieži viņi vilās. 1920. gada 12. septembrī Rīgā, tradicionālajā sociāldemokrātu pulcēšanās vietā (jau kopš 1905. gada) Romanovu ielā 25, teātrī, Bruno Kalniņš uzrunāja atgriezušos bēgļu sapulci. Kamēr bēgļi bija cietuši Krievijā, Latvija bija sākusi normālu demokrātiskas republikas dzīvi: politiķi runāja vienu, darīja – citu; daudziem bēgļiem tas bija negaidīti. Kad Brūno Kalniņš paziņoja, ka sociāldemokrāti nākotnē cer uz strādnieku padomju valdību, tā, par laimi, bija tikai radikāla retorika, kuru Kalniņš visticamāk aizmirsa, atgriežoties savu vecāku pilsoniskajā dzīvoklī. Bēgļi toties to uztvēra nopietni un griezās pie iekšlietu ministra A. Berga ar sūdzību: "Četrus gadus mēs jau cietām tur, Krievijā, no lieliniekiem. Atbraucām te, un atkal mums ļauj to pašu..."¹²⁸

Bēgļu absolūtais vairākums atgriezās dzimtenē, nevis lai sekotu utopijām, bet lai piedalītos neatkarīgas Latvijas celtniecībā. Bēgļu un optantu jautājums tika galīgi atrisināts 1921. gadā, kad 22. jūlijā Latvija un Krievija parakstīja precīzu līgumu par Latvijas pilsonības optācijas kārtību.¹²⁹ Vēl palika nenoregulēts jautājums par bēgļu atgriešanos no Ukrainas; jau tūlīt pēc 1920. gada 12. jūnija līguma parakstīšanas Latvijas valdība centās panākt, lai tas attiektos arī uz Ukrainu; Krievijas atbilde bija noraidoša: Ukraina esot "suverēna" valsts. Beidzot 1921. gada 3. augustā Maskavā tika parakstīta konvencija par bēgļu atgriešanos no Ukrainas; Ukrainas varas iestādes apņēmas atlaist ne mazāk par 1200 cilvēkiem katru nedēļu; bēgļi varēja izvest līdz desmit pudiem personīgo mantu, trīs mārciņas sudraba un 25 zolotnikus; daudziem izdevās izvest vairāk. Bēgļu atgriešanos veicināja latviešu konsulāti Petrogradā un Omskā (kur tas pastāvēja tikai 1921.–1922. gadā) un vicekonsulāts Tiflisā Oskara Būmaņa vadībā (1920.–1922. gadā); Harbinā lielu darbu veica konsuli P. Mežaks, V. Krušuls, E. Zilgalvis; Arhanģelskā inženieris A. Iknens, Murmanskā – provizors Krauze. Viņu darbība ir cildena lappuse Latvijas vēsturē. Latvijas konsulāta Harbinā vajadzībām 1925. gadā Latvijas valdība atvēlēja lielāku naudas summu, kura ļāva atgriezties no Tālajiem Austrumiem arī trūcīgākiem bēgļiem (uz to brīdi Ķīnā vēl bija aptuveni 400, bet Vladivostokā – 300 Latvijas bēgļu). Līdz 1924. gadam pie Latvijas sūtniecības Maskavā darbojās bēgļu un optantu komisija; faktiski lielā bēgļu atgriešanās bija beigusies tieši šajā gadā – 225 000 bija atgriezušies Latvijā; optācijas

tiesības bija izmantojuši 6500 cilvēku, divreiz mazāk, nekā bija pietiekušies – Latvijas konsulāti bija uzmanīgi un noraidīja prasības pēc optācijām, kurām nebija pamata.¹³⁰ Līdz 1928. gada 1. septembrim dzimtenē atgriezās 236 229 bēgļi un optanti; tika apmainīti aptuveni 400 ķīlnieku. Visintensīvāk reevakuācija noritēja 1920.–1922. gadā; 1920. gadā atgriezās 87 967, 1921. gadā – 91 788, 1922. gadā – 22 804 bēgļi; savukārt četru gadu laikā, no 1920. līdz 1923. gadam ieskaitot, Latviju atstāja aptuveni 60 000 cilvēku, kuri devās uz padomju Krieviju.¹³¹ Katrai tautai ir savi liktenīgie skaitļi; ebreju un armēņu tautām tie ir īpaši traģiski. Latvijas liktenīgie skaitļi sākās bēgļu laikā: 500 000 atstāja dzimteni; ar 1918. gadu, jau pēc Brestļitovskas miera, viņi sāka pakāpeniski atgriezties mājās; masveidā – pēc miera ar Krieviju 1920. gadā. Liktenīgais skaitlis ir aptuveni 186 000 latviešu, kuri palika Krievijā – ļoti daudzu cēloņu dēļ. Viņi bija zaudēti Latvijai un pāri par 70 000 aizgāja bojā vienā pašā 1937. gadā, paši sev galu gatavojot ar kalpību krievu komunismam.

7. Pirmā krīze Latvijas – Krievijas attiecībās: Vrangeliāde

1920. gada 2. septembrī, referēdams Satversmes Sapulcē, Meierovics teica: Krievija nesūta savu pārstāvniecību uz Latviju, lai izvērstu šeit graujošu darbību; vienīgie, kas ar to nodarbojas, ir latviešu komunisti. Tas, ko Latvija saņēma vēl pirms J. Gaņeckā ierašanās, bija tieši graujošā darbība, kuru istenoja Krievijas pārstāvis Latvijā latviešu komunistu personā. Nevēlēdamās atļaut Krievijas tirdzniecības delegācijai ierasties Latvijā tūlīt pat pēc 11. augusta, Latvija tomēr nevarēja izvairīties (nedz bija jāizvairās) nodibināt ar Krieviju pusoficiālas attiecības pat pirms Krievijas pārstāvniecības ierašanās. Krievijas intereses Latvijā līdz septembra beigām pārstāvēja Roberts Pelše, latvietis, kura oficiālais statuss bija: Krievijas pilnvarotais bēgļu reevakuācijas lietās. Tiklīdz Pelše ieradās Latvijā, tā armijas pretizlūkošanas dienests (bet ar 1920. gada 1. oktobri – Iekšlietu ministrijas politiskā policija) konstatēja, ka viņš uztur sakarus ar nelegālo LKP, piegādājot tai naudu un literatūru; par sakarnieci darbojās Pelšes sieva Luīze.¹³² Skaidrs, ka Latvijā neviens nevēlējās uzsākt attiecības ar Krieviju tieši ar skandālu; Pelšes novērošana tika turpināta, LKP aktivisti – apcietināti, bet pats Pelše vēl atstāts neskarts. 30. septembra rītā Latvijā ieradās pats Krievijas pilnvarotais pārstāvis Jakovs Gaņeckis, labi pazīstams jau daudziem Latvijā. Tiem, kuri ar viņu bija saskārušies miera sarunu laikā, atmiņas par Gaņeckī bija ne tās labākās; viņš bija arogants, nereti – agresīvs: “viņš mūs visus galīgi slimus pataisījis”, žēlojās latvieši; uz Gaņeckā fona omulīgais un viltīgais Joffe tika vērtēts kā “liels džentlmenis”. Latvijas drošības iestādes savukārt atcerējās, ka jau jūlijā – augustā Rīgā tika novērots, ka Gaņeckis ir iejaukts ne tikai vietējo komunistu finansēšanā, bet arī ievērojamu naudas sūtījumu nogādāšanā uz Rietumiem; viņa iesauka Latvijā bija “briljantu karalis”.¹³³

Lai gan no pirmajām Gaņeckā ierašanās dienām Latvijas presē (un pat ietekmīgu politiķu aprindās) tika atklāti izteiktas aizdomas, kāpēc Krievijas pārstāvniecībai ir

tik liels štats – 50 cilvēki – un ko viņi te darīs,¹³⁴ nedz Latvijas, nedz Krievijas valdības nevēlējās krīzi abu valstu tikko uzsāktajās attiecībās. Latvija vēlējās cik iespējams ātri īstenot bēgļu reevakuāciju, ķīlnieku atbrīvošanu un ekonomisko sakaru attīstību, cerot pat uz kaut kādu rūpniecības reevakuāciju. Toties Krievija bija koncentrēta uz pamiera, vēlāk – uz miera sarunām ar Poliju; tās galvenais mērķis bija nepieļaut Baltijas Savienības izveidi ar Polijas piedalīšanos. Ja krīze Latvijas un Krievijas attiecībās izcēlās jau pāris nedēļas pēc Gaņeckas ierašanās, tad tas bija tāpēc, ka sakrita, kā parasti krīzēs, vairāki negaidīti, pat nejauši faktori. Ko Gaņeckis nebija gaidījis, bija tas, ka viņa vadītā lielā pārstāvniecība (protams, Latvijai bija tiesības uz tikpat lielu personāla skaitu Maskavā, līdz pat 60 cilvēkiem, kas tomēr tobrīd netika radīts finansiālu apsvērumu dēļ un tāpēc, ka valdība neuzskatīja par nepieciešamu izvērst tik daudzskaitlisku vēstniecību; Latvijai bija jāveido vēstniecības daudzās valstīs; Krievija, savukārt, vēl bija starptautiski neatzīta; Latvijai nebija arī nepieciešamība vai vēlme izvērst Krievijā plašu spiegošanu vai graužošo darbību) nonāks vietējās preses, īpaši lieliniekiem ļoti naidīgā lielā un visā Eiropā populārā laikraksta “Segodnja”, ciešas uzmanības lokā. Gukovskis, Gaņeckis, Ļitvinovs – padomju pirmie pārstāvji Igaunijā un Latvijā, kopš viņu pirmajām dienām Tallinā un Rīgā, bija “Segodnja” iekārojami mērķi. Par viņiem tika rakstīts viss: sākot ar “proletārisko” diplomātu uzdzīvi Baltijas galvaspilsētu restorānos (Gaņeckis bija Rīgas dārgākā – “Oto Švarcs” – restorāna biežs viesis, pārsteidzot restorāna īpašniekus ar savu naudas līdzekļu bagātību) līdz viņu biogrāfiju pikantākajām lappusēm – sakariem ar ķeizariskās Vācijas specdienestiem Pirmā pasaules kara gados, gādājot vācu naudu lielinieku kasē.¹³⁵ Laikraksts bija arī visenerģiskākais padomju Krievijas iekšējās un ārējās politikas kritiķis, tālu pārspējot latviešu pilsonisko presi. Lietu vēl nepatīkamāku Gaņeckim padarīja 1920. gada rudens sāpīgās izgāšanās: Latvijā tika apcietināti padomju militārā izlūkdienesta aģenti Roberts Steins (bijušais Stučkas valdības ierēdnis Ilūkstes pagastā) un Fricis Vindts, kā arī viņu aģentūra; tie bija visplašākie aresti, kādi līdz tam bija notikuši Latvijā: trīsdesmit komunistiskās Krievijas aģentu nonāca aiz restēm, divi no viņiem – T. Skuja un P. Mežmāls – piekrita sadarboties ar politisko apsardzi un sniedza vērtīgu informāciju par Krievijas graužošo darbību.¹³⁶

Gaņeckas pacietība bija galā jau 14. oktobrī: tiekoties ar Meierovicu, viņš paziņoja, ka Latvijā ir aktivizējušies “baltie” krievi un notiek pastiprināta vervēšana Vrangeļa “un citu reakcionāru” armijās.¹³⁷ Lai arī Gaņeckis bija viens no pieredzējušākajiem lielinieku diplomātiem tieši slepenā darba jomās, viņš tomēr bija un palika padomju diplomātu pirmās paaudzes pārstāvis, kurš uzskatīja par savu pienākumu, pie pirmās iespējas, griezties tieši pie “darbaļaužu masām”, ar aģitāciju un propagandu. Latvijā viņam šo iespēju pa pilnam nodrošināja sociāldemokrāti, pārvēršot savus izdevumus par Krievijas sūtņa tribīni. 15. oktobrī intervijā “Sociāldemokrātam” Gaņeckis ne tikai izteica neslēptu nepatiku par to, ka Latvijas valdība pieļauj “krievu melnsimtnieciskās” preses aktivitātes Latvijā, bet arī skaidri norādīja, kādam jābūt Latvijas saimnieciskās attīstības virzienam. Latvija ekonomiski uzplaukšot tikai tad, ja tā “noteikti tuvināsies Krievijai. Kā piejūras valsts Latvija, galvenā kārtā, var ieņemt svarīgu vietu, pateicoties Krievijas ostām”. Taču, lai ekonomiskie sakari ar Krieviju attīstītos, Latvijai ir

jānomaksā politiskas nodevas: "kamēr nebūs noregulētas politiskās attiecības, līdz tam mēs esam spiesti būt atturīgi ekonomiskās lietās..".¹³⁸ Politiskie nosacījumi bija vismaz divi: Latvijas ārpolitika nedrīkstēja orientēties uz sakariem ar Poliju un Baltijas Savienības izveidi, bet valsts iekšienē bija jāaizliedz "melnsimtnieciskā" prese un jāapkaro padomju Krievijai naidīgo t.s. "balto" krievu aktivitātes. Pēc Gaņecka intervijas slūžas bija vaļā: visa latviešu pilsoniskā prese bija sašutusi par viņa iejaukšanos Latvijas iekšējās lietās, pieprasot ierobežot vārda brīvību un par viņa demonstratīvajiem norādījumiem, kādu saimniecisko politiku Latvijai izvēlēties. Meierovics mēģināja presi nomierināt un personīgi griezās pie lielāko avižu redaktoriem ar atgādinājumu "...korekti izturēties pret K.S.F.P.R. (padomju Krieviju)"; prese tomēr bija uzbudināta un kritikas vilnis vēlās arī pār sociāldemokrātiem, kuri bija kļuvuši par Gaņecka ruporu. Tieši LSDSP bija tā, ar kuras rokām Krievija izraisīja pirmo krīzi Latvijas – Krievijas attiecībās.

Tiesa, paši pirmie, kas sāka kliegt, bija pagrīdes komunisti – Krievijas vēstniecības primitīvās marionetes. Tiklīdz Latvijas un Krievijas diplomātiskās attiecības bija nodibinātas, tā Latvijā sāka regulāri ierasties neskaitāmi krievu diplomātiskie kurjeri un "eksperti", kurus sargāja diplomātiskā imunitāte; to skaits dažreiz sasniedza 20 (!) vienā dienā. Diplomātiskā pasta aizsegā kurjeri sāka ievest papīru nelegālajai komunistu "Cīņai"; tā sāka iznākt ciešamākā izskatā. Jau 15. oktobrī "Cīņa" apsūdzēja "balto Latviju" miera līguma pārkāpšanā un Vrangeļa atbalstīšanā. Taču komunistu balss, "aizkapa" balss, bija vārga. Gaņeckim bija vajadzīga dzīva un spēcīga balss; tā piederēja sociāldemokrātiem. Saņēmuši sākotnējo informāciju no Gaņecka par vervēšanu Vrangeļa armijā, kura bija notikusi Latvijas teritorijā it kā ar pašu Ulmaņa un Meierovica slepenu atbalstu, sociāldemokrāti sāka celt trauksmi par miera līguma rupjiem pārkāpumiem, kurus pieļāvusi Ulmaņa valdība. Vervēšana patiešām notika tik primitīvi un neslēpti, ka divi sociāldemokrāti paši pieteicās galvenā vervētāja krievu virsnieka pulkveža Sergejeva vervēšanas iecirknī un pēc tam savu "savervēšanu" izmantoja uzbrukumos valdībai. 18. oktobrī F. Cielēns, Meierovica nesavaldīgais kritiķis, Satversmes Sapulces ārlietu komisijas sēdē vaicāja ministram: vai viņš ir stājies sakaros ar Vrangeļa pārstāvjiem Latvijā? Meierovics atbildēja, ka viņš to nav darījis. Atbilde nevarēja apmierināt sociāldemokrātus; 20. oktobrī Satversmes Sapulces prezidijā A. Buševics paziņoja, ka LSDSP frakcija centīsies panākt parlamenta ārkārtas sesijas sasaukšanu, lai apspriestu miera līguma rupju pārkāpumu.¹³⁹ 21. oktobrī "Sociāldemokrāts" paziņoja: "... Rīgā darbojas Vrangeļa – Savinkova kareivju vervēšanas biroji priekš Krimas armijas..".¹⁴⁰ Sākās t.s. vrangeļiāde.

T.s. "balto" krievu jautājums Baltijā parādījās jau 1919. gada rudenī; novembrī Igaunijas valdība sāka internēt sakautā Judeniča armiju atliekas, kuras ieplūda Igaunijā; Latvijas robežas vēl nebija nedz nosargātas, nedz nospraustas; iekšlietu ministrs A. Bergs 1920. gada 7. jūlijā ziņoja Satversmes sapulcei, ka Latvijā jau ir ieplūduši aptuveni 20 000 ārzemnieku.¹⁴¹ Kaut gan Latvijas valdība centās nepieļaut, lai valstī nonāktu kaut cik redzami "balto" krievu vadītāji, uz Latviju izdevās izstiept savus taustekļus "balto" krievu organizācijām – "Uzticamo Savienībai" ("Sojuz Vernih"), kura nodibinājās Tallinā 1920. gada sākumā, un "Baltajam Krustam", kuram

bija pārstāvniecība Igaunijā. “Savienības” pārstāvis Latvijā pulkvedis Ivans Lukins uzņēma sakarus ar Savinkova ļaudīm – pulkvedi Latuņinu, Farmakovu (Daugavpilī), Sergejevu, kā arī ar Francijas pārstāvniecības Latvijā pirmo sekretāru de Foru – Francijas izlūkdienesta pārstāvi. Tieši Francijas pārstāvniecībā “baltie” krievi atrada atbalstītājus un, nereti, finansētājus. Lai gan cara Krievija, kurai “uzticamie” palika uzticīgi, bija šampānieti nodzerta, kārtis nospēlēta, rasputiniādē izšķiesta, pat trimdā viņi – naida vai izmisuma mocīti, bieži – bez jebkādiem līdzekļiem, gatavi uz avantūrām un būdami labvēlīga augsne padomju čekistu infiltrācijai – turējās pie galīgi bankrotējušā krievu šovinisma. “Savienības” statūti noteica, ka organizācijā nevar tikt uzņemti ebreji vai precējušies ar ebrejiem, kā arī brīvmūrnieki. Kāds Šipovs, kura 1920. gada 7. jūlija vēstule citam monarhistam nonāca Latvijas pretizlūkošanas rokās, runājot par Poliju, lietoja nievājošu izteicienu: “idioti poliši”; acimredzami “Sojuz vernih” bija atradis daudz simpatizētāju vācu landesvērā (kopš 1920. gada 1. aprīļa – 13. Tukuma kājnieku pulkā): 7. jūlijā Šipovs uzsvēra, ka viņi “gandrīz visi ir mūsu”.¹⁴² Kaut arī Latvijas drošības iestādes “baltos” krievus izsekoja, represijas bija ļoti mērenas un nepietiekošas; galvenā uzmanība tika veltīta komunistu un Krievijas spiegu vajāšanai; tikko izveidoto drošības dienestu finansējums bija mazs. Nav noliedzams, ka vismaz līdz 1920. gada rudenim “baltie” krievi varēja paļauties uz zināmiem sakariem Latvijas armijā un pat politiskajā policijā – cara armijas virsnieku solidaritātes palieku dēļ.

1920. gada 26. oktobrī Latvijas pārstāvniecība Varšavā ziņoja uz Rīgu, ka krievu emigranti Polijā cildina Latviju par to, ka, pretēji Igaunijai, krievu virsnieki tiekot “..sirsnīgi uzņemti Latvijā..”; savukārt Polijas oficiālajās aprindās šī krievu emigrantu informācija pastiprināja poļu aizdomas par Latvijas prokrieviskumu.¹⁴³ 1920. gada jūlijā Latvijā bija izdarīti pāris aresti “balto” krievu vidū, bet tas arī bija viss.¹⁴⁴ Oktobrī ar Latvijas valdībai piederošu kuģi Latviju patiešām atstāja aptuveni 500 krievu un ukraiņu, kuru vidū bija arī “balto” krievu virsnieki un kareivji – taču, ne vairāk par 300, pārējie bija civilpersonas; sākotnēji viņi devās vai nu uz Poliju vai Mēmeli, tālāk centās nokļūt pie Vrangeļa. Francijas diplomātiskā misija Rīgā bija saistīta ar “balto” krievu sūtišanu pie Vrangeļa, kas atspoguļoja Parīzes pārsteidzošu lietu neizpratni, vēl joprojām cerot, ka no Krimas maisa monarhisti pārņems visu Krieviju.¹⁴⁵ Līdz ar to patiesais stāvoklis bija sekojošs: vervēšana Vrangeļa armijā un Savinkova bandās Latvijas teritorijā patiešām bija notikusi; Latvijas armijas pretizlūkošanas dienests par to bija informēts; par vervēšanu zināja un bija to pat sankcionējis ģenerālis P. Radziņš. Kas bija zināms Meierovicam vai Ulmanim, par to var tikai minēt. Taču visi, kas Latvijā zināja par “balto” krievu aktivitātēm (izņemot ideoloģisko Radziņu, kurš simpatizēja “baltajiem”), vērtēja tās ne tik daudz no 1920. gada 11. augusta līguma burta viedokļa – vervēšana patiešām bija pārkāpusi līgumu, bet no pavisam cita aspekta: no ieinteresētības dabūt Latvijā ieplūdušos “balto” krievu virsniekus no valsts ātrāk projām; pie kā viņi devās, tas nevienu neinteresēja. Meierovics, atbildot uz Gaņeckas apsūdzībām, pamatoti norādīja: “..kādi nodomi būtu katram ārzemniekam viņus robežas, nevienai valdībai visā pasaulē nav iespējams un nav arī pienākums zināt..”¹⁴⁶ Gaņeckis un viņa draugi sociāldemokrāti bija pilnīgi pretējās domās.

Sociāldemokrāti vienmēr bija partija ar misiju: ar skaistu, augstu frāzi. Tagad partijai bija jauna misija: „...stāvēt ar visiem spēkiem par līguma (miera līguma) uzturēšanu”.¹⁴⁷ Tiesa, Latvijā nebija nevienas legālas partijas, kura būtu pret līguma pildīšanu; tas sociāldemokrātus neinteresēja; viņi cīnījās par mieru. Viņu lielais, abstraktais mērķis bija cēls: pārveidot Latviju no agrāras valsts industriālā, rietumnieciskā demokrātijā; tam bija nepieciešama rūpniecības attīstība, tai bija vajadzīgi tirgi. Kā visi Eiropas kreisie (un ne tikai kreisie), jo īpaši viņu lielā autoritāte K. Kautskis, viņi ticēja Krievijas evolūcijai pretim kaut kādai pusburžuāziskai, pussociālistiskai saimniecībai un integrācijai Eiropas ekonomiskajā sistēmā. Draudus šai iedomātai integrācijai viņi saskatīja alianšu veidošanā pret Krievijas revizionismu, galvenokārt – alianšu ar Polijas piedalīšanos; padomju Krievija viņiem bija miera garants, Polija – drauds mieram.¹⁴⁸ Krieviju, savukārt, nekādas dogmas par industriālo demokrātiju neinteresēja; to interesēja jebkurš politiskais spēks (partija), kurš iestājās par ciešu tuvināšanos Krievijai un norobežošanos no Polijas. Sociāldemokrāti tika izmantoti par tik, par cik viņi krieviem bija vajadzīgi. Tiklīdz “Sociāldemokrāts” sāka celt trauksmi par miera līguma pārkāpšanu, tā Čičerins 25. oktobrī nosūtīja telegrammu visiem padomju pārstāvjiem ārzemēs – oficiāliem un neoficiāliem; atsaucoties uz “Sociāldemokrāta” publikācijām, viņš pieprasīja, lai padomju pārstāvji izmantotu visus viņu rīcībā esošos līdzekļus “Antantes intrigu” atmaskošanai un attēlotu Krieviju par kārtējās “agresijas” upuri.¹⁴⁹

Latvijā Gaņeckā un sociāldemokrātu mērķi sakrita, lai gan ar dažām piebīdēm. Pirmais mērķis bija Latvijas armijas štāba priekšnieka, ģenerāļa P. Radziņa padzišana; viņš “krita” jau 29. oktobrī. Radziņš padomju Krieviju bija tracinājis jau kopš 1920. gada pavasara, kad viņš nereti sniedza paziņojumus Latvijas presē, ļoti draudzīgus Polijai. Viņš iemiesoja, Maskavas priekšstatā, pro-Polijas orientāciju Latvijas armijā; viņam bija jākrīt. Sociāldemokrātu uzbrukumos viņš figurēja, pietiekoši pamatoti, kā persona, kura ne tikai nebija spērusi attiecīgus soļus pret “balto” krievu vervēšanu (armijas pretizlūkošana atradās Radziņa pārziņā un kāds no tās aģentiem, Staņislavs Galkovskis, it kā bija stājies sakaros ar vrangeliešiem), bet bija pat to atbalstījis. No Radziņa Ulmaņa valdība šķīrās bez lielas nožēlas; atbrīvošanas karš jau bija garām, kurā viņš patiešām bija bijis ļoti profesionāls. Taču jau 1920. gada vasarā, poļu – krievu kara laikā, viņš bija pārlieku runīgs, neatbilstoši augstai militārpersonai; runas bija nesaskaņotas ar Ārlietu ministriju, kuras nostāja pret poļu – krievu konfliktu bija ļoti uzmanīga. Radziņš sāka pretendēt uz politiska ģenerāļa lomu; tik atklātu pret padomju Krieviju izteiktu noskaņojumu valdība nevēlējās pieļaut. “Uz ģen. Radziņu sen krita aizdomas, ka viņam piemīt lielā mērā krieviska orientācija..” (t.i., monarhiska), rakstīja L. Sēja.¹⁵⁰ Ar Radziņa krišanu Gaņeckim un sociāldemokrātiem bija par maz; redzot Ulmaņa valdības apmulsumu un tās grūtības citā jomā – korupcijas skandālam briestot, viņi paaugstināja likmes un mērķēja pat uz valdības gāšanu. Krievijas notas sekoja viena otrai – 26., 28., 31. oktobrī, iegūstot ultimātas pieprasības: Maskava pieprasīja atbildes uz tām ne ilgāk kā 48 stundu laikā; apsūdzības Latvijai ieguva fantastisku pieskaņu: Vrangļa armijā tiekot vervēti Latvijas armijas virsnieki un Latvijas pilsones, kā žēlsirdīgās māsas.¹⁵¹ Visas Gaņeckā notas ar plašiem, Krievijai

labvēlīgiem un Meierovicam ārkārtīgi naidīgiem komentāriem publicēja "Sociāldemokrāts". Meierovica vienīgā kļūme bija tā, ka viņš bez jebkādas vajadzības bija pieņēmis audiencē kādu avantūristu A. Derentālu, kurš bija stādījis ministram priekšā kā žurnālists (kāds viņš arī bija, pagātnē strādājot kadetu izdevumos), bet bez tā bija arī Savinkova uzticamības persona. Derentāls bija iesniedzis Meierovicam kādu "memorandu" par nepieciešamību attīstīt sakarus starp Latviju un Vrangeli; Meierovics skandalozo papīru vienkārši saplēsa (tiesa, ar Derentālu vairākkārt bija ticis Radziņš un pat piesolījis pretlielinieciskajiem krieviem Latvijas militāro atbalstu; skaidrs, ka neviens valdībā nebija viņu pilnvarojis nākt klajā ar tik provokatoriskiem – no Latvijas – padomju Krievijas attiecību viedokļa – solījumiem). Šo Meierovica tikšanos ar Derentālu sociāldemokrāti pacēla nozieguma līmenī: Derentāls tika attēlots kā Savinkova oficiāls pārstāvis pie Latvijas valdības, ar kuru Meierovics esot sadarbojies gan vervēšanas, gan pretpadomju alianšu izveidē; vēl vairāk: lai uzkurinātu lietu tālāk, sociāldemokrāti pasludināja Derentālu par baltvācu baronu, kurš esot ņēmis dalību 1905. gada soda ekspedīcijās. Sociāldemokrātu uzbrukumi Meierovicam bija brutāli un klaji melīgi.¹⁵²

Elļu ugunī pielēja incidents ar padomju diplomātisko kurjeru, kādu Geršonu, 25. oktobrī Rīgā, Krievu drāmas teātra telpās ("Ulejā"). Geršons bija viens no daudzajiem čekistiem padomju diplomātiskajā dienestā; viņa iepriekšējā darba vieta bija Petrogradas čeka, kurā viņš bija pazīstams ar savām zvērbām. Ieradies Rīgā, Geršons neiedomājās, ka te viņu kāds varētu pazīt; taču Rīgā bija daudz emigrantu un tieši "Ulejs" bija viņu iemiļota pulcēšanās vieta. Neuzmanīgi ieradies tur, viņš tika atpazīts un, maigi runājot, izsvilpts; incidentu plaši aprakstīja "melnsimtnieciskā" "Segodnja", dodot iegānu Gaņecka kārtējai notai.¹⁵³ Gaņecka un savu pašu neskaidro ambīciju mudināti, sociāldemokrāti eskalēja krīzi pretīm Ulmaņa valdības gāšanai; 29. oktobrī J. Čakste bija spiests pieņemt lēmumu sasaukt Satversmes Sapulces ārkārtas sēdi: sociāldemokrātiem bija vairāk par vienu ceturto daļu no ārkārtas sēdei nepieciešamo parlamenta deputātu skaita; sēde tika nolikta uz 4. novembri.¹⁵⁴ "Zemsavienības valdības kuģim jānogrimst," paziņoja sociāldemokrāti. Taču, ja Ulmaņa valdības krišana patiešām būtu bijis Gaņecka ieguvums un Maskava cerēja uz jaunu valdību ar sociāldemokrātu piedalīšanos, uz prokrievisku un antipolisku ārpolitiku, tad lieta bija daudz sarežģītāka ar pašiem sociāldemokrātiem, kuri bija kļuvuši par spēlīti Gaņecka rokās.

LSDSP galvenā problēma nebija tā, ka viņi nevarēja sastādīt valdību; viņu galvenā problēma bija tā, ka viņi nevēlējās to sastādīt – kā tas jau kļuva redzams 1920. gada maijā – jūnijā, kad pēc Satversmes Sapulces vēlēšanām viņi, kā lielākā frakcija, saņēma uzaicinājumu to darīt. Prasības, kuras viņi uzstādīja eventuāliem koalīcijas partneriem, bija tik pārmērīgas, ka to pieņemšana liktu visiem nākamās koalīcijas locekļiem, pat latgaliešiem, kļūt par marksistiem. Taču neveiksme ar valdības sastādīšanu, kuras cēlonis bija viņi paši, tomēr atstāja sociāldemokrātu sirdīs kādu iracionālu sarūgtinājumu un augošu nepatiku pret Ulmani; tas, ko viņi vēlējās, bija ne tik daudz viņu pašu nāksana pie varas, cik Ulmaņa un Meierovica pazemošana. Tiesa, viņi runāja par kaut kādām valdības kombinācijām – varbūt ar V. Zāmueltu priekšgalā

(Zāmuēla "Tautas partija" šķīta viņiem vispiemērotākā no pilsoņu partijām), varbūt ar F. Cielēnu kā ārlietu ministru. Nekas nebija kaut cik skaidri izrunāts vai aprēķināts, nedz Ulmaņa krišana spētu novērst nenovēršamo: to, ka sociāldemokrāti no jauna sāktu uzstādīt jebkuram koalīcijas partnerim savas galēji sociālistiskas prasības.

4. novembrī Gaņeckis un sociāldemokrāti krita par upuri pašu alkatībai: apvainojumi Ulmanim un Meierovicam bija tik pārspīlēti, sociāldemokrātu sakari ar Gaņecku tik acīmredzami, ka Satversmes Sapulces absolūtais vairākums atbalstīja valdību; tā nekrita. Sociāldemokrāti vēl inerces pēc turpināja trokšņot veselu mēnesi masu sapulcēs – tajās dažreiz iesaistot arī Raini, kurš tomēr nevis uzbruka valdībai, bet gan aicināja uz kopdarbību – un presē. Vēl pat decembra sākumā Cielēns pieprasīja, lai Latvija dod drošības garantijas Krievijai (sic!) un apsola nesaistīties ar Poliju.¹⁵⁵ Sociāldemokrāti nesaprata, ka pēc 4. novembra neveiksmes krievu interese par viņiem uz laiku ir nopietni kritusies. Latvijas valdība savukārt ar novēlošanos ķērās pie "balto" krievu vajāšanas: trīs "balto" krievu ģenerāļi (Šnābelis, Maļavins, Potapovs), vairāki pulkveži (Sergejevs, Daņilovs, Groics un citi) tika apcietināti, daži – izraidīti no valsts. Politiskās policijas vadītāja V. Beķera rīcība bija vismaz divdomīga: vervēšanā iejauktā firsta A. Līvena sieva Elza un rotmistrs Trapeznikovs tika iepriekš bridināti, ka pie viņiem tiks veikta kratīšana. Kad abu dzīvokļos ieradās policija, nekādas liecības netika atrastas.¹⁵⁶ Neliela "tīrīšana" notika arī Latvijas armijā. Bez Radziņa darbu zaudēja vēl daži zemāka līmeņa virsnieki. L. Sēja pamatoti rakstīja: "Vrangeliāde nav Latvijai patīkama epizode. Viņai ir tomēr sava labā puse: daļa no latviešu virsniekiem ir pārāk uzsūkuši senajā krievu armijā valdošo garu, un vienam otram piemīt rusofilas tendences; šai parādībai tagad ir dots pamatīgs trieciens..."¹⁵⁷ Atbrīvošanās no cara Krievijas latviešu virsniekiem, kuri bija nonākuši cara dienestā arī savas sociālās atpalcības dēļ (tā vietā, lai pievērstos brīvajām profesijām vai biznesam), bija pārāk lēna un nepietiekoša; tiešu ārējo draudu Latvijai divdesmitajos gados nebija un valstij daudz enerģiskāk bija jāsamazina veco virsnieku skaists – tas neapdraudētu valsts drošību – un jādod vieta jauniem un izglītotiem komandieriem.

Maskavas nostāja pret Latviju toties sāka mainīties; Ulmaņa valdība kritusi nebija; Vrangelis burtiski šajās dienās bija galīgi sakauts ar latviešu sarkano strēlnieku izšķīrošu palīdzību. Vai bija vērts turpināt krīzi attiecībās ar Ulmaņa valdību? Kā nedaudz vēlāk, 23. decembrī, izteicās Ļeņins, Maskavā dažbrīd bija dzimušas domas par nepieciešamību krīzi turpināt, pat atsaukt Gaņecku, varbūt pat demonstratīvi saraut attiecības ar Latviju; virsroku bija ņēmis, turklāt bez lielām grūtībām, cits, samierināšanās virziens.¹⁵⁸ Saspilējuma saglabāšana tikai veicinātu, Maskavas priekšstatā, Latvijas nosvēršanos uz Poliju un aizkavētu saimniecisko sakaru uzsākšanu ar Rietumiem caur Latviju. Zaudējumi tālu pārsniegtu ieguvumus, ja tādi vispār būtu. Krievija izšķīrās par krīzes izbeigšanu; novembrī tika atklāta tieša dzelzceļa satiksme starp Rīgu un Maskavu – politisks žests, bez šaubām. Mēneša beigās, pat ātrāk nekā bija paredzēts, Krievija nomaksāja Latvijai līgumā noteiktos četrus miljonus zelta rubļu. Zelts, piecu un desmit rubļu zelta monētās, tika iekrauts vagonos un devās uz Sebežu. Taču negaidot radās jauns incidents, Gaņeckas patstāvības un pašpārliecinātības rezultāts. Gaņeckis bija Ļeņina uzticamības persona; viņa rīcību vienmēr raksturoja

pārliecība, ka viņš var paļauties uz Ļeņina atbalstu. Kad Maskavā jau bija izlemts lietu virzīt uz attiecību normalizēšanu ar Latviju, Gaņeckis radīja jaunu šķērslī. 1920. gada sākumā Latvijā bija sākusi iznākt krievu avīze "Voļa", kuru izdeva kāds I. Grodzinskis. Avīzei bija slikta slava; tā bija izteikti draudzīga padomju Krievijai; pats Grodzinskis bija pazīstams ar saviem sakariem ar padomju pārstāvi Tallinā Gukovski un saņēma no viņa finansiālu atbalstu. "Voļa" bija viens no locekļiem padomju finansēto izdevumu ķēdē: Igaunijā Gukovskis izdeva "Svoboda Rossiji" ("Krievijas Brīvība"), Prāgā lielnieki finansēja "Golos Naroda" ("Tautas Balss"). Atrast savu nišu Latvijā laikrakstam neizdevās; propadomju izdevumam tas nebija iespējams; tirgū dominēja lielā, interesantā pretlielinieciskā "Segodnja". 1920. gada augustā, piedzīvojusi 146 numurus, "Voļa" dabiski mira, taču novembrī pēkšņi atdzima.¹⁵⁹

Latvijas Iekšlietu ministrija noskaidroja, ka "Voļu" finansē padomju vēstniecība, kuras darbinieki pat tieši strādā avīzē; iekšlietu ministrs A. Bergs laikrakstu slēdza, Grodzinski īslaicīgi apcietināja un uzlika viņam naudas sodu. Gaņeckis bija satracināts; 1. decembrī viņš aizsūtīja telegrammu uz Sebežu, zelta sūtījums tika aizturēts; Čičerinam Gaņeckis ieteica "neatteikties no represijām pret Latviju". Represijas tomēr izpalika; Maskava neuzskatīja Grodzinski par tik vērtīgu, lai viņa dēļ turpinātu konfliktu ar Latviju. 2. decembrī Čakste laipni pieņēma Gaņeckī un solīja uzturēt ar Krieviju draudzīgas attiecības; Čičerins uzskatīja konfliktu par izbeigtu; 3. decembrī zelts pienāca Rīgā. Latvija piekāpās un atļāva padomju vēstniecībai izdot avīzi "Novij putj" ("Jaunais Ceļš"), kurai bija jāatturas no politikas un jāraksta tikai par saimniecību; jau pēc pāris nedēļām avīze solījumu pārkāpa (avīzes redaktors Mihails Kričevskis bija pazīstams tieši kā padomju propagandas īstenotājs Eiropas valstīs, arī Vācijā).¹⁶⁰ Latvijas preses izdevumi saņēma valdības stingru aicinājumu būt korektākiem pret Krieviju; 4. decembrī ārlietu ministra biedrs H. Albats informēja Krieviju, ka Latvijas valdība dara visu, "lai apkarotu dažu Latvijas avīžu nekorektu toni attiecībās pret Krievijas valdību..".¹⁶¹ Protams, nebija iedomājams, ka Krievija atļautu Latvijas vēstniecībai Maskavā izdot savu avīzi, taču Latvija, vēlēdamās uzlabot attiecības ar Krieviju, bija gatava uz nopietnu piekāpšanos.

Decembra laikā konflikts izdzisa pavisam. Latvijā tas atstāja nelāgu mantojumu: pilsonisko partiju aizdomīgumu pret sociāldemokrātiem, politiskās policijas naidīgumu pret viņiem.¹⁶² Savukārt Krievijā 23. decembrī, padomju astotajā kongresā, Ļeņins uzsvēra nepieciešamību ātrāk izvērst ekonomiskos sakarus ar Rietumiem un izcēla Latviju, kura varot būt pat nozīmīgāks un izdevīgāks "tilts" nekā Igaunija.¹⁶³ Ļeņina teikto pozitīvi novērtēja Latvijas sūtnis Maskavā J. Vesmanis intervijā Latvijas preseī: "Ļeņins izteicies, ka ar Latviju nesen atpakaļ esot bijis diezgan ass stāvoklis, bet tagad tas esot uzlabojies..".¹⁶⁴ 30. decembrī H. Albats jau sniedza publiski tādu attiecību ar Krieviju raksturojumu, ka Maskava bija apmierināta (protams, tikai uz laiku). Pirmkārt, viņš uzsvēra, ka pie nesenā konflikta ir vainīgi ".. dažādu baumu izplatītāji ..", t.i., vainīga ir prese, nevis Gaņeckis. Otrkārt, viņš deva tādu interpretējumu Baltijas valstu, Polijas un Somijas mēģinājumiem izveidot aliansi, ka Maskavai nevarēja būt iebildumu: "..tā būtu domāta nevis kā barjera starp Krieviju un Rietumiem, bet drīzāk veicinātu Krievijas sakarus ar pārējo Eiropu..".¹⁶⁵

15. decembris, kad saskaņā ar Bulduru konferenci tās dalībvalstīm bija jāvienojas par savienības izveidi, bija pagājis, nekāda vienošanās nebija panākta. Tagad arī Albats vairāk runāja par "tiltu", mazāk – par defensīvu barjeru; Albata teikto Maskavā ievēroja pats Čičerins un novērtēja atzinīgi.¹⁶⁶ Krīze bija garām. Krievijas nostāja pret Latviju kļuva mierīgāka; tam bija divi, jau minētie, galvenie cēloņi. Londonā ritēja smagas krievu – britu sarunas par tirdzniecisku vienošanos, kura nozīmētu *de facto* lielnieku atzīšanu. Krievija centās izvērst, cik iespējami ātri, ekonomiskos sakarus ar Rietumiem; 1920. gada 23. novembrī tika pieņemts padomju valdības dekrēts par koncesijām ārzemju kapitālam. Vēlēšanās attīstīt saimnieciskos sakarus ar Rietumiem caur Latviju bija pirmais cēlonis, vēlēšanās mazināt Baltijas savienības izredzes un Polijas iespaidu – otrs.

8. Latvijas – Krievijas attiecību normalizēšanās un miera līguma izpildes gaita: 1921. gada sākums

1920. gada beigās – 1921. gada sākumā miera līguma izpildes gaitā Latviju nodarbināja divi jautājumi. Pirmais bija Latvijas pilsoņu – karagūstekņu un ķīlnieku, kā arī Krievijā apcietināto Latvijas pilsoņu liktenis, kuri bija apcietināti dažādu motīvu dēļ, bet kuri nebija ķīlnieki. Otrais bija jautājums par to īpašumu reevakuāciju, kurus paredzēja miera līgums. Abos gadījumos miera līguma nepildīšana vai vilcināšanās to pildīt bija Krievijas vaina. Pirmajā gadījumā, saskaņā ar līgumu, Krievijai tūlīt bija jārealizē līguma 20. pants, jāpārtrauc nāves sodi pret Latvijas pilsoņiem, jāatbrīvo no apcietinājuma tie, kuri bija apcietināti politisku iemeslu dēļ un jāļauj viņiem tūlīt atgriezties dzimtenē. Krievija pārkāpa līgumu jau augustā – septembrī. Kā jau rakstīju, Krievijas dienvidos, Jekaterinodarā, tika nošauts Latvijas valdības pilnvarotais Voldemārs Grīnbergs, kurš aizstāvēja Latvijas pilsoņu intereses, izdeva pases, faktiski – pildīja konsula pienākumus (visas viņa personīgās mantas un izglītotā cilvēka kolekcijas tika piesavinātas); 19. septembrī Pleskavā tika nošauti trīs Latvijas pilsoņi (Ernests un Mīnna Kruši, Priedītis); Pēterburgā septembra sākumā tika nogalināti Kristaps Kalniņš, Heinrihs Filips, sarkanarmietis Zemītis – par atteikšanos iet uz fronti pret Vrangeli (saskaņā ar miera līgumu Latvijas pilsoņu iesaukšana Sarkanajā armijā bija nekavējoši jāpārtrauc). Terors turpinājās oktobrī, kad Petrogradā tika nošauts Pēteris Sproģis un Jānis Upmalnieks, kuri vēlējās ātrāk atgriezties dzimtenē. Meierovics bija pacietīgs un cerēja uz līguma izpildi; tikai oktobrī, kad Gaņeckis un sociāldemokrāti viņam izvērta uzbrukumus par līguma nepildīšanu, viņš atbildēja ar nosvērtiem un pamatotiem kontrargumentiem, norādot uz patiesajiem pārkāpumiem, kurus veica Krievija.¹⁶⁷ Nekurinot kaislības, viņš uzstāja uz apcietināto un vajāto Latvijas pilsoņu tiesību ievērošanu. 1920. gada decembrī Latvijas ķīlnieku skaits Krievijā sasniedza 213; 120 latvieši tika ieslodzīti Streļņas koncentrācijas nometnē (Petrogradas tuvumā); daļa no viņiem bija latviešu (arī igauņu) jūrnieki, kuru "noziegums" bija tas, ka viņi

vēlējās atgriezties Latvijā un nevēlējās palikt padomju flotes dienestā. Citā nometnē – Kožuhoivā – 1921. gada sākumā ieslodzījumā atradās 13 Latvijas pilsoņi. 4. janvārī viņiem izdevās nosūtīt vēstuli Latvijas vēstniecībai Maskavā: “Vai tiešām Latvijas valdība nav spējīga mūs izpestīt no šīs elles, kurā mēs atrodamies jau otru ziemu, puskaili un badā?” Šajā nometnē Latvijas pilsonis Jānis Martinsons nomira bada nāvē.¹⁶⁸

1921. gada janvāra beigās Krievijas cietumos un koncentrācijas noietnēs ieslodzīto Latvijas pilsoņu skaits jau sasniedza trīs simtus; sūtņa Vesmaņa nepārtraukto aktivitāšu rezultātā 78 cilvēki tika atbrīvoti un saņemts solījums, ka visi pārējie tiks atbrīvoti janvāra laikā; solījums netika īstenots. Februāra sākumā Butirku cietumā (Maskavā) un Novo-Peskovskoje (Maskavas tuvumā) noietnē ieslodzītie latvieši izmisumā sāka atteikties pieņemt pat to pārtiku, kura tika piegādāta, pieprasot viņu atbrīvošanu. Vesmanis neredzēja citu iespēju, kā uzstāt uz pieņemšanu pie paša Leņina; 4. februārī Čičerins atbildēja, ka tas nav iespējams Leņina slimības dēļ. Beidzot 6. februārī 22 latvieši tika atbrīvoti un sāka mokošo ceļu mājup; Sebežā viņi tika vēlreiz aizturēti un pakļauti jauniem spaidiem. 19. februārī Maskavā tika apcietināts pat Latvijas vēstniecības darbinieks Francis Marovskis, kuru aplaupīja un nedēļu noturēja Lubjankā; 22. martā Petrogradā tika nošauts Kārlis Ziberts; Anapā tika nogalināts Ivans Kovaļevskis, Latvijas pilsonis, kuru Latvijas vēstniecība Maskavā bija uzaicinājusi sākt darbu vēstniecībā un bija par to informējusi Krievijas varas iestādes. Krievijas pārstāvniecības Rīgā laikraksts “Novij Putj”, kurš bija apņēmis nenodarboties ar politiku, aizstāvēja Krievijas nostāju ar “argumentiem”, kuri bija cinisma un fantastisku blēņu sajaukums: Butirkos un Andronijevskas noietnē ieslodzītie latvieši esot iekārtojuši sev klubus un teātrus, viņi dzīvojot labāk kā atpūtas namos un lūdzot viņus paturēt noietnē vēl līdz pavasarim.¹⁶⁹ Apcietinātajiem atņēma dokumentus un Krievijas varas iestādes vēlāk pieprasīja, lai viņi pierāda savu piederību Latvijai; lai gan Latvijas vēstniecība uz februāra sākumu sagādāja izziņas un citas personību apstiprinošas liecības veselam simtam Latvijas pilsoņu, viņu atgriešanās dzimtenē tika kavēta visiem līdzekļiem. 1921. gada 11. martā no Novgorodas bija gatavs doties ceļā vilciens ar 285 bēgļiem, taču vietējā čeka atļāva izbraukt tikai 76, pārējie tika aizturēti; vīriešus vecumā no 18 līdz 30 gadiem Krievija centās piespiestu kārtā iesaukt Sarkanajā armijā. Sūtnis Vesmanis, ģenerālkonsula vietas izpildītājs R. Zariņš un konsuls A. Puriņš bija tie latviešu diplomāti, kuri darīja visu iespējamo, lai atvieglotu Latvijas pilsoņu ciešanas. 27. aprīlī viņi panāca, ka Streļņā ieslodzītie latviešu jūrnieki beidzot saņēma atļauju izbraukt uz Latviju.¹⁷⁰ Daudzu citu ieslodzīto posts turpinājās vēl visu 1921. gadu.

Otrs jautājums, kurš radīja, kā jau rakstīju, nepārtrauktu stīvēšanos, sīkākas un lielākas sadursmes un konfliktus, bija īpašumu un vērtību reevakuācija. Saskaņā ar līgumu, evakuētās vērtības varēja atdabūt tikai ar speciālu jaukto komisiju lēmumiem; tika nodibinātas trīs komisijas: 1) dzelzceļa īpašumu atgūšanai; 2) privāto personu kuģu reevakuācijai; 3) valsts, sabiedrisko iestāžu un privāto personu īpašumu atgūšanas jauktā komisija (parasti to sauca par Mantu reevakuācijas komisiju). 1920. gada beigās – 1921. gada sākumā lielākās rūpes Latvijai sagādāja kuģu un mantu

reevakuācijas komisijas darbs. Privāto kuģu un peldošo līdzekļu komisija izbrauca uz Maskavu jau 1920. gada oktobra beigās; decembra sākumā jau bija nokārtots, kā Latvijai likās, jautājums par Pēterburgas ostās esošo kuģu (kopskaitā 12 kuģi, kuri bija pilnīgi veseli un gatavo doties mājup) atgriešanos Latvijā. Tas bija maldīgs priekšstats. Decembra pašās beigās Čičerina vietnieks L. Karahans pieprasīja no Vesmaņa solījumu, ka Latvijas valdība „.. uzņemas atbildību ..” par kuģu likteni, tiem ziemā dodoties uz Latviju; Vesmanis šo atbildību uzņēmas, taču kuģi palika Petrogradā. Baltijas flotes pavēlnieks F. Raskoļņikovs aizliedza tiem iziet jūrā.¹⁷¹ Kuģi tika izdoti tikai 1921. gadā, kad liela daļa no navigācijas sezonas jau bija zaudēta un kuģu īpašnieki cieta nopietnus zaudējumus.

Mantu reevakuācijas jautājumā 1921. gada sākumā aktuāla kļuva Rīgas Politehniskā institūta aizvesto īpašumu lieta; Krievija vēlējās pielietot miera līguma 15. pantā paredzēto iespēju aizvietot reevakuāciju ar “attiecīgu ekvivalentu” (t.i., ar kādu naudas summu); Latvijas Augstskolas organizācijas padome 26. janvārī noraidīja naudas ekvivalentu un pieprasīja visa aizvestā inventāra un bibliotēkas atdošanu.¹⁷² Lai gan Krievija nevēlējās un pat nespēja šīs prasības izpildīt (daudz kas bija zudis kara laikā), Latvijas valdība bija pacietīga un savaldīga. Tam bija divi cēloņi. Pirmkārt, Krievija tobrīd nebija Latvijas ārpolitikas prioritāte; prioritāte bija *de iure* iegūšana, tai tika veltīti visi spēki. Otrkārt, Latvija cerēja un vēlējās uzsākt ar Krieviju cik vien iespējami plašus ekonomiskos sakarus un to dēļ bija gatava gaidīt uz miera līguma izpildi. Ekonomisko, īpaši tirdzniecisko, sakaru jomā jau kopš 1920. gada kļuva redzamas divas dažādas pieejas; tās saglabāsies visus 20.–30. gadus. Latvijas pieeja bija sekojoša: ilgtermiņa, prognozējami ekonomiski sakari ar Krieviju, tiesiski sakārtoti, vislabāk – ilgtermiņa tirdznieciska līguma formā. Krievijas pieeja bija cita: tā vēlējās īstermiņa, konkrētus darījumus, no kuriem tā varētu gūt sev vislielāko labumu, bet kuri nedotu Latvijai stabilus un ilgtermiņa sakarus; tirdzniecības līguma ideju Krievija izmantoja politisko mērķu labā, kā ēsmu un ietekmēšanas līdzekli. Krievija lietoja ekonomisko sāncensību Baltijas valstu vidū – Krievijas tirgus un tranzīta jomā – lai veicinātu pretrunas Baltijā, dažbrīd favorizējot vienu, tad – citu valsti.

Miera līgumi tika parakstīti tādā redakcijā, kura ļāva Krievijai tos interpretēt dažādi attiecībā pret katru Baltijas valsti; līgums ar Lietuvu noteica, ka ir tikai jāsāk sarunas par tirdzniecības līguma parakstīšanu; līgums ar Latviju (17. pants) noteica, ka tirdzniecības un tranzīta līgumam jātiek parakstītam tūlīt pēc miera līguma ratifikācijas. Miera līgums tika ratificēts jau septembrī, taču tam nesevoja ekonomiskie līgumi. Lai gan, sākot ar 1920. gada decembri, Ļeņins personīgi interesējās par tirdznieciskajiem sakariem ar Latviju, runa bija vai nu par atsevišķiem darījumiem, vai par dzelzceļa konvenciju, nepieciešamu Krievijas ekonomisko sakaru izvēršanai ar Rietumiem.¹⁷³ 1921. gada 17. februārī Rīgā ieradās pirmā Krievijas ārējās tirdzniecības komisariāta delegācija P. Voikova vadībā, radot Latvijā cerības uz tirdzniecības līgumu. Savukārt 18. februārī Meierovics referēja Satversmes Sapulcē par Latvijas ārpolitiku; tas, ka viņa runa notika dienu pēc Voikova ierašanās, bija nejaušība; tas, ko viņš teica un kā viņš teica, nebija nejaušība. Viņš bija ļoti, ļoti uzmanīgs, raksturojot attiecības ar Krieviju: ne vārda par problēmām miera līguma

izpildes gaitā, ne vārda par Baltijas Savienību. Tiesa, viņš piebilda, ka Latvija nevēlas būt, politiski, par "tiltu" starp Krieviju un Rietumiem, taču tas tika izteikts tik savaldīgi, ka pat Krievija nevarētu rast ieganstu, lai kārtējo reizi pārņemtu pretpadomju alianses izveidi (1921. gada janvārī jau bija pilnīgi skaidrs, ka Bulduru konferences lēmums par savienības izveidi ir cietis galīgu *fiasco*). Viņš uzsvēra tieši Latvijas vēlēšanos būt par saimniecisko "tiltu" Krievijas sakariem ar Rietumiem un lika lielas cerības uz Anglijas – Krievijas gaidāmo tirdzniecības līgumu; nebija jābūt Meierovica kritiķim, lai saredzētu, ka viņa cerības uz Krievijas – Rietumu ekonomiskajiem sakariem ir pārspīlētas.¹⁷⁴ Lai gan Meierovica runa bija tik mierīga un pat draudzīga Krievijai, tā neapmierināja sociāldemokrātus; viņus neapmierināja viss; viņu kritika bija kritikas pēc. Cielēns, Meierovica nesavaldīgais kritiķis, nespēdams tobrīd pārnest ministram "Varšavas orientāciju" un alianses ar Poliju izveidi (nekā tamlīdzīga nebija), tagad pārmeta to, ka Meierovics kādreiz esot izteicies, ka Krievija tomēr varētu apdraudēt Latviju. Pat eventuālu draudu pieminēšanu Cielēns uzskatīja par nepieņemamu un pieprasīja ārpolitikas centrā izvirzīt Somijas, Igaunijas, Latvijas un Lietuvas starptautiskas neitralizācijas jautājumu (lielvalstu garantijas minēto valstu neitralitātei).¹⁷⁵ Neitralizācijas ideja bija vēl tukšāka nekā Baltijas Savienības projekti.

Latvijas un Krievijas saimniecisko vadītāju kontakti turpinājās visu februāra otro pusi; 26. februārī Latvijas satiksmes ministrs A. Kuršinskis un Gaņeckis parakstīja konvenciju par pasažieru dzelzceļa satiksmi un preču pārvadājumiem; 28. februārī uz Liepāju izbrauca Krievijas saimniecisko aprindu delegācija, lai apsektu rūpnīcas, kuras varētu ražot Krievijas tirgum; 2. martā tika parakstīta pagaidu konvencija par pasta un telegrāfa sakariem starp abām valstīm.¹⁷⁶ Taču par tirdzniecības līguma izstrādi Krievija nerunāja; Latvija savukārt nezaudēja cerības tieši uz to; cerības stiprināja Krievijas – Anglijas tirdzniecības vienošanās tuvošanās: 21. februārī Rīgā L. Krasins, pa ceļam uz Londonu, tikās ar tirdzniecības un rūpniecības ministru Andreju Bērziņu un apsprieda tranzīta iespējas. Tieksme pēc ekonomiskajiem sakariem atstāja nopietnu iespaidu uz Latvijas nostāju pret diviem politiskiem jautājumiem, kuri negaidīti parādījās 1921. gada februāra beigās – martā. Tie bija: Gruzijas okupācija, kuru veica Krievija, un Kronštates sacelšanās.

Gruzijas okupācija ritēja pēc scenārija, līdzīga tam, kuru Krievija pielietoja, neveiksmīgi, Polijā (kopš 1920. gada jūlija). 1920. gada 7. maijā padomju Krievija atzina Gruzijas demokrātiskās republikas neatkarību; tas bija tikai taktisks solis laikā, kad Krievija bija aizņemta ar citām lietām un nespēja koncentrēties uz Gruzijas aneksiju; 1920. gada beigās Krievijai jau bija laiks sākt gatavot agresiju. 1921. gada 12. februārī Sarkanās Armijas daļas iebruka Gruzijā no Armēnijas puses; 14. februārī padomju 11. armija (ar neiztrūkstošo I. Smilgu kā Revolucionārās padomes locekli) iebruka no Azerbaidžānas puses. Šajā pat dienā Čičerins paziņoja, ka tas nav iebrukums, bet pašu gruzīnu "tautas sacelšanās"; savukārt Leņins todien pavēlēja ieņemt Tiflisu (Tbilisi).¹⁷⁷ 16. februārī Šulaveri pilsētīnā tika izveidota Gruzijas Revolucionārā Komiteja – Krievijas agresijas piesegs (Polijā bija bijusi Belostokas "valdība"); padomju vēstniecība un tirdznieciskā pārstāvniecība Tbilisi, kurās darbinieku skaits sniedzās simtos, aktīvi iesaistījās Gruzijas okupācijas sagatavošanā,

finansējot un vadot vietējos komunistus; īpaši aktīvs L. Starks, kurš tuvā nākotnē kļūs par padomju sūtni Igaunijā. 1921. gada 25. februārī Tbilisi krita; 26. februārī Revolucionārā komiteja paziņoja par “sociālistiskās revolūcijas uzvaru”. 2. martā čeka Maskavā apcietināja Gruzijas vēstniecības personālu, bet 21. martā krita pēdējā neatkarīgās Gruzijas pilsēta – Batumi. Latvijā Gruzijas liktenis neinteresēja gandrīz nevienu. Ulmaņa valdība bija pavisam klusa. Latviešu Zemnieku Savienības laikraksts gan pilnīgi bezspēcīgi vaicāja: “Kur ir Baltijas Savienība?”; proti, ja kas līdzīgs notiktu ar Baltiju, kur būtu defensīva savienība? “Kad sitīs divpadsmitā stunda, tad būs par vēlu”.¹⁷⁸ Patiešām, tad būs par vēlu, taču 1921. gadā neviens nedomāja par divpadsmito stundu un jautājums par Baltijas Savienību bija tukšs; neviens šo savienību īsti nevēlējās. Bulduru konferences izveidotā Baltijas pilnvaroto delegātu padome, Polijas iniciatīvas rezultātā, 1921. gada 9. martā pieņēma “*La Declaration a la Georgia*”, kura bija ļoti mērena, bet pat šo mēreno deklarāciju Somija galu galā neparakstīja. Deklarācija pat neminēja vārdā agresoru – Krieviju un izteica cerību, ka Gruzija “pārlaidīs šos grūtos pārbaudījumus, kas viņu negaidīti pārsteiguši...”.¹⁷⁹ Tik uzmanīga reakcija, kura varēja radīt priekšstatu, ka “grūtie pārbaudījumi” ir kādas neparedzētas dabas katastrofas sekas, neizraisīja nekādus Krievijas iebildumus.

Negaidīti vielu Krievijas kritikai deva tieši LSDSP, t.i., daļa no sociāldemokrātiem. Partijas absolūtais vairākums bija gatavs klusu vērot Gruzijas iznīcināšanu, neskatoties uz to, ka tā bija sociāldemokrātiska valsts un neskatoties uz to, ka Gruziju, īsi pirms tās okupācijas, bija apmeklējis sociāldemokrātu lielā autoritāte Kārlis Kautskis, kurš bija bezspēcīgi aicinājis starptautisko sociāldemokrātisko kustību atbalstīt Gruziju. Tad, kad Gruzija jau gāja bojā, “Sociāldemokrāts” publicēja isiņu informāciju – divas rindiņas: “Gruzijai draud briesmas.”¹⁸⁰ Mieru izjauca t.s. maziņieki – Skujenieka vadītā sociāldemokrātu grupa, kura jau kopš 1920. gada rudens konfliktēja ar vairākumu, pieprasot sociāli mērenāku, bet nacionāli radikālāku politiku. Viņu iespaids bija ievērojams partijas Rīgas komitejā un tā 1. martā pieņēma rezolūciju, asi nosodot Krievijas agresiju. Krievijas vēstniecības laikraksts “*Novij Putj*” tūlīt nikni uzbruka Rīgas komitejas rezolūcijai, nosaucot to par “spļāvienu sejā” (Krievijai).¹⁸¹ Partijas vairākums, īpaši CK, bija nelaimīgs: neviens cits Latvijā nebija tik daudz sludinājis par Krievijas mīrmīlību un par Latvijas gaidāmo uzplaukumu, paļaujoties uz “tiltu” starp Krieviju un Rietumiem, kā sociāldemokrāti. Steidzīgi tika sasaukta Partijas Padome, kurā, par nelaimi, Cielēns savā kārtējā – ne pirmā un ne pēdējā – nervozitātes uzplūdamā nosliecās, lai gan ne pavisam, tomēr uz Rīgas komitejas pusi. CK vairākums, īpaši Buševics, Menders, Rudevics, Bruno Kalniņš, tomēr panāca, ka Gruzijas okupācija, lai gan tika nosodīta, taču ļoti mēreni. Pat mērenais nosodījums nemainīja partijas vairākuma dzelzaino ticību Krievijas lomai miera garantēšanā Austrumu Eiropā; te pat Cielēns bija nelabojams: “Partija turpinās to pašu tās (Krievijas) aizstāvēšanas līniju, kā līdz šim.”¹⁸² Pret ko būtu jāaizstāv Krievija, kura tikko bija okupējusi sociālistisko Gruziju, šis jautājums viņu nenodarbināja. Toties Menders bija neapmierināts pat ar mēreno un kluso Krievijas agresijas nosodījumu; dažas dienas pēc padomes sēdes viņš brīdināja sociāldemokrātus: “Partijas biedriem tomēr

ieteicams, protestējot pret Gruzijas notikumiem, darīt to ar lielu uzmanību un ietēpt protestus tādā formā, lai tie nederētu par iegānu reakcionāriem un intervencionistiem, kuri nepalaidī garām nevienu gadījumu savai reakcionārai kara politikai pret Krieviju.”¹⁸³ Realiāte bija bezspēcīga pret Mendera dogmām un iedomām.

Ja Gruzijas okupācija bija izraisījusi tikai nelielu viļņošanās LSDSP ietvaros un “Novij Putj” rājienu, kurš atvēsināja partijas vadību vēl vairāk, nekā tās pašas vienaldzība pret Gruziju, tad Kronštates sacelšanās radīja mazu diplomātisku incidentu Krievijas un Latvijas oficiālajās attiecībās. Sacelšanās Kronstatē sākās 28. februārī; šajā pat laikā vairākās Krievijas iekšējās provincēs sākās zemnieku nemieri; visā Eiropas presē, arī Baltijā, parādījās drūmas prognozes par padomju varas likteni; drudžaini vairojās baumas. Maskavai šie notikumi bija ļoti nepatīkami: padomju Krievija centās panākt savu starptautisko atzišanu, uzstājot uz to, ka nekādas citas varas Krievijā nav un nebūs. Šajā laikā notika arī tirdzniecisko sarunu ar britiem pēdējais, izšķirošais posms; Rīgā nobeigumam tuvojās miera sarunas ar poļiem; no lielnieku viedokļa bija grūti iedomāties nepiemērotāku laiku iekšējam jukām. Maskavas nostāja pret Kronštates notikumu atspoguļojumu Eiropā bija nervoza, taču – bez pārmērībām; tāda, lai netiktu apdraudēta attiecību normalizēšanās ar kapitālistiskajām valstīm. Čičerins personīgi sekoja Eiropas presei un secināja, ka Polijas prese esot ļoti savaldīga un pat uzsverot, ka lielinieki ir vispieņemamākā, no Polijas viedokļa, valdība Krievijā (skaidrs, ka miera sarunu pēdējā posmā poļi nevēlējās ne ar ko kaitināt Krieviju).¹⁸⁴ Toties Baltijā Latvija (26. februārī) un Igaunija (1. martā) saņēma oficiālas Krievijas valdības notas par to, ka abu valstu presē esot izvēsta “.. nedzirdēta melu kampaņa .., kura nodara nopietnu kaitējumu Krievijas republikas starptautiskajam stāvoklim ..”.¹⁸⁵ Latvijas gadījumā Krievijas īpašas kritikas objekts bija valdības ziņu aģentūras LETA ziņas par notikumiem Krievijā un personīgi pats sūtnis Jānis Vesmanis, kurš esot veicinājis “melu kampaņu” (26. februārī Čičerins pat piedraudēja ar Vesmaņa izraidīšanu. Īpašu nepatiku pret Latviju vairoja čekas vadītāja F. Dzeržinska iedomas, ka Kronštates sacelšanos ir noorganizējis Francijas izlūkdiests Rīgā). Igaunija saņēma vēl vienu notu (10. martā) ar protestu pret “.. naidīgu darbību pret Krieviju ..”, kura izpaužoties brīvprātīgo vervēšanā (Kronštates dumpinieku vienībām) Igaunijas teritorijā. Krievijas dusmu lēkmi pastiprināja ASV Sarkanā Krusta pārstāvniecība Rīgā, kura bija izteikusi vēlēšanos sniegt Kronštatei humanitāro palīdzību (pārtiku); 14. martā Čičerins uzdeva Gaņeckim savākt materiālus par amerikāņu Sarkanā Krusta savvērestību pret padomju Krieviju.¹⁸⁶ Gan Igaunija, gan Latvija steidzās pārliecināt Krieviju, ka tām nav ne mazākās simpātijas pret Kronštates dumpiniekiem; simpātijai patiešām nebija. Tiesa, Igaunijā bija sarosījušies “balto” krievu emigranti un bija pat sākuši veidot savu “valdību” ar bijušo Judeņiča “ministru” Nikolaju Ivanovu (1920. gada sākumā viņš mēģināja apmesties Latvijā, taču nesaņēma varas iestāžu atļauju) priekšgalā; Igaunijas valdībai ar šīm bankrotējušo monarhistu aktivitātēm nebija nekāda sakara; viņus negaidīja arī Kronstatē vai kur citur Krievijā. Vienīgais Igaunijas “noziegums” bija tas, ka Kronštates sacelšanās laikā tā bija atļāvusi iebraukt valsti krievu eseru liderim (emigrācijā) V. Černovam,¹⁸⁷ kurš bija cerējis uz panākumiem Kronstatē, un bija atļāvusi izdot

Tallinā eseru laikrakstu "Narodnoje Delo". Tūlīt pēc Maskavas protesta igaunī pastiprināja krievu emigrantu novērošanu un valsts attīrīšanu no odiozākajām personām.

Latvijā valdība ļoti reta nacionāla vienotība nostājā pret jukām Krievijā – visi politiskie spēki vēlējas to ātrākas beigas un stabilitāti Krievijā (LETA patiešām bija nedaudz aizrāvusies ar baumu atstāstīšanu, bet ne ļauna prāta pēc). Te bija rets gadījums, kad, principā, nebija nekādu atšķirību starp sociāldemokrātiem un Meierovicu. Menderam lieta bija pavisam skaidra: gandrīz katrs, kurš uzstājās pret padomju varu, vai tas bija matrozis vai postā iedzītais zemnieks, bija "cara laika kroplis";¹⁸⁸ Menders bija liels valodas meistars. Meierovics tāds nebija, taču arī viņš 13. martā Latviešu Zemnieku Savienības kongresā paziņoja, ka "… nav arī mūsu interesēs, lai lielinieki tagad kristu. … ar oficiālo padomju Krieviju mums ir nodibinājušās, var teikt, pat normālas attiecības. Es domāju, ka no šīs puses (Krievijas) mums tuvākā nākotnē briesmas nedraud …".¹⁸⁹ Meierovica teikto atzinīgi novērtēja "Novij Putj".¹⁹⁰ 18. martā Kronštates sacelšanās tika brutāli apspiesta; nelielie diplomātiskie incidenti ar Latviju un Igauniju bija garām, jauni – tepat priekšā. Latvijas cerības uz ātru tirdzniecības līguma noslēgšanu, par ko valdība nebeidza runāt, nepiepildījās. Jo vairāk Latvija uzsvēra vēlēšanos attīstīt ekonomiskos sakarus ar Krieviju, jo vairāk Krievijai bija vēlēšanās izmantot šo tieksmi savos politiskajos nolūkos. Tas kļuva vēlreiz acīm redzams 1921. gada aprīlī, kad gaidāmā līguma vietā Latvija saņēma jaunu minikrīzi attiecībās ar Krieviju.

Latvijā bija sākušies komunistu inspirētie streiki transportstrādnieku vidū; kamēr Meierovics runāja par "normālām attiecībām" ar Krieviju, Latvijas politiskā policija atklāja, ka streikotāju vidū komunistisku aģitāciju izplata Krievijas vēstniecības tirdzniecības nodaļas darbinieki (tas bija tikai sākums Latvijas drošības dienesta cīņai ar "Vņeštorgu", milzīgu pēc darbinieku skaita, ērti izvietojušos jūgendstila pērlē Rīgā, Alberta ielā 11 – sk. pielikumu.) Pat uzmanīgais Meierovics bija spiests reaģēt un ar aprīļa vidu atsākās ierastā prakse: notu apmaiņa ar Gaņecku. Politiskās policijas rokās nāca jauni fakti par nelegālu valūtas nosūtīšanu caur Rīgu uz Eiropu Kominternei. Pirmais incidents, varētu teikt – policijas kļūme, notika 21. aprīlī, kad politiskās policijas nodaļas vadītājs E. Lukstiņš un divi ierēdņi palūdza uzrādīt dokumentus kādam cilvēkam, kurš Komerbankā Rīgā lielā daudzumā iegādājās ASV dolārus. Par nelaimi izrādījās, ka aizdomīgais vīrs bija Krievijas pārstāvniecības tirdzniecības nodaļas kasieris Toļskis; politiskās policijas ierēdņi tūlīt atvainojās un aizgāja, bet Gaņeckā nepatikai bija jauns iegāsts. Konflikta eskalāciju veicināja notikumi Liepājā dažas dienas vēlāk. Šeit politiskā policija bija konstatējusi, ka Krievijas konsulāta darbinieki (kurus amerikāņu žurnālists D. Deijs, kurš uzturējās Latvijā kopš 1920. gada, raksturoja kā tādus, salīdzinot ar kuriem "Ali Baba un četrdesmit zagļi bija tikai amatieri …"¹⁹¹) piegādā naudu un nelegālu literatūru vietējiem komunistiem. Trīs konsulāta tehniskie darbinieki, kuriem nebija diplomāta statuss, tika aizturēti. Tūlīt klāt bija Gaņeckā kārtējais nervozitātes uzliesmojums: viņš demonstratīvi atteicās piedalīties sarunās ar Latvijas valdības pārstāvjiem par ekonomiskajām attiecībām; tranzīts caur Latviju tika samazināts un vairāki dzelzceļa sūtījumi novirzīti uz Tallinu;

uz turieni devās arī pieci krievu kuģi, kuriem bija jāizkrauj krava Rīgā (kur 1921. gadā jau bija Krievijas lielākās noliktavas Baltijā tirdzniecībai ar Rietumiem). Gaņeckis pieprasīja “gandarījumu” – politiskās policijas Liepājas nodaļas vadītāja Strandmana atbrīvošanu no amata. 30. aprīlī sekoja draudi, ka Krievijas konsulāts Liepājā var tikt slēgts, bet līdz ar to arī Latvijas konsulāts Petrogradā;¹⁹² apstākļos, kad latviešu bēgļi turpināja atgriezties dzimtenē un izmantoja konsulāta palīdzību, Latvijai tas būtu ļoti nepatīkami. Sociāldemokrāti uzreiz atgriezās ierindā, sāka aizstāvēt Krieviju un kritizēt Ulmani un Meierovicu, kuri esot “.. augstākā mērā kaitīgi .. Latvijas drošībai..”¹⁹³

Latvijas valdība arī bija nobijusies un uztraucusies pāri mēram. Strandmans tika steigšus atbrīvots no amata, kā to prasīja Gaņeckis. 1. maijā tika publicēts valdības paziņojums, kurā bija teikts: “.. valdība konstatē, ka pēdējā laikā tiek izplatītas dažādas ļaunprātīgas un tumšas baumas, it kā Krievijas priekšstāvniecība vestu politisku aģitāciju Latvijā un ka pret to Latvijas valdība sperot represīvus soļus. Nosodīdama šādu provokāciju, kas varētu nākt tikai no Latvijas ienaidnieku puses ar nolūku paasināt arvien vairāk draudzīgas attiecības starp abām valstīm, valdība paziņo, ka viņa noteikti lēmusi dzīvot draudzībā un vienprātībā ar Krieviju un stāties vēl ciešākos ekonomiskos sakaros..”¹⁹⁴ Vēl pieglaimīgāku frazeoloģiju bija grūti iedomāties; Krievija uz kādu brīdi bija mierā. Veidojās sekojošs savstarpējo attiecību modelis: Krievijas agresijas draudu Latvijai patiešām nebija, bet nebija arī Krievijas vēlēšanās sakārtot attiecības ar Latviju tā, kā to vēlējas Latvija – ar pilnīgu miera līguma izpildi, prognozējamiem un ilgtermiņa saimnieciskajiem sakariem. Lielāki vai mazāki incidenti raksturoja šīs attiecības nepārtraukti.

Otrās nodaļas nobeigums

Britu vēsturnieks Normens Dēviss, raksturojot starptautisko stāvokli pēc Pirmā pasaules kara, uzsvēra: stabila, droša Eiropa bija jāuzbūvē, kamēr “Krievija un Vācija gulēja”.¹⁹⁵ Vislielākās zaudētājas, ja drošība netiktu iegūta, būtu tieši Baltijas valstis un Polija, taču 1920.–1921. gadā viņu rīcību noteica nevis rūpes par nākotni, – tās nezināja to, ko zinām mēs, ka viss beigsies ar 1939. gadu, – bet nacionālais egoisms, savstarpējas ķildas un tukšas shēmas. 1920. gadā, īpaši tā nogalē, Krievija un Vācija gulēja visdziļākajā miegā; tās nespētu novērst defensīvas alianses izveidi, ja jaunās valstis vēlētos to izveidot; jaunās valstis to nevēlējas. Ja drošība tika saskatīta militāri – politiskās savienībās – un kādu brīdi tās domāja par drošību tieši šādā veidā – tad savienībai bija vajadzīgs kodols, centrs, kurš saturētu kopā perifēriju. Ģeopolitiskais centrs varēja būt tikai Polija – tā bija reģiona atslēga un no tās likteņa bija atkarīga arī Baltijas valstu pastāvēšana. Taču Polijas lielā nelaime bija, ka tā, runājot franču vēsturnieka Luija Eizemana vārdiem, 1918. gadā atdzima pārāk vāja, lai būtu īsta lielvalsts, bet pietiekoši stipra, lai nesamierinātos tikai ar mazas valsts statusu.¹⁹⁶ Pretruna starp Polijas aroganci un ambīcijām, no vienas puses, un valsts patiesajām iespējām, no otras, atstāja destruktīvu iespaidu uz reģiona likteņiem.

1920. gada rudenī pēc Bulduru konferences Polija nevis veicināja tās lēmumu izpildi, bet radīja jaunas nesaprašanās. Ne tikai Viļņas okupācija (1920. gada 9. oktobris), bet pat pamiers ar Krieviju (1920. gada 12. oktobrī Rīgā) vājināja defensīvas alianses izredzes. Pamiers bija Pilsudska neveiksme, kuru zināmā mērā radīja arī viņa pretrunas ar Polijas pamiera delegāciju, kurā bija stiprs Pilsudska lielā pretinieka R. Dmovska piekritēju iespaids – viņi nesamierināmi oponentēja maršala federālistiskai megalomānijai. Polija, parakstot pamieru ar Krieviju, ne tikai nebija spējusi atgūt visas 18. gadsimtā zaudētās teritorijas, bet pilnībā sabruka pats Pilsudska federālisms: Ukraina un Baltkrievija nekļuva par Polijas satelītiem, bet tika sadalītas, Krievijai pievācot lielākās daļas. Attiecības ar Lietuvu bija neglābjami sabojātas. Mēģinot nosargāt kaut kādas federālisma paliekas, Polija 1920. gada beigās izvirzīja tādas prasības Latvijai, kuras padarītu to nevis par līdztiesīgu partneri aliansē, bet par satelītu. Lai gan tūlīt pēc Bulduru konferences Polija solīja Latvijai *de iure* atzīšanu līdz 1920. gada 15. novembrim, atzīšana nenāca pat 15. decembrī; tās vietā Polija izvēlējās nevis bezierunu atzīšanu – vienīgo, kurai bija jābūt, bet *de iure* došanu padarīja atkarīgu no speciālu, arogantu Polijas prasību pieņemšanas.¹⁹⁷ Gandrīz tas viss, kas jau bija atbaidījis Latviju no Polijas 1920. gada martā, t.s. Varšavas konferences laikā, un jauna tika likts galdā: mājieni un prasības par nepieciešamību mainīt agrāro reformu un nerealizēt to Latgalē – prasība, kuras īstenošana Latvijā nebija iedomājama vai kaut vai klusām apspriežama; eksteritoriālas tiesības Liepājā; bilaterāla militāra konvencija, par kuru Latvija nebija izrādījusi nekādu interesi, kopš Latgale bija atbrīvota; speciāli saimnieciski līgumi ar Poliju, dodot tai īpašas privilēģijas; “..šo atzīšanu no Polijas pirkt par dārgu naudu Latvijai nav vērts,” uzsvēra Latvijas Ārlietu ministrija.¹⁹⁸ Tēlojot lielvalsti, Polija pati Latvijas atzīšanas lietā sekoja Lielbritānijai, nevēloties Latviju atzīt pirms tās un cerot uz britu labvēlību Dancigas jautājumā. Apstākļos, kad Latvija jau bija noslēgusi mieru ar Krieviju un arvien lielāku nozīmi piešķīra cerībām uz “tiltu” starp Krieviju un Rietumiem un uz ārpolitikas ekonomiskajiem aspektiem, Latvijas interese par aroganto Poliju nopietni mazinājās.

Savukārt pati Polija, jo plašākas saistības tā uzņēmās, jo sapītāka tā kļuva Baltijā. Megalomāniskā vīzija par bloku no Baltijas līdz Melnajai jūrai neizbēgami lika tai pievērsties Rumānijai – dabiskajam, bet vājajam sabiedrotajam pret draudiem no Krievijas; Rumānijai toties nebija nekādu interešu Baltijā. Rumānija neatbalstīja Polijas aliansi ar Baltijas valstīm, Latvijas sūtnim A. Ņeniņam 1920. gada novembrī Varšavā paziņoja Rumānijas ārlietu ministrs T. Jonesko.¹⁹⁹ Francijas, Polijas sabiedrotās, politika Baltijā bija cits faktors, kurš savaldīja Polijas un dažbrīd arī Somijas (sk. 3. nod.) plānus. Boļševisma draudi nodarbināja Franciju 1917.–1919. gadā un zināmā mērā 1920. gadā – krievu ofensīvas pret Poliju laikā; boļševisma draudi vienmēr bija saistīti, Francijas priekšstatos, ar Vācijas jautājumu: Francija baidījās no eventuālas Krievijas un Vācijas savienības, kura sagrautu Versaļas sistēmu un Francijas pārcilvēcīgie zaudējumi karā būtu pilnīgi izšķiesti vējā. Tieši Vācijas jautājums vienmēr bija Francijas ārpolitikas centrā. Kopš 1920. gada rudens, pēc lielnieku sakāves pie Varšavas, boļševisma draudi nepastāvēja kā problēma Francijas ārpolitikā. Līdz ar to Francijas galvenā prasība pret Austrumeiropas valstīm bija, lai tās atbalstītu Franciju

pret Vāciju. 1921. gada februārī, slēdzot aliansi ar Franciju, Polija vēlējās, lai savienība dotu tai automātiskas garantijas arī pret draudiem no Krievijas. Iegūt šādu aliansi poļiem nebija pa spēkam – automātiskas un precīzi definētas saistības tika noteiktas tikai Vācijas agresijas pret Poliju gadījumā; Polijai pašai bija jāatbalsta Francija pret Vāciju un jāatdala Krievija no Vācijas. Vācijas prioritāte Francijas ārpolitikā noteica Francijas nevēlēšanos, lai Polija uzņemtos Baltijā militāri politiskas saistības, kuras liktu Polijai garantēt šo valstu aizsardzību pret Krieviju un novirzītu Poliju no galvenās prioritātes – Vācijas savaldīšanas.²⁰⁰

Politiskām pretrunām un dažādiem priekšstatiem par drošību klāt nāca ekonomisko saišu trūkums. Defensīva alianse varēja būt tikai vertikāla – no Helsinkiem uz leju; visu potenciālo alianses dalībvalstu saimnieciskā orientācija savukārt bija horizontāla – uz Angliju, uz Vāciju, uz “tiltu” starp Krieviju un Rietumiem. Nekas saimnieciski nesaistīja Somiju ar Lietuvu, Latviju ar Rumāniju. Pat 1920. gada novembrī, pašā Vrangeliādes skandāla karstumā, Rīgā nemitējās Latvijas Ārlietu ministrijas konsultācijas ar Gaņeckī par īpašas iestādes – “starpniecības biroja” – izveidošanu, lai veicinātu Krievijas ekonomiskos sakarus ar Rietumiem caur Latviju. Latvijas vēlēšanās būt par “tiltu” bija tik liela, ka Latvijas valdība bija pat gatava dot finansiālas garantijas Rietumu firmām, kuras vēl baidījās stāties sakaros ar lieliniekiem.²⁰¹ Krievija toties vēlējās pelnīt, bet nevēlējās, lai saimnieciskie sakari ar Latviju vai Igauniju un tranzīts caur tām tiktu skaidri noregulēts vienošanās vai ilgtermiņa līgumu veidā – tad atkrīstu iespējas iespaidot Baltijas valstis, pat šantažēt tās. Speciāla konvencija ar Krieviju par Latvijas ostu izmantošanu, uz ko īpaši cerēja Meierovics,²⁰² tā arī netika parakstīta. Tas nemazināja viņa tieksmi nodrošināt Latvijai ievērojamu vietu gaidāmo Rietumu – Krievijas ekonomisko sakaru atdzimšanā: 1920. gada beigās viņš izvirzīja ideju par Krievijas robežvalstu ekonomisku konferenci Londonā, kurai būtu jāsakrīt ar britu – krievu tirdzniecisko sarunu pēdējo posmu; šī ideja neizraisīja nekādu britu valdības interesi,²⁰³ bet bija kārtējais apliecinājums tam, ka Latvijas intereses par tradicionāliem drošības risinājumiem – alianšu veidā – bija stipri mazinājušās. Sociāldemokrāti gāja vēl tālāk: ne tikai nebija jākoncentrējas uz defensīvas alianses uzbūvi, bet nedrīkstēja pat runāt par Krievijas draudiem – tas varot atbaidīt ārzemju investorus Latvijā²⁰⁴ (investorus, britus jo īpaši, atbaidīja pavisam kas cits – Latvijas tirgus bija šaurs, noiets – mazs; briti uzskatīja, ka Latvijā valdība pārāk jāaucās saimniecībā un apgrūtina ārzemju kapitāla darbību; drīz briti vilās arī lielinieku Krievijā un interese apsīka arī par tik mazu zemi kā Latvija²⁰⁵). Visi šie sapņi par “tiltiem” bija neizbēgami, bet maz balstīti realitātē; 1920. gada beigās no tiem nespēja izvairīties arī Somija, kura gada sākumā vēl bija bijusi defensīvas alianses liela piekritēja.²⁰⁶

Vēloties uzturēt ar Krieviju cik iespējams konstruktīvas attiecības, Latvija piekopa ļoti savaldīgu politiku. L. Sēja, salīdzinot Latvijas un Krievijas nostāju, deva spilgtu Krievijas vēstniecības aprakstu: “No “Belle-Vue” (viesnīca Rīgā, kurā sākotnēji uzturējās Krievijas pārstāvniecība – A.S.) augstumiem Gaņeckis ar kompāniju ik dienas izšauj pāris ar smacējošām gāzēm pildītu lādiņu, aršīnām garu notu veidā..”. Latvijas Ārlietu ministrija savukārt “.. no savas puses dara visu iespējamo, lai novērstu konfliktus.

Ļoti bieži savās notās mēs noklusējam dažas lietas, kuras varētu kaitēt samērā mierīgajām attiecībām .. mēs atturamies arī no notu publicēšanas presē.²⁰⁷ Latvijas nostāja bija atzīstama un kopumā nacionālām interesēm atbilstoša, taču tā nespēja nopelnīt Krievijas pretimnākšanu. Citi faktori, nevis Latvijas konstruktīvā nostāja, noteica Krievijas pieeju Latvijai un Igaunijai un vēl citi – Lietuvai.

Trīs notikumi, sakritības pēc visi trīs 1921. gada martā, spēcīgi ietekmēja Krievijas politiku Baltijā. Pirmais bija: Polijas – Rumānijas savienība 3. martā; ne tikai savienība pati par sevi nepatika Krievijai. Kopš tās parakstīšanas brīža Krieviju nodarbināja bažas par savienības izplešanos uz ziemeļiem, uz Baltiju; realitātē tas nebija iespējams, taču iedomas, nevis realitātē, noteica Krievijas – un ne tikai tās – nostāju. Nevēloties pieļaut Polijas iespauda pieaugumu Latvijā un Igaunijā, Krievija centās sevi pasniegt kā miermīlīgu un baltiešiem labvēlīgu valsti. Otrais notikums bija vēl nozīmīgāks: Krievijas – Anglijas tirdzniecības līgums 16. martā. * Krievija bija ne tikai ieinteresēta saimnieciskajos sakaros ar britiem caur Latviju un Igauniju (tiesa, ne tik lielā apjomā, kā baltieši iedomājās); līgumā Krievija solīja atteikties no graužošanas darbības Lielbritānijā, tās kolonijās un atkarīgajās teritorijās. Nekas līgumā nebija teikts, protams, par Baltiju; Krievijas graužošā darbība šeit īpaši neinteresēja britus (atskaitot naudas, t.sk. viltotas, piegāde uz Rietumiem, Krievijas aģentūrai caur Latviju). Taču Anglijā bija ne mazums līguma ar lieliniekiem (kurš *de facto* atzina padomju Krieviju) pretinieku; viņi izmantoja savās interesēs skandālu ap Krievijas tirdzniecības pārstāvniecību Konstantinopolē, kurš sākās 1921. gada aprīlī un kurā pārstāvniecība figurēja kā spiegošanas un komunistiskas aģitācijas perēklis.²⁰⁸ Nevēlēdamās dot jaunus ieganstus apsūdzībām, Krievija pat Baltijā sāka īstenot graužošu darbību uzmanīgāk un mērenāk.

Trešais notikums bija pats svarīgākais – Krievijas miers ar Poliju 18. martā Rīgā. Līgums fiksēja Pilsudska lielo neveiksmi: nedz Polijas robežvalstu federācija Varšavas vadībā, nedz senā, 18. gadsimta šķietamā varenība un plašums, netika atjaunots. Taču līgums bija tikpat lielas Krievijas neveiksmes apstiprinājums: komunistiskā revolūcija Eiropā netika atnesta ar kazaku durkļiem; Krievija tagad atradās kaut kur “aiz” – aiz jauno valstu ķēdes. Miers ar Poliju, tāpat kā iekšējie nemieri Krievijā, veicināja NEPA ieviešanu. Lai gan pēc miera ar Poliju vēl tika īstenota, Bela Kuna vadībā, neliela avantūra Vācijā (sk. 3. nod.), tā bija nolemta pilnīgai neveiksmei jau no tās ieceres brīža. Krievija sāka domāt arvien vairāk tikai par sevi. Stratēģiski Rīgas miers pārvērta Krieviju revizionistiskā valstī un tikai atlika nākošo sadursmi ar Poliju; vienlaikus tas deva mieru un drošību Baltijas valstīm – uz veseliem divdesmit gadiem. Krievijas mērķi tagad bija novērst Polijas iespauda pieaugumu Baltijā un tā nolūkos Ļeņins un Čičerins centās ierobežot karstasinīgākos ekstrēmistus savās rindās. Tiklīdz

* 1921. gada 6. maijā Krievija parakstīja citu, ļoti nozīmīgu saimniecisku vienošanos ar Vāciju, kura arī pastiprināja Krievijas interesi par ekonomiskiem sakariem ar Rietumiem caur Baltiju. 1921. gada 2. septembrī sekoja vienošanās ar Norvēģiju. Šīs trīs vienošanās – ar Angliju, Vāciju un Norvēģiju – padomju Krievija vērtēja ļoti augsti, no politiskā un saimnieciskā viedokļa.

Rīgas miers tika parakstīts, tā Baltijā sāka izplatīties baumas, ka līgumam ir slepens pielikums, kurā Lietuva ir atdota Polijas, Latvija un Igaunija – Krievijas ietekmes sfērā. Divas reizes – aprīlī un maijā – Čičerins personīgi kategoriski noliedza šīs baumas un lika Gaņeckim uzsvērt Rīgā, ka nekādu ietekmes sfēru sadalīšana nav notikusi un Krievijas draudu Latvijai nav.²⁰⁹ Tobrīd to patiešām nebija.

Atsauces un skaidrojumi

¹ K. Hovi. *Aliance de Revers..* – p. 66.

² Dokumenti vņešņej polītiki, t. 2. – s. 339–352; Dmitrij Volkogonov. *Leņin.* – Kniga 2. – Moskva, 1994. – s. 284–285.

³ Jaak Valge. *The Tarty Peace Treaty and Economic Development of the Republic of Estonia.* *Studia Stockholmensis*, 13, 1994. – p. 178–179; Latvijas sūtņa Igaunijā J. Seska 1923. gada 10. septembra ziņojums. – LVVA, 2575. f., 15. apr., 19. l., 222. lp.

⁴ LVVA, 1313. f., 2. apr., 36. l., 219. lp.

⁵ L. Sējas 1920. gada 18. februāra pārskats. – LVVA, 2575. f., 15. apr., 1. l., 2. lp.

⁶ LVVA, 1313. f., 2. apr., 34. l., 32. lp.

⁷ G. Bisenieka 1920. gada 12. februāra ziņojums. – LVVA, 2575. f., 15. apr., 1. l., 68. lp.

⁸ P. S. Wandycz. *Soviet – Polish Relations, 1917 – 1921..* – p. 168, 180.

⁹ LVVA, 1307. f., 1. apr., 278. l., 41. lp.

¹⁰ Varšavas konferences materiāli. – LVVA, 2575. f., 15. apr., 47. l., 2.–7. lp.

¹¹ L. Sējas 1920. gada 24. marta pārskats. – LVVA, 2575. f., 15. apr., 1. l., 4. lp.

¹² LVVA, 1307. f., 1. apr., 650. l., 116. lp.

¹³ Turpat, 278. l., 57. lp.; Josef Korbel. *Poland Between East and West. Soviet and German Diplomacy Toward Poland 1919 – 1933.* – Princeton University Press, 1963. – p. 40.

¹⁴ Marko Lehti. *Op. cit.*, p. 259; Janush Farys. *Koncepcje Polskiej Politiķi Zagranicznej. 1918–1939.* – Warszawa, 1982. – s. 43–43; Latvijas legācijas Polijā 1920. gada 14. aprīļa ziņojums. – LVVA, 2575. f., 15. apr., 11. l., 2. lp.

¹⁵ *Ekonomists.* – 1920, Nr. 2, 364.–365. lpp.; Nr. 14, 431.–433. lpp; precīzas ziņas par kara laika postījumiem Latvijas valdība sagatavoja 1921. gada jūnijā un, sekojot Latvijas ārlietu ministrijas lūgumam, tās publicēja padomju vēstniecības Rīgā laikraksts “Novij Putj”, 1921. – 15. jūn.

¹⁶ Kara postījumu komisijas materiāli. – LVVA, 1313. f., 2. apr., 51. lieta; Latvijas zeme, daba, tauta. 3. sēj., 1937. – 262. lpp; “*Ekonomists*”, 1920. – nr. 12(01.09).

¹⁷ A. Ozoliņš. *Kāda nepildīta miera līguma desmit gadi // Burtnieks*, 1930, Nr. 8, 650. lpp.; LVVA, 1313. f., 2. apr., 36. l., 307.–310. lp.; Krievijas parādi un Latvijas prasības // *Republikas Sargs*, 1920, 07.04; par Latvijas prasībām arī – *Republikas Sargs*, 1920. – 16.04.

- ¹⁸ LVVA, 1313. f., 2. apr., 36. l., 532. lp; precīzākā informācija par Latvijas saimniecības zaudējumiem 1915.–1920. gados atrodama – “Memorands par Latvijas ekonomisko un finansiālo stāvokli”. – “Economists”, 1920. – nr. 14.
- ¹⁹ A. Stranga. Krievijas un Latvijas saimniecības attiecības 1920. – 1927. gadā // Latvijas Vēsture, 1993, Nr. 2, 14.–15. lp.
- ²⁰ P. Stučka. Miera izredzes // Krievijas Cīņa, 1920, 25. apr.
- ²¹ A. Stranga. LSDSP un 1934. gada 15. maija valsts apvērsums.. – 56. lpp.
- ²² LVVA, 3235. f., 1/2 apr., 895. l., 31.–32. lp.; A. Stranga Latvijas sociāldemokrātu ārpolitiskā darbība (1919. g. septembris – 1920. g. augusts) // LZAV, 1991, Nr. 10, 34.–36. lpp.
- ²³ LVVA, 1307. f., 1. apr., 656. l., 228. lp.
- ²⁴ LVVA, 1313. f., 2. apr., 35. l., 2.–4. lp.
- ²⁵ Republikas Sargs, 1920, 18. apr.
- ²⁶ LVVA, 1313. f., 2. apr., 35. l., 11.–17. lp.
- ²⁷ Turpat, 42. l., 1. lp.
- ²⁸ Turpat, 24. lp; Sociāldemokrāts, 1920, 18. maijs.
- ²⁹ L. Sējas pārskats 1920. gada 2. maijs – LVVA, 2475. f., 15. apr., 1. l., 44. lp.
- ³⁰ Norman Davies. White Eagle, Red Star, p. 138; Dokumenti vņešņej poļitiki, t. 2. – s. 501.
- ³¹ L. Sējas pārskats, 1920. gada 29. maijs. – LVVA, 2575. f., 15. apr., 1. l., 3. lp.
- ³² Ārlietu ministra biedrs A. Zēbergs par Maskavu // Brīvā Zeme, 1920, 23. maijs; Mīrijie peregovori s Latvijei // Pravda, 1920, 22. apr.
- ³³ Segodnja, 1920, 30. maijs.
- ³⁴ LVA PA, 55. f., 2. apr, 13. l., 14. lp.; LVVA, 1313. f., 2. apr., 42. l., 73. lp.
- ³⁵ Dokumenti vņešņej poļitiki, t. 2, s. 561.
- ³⁶ Turpat, s. 652.
- ³⁷ LVVA, 1313. f., 2. apr., 43. l., 231. lp; “Memorands par Latviju, stādīts priekšā no latviešu delegācijas miera konferencei”. – Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, 1992, nr. 1, 174.–175. lpp.
- ³⁸ Turpat, 42. l., 116. lp.
- ³⁹ Saruna ar Joffi // Jaunākās Ziņas, 1920, 22. jūl.
- ⁴⁰ N. Davies. Europe. A History.. – p. 935.
- ⁴¹ John Hiden. The Baltic States and Weimar Ostpolitik. – Cambridge University Press, 1977. – p. 77; Chistine A. White. The Use of Russians Gold in Soviet Foreign Trade. 1918–1922 // Contact or Isolation. – p. 127.
- ⁴² Latvijas vēstniecības Igaunijā ziņojums, 1920. gada 31. augusts. – LVVA, 3235. f., 1/2 apr., 895. l., 132. lp; Segodnja, 1920.21.07.
- ⁴³ Historia Dyplomacji Polskiej. Tom IV, pod redakcja Piotra Lossowskiego. 1918–1939. – Warszawa, 1995. – s. 150–151; W. Pobog-Malinowski. Najnowsza Historia Polityczna Polski. 1864–1945. Tom drugi, cześć pierwsza. – Londyn, 1956. – s. 346–349; Dokumenti vņešņej poļitiki, t. 2, s. 710; t. 3, s. 41.
- ⁴⁴ Dokumenti vņešņej poļitiki, t. 3, s. 60; Česlovas Laurinavičius. The Baltic States Between East and West: 1918–1940. – Lithuanian Foreign Policy Review, 1998/1. – 89.

⁴⁵ LVVA, 1313. f., 2. apr., 40. l., 60. lp.; L. Sējas 1920. gada 23. jūlija pārskats. – LVVA, 2575. f., 15. apr., 2. l., 99. lp.; A. Ķeniņa 1920. gada 23. jūlija ziņojums. – LVVA, 3235. f., ½. Apr., 895. l., 95. lp.

⁴⁶ LVVA, 45. l., 81. lp.

⁴⁷ F. Menders. Krievu – poļu miera sarunas // Sociāldemokrāts, 1920, 18. nov.

⁴⁸ Latvijas Kareivis, 1920, 30. jūl.

⁴⁹ LVVA, 1313. f., 2. apr., 61. l., 123. lp.

⁵⁰ Latvijas pilnvarotā lietveža Polijā A. Ķeniņa ziņojums, 1920. gada 23. jūlijs. – LVVA, 3235. f., 1/2 apr., 895. l., 95. lp.

⁵¹ Jūlija sākumā Sarkanās Armijas jātnieku nodaļa sadūrās ar Latvijas armijas vienību Augškurzemē, pie Skrudalienas miesta, 15 verstis no Daugavpils. Abas puses izrādīja savaldību: Krievija nevēlējās konfliktu ar Latviju, kas apgrūtinātu tās karu pret poļiem, Latvija nevēlējās tikt iesaistīta šajā karā, lai arī Radziņš izteicās par labu lokālam triecienam pret krieviem, ko Balodis kategoriski noraidīja. Skaidrs, ka Radziņa neprātīgā priekšlikuma pieņemšana izraisītu, vismaz, diplomātisku konfliktu un sarežģītu miera sarunas. – skat. pašā P. Radziņa komentārus par militāro stāvokli jūlijā // Latvijas Sargs, 1920.08.07; Brīvā Zeme, 1920.11.07; par Radziņa neprātīgajām iecerēm – P. Kaņeps. Liktenīgās dienas // Strēlnieks, 1970, nr. 20/21–22/23, 53. lpp.

⁵² Krievijas delegācijas locekļa J. Gaņecka ziņojums G. Čičerinam. – LVVA, 1313. f., 2. apr., 45. l., 21. lp; Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammas. 1. burtn. – 1920. – 152. lpp.

⁵³ F. Mendera intervija laikrakstam “Jaunākās Ziņas”, 1920. gada 3. jūl.

⁵⁴ Tekšējās izlūkošanas nodaļas priekšnieka kapteiņa V. Beķera raports, 1920. gada 14. sept. – LVVA, 3235. f., 1/2 apr., 895. l., 121. lp.

⁵⁵ N. Davies. White Eagle, Red Star.. – p. 172.

⁵⁶ Kommunističeskij Internacional v dokumentah. 1919.–1932. – Moskva, 1933. – s. 158–161.

⁵⁷ LVVA, 1313. f., 2. apr., 45. l., 40. lp.

⁵⁸ P. S. Wandycz. Soviet – Polish Relations 1917–1920.. – p. 209.

⁵⁹ LVVA, 1313. f., 2. apr., 48. l., 87. lp.

⁶⁰ Jaunākās Ziņas, 1920, 12. aug.

⁶¹ LVVA, 2570. f., 3. apr., 9. l., 1. lp.

⁶² Miers. – Latvijas Kareivis, 1920.12.08.

⁶³ Dokumenti vņešnej politikī, t. 3, s. 28–29, 102.

⁶⁴ LVVA, 1313. f., 2. apr., 36. l., 316. lp.; P. Radziņš izteicās arī par visa Drisas iecirkņa iekļaušanu Latvijā; Radziņa pārmērības, arī tās, kas attiecās uz Ostrovu, sākotnēji bija gatavs atbalstīt pat Balodis, kuram pašam savas skaidras nostājas nebija. Ulmaņa un Meierovica stingrie iebildumi tūlīt lika Balodim mainīt savu nostāju. – S. Kaņeps. Liktenīgās dienas, 50.–53. lpp.

⁶⁵ F. Mendera runa Satversmes Sapulcē, 1920. gada 2. septembris // Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammas, 1920, 6. burtn. – 768. lpp.

⁶⁶ Turpat.

- ⁶⁷ Dokumenti vņešņej poļitiki, t. 2, s. 709.
- ⁶⁸ Turpat, t. 3, s. 137–138.
- ⁶⁹ Sociāldemokrāts, 1920, 18., 31. aug.; Latvijas Sargs, 1923, 22. marts.
- ⁷⁰ Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammas. 6. burtn. – 789., 794. lpp.
- ⁷¹ LVVA, 1313. f., 2. apr., 52. l., 5., 10., 12. lp.
- ⁷² Rudolf von Freymann. Der lettlandisch – russische Friedensvertrag von 1920 und seine Verwicklung, Rīga, 1927. – Herausgegeben von D.A.Loeber, Hamburg, 1990. – s. 37–39.
- ⁷³ LVVA, 3235. f., 1/2. apr., 895. l., 105. lp.
- ⁷⁴ Latvijas Ministru Kabineta 1920. gada 30. augusta sēde. – LVVA, 1307. f., 1. apr., 278. l., 124. lp.
- ⁷⁵ Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammas. 6. burtn. – 776. lpp.
- ⁷⁶ Krievijas delegācijas telegrammas uz Maskavu 1920. gada 1. augustā. – LVVA, 1313. f., 2. apr., 45. l., 84., 90. lp.
- ⁷⁷ LVVA, 2575. f., 15. apr., 12. l., 171., 177. lp.
- ⁷⁸ I. Ivanov. Pobeda. 1920 // Voprosi Istoriji, 1993. – nr. 1. – s. 168.
- ⁷⁹ 6. augustā, atklājot konferenci Rīgas pilī, K. Ulmanis tās uzdevumu vidū minēja arī “.Baltijas valstu kopīgā aizstāvēšanās militārā ziņā”. Zīmīgi tomēr, ka šis uzdevums tika nosaukts kā viens no daudzajiem un noteikti – ne galvenais. – Baltijas konference// Brīvā Zeme, 1920, 8. aug.
- ⁸⁰ LVVA, 1313. f., 2. apr., 45. l., 33. lp.
- ⁸¹ Turpat, 122. l., 68. lp.
- ⁸² Turpat, 1307. f., 1. apr., 323. l., 85. lp.
- ⁸³ Č. Laurinavičius. Lietuvos – Sovietu Rusijos Taikos Sutartis.. l. 212.; Č. Laurinavičius. The Baltic States between East and West.. – p. 89.
- ⁸⁴ Andrej Skrzypek. Zwiazek Bałtycki. Litwa, Lotwa, Estonia i Finlandia w polityce Polski i ZSSR w latach 1919–1925. – Warszawa, 1972. – s. 70.
- ⁸⁵ LVVA, 1313. f., 2. apr., 122. l., 23. lp.
- ⁸⁶ F. Menders. Īsa atbilde profesoram Balodim // Sociāldemokrāts, 1920, 3. septembris; LVVA, 3017. f., 2. apr., 2. l., 33. lp.
- ⁸⁷ LVVA, 1899. f., 2. apr., 297. l., 9.-10. lp.; Latvijas Iekšlietu ministrija nodeva viltojumu arī Somijas slepenajai policijai. – Somijas Valsts arhīvs. Helsinki. EK Valpo I. XXXVII A-A₁, 698.
- ⁸⁸ Latvijas Ministru Kabineta 1920. gada 20. septembra sēdes protokols. – LVVA, 1307. f., 1. apr., 278. l., 131. lp.
- ⁸⁹ Turpat, 254. l., 59. lp.
- ⁹⁰ Dokumenti vņešņej poļitiki, t. 3, s. 235–237.
- ⁹¹ LVVA, 1307. f., 1. apr., 278. l., 15. lp.
- ⁹² Turpat, 279. l., 217. lp.; 37. l., 22. lp.
- ⁹³ E. Dunsdorfs. Latvijas un Krievijas 1920. gada miera līgums // Ceļa Zīmes, 1977. – Nr. 59. – 401. lpp.
- ⁹⁴ J. Druva. Mūsu ārpolitikas pieci gadi // Valsts pieci gadi. – Rīga, 1923. – 29. lpp.

⁹⁵ A. Gubanov, A. Latišev. Kak latiškije strelki posle sraženij voevali (Kā latviešu strēlnieki pēc kaujām karoja) // Rossijskije Vesti, 1997. – 24. janv. Publikācijā izmantoti Krievijas un Polijas līdz šim nepieejamie materiāli.

⁹⁶ LVA PA, 2000. f., 2. apr., 2. l., 3.-4. lp.; sk. arī O. Niedre, V. Daugmalis. Slepens karš pret Latviju.. – 29.–31. lpp.

⁹⁷ LVA PA, 2000. f., 2. apr., 2. l., 17. lp.; 1. l., 5., 16. lp.

⁹⁸ Gill Bennett. A Most Extraordinary and Mysterious Business: The Zinoviev Letter of 1924 // Historians LRD, No. 14, Januar 1999, p. 33.

⁹⁹ Latvijas armijas štāba iekšējās izlūkošanas nodaļas materiāli. – LVVA, 3235. f., 1/2 apr., 895. l., 189.-190. lp.

¹⁰⁰ LVA PA, 55. f., 1. apr., 7. l., 49. lp.

¹⁰¹ Republikas Sargs, 1920, 25. marts.

¹⁰² Dokumenti vņešņej poļitiki, t. 2, s. 501–502, 759.

¹⁰³ Gill Bennett. Op. cit., p. 7.

¹⁰⁴ LVA PA, 2000. f., 2. apr., 1. l., 11. lp.

¹⁰⁵ Joprojām nav īsti skaidrs, cik daudz latviešu aizgāja bojā 1937.–1939. gada lielajā terorā PSRS; nereti var sastapt skaitli 70 000; skaidrs, ka tas ir liels pārspilējums. Vēsturnieks Aivars Beika uzskata, ka latviešu skaits 30. gadu otrajā samazinājās par 23 065, galvenokārt – tieši represiju dēļ. – A. Beika. Latvieši Padomju Savienībā - komunistiskā genocīda upuri (1929.–1939). – Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata. 1999, 89. lpp; pazīstamais Krievijas vēsturnieks, Maskavas organizācijas “Memoriāls” izdevniecību programmu priekšsēdētājs A. Roginskijs, balstoties uz NKVD arhīvu pētniecību, uzskata, ka trīsdesmito gadu nogalē represēja 26 000 latviešu, no kuriem tika nogalināti ne vairāk par 5000. – A. Roginska referāts konferencē “Latvija – Krievija: kultūru dialogi”. – Maskava, 2000. gada 19. apr.

¹⁰⁶ O. Rihtera atskaite. – LVA PA, 2000. f., 2. apr., 4. l., 15. lp.

¹⁰⁷ J. Mirama 1920. gada 19. aprīļa ziņojums uz Maskavu. – LVA PA, 2000. f., 2. apr., 16.l., 41. lp.

¹⁰⁸ J. Mirama 1920. gada 2. maija ziņojums. – Turpat, 1. l., 3. lp.

¹⁰⁹ LVVA, 3235. f., 1/2 apr., 895. l., 192. lp.

¹¹⁰ Turpat, 193. lp.; Jaunākās Ziņas, 1920, 24. jūl.; Lielinieku spiegu organizācijas likvidēšana // Latvijas Kareivis, 1920, 24. jūl.

¹¹¹ LVVA, 1313. f., 2. apr., 45. l., 83., 105., 128. lp.

¹¹² LVA PA, 240. f., 2. apr., 20. l., 37. lp.

¹¹³ Ciņa, 1920, 1. aug.

¹¹⁴ LVA PA, 2000. f., 2. apr., 1. l., 72. lp.

¹¹⁵ LVVA, 3235. f., 1/2 apr., 895. l., 125. lp.

¹¹⁶ Turpat, 122., 162. lp.

¹¹⁷ LVA PA, 2000. f., 2. apr., 3. l., 24. lp.

¹¹⁸ E. H. Carr. A History of Soviet Russia. Vol. IV. – London, 1954. – p. 214; arī E. H. Carr. International Relations Between the Two World Wars (1919-1939). – London, 1963. – p. 73.

¹¹⁹ N. Davies. White Eagle, Red Star.. – p. 274.

¹²⁰ Sociāldemokrāts, 1920, 2. sept.; E. Andersons. Latvijas vēsture, 1914.–1920. – Stokholma, 1968. – 581. lpp.; Latviešu konversācijas vārdnīca. 1. sēj. – Rīga, 1927. – 28., 2025. sleja.

¹²¹ Latvijas Ārlietu ministrijas ziņojums Valsts kancelejai par bēgļu jautājumu. – LVVA, 1307. f., 1. apr., 656. l., 207.-217. lp.

¹²² LVVA, 1313. f., 2. apr., 38. l., 225., 271., 292. lp.

¹²³ Turpat, 282.–293. lp.

¹²⁴ Dokumenti vņešņej poļitiki, t. 2, s. 569–572.

¹²⁵ A. Stranga. Bēgļu atgriešanās // Izglītība, 1990, 15. aug.

¹²⁶ LVVA, 1313. f., 2. apr., 38.–39. l.; E. Šķipsna – Meierovicam, 1920. g. 26. jūl. – Turpat, 39. l., 3. lp.

¹²⁷ Kas sagaida bēgļus Latvijā // Spartaks, 1920, 40. lp.; Krievijas Cīņa, 1920, 14. sept; LVA PA, 240. f., 3. apr., 74. l., 8., 10. lp.

¹²⁸ LVVA, 1517. f., 18. apr., 823. l., 12. lp.; Latvijas Kareivis, 1920, 16. sept.

¹²⁹ Dokumenti vņešņej poļitiki, t. IV, s. 614–618.

¹³⁰ Latvijas Republika desmit pastāvēšanas gadus. – Rīga, 1928. – 86.–90. lp; Latvju stāvoklis Krievijā // Latvijas Kareivis, 1924, 16. aug.

¹³¹ E. Andersons. Latvijas vēsture. 1920.–1940. Ārpolitika. I d. – Daugava, 1982. – 78. lpp. Sākot ar 1918. gadu Latvijā bija atgriezušies tuvu pie 300 000 cilvēku. – Gatis Simsons. Latviešu bēgļu atgriešanās no Krievijas pēc Pirmā pasaules kara (1920–1925). Bakalaura darbs Latvijas Universitātē. – Rīga, 1999.

¹³² LVVA, 3235. f., 1/6 apr., 271. l., 13. lp.

¹³³ 1920. gada 9. augustā Latvijas telegrāfisti pārtvēra un nodeva armijas pretizlūkošanas dienestam J. Gaņeckā telegrammu F. Dzeržinskim, čekas vadītājam, kurā, cita starpā, bija sekojošas rindas: “..naudu saņēmu un tūlit nodošu..”. – LVVA, 1313. f., 2. apr., 45. l., 155. lp.

¹³⁴ Latvijas Kareivis, 1920, 30. sept.; Latviešu Zemnieku Savienības ietekmīgais darbinieks A. Klīve pat apgalvoja, ka Krievijas pārstāvniecībā ir tikpat daudz cilvēku kā Latvijas Ārlietu ministrijā // Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammas. 11. burtn., 1920, 1717. lpp. Kas bija pārspilējums attiecībā uz 1920. gadu; tas vairs nebūs pārspilējums 1922. gadā.

¹³⁵ “Segodnja” plaši izmantoja slavenā lielinieku atmaskotāja V. Burceva materiālus; iespējams, ka Gaņeckā un ķeizariskās Vācijas attiecību aprakstos bija pārspilējumi. Mūsdienu pētījumos J. Gaņeckā vadītā (Kopenhāgenā) “Starptautisko attiecību biroja” (*Bureau pour les relations économiques internationales*) loma Vācijas valdības piešķirto divu miljonu marku – revolucionārās un politiskās propagandas īstenošanai Krievijā – pielietošanā tiek vērtēta, nepiešķirot tai pārspilēti lielu nozīmi Krievijas vēsturē. – Helene Carrere d’Encausse. Nicolas II. La transition interrompue. – Fayard, 1996. – p. 440–442.

¹³⁶ LVVA, 3235. f., 1/2 apr., 26/1 l., 218. lp.

¹³⁷ Dokumenti vņešņej poļitiki, t. 3, s. 302.

¹³⁸ Pie Krievijas sūtņa Gaņeckā // Sociāldemokrāts, 1920, 15. okt.

¹³⁹ LVVA, 5486. f., 1. apr., 2. l., 45., 49. lp.

- ¹⁴⁰ Vrangeļa biroji Rīgā // Sociāldemokrāts, 1920, 21. okt.
- ¹⁴¹ Satversmes Sapulces stenogrammas, 1920. gads, 302. lpp.
- ¹⁴² Par "balto" krievu aktivitātēm sk. LVVA, 3235. f., 1/22 apr., 104. l.
- ¹⁴³ Turpat, 1/2 apr., 895. l., 183. lp.
- ¹⁴⁴ Turpat, 193. lp.
- ¹⁴⁵ E. Andersons Latvijas vēsture 1914.–1920.. – 584. lpp; L. Sējas pārskats par "vrangeliādes" attīstību, 1920. g., 1. nov. – LVVA, 2575. f., 15. apr., 12. l., 11, 23.–24. lp.
- ¹⁴⁶ Sociāldemokrāts, 1920, 6. nov.
- ¹⁴⁷ F. Cielēna runa Satversmes Sapulcē 1920. g. 2. sept. // Satversmes Sapulces stenogrammas, 783. lpp.
- ¹⁴⁸ Karš un miers Austrumos // Sociāldemokrāts, 1920, 27. aug.; Baltijas valstu konferencei beidzoties // Turpat, 8. sept.; F. Menders. Oficiālā Latvija krievu – poļu miera sarunās // Turpat, 23. sept.
- ¹⁴⁹ Dokumenti vņešņej poļitiki, t. 3, s. 295–296.
- ¹⁵⁰ L. Sējas pārskats, 1920. gada 1. nov. – LVVA, 2575. f., 15. apr., 12. l., 23. lp.
- ¹⁵¹ Sk. Padomju Krievijas Ārlietu Tautas Komisariāta pārskatu par darbību 1920. gadā. – Dokumenti vņešņej poļitiki, t. 4, s. 644.
- ¹⁵² Sociāldemokrāts, 1920, 27., 30., 31. okt.
- ¹⁵³ Segodnja, 1920, 30. okt.
- ¹⁵⁴ Satversmes Sapulces prezidija materiāli. – LVVA, 5486. f., 1. apr., 4. l., 28. lp.
- ¹⁵⁵ F. Cielēns. Padomju Krievijas un Latvijas attiecības // Sociāldemokrāts, 1920, 5. dec.
- ¹⁵⁶ LVVA, 3235. f., 1/4 apr., 2. l., 28.–32. lp.; 1/22. apr, 104. l., 32. lp.
- ¹⁵⁷ L. Sējas pārskats, 1920. g. 26. nov. – LVVA, 2575. f., 15. apr., 12. l., 12. lp.
- ¹⁵⁸ V. I. Leņin. Polnoje sobranije sočiņenij, t. 42. – Moskva, 1971. – s. 131–132.
- ¹⁵⁹ J. Abizov. Russkoje pečatnoje slovo v Latviji. T. II. – Stanford, 1990. – s. 2141.
- ¹⁶⁰ L. Fleišman, J. Abizov, B. Ravdin. Russkaja pečatj v Rige: iz istoriji gazetī "Segodnja" 1930-h godov. Kn. 1. – Stanford, 1997. – s. 44; Sociāldemokrāts, 1920, 2., 3. dec.
- ¹⁶¹ Dokumenti vņešņej poļitiki, t. 3, s. 361.
- ¹⁶² Politiskā policija Latvijā, kura 1920. gadā tikai sāka veidoties, neapšaubāmi bija pilna ar bijušajiem cariskās Krievijas virsniekiem, kuriem nebija viegli samierināties ar LSDSP kreiso, trokšņaino retoriku; dziļās aizdomas pret sociāldemokrātiem atspoguļojas V. Beķera, viena no pirmajiem Latvijas drošības dienesta vadītājiem, atmiņās, kurās netrūka arī vienkāršu apmelojumu, kad viņš, piemēram, mēģināja pierakstīt Dr. P. Kalniņam sakarus ar padomju Krievijas aģentiem Latvijā. – V. Beķers. Manas atmiņas par Latvijas valsts nodibināšanas laikmetu. – Rīga, 1925. – 134.–135. lpp. Taču arī paši sociāldemokrāti ar saviem sakariem ar J. Gaņeckī veicināja šo aizdomu un pat naidīguma pastiprināšanos. – Sk. arī E. Andersons. Latvijas bruņotie spēki un to priekšvēsture. – Toronto, 1983. – 479. lpp.
- ¹⁶³ V. I. Leņin. Polnoje sobranije sočiņenij, t. 42, s. 132.
- ¹⁶⁴ Mūsu sūtnis par attiecībām ar Krieviju // Valdības Vēstnesis, 1920, 30. dec.

- ¹⁶⁵ Ārlietu ministrija par tekošiem jautājumiem // Brīvā Zeme, 1920, 31. dec.
- ¹⁶⁶ Dokumenti vņešņej poļitiki, t. 4, s. 645.
- ¹⁶⁷ Sociāldemokrāts, 1920, 29. okt., 23. nov.
- ¹⁶⁸ LVVA, 2574. f., 14. apr., 111. l., 224., 257. lp.; Segodnja, 1920, 15. dec.
- ¹⁶⁹ "Stradanije" latiškikh graždan // Novij Putj, 1921, 1. marts, Nr. 45.
- ¹⁷⁰ LVVA, 2574. f., 14. apr., 111. l., 213, 217, 234. lp.; Latvijas Kareivis, 1921, 25. febr.
- ¹⁷¹ LVVA, 2574. f., 14. apr., 111. l., 258. lp.; Latvijas Kareivis, 1921, 13. janv.
- ¹⁷² LVVA, 2574. f., 14. apr., 111. l., 220. lp.
- ¹⁷³ Dokumenti vņešņej poļitiki, t. 3, s. 113. Tirdzniecības sarunas ar Latviju un Igauniju VK(b)P politbirojs apsprieda 1920. gada 4. decembrī; 1921. gada 8. aprīlī Ļeņins personīgi interesējās par sēklas kartupeļu iepirkšanu Latvijā. – V. I. Ļeņin. Biohronika, t. 9. – Moskva, 1978. – s. 652; t. 10. – Moskva, 1979. – s. 291.
- ¹⁷⁴ Satversmes Sapulce, 1921. gada 18. febr., 207. lp.
- ¹⁷⁵ Turpat, 213. lpp.
- ¹⁷⁶ Novij Putj, 1921, 18., 19., 22. febr., 1., 2. marts; A. Leits. Buržuāziskā Latvija ārzemju kapitāja jūgā, 1921.-1929. – Rīga, 1957. – 122. lpp.
- ¹⁷⁷ V. I. Ļeņin. Polņoje sobraņije sočņenij, t. 52, s. 71; par Gruzijas okupāciju sk. V. Ščerbinskis. Gruzijas Demokrātiskā Republika un tās neatkarības zaudēšana (1918–1921) // Latvijas Arhīvi, 1997, Nr. 3, 46.–52. lpp.
- ¹⁷⁸ Kur ir Baltijas valstu Savienība? // Brīvā Zeme, 1921, 5. marts.
- ¹⁷⁹ LVVA, 1313. f., 2. apr., 122. l., 45. lp.; Valdības Vēstnesis, 1921, 12. marts, 3. lp.
- ¹⁸⁰ Sociāldemokrāts, 1921, 24. febr.
- ¹⁸¹ Novij Putj, 1921, 5. marts.
- ¹⁸² LVVA, 3017. f., 1. apr., 25. l., 4., 8. lp.
- ¹⁸³ Notikumi Gruzijā // Sociālists. 1921, Nr. 4/5, 127. lpp.
- ¹⁸⁴ Dokumenti vņešņej poļitiki, t. 3, s. 615.
- ¹⁸⁵ Turpat, 544.–545. lpp.
- ¹⁸⁶ Turpat, 546., 554.–555., 586. lpp.; K. Endrju, O. Gordijevskij. Op cit., 91. lpp; LVVA, 2575. f, 14. apr, 111. l, 592. lp.
- ¹⁸⁷ Istorija Estonskoj SSR, t. III. – Tallin. 1974. – s. 274.
- ¹⁸⁸ F. Menders. Kronštadte // Sociāldemokrāts, 1921, 18. marts.
- ¹⁸⁹ Ārējās un iekšējās politikas jautājumi IV kongresā // Brīvā Zeme, 1921, 14. marts.
- ¹⁹⁰ Novij Putj, 1921, 15. marts.
- ¹⁹¹ Donalds Dejs. Tā tas bija. – The Noontime Press, 1985. – 51. lpp.
- ¹⁹² LVVA, 3235. f., 1/2 apr., 26/2 l., 117. lp.; Dokumenti vņešņej poļitiki, t. IV, s. 644–645.
- ¹⁹³ Bīstamā spēle // Sociāldemokrāts, 1921, 30. apr.
- ¹⁹⁴ Valdības paziņojums // Valdības Vēstnesis, 1921, 1. maijs; Latvijas Kareivis, 1921, 1. maijs.
- ¹⁹⁵ N. Davies. Europe. A History.. – p. 926.
- ¹⁹⁶ P. S. Wandycz. France and Her Eastern Allies.. – p. 383.

¹⁹⁷ Sūtņa Varšavā A. Ķeniņa ziņojums, 1920. gada 1. dec. – LVVA, 2575. f., 15. apr., 12. l., 3. lp.

¹⁹⁸ Ē. Jēkabsons. Op cit.; L. Sējas pārskati, 1920. gada 26. nov. un 18. dec. – LVVA, 2575. f., 15. apr., 12. l., 3., 9. lp.

¹⁹⁹ LVVA, 2575. f., 15. apr., 12. l., 8. lp.

²⁰⁰ Kalervo Hovi. Security before Disarmament, or Hegemony the French Alliance Policy 1917-1927 // The Quest for Stability. Problems of West European Security 1918–1957. – London, 1993. – p. 118–120; Kalervo Hovi. Alliance de Revers. Stabilization of France's Alliance Policies in East Central Europe 1919–1921. – Turku, 1984. – p. 79, 110; Henryk Bulhak. Polska – Francya – z dziejow sojuszu. 1922–1939. Cz. 1. – Warszawa, 1993. – s. 15–17.

²⁰¹ L. Sējas 1920. gada 26. novembra pārskats. – LVVA, 2575. f., 15. apr., 12. l., 10. lp.; L. Sējas 1920. gada 20. augusta pārskats. – Turpat, 56. lp.

²⁰² Satversmes Sapulces stenogrammas, 1920, 2. sept., 771. lpp.

²⁰³ David Kirby. A Great Opportunity Lost? Aspects of British Commercial Policy Toward the Baltic States, 1920-1924 // Journal of Baltic Studies, Vol V, No. 4, 1974, p. 364.

²⁰⁴ Satversmes Sapulces stenogrammas, 1921, 18. febr., 213. lpp.

²⁰⁵ David Kirby. A Great Opportunity Lost? – p. 371.

²⁰⁶ Krievijas – Somijas miera līgums tika parakstīts 1920. gada 14. oktobrī; 24. decembrī tika izveidots liels somu sindikāts tirdzniecībai ar Krieviju; Krievijas un Somijas dzelzceļi tika savienoti; 1921. gada 4. un 14. janvārī Somijā notika somu uzņēmēju sanāksmes, veltītas tirdzniecībai ar Krieviju. – Dokumenti vņešņej poļitiki, t. IV, s. 646.

²⁰⁷ L. Sējas 1920. gada 18. decembra pārskats. – LVVA, 2575. f., 15. apr., 12. l., 3. lp.

²⁰⁸ Dokumenti vņešņej poļitiki, t. IV, s. 672–673.

²⁰⁹ Novij Putj, 1921, 10. aprīlis; Dokumenti vņešņej poļitiki, t. IV, s. 127.

3. nodaļa

LATVIJAS – KRIEVIJAS ATTIECĪBAS: 1921.–1925. GADI

1. Krievijas nostāja pret Latviju pēc Krievijas – Polijas miera līguma. 1921. gads

1921. gada 12. maijā Krievijas pārstāvniecības Latvijā rakstvede, jauna latviete Marta Roguls, kura bija ieradusies Rīgā 1920. gada oktobrī, tūlīt pēc Gaņecka, apmeklēja savu dzimto pusi Strenčus. Tur, atklātības uzplūdus, viņa paziņoja: “..Latvijas tagadējā valsts iekārta tiks drīz gāzta un visi valdības vīri pakārti..”. Interesantais paziņojums izbrīnīja dažus no tiem, kuri to dzirdēja un informācija nonāca politiskajā policijā, kura 1921. gadā jau bija nodibinājusi speciāla ierēdņa amatu, kuram bija jāpārziņ Krievijas vēstniecības aktivitātes, vērstas pret Latvijas valsti.¹ Šaubu nav, Marta Roguls teica to, ko viņa patiesi no sirds vēlējas un ko pati ar savām rokām izdarītu, ja rastos iespēja: Rīgā viņa bija ieradusies tieši no darba Maskavas čekā un uzreiz bija nonākusi politiskās apsardzes uzmanības lokā – kā sakarniece starp Krievijas pārstāvniecību un J. Šilfu-Jaunzemu, nelegālās LKP vadītāju.² Vai Strenčos teiktais bija tikai vienas latviešu čekistes sakairināto iedomu auglis? Ne gluži. Maija beigās “Krievijas Cīņa” bija pārliecināta: Latvijā tuvojas komunistiska sacelšanās, “..cīņa par padomju iekārtu Latvijā pieņem noteiktākas formas. Komunistiskās revolūcijas uzvara top neizbēgama..”. Jūnija sākumā “Krievijas Cīņa” bija vēl noteiktāka; rakstā ar zīmīgu nosaukumu – “Piemini Gruziju” – tā ne tikai aicināja “gatavoties uz kauju”, bet neslēpa pārliecību, ka arī Krievija nepaliks malā.³ Tas bija aicinājums uz dumpi Latvijā, kuru atbalstīs Krievijas militāra intervence. Tieši to Leņins vairs negribēja un nevarēja atļauties; viņa nostāja pret LKP aģitāciju par labu Krievijas iebrukumam Latvijā, skaidrāk kā jebkas, atspoguļoja Latvijas jauno stāvokli pēc Krievijas – Polijas miera līguma; stāvoklis bija drošs, intervence Latvijai nedraudēja.

Divas lietas nesaprata latviešu komunisti. Pirmā bija tā, ka Krievijas pārstāvniecības Latvijā devīgais atbalsts pagrīdes LKP nebija ekvivalents Krievijas gatavībai īstenot jaunu iebrukumu. Otrā bija tā, ka Gruzijas okupācija, kura bija tik ļoti

iedvesmojusi latviešu komunistus, nenozīmēja, ka arī Latvija tiks okupēta 1921. gadā. Patiešām, jau no pirmajām Krievijas pārstāvniecības atvēršanas Rīgā dienām, pārkāpjot miera līgumu, nelegālie komunisti ne tikai saņēma no tās finansiālu palīdzību; daži latviešu komunisti paši tika nodarbināti pārstāvniecībā. Viens no nozīmīgākajiem bija Jānis Šķensbergs, kuru padomju pārstāvniecības saimniecības pārzinis Roberts Pelše pieņēma darbā, sākotnēji kā mašīnrakstītāju, vēlāk – kā darbvedi. Pats par sevi fakts, ka Latvijas pilsoņi strādāja Krievijas pārstāvniecībā, nebija kaut kas neparasts diplomātiskajā praksē; par nepieņemamu – bet, ne no Krievijas viedokļa – jāuzlūko tieši Jāņa Šķensberga pieņemšanas nolūks: viņam bija jāuztur sakari ar LKP, ar tās vadītājiem pagrīdē J. Šilfu-Jaunzemu (“Segliņu”) un A. Arāju-Bērci (“Strobinu”). LKP vadīšanai, finansēšanai un nelegālās literatūras piegādei, ar Krievijas pārstāvniecības atbalstu, tika iekārtoti vairāki konspiratīvi dzīvokļi; Rīgā, Aldaru ielā 2–4, bija pirmais. Šķensbergs pats 1921. gadā iestājās arī tikko nodibinātajā sociāldemokrātiskajā Latvijas Tautas Augstskolā, lai tur izvērstu komunistisku aģitāciju. 1921. gada janvārī politiskā policija konstatēja: “..Krievijas sūtniecībā, speciāli aģitācijas un propagandas un spiegošanas nolūkos, uzturas ne tik vien no padomju Krievijas atsūtīti darbinieki, bet arī vietējie Latvijas komunistiskās partijas aktīvākie locekļi, kuriem tiek izdotas krievu diplomātiskās pases un līdz ar to tiek padarīti neaizskarami..”⁴ LKP pārliecība, ka no Krievijas pienāks jebkura palīdzība, auga pēc tam, kad par padomju diplomātisko kurjeru, vienu no neskaitāmajiem, (visi kurjeri atradās čekas, vēlāk – OGPU, dienestā), tika iecelts Teodors Nette, kura brālis Gustavs vadīja Rīgā komunistisko teroristu bandu; ierodoties Rīgā, Teodors apmeklēja ne tikai Gaņecku, bet arī Gustavu un viņa bandas dalībniekus.⁵ 1920. gada decembrī, LKP pagrīdes konferencē, tika secināts, ka “..būtu kļūda, ja Krievija revolucionārie spēki uz ārpusi tiktu saistīti diplomātijas valgos..”⁶ Šķīta, ka tie arī nav saistīti “valgos”: Liepājā, 1921. gada sākumā, Krievijas konsulāta darbinieks Boriss Šapiks uzņēmās vietējo komunistu aprūpi.⁷ Kad Gruzija tika okupēta, LKP cerību slūžas bija vaļā: 4. martā Stučka Maskavā pasludināja jauno LKP uzdevumu: “Latvijai jāapvienojas ar Padomju Krieviju! Tūliņ un bez kavēšanās! Tāds ir mūsu šīsdienas lozungs. Un tāds ir nevien mūsu, tāds ir visplašāko masu lozungs”. Tas, ka “masas” ne ar ko nebija izrādījušas savu vēlmi apvienoties ar padomju Krieviju, Stučku neinteresēja. Jaunā “programmas platforma” tika nekavējoši nogādāta uz Latviju.⁸ Stučka, tik labi informēts par noskaņojumu Maskavā, tomēr nebija ņēmis vērā Kominternes izgāšanās Vācijā, 1921. gada martā, sekas. Tobrīd G. Zinovjevs un padomju Ungārijas bijušais diktators Bela Kuns, kurš bija atradis patvērumu Maskavā un bija kļuvis par Kominternes t.s. mazā biroja locekli, pārvarēja Ļeņina sākotnējo atturību un pārliecināja viņu par nepieciešamību sākt komunistisko sacelšanos Vācijā. Ieradies nelegāli Vācijā, kopā ar Kominternes aģentiem, Kuns sāka gatavot “revolūciju”, kura startēja 24. martā; jau 1. aprīlī viss bija garām. Bez lielām grūtībām varas iestādēm izdevās apspiest sīkos nemiera perēkļus. Tagad arī Ļeņinam bija galīgi skaidrs, ka avantūrām uz kādu laiku jāpieliek punkts.⁹ Tas nebija skaidrs ietiepīgajam Stučkam; aprīļa beigās viņš kļuva uzbudināts līdz galējībai, patētisks un salkans: “Jau divus gadus kā bango Sarkanā

revolūcijas jūra uz rietumiem no Latvijas, Vācijā un pārējās zemēs, i uz austrumiem no Latvijas, Krievijā.. šim jūrām vajaga satikties un kopā saplūst, lai varētu rasties vienota Revolūcijas jūra.”¹⁰

1921. pavasarī LKP darbība notika trijos virzienos: 1) Latvijā komunisti un viņu ietekmē esošie kreisie arodnieki mēģināja inscenēt “masu nemierus”; 2) LKP Ārzemju Birojs Pleskavā sāka gatavot teroristu vienības Latvijas pierobežā, lai pienācīgā brīdī iebruktu Latvijā. Biroja plānos “revolūcijai” Latvijā bija jānotiek ne vēlāk par 1. maiju; 3) Maskavā Stučka centās pārliecināt Krievijas vadību par nepieciešamību īstenot militāru intervenci Latvijā. Visi trīs darbības virzieni bija neveiksmīgi. Komunistu iecere Latvijā bija vienkārša, līdzīga tai, kas bija īstenojusies Gruzijā. Kā politiskajā policijā atzinās Jānis Asens-Asans, bijušais latviešu sarkano strēlnieku redzamais komandieris, kurš 1921. gadā bija atgriezies Latvijā, LKP mērķis ir “..sagatavot ar visiem līdzekļiem sacelšanos Latvijā un izsaukt (pasludināt – A.S.) Latvijā padomju valdību. Tūlīņ pēc tam pieprasīt bruņotu palīdzību no Krievijas..”¹¹ Taču, sākot ar martu, politiskā policija deva komunistiem vienu triecienu pēc otra; 10. martā tika sagrauts LKP teroristiskās nodaļas vadītāja K. Kretuļa galvenais perēklis Rīgā, Stabu ielā 92, dzīvoklis 39, kur tika atrastas pat rokas granātas; pats Kretulis tomēr paspēja aizbēgt.¹² Politiskās policijas turpmākā enerģiskā rīcība aprīlī–maijā iznīcināja jebkādas cerības uz “sacelšanos” Latvijā; aprīļa plašajiem arestiem sekoja 13. maijs, kad tika apcietināta LKP vadība – J. Šilfs-Jaunzems, A. Arājs-Bērce un, arī J. Šķensbergs – kopā ar partijas kases lielu daļu. (Policijas rīcībai nebija nekāda sakara ar ģenerāļa P. Radziņa it kā izrādītajām aktivitātēm – kuru rezultātā komunistiem tika doti minētie triecienu – kā tas ir apgalvots literatūrā.¹³) Vienīgais, kas LKP atlika pēc lielajiem zaudējumiem, bija individuālais terors, “sacelšanās” vietā. LKP kara (teroristiskās) nodaļas kaujinieki K. Kretulis un M. Čučē (A. Puriņš-Upmalis) vēl bija brīvībā; 26. maijā viņi nogalināja Rīgā divus politiskās policijas ierēdņus. Viens no viņiem bija Vasilis Sala, nākamā slavenā dziedātāja Marisa Vētras bijušais skolas biedrs: “..skaidrā dienā uz atklātas ielas asins pelkē ar cauršautu galvu gulēja vecais paziņa no Tērbatas laikiem – sirsnīgais dabas zinātņu students.. Izkritu kā no mākoņiem. Īsta brīvība tātad vēl nebija izkarota, ja pa Rīgas ielām klīda ienaidnieki.”¹⁴

Ne tikai nekāda sacelšanās Latvijā nebija notikusi, bet LKP vadībai būtu bijis jāpievērš uzmanība kādai zīmīgai detaļai: kad 1921. gada 9. jūnijā Latvijas varas iestādes izsūtīja uz Krieviju 97 apcietinātos komunistus – lai apmainītu viņus pret latviešu ķilniekiem, padomju Krievija pieņēma viņus ar neslēptu nepatiku un pēc acīmredzamas vilcināšanās.¹⁵ Izgāzušies latviešu komunisti nevienam nebija vajadzīgi. LKP Ārzemju Birojs Pleskavā un Stučka Maskavā tomēr nerimās. Biroja pierobežas bāzē, krievu sādžā Pankratovā, sāka pulcēties komunistu teroristi; viena banda – Osvalda Zača vadībā – ieķļuva Latvijas teritorijā, Lejasciema pagastā, bet nepaspēja tur nodarīt lielu kaitējumu. Latvijas konsulāts Petrogradā 4. jūnijā ziņoja, ka pierobežā ar Latviju “..tiekot sagatavoti komunistu partizāņu pulciņi, kuriem uzdots sarežģījumu brīdī pāriet robežu, lai nodibinātu Latvijā komunistisko iekārtu. Petrogradā atklāti runā, ka pēc diviem mēnešiem Latvija atkal būšot sarkana..”¹⁶ Konsulāta ziņojumā netika precizēts, kas runā – latviešu komunisti, lielā skaitā Petrogradā, vai vietējie

sarkanās armijas komandieri, vai Kominternes vadītājam G. Zinovjevam – vienlaikus Petrogradas vietvaldim – tuvi cilvēki. Būtiskāks ir kas cits: LKP Ārzemju Biroja un, īpaši, paša Stučkas drudzainās aktivitātes Krievijā radīja Čičerina augošu nemieru un nepatiku. Kominternē Čičerina – bijušā meņševika, kurš bija iestājies lielniekos tikai 1918. gada sākumā, pozīcijas nekad nebija bijuša stipras; ļoti daudzus kaitināja arī viņa ekstravagantais dzīves stils. Tikko notikušajā lielnieku partijas 10. kongresā (1921. gada martā) viņš pat netika ievēlēts Centrālajā komitejā.¹⁷ Stučka – kādu laiku pat Kominternes Izpildu komitejas biroja loceklis – viņu pilnībā ignorēja; Čičerins bija meņševiks kopš 1905. gada, Stučka – lielnieks un ļeņinietis, nežēlīgs meņševiku ienaidnieks; kad Čičerins tikai stājās lielniekos – pēc mazinieku politiskā sabrukuma, Stučkam aiz muguras jau bija komisāra postenis pirmajā Ļeņina valdībā pēc Oktobra apvērsuma un liels ieguldījums padomju teroristiskā režīma izveidē – nolikums par Revolucionārajiem tribunāliem. Taču, ja partijas vadībā bija maz Čičerina cienītāju, tad tur vairs nebija arī vairākuma atbalsts Stučkam. Viss bija atkarīgs no Ļeņina un no tā, ko viņš liks izlemt Politbirojam, kurš, nevis Ārlietu Tautas Komisariāts, bija augstākā varas autoritāte. Abas puses – Stučka un Čičerins – cerēja uz viņu. 6. jūnijā Stučka burtiski lūdza kārtējās slimības lēkmes piemeklēto Ļeņinu pieņemt viņu un ļaut pārlicināt, ka Latvijā birst revolūcija: “..visa proletāriskā arod kustība ir mūsu pusē.. sīkzemnieki sāk gaidīt boļševikus..”. Ļeņins neatsaucās, bet ciņā par viņa izvēli aktīvi iesaistījās Čičerins, kurš 9. jūnijā rakstīja vadonim, uzsverot, ka LKP Ārzemju Birojs atklāti runā par nepieciešamību iesūtīt no Krievijas komunistisko partizānu grupas Latvijā; “..latviešu komunisti faktiski apdraud mūsu starptautisko stāvokli..”; viņš pieprasīja panākt reālu kontroli par LKP darbību. Čičerins ņēma virsroku; 10. jūnijā Ļeņins atbildēja: “..principā piekritu Jums. Izstrādāriet praktiskas direktīvas, CK vārdā, projektu..”¹⁸.

Čičerins vēl nebija spējis to izdarīt, kad Maskavu jau sasniedza ziņa, ka Rīgā, 10. jūnijā, pēc lauku kara tiesas sprieduma, izpildīts nāves sods deviņiem komunistiem (viņu vidū – J. Šilfam-Jaunzemam un A. Arājam-Bērcem), kuri bija apsūdzēti komunistiskas sacelšanās gatavošanā un teroristiskā darbībā (kopumā Latvija bija ļoti mērena, pielietojot nāves sodu pret teroristiem, nesalīdzināmi mērenāka kā citas Eiropas valstis, kuras bija pārdzīvojušas komunistisku diktatūru vai pučus; laika posmā no 1919. gada līdz 1921. gadam, īstenojot lauku kara tiesu spriedumus, nāves sods Latvijā tika izpildīts 70 cilvēkiem). Stučka tūlīt piesūtīja Ļeņinam jaunu vēstuli, uzstājot uz to, ka Latvijā birst “revolucionāra situācija”, bet Krievijai jāsarauj diplomātiskas attiecības ar “slepķavu režīmu”. Čičerins tikpat ātri atbildēja ar savu vēstuli Ļeņinam, kurā pats būtiskākais bija sekojošais: ja Krievija sarauš diplomātiskās attiecības ar Latviju, tas būs izdevīgi tikai Polijai; tas veicinās Polijas – Baltijas Savienības izveidi, kuru Krievija nedrīkst pieļaut. Te bija skaidri redzama Čičerīnam raksturīgā pieeja padomju Krievijas ārpolitikai, kurā viņš vēlējās īstenot tradicionālu diplomātiju, liekot uzsvāru uz Krievijas drošības interesēm, to nodrošināšanu tradicionāliem līdzekļiem, tai skaitā – ar pretrunu izmantošanu un veicināšanu kaimiņvalstu vidū. Krievijas intereses tika definētas klasiskās *Realpolitik* – kuru 19. gadsimtā bija apguvis viņa tēvs un viņš pats – kontekstā. 11. jūnijā Čičerins

iesniedza Krievijas Komunistiskās (boļševiku) partijas politbiroja lēmuma projektu, kurā uzsvēra divas galvenās lietas. Pirmkārt, Igaunijas, Latvijas un Lietuvas attieksme pret Krieviju kļūstot korektāka un draudzīgāka; otrkārt, **kategoriskā formā** (izcēlums mans – A.S.) jādod direktīva Baltijas valstu kompartijām atturēties no bruņotas un partizāņu darbības un no terora aktiem.¹⁹ Ļeņinam tas bija par daudz; viņš bija gatavs norādīt Baltijas valstu komunistiem, ka Krievijas jaunas intervences Baltijā nebūs, taču kāpēc ierobežot teroristisko darbību pret buržuāziskajām valdībām? Tas, ka paši komunisti gāja bojā, viņu uztrauca maz; Ļeņins nosvītroja Čičerina rakstīto par kategorisko direktīvu. Stāvoklis tomēr jau bija mainījies par sliktu Stučkam: 19. jūnijā steidzīgi sasauktajā Latvijas, Igaunijas un Lietuvas kompartiju vadītāju – trimdinieku apsriedē Maskavā viņš bija spiests atzīt savu sakāvi: “Krievija negrib izjaukt mieru.. [ar Baltijas valstīm]”. Divas dienas vēlāk, 21. jūnijā, politbirojs apsrieda LKP darbību un pieņēma lēmumu pilnīgi noraidīt domu par Krievijas militāru intervenci Latvijā un atbalstu latviešu komunistu pučismam. Gandrīz izmisis, Stučka tomēr vēl nepadevās pavisam – viņš griezās tieši pie “biedriem”, piesūtidams garu vēstuli “Pravdai”, kurā taisnojās, skaidroja, joprojām aizstāvēja savu, Maskavas kabinetos dzimušo iedomu par revolucionāro situāciju Latvijā. Vēstuli “Pravda” pat nenodrukāja; viņš visiem bija apnicis; daudzi krievu komunisti jau bija kļuvuši par biznesmeņiem, kuri veikli tirgojās ar Rietumiem, caur Latviju, bet viņš vēl dzīvoja “ideālu” pasaulē.²⁰ LKP ĀB sekretārs K. Krastiņš (Viktors) 1921. gada 7. jūlija vēstulē komunistiem Latvijā, informējot viņus par politbiroja lēmumiem, uzsvēra: “Igaunijas, Latvijas un Lietuvas komunistiem sava politika jāpieskaņo pašreizējam starptautiskam stāvoklim. Tas raksturojams ar Polijas mieru (Krievijas mieru ar Poliju – A.S.) un Anglijas tirdzniecības līguma noslēgšanu (Krievijas tirdzniecības līgums ar Angliju – A.S.)..”; svarīgākais, ko pasvītroja Krastiņš, bija: “..šobrīd nevar būt runa par militāru palīdzību no K.K.P (Krievijas komunistiskās partijas – A.S.) puses.”²¹ LKP dēļ Krievija nevēlējās bojāt attiecības ar Poliju un Angliju. Kamēr Ļeņins bija dzīvs un daudz maz sakarīgā formā, Stučka tomēr varēja paļauties uz viņa zināmu personālu labvēlību; pat Stučkas katastrofālā izgāšanās Latvijā 1919. gadā neiznīcināja visas Ļeņina simpātiju paliekas un atmiņas par to 1906. gada jūnija dienu Pēterburgā, kad viņi tikās pirmo reizi un kad Ļeņins ieguva sev tik vajadzīgo Trojas zirgu spēcīgajā Latvijas sociāldemokrātijā. Noraidījis Stučkas ekstrēmo aicinājumu uz Krievijas intervenci Latvijā, Ļeņins tomēr atbalstīja viņu, kad citi lielinieku vadoņi jau sāka no Stučkas pilnīgi novērsties. 1921. gada 1. augustā boļševiku partijas CK pieņēma lēmumu piešķirt jaunu asīgnējumu LKP nelegālai darbībai Latvijā; pienāca novembris, bet nauda vēl nebija izdalīta; neviens īpaši nerūpējās par Stučku un Co. Ļeņins tieši vērsās pie partijas ietekmīgā birokrāta V. Molotova, kuru ar Stučku nesaistīja nekādas atmiņas un simpātijas, un pieprasīja pārtraukt “nekaunīgo vilcināšanos.”²² Nekad Krievija nepārtrauca LKP atbalstu, taču, Ļeņinam noejot no skatuves, atbalsts tika piešķirts bezspēcīgām marionetēm, kurām nebija tiesību ne uz kādu pašdarbību, kurās neviens neieklusījās un pret kurām nebija pat pietātes mazāko atlieku. LKP ĀB Pleskavā, īpaši – pēc komunistu puča neveiksmes Igaunijā, 1924. gadā, nonāca pilnīgā vietējās čekas (OGPU) kontrolē un nožēlojamā finansiālā atkarībā. Kominternes telpās Maskavā

un Petrogradā (Ļeningradā) viņiem tika ierādītas divas nelielas istabas (Maskavā, Kremļa Krastmalā 9, 23. istaba; Ļeningradā, Smoļņijā, 75. istaba), kurās viņi, Kominternes haotisko direktīvu bezspēcīgie izpildītāji, sagaidīja trīsdesmito gadu lielo teroru, kuru paši bija dedzīgi tuvinājuši.²³

1921. gada vasarā pavisam cits jautājums, ne Stučkas sapņi par intervenci Latvijā, sāka nodarbināt Krieviju. Tas bija lielais bads – salīdzināms vienīgi ar 1891. gada katastrofu – kurš bija aptvēris aptuveni 18 miljonus cilvēku 34 guberņās Krievijā. Ja tikai pirms gada Tuhačevska kazaki draudēja pārpludināt Eiropu ar jaunu barbarisma vilni, tad tagad, 1921. gada 2. augustā, Maskava lūdza buržuāzisko pasauli sniegt tai palīdzību. Rīga kļuva par vietu, kur notika Krievijas Ārlietu Tautas Komisāra vietnieka M. Ļitvinova sarunas ar ARA (*American Relief Administration*) Eiropas biroja vadītāju V. Braunu (*W. B. Brown*) par amerikāņu humāno palīdzību Krievijai. Pavisam nesen, martā, Kronštates sacelšanās laikā, kad ASV Sarkanā Krusta pārstāvji Rīgā bija izteikuši vēlēšanos palīdzēt kronštatiešiem ar pārtiku, Čičerins bija devis rīkojumu Krievijas pārstāvjiem ārzemēs diskreditēt amerikāņus kā kontrrevolūcijas atbalstītājus; tagad krievi lūdza ASV palīdzību, kā glābiņu no pašu lielinieku politikas sekām. Kad 10. augustā Rīgā ieradās gan Ļitvinovs, gan Brauns, neuzticība abu pušu vidū bija tik liela, ka veiklais Meierovics tika aicināts talkā kā starpnieks sarunu sākuma stadijā. 20. augustā Rīgā Ļitvinovs un Brauns parakstīja vienošanos par palīdzību bada cietējiem.²⁴ Pat Baltijas valstis, pašas smagi cietušas no kariem, sniedza palīdzību Krievijai; visvairāk tā pienāca no Igaunijas, bet arī Latvija deva savu artavu. Ārlietu ministra vietnieks V. Salnājs tika iecelts par speciālu pilnvaroto palīdzības jautājumos; aktīva palīdzības organizēšanā bija LSDSP, Raini ieskaitot – viņš bija strādnieku organizāciju izveidotās Centrālās Komitejas Krievijas trūkumcietēju pabalstīšanai Goda prezidents. Legālās iespējas, kuras pavēra komitejas darbība, centās izmantot latviešu komunisti savas aģitācijas izvēršanai.²⁵ Savukārt, Latvijas bēgļiem bads Krievijā apgrūtināja atgriešanos mājās: tieši bada aptvertajos rajonos bēgļu vairs nebija daudz, toties – daudz vairāk bada neskartajā Sibīrijā. Augusta sākumā Krievija apturēja bēgļu atgriešanos no Sibīrijas; vairāk kā 200 vagonu, kurus Latvija bija aizsūtījusi uz Krieviju bēgļu reevakuācijai, palika vai nu neizlietoti, vai nu uz Latvijas robežu tika nogādāti cilvēki, kuri nebija Latvijas bēgļi; nereti padomju valdība centās izraidīt ebrejus.

Krievijas ārpolitikas lielais mērķis, lai kādās iekšpolitiskās grūtībās lielinieki nenonāktu, tomēr palika nemainīgs: Baltijas Savienības – ar Polijas piedalīšanos – nepieļaušana. Šo mērķi Krievija nespētu realizēt, ja nepalīdzētu pašas Baltijas valstis un Polija. Jau 1921. gada sākumā lielās Baltijas Savienības jautājumi bija zaudējuši savu aktualitāti Polijai, taču tā tomēr, nespēdama tikt vaļā no protekcionisma tendencēm, intriģēja pret Latvijas – Igaunijas tuvināšanos un vēl vairāk, pret eventuālu abu minēto valstu sadarbību ar Lietuvu; “dreibunds”, kā poļi sauca triju Baltijas valstu iespējamo tuvināšanos, neko tām nedošot, bet pat provocēšot Krievijas naidīgumu. 1921. gada vasarā un rudenī Baltijas Savienības jautājums vēl vairāk zaudēja savu aktualitāti Polijai. Tam bija vismaz divi cēloņi. Pirmais bija pavisam vienkāršs: Polija bija pārāk liela, lai spētu jebkad nopietni koncentrēties uz kādu vienu jautājumu. Katrā Polijas malā to gaidīja problēmas. 1921. gada vasarā tās uzmanību aizņēma

alianses ar Rumāniju galīga noformēšana; tad sekoja divi konflikti, kuri vēl nebija tiesiski atrisināti: stāvoklis Augšsilēzijā bija pavisam dramatisks; Viļņas jautājums, citā Polijas malā, bija atrisināts *de facto* – Viļņa bija anektēta, bet ne *de iure*; nedz plebiscīts, nedz jebkādas vēlēšanas vēl nebija notikušas. Baltijas Savienība nebija Polijas galvenā ārpolitiskā problēma. Lai arī 1921. gada 25.–27. jūlijā Helsinkos notika pirmā konference četru valstu – Polijas, Somijas, Igaunijas un Latvijas – sastāvā, tā ievadīja tikai neformālas Antantes tipa (politiskas un diplomātiskas konsultācijas) konferences, kuras turpinājās līdz pat 1926. gada vasarai; tā neievadīja jaunu posmu Baltijas Savienības izveidē. Pašā Polijā auga kritika pret Belvederas (Pilsudska) ārpolitiku, kura solīja daudz, sasniedza – maz. Otrkārt, Polijas interesi par Savienību mazināja kārtējais atsaluma periods attiecībās ar Latviju. 1921. gada jūnijā krita K. Ulmaņa kabinets; viens no krišanas cēloņiem bija viņa pārāk piesardzīgā nostāja agrārās reformas īstenošanā Latgalē; latgaliešu deputāti liedza viņam savu atbalstu. Z. A. Meierovica kabinets, kurš nomainīja Ulmani, bija nacionālistiskāks un enerģiskāks agrārās reformas īstenošanā. Polijā sākās preses kampaņa pret Latviju un Meierovicu personīgi, apsūdzot viņu poļu zemes īpašnieku tiesību pārkāpšanā un poļu skolu vajāšanā. Starp Latviju un Poliju sākās rosīga diplomātisko notu apmaiņa un vienā no tajām Polija pat apsūdzēja demokrātisko un pilsonisko Latviju par to, ka “sarkanie” latvieši ir piedalījušies padomju karaspēka uzbrukumā Polijai 1920. gada vasarā. Pa to laiku Lietuva, maza, nabadzīga un aplaupīta, tūlīt centās izmantojot šo atsalumu Latvijas – Polijas attiecībās, lai piekoptu sev jau no 1919. gada raksturīgo politiku – spēli ar savu kaimiņu savstarpējām pretrunām, cerot uz labumu sev; lietuvieši vasarā sāka izplatīt baumas, ka Latvija pilnīgi solidarizējas ar tās pretpoļu līniju, cenšoties sēt vēl lielāku neuzticību starp Rīgu un Varšavu.

11. jūnijā par Polijas ārlietu ministru kļuva K. Šķirmunts, kurš baudīja lielāku Seima atbalstu, nekā viņa priekštecis E. Sapieha; viņa nostāja pret Latviju kļuva nelabvēlīgāka, pat – kaitinošajos sikumos: pieņemot diplomātus iepazīšanās vizītē 23. jūnijā, viņš lika P. Oliņam, Latvijas legācijas pagaidu vadītājam, gaidīt divas stundas, kuru laikā poļi “..nekautrējās man trīsdesmit reizes atgādināt, ka esmu tikai mazās Latvijas priekšstāvis..”. Kā Polijai tas bija jau raksturīgi, Varšava sāka iztēlot Latviju kā nepatstāvīgu valsti, kura nespēj īstenot neatkarīgu ārpolitiku, pārāk nosliecas uz Krieviju un kurā ir pārāk liels “.. krievu iespaids Latvijā vispārīgi un krievu diplomātu sekmīgā darbība it sevišķi, kas noliedzot saistīšanos ar Poliju un orientējot uz Latvijas tuvināšanos kā ar nenoteikto un krievu iespaidam labvēlīgo Lietuvu, tā arī ar pašu Krieviju..”²⁶ Polijas priekšstati par Latviju kā valsti ar orientāciju uz Krieviju vēl vairāk nostiprinājās pēc tam, kad Rīgā, no 28. līdz 31. oktobrim, notika Somijas, Igaunijas, Latvijas, Lietuvas un Krievijas ekonomiskā konference, bez Polijas piedalīšanās, kura bija veltīta tikai savstarpējo ekonomisko attiecību (īpaši – tranzīta) jautājumiem. “..Ministriņā (Polijas Ārlietu ministriņā – A.S.) taisa tādas sejas it kā Latvijai būtu jāizpērk kādi grēki un tamdēļ jādod kādi sevišķi draudzības pierādījumi..”, ziņoja Latvijas diplomāti no Varšavas.²⁷

Baltijas valstu savstarpējo pretrunu, Polijas arogances un Lietuvas ietiepības dēļ Krievija noslēdza 1921. gadu sekmīgi: Baltijas Savienība nebija izveidota. Tas deva

Krievijai lielāku pašpārlicinātību: “.. Gaņeckis ir jau vairākkārtīgi ļoti sajūtāmā kārtā mums paskaidrojis, ko viņi var sev atļauties attiecībā uz izolēto Latviju..”²⁸ Krievijas mērķi arī turpmāk bija tie paši: vājināt Polijas ietekmi Baltijā; sadarbības (īpaši pēc 1922. gada, pēc Rapallo) ar Vāciju šī mērķa īstenošanā; veicināt pretrunas Baltijas valstu vidū, pievēršot lielāku uzmanību Lietuvai un diplomātiski atbalstot to pret Poliju, bet neuzņemoties nekādas konkrētas saistības Lietuvas drošības labā. Krievija mudināja Lietuvu noraidīt Tautu Savienības 1921. gada pavasarī izstrādāto saprātīgo kompromisa projektu, kurš paredzēja izveidot suverēnu, ar Viļņu Lietuvas sastāvā, divkantonālo Lietuvas valsti. Lietuviēšu burtiskajai apsēstībai ar naidu pret Poliju bija arī kādas psiholoģiskās saknes – antipoliskums bija domāts lietuviēšu nacionālās pašapziņas nostiprināšanai; tam bija jānovelk stingra līnija starp poliskuma dziļajām paliekām mentalitātē un jauno lietuviēšu pašapziņu un kultūru. No šī viedokļa raugoties viņi pat nebija ļoti ieinteresēti Viļņas atgūšanā, kas likvidētu pretpoliskuma pamatu.²⁹ Krievija, no savas puses, laiku pa laikam atkātoja maģisko formulu, kuru lietuviēši vēlējās dzirdēt: 1920. gada 12. jūlija miera līgumā noteiktā Lietuvas robeža joprojām juridiski esot spēkā. Pat no vārdu spēles viedokļa – praktiska seguma teiktajam nebija – šī formula bija tukša; noslēdzot Rīgas mieru ar Poliju Krievija atzina pilnīgi pretējo – Polijas austrumu robežu, kas izslēdza Lietuvas robežu atzišanu. Tukšās frāzes Maskavai neko nemaksāja: ja Lietuva vēlējās tās dzirdēt, Maskava tās piegādāja. Vācija, no savas puses, bija ieinteresēta Polijas – Lietuvas naidā, lai vājinātu Polijas iespaidu reģionā un tā labā iedvesmoja Lietuvu tuvināties Krievijai. Maskavas mērķos ietilpa arī iekšpolitisko domstarpību Baltijas valstīs – ārpolitisko orientāciju jomā – izmantošana savās interesēs. To sasniegšanai Krievijai nebija nekādu ideoloģisku vai politisku aizspriedumu; tā izmantoja jebkuru politisko partiju, grupu, saimnieciskās aprindas un atsevišķas iespaidīgas personas. Igaunijā tie bija ietekmīgie agrārieši ar korumpēto K. Petsu priekšgalā; Latvijā – sociāldemokrāti, kuri paši iedomājās, ka ir galvenie Krievijas uzticības nesēji, bet tādi viņi nebija – krievi pievērsa uzmanību arī pilsoņiem. Lietuvā tā bija mazā, bet alkatīgā “Tautininku” partija, kuras līdera A. Smetonas ekstrēmā antipoliskums bija tieši tas, kas bija vajadzīgs Krievijai un par ko viņa bija gatava arī maksāt tiešu materiālu subsīdiju veidā Smetonas partijai un tās preses izdevumiem.

Miera līguma izpilde 1921. gadā nesa Latvijai vilšanos. Krievija nebija atsaucīga uz Latvijas valdības 1. maija paziņojumu par gatavību uzturēt cik vien iespējams draudzīgas attiecības ar Krieviju. Sūtis J. Vesmanis uzstājīgi centās panākt līguma saimniecisko pantu izpildi; Krievijas Ārlietu Tautas Komisariātā auga neslēpta nepatika pret viņu, spēcīga jau kopš incidenta Kronštates sacelšanās laikā.³⁰ 1921. gada 7. jūnijā Latvijas valdība nomainīja nomocīto Vesmani ar E. Feldmani, cerot uz ātrāku līguma izpildi. Skaidrs, ka stāvoklis, kurā vēstnieka attiecības ar valdību, pie kuras viņš ir akreditēts, ir personiskas nepatikas apdvestas, nav no labākajiem. Taču šī maiņa, atskaitot sākotnējo nedaudz labvēlīgāko Krievijas nostāju pret jauno sūtņi, deva maz. 1921. gada 25. jūlija notā Čičerinam Meierovics bija spiests norādīt, ka, pirmkārt, dzelzceļa vagonu reevakuācija rit pilnīgi neapmierinoši: astoņu mēnešu laikā Latvija bija atdabūjusi tikai apmēram simts vagonus; otrkārt, miera līguma

16. pants paredzēja, ka Krievija piešķirs Latvijai koncesijas 100 000 desetīnu mežu cirsmai; tagad Krievija jau bija gatava runāt tikai par 22 500 desetīnām; treškārt, pat to nedaudzo rūpnīcu inventārs, kurš tika paredzēts reevakuācijai, tika aizkavēts Krievijā. 1921. gada 10. jūlijā Rževā tika aizturēts un aizsūtīts atpakaļ uz Maskavu bijušās Dvinskas gulšņu rūpnīcas inventārs, kurš bija paredzēts evakuācijai, bet latviešu inženieri J. Ķērpe, K. Doreds, A. Zade un R. Rinholds, kuri kārtoja rūpnīcas īpašuma izvešanu, uz viltus apsūdzības pamata tika apcietināti. 26. jūlijā, iesniedzot savu akreditācijas rakstu Krievijas “prezidentam” M. Kaļiņinam, E. Feldmanis ļoti uzmanīgi – gadījums arī nebija piemērots savādākai valodai – pieminēja, ka Krievija miera līgumā uzņēmusies saistības “..pa daļai atjaunot kara postījumus (Latvijā)..” Krieviju tas neietekmēja. Tieši pēc mēneša, 25. augustā, Meierovics bija spiests vēlreiz griezties pie Čičerina ar jaunu notu, norādot, ka Krievija, turpinot pārkāpt miera līguma 14. pantu, aiztur divus latviešu kuģus (“Lusija” un “Džons”), nodarot zaudējumus to īpašniekiem, kā arī joprojām nepiešķir Latvijai tiesības uz mežu cirsmām.³¹ Šajā pat dienā Polija, Latvija, Igaunija un Somija (kuras bija tikko, jūlijā, Helsinkos tikušās pirmajā četru valstu ārlietu ministru konferencē) nāca klajā ar kopīgu notu, aicinot Krieviju pilnībā izpildīt miera līgumu. Krievija notu neņēma vērā, taču saredzēja tajā Polijas veidoto jauno valstu “fronti” pret sevi. Zīmīgi, ka Meierovics interpretēja Helsinku konferences lēmumus ļoti uzmanīgi, uzsverot to, ko konference **nebija** panākusi (kamēr Lietuva nav atrisinājusi robežstrīdu ar Poliju, lielā Baltijas Savienība nav iespējama), nevis to, ka konferencē bija notikusi domu apmaiņa par attiecībām ar Krieviju, kura nepildīja visas miera līguma saistības.³² Poļi, savukārt, uzsvēra tieši to, ka konferences dalībvalstis ir nolēmušas stingri atbalstīt viena otru gadījumos, kad Krievija nepildīs miera līgumu saistības.³³ Tas, kas Helsinkos patiešām bija noticis, bija informācijas apmaiņa, ne vairāk, par attiecībām ar Krieviju un bija izteikta gatavība diplomātiski atbalstīt vienu otru, galvenokārt, miera līguma saimniecisko pantu izpildes jomā. Latvijas cīņa par šo pantu izpildi aizņēma gandrīz visus divdesmitos gadus un bija diezgan nesekmīga; tika atgūts ne vairāk par vienu procentu no iekārtām, kuras bija izvestas Pirmā pasaules kara laikā; reevakuācijai tika pieteikti 185 uzņēmumi, atgūti – tikai 42. Latvijas aktivitātes līguma saimniecisko pantu izpildes jomā 1921. gada vasarā Krieviju kaitināja un tās rīcība bija atbilstoša Maskavas ierašām: 1921. gada 5. septembrī 13 Latvijas vēstniecības Maskavā apmeklētāji – latviešu bēgļi Krievijā, kuri bija apmeklējuši vēstniecību, meklējot atbalstu savu zaudēto īpašumu atgūšanā un ātrākā reevakuācija, tika aizturēti, izejot no vēstniecības un nogādāti uz Lubjanku, uz čeku, kur viņi tika pakļauti iebiedējošai nopratināšanai.³⁴

Negaidīti 1921. gadā miera līguma izpilde saistījās ar kārtējo politisko jautājumu – krievu emigrantu aktivitātēm Polijā un Baltijas valstīs. Ja Krievijas stratēģiskais uzdevums bija nepieļaut Baltijas Savienības ar Polijas piedalīšanos izveidi, tad Maskavas taktiskais mērķis bija nepieļaut “balto krievu” darbību sev kaimiņos. Pirmā tiešo saikni starp miera līguma izpildi un pretpadomju krievu atrašanos savā teritorijā izjuta Polija. 1921. gada 18. marta miera līgumam klāt bija pievienoti desmit ārkārtīgi sarežģīti pielikumi, kuri noteica līguma saimniecisko pantu realizāciju.³⁵ Polija cerēja, ka Krievija, īstenojot līgumu un šos pielikumus, izmaksās Polijai aptuveni 100 miljonu

zelta rubļu (30 – kā daļu no Krievijas zelta fonda; Latvija, kā jau rakstīju, nebija spējusi panākt tādas Krievijas saistības; 29 – par izvesto dzelzceļa inventāru; 40 – par citām izvestām vērtībām). Tikko līgums bija parakstīts, kā Krievija sāka izvirzīt politiskus noteikumus tā izpildei: Polijai jāpadzen no savas teritorijas pretboļševistiskie krievi (to patiešām paredzēja līguma 5. pants). Sākot ar jūliju diplomātiskais konflikts ieguva arvien emocionālākas formas; kaislibām augot, septembrī Polija jau piedraudēja ar tikko nodibināto diplomātisko attiecību saraušanu, ja Krievija nekavējoši neizpildīs līguma saimnieciskās saistības; krievi nelokāmi uzstāja uz lielinieku pretinieku izraidīšanu, kā priekšnoteikumu Krievijas saistību izpildei. Diplomātiskais konflikts ilga līdz oktobrim; Polijas Finanšu ministrija, apzinoties valsts dramatisko ekonomisko stāvokli, spieda uz Ārlietu ministriju, aicinot ņemt vērā Krievijas prasības. Lietas kļuva vēl drūmākas, no Polijas viedokļa, kad Krievija atsauca pasūtījumus Polijas uzņēmumiem. Polijas industrija, īpaši – tekstilrūpniecība, kura bija uzplaukusi cariskās Krievijas apstākļos, tagad, zaudējusi plašos Krievijas tirgus, mocījās depresijā. Krievija, tūlīt pēc miera līguma parakstīšanas, deva dažus pasūtījumus Polijas uzņēmumiem, radot Polijā nepamatotas cerības uz zaudēto tirgu atgūšanu. Tiklīdz Polija neizrādīja gatavību ātri izpildīt Krievijas politiskās prasības “balto” krievu un ukraiņu jautājumā, tā pasūtījumi tika atsaukti, radot poļu uzņēmēju spiedienu uz Ārlietu ministriju, ar nolūku atgūt zaudēto.

7. oktobrī Varšava kapitulēja un parakstīja vienošanos ar Krievijas pilnvaroto lietvedi Ļ. Karahanu (Dmovska – Karahana protokols; Dmovskis bija Polijas ārlietu ministra vietnieks). Polija apņēmas divu nedēļu laikā izsūtīt 19 pretpadomju aktīvistus, ieskaitot Pilsudska pašus uzticamākos un nelaimīgākos sabiedrotos B. Savinkovu, S. Bulaku-Balahoviču un S. Peļuru, kā arī Latvijā bēdīgi slaveno A. Dērentālu. Krievija, savukārt, apņēmas, ne vēlāk par 20. oktobri, nomaksāt pirmo iemaksu – desmit miljonus un sākt divpusējo ekonomisko attiecību komisiju darbu. Līdz 20. oktobrim visi antiboļševistiskie līderi Poliju tomēr nebija atstājuši; Krievija uz to atbildēja ar naudas nepieģādāšanu³⁶ (“baltie” krievi beidzot atstāja Poliju 28. oktobrī; 1. novembrī Krievija nomaksāja apsolīto daļu). Krievija vērtēja Dmovska – Karahana protokolu kā savu politisko uzvaru un Pilsudska personīgo zaudējumu; turpmāk Maskava uzskatīja protokolu par miera līguma neatņemamu pielikumu, kura izpildei tika pievērsta neatslābstoša vērība. Protokols uzstādīja jautājumu, kuru pilnībā nespēja atrisināt ne Polija, ne Latvija – reģiona valstis, kurās bija lielākais krievu emigrantu skaits; jautājums bija: kā savienot miera līgumu (vai, precīzāk sakot, to, kā līgumus interpretēja Maskava) izpildi ar krievu emigrantu – kā jebkura cita emigranta – tiesībām uz politisko patvērumu un vārda brīvību.

Krievijas – Polijas incidents padarīja tramīgu arī Latvijai: jau 13. augustā Krievija bija oficiāli paziņojusi, ka krievu emigranti Latvijā gatavo terora aktus pret “..ārvalstu misijām..”³⁷ 1921. gadā krievu emigranti jau bija izklīduši pa visu pasauli; daudzās valstis veidojās dažādi politiskie centri, kuri atspoguļoja emigrācijas neapraķstāmo pretrunīgumu: no stūrgalvīgiem monarhistiem līdz eseriem un meņševikiem. Daudzi kala bezspēcīgus un fantastiskus plānus par Krievijas “atbrīvošanu” – pilnīgi neiespējamus, kopš Ļeņins iedeva zemniekiem zemi. Daudzi vienkārši pagrima. Vācijā

viņi ātri atrada kopēju valodu ar bijušajiem bermontiešiem no Latvijas un jaunajiem nacistiem.³⁸ Daudzie centri centās izstiept savus taustekļus uz Latviju. Emigrantu skaits Rīgā (līdzās jau tā lielajai krievu kopienai) bija tik ievērojams, ka divdesmito gadu sākumā ārzemju presē nereti varēja lasīt aprakstus, kuri Rīgu vēl raksturoja, pēc izskata, kā krievu guberņas pilsētu. 1921. gada 29. maijā Bavārijas kūrortpilsētā Reihenhallē notika krievu monarhistu kongress, kurā Latvijas monarhistus pārstāvēja firsts A. Līvens (tobrīd vēl dzīvoja Parīzē) un pulkvedis Vasilijis Sergejevs. Kongress izveidoja “Augstāko Monarhistisko Padomi”, kura turpmāk sasauca regulārus saietus – augoši antisemitiskus; Latvijā padomi “oficiāli” pārstāvēja bijušais Judeniča pulkvedis Ivans Lukins – no Latvijas interešu viedokļa viena no visnepatīkamākām personām krievu emigrantu vidū, noskaņots uz terora aktu plānošanu pret padomju diplomātiem Rīgā, kurš, vienlaikus, neatteicās arī no ziņu piegādāšanas Želigovska “Vidus-Lietuvai”. Tikpat nepatīkams bija Savinkova (vārdos Savinkovs atšķīrās no monarhistiem ar to, ka atzina Baltijas valstu neatkarību; jāšaubās, vai tā bija patiesa nostāja) galvenais pārstāvis Latvijā pulkvedis A. Laimings, kurš arī nēsājās ar terora iecerēm; Pitalovas (Abrenes) apkaimē slapstījās cits viņa ciņu biedrs – pulkvedis Aleksejs Danilovs, kurš arī sagādās Latvijai ne mazums raižu vēl attālākā nākotnē. Sākot ar oktobri, patrenkāti Polijā, savinkovieši aktivizēja darbību Rīgā Viktora Ivanova vadībā. Bijušo cara armijas virsnieku solidaritātes paliekas nodrošināja viņiem vismaz dažu Latvijas armijas vecāko virsnieku morālu atbalstu (pulkveža Gustava Franča un ģenerāļa D. Sīmansona vārdi figurēja politiskās policijas materiālos).³⁹ Monarhistu darbību Latvijā koordinēja speciāls birojs Dancigā, kurš uzturēja sakarus ar bijušā Mežotnes firsta A. Līvena sievu Elzu, kura nekad nebija atstājusi Latviju. 1921. gada oktobra beigās Latvijā atgriezās arī pats Līvens – viņa liktenis bija viens no uzskatāmākajiem piemēriem, cik negaidīti pavērsieni bija piemeklējuši krievu aristokrātijas ziedu. Latvijā nebija otra tik dižciltīga aristokrāta kā viņš – no Katrīnas Otrās rokām ģimene bija saņēmusi reto firsta titulu; Līvena rados bija Saltikovi, Gagarini, Šuvalovi; Līveni bija piedalījušies krievu caru audzināšanā. Pēc 1917. gada tam vairs nebija nekādas nozīmes. 1919. gada janvārī Līvens sāka formēt Latvijā savu karavīru nodaļu, kura cīnījās nevis par brīvu Latviju, bet –pret lieliniekiem, par labu “baltajai” lietai. Smagi ievainots 1919. gada 24. maijā pie Ropažu stacijas, viņš tomēr atkopās un jūlijā atsāka kaujas, ar savu nelielo korpusu, Judeniča armijas sastāvā, ārpus Latvijas. “Balto” krievu gals viņu noveda Parīzē, kur firsts kļuva par vienkāršu automobiļu garāžas īpašnieku – triviāls gals daudzu aristokrātu dzīvē. 1921. gada rudenī Līvens bija atpakaļ Latvijā; viņš bija uzticīgs nedalāmās “baltās” Krievijas idejai un nekad nepieņēma, savā apziņā, neatkarīgo Latviju. Pateicoties viņam, Latvijas provinciālie monarhisti ieguva plašus sakarus ar Judeniču, Rodzjanko, Glāzenapu, Biskupski un citiem monarhistu vadoņiem Eiropā. Līvena atgriešanās radīja nemieru Latvijas drošības iestādēs – vietējie monarhisti saistīja lielas cerības ar viņu; Latvijai tas varēja tikai radīt nepatīkšanas attiecībās ar Krieviju.

1921. gadā daļa no “balto” krievu aktīvistiem Latvijā jau bija atraduši savu nodarbi: viņi piegādāja informāciju par emigrantiem jebkurai vēstniecībai, kura vēlējās to pirkt, nereti – par smieklīgi mazu summu; vairākus savervēja Latvijas drošības dienestī.

Cits viņu darbības virziens, kuram bija pat plašākas starptautiskas atskaņas, bija dažāda veida viltotu dokumentu izgatavošana un to piegādāšana katram, kas bija gatavs tos ņemt. Slavenāko bandu Latvijā vadīja bijušais Judeniča virsnieks Dmitrijs Smirnovs, kurš ieradās šeit 1920. gadā; viņš un viņa līdzgaitnieki Jurijs Dembovickis (arī Judeniča virsnieks un "Baltā Krusta" biedrs), B. Pavlovskis, M. Ivanovs, M. Boļšesolskijs bija lielākie afēristi viltoto dokumentu izgatavošanā visā Baltijā.⁴⁰ Demboveckis specializējās Kominternes dokumentu viltošanā un pārdošanā; iespējams, tieši viņš vai kāds cits no Smirnova bandas radīja slaveno "G. Zinovjeva vēstuli", kura 1924. gadā veicināja britu pirmās leiboristu valdības sakāvi vēlēšanās.⁴¹ 1921. gada decembra sākumā Latvijas politiskā policija deva pirmo triecienu "balto" krievu avantūristiem: tika apcietināta pulkveža Lukina grupa sešu cilvēku sastāvā; visi tika izraidīti no valsts. Īslaicīgi tika apcietināts un izraidīts no Parīzes iebraukušais monarhistu sakarnieks Ļevs Urusovs (abi viņi – Lukins un Urusovs – bija baudījuši Francijas vēstniecības Latvijā labvēlību)⁴². Politiskā policija sāka pievērst lielāku uzmanību pierobežas tirdzniecības punktiem ar Krieviju (skat. apakšnodaļu par tirdznieciskajām attiecībām), kuros centās iefiltrēties monarhisti, lai tos izmantotu savu cilvēku un literatūras iesūtīšanai Krievijā. Policijas aktivitātes, tomēr, joprojām, bija nepietiekošas; jau 1921. gada beigās no Latvijas noteikti bija jāizsūta arī savinkovietis A. Laimings (arī viņš baudīja Francijas vēstniecības labvēlību). "Balto" krievu aktivitātes bija jāapkaro ne tāpēc, lai apmierinātu padomju Krieviju, bet tāpēc, ka pretlielinieciskie krievi, paši, vai čekistu iespaidoti – provokatoru skaits emigrantu organizācijās bija neskaitāms – varēja īstenot terora aktus, kurus, savukārt, Krievija izmantotu attiecību saasināšanai ar Latviju. Vienlaikus, protams, jāatzīmē, ka apcietinot vai izsūtot krievu emigrantus, kuru darbība pārkāpa Latvijas likumus vai miera līgumu ar Krieviju, Latvija neiegūva ilgtermiņa drošību attiecībās ar Krieviju.

Daudz nozīmīgāki bija 1921. gada rudens panākumi cīņā pret LKP teroristisko nodaļu. Ja gada sākumā tai bija četras bandas Latvijā, tad jau septembra beigās tā tika gandrīz pilnībā sagrauta; teroristu vadītājs M. Čučē (A. Puriņš-Upmalis), kurš bija personīgi nošāvis politiskās policijas uzraugu, tika apcietināts. Tas bija ieguvums ne tikai no iekšējās drošības viedokļa; tam bija sava loma Latvijas attiecībās ar Krieviju. Lai arī LKP nekādu sacelšanos izraisīt nespēja un Krievija negatavojās iebrukt Latvijā, tomēr Maskava turpināja atbalstīt komunistiskos teroristus un vienmēr varēja paļauties uz viņiem, vajadzības gadījumā, jebkuras provokācijas īstenošanai. LKP teroristiskās organizācijas gandrīz pilnīga sagraušana nebija pati nozīmīgākā, bet, tomēr, Maskavas neveiksme. Latvijā gan vēl darbojās viena no vecākajām komunistu bandām, kuru 1920. gada jūlijā izveidoja no Krievijas iesūtītais Nikolajs Kars ("Otto Caune", "Žoržs"), bijušais Novgorodas milicijas priekšnieks. Terors, spiegošana, un, jo īpaši, viltotas naudas izgatavošana, bija bandas galvenā nodarbošanās. Krievijā, Pleskavas guberņā, Latvijas pierobežā, Pankratovas ciemā izveidotais īpašais punkts ("osobij punkt") Alekseja Sergejeva vadībā, kurš kontrolēja bandītu iesūtīšanu Latvijā, joprojām bija aktīvs. LKP Ārzemju Birojā Pleskavā Jēkabs Zile, bijušais komunistiskās partijas Alūksnes apriņķa vadītājs 1919. gadā, koordinēja teroristu darbību Latvijas pierobežā un viltotas naudas iepludināšanu; pat ar savu galveno sakarnieku Georgu Lemesi,

kurš nogādāja uz Rīgu komunistisko literatūru un instrukcijas, viņš norēķinājās ar viltotu naudu. Zīles vadītās bandas bija lielākās un bīstamākās, kopš Kretuļa bandītu likvidēšanas; vienā pašā dienā, 1921. gada 1. oktobrī, Zīles bandīti veica piecas laupīšanas Lubānas un Alūksnes apkaimē.⁴³

2. Konferenču gads: 1922.

1922. gads bija pirmais un pēdējais, visā divdesmito gadu laikā, kurā Krievijas attiecības ar Baltijas valstīm kopumā un Latviju atsevišķi bija tik daudzveidīgas. Tās ietvēra sevī abu pušu nostāju pret Eiropas lielās politikas jautājumiem, Dženovas konferences priekšvakarā un tās gaitā. Šajā jomā, īslaicīgi, iezīmējās abu pušu šķietama vienotība. Cits aspekts bija Krievijas un Baltijas valstu nostāja pret reģionālo drošību – pret Baltijas Savienības projektiem. Tas bija jau “vecs” jautājums, kura isajā un neveiksmīgajā vēsturē 1922. gads bija nozīmīgs: neatgriezenisku neveiksmi piedzīvoja mēģinājumi izveidot kaut vai kādu, pat – ne militāri – politisku, aliansi Baltijā, kura ietvertu vismaz četras dalībvalstis. Vēl cits Krievijas – Baltijas attiecību līmenis bija bilaterālās attiecības, kuras, no vienas puses, iespaidoja Krievijas attiecības ar Eiropas lielvalstīm un Poliju un baltiešu attiecības ar Rietumiem un Poliju; no otras puses, bilaterālajās attiecībās pastāvēja virkne sīkāku jautājumu – nenovēršamu sīku politisku konfliktu avots, kuri tomēr nepārauga krīzēs. Gan blakus, gan vienlaikus ar tiem pastāvēja savstarpēji izdevīga saimnieciska sadarbība. Tiesa, visi šie Krievijas – Baltijas attiecību līmeņi – no lielās Eiropas politikas jautājumiem līdz bilaterāliem konfliktiem – bija pastāvējuši jau kopš 1919.–1920. gada. 1922. gada ipatnība tomēr bija tā, ka praktiski viss gads pagāja vienās konferencēs vai to sagatavošanā, vienai beidzoties, citai jau tuvojoties, vienai ietekmējot otru.

Hronoloģiski pirmā bija Polijas, Somijas, Igaunijas un Latvijas konference Varšavā, 1922. gada 13.–17. martā, kura notika pirms lielās Dženovas konferences un kuru nopietni iespaidoja cerības, kuras visa Eiropa saistīja ar Dženovu, Krievijas eventuālu atdzimšanu un integrāciju Eiropas saimnieciskajā telpā. Tieši konferences pirmās dienas laikā, 13. martā, galīgu neveiksmi piedzīvoja kārtējais mēģinājums izveidot defensīvu aliansi Baltijā, vērstu pret eventuāliem draudiem no Krievijas. Tas bija otrais un pēdējais Polijas – Somijas savienības pieteikums, improvizācija, kura negaidīti parādījās 1922. gada sākumā. Vēl pavisam nesen, 1921. gada vasarā, ne Polija, ne Somija neplānoja militāri politiskas alianses. Pēkšņā, pārspīlētā draudu izjūta, kura Somijā parādījās pēc konflikta ar Krieviju Austrum – Karēlijas dēļ (Krievija bija solījusi tai autonomiju, kura netika dota un no tā cēlās karēju bruņotā pretestība, kuru Somija neatbalstīja tieši, bet kurā iesaistījās somu brīvprātīgie) radīja īslaicīgu, gaisīgu iekšpolitisko konsensusu Somijā ārpolitikas jomā; pat somu sociāldemokrāti, uz īsu brīdi, nebija atklāti naidīgi savienībai ar Poliju – vienīgo valsti, kura varētu būt nodēriģa krievu draudu atvairīšanai. 1922. gada februārī tika nolemts ievadīt sarunas ar Varšavu; iniciatīva piederēja somiem. Pret somu – poļu sarunām nenogurstoši, bet nesekmīgi, iestājās Latvijas sūtņis Helsinkos K. Zariņš: “..es pastāvīgi brīdināju i Holstiju

i Antantes sūtņus no šāda soļa.”⁴⁴. Zariņš stipri pārspilēja Polijas iespaidu uz Somijas ārpolitiku un gandrīz tik pat stipri pārspilēja somu it kā esošo labvēlību pret sadarbību ar baltiešiem. Viņš lobēja Helsinkos – bez skaidrām Meierovica norādēm to darīt – sekojošu variantu: Somijas, Igaunijas un Latvijas “trejsavienību”, kura tobrīd somus nopietni neinteresēja tieši tāpēc, ka tā nebūtu pretspars krievu draudiem, kuri, nepamatoti, tobrīd viņus uztrauca. Polijā somu ideja guva atsaucību ne tik daudz ārlietu ministra Šķirmunta sirdī, cik Polijas armijas aprindās, kur to īpaši lobēja Pilsudska favorīts, jaunais un ambiciozais J. Beks. 1922. gada februārī – marta sākumā slepenās sarunās Helsinkos Polijas vēstnieks Mihals Sokoļņickis un somu ārlietu ministrs R. Holstijs izstrādāja militāri politiskas alianses projektu, kuram pamatā tika likts Polijas – Rumānijas 1921. gada savienības līgums; likās, ka vecā poļu ideja par savienību “no jūras līdz jūrai” gūst piepildījumu topošā trīspušu kombinācijā: Rumānija, Polija, Somija. Lielā mērā savienības projekts bija trīs cilvēku – Holstija, Sokoļņicka un ģenerāļa Oskara Enkela, somu ģenerālštāba priekšnieka – personīgās politikas auglis. Latvijas vai Igaunijas iespējamu pievienošanās projektējamai aliansei noraidīja visi poļi, bez izņēmuma, ieskaitot ārlietu ministru Šķirmuntu, kurš, vismaz daļēji, simpatizēja R. Dmovska nacionālajiem demokrātiem, bija skeptisks jautājumā par Igaunijas, Latvijas un Lietuvas nākotni un nevēlējās pārlieku kaitināt Krieviju. Lai arī Polijas – Latvijas attiecību vēsākais posms tika pārvarēts 1921. gada beigās un jaunais Polijas vēstnieks Dr. Vitolds Jodko-Narkevičs ieradās Latvijā kā samierināšanās simbols, militāri – politiska alianse ar Latviju Poliju neinteresēja.

Taču, ja Somija bija brīva plānot, ko tā acumirkli iedomājas, Polija tāda nebija – tai bija jāsaņem sava patrona – Francijas – atļauja. Jau pirmie kontakti ar Francijas premjerministru R. Puankarē un armijas virspavēlnieku F. Fošu deva poļiem negaidītu atbildi: plānotā alianse tika noraidīta, kā tāda, kura nevajadzīgi provocēs Maskavu, izlīgums ar kuru nekad neizzuda no Parīzes stratēģisko ieceru redzesloka. Vēl vairāk Franciju nodarbināja plānojamās alianses iespaids uz Polijas spējām īstenot poļu – franču 1921. gada februāra aliānsi, kurai bija tikai viens mērķis – savaldīt Vāciju, ne – Krieviju. Polijas – Somijas savienība, īpaši, ja tā iegūtu militārās alianses (uklad wojskowy) formu, neko nedotu Francijas drošībai pret Vāciju, kaitinātu Maskavu un novirzītu Polijas uzmanību uz Somijas – Krievijas attiecībām, vājinot poļu – franču alianses pretvācu ievirzi. Franči nevēlējās poļu – somu aliānsi arī tāpēc, ka tā noteikti izraisītu britu nepatiku, tieši tajā brīdī, kad abas valstis, Francija un Lielbritānija, centās saskaņot savu pieeju gaidāmajai Dženovas konferencei un eventūālajam franču – britu garantijas līgumam. Francijai nekas nebija pretim Polijas iespaids pieaugumam Baltijā, bet – ne saistošu aliānšu veidā. Tieši dienā, kad sākās Varšavas konference, 13. martā, Francija uzlika galīgo veto Polijas aliansei ar Somiju, kas nebija liels sarūgtinājums Šķirmuntam Polijā, bet bija smags trieciens Holstijam Somijā.⁴⁵

Varšavas konference sākās laikā, kad “tilta” un “barjeras” tēli blīvi apdzīvoja preses slejas un bieži ciemojās politiķu runās, taču “tilti” un “barjeras” nebija vienīgie, kas nodarbināja reģiona valstis, bet, ja nodarbināja – tad “tilti” ne retāk kā “barjeras”. Lai arī drošības jautājumi, no ilgtermiņa viedokļa, bija svarīgākie jauno valstu dzīvē,

tie nebija vienīgie; ārpolitika netika un nevarēja tikt reducēta tikai uz tiem, īpaši – uz to tradicionālo risinājumu, drošību ar alianšu palīdzību. Milzīgs skaits citu jautājumu nodarbināja katru no gaidāmās Varšavas konferences dalībvalstīm, Poliju ieskaitot. Šķirmuntu nodarbināja, galvenokārt, Krievijas–Polijas miera līguma izpildes gaita un negaidītais jaunais skandāls, saistīts ar krievu emigrantiem Polijā, kurš izcēlās burtiski divas dienas pirms Varšavas konferences, kad Krievija, 11. martā, iesniedza Polijai visdraudīgāko notu kopš miera parakstīšanas brīža (skat. – turpmāk). Krievija ne tikai demonstratīvi koncentrēja karaspēku uz Polijas robežas, bet pat piedraudēja iebrukt Polijā, ja “baltie” krievi, kuri bāzējās Polijā, nepārtrauks savu darbību pierobežā. Jau pirms notas saņemšanas Šķirmunts bija norūpējies par Krievijas nostāju; gaidāmai Varšavas konferencei nav nekādu pret Krieviju vērstu ieceru un tajā netiks dibinātas nekādas alianses – tā Šķirmunts informēja Krievijas pilnvaroto lietvedi Karahanu neilgi pirms konferences. Karahans esot uztvēris Šķirmunta teikto ar izpratni, ministrs paziņoja Latvijas sūtnim Polijā Mārtiņam Nukšam.⁴⁶ No svara nav tas, vai Karahans to tieši tā arī uztvēra; no svara ir tas, ka Šķirmunts precīzi raksturoja Polijas un – jo īpaši savu personīgo – nostāju konferences priekšvakarā (viņš bija pazīstams Polijā ar savām lielajām cerībām uz gaidāmo Dženovas konferenci un Krievijas “integrāciju” Eiropā; Pilsudskis, toties, bija ļoti skeptisks attiecībā uz Dženovu un sadarbību ar Krieviju). Tagad, kad tika saņemta šī nesavaldīgā krievu nota, Šķirmunts bija norūpējies vēl vairāk. Skaidrs, ka padomju notas tonis bija tieši saistīts ar tuvojošos Varšavas konferenci: antibolševistiskie krievi nebija veikuši 1922. gada sākumā neko tik graujošu, lai izraisītu tādus Maskavas draudus. Tas, ka Karahans bija aizbraucis uz Maskavu, uz konsultācijām un ilgstoši nebrauca atpakaļ, radīja Varšavā jaunas bažas. Tagad, kad poļiem bija gan franču veto aliansei ar Somiju, gan Krievijas draudi, Šķirmuntam nebija nekādas vēlēšanās konferencē būvēt alianses. Pie tam, visiem Polijas ārpolitikas jautājumiem pāri, galu galā, gūlās gandrīz finansiālās katastrofas ēna un cerības uz Dženovas, nevis, Varšavas, konferences palīdzību.

Nekad Latvija nebija tik tālu no alianšu būvniecības, kā 1922. gada pavasarī; kad 10. martā jaunais Krievijas vēstnieks Latvijā K. Jureņevs iesniedza akreditācijas rakstu Čakstem, Satversmes Sapulces priekšsēdētājs teica: abu valstu savstarpēju tuvināšanos “..mums visiem raksta priekšā politisko un saimniecisko interešu kopība..”. Tā nebija tikai diplomātiska laipnība; tā bija pārliecība. Būvēt alianses nebija prātā arī Meierovicam un A. Pīpam, Igaunijas ārlietu ministram; pat vairāk – viņi abi iestājās par Krievijas uzaicināšanu uz Varšavas konferenci, lai kopā ar to apspriestu gaidāmos notikumus Dženovā.⁴⁷ Krievijas uzaicināšana nebija isti tas, ko vēlējās Šķirmunts – viņš gribēja attiecību ar Krieviju jautājumus pārspriest bez pašas Krievijas dalības, Varšavas konferenci uzdodot par Helsinku konferences turpinājumu. Meierovica un Pīpa uzstājības rezultātā uzaicinājums Krievijai tomēr tika aizsūtīts, burtiski pašā Varšavas sanāksmes priekšvakarā un uz to tika saņemts atteikums, motivēts ar uzaicinājuma nesavlaicīgu iesniegšanu. Skaidrs, ka atteikumam bija politiska daba – doties uz Varšavu krievi negribēja, kas nenozīmēja, ka viņi nevēlējās tikšanos kādā citā vietā. Pirmās konferences dienas bija veltītas tieši tam, kas bija

konferences nolūks: “..pirmā vietā noskaidrot attiecības ar Krieviju..”⁴⁸ Dalībvalstis vienojās – mutiski, bez rakstiska dokumenta pieņemšanas – atbalstīt Dženovā padomju Krievijas atzīšanu *de iure*; nepieļaut, lai tiktu aktualizēts jautājums par Baltijas un Polijas valstu daļu bijušās cariskās Krievijas parādos; censties panākt, lai Krievijas miera līgumi ar Poliju un Baltijas valstīm tiktu atzīti par līdzvērtīgiem Versaļas un citās pilis noslēgtajiem līgumiem (ši prasība cēlās no baltiešu un poļu nedrošības, ka viņu robežām, kuras fiksēja līgumi ar Krieviju, nav nekādu starptautisku garantiju; trīsdesmito gadu nogalē, kā jau rakstiju ievadā, Latvija sāka uzskatīt, ka 1920. gada miera līgums ar Krieviju ir pat pārāks par Versaļu, jo ir nevis uzspiests, bet abu pušu brīvas rīcības rezultāts). Konferences dalībvalstu analīzes spējas kļūboja: nekad Dženovas konferences sagatavošanas gaitā Rietumu lielvalstis nebija pat mājienu veidā likušas noprast, ka konference nodarbosies ar padomju Krievijas un tās kaimiņu miera līgumu “apstiprināšanu”. Varšavas konferences dalībvalstis pat pieņēma speciālu deklarāciju, kurā, Polijas ārlietu ministra Šķirmunta vārdiem runājot, izteica “.. viņu miermīlīgās tendences pret padomju Krieviju..”. Šķirmunts, kurš bija ievēlēts par konferences priekšsēdētāju, mēģināja iesniegt deklarāciju Krievijas vēstniecības Varšavā padomniekam Oboļenskim, kurš to nepieņēma: krievi izrādīja savu it kā neapmierinātību ar to, ka neesot laikus ielūgti uz konferenci.⁴⁹ Tā bija Krievijas spēle, domāta, lai veicinātu konferences dalībnieku vēl lielāku vēlēšanos sadarboties ar Krieviju.

Tad, kad Krievijas un Dženovas konferences jautājums tika izskatīts (ieskaitot informācijas apmaiņu par “balto” krievu aktivitātēm un miera līgumu izpildi), konferences nobeigumā Holstijs, Meierovics un Pīps pēkšņi uzstāja uz nepieciešamību konferences lēmumu – *Accord Politique* – papildināt vēl ar vienu pantu, kurā iekļaut kaut ko politiski nozīmīgāku. Bet ko īsti? Holstijs, bez savas valdības pilnvaras, vēlējās saglābt kaut ko no Polijas – Somijas alianses, kura bija mirusi, vēl īsti nedzimstot; Meierovics un Pīps gribēja dot konferences lēmumiem lielāku politisku svaru – citādi Akords būtu tikai solījumu un nodomu protokols, taču aliansi ar Poliju viņi nevēlējās. Meierovics neticēja Polijas robežu dzīvotspējai un vēlējās Akordu uzrakstīt tādā redakcijā, kas pieļautu arī Lietuvas pievienošanos tam. Lielā mērā Meierovica, tāpat kā Pīpa, nostāju ietekmēja gaidāmā Dženovas konference un Mazās Antantes (Čehoslovākija, Rumānija, Dienvidslāvija) aktivitātes Dženovas priekšvakarā; nav brīnums, cik bieži tika runāts par it kā topošo “Baltijas Antanti”, lai Baltijas valstis Dženovā izskatītos iespaidīgākas, gandrīz kā “bloks” un ar tām rēķinātos lielvalstis, kaut vai tik daudz, kā ar Mazo Antanti. Atšķirībā no Holstija, Meierovica un Pīpa, Šķirmunts nevēlējās neko un bija apmierināts ar to konferences lēmuma projektu, kurš parādījās presē jau pirms 17. marta un kurā nebija septītā panta. Viņam šķita, ka pats Varšavas konferences sanāksšanas fakts vairo Polijas izredzes Dženovā. Vienīgais, kas varēja rasties no tik pretrunīgām nostājām, bija Akorda vēl viens pants, šis septītais, kurš paredzēja, ka gadījumā, ja viena no Akordu parakstījušajām valstīm kļūst par neizprovocētas agresijas upuri, citas Akorda dalībnieces ieņems pret upuri labvēlīgu nostāju un veiks savstarpējas konsultācijas. Tas nebija nekas daudz vairāk par Tautu Savienības – kuras dalībvalstis bija visas Varšavas konferences dalībnieces –

statūtos paredzēto. Septītais pants nerādīja ne militāri – politisku, pat – ne vienkārši politisku aliansi; panta valoda bija izplūdusi, saistības – neprecīzas. Nav divaini, ka Meierovics, vaicāts par tā nozīmi, uzsvēra panta tuvumu Tautu Savienības statūtiem, ne – precīzas alianses saistībām. Meierovicam likās, ka “labvēlīgais stāvoklis” (“*une attitude bienveillante*”) pret upurī (divaini, ka konferences dalībvalstis uzskatīja par nepieciešamību uzsvērt, ka attieksme pret upurī būs labvēlīga; tas skanēja tā, it kā būtu jāizkriedē šaubas par to, ka attieksme varētu būt arī nedraudzīga) – morāls solījums, ne vairāk – varētu tikt īstenots praksē kā “ekonomiskā blokāde pret uzbrucēja valsti”.⁵⁰ Patiesībā tomēr Varšavas konference neapsprida nekādas ekonomiskās blokādes iespējas, gluži otrādi – tā apsprieda “tilta” iespējas starp Krieviju – potenciālu agresoru, pret kuru blokāde it kā tiktu īstenota – un Vāciju, kura arī varēja, vismaz teorētiski, kļūt par agresoru, bet ar kuru visas konferences dalībvalstis centās izvērst visplašākos ekonomiskos sakarus. Nav divaini ka nedaudz vēlāk, 31. martā, kad Varšavas Akords tika ratificēts Latvijas Satversmes Sapulcē, Meierovica partijas biedrs, Latviešu Zemnieku Savienības frakcijas priekšsēdētājs A. Klīve uzsvēra, ka pat Krievija var pievienoties Akordam, tik izplūdis tas bija. Tas, no kā cieta Baltijas valstis un pat Polija, bija tieši tas, no kā mazām vai vidējām valstīm bija jāizvairās: no ārpolitisko mērķu, taktisko un stratēģisko, vairošanās un saskaldīšanās. Gribējās būt par “tiltu” un uzturēt labas attiecības ar Krieviju; gribējās arī kaut kādu barjeru un sadarbību ar Poliju, bet ne pārāk ciešu; gribējās arī iesaistīt sadarbībā Lietuvu; gribējās arī sadarbību ar Somiju. Tika mēģināts viss pa druskai, nerasniedzot pa istam neko.

Nevis Krievija, bet Lietuva bija visvairāk uztraukusies par Varšavas konferences rezultātiem. Krieviju tie ne ar ko neapdraudēja; Lietuvu tie apdraudēja – politiski un morāli – ar Varšavas Akorda dalībvalstu apņemšanos savstarpēji atzīt visu Akordu parakstījušo valstu robežas, kuras noteica to miera līgumi ar Krieviju, t.sk. – Polijas austrumu robežu. Lietuva izvērta drudzainu kampaņu pret Akordu, koncentrējoties uz Varšavas konferences vājāko posmu – Somiju un Holstiju personīgi, izplatot baumas, ka viņš visu konferences laiku ir bijis smagi piedzēries un dzērumā parakstījis tik nelāgu līgumu, kuram, bez tam vēl, ir slepens pielikums, kurš atdod Baltiju “Polijas hegemonijai”. Holstijs patiešām bija pazīstams kā tāls no atturības, Somija bija sausā likuma zeme, kurā lietuviešu baumām bija arī noiets. Latvijā nebija sausā likuma un neviens neinteresējās par patērēto alkoholu Varšavā, taču arī Latvijā lietuvieši nenogurstoši konspirēja pret Akordu (“...visi šie piedraudējumi izrēķināties un pārmācīt mūs gan ar Krievijas, gan Vācijas palīdzību..” – tā par Lietuvas nostāju rakstīja Latvijas prese⁵¹).

Krievijas oficiālā reakcija uz Varšavas konferences lēmumiem bija ļoti mērena; Krievijai rokās bija kārtis – tranzīts un cerību uz ekonomisko sakaru paplašināšanu veicināšana, kuru Lietuvai nebija. Konference Krievijai, protams, nepatika, ne tik daudz tās lēmumu dēļ, bet tāpēc, ka katru konferenci ar Polijas piedalīšanos Maskava vērtēja kā nevēlamā Varšavas un aiz tās stāvošās Parīzes iespauda pieaugumu Baltijā. Divas dienas pirms konferences atklāšanas, 11. martā, oficiālais laikraksts “Izvestija” paziņoja, ka Francija vēlas dibināt savas kara flotes bāzes Baltijā un atbalsta krievu baltgvardu aktivitātes Latvijā.⁵² Latvijas Ārlietu ministrijas sākotnējā reakcija, kā tas

jau bija pierasts, bija nervoza, tā vietā, lai būtu pilnīgi vienaldzīga un neņemtu vērā katru krievu apzināti provokatīvo apgalvojumu. Ārlietu viceministrs V. Salnais deva rīkojumu vēstniekam Maskavā E. Feldmanim pieprasīt audienci pie Čičerina un iesniegt notu, kurā uzsvērt, ka “..mēs uzskatām šādus rakstus kā ļaunprātīgu apmelošanu oficiālā orgānā un ļaužu masu kūdišanu pret Latviju..”⁵³. Skaidrs, ka “ļaužu masas” Krievijā ļoti maz interesējās par Latviju, taču nota tika iesniegta Čičerinam 18. martā, jau pēc konferences beigām. Komisāra un vēstnieka sarunai bija rituālas darbības raksturs: Čičerins pārmeta Latvijai krievu emigrantu atbalstu, Feldmanis pārmeta Krievijai miera līguma saimniecisko pantu nepildīšanu. Čičerinam nebija vēlēšanās sīko incidentu uzpūst; Dženovas konferences priekšvakarā Krievijai nebija par ļaunu sadarbība ar Baltiju; “konflikts” ātri izdzisa. Pat Maskavas reakcija uz Meierovica devīgajām intervijām poļu presei, pēc Varšavas konferences, bija savaldīga, lai arī nav šaubu, ka intervijas tai nepatika.

Meierovics mīlēja sniegt intervijas un žurnālisti mīlēja ņemt intervijas no laipnā ministra; Meierovics mēdza teikt katram laikrakstam to, ko tas vēlējās dzirdēt; ne vienmēr tas bija vajadzīgs no Latvijas ārpolitikas interešu viedokļa. Ne tikai konferences pieticīgie lēmumi viņu apmierināja; viņš bija ļoti labvēlīgs pret Polijas presi galvenokārt tāpēc, ka tā bija viņam asi uzbrukusi iepriekšējā vasarā – kā poļu minoritātes Latvijā “apspiedējam” un tagad, būdams Varšavā, viņš vēlējās atjaunot savu labo slavu. Meierovics poļu presei pateica pietiekoši daudz: par to, ka Latvijai jāpiekopj vertikālā orientācija, kura garantēs mieru, nevis jāorientējas uz Krieviju vai Vāciju; par to, ka pastāv Krievijas draudi, bet attiecības ar Poliju ir ļoti labas. Pat M. Nukša, raksturojot poļu nostāju pret Meierovica – ne tikai ārlietu ministra, bet tobrīd arī ministru prezidenta – teikto, ļoti uzmanīgi atzīmēja, ka Polijā sastopami arī skeptiski jautājumi: vai tiešām Varšavas konference ir bijusi tik sekmīga un Latvijas – Polijas attiecības – tik labas?⁵⁴ (Intervijās Latvijas presei Meierovics bija daudz savaldītāks; vertikālās līnijas un krievu draudu vietā viņš uzsvēra Latvijas ieinteresētību, lai Dženovas konferencē Krievija tiktu iesaistīta Eiropas politiskajā un ekonomiskajā aprītē, bet Varšavas akorda 7. pantu vērtēja – par to jau rakstīju – kā tādu, kurš neuzliek lielākus pienākumus par nepieciešamību “..ieņemt pret cietēju labvēlīgu stāvokli..”⁵⁵).

Tikko Varšavas konference bija beigusī darbu, 17. martā, tā Krievija nolēma ņemt iniciatīvu savās rokās: visi konferences dalībnieki (plus vēl klāt Lietuva) saņēma ielūgumu ierasties Maskavā 22. martā, lai apspriestos par kopēju nostāju Dženovā. Tik ātri uz Maskavu doties tagad nebija gatavas Varšavas konferences dalībvalstis, lai arī to vairākums Krievijas piedāvājumu nekavējoši pieņēma pēc būtības. Lai vēl vairāk mudinātu baltiešus uz sadarbību, Krievija reaģēja uz Varšavas konferences lēmumiem ar rakstu “neoficiālajā” laikrakstā “Pravda” (lai ietaupītu sev kārtējo diplomātisko skaidrošanos ar Latviju vai kādu citu konferences dalībvalsti), kurā uzsvēra, ka tā vietā, lai draudzētos ar “lieliem plēsoņām” (t.i., ar Poliju, kura tomēr netika minēta vārdā), Latvijai, Igaunijai un Somijai vajadzētu orientēties uz “tiltu” starp Krieviju un Rietumiem un piedalīties Krievijas ekonomiskajā atdzimšanā.⁵⁶ Te arī bija “tilta” kārts, kuru Krievija izspēlēja pret Varšavu citā saietā – saņēmusi laipnu atteikumu tikties Maskavā, Krievija piedāvāja Rīgu, caur kuru Krievijas delegācija

gatavojās doties uz Dženovu. Krievijas piedāvājums glaimoja Meierovicam; ar gandarījumu viņš uzaicināja Krieviju, Somiju, Poliju, Igauniju, kā arī Lietuvu, uz Rīgu. Atteikums no Lietuvas bija tūlītējs – kopā ar Poliju tā nekur negribēja piedalīties; visas pārējas piekrita, lai arī somiem ideja speciāli tikties ar krieviem nebija tuvu sirdij. Konferencē bija jāsanāk Rīgā 29. martā.

28. marta vēlā vakarā vilciens ar divdesmit cilvēku lielo padomju delegāciju Čičerina vadībā pienāca Zilupē; neredzēti līdz šim drošības pasākumi tika veikti Latvijā, lai pasargātu padomju delegāciju no “balto” krievu terora aktiem (skat. turpmāk); tilti tika speciāli apsargāti, vilciens devās uz Rīgu “pēc ekstra vilciena saraksta”, nekur nepieturot, ar Latvijas sarglokomotīvi pa priekšu. Tas sasniedza Rīgu 29. marta rītā; stacijā nevienam nebija atļauts pulcēties; drošības pasākumu dēļ Čičerins tūlīt devās uz Krievijas vēstniecību. Rīgas konference ievēlēja par savu priekšsēdētāju Meierovicu un pieņēma rezolūciju, kurā izteicās par padomju Krievijas atzīšanu *de iure* Dženovas konferencē. Konferences dalībvalstis deklarēja uzticību visu strīdu izšķiršanai mierīgā ceļā – šī apņemšanās Latvijā tika vērtēta ļoti augsti, uzskatot, ka ar to Krievija ir atzinusi starptautiskas šķirējtiesas piemērošanu strīdu risināšanai, ko Krievija tomēr nebija atzinusi, uzskatot, joprojām šķirējtiesu par buržuāzisko valstu ieroci pret sevi. Konferences rezolūcija noteica, ka pierobežas joslās jāsamazina bruņotie spēki un jāizskauž jebkādu bandu darbība (šī rezolūcijas daļa cēlās no krievu – poļu konflikta “balto” krievu jautājumā tieši Varšavas konferences priekšvakarā).⁵⁷ Meierovics, komentējot Rīgas konferences rezultātus, bija pārliecināts, ka Krievijas, Polijas, Latvijas, Igaunijas un Somijas vidū ir izveidojušās attiecības, kurās “.. nav nekādu izredžu uz komplikācijām..” un visi “nedibinātie aizspriedumi” ir izkļiedēti.⁵⁸ Rīgas konferenci viņš un Latvijas pilsonisko politiķu vairākums vērtēja kā nozīmīgu papildinājumu Varšavas lēmumiem; it kā veidojās tas, ko mūsdienu valodā mēs sauktu par visus ietverošu drošību. Tobrīd, 1922. gada pavasarī, likās, ka visi ir apmierināti un visi ir iekļauti dažādās konstrukcijās: Varšavas konferencē – bez Krievijas, bet – noteikti ne ar skaidri definētām saistībām pret to; Rīgā – ar Krieviju. Gandrīz visi drošības aspekti it kā bija aptverti: politiskie, ekonomiskie (tos īpaši izcēla Rīgas konference), pat – militārie (Rīgas rezolūcija iestājās par atbruņošanos). Nevienš 30. martā, parakstot konferences rezolūciju, nešaubījās, ka tas, kas ir noticis Rīgā, patiešām ir konference, kuras dalībvalstis centīsies saskaņot savu darbību Dženovā.⁵⁹

Krievija cerēja, ka pēc Rīgas deklarācijas pieņemšanas Varšavas Akords Latvijas Satversmes Sapulcē var arī tikt neratificēts. Tā tas tomēr nenotika. 31. martā Sapulcē, ar lielu balsu vairākumu Akordu ratificēja, neskatoties uz sociāldemokrātu ļoti aktīvu pretestību. Viņi vērtēja Akordu kā aliansi ar Poliju, kura apdraud “tiltu” starp Krieviju un Rietumiem, pāri Latvijai; jebkurā Baltijas Savienībā, viņi uzstāja, ir jāiekļauj arī Krievija. Lieki atzīmēt, ka Akords nebija Baltijas Savienība, taču sociāldemokrāti, būdami tik lielā mērā noskaņoti par labu padomju Krievijai, to neredzēja vai nevēlējās redzēt. Nespēdami novērst Akorda ratifikāciju Latvijas Satversmes Sapulcē, viņi koncentrējās uz to pašu, uz ko lietuvieši – uz Somiju; aprīļa sākumā partijas Centrālās komitejas loceklis un viens no tās visprokrieviskāk noskaņotajiem locekļiem Klāvs Lorencs devās uz somu sociāldemokrātu kongresu Helsinkos, kur iestājās pret Akordu,

saņemot nama tēvu atbalstu.⁶⁰ Sociāldemokrāti vēlējās, lai Dženovā Meierovics piekoptu “horizontālo orientāciju”: “..dabīgākie “horizonti” ir, bez šaubām, politikai, kura iet no Latvijas uz rītiem..” (t.i., uz Krieviju. – A.S.). Lai arī visa LSDSP bija ļoti labvēlīga Krievijai, Ansis Buševics –vienu brīdi pat partijas priekšsēdis – izcēlās ar vēl lielāku noslieci uz Maskavu, uzstājot, ka cieša tuvināšanās padomju Krievijai ir jāpaskaidrina par tik pat svarīgu partijas uzdevumu, kā agrārās reformas īstenošana. Tik lielu noslieci nevēlējās partijas vadības vairākums, bet padomju pārstāvniecība Rīgā ievēroja lielo krievu draugu un Buševics kļuva par tās uzticības personu, ne gluži nesavtīgu.⁶¹

Lai arī Varšavas Akorda ratifikācija Satversmes Sapulcē nevarēja patikt Krievijai, tā turpināja slavēt Rīgas konferenci, nevis pelt Akordu. Krievijas pilnvarotais lietvedis Latvijā K. Jureņevs paziņoja: “..Ar gandarījuma sajūtu varu atzīmēt Latvijas draudzīgo lomu un ministru prezidenta Meierovica kunga labo gribu, uzņemoties iniciatīvu konferences sasaukšanā..”⁶² Ķildām, Maskavasprāt, nebija īstais laiks Dženovas priekšvakarā. Rīgas konferences dalībvalstu vienotība tomēr bija tikai šķietama un vislabāk to zināja Krievija. Maskavas mērķis Dženovā bija panākt ne tik daudz savu atzīšanu *de iure*, kā uzsākt plašus saimnieciskus sakarus ar Rietumiem, saņemt lielus kredītus un panākt kompromisu cara un pagaidu valdības Krievijas parādu jautājumā.⁶³ Padomju Krievijas saimnieciskais potenciāls bija tas, ko visi – no Ļeņina divdesmito gadu sākumā līdz Staļinam nākamajās desmitgadēs – uzskatīja par izšķirošu faktoru Krievijas ārpolitisko interešu nodrošināšanai, lai varētu runāt, vēlāk, ar Rietumiem citā, spēka valodā.

Apmierināts ar Rīgas konferences rezultātiem, Meierovics gaidīja Dženovu, pārliecināts, ka tā nevar “dot lielus pārsteigumus”⁶⁴. Negaidot pārsteigumus, viņš devās uz Itāliju, pa ceļam, Berlīnē, sniedzot kārtējo, lieko, interviju kādai krievu emigrantu – kadetu lapai “Ruļ”, kurā, atbilstoši sev, pateica to, ko intervētāji vēlējās dzirdēt: Rīgas konference nav devusi nekādus konkrētus rezultātus.⁶⁵ Patiesībā konferences lēmumus viņš vērtēja, kā jau rakstīju, augsti un bija pārliecināts, ka tie realizēsies Dženovā. Visi Krievijas partneri, varbūt, izņemot somus, iedomājās, ka Krieviju saista ar viņiem gan noslēgtie miera līgumi un oficiālas diplomātiskas attiecības, gan Rīgas rezolūcija, toties ar Vāciju Krieviju nesaista gandrīz nekas, abām valstīm pat nav pilnu diplomātisko attiecību. Šī formālā pieeja, kura ignorēja Krievijas stratēģiskās, ģeopolitiskās un saimnieciskās intereses – kuras pacēla Vāciju pāri jebkuram līgumam ar Poliju vai Baltiju, bija sevišķi tuva Varšavai.⁶⁶ Tas, kas Dženovā sagaidīja visus tās dalībniekus, bija tieši pārsteigums, kuru Meierovics un citi nebija gaidījuši. Krievijas delegācija bija gatava jebkuram solim savu interešu labā un, protams, negatavojās savu rīcību saskaņot ar Rīgas konferences partneriem, kā bija it kā solīts. Rapallo līgums ar Vāciju – pēc tam, kad Maskava noraidīja britu un, jo īpaši, franču prasības parādu un nacionalizēto īpašumu jomā – nenāca tukšā vietā. Padomju kontakti ar Berlīni nekad nebija pārtrūkuši, sarunas starp divām revizionistiskām valstīm bija noritējušas pašā Dženovas priekšvakarā. Rapallo gandarīja Krieviju arī morāli, par Brestļitovskas pazemojumu. Rapallo bija sevišķi nepatīkams Polijai: ne tikai tūlīt atdzīvojas bažas par divu Polijas vēsturisko ienaidnieku savienību, bet līgums tika

uztverts kā plīķis, jo Varšava bija tik neslēpti cerējusi uz lielo lomu “Krievijas atdzimšanā”. 18. aprīlī tā pievienojās deviņu citu delegāciju, ne mazāk pārsteigtu un saniknotu par krievu un vācu patstāvību (Anglijas, Francijas, Beļģijas un citu), protestam, kurš tika iesniegts Vācijai un kurā tai tika pieprasīts atsaukt Rapallo līgumu. Vācija turpmāk nedrīkstēja piedalīties to jautājumu apspriešanā, kuri attiecās uz Krieviju. 24. aprīlī Krievija, no savas puses, apsūdzēja Poliju Rīgas konferences rezolūcijas pārkāpšana: Polijai esot bijis jākonsultējas ar Krieviju, pirms parakstīt 18. aprīļa notu. Polija, savukārt, atbildēja, ka Rīgas rezolūcija nav līgums, tātad – tai nav saistošas dabas.⁶⁷ Formāli Polijai bija taisnība, taču lietas būtība nebija formā: Polija bija uztraukusies, pat vairāk, nekā Rapallo deva pamatu – tiešus vai tūlītējus draudus Polijai tas nerādīja, bet tomēr atgādināja, ka tās iedomātās lielvalsts statuss ir ļoti nedrošs. Pievienojoties 18. aprīļa notai, Polija nepanāca to, uz ko cerēja Dženovas priekšvakarā: tās miera līgums ar Krieviju un strīdīgās austrumu robežas netika atzītas; ne vienu, jo īpaši – britus, neinteresēja Galīcija vai Poļesjes purvi. Pat Francija noraidīja prasību atzīt Polijas austrumu robežas, kādas tās bija nospraustas Rīgas mierā – šo robežu atzīšana nozīmētu netiešu padomju Krievijas atzīšanu no vienas puses, no otras tas apgrūtinātu Parīzes – Maskavas kontaktus, kuri jau pastāvēja. Atgriezies mājās, Šķirmunts saņēma asu kritiku parlamentā par pirms konferences pausto optimismu. Varšavu pavisam atvēsināja Krievijas turpmākā rīcība: miera līgumā paredzētā dzelzceļu un rūpniecības iekārtu reevakuācija negāja uz priekšu, par dzelzceļa inventāru, kurš bija jāatdod Polijai, Krievija norēķinājās ar viltotiem dimantiem; miera līgumā paredzētie 30 miljoni zelta no bijušās cara Krievijas zelta fonda, kurus Krievija bija 1921. gada oktobrī solījusi ātri piegādāt, tā arī nebija sasnieguši Poliju.⁶⁸

Meierovics, ieradies Dženovā, tūlīt pamanīja Čičerina veiklo spēli, taču arī viņam Rapallo bija pārsteigums. Viņa nostāja bija ļoti uzmanīga; zīmīgi, ka ne Somija, ne Igaunija, ne Latvija nepievienojās 18. aprīļa protestam; Varšavas konferencē solītā “vienotā nostāja” jau sāka izjukt. Taču Meierovicam nepatika un viņu pat baidīja krievu delegācijas viedoklis, kuru tā pauda pēc Rapallo: ja Polija, Igaunija un Latvija esot pašas parakstījušas ar Krieviju Rīgas deklarāciju, kāpēc Vācijai būtu liegts parakstīt ar Krieviju Rapallo līgumu. Meierovics tūlīt sniedza paziņojumu, kurā centās mazināt Rīgas konferences nozīmi, nu jau to apzīmējot tikai par apspriedi, kura neesot salīdzināma ar Rapallo; Latvija esot pilnīgi lojāla rietumvalstīm.⁶⁹ Lojalitāte nedeļa neko taustāmu: Dženova beidzās bez praktiskiem rezultātiem, bet, ja salīdzina tās iznākumu ar lielajām Rīgas konferences cerībām, tad tā bija pilnīga izgāšanās. Lojalitāte neatmaksājās arī tad, kad konferences nobeigumā Latvija, Igaunija un Somija deklarēja, ka to miera līgumi ar Krieviju nevar tikt revidēti. Deklarāciju neviens neievēroja.⁷⁰ Miera līgumus reti kurš apšaubīja, vismaz – publiski, taču arī negrasījās tos “pārapspriešināt”, t.i., izdarīt to, pēc kā minētās valstis tiecās: iedot vēl kādu papīra lapu, kādu solījumu, “garantiju”. Saliktas kopā, lapas veidotu “drošības sistēmu”. Rapallo līgumu, kurā Vācija un Krievija atteicās no jebkurām savstarpējām finansiālām prasībām, Berlīne izmantoja kā precedentu arī Latvijas un Vācijas vēl galīgi neatrisinātā miera līguma sakarā: Latvijai vairs netika atstātas nekādas cerības panākt

kompensācijas un materiālo gandarijumu par Bermonta nodarītajiem postījumiem un citiem vācu varas darbiem.

Ja pats Meierovics pēc Rapallo līguma bija savaldīgs, tad tāda nebija Latvijas prese un politiskās partijas. Nemiers Latvijā pastāvēja vēl labu laiku; atdzivojās vecie tēli, simboli, stereotipi: “..Rapallo līgums ir vācu junkuru, baronu, nacionālistu un boļševiku kopdarbības auglis.. junkuri, nacionālisti un monarhisti cer ar Krievijas palīdzību atjaunot Vācijā monarhiju, komunisti – ievest Vācijā komunismu, lielrūpnieki – uz izdevīgu veikalu, politiķi – uz tradicionālu krievu – prūšu sistēmas atjaunošanu.”⁷¹ Negaidītais un uztraucošais Rapallo līgums radīja kārtējo Latvijas ārpolitikas virzienu, alternatīvu, mērķu meklējumu vilni; nekas nevarēja tikt atrasts, jo, praktiski, nekas nebija atrodams. Sociāldemokrātu formula bija vecā: Latvijas neitralizācija (kas, protams, nenozīmēja, ka viņi iestājās par retorisku, deklaratīvu neitralitāti, kuru neviena valsts neņēma nopietni un kura tiks pasludināta sešpadsmit gadus vēlāk, 1938. gadā; 1922. gadā neviens pat nevarēja iedomāties, ka var pastāvēt retoriska neitralitāte – “lieciet mani mierā”, kāda tiks pieņemta 1938. gadā), kuru starptautiski atzīst visas lielvalstis. Tas bija pārgalvīgs pieteikums uz Šveices statusu. Tā iegūšanai, viņuprāt, bija jāturas, cik iespējams, tālu no Varšavas. Tā kā šī formula 1922. gadā bija tikpat tukša kā agrāk, tā tika retoriski pacelta emocionālākā līmenī: neitralizācija – mūsu otrais *de iure* – kas to nepadarīja praktiski iespējamāku.⁷² Sociāldemokrātu vidū radās arī pavisam ekstravagantas idejas: līgumi, līdzīgi krievu – vācu, jānoslēdz visu citu Dženovas konferences dalībvalstu (29 – !) vidū.⁷³ Neitralizācijas ideja parādījās pat Meierovica partijas, Latviešu Zemnieku Partijas aprindās: Latvijai jāpanāk starptautiski atzīta neitralitāte un jāizvairās no jebkādam kombinācijām, kuras šo neitralitāti apdraudētu.⁷⁴ Tieši tādu formulu septiņpadsmit gadus vēlāk aizstāvēs ārlietu ministrs V. Munters, 1939. gada vasarā, Molotova-Ribentropa pakta priekšvakarā; formula bija nereāla jau 1922. gadā; 1939. gadā tā bija ārpus jebkādas saskares ar realitāti. Uztraukums 1922. gadā bija tik liels, ka formulas piedāvātāji LZS aprindās nejuta, ka tā nav savienojama ar vēl sastopamām runām par Baltijas Savienību, kā militāri – politisku aliansi. Galu galā, 1922. gadā, tāpat, kā turpmāk, visi drošības politikas meklējumi rotēja ap četriem variantiem: defensīvas alianses; lielvalstu garantijas (neatkarībai vai neatkarībai un neitralitātei); kolektīvā drošība Tautu Savienības ietvaros, ar cerībām uz Savienības reformām (1923.–24. gados atbalsts “Savstarpējās palīdzības līguma” projektam un Ženēvas protokolam); retoriskā neitralitāte – deklarēta, bet – bez garantijām (kā jau rakstīju, tā bija trīsdesmito gadu “teorija” un prakse). Tika pamēģināts īstenot katru, dažreiz – vairākas reizē. Tas tika darīts, ne tikai tāpēc, ka drošības jautājumi patiešām nodarbināja valsts vadītājus; tas tika darīts arī tāpēc, ka Ārlietu ministrijai, kā jebkurai citai ministrijai, bija kaut kas jādara, darīšanas pēc. Jebkuru variantu pamēģināt bija vieglāk, nekā atzīt: pēc uzņemšanas Tautu Savienībā, 1921. gadā, nekas vairs nebija sasniedzams. Latvijas drošība bija atkarīga – par tik, par cik tā vispār bija atkarīga no pašas Latvijas rīcības – tikai no valsts spējas un gribas aizstāvēt savu neatkarību, no sabiedrības iekšējās vienotības nostājā pret valsts pastāvēšanas kritiskajiem jautājumiem un ārējiem draudiem. Ja gribas un vienotības nebija vai tā bija vāji izteikta, “drošības sistēmas” nevarēja radīt reālu drošību.

Lai arī Krievija bija ieguvusi Rapallo līgumu, tā vēl nebija pavisam apmierināta un piedāvāja, 1922. gada 12. jūnijā, Polijai, Igaunijai, Latvijai un Somijai – Rīgas konferences dalībvalstīm – sanākt vēl vienā konferencē, veltītā tikai atbrūošanās jautājumiem. Krievijas piedāvājums tika pasniegts kā Rīgas konferences rezolūcijas īstenojums, taču tas bija cēlies no vairākiem cēloņiem, pat – bez kādas saistības ar Rīgas konferenci. Tie bija sekojoši. Pirmkārt, Krievija bija ievērojusi kaimiņu nervozo reakciju uz Rapallo līgumu; kaimiņi bija jānomierina, lai Rapallo neveicinātu to savstarpējo tuvināšanos un Varšavas Akorda ratifikāciju visās tā dalībvalstīs (Somijas parlaments vēl nebija to galīgi noraidījis) un, varbūt, Akorda pāraugšanu saistošākā, spēcīgākā līgumā. Otrkārt, Krievijai bija pavisam praktiska vēlēšanās samazināt, daļēji, armiju. Tā cēlās no valsts ekonomikas sabrukuma un postošajām bada sekām. Treškārt, Krievijai bija vēl viens mērķis, kuru tā īstenoja neatlaidīgi, kopš miera līgumu parakstīšanas. Tā bija cīņa pret “baltajiem” krieviem pierobežas valstīs. 12. jūnija notā bija skaidri izteikta vēlēšanās attīrīt Krievijas pierobežu no “balto” paliekām, kuras vēl slapstījās Polijā un, nelielā skaitā, Latvijā (Pitalovas apkaimē). Ceturkārt, ļoti svarīgs cēlonis bija propaganda. Krievija nāca klajā ar savu piedāvājumu tieši tad, kad Tautu Savienībā notika atbrūošanai veltīta konference; gandrīz katrai Krievijas ārpolitiskajai akcijai bija pret Savienību vērsti nolūki. Turpmākajā gaitā pirmie divi cēloņi sāka zaudēt savu nozīmi; pēdējie divi – saglabāja; propagandas nozīme pat pieauga, pēc tam, kad ar neveiksmi beidzās Tautu Savienības konference un Krievija vēlējās pierādīt, ka tās priekšlikumi ir vērtīgāki un veiksmīgāki. 12. jūnijā Krievija piedāvāja konferenci tikai atbrūošanās jautājumos, nevis – neuzbrukšanas līguma apspriešanai, kā tas ir rakstīts latviešu vēstures literatūrā.⁷⁵

Uzaicināto valstu reakcija bija uzmanīga, nogaidoša, pat – neuzticības pilna. Rīgas konference jau bija solījusi daudz, bet rezultātā nāca Rapallo; tagad, kad bija skaidrs, ka Krievija piedāvās noturēt atbrūošanas konferenci pie sevis, Krievijā, neviens nesteidzās ar atbildi, arī – lai neradītu Rietumos šaubas par, Meierovica vārdiem runājot, “lojalitāti” (Rietumiem). Krievi jūnijā sāka kļūt nepacietīgi; Radeks “neoficiālās” “Pravdas” slejās kritizēja ielūgto valstu vilcināšanos. Beidzot 29. jūnijā atbildēja Somija, 7. jūlijā – Latvija un Igaunija, principā piekrītot, bet prasot skaidrojumus par konferences laiku, vietu, dienas kārtību. 9. jūlijā atbildēja Polija, radot jaunu vilcināšanos – Polija uzstāja uz konferences atlikšanu uz vēlāku laiku, gaidot rezultātus, kurus dos Tautu Savienības konference, veltīta atbrūošanai, kura notika tieši 1922. gada vasarā. Polijas nostājai pievienojās Somija, Latvija un Igaunija. Atbrūošanas saistības Tautu Savienībai bija uzspiedis ASV prezidents V. Vilsons; Amerika no Savienības novērsās, bet nereālās prasības atbrūoties palika ierakstītas Savienības statūtos un mocīja tās dalībvalstis līdz pat 1933. gadam, kad visi atbrūošanas projekti galīgi sabruka. Atbrūošanās bija viena no daudzajām tukšajām idejām, kura nevajadzīgi aizņēma laiku, kurš, varbūt, varēja tikt labāk izmantots ekonomisko un citu politisko jautājumu risināšanai. 1922. gadā ideja bija populāra un britu eksperts lords Ešers izstrādāja radikālu sauszemes bruņojuma samazināšanas projektu (*The Esher proposal*) – plašāko atbrūošanas plānu, kuru briti jebkad bija radījuši. Projekta apspriešana Tautu Savienības apspriedē Parīzē bija kārtējais

notikums, kurš Latvijā radīja vēlēšanos kaut ko sacerēt “drošības” politikas jomā; pat Meierovica vadītā ārlietu ministrija sāka pārņemt dažas sociāldemokrātu fantāzijas: Ārlietu ministrija “..iekustinājusi jautājumu par Latvijas neitralizāciju pēc Šveices parauga..”⁷⁶ Iekustināšana Latviju nepārvērtā par Šveici, bet Ešera projektu apraka Tautu Savienības dalībvalstu, īpaši – Francijas, kuru nodarbināja nevis atbrūošanās, bet pašas drošība, nevēlēšanās pieņemt radikālus priekšlikumus. Projektu apraka arī pretrunas britu delegācijā, kurā Lielbritānijas delegāts Tautu Savienībā lords R. Sesils izvirzīja priekšlikumu par nepieciešamību noslēgt, pirms atbrūošanās, garantijas vai neuzbrukšanas līgumus; 1922. gada augustā atbrūošanās sarunas izgāzās⁷⁷, bet 21. septembrī konference akceptēja aicinājumu “morāli atbrūoties”. Eiropā sākās aizraušanās ar jaunu intelektuālu rotaļu – neuzbrukšanas līgumiem, kuru ideju Loids-Džordžs bija izmetis jau Dženovas konferencē.

Neuzbrukšanas līgumi bija bez jēgas valstīm, kuras nevēlējās uzbrukt citām, bet bija izdevīgi potenciālajiem agresoriem viņu diplomātiskajā darbībā pret reālu drošības sistēmu izveidi. Hitlers kļuva par lielu neuzbrukšanas līgumu cienītāju trīsdesmitajos gados, piedāvājot tos trīspadsmit valstīm, katreiz, kad parādījās draudi, ka Eiropas valstis var izveidot Vācijas savaldisšanas mehānismu. Neuzbrukšanas līgumi ar revizionistiskajām valstīm neizglāba nevienu upuri no bojā ejas, bet liecināja, cik dziļas saknes bija laidusi iedoma, ka papīra solījumi var dot drošību. Ja domu par to, ka Krievijas ierosinātā atbrūošanas konference jāatliek, gaidot Tautu Savienības apspriežu rezultātus, izvirzīja Polija un pārējās aicinātās tai pievienojās, tad neuzbrukšanas līguma – “morālās atbrūošanas” – parakstīšanu, pirms atbrūošanās, no paša sākuma atbalstīja visas un par to skaidri izteicās Polijas, Latvijas, Igaunijas un Somijas armijas štābu priekšnieku vai augstu pārstāvju tikšanās Tallinā 1922. gada jūlija beigās – augusta sākumā. Šī tikšanās tomēr nepieņēma un nevarēja pieņemt nekādu lēmumu par to, ka tās dalībvalstis sniegs viena otrai palīdzību “uzbrukuma gadījumā”, kā par to ir rakstījis E. Andersons.⁷⁸ Nebija iespējams, ka par tādu lēmumu – faktiski, par alianses izveidi – tiktu panākta vienošanās apstākļos, kad Somijā jau bija izlemts jautājums par to, ka netiks ratificēts pat Varšavas Akords, kurš, kā jau vairākkārt uzsvēru, nebija pat īsta politiska alianse. Alianses izveides jautājums Tallinā vispār netika apspriests un lielākais, uz ko vēl cerēja Polijā, Latvijā un Igaunijā, bija uz to, ka Somija, varbūt, ratificēs Akordu. 12. augustā, Latvijas sūtņu pirmajā konferencē, Meierovics paziņoja: “Baltijas valstu antante drīz būs noticis fakts..”⁷⁹ Notika pavisam pretējais, apliecinot, cik retoriskas un nepraktiskas bija “barjeru” un “tiltu” shēmas. Pēc dažām dienām drošības politikas variantu skaits vēlreiz saruka: Somijas valdība 18. augustā galīgi atteicās no mēģinājumiem panākt Varšavas Akorda ratifikāciju parlamentā; Holstijs bija zaudējis savu amatu jau maijā. Neilgais posms Somijas ārpolitikā, kurš bija sācies 1919. gadā un kurā orientācijai uz attiecībām, pat – saistībām ar jaunajām valstīm Baltijā bija sava vieta, bija noslēdzies. Šo posmu bija iemiesojis Holstijs, saņemot, vismaz daļēju, armijas virspavēlnieka G. Mannerheima atbalstu. Krievu draudu sajūta mazinājās – pat Karēlijas krīzes dienās Krievijas mērķis bija tikai apspiest karēļu sacelšanos Krievijas teritorijā, bet – ne iebrukt pašā Somijā. Draudu sajūtai mazinoties, zuda interese par orientāciju uz jaunajām valstīm;

šāda orientācija varēja dot tieši pretējo – nedrošības pieaugumu. Atdzima interese par Zviedriju – konflikts Ālandu salu dēļ, kurš bija saasinājis abu valstu attiecības 1921. gadā, bija atrisināts, Somija tuvinājās Zviedrijai un 1923. gadā pat notika sarunas par bilaterālu defensīvu savienību, kuru zviedri, galu galā, tomēr noraidīja. Somija turpmāk orientējās uz drošības projektiem Tautu Savienībā, paplašināja attiecības ar Vāciju (kad Vācija tuvojās Krievijai pēc Rapallo, arī Somija kļuva draudzīgāka pret Maskavu; kad Vācija sāka pakāpeniski attālināties no Krievijas pēc Lokarno, Somija darīja to pašu) un, pats galvenais, rūpējās pati par sevi. Zīmīgi, ka pat Polijā daudz neapraudāja notikušo orientācijas maiņu Somijā; lielie Baltijas Savienību projekti bija pagalam.

Kad 1922. gada 21. septembrī Tautu Savienība izteicās par “morālo atbrūņošanu”, Meierovics to tūlīt novērtēja kā “ārkārtīgi svarīgu” lēmumu⁸⁰; tagad visas uz Maskavas konferenci uzaicinātās valstis (izņemot, protams, nama māti Krieviju) atsaucās uz šo deklaratīvo Tautu Savienības lēmumu kā uz precedentu, nolemjot atbrūņošanas konferenci ar Krieviju sholastiskiem strīdiem. Ko īsti “morālā atbrūņošanās” dotu, neviens nevarēja pateikt; labākajā gadījumā bija sastopamas atbildes, ka tas būšot “svinīgs solījums”; tikai divus gadus pēc smagā kara ar lieliniekiem jau bija parādījusies interese par viņu “svinīgajiem solījumiem”. Diemžēl, reti kurš Latvijā ieklausījās, ko rakstīja “Latvijas Sargs”, laikraksts, kura ziedu laiki – 1919.–1920. gadi – bija jau garām, kurš iekšpolitikā, A. Krodera un E. Blanka vadīts, kļuva arvien nacionālistiskāks un pat šovinistiskāks, taču ārpolitiskajos spriedumos vēl saglabāja vēsu saprātu: “Tautu Savienības” garīgās “atbrūņošanas un Krievijas atbrūņošanas priekšlikumi jāuzņem ar aukstu kritiku.”⁸¹ Nākošais cēlonis, kurš atlika konferences ātrāku sasaukšanu, bija Polijas – Rumānijas savienība. Polija vēlējās Rumānijas piedalīšanos konferencē; Krievija pret to neiebilda, saskatot ieguvumu, ja arī Rumānija atbrūņotos. Rumāni tomēr pieprasīja, lai Krievija vispirms atzīst savstarpējās robežas negrozāmību, t.i., Besarābijas piederību Rumānijai; tas Maskavai bija par daudz un Rumānija galu galā uz konferenci neieradās, bet savi pāris mēneši bija zaudēti. Beidzot konferences sasaukšanu atlika domstarpības pašu nekrievu delegāciju vidū, kuras diplomātisko kontaktu gaitā pirms konferences (ieskaitot Polijas, Latvijas, Igaunijas un Somijas ārlietu ministru konferenci Tallinā, 8.–9. oktobrī) nespēja vienoties par to, cik daudz atbrūņoties un ko darīt, ja pēc atbrūņošanās Krievija apdraudētu kādu no kaimiņvalstīm. Pati Krievija arī vilcināja konferences sākumu, cerot tomēr pārvarēt Rumānijas iebildumus, bet, kad tas neizdevās, pašā konferences priekšvakarā, 24. novembrī, uzaicināja uz to Lietuvu, pamatoti uzskatot, ka Kauna konferences laikā atbalstīs Maskavas nostāju.

Konference sākās 2. decembrī, Maskavā; delegāciju sastāvs bija raibs. Krieviju pārstāvēja M. Litvinovs, Čičerina vietnieks; Krievija ar to propagandistiski pasvītēja, cik liela uzmanība tiek piešķirta konferencē. Nekrievu delegāciju sastāvs atspoguļoja viņu neērtības sajūtu, ne vairāk – atteikties braukt uz Maskavu bija pietrūcis gribas, bet cerības uz konferences rezultātiem bija mazas. Poļu delegāciju vadīja Janušs Radzivils, kuram vispār nebija nekāda oficiāla amata un kurš figurēja kā “firsts Radzivils”, it kā darbības laiks būtu astoņpadsmitais gadsimts. Somijas delegāciju

vadīja K. Enkels, Somijas sūtnis Parīzē, Latvijas – Jānis Vesmanis, bijušais sūtnis Krievijā, Igaunijas – J. Seljamā, sūtnis Latvijā, Lietuvas – D. Zauniuss, arī sūtnis Latvijā. Nekrievu delegācijas bija ieradušās Maskavā, pat īsti nezinot, kāda būs konferences dienas kārtība un sastopot sev priekšā tādus jautājumus, par kuriem Krievija vai nu nekad nebija ieminējusies pirms konferences vai bija tikai pieskārusies, garām ejot (demilitarizētās zonas, militāro budžetu samazināšana, izdevumi uz vienu karavīru un tml.). Dalībvalstu izejas pozīcijas bija trīs. Krievija iestājās par radikālu sauszemes karaspēka samazināšanu, četras reizes, atstājot, piemēram, Latvijai odiozi mazu karavīru skaitu – 5000, bet – ne par jūras spēku, militarizēto formējumu un bruņojuma rūpniecības samazināšanu (tieši šajā laikā notika Lozannas konference par stāvokli Tuvajos Austrumos un Melnās jūras šaurumu statusu; Krievija tajā piedalījās kā novērotāja un izteicās ne tikai par Melnās jūras šaurumiem, bet arī par Baltiju, iestājoties par *Mare Clausum*. Ieeja Baltijas jūrā būtu jāslēdz to valstu kara flotei, kuras nerobežojās ar Baltijas jūru; padomju Krievija atbalstīja Baltijas jūras kā slēgtas jūras doktrīnu pat vairāk, kā to bija darījusi cara Krievija). “Morālo atbrūošanu” – neuzbrukšanas un arbitražas līgumus – Maskava sākotnēji noraidīja, uzsverot, ka nav jādublē miera līgumi un vēlreiz jāuzņemas gandrīz tās pašas saistības; šajā ziņā tai patiešām bija taisnība. Otro nostāju pārstāvēja Polija, Latvija, Igaunija un Somija, kuras iestājās par “morālo atbrūošanu” vispirms un “tehnisko atbrūošanu” pēc tam. Lietuva pārstāvēja trešo nostāju – lai arī konferences pirmajās dienās tā it kā pieturējās pie Polijas un Co nostājas, taču pēc būtības neinteresējās ne par “morālo”, ne “tehnisko” atbrūošanu. Kāpēc lai Lietuva to darītu, kad tai nebija vairs pat robežas ar Krieviju un tas, kas Kauņu nodarbināja, bija nevis draudi no Krievijas, bet Krievijas vājums un nespēja sniegt Lietuvai to, pēc kā tā ticās – palīdzību pret Poliju. Jebkurā konferencē Lietuva interesējās tikai par savas ārpolitikas vienīgo, iedomāto problēmu, par savu konfliktu ar Poliju. Ja pārējās nekrievu delegācijas neuzbrukšanas līgumu uzskatīja par *status quo* saglabāšanas līdzekli, tad *status quo* bija tieši tas, ko Lietuva ienīda – attiecībā pret Poliju tā bija revizionistiska valsts un vēlējās atgūt zaudēto Viļņu. Trīs Baltijas valstis bija ļoti atšķirīgas; tikai divas – Latvija un Igaunija – bija *status quo* valstis. Lietuvas valdības instrukcijā D. Zauniusam bija teikts, ka “..nekādā gadījumā nevar pieļaut Viļņas statusa legalizāciju.” (“..dans aucun cas ne pas admettre la legalisation du status en ce qui concerne Vilna et les regions occupees de la Lithuania..”).⁸² Lietuva vēlējās nevis neuzbrukšanas līgumu ar Krieviju, bet, vismaz, tādu starptautisku šķirētietiesu, ārpus Tautu Savienības (uz tās labvēlību Viļņas jautājumā Lietuva nevarēja paļauties), kurai nodot savu konfliktu ar Poliju.

Līdz 8. decembrim notika šķietami kompromisa meklējumi; Krievija piekrita “morālajai atbrūošanai”, bet pieprasīja, lai neuzbrukšanas līgumā tiktu iekļauts aizliegums piedalīties savienībās, aliansēs, kuras būtu nesavienojamas ar līguma garu – tas bija atklāts mēģinājums novērst Baltijas Savienības izveidi, tukšs, lieks mēģinājums, jo Savienība nevarēja tikt izveidota tik un tā. Krievija uzstāja arī uz vēl stingrākām kaimiņu saistībām “balto” krievu apkarošanā. 8. decembrī visas dalībvalstis it kā panāca kompromisu: neuzbrukšanas līguma melnraksts – ļoti vispārējs – tika saskaņots; Krievija noņēma savas prasības par aizliegumu piedalīties aliansēs,

arbitrāžas jautājuma praktiska atrisināšana tika atlikta, lai to izšķirtu vēl kādā citā, atsevišķā protokolā. Melnraksts saturēja pat uzaicinājumu citām valstīm pievienoties šādam līgumam, lai arī galīgi nebija skaidrs, kas varētu likt vēl kādam saistīties ar tik divainu sabiedrību un ko ar šādu pievienošanos kāds varētu iegūt. Ar to arī kompromisu vārgās iespējas tika izsmeltas. Krievija turpmāk uzstāja, lai “morālā atbrūošanās”, kuras jautājumā tā bija piekāpusies, ietu soli soli ar “tehnisko” atbrūošanās – neuzbrukšanas līgumu būtu jāparaksta vienlaikus ar līgumu par praktisko atbrūošanās. Lietuvai viss bija vienalīdzīgs, ja viņas priekšlikumi netika pieņemti, bet Polija, Latvija, Igaunija un Somija izvirzīja, 11. decembrī, šādu secību: vispirms jāparaksta neuzbrukšanas un arbitrāžas līgums; jānodrošina līguma ratifikācija visās dalībvalstīs; jāsasauca militāro ekspertu konference, trīs mēneši pēc ratifikācijas, kurai jāizskata praktiskā atbrūošana, ieskaitot tās jomas, kuras Krievija bija ignorējusi – jūras spēkus, militāro rūpniecību un citas. 12. decembrī konference piedzīvoja pilnīgu neveiksmi, Krievijai apsūdzot kaimiņvalstis nevēlēšanās “tehniski” atbrūoties, bet kaimiņvalstīm apsūdzot Krieviju nevēlēšanās tās nomierināt “morāli” un radīt “*l'atmosphere de confiance*”.⁸³

Pēc konferences neveiksmes visas Latvijas pilsoniskās partijas kļuva redzīgas un uzstāja uz to, ka jau no sākta gala esot bijis skaidrs, ka Krievijas mērķi ir bijuši tikai propagandistiski. Sociāldemokrāti turējās pie vecās formulas: tālāk no Polijas, tuvāk Krievijai. Pilsoniskā prese tomēr uzstāja, ka konference esot devusi ievērojamu ieguvumu: Polijas, Latvijas, Igaunijas un Somijas solidaritāti, kura tuvina minētās valstis “..mūsu neatkarības un drošības vienīgajai garantijai – Baltijas Savienībai..”⁸⁴ Nekam tamlīdzīgam konference netuvināja, bet Baltijas Savienības piesaukšana bija kļuvusi par rituālu, ierašu, kura pastāvēja vārdu pasaulē, bez sakara ar realitāti. Taču, ja Baltijas Savienības neveiksmei bija daudzi jo daudzi cēloņi un Latvija nav pie tās vainīga vairāk par citiem (varbūt – pat mazāk), tad tikai pašas Latvijas rokās bija savu bruņoto spēku attīstība – tikai tā, nevis atbrūošanās projektiem izšķiestais laiks, varētu, kaut vai daļēji, stiprināt valsts drošību. Armijas modernizācija – tehniskā un personālā – bija lēna, ja notika vispār; vecie, neizglītotie cara laiku virsnieki (Balodis, Berķis un citi) netika aizvietoti ar jauniem, patriotiskiem un Rietumu kara skolas beigušajiem. Nederīgais princips – ka katru latviešu virsnieku, pat, ja viņa karjerā nebija bijis nekas cits, kā karošana par krievu caru, Kolčaku vai Deņikinu, ir jāiekārto dienestā neatkarīgās un demokrātiskās Latvijas armijā – tika stingri īstenots dzīvē. Valsti nebija iekšpolitiskas vienības jautājumā par armijas lomu; sociāldemokrāti pārstāvēja vienu galējību, apkarodami regulāro armiju un vilkdami uz “tautas miliciju”. Citā galējībā metās cara laika dedzīgie monarhisti Radziņš, Ķūķis, patronējot ekstrēmos šovinistus no “Latvju nacionālā kluba”. Maz tika darīts arī kaimiņvalstīs; Polija līdz pat 1939. gadam favorizēja kavalēriju, izaicinot un ignorējot moderno militāro domāšanu un atvieglot nākamo katastrofu vācu tanku spīlēs. Tikai Somija, demonstrējot patiesu valstisku, nacionālu un demokrātisku briedumu, uzbūvēja spēcīgu un patriotisku armiju.

Četras konferences bija nodarbinājušas Baltijas valstis visu 1922. gadu, bez kādiem praktiskiem rezultātiem; apstiprinājās britu diplomāta un pētnieka Harolda Nikolsona

slavenie vārdi par to, ka diplomātija lielo konferenču veidā ir visnelaimīgākais diplomātiskais līdzeklis, jebkad izgudrots. Visu cerību centrā bija bijusi Dženova – uz to lūkojās divas konferences pirms tās – Varšavā un Rīgā, viena – Maskavas – notika pēc un bija saistīta ar Dženovas rezultātiem. Tieši Maskavas konference bija tā, uz kuru baltiešiem vispār labāk būtu bijis nebraukt un nešķiest laiku, taču iedarbojās kādas liekas bažas: kā mēs izskatīsimies, ja noraidīsim ielūgumu runāt par cēlo atbrūošanos. Dženovas konference, savukārt, radot lielu pārsteigumu ar Rapallo līgumu, neradīja – ar šo vācu – padomju izlīgumu – tiešus un tūlītējus draudus baltiešu drošībai. Krievija un Vācija pēc Rapallo bija tikpat vājas, kā pirms; Vācija, noteikti, vēl vājāka, ekonomiskā sabrukuma un Francijas draudu rezultātā. Viss, kas turpmāk notika Baltijā – pareizāk sakot, kas nenotika – Baltijas Savienība netika izveidota – bija nevis Krievijas un Vācijas sadarbības rezultāts, bet pašu baltiešu brīvas gribas radīts. Katra valsts brīvi orientējas, uz kuriem gribēja: Somija uz Skandināviju, nost no Baltijas; Polija – uz savu pseido lielvalsts pozu; Lietuva – uz Krieviju un Vāciju; Latvija un Igaunija – uz taktisku piemērošanos katra brīža apstākļiem, bez skaidras orientācijas un bez iekšpolitiska konsensusa ārpolitikas jautājumos. Krievija un Vācija neko nevarēja nodiktēt vai likt viņās klausīties, ja pašas kaimiņvalstis to negribēja. Vienīgais ko Krievija varēja veikt, bija demonstratīva, bet nekaitīga, nelielu armijas vienību pakustināšana gar Latvijas robežu: „..niecīgas pārmaiņas novietojumā nedod iemeslu tuvāka nākotnē sagaidīt kādus agresīvus soļus..”⁸⁵

3. Zaudētāji: krievu emigranti un LKP

Kā jau rakstīju iepriekšējā apakšnodaļā, Krievijas – Latvijas attiecībām pat 1922. gadā, nepārtraukto konferenču gadā, bija arī šaurāki, bilaterālie aspekti. Politiskajās attiecībās krievu emigrantu jautājums saglabāja savu aktualitāti arī ārpus lielās, reģionālās drošības politikas konteksta. Kaimiņu iebaidīšanu Krievija sāka, kā parasti, ar Poliju: jau minētā 1922. gada 11. marta nota draudēja tai gandrīz ar karu, ja no valsts netiks izraidīts jauns pulciņš “balto” krievu. Skaidrs, ka karot emigrantu dēļ Krievija nedomāja, taču Polijā tūlīt sākās haotiski aresti; 15 cilvēki, tai skaitā – pilnīgi nenozīmīgas, ar politiku nesaistītas personas, kuru vienīgais “noziegums” bija tas, ka viņi nebija spējuši aizbēgt tālāk par Poliju, tika tūlīt apcietināti, izraidīti; apcietināšanas turpinājās visu martu, skarot vairākus desmitus emigrantu. Tajā pašā laikā daļa no potenciāliem teroristiem palika neskarti – pateicoties piesegam Polijas un citu valstu izlūkdienestos, kuri bija tos savervējuši informācijas iegūšanas nolūkos; terora iespējas nebija novērstas, kā to pierādīs nākotne. Šajā pat dienā, 11. martā, kad Polija saņēma draudīgo notu, “Izvestija” paziņoja, ka arī Latvija ir ļoti labvēlīga “baltajiem” krieviem un ir pat atļāvusi ģenerālim Glāzenapam – vienam no lielinieku nīknākajiem ienaidniekiem – apmeklēt valsti. 1922. gada sākums, bez šaubām, bija laiks, kad “baltie” krievi Latvijā bija vistuvāk tam, lai radītu ļoti nopietnas problēmas Latvijas attiecībās ar Maskavu. Viņu moto bija: jo sliktāk, jo labāk. Janvārī Glāzenaps patiešām nelegāli apmeklēja Rīgu,

ar viltotu Itālijas pavalstnieka Kretari pasi; padomju izlūkdienests par to uzreiz uzzināja. Latvijā Glāzenaps tika ielaists, tomēr, ne tāpēc, ka Latvijas valdība viņu atbalstīja, bet, lai noskaidrotu personas, ar kurām viņš tiekas. Kļuva zināms, ka “baltie” krievi gatavo terora aktus pret padomju pārstāvniecību Rīgā. Martā tika atklāta pati bīstamākā iecere: pretboļševistiskie aktīvisti bija izplānojuši terora aktu pret padomju delegāciju, kurai, Čičerina vadībā, bija jāierodas Rīgā, pa ceļam uz Dženovu, uz jau pieminēto Rīgas konferenci; viena teroristu banda astoņpadsmit cilvēku sastāvā, Savinkova aģenta pulkveža Danilova vadībā, gatavojās uzspridzināt vilciena sastāvu ar padomju delegāciju (banda slapstījās Krievijas pierobežā, Pitalovas rajonā; bandā, kā atzīmēja Latvijas politiskā policija, “..līdzdarbojoties arī daži demoralizēti Latvijas armijas virsnieki..”), cita – uzbrukt delegācijai Rīgā.

Martā Glāzenaps no Berlīnes komandēja uz Latviju vairākus savus aģentus, bet no Minhenes ieradās pazīstamais terorists Nikolajs Taboriskis (viņa brālis Sergejs arī bija slavens ar terora aktiem pret krievu emigrantiem, kuri tika uzskatīti par nodevējiem, no monarhistu viedokļa; 29. martā Berlīnē viņš mēģināja nogalināt P. Miļukovu, kuram izdevās palikt dzīvam, taču bojā gāja cits kadetu līderis – N. Nabokovs; S. Taboriskis bija antisemitiskās lapeles “Luč sveta”, Vācijā, izdevējs). Terora akta gatavošana pret Krievijas delegāciju bija pulkveža Laiminga rokās; aktivizējās Savinkova sakarnieks G. Patasihovs. 26. martā Laimings, D. Frolovs, bijušais Līvena virsnieks, kurš bija galvenais ieroču piegādātājs un vēl deviņi “baltie” krievi tika apcietināti un, vēlāk, izraidīti no Latvijas. Terora plāni bija izjaukti. Pašās marta beigās un Rīgas konferences laikā notika citas “balto” krievu demonstratīvas tvarstīšanas, tagad jau vairāk domātas, lai apmierinātu padomju Krieviju, nevis lai apkarotu patiesus terorisma draudus. Krievu preseī Rīgā bija pamats ironizēt par “monarhistu sazvērestību”: “..arestēts Griša Ivanovs, 8 gadus vecs, kuram biksēs atrasta poga ar cara divgalvaino ērgli. Viņa dzīvoklī atrasts arī konfekšu papīrītis no konfektēm “carskije”..”⁸⁶ Pēc marta arestiem īstu terora draudu pret padomju diplomātiem Latvijā turpmākajos gados, līdz pat Latvijas bojā ejai 1940. gadā, vairs nebija.

1922. gadā daļa no krievu emigrantiem – monarhistiem Latvijā sāka sašķelties, atspoguļojot jauno stāvokli, kurš radās monarhistu nometnē Eiropā, lielnozāzām Kirilam piesakot pretenzijas uz troni; t.s. kirilovieši, sākotnēji, izvērta darbību Igaunijā, tad – arī Latvijā, kur krievu monarhisti savā iemīļotajā pulcēšanās vietā “Krievu klubā”, Rīgā, Lielajā Kēņiņu ielā 1 izšķieda laiku tukšos strīdos un raudulīgā nostaļģijā. Vairākus “balto” krievu afēristus 1922. gadā savervēja Latvijas politiskā policija un armijas pretizlūkošana (galvenā štāba 3. nodaļa). J. Demboveckis, V. Popovs, Mihails Ivanovs, Dmitrijs Smirnovs (politiskās policijas kartotēkā figurēja kā ziņotājs “Cipkins”) denuncēja, par naudu visus, kurus pazina, vienlaikus mēģinot arī politiskajai policijai piegādāt viltotus dokumentus (V. Popovs specializējās Krievijas pārstāvniecības tirdznieciskās nodaļas dokumentu viltošanā). Nereti viņi pārdevās vienlaikus vairāku valstu specdienestiem Latvijā; pilnģigs morāls pagrimums raksturoja bijušās “augstlabdzimģības”. Divas dažādas dzģves ritēja Latvijā: viena, kuru dzģvoja valsts iedģvģtotāju vairākums – jaunās valsts celtniecģbas un jaunrades

dzīve, otra – atmiņu, izmisušu fantāziju, pagātnes ēnu un rēgu dzīve, kurā mita bijušie firsti, poručiķi un gorodovoji. Latvijā izveidojās vairākas krievu organizācijas un apvienības, kuras ietvēra sevī gan vietējos krievus, gan emigrantus un kuru dalībnieku monarhistiskie uzskati un nostalgija pēc Krievijas impērijas bija ļabi zināmi (“Krievu nacionālā apvienība Latvijā”, vadītājs N. Savičs; “Krievu Akadēmiskā apvienība” – R. Zile, E. Getmans-Ekmans; “Krievu studentu apvienība Latvijas universitātē” – N. Litvinovs, A. Lepins; korporācija “Fraternita Arktika” – N. Antipovs, P. Bucens; “Bijušo krievu kara dalībnieku savstarpējās palīdzības biedrība” – A. Livens un citas). Divdesmito gadu beigās Latvijā bija 18 859 nansenisti, no kuriem absolūtais vairākums bija krievu emigranti (nedaudz vairāk kā Igaunijā, kur to skaists nepārsniedza 15 000). Lai arī, salīdzinot ar lielajiem krievu emigrācijas centriem Eiropā, Latvijā krievu organizāciju skaits bija mērens (aptuveni desmit organizācijām bija raksturīgs monarhisma gars; vislielākais krievu organizāciju skaits, t.sk. – monarhistisko, divdesmito gadu beigās – trīsdesmito sākumā bija, protams, Francijā – tuvu 50, Vācijā – 20, bet vienā pašā Sofijā – 24), tas tomēr nebija mazs; to rindās bija neviens vien pārkrievojies latvietis, taču līdz 1927. gadam jaunu diplomātisku sadursmju ar Krieviju nebija.

1927. gadā monarhistiskās “Krievu nacionālās jaunatnes biedrības Latvijā” biedri A. Aderkass, V. Samuilovs un Strojevs mīklainos apstākļos nelegāli pārgāja Latvijas – Krievijas robežu, it kā teroristiskos nolūkos; viņi tika aizturēti Krievijā, bet Latvijā minētā biedrība tika slēgta (ši Aderkasa un Co lieta ir diezgan neskaidra; tieši 1927. gadā, kad dramatiski saasinājās padomju – britu attiecības, Maskava bija ieinteresēta iztēlot Padomju Savienību par valsti, kuru ir apsēduši imperiālistiskie spiegi un teroristi. Šī gada jūnijā un septembrī Padomju Savienībā tika tiesāti un nošauti ap trīsdesmit cilvēku; nav izslēgts, ka minēto “balto” krievu nonākšana no Latvijas Padomju Savienībā tieši šajā laikā bija GPU provokācija, kuru tā bija īstenojusi caur savu aģentūru krievu organizācijās Latvijā). 1929. gadā tika pārtraukta lielā dienas laikraksta “Slovo” izdošana, ko jau no 1925. gada pieprasīja Krievija, apsūdzot to monarhisma sludināšanā. 1932. gadā tika slēgta cita avīze – “Naša Gazeta”, kura bija piedzīvojusi tikai desmit numurus, bet paspēja pievērst sev uzmanību ar monarhismu un antisemitismu; pret tās redaktoru A. Iljukeviču tika ievadīta izmeklēšana (Padomju Savienībai tomēr nekad neizdevās panākt savu galveno mērķi, pēc kura tā tiecās neatlaidīgi – slēgt iespaidīgo “Segodnja”; tas nebija iespējams tiesiskā Latvijas valstī). Laikā no 1921. gada līdz 1932. gadam no Latvijas tika izraidīti vairāk kā 100 monarhistu, t.s. – lielķnaza Kirila pārstāvji – brāļi A. un T. Fehneri, kuri bija bijuši ļoti aktīvi vietējo krievu dzīvē 1925.–26. gados un Aleksandrs Fehners bija ilgstoši nēsājies ar terora iecerēm, ieskaitot – bumbas iemešanu padomju vēstniecībā Rīgā. Latvijas valdībai var pārņemt tikai to, ka pat divdesmito gadu otrajā pusē no valsts netika izraidīts skandalozais V. Presņakovs, kurš bija saistīts ar “balto” krievu nelegālu nogādāšanu uz padomju Krieviju, kur visi viņa “kadri” krita OGPU rokās, iespējams – ar paša Presņakova palīdzību. Divdesmito gadu beigās – trīsdesmito gadu sākumā jaunas rūpes Latvijai sagādāja krievu šovinistiskās organizācijas “Bratsvo Ruskoj Pravdi” atzara parādīšanas

Latvijā; tās nelegālajā darbībā iesaistījās arī A. Līvens. Organizācijas vadībā bija iefiltrējušies OGPU aģenti (īpaši jāmin A. Kolbergs, faktiskais organizācijas vadītājs), kuri musināja tās biedrus veikt terora aktus pret padomju diplomātiem vai, ar tādu pašu nolūku, doties uz Krieviju (skat. pielikumu). Krievu emigrantu jautājums turpināja pastāvēt kā kairinātājs Krievijas – Latvijas attiecībās visus divdesmitos gadus un trīsdesmito gadu sākumā. Krievija (PSRS) to aktualizēja katru reizi, kad bija jāatrod iegansts politisko attiecību pasliktināšanai ar Latviju. Tikai Ulmaņa apvērsums 1934. gadā radīja būtiskas izmaiņas – visas emigrantu organizācijas tika pakļautas nesaudzīgai izsekošanai vai pat slēgtas, kas, tomēr, neiznīcināja pilnībā antilielinieckisko krievu nelegālās aktivitātes; ne viens vien "baltais" krievs sāka aizrauties ar nacismu un pat sadarbojās ar Vācijas izlūkdienestu Latvijā. Pēc Latvijas okupācijas 1940. gadā daudzi no viņiem bija pirmo padomju represiju upuri: 1940. gada 19. un 20. jūlijā V. Latkovskis, okupantu ieceltais politiskās policijas priekšnieks, izdeva pavēli par pirmajiem lielajiem arestiem, kuru laikā apcietinājumā nonāca tieši vairāki "balto" krievu aktīvistu – Maskavas uzmanības objekti jau kopš divdesmitajiem gadiem, ieskaitot Aleksandru Iļjukeviču, Alekseju Danilovu, Borisu Engelhardu, Nikolaju Lišinu un citus.⁸⁷

1922. gads bija pēdējais, kurā vēl pastāvēja nopietni komunistiskā terora draudi Latvijā; šajā gadā tika sagrautas LKP teroristiskās nodaļas paliekas; tas izraisīja divus diplomātiskos incidentus ar Krieviju, kurus abas puses – Krievija un Latvija – tomēr centās noregulēt pietiekoši savaldīgi, bez pārspilējumiem, lai arī Latvijas savaldība bija varbūt pat pārmērīga. Komunistu teroristiskā darbība 1922. gadā cēlās no tā, ka, pirmkārt, tas bija gads, kurā politiskā policija vēl bija spiesta konstatēt: „..Vispārējs iespaids ir tāds, ka komunisti ir stipri organizēti un izturīgi.”⁸⁸ (turpmākajos gados vājinājās gan izturība, gan organizētība). Otrkārt, 1922. gadā LKP vadība Maskavā, neskatoties uz 1921. gada jūnija politbiroja lēmumiem, joprojām apgādāja komunistus Latvijā ar instrukcijām, vēl tālākām no realitātes, kā tās bija 1921. gadā. Grūti izmērīt daudz nacionālo komunistisko trimdinieku Krievijā stūrgalvības pakāpi; stūrgalvīgi bija visi, taču latviešu komunisti noteikti nebija stūrgalvīgo pēdējās rindās. 1922. gada aprīlī J. Daniševskis joprojām uzstāja uz to, ka jāpanāk Latvijas apvienošanās ar Krieviju.⁸⁹ Neskatoties uz 1921. gada vasaras mācību, LKP bosī Maskavā joprojām cerēja, ka komunistu terors Latvijā un Latvijas valdības atbildes soļi – viņi bija gatavi nolemt komunistu teroristus Latvijā nāvei – tomēr izraisījis Krievijas iebrukumu. Tas, ko komunisti īstenoja Latvijā, bija nevis "apvienība ar Krieviju", bet vienkārši kriminālnoziedzumi, nožēlojami, salīdzinot ar lielajiem sapņiem par vispasaules revolūciju – tikai divus gadus atpakaļ, un stingro pārliecību par Krievijas intervenci, gadu atpakaļ, 1922. gada 12.–13. aprīlī policija deva triecienu komunistiem – naudas viltotājiem, apcietinot K. Treimani, V. Teriņu, J. Kauliņu, Emmu Vitti, kuras dzīvoklis Rēveles ielā 45 bija viens no lielākiem LKP teroristiskās nodaļas atbalsta punktiem. 70 000 viltotu Latvijas rubļu tika konfiscēti. Politiskā un kriminālā policija bez grūtībām konstatēja, ka daudzi gali ved uz Krievijas vēstniecību un uz tās arējās tirdzniecības nodaļu ("Vņeštorgu"); pat vairāk – gali veda nevis pie otršķirīgām personām, bet pie paša jaunā pilnvarotā lietveža Konstantīna Jureņeva un padomju

militārā izlūkdienesta rezidenta, Krievijas kara atašeja palīga Andreja Viksnes (skat. pielikumu). Skandālu Latvijas valdība nevēlējās; Jureņevs bija tikko akreditējies, cerības uz plašo "tiltu" – pašā plaukumā. Dženovas konferences laikā Krievijas pārstāvniecības novērošana tika pastiprināta, bet visa N. Kara banda (A. Melbārdis, J. Kaulis, K. Hofrāts, N. Irklis un citi) tika sagrauta maijā. Šajā pat laikā tika iegūtas neapstrīdamas liecības par to, ka LKP teroristisko darbību vada Krievijas pārstāvniecības grāmatvedis Augusts Kļavs-Kļaviņš; Leņina pieeja tika praktiski īstenota: komunisti Latvijā nevarēja paļauties uz Krievijas intervenci, bet varēja paļauties uz atbalstu teroram. Maijā par to tika piestādīts rēķins – M. Čučem tika piespriests nāves sods.⁹⁰ Latviešu komunisti Maskavā bija spārnos, taču 1921. gada jūnija politbiroja lēmums tomēr bija atstājis savas pēdas: viņi griezās Ārlietu Tautas komisariātā, informējot par vēlēšanos sarīkot protesta mītiņu pie Latvijas vēstniecības. Komisariāts ieteica to rīkot.. naktī. Izskaidrojums šim ieteikumam nav tālu jāmeklē: tieši šajās dienās Krievija gatavojās iesniegt Latvijai uzaicinājumu uz atbrūošanas konferenci un nevēlējās diplomātisku sadursmi. Tajā pašā laikā nāves sodu Čučem tika nolemts atriekt, ievadot prāvas pret Latvijas pilsoņiem Krievijā.

Latviešu komunistu demonstrācija Maskavā notika 11. jūnijā, pusdivos naktī, kad apmēram simts cilvēku liels pūlis ar bļāvieniem "Nost balto Latviju", "Nost slepkavas un asinssūcējus" ārdījās pie vēstniecības. Uz tūlītēju sūtņa Feldmaņa notu Krievijas Ārlietu komisariāta kolēģijas loceklis J. Gaņeckis 14. jūnijā atbildēja: "...administratīvās iestādes, acīmredzot, nespēja spert pienācīgus soļus incidenta novēršanai, jo tas notika pusdivos naktī..."⁹¹ Latvijas Ārlietu ministrija bija spiesta apmierināties ar šo skaidrojumu; tā nevēlējās incidentu eskalēt, jo 12. jūnijā bija saņēmusi Krievijas uzaicinājumu uz atbrūošanas konferenci, bet ekonomisko attiecību jomā cerības uz to attīstību bija lielākas kā jebkad. Padomju Krievijas nostājā pret Latviju, savukārt, turpinājās divas pieejas: oficiāli un publiski Latvija tika aicināta uz atbrūošanas un sadarbību, neoficiāli tika atbalstīts terorisms. Tajā pat dienā, 12. jūnijā, kad tika saņemts uzaicinājums uz atbrūošanas, Alūksnes tuvumā Latvijas politiskās policijas ierēdņi sadūrās ar komunistu bandu, iesūtītu no Krievijas, no Pleskavas, no LKP Ārzemju Biroja; vasarā sadursmes ar citām iesūtītām bandām notika Latgales pierobežas rajonos.⁹² Latvijas varas iestāžu reakcija uz Krievijas vēstniecības darbinieku sakariem ar teroristiem un viltotās naudas izplatītājiem bija ļoti savaldīga; tikai vienam no viņiem tobrīd tika uzrādīta apsūdzība – tika apcietināts Augusts Kļavs-Kļaviņš. Latvijas savaldību Maskava nenovērtēja. Nākošais incidents notika augustā, pēc tam, kad mēneša sākumā Rīgā Čučem tika izpildīts piespriestais nāves sods un notikumi Maskavā attīstījās pēc jau pazīstamā scenārija, lai arī – plašākā mērogā. 10. augustā, pusvienpadsmitos vakarā, Latvijas vēstniecībai tuvojās 300 cilvēku liels pūlis, pārsvarā – latvieši, ar saucieniem "Nāvi baltās Latvijas pārstāvim"; vēstniecības logos lidoja akmeņi. 11. augustā sūtņi Feldmanis iesniedza protesta notu, uzsverot, ka Maskavas varas iestādes neko nebija darījušas, lai savaldītu pūli; 17. augustā tas pats Gaņeckis atbildēja: demonstrācijas padomju Krievijā neesot aizliegtas. Pa to laiku Otto Kārklīšs, Stučkas vietnieks padomju valdībā 1919. gadā, Maskavas latviešu komunistiskā klubā paziņoja: "...Mēs esam

cīnījušies un cīnīsimies par tagadējās Latvijas iznīcināšanu.” Feldmanis, nemierā ar Gaņecka atbildi, griezās pie Ļ. Karahana, kurš tobrīd, Čičerina prombūtnē, pildīja komisāra pienākumus, un atzīmēja, ka Latviešu komunistiskā kluba pastāvēšana Maskavā ir acīmredzams 1920. gada 11. augusta miera līguma 4. panta pārkāpums; sūtnis pieprasīja klubu slēgt. Diplomātiskā sarakste ieilga, bez jebkādiem rezultātiem Latvijai; 6. septembrī pats Meierovics nolēma “..notu apmaiņu pēc iespējas ātrāk izbeigt.”⁹³ Latvija atkal piekāpās, bet tas neatmaksājās: oktobrī Maskavā sākās trokšņaina prāva pret Latvijas “spiegiem”; prāva bija atmaksa par Čučī – par to padomju apsūdzības uzturētāji runāja atklāti. Daži Latvijas preses izdevumi, netieši kritizējot Meierovicu, uzsvēra: “..par nožēlošanu jāatzīstas, ka no mūsu puses darīts pārāk maz, lai pie šādu procesu inscenēšanas Krievija būtu atturīgāka.”⁹⁴ Latvijas atbilde nāca 15. novembrī, kad Rīgā tika aizturēts Krievijas vēstniecības darbinieks Kārlis Lapiņš (skat. pielikumu).

1922. gadu noslēdzot, lielākie zaudētāji bija tieši latviešu komunisti Latvijā: LKP CK teroristiskais centrs bija pilnībā sagrauts; politiskās policijas rokās bija kritis arī centrālkomitejas arhīvs, protokolu grāmatas, rēķini; augustā tika apcietināts CK loceklis un partijas kasieris Alfrēds Spalva, viens no viltotās naudas aktīvākajiem izplatītājiem (Krievija tūlīt pieprasīja viņu apmainīt pret latviešu ķilniekiem Krievijā; 1923. gadā Spalva vēlreiz nelegāli ieradās Latvijā); smags trieciens bija dots Zemgales organizācijai (apcietinājumā nonāca jaunais Žanis Spure, 1940. gada vasaras aktīvistis), kurā bija plaši izplatītas terora ieceres. Liepājā gada beigās tika apcietināts Nikolajs Paegle, kurš bija bijis sakarnieks starp Krievijas konsulātu un pagrīdes kompartiju, nododot tai naudu un instrukcijas. Ne tikai Paegles apcietināšana samazināja finansējumu; to samazināja vietējo komunistu neveiksmes un krievu nevēlēšanās nelietderīgi izšķiest tik lielu naudu kā agrāk. Latviešu komunisti Maskavā arī bija piedzīvojuši kārtējo vilšanos; “..nevar būt runas par īstu miermīlīgu attiecību nodibināšanos starp padomju Krieviju un kaut jebkuru kapitālistisku valsti, to skaitā – Latviju..”, rakstīja viņu prese.⁹⁵ Tā tas patiešām bija principā, taču – ne 1922. gada praksē. Izņemot “spiegu” prāvu, nekādas citas akcijas pret Latviju netika veiktas, ekonomiskās attiecības netika sašaurinātas. LKP vājums Latvijā likvidēja pēdējās iespējas, ka Maskavā kāds ieklausītos latviešu komunistos Krievijā un atbalstītu viņu ilūzijas par “revolūciju” Latvijā. Viņiem vēl būs jāgaida ilgus gadus un lielākā daļa no tiem, kuri 1921.–1922. gadā cerēja uz Krievijas jaunu intervenci Latvijā, 1940. gadu nesagaidīs; viņus aizraus trīsdesmit septītais. Atšķirīgāks stāvoklis veidojās Igaunijā, kur kompartija bija vēl pietiekoši aktīva un tās aktivitāte ļāva igauņu komunistiem Maskavā un Pēterburgā uzturēt priekšstatu – Kominternē – ka revolucionārā krīze Igaunijā vēl nav garām. Igaunju komunistu, kuri atradās padomju Krievijā, iespaids uz Kominternes vadību kļuvis redzams 1924. gadā, Tallinas puča laikā; Latvijā, toties, šajā laikā vairs nebūs nekādas kaut cik jūtamas komunistu aktivitātes. 1922. gada politiskās policijas panākumi pasargās Latviju no Igaunijas tipa avantūras (skat. turpmāk).

4. Neuzbrukšanas un tranzīta līguma piedāvājums: Koppa misija

Rapallo līgums, kurš bija izsaucis uztraukumu Krievijas un Vācijas kaimiņzemēs un kuru pat pašā Vācijā apsveica nebūt ne visi (prezidents Eberts bija neizpratnē: kā var slēgt līgumu ar boļševistiskiem salašņām?⁹⁶), nemainīja lietu patieso stāvokli – abas valstis bija vājas, Vācija – pat neaizsargāta. Būtiski nekas nemainījās arī pēc 1922. gada 11. augusta, kad tika parakstīts Vācijas – Krievijas pagaidu militārās sadarbības līgums; pat tas neradīja īstu Vācijas – Krievijas aliansi. Rūras okupācija 1923. gada janvārī uzskatāmi pierādīja Vācijas vājumu – pat mazā Lietuva to izmantoja un okupēja Mēmeles apgabalu. Lai arī Francija piedzīvoja, gala rezultātā, smagas ārpolitiskas problēmas attiecībās ar britiem un amerikāņiem – kuri neatbalstīja tik radikālu soli pret Vāciju, tīri tehniski francūži spēja pārvarēt Vācijas pasīvo pretestību Rūrā, ievēdot savus inženierus un tehniķus un panākot dzelzceļu, šahtu funkcionēšanu; tīri tehniski Rūras okupāciju francūži īstenoja sekmīgi.⁹⁷ Vācijas konflikts ar Franciju uzjundīja baumu vilni visā Eiropā, Polijā un Baltijas valstīs – jo sevišķi, par Krievijas nostāju pret savu gandrīz vai sabiedroto Vāciju: vai tā nenāks Vācijai palīgā? Latvijā, par pārsteigumu, valdības un pat preses nostāja bija daudz reālistiskāka, nekā tā, kura bija slepenajiem dienestiem un vēstniecībai Maskavā. Politiskā policija un, mazākā mērā, armijas izlūkdienests ziņoja par intensīvu krievu karaspēka pārvietošanos gar Latvijas robežām ar it kā neskaidriem nolūkiem. Faktiski šī pārvietošanās bija niecīga, tāpat kā karaspēka daudzums uz robežas. 1922. gada beigās, pirms Vācijas krīzes, pie Latvijas robežām bija tikai 9500 krievu karavīru un .. četri lielgabali;⁹⁸ tagad, 1923. gada sākumā, to skaits Pleskavā, Sebežā un Drisā patiešām pieauga, bet – ne ar nolūku veikt agresiju pret Latviju. Valdības noskaņojums Rīgā – tā bija J. Pauļuka valdība, ar redzamu sociāldemokrātu piedalīšanos – bija pietiekoši mierīgs; valdību kopumā un sociāldemokrātus jo sevišķi nodarbināja nevis Krievijas draudi, bet vēlēšanās paplašināt ar to saimnieciskos sakarus. Ārlietu viceministrs – ar balss tiesībām kabinetā – F. Cielēns publiski paziņoja, ka nekādas briesmas no Krievijas Latvijai nedraud;⁹⁹ aukstasinīgi vērtējumi bija sastopami presē.¹⁰⁰

Citādāks bija vēstnieka Maskavā Feldmaņa noskaņojums: viņš rūpīgi krāja drudzainās baumas un apgādāja ar tām Rīgu. Skaidrs, baumu uzklauššana un apstrāde, cenšoties atsijāt kādu patiesības graudu, ir katra vēstnieka darbības neatņemama sastāvdaļa; lielvalstu vēstniekiem mazās valstīs baumošana, aiz gara laika, ir gandrīz vienīgā nodarbe. Feldmanis, nebūdams lielvalsts vēstnieks, aizrāvās ar baumām par daudz; pavasarī Rīgā pienāca arvien uzbudinātāki ziņojumi. 3. aprīlī vēstnieks rakstīja: “Pēc pavasara sējas laika sagaidāms uzbrukums visiem Krievijas rietumu kaimiņiem: rumāņiem, poļiem, mums un igauņiem. Somiju atstāšot pagaidām... . Leiši būšot krievu pusē... . Mums un igauņiem uzbrukšot arī no jūras, jo angļi un franči nelikšot šķēršļus. Vēl esot cerība, ka vāci uzbrukšot poļiem. Latvija un Estija viegli būšot iekarojamas...”.¹⁰¹ Šis ziņojums ir viens no uzskatāmiem piemēriem, kurš liecināja par vēstnieka analīzes spēju zemā līmenī: kā Krievija,

nepilnus trīs gadus pēc smagās sakāves pie Varšavas, bada seku mocīta, spētu vienlaikus uzbrukt tik daudzām valstīm, kuru stāvoklis, pretēji krievu stāvoklim, bija uzlabojies? Polijai bija alianse ar Franciju (lai arī – ne tieši pret Krieviju vērsta) un Rumāniju; Latvijas un Igaunijas armijas, lai arī nelielas, tomēr bija nesalīdzināmi labākā stāvoklī, salīdzinot ar 1918. gada padomju iebrukuma priekšvakaru. 18. aprīlī sekoja jauns sūtņa ziņojums, kurš robežojās ar halucinācijām: “Visvairāk gatavošanās (uzbrukumam. – A.S.) esot novērojama Minskā: pat privātos dzīvokļos ievietots karaspēks un izraidot iedzīvotājus. Mūsu “frontē” esot 60 000 karaspēka ... mobilizācijai (pret Latvijū. – A.S.) esot nepieciešamas septiņas dienas. Šai laikā sacelšoties (Latvijā. – A.S.) 18 000 bruņotu vīru un viņu pacificēšana došot iespēju krievu karaspēkam dažu dienu laikā nokļūt Rīgā – palīgā sabiedrotajiem “dumpiniekiem”. Ieņemto apgabalu tūlītējai pārvaldei jau sagatavota administrācija šeit un vietējās komunistu šūniņās.. Krievija.. atzīs “sarkano Latviju” un viņai pašai ļaus lemt par iestāšanos republiku savienībā..”¹⁰² Atzīmēsim, ka tas nebija Stučkas raksts vai kāda cita latviešu komunistu sapņojums, bet Latvijas sūtņa ziņojums. Neapmierināti ar Feldmani bija abās pusēs, Krievijā un Latvijā. Viņš pats nebija burtiski iesaistījies spiegošanā, kā to iztēloja Krievija, taču informācijas, īpaši, militāra rakstura, vākšanā – katra diplomāta misijas īstenošanā – bija bijis pārāk neuzmanīgs; ziņojumos uz Rīgu viņš atsaucās uz kādu informācijas avotu – Sarkanās armijas galvenā štāba pulkvedi – kurš, visticamāk, denuncēja viņu OGPU. Attiecības ar Ārlietu tautas komisariātu arī pasliktinājās pēc tam, kad viņš sāka atklāti izprašņāt komisariāta pārstāvjus (piemēram, Gaņeckī, 2. aprīlī) kāpēc krievi koncentrējot karaspēku uz Latvijas robežas. Ar nervozo sūtni kļuva neapmierināta arī Latvijas valdība, kura nolēma, ka vēstnieks ir jānomaina ar aukstasinīgāku cilvēku, daudz vairāk orientētu uz ekonomisko attiecību attīstību; vasaras sākumā Feldmanis tika atsaukts un par vēstnieku tika iecelts diplomāts un uzņēmējs Kārlis Ozols. Lai arī Pauļuka valdības mūžs izrādījās ļoti īss un jau jūnijā to nomainīja jauns kabinets, atkal ar Meierovicu kā premjeru un ārlietu ministru, arī šis kabinets bija orientēts uz pragmatisku un pat draudzīgu politiku pret Krieviju.

Interesantāk ir tas, ka Krievija arī nomainīja savu pilnvaroto pārstāvi Latvijā K. Jureņevu, kurš bija pildījis savus uzdevumus tikai kopš 1922. gada marta sākuma. Šī nomainīta bija saistīta ar Eiropas lielās politikas jautājumiem. Līdz 1923. gada augustam Krievijas nostāja pret Rūras okupāciju un Vācijas – Francijas attiecību krasu saasināšanos bija savaldīga – praktiskās politikas jomā. Padomju presē bija liela brēka un “solidaritāte” ar pazemoto Vāciju, taču neko daudz taustāmāku Maskava neveica; un “solidaritātē” pat sāka parādīties viedoklis par nepieciešamību ātrāk panākt attiecību normalizēšanu ar Franciju (Ļ. Karahana nostāja). Vācijas valdība saņēma no Maskavas iedvesmojošus ieteikumus turpināt pasīvo pretošanos, vācu armija – municiju no Krievijas. Sarkanā armija demonstratīvi pārvietojās Polijas, Rumānijas un Baltijas valstu pierobežā – nevis, lai iebruktu tajās, bet lai iespaidotu Poliju un atturētu to no atbalsta Francijai. Kominternē atkal atdzīvojās cerības uz “pasaules revolūciju”, taču daudz vājākas, kā iepriekš. Nikolajs Buharins, referējot LKP VII kongresā, Maskavā, 1923. gada februārī, paziņoja, ka padomju valdība un Kominterne

darot visu, lai tuvinātu šo revolūciju, bet padomju diplomātija maskējot revolucionāro darbību ar skaistām frāzēm. Taču, zīmīgi, ka pat stūrgalvīgo latviešu komunistu cerības 1923. gadā jau bija krietni vājinājušās. Atšķirībā no Igaunijas, kur komunisti vēl drudžaini domāja pat tagadni un par nākotnes avantūrām, LKP – kā to uzskatāmi apliecināja septītais kongress – skatījās atpakaļ (kas bija vājuma, ne spēka pazīme) un sāka sevi plosīt – īpaši komunistiskie funkcionāri Maskavā – ar jautājumiem: kāpēc izgāzās komunistiskais eksperiments 1919. gadā? Kāda bija Stučkas – “biedra Paragrāfa” – loma šai sakāvē? (“..masās no komunisma palikusi atmiņa, ka viņi izveduši kaut ko mākslīgu, no augšas uzspiestu..”, uzsvēra kāds Stučkas kritiķis kongresā).¹⁰³ Maskavas nostāja pret Baltijas valstīm, tai skaitā – Latviju, kļuva, vārdos, draudzīga, taču ne tik daudz tāpēc, lai maskētu Buharina pieminētās “pasaules revolūcijas” gatavošanu, cik – tāpēc, lai tradicionālās diplomātijas spēles ietvaros vājinātu Polijas iespaidu (1. martā Čičerins, sarunā ar Polijas lietvedi Maskavā R. Knollu, uzsvēra, ka viens no galvenajiem abu valstu domstarpību cēloņiem esot Polijas tieksme veidot “Baltijas bloku”, naidīgu Krievijai)¹⁰⁴, kurš patiesībā tālu nebija tik liels, kā krieviem šķita. Arī pašā Polijā nebija nekādas vēlēšanās iesaistīties Vācijas – Francijas konfliktā; valsts joprojām pārdzīvoja smagas ekonomiskās grūtības, zlots kritās līdz ar vācu marku – Polijas ekonomika bija cieši saistīta ar Vāciju. Polija saglabāja Francijai labvēlīgu neitralitāti, bet vairākkārt paziņoja, ka nespers nekādus agresīvus soļus pret Vāciju.¹⁰⁵ Krievijas aizdomas pret Poliju un tās politiku Baltijā tomēr bija neizravējamas.

1923. gada maijā Latvijā ieradās jaunais Krievijas pilnvarotais pārstāvis Semjons Aralovs, nomainot Jureņevu – viņa darbība nebija bijusi skandalozī neveiksmīga, taču – arī ne ļoti sekmīga. Pat, neskatoties uz Latvijas Ārlietu ministrijas uzmanīgo pieeju, Krievijas vēstniecība bija kļuvusi par vairāku skandālu – spiegošanā, viltotas naudas izplatīšanā – objektu. “Draudzības” posmam ar Latviju bija vajadzīgs jauns vēstnieks – triviāla prakse diplomātijas vēsturē. Semjons Aralovs – Krievijas pilsoņu kara redzams komisārs, Trocka tuvs līdzgaitnieks un padomju militārā izlūkdienesta (*Razvedrupra*) pirmais vadītājs – Latvijā ieradās no Turcijas, kur bija pārstāvējis Krieviju. Latvijas politiskā policija ievāca visas iespējamās ziņas par viņu: “.. pēc rakstura Aralovs ir mierīgs un satīcīgs, viņš nav “čekista tipa” cilvēks. Viņa darbības laikā Ankarā viena daļa no padomju valdības nebija sevišķi apmierināta ar viņu un uzskatīja, ka tur nepieciešams daudz stingrāks raksturs..”¹⁰⁶ Iespējams, ka tas, kas ne sevišķi derēja Ankarā, bija tieši vajadzīgs Latvijā – kā šķietami jauna attiecību posma iemiesto joms (kas attiecās uz “čekista tipu”, tad Aralovs izrādījās ne mazāk, lai arī ne vairāk, saistīts ar slepeno darbību, kā jebkurš cits Krievijas pārstāvis Latvijā. Viņam līdzī uz Rīgu devās daži no viņa pilsoņu kara laika paziņām čekā un armijas izlūkdienestā). Aralovs sāka savu darbību ar daudzsoļiem paziņojumiem par nepieciešamību paplašināt abu valstu ekonomiskās attiecības un parakstīt tirdzniecības līgumu; augustā un septembrī viņš kļuva vēl optimistiskāks: iepriekšējie gadi esot bijuši izšķiesti neproduktīvās sarunās, laiks sākt jaunu posmu, kurā Krievijas gribu uzturēt ar Latviju visdraudzīgākās attiecības iemiestošot plaša sadarbība, bet tirdzniecības līgums varētu tikt noslēgts jau oktobrī.¹⁰⁷ Šis Krievijas “draudzības”

uzliesmojums vasaras beigās bija tieši saistīts ar tās nostājas maiņu pret Vāciju, kura notika augusta vidū.

Ekonomiskais sabrukums radīja dramatisku iekšpolitiskā stāvokļa saasinājumu Vācijā; komunistiem atkal sāka rādīties revolūcija; augustā Vācijas KP delegācija ieradās Maskavā, pēc Kominternes palīdzības. Krievijā virsroku ņēma Zinovjeva kurss uz revolūcijas provocēšanu Vācijā; Trockis – Sarkanās armijas vadītājs – tika iekļauts Kominternes vadošos orgānos; 23. augustā politbirojs, ar zināmām šaubām, tomēr pieņēma lēmumu sākt gatavot komunistu revolūciju Vācijā. Uz turieni nelegāli devās K. Radeks – puča politiskajai vadīšanai, bet J. Unšlihts, redzams čekas funkcionārs, Vācijā veidoja “sarkanos simtus”, kuriem pučs bija praktiski jāīsteno (viņa labā roka bija armijas izlūkdienesta pārstāvis latvietis K. Salmiņš). Uz Vāciju devās arī liela grupa OGPU aģentu, ieskaitot Valteru Krivicki, kurš tur radīs plašu padomju spiegu tīklu, kas darbosies līdz pat trīsdesmito gadu otrajai pusei (tika radīti “Sarkanās Kapelas” iedīgļi). Padomju aģentūras rindās bija ne mazums Krievijas latviešu komunistu. Sarosījās arī LKP tepat Latvijā, taču – stipri vājāk, kā iepriekšējos gados. LKP legālā centra pārstāvis komunistiskajā Arod biedrību Centrālajā Birojā, tā vadītājs Jānis Vesmanis oktobra sākumā jau cerēja uz revolūciju Vācijā, pēc tās – uz apvērsumu Latvijā, kura rezultātā pie varas atkal būs Stučka. Šīs cerības liecināja ne par ko citu, kā par pilnīgu atraušanos no realitātes; nekādas praktiskas aktivitātes latviešu komunisti “revolūcijas” gatavošanā neveica. Cits LKP legālā centra darbinieks, minētā Arod biroja sekretārs Jānis Jākobsons, sāka biežāk apmeklēt Krievijas vēstniecību; tas apstiprināja tikai to, ka vēstniecība bija istā komunistisko arodnieku vadītāja; apvērsumu šie apmeklējumi netuvināja. Tieši no Vācijas, no Rūras apgabala, Kominterne nosūtīja uz Latviju Osvaldu Dzeni (“Rūķīti”), 1919. gada Stučkas režīma ievērojamu funkcionāru, kurš padomju Krievijā bija kļuvis par augstu militārā izlūkdienesta darbinieku. Latvijā viņš drīz krita slepenpolicijas rokās, neizraisījis nekādu “revolūciju”¹⁰⁸. 1923. gada rudenī politiskā policija sagrāva galveno nelegālās kompartijas vadības centru Rīgā, Stabu ielā 115/117.

Stipri atšķirīgāks bija stāvoklis Igaunijā. Jau 1923. gada rudenī sāka kļūt skaidrs, ka igauņiem būs jāsamaksā rēķins par divām kļūdām. Pirmā bija sena, jau no miera līguma ar Krieviju laikiem – tās bija brīvostas, kuras Igaunija bija krieviem piešķirusi, cerībā uz lielo tranzīta peļņu. Krievija eksteritoriālās tiesības izmantoja ne tikai biznesam, bet arī graužošajai darbībai pret Igauniju; krievu rīcībā nodotie plašie rajoni Tallinas ostā kļuva par komunistiskās darbības perēkli. Otrā kļūda cēlās no igauņu galējās nostājas demokrātijas jomā. Šaubu nav, Igaunija bija visdemokrātiskākā no jaunajām valstīm Eiropā; dažās jomās tas atmaksājās (minoritāšu paraugstāvoklis, saņemot visplašāko kulturāli – nacionālo autonomiju), citās – nē. Kopš 1921. gada komunistiskā partija Igaunijā darbojās gandrīz legāli, Vienotās Frontes frakcijas parlamentā piesegā, iegūstot imunitāti un diskreditējot ar savu darbību pašu pilsoniskā parlamentārisma ideju. Gribēdami būt paraugdemokrāti, igauņi bija pārāgi aizmirsuši, ka baltiešu komunisti ir nesamierināmi Baltijas valstu neatkarības ienaidnieki un Krievijas marionetes. 1923. gada rudenī, Vācijas notikumu iespaidā, igauņu komunisti sāka aktivizēties: 14. oktobrī viņi mēģināja sarīkot demonstrācijas

Tallinā, Tartū, Pērnāvā un Narvā ar lozungiem “Lai dzīvo Vācijas revolucionārā srārdnieku šķira! Mēs gaidām padomju Krievijas palīdzību Vācijas revolūcijai!” Vienotās frontes deputāti parlamentā (Toms, Jaksons un citi) sāka legāli aģitēt par labu “srārdnieku valdībai”; komunistu lapeles parādījās armijā.¹⁰⁹ Igaunijas valdības reakcija uz komunistu aktivizēšanos bija pārāk liberāla.

Krievijas nostājas maiņu Vācijas jautājumā 1923. gada vasaras beigās – no diplomātiskas, politiskas un militāras sadarbības ar buržuāzisko Vāciju uz komunistiskas revolūcijas provocēšanu un sociālas iekārtas maiņu Vācijā – ietekmēja arī Maskavas neapmierinātība ar G. Štrezemana valdības mērenāku kursu attieksmē pret Franciju, ar pasīvās pretošanās izbeigšanu septembrī un viņa gatavību sākt sadarbību ar Antantes valstīm. Maskava to novērtējā kā atkāpšanos no Rapallo līguma. Galu galā, pat Rapallo līgums nekad neiznīcināja Maskavas bažas un aizdomas par pilsoniskās Vācijas iespējamu izlīgumu ar Franciju un Angliju, vērstu pret padomju Krieviju. Tikai padomju Vācija spētu darīt galu šīm aizdomām un nodrošināt visciešāko sadarbību ar PSRS. Bet kādu palīdzību, lielāku par aģentu piegādāšanu, sniegt “revolūcijai” Vācijai? Kādā veidā šo palīdzību sniegt? Tas, ka Krievija atradās “aiz”, jauno valstu ķēdes, kura to atdalīja no Vācijas, 1923. gada rudenī bija izjūtams taustāmāk kā jebkad. Augustā K. Radeks – neiztrūkstošs gandrīz katrā padomju pusoficiālā vai slepenā misijā – sāka iztaujāt R. Knollu, Polijas lietvedi Maskavā, par to, kāda būs Polijas nostāja, Vācijas krīzei attīstoties.¹¹⁰ Polijas atbildes bija izvairīgas, uzsverot tās nevēlēšanos iejaukties Vācijas lietās. Septembra beigās politbirojs vēlreiz apsprieda Vācijas jautājumu un galīgi izšķīrās par puča rīkošanu oktobrī. Kad oktobra sākumā Vācijā sākās pirmās komunistu lielākās aktivitātes, bet – vēl ne pučs, ārpolitiski Maskavas stāvoklis nekļuva vieglāks: nekas nemainījās Eiropas kartē, Krievija bija tur, kur tā bija pirms puča – atdalīta no Vācijas. Krievijas galvenās cerības joprojām saistījās ar pilsoniskās Vācijas iekšējo sabrukumu, nevis ar kaut kāda veida Krievijas ārējo intervenci. Diplomātiski Krievija bija gandrīz pilnīgi neaktīva.

Pučam Vācijā bija jāsākas **23. oktobrī**, taču šīs dienas vakarā Berlīnē Radeks un viņa kontrolētā Vācijas kompartijas vadība nolēma to nesākt: viņi nāca pie slēdziena, ka tam nav lemts piedzīvot panākumus; saprāta paliekas nebija pavisam atstājušas pučistu vadītājus. Tikai Hamburgas komunisti nepakļāvās Radeka lēmumam un sāka sacelšanos. Tieši 23. oktobrī, un tikai šajā dienā, Maskava iedarbināja diplomātisko mašīnu – uz Rīgu, Kauņu un Varšavu devās Ārlietu komisariāta kolēģijas loceklis V. Kopps; Tallinā sarunas īstenoja Krievijas pilnvarotais lietvedis L. Starks. Koppa misijas priekšvakarā Ārlietu tautas komisariāta un Sarkanās armijas vadības (Trocka) viedokļi tika saskaņoti; Trockis bija līdz šim visvairāk kaitinājis un pat baidījis kaimiņvalstis ar saviem nereti nesavaldīgajiem un nediplomātiskajiem paziņojumiem. Tagad arī viņš publiski paziņoja, ka Krievija vēlas tikai miermīlīgas attiecības ar Baltijas valstīm un Poliju un gaida no tām vienīgi neiejaukšanos Vācijas lietās.¹¹¹

Tad, kad **24. oktobrī** Kopps ieradās Rīgā, savā pirmajā pieturas punktā, lēmums par “revolūciju” Vācijā jau bija atcelts; Koppa misija bija pilnīgi tukša un lieka jau no tās pirmajām stundām, lai arī viņš pats to vēl nezināja. Tikko ieradies Rīgā, viņš tūlīt tikās ar Meierovicu, kuram šajā pašā dienā bija jānododas uz Tallinu, uz svarīgo

Latvijas – Igaunijas konferenci. Saruna ar Koppu – tas īpaši jāuzsver – iespaidoja Meierovica nostāju Tallinā. Tas, ko Kopps paziņoja presei par sarunu ar Meierovicu, bija sekojošs: saruna esot bijusi ļoti draudzīga; Meierovics uzsvēris, ka Latvijai neesot ne mazāko nelabvēlīgo nodomu pret Krieviju. Krievija, no savas puses, atzinusi (pirmo reizi, ne jau nejauši. – A.S.), ka tā vēl neesot izpildījusi visus miera līguma pienākumus, bet apsolija to izdarīt vistuvākajā nākotnē: atjaunot sarunas par mežu koncesijām, tuvākā laikā noslēgt tirdzniecības līgumu, palielināt krievu labības tranzītu caur Latviju un noslogot Ventspils elevatoru. Ja Latvijas politika turpmāk būšot vēl draudzīgāka pret Krieviju, reevakuācijai paredzēto mantu atgriešanās notikšot straujāk.¹¹² Klausoties Koppu, varēja rasties priekšstats, ka viņš ir ieradies Rīgā, lai slavētu Krievijas – Latvijas draudzību un atzītu Krievijas neizdarību miera līguma izpildē. Pēkšņi Latvijā patiešām pienāca, no Ivano-Vozņesenskas, Rīgas politehniskā institūta bibliotēkas liela daļa, 932 puķi, kuru Latvija bija nesekmīgi atprasījusi jau kopš 1920. gada.¹¹³ Neko vairāk presei Kopps neteica; Meierovics vispār klusēja – tik neraksturīgi viņam. Nepateiktais bija tieši tas, pēc kā Kopps bija braucis, lieki braucis, ņemot vērā straujās stāvokļa izmaiņas Vācijā. Latvijai tika piedāvāts parakstīt protokolu, kurā tiktu fiksēta: 1) Latvijas apņemšanās nodrošināt pilnīgu krievu tranzīta brīvību, neatkarīgi no tranzīta galamērķa; 2) abu pušu apņemšanās ievērot draudzīgu neitralitāti, ja trešā valsts uzbrūk vienai no līgumslēdzējpusēm; 3) abu pušu apņemšanos ievērot robežu neaizskaramību un neiejaukšanos iekšējās lietās.¹¹⁴ Paši par sevi šie piedāvājumi bija it kā nevainīgi un pat lieki. Krievijas tranzīta brīvību garantēja miera līguma 17. pants; visi politiskie spēki Latvijā bija vienoti uzskatā, ka šis pants ir jāpilda ar vislielāko uzticību, pat vairāk – Krievijas tranzīts Latvijā baudīja visas iespējamās privilēģijas un Latvija to nevis kavēja, bet centās to vēl vairāk pievilināt. Robežu neaizskaramība arī bija garantēta miera līgumā; neiejaukšanās iekšējās lietās tāpat bija vairākkārt deklarēta. “Draudzīgas neitralitātes” solījums, ko Krievija dotu Latvijai, būtu pilnīgi bezvērtīgs no praktiskās politikas viedokļa: bija neiespējami iedomāties kādas “trešās valsts” uzbrukumu Latvijai, kuru pie tam vēl varētu atbalstīt Krievija. Meierovica atbilde uz Koppa piedāvājumiem bija izvairīga, faktiski – noraidoša, tieši stāvokļa Vācijā dēļ. Skaidrs, ka “tranzīta brīvība” nozīmētu jebkura tranzīta brīvību, caur Latviju un Lietuvu, uz Vāciju. Meierovicu māca bažas ne par to, ka Krievija varētu tranzītā nogādāt uz Vāciju karaspēku; Meierovics vispār nevēlējās jebkādā veidā tikt iesaistīts Krievijas politikā pret Vāciju, pat, ja tranzīts ietvertu tikai palielinātu “humānās palīdzības” daudzumu. “Draudzīgā neitralitāte” Vācijas notikumu kontekstā arī ieguva divdomīgu pieskaņu: ja Krievija nonāktu konfliktā ar Poliju Vācijas dēļ, Latvijai būtu jāpaliek neitrālai. Varēja nopietni šaubīties, vai šāda konflikta gadījumā Latvijas nostāja būtu bijusi kāda cita, izņemot to pašu neitralitāti, taču uzņemties formālas neitralitātes saistības, nesaskaņojot savu nostāju ar Poliju, Meierovics nevēlējās.

Atšķirīgākas noskaņas valdīja Kauņā, Koppa otrajā pieturas punktā, kur viņš ieradās, automātiski ceļojot bez jebkādas jēgas – Vācijā viss jau bija garām; 26. oktobrī tika apspiesta Hamburgas “sacelšanās”, kura, galvenokārt, bija izpaudusies komunistu uzbrukumos policijas iecirkņiem un bija atstājusi uz “kaujas lauka” 41 kritušo –

24 komunistus, 17 policistus. Viss, ko runāja Kopps, bija bezjēdzīgi. Paša Krievijas tranzīta jautājuma jomā lietuvieši bija tikpat atturīgi, kā Meierovics; iespējams, ka Koppa kāda vaļīgāka frāze vai intonācija radīja viņos pat lielākas nekā Rīgā aizdomas par eventuālu ieroču tranzītu uz Vāciju, ko lietuvieši, saprotams, pieļaut negribēja. Atšķirīgā noskaņa cēlās no viņu cerībām, ka krīze Vācijā radīs Krievijas – Polijas konfliktu, kurā poļi tiks pārmācīti un Lietuva atgūs Viļņu. No tā cēlās gatavība ielaisties ar krieviem – padomju pilnvarotā lietveža Kauņa I. Lorenca personā – tukšās sarunās vēl pat novembrī, neko praktisku krieviem nepiedāvājot, bet joprojām cerot uz viņu sadursmi ar poļiem (30. novembrī Latvijas sūtnis Lietuvā L. Sēja rakstīja, ka Kauņa joprojām valda “savāds optimisms” attiecībā uz eventuālu Polijas sakāvi; “..leiši liekas nemaz nesaprotam, ka bez Polijas Baltijas valstu patstāvība būtu ikbrīdi apdraudēta .. katrā gadījumā pēc Polijas sakaušanas boļševiku uzstājībai nebūtu robežu..”.¹¹⁵ Cerot uz krievu uzvaru, lietuvieši pat nemēģināja parēķināt, kas notiktu ar Lietuvu, ja krievi zaudētu un uzvarētu poļi).

Savā trešajā pieturas punktā, **Polijā**, Kopps ieradās neizdevīgā brīdī; tieši viņa ierašanās laikā ārlietu ministrs Marians Seida bija spiests atkāpties (27. oktobrī), neveiksmīgās politikas attiecībās ar Čehoslovākiju dēļ. Viņu nomainīja harizmātiskais nacionālo demokrātu līderis un Pilsudska sāncensis Romans Dmovskis, kurš nebija gatavs tūlīt mesties Ārlietu ministrijas tekošajās lietās; Seida vēl kādu brīdi uzkavējās ministrijā, mākslīgi radīta valsts sekretāra vietnieka (*podsekretarz stanu*) statusā; tieši viņš arī veda sarunas ar Koppu. 29. oktobrī Kopps iesniedza Seidam rakstisku protokola projektu, kurā, sākotnēji, bija dažas atšķirības no tā, kas tika mutiski piedāvāts Rīgā un Kauņā. Projekta preambulā bija izteikta Krievijas gatavība būtiski paplašināt ekonomiskās attiecības ar Poliju – vilinājums, uz kuru, kā cerēja Kopps, poļi būs atsaucīgi, ņemot vērā valsts hroniski smago saimniecisko stāvokli. Pašā protokolā tiku fiksēta, pirmkārt, Polijas apņemšanās nodrošināt brīvu krievu tranzītu pa dzelzceļu, pa poļu teritoriālajiem ūdeņiem, cauri visiem robežpunktiem, .. pilnīgi neatkarīgi no iekšpolitiskiem apstākļiem..” valstīs – tranzīta galapunktos (bija domāta, protams, Vācija); otrkārt, PSRS apņēmas parakstīt ar Poliju tirdzniecības līgumu. Kā redzam, sākotnēji nekas nebija teikts par Polijas robežu neaizskaramību. Kopps vēlējās arī, lai Varšava rakstiski apsola, ka neiejauksies Vācijas iekšējās lietās (kuras, protams, nebija pilnīgi iekšējas, ņemot vērā ņemot vērā Maskavas lomu komunistiskā puča provocēšanā). Poļu atbilde Koppu neapmierināja: poļi gribēja vispirms kaut ko taustāmu – tirdzniecības līgumu, tad – dzelzceļu satiksmes konvenciju, kādreiz vēlāk – līgumu par tranzīta noteikumiem. Seida vēlreiz atkārtoja, mutiski, Polijas apņemšanos neiejaukties Vācijas iekšējās lietās, bet nevēlējās to fiksēt rakstiski.¹¹⁶ Jūtot, ka tikai tirdzniecības līguma solījums nav pietiekoši vilinošs poļiem, Kopps izmeta vēl vienu āķi: Maskava esot gatava apstiprināt Polijas robežu neaizskaramību, pat vairāk – dot Polijai brīvas rokas Dancigā un Austrumprūsijā, bet preti tā vēlētos saņemt “..kompensāciju Baltijā..”. Vienlaikus poļi saņēma arī brīdinājumu, ka viņu iejaukšanās Vācijas lietās Krievija uzskatītu par kara pieteikumu sev.¹¹⁷ Šie fantasmagoriskie, no 1923. gada realitāšu viedokļa, piedāvājumi un mājieni liecināja tikai par to, cik vāja un atrauta no realitātes bija Krievija. Kopps aizbrauca no Varšavas tukšām rokām,

vai, varētu teikt, ka no to prasību viedokļa, kuras Krievija izvirzīja **pirms** viņa misijas, ceļojums bija bijis sekmīgs: nedz Polija, nedz Baltijas valstis Vācijas lietās neiejaucās (ko tās, protams, nebūtu darījušas arī bez Koppa brauciena; Polija visa gada laikā pat nopelnīja uz Rūras okupācijas rēķina, piegādājot Vācijai ogles, kamēr vācu ogļrači “pasīvi pretojās”).

Oktobrī komunistu pučs tikai vienā Vācijas pilsētā – Hamburgā – tika bez lielām grūtībām sagrauts, tāpat kā nedaudz vēlāk sekojošais Hitlera pučs Minhenē. Latvijas prese pamatoti rakstīja: “..krievu militāristi arī šoreiz apmierināsies tikai ar ieroču žvazdināšanu un neupurēs savas iemīļotās siltās vietas un ērtības nezināmai un briesmu pilnai nākotnei..”¹¹⁸ Zinovjeva ietekme Maskavā sāka kristies; tā bija jau otrā neveiksme Vācijā divarpus gadu laikā (pēc Kuna neveiksmes, 1921. gada pavasarī); “pēckara revolucionārā krīze” – Kominternes dogmatiku iedomas auglis – bija pavisam garām; Eiropā neatgriezeniski tuvojās uzplaukuma gadi – “jautrie divdesmitie”. Tomēr, kā jau rakstīju, Koppa misijai bija pietiekoši jūtams iespaids uz Latvijas – Igaunijas konferenci, kura bija sākusies 25. oktobrī Tallinā. Skaidrs, ka Latvijas – Igaunijas defensīvas militāri – politiskas savienības ideja bija nodarbinājusi abu valstu politiķus jau kopš 1921. gada; 1923. gadā, vēl pirms Koppa ierašanās, par to aktīvi iestājās Igaunijas parlamenta ārpolitikas komisijas priekšsēdētājs ģenerālis J. Laidoners. Igaunijas valsts un ministru prezidents K. Pets 1923. gada 10. augustā izskaidroja Latvijas sūtnim J. Seskim, ka alianse ar Latviju ir vispieņemamākā un vismazāk bīstamā (sic!) savienības forma: polji varot baltiešus nodot krieviem, tāpēc alianse ar viņiem nav vēlama, bet somiem ir sliktas attiecības ar Krieviju un Somijas piedalīšanās savienībā radītu Krievijas negatīvu reakciju, no kuras noteikti jāizvairās. Vienīgais, ko var noslēgt, ir bilaterāla Latvijas – Igaunijas alianse, kuru viņš nevēlējās paplašināt ne ar vienas citas valsts iekļaušanu.¹¹⁹ Koppa misija un bažas, vai – vismaz – aizdomas, kuras tā radīja – vairāk Meierovica, kā igauņu sirdīs – veicināja, paātrināja alianses noslēgšanu Tallinā 1923. gada 1. novembrī. Lai arī cik nerunīgs nebūtu bijis Meierovics – šī nerunība pati par sevi liecināja par viņa nopietnību – viņš tomēr Tallinā paziņoja, pēc savienības parakstīšanas, ka “vācu – padomju orientācija” varot apdraudēt Latvijas un Igaunijas drošību un ka 1. novembra alianse šo drošību stiprināšot tieši Vācijas notikumu kontekstā.¹²⁰ Šie mājieni par “vācu–padomju orientāciju” (ar kuru viņš saprata nevis baltiešu orientāciju uz Krieviju vai Vāciju, bet krievu – vācu tuvināšanos) bija ļoti diplomātiski un aizplūvuroti, taču tie nevarēja aizsegt galveno: 1. novembra Latvijas – Igaunijas alianse bija zināma demonstrācija, ka abas valstis nepakļausies padomju spiedienam, ja tāds nāktu pēc Koppa misijas un saglabās pilnīgu neitralitāti Vācijas notikumu sakarībā. Šī alianse tomēr nebija solis uz kaut ko plašāku; kā jau redzējām no Peta nostājas, igauņi to aplūkoja kā **vienīgo** variantu, kuram viņi bija gatavi. Igaunijā tobrīd neizraisījās nekāda diskusija par citiem savienības modeļiem.

Latvijā, savukārt, Latvijas – Igaunijas savienība bija otrais notikums valsts ārpolitikā – pēc miera līguma ar Krieviju, kurš izsauca pilnīgi viennozīmīgu atbalstu. To apsveica visi politiskie spēki, ieskaitot LSDSP un pret Meierovicu vienmēr skeptisko un greizsirdīgo Cielēnu.¹²¹ Bet kas būs tālāk? Te domas jau sāka dalīties. Daži cerēja,

ka līgums varētu tikt paplašināts uz dienvidiem un ziemeļiem, ietverot tajā Somiju un Lietuvu, vai pat Poliju.¹²² Citi – sociāldemokrāti – vēlējās savienībā redzēt tikai Lietuvu, kura, savas ārpolitiskās izolācijas dēļ, sāka meklēt tuvināšanos Latvijai un Igaunijai. Ļoti drīz pat sociāldemokrātu vidū parādījās nopietna skepse par Lietuvas lietderību (F. Menders). Vai savienība ar citām mazām un vājām valstīm var kaut ko dot Latvijas drošībai? Vai trīs mazas kopā ir kaut kas lielāks un stiprāks, vai – gluži otrādi? 1924. gada janvārī teorētisko variantu radišanai tika pielikts punkts; to izdarīja neviens cits, kā Meierovics pats, atgriežot lietas vecajā izejas pozīcijā. Tiekoties ar Latvijas un ārzemju žurnālistiem 10. janvārī viņš paziņoja, ka savienība ar Lietuvu būs iespējama tikai tad, kad Lietuva atrisinās savu strīdu ar Poliju. Lai arī šī frāze no viņa preses konferences netika iekļauta oficiālajā konferences atreferējumā¹²³, to ievēroja ne tikai klāt esošie lietuviešu žurnālisti. Lietuvā Meierovica piezīme izraisīja kārtējo valdības un sabiedrības neapmierinātību ar viņa it kā propolisko līniju; galēju nostāju ieņēma Smetona un Voldemars un viņu preses izdevumi “Vairas” un “Lietuvis”, kuri konsekventi iestājās pret Baltijas valstu sadarbību un aģitēja par orientēšanos uz Krieviju.¹²⁴ Latvijas – Igaunijas savienība tā arī netika ne uz kurieni pagarināta.

Jautājumi un jaunas problēmas attiecībās ar Krieviju 1923. gada beigās – 1924. gada sākumā radās ne tāpēc, ka Latvija bija bezdarbīga; tās radās no Latvijas nevajadzīgā darbīguma. Neviens ārlietu ministrs vai diplomāts nav ar mieru samierināties ar domu, ka viņa resoram nav lemts gūt iespaidīgus panākumus; visi tiecas uz tiem. Attiecībās ar Krieviju to vienkārši nevarēja būt, taču interesantākais un pat divainākais bija tas, ka gandrīz visi Latvijā – no sociāldemokrātiem līdz Meierovicam – centās kaut ko iegūt no Koppa misijas, krietnu laiku pēc tam, kad Krievija bija pilnīgi zaudējusi par to interesi (ja tāda vispār bija bijusi jebkad). Sociāldemokrāti, kuri gadu iepriekš pirmie bija aicinājuši panākt Latvijas starptautisku neitralizāciju – pārvērst Latviju Šveicē – tagad uzstāja uz miera līguma ar Krieviju papildināšanu ar neuzbrukšanas vai garantiju (abi nosaukumi tika lietoti kā sinonīmi, radot jēdzienisku sajukumu) līgumu, kurš došot garantijas Krievijai, ka Latvija neļaus sevi “..izmantot agresīvai politikai pret Krieviju..”, un garantijas Latvijai, ka Krievija nedomā tai uzbrukt.¹²⁵ Uzkrītoši bija tas, ka LSDSP – un kā redzēsim turpmāk, arī Meierovics – neizprata vai nevēlējās izprast to, ka Krievijai šāds līgums, pats par sevi, nav vajadzīgs: Latvijas solījumiem, ka tās teritorija netiks izmantota iebrukumam, Krievija neticēja – lai arī šāda iebrukuma iespēja praksē nepastāvēja. Latvijai, savukārt, Krievijas solījumi neko nedotu praktiskas drošības jomā. Taču ne tikai sociāldemokrāti vēlējās kaut ko iegūt no Koppa misijas. Sūtnis Maskavā, konservatīvais K. Ozols, uzsverot, cik laipni viņš tiek uzņemts Krievijā, bija pārliecināts, ka padomju nostājā pret Latviju esot noticis “..zināms lūzums..”, pozitīvs lūzums.¹²⁶ Meierovics, nerunājot par “lūzumu”, tomēr arī gribēja kaut ko iegūt no Koppa misijas, pēc tam, kad stāvoklis Vācijā nomierinājās un nebija jāuztraucas par krievu – vācu tuvināšanos. Meierovicam vienmēr bija raksturīga vēlēšanās panākt kaut ko daudzās jomās un attiecībās ar vairākām valstīm vienlaikus; tā tas bija jau 1922. gadā, Varšavas, Rīgas un Dženovas konferenču laikā. Tagad, 1923. gada beigās, Latvijai bija alianse ar Igauniju, un, no viņa formālā viedokļa raugoties, neuzbrukšanas līgums ar Krieviju būtu vēl viens

ieguvums, papildinājums drošībai – drošības pārapsedrošinājums, kā tolaik teica. Taču tas, ka viņš iedomājās, ka Krievija ir ieinteresēta neuzbrukšanas līgumā tāpat vien, pēc tam, kad “Vācijas revolūcija” bija izkūpējusi, bija nopietna kļūda, neadekvātas analīzes piemērs – lai arī bez negatīvām praktiskām konsekvencēm.

1924. gada janvāra pirmajās dienās, pusotru mēnesi pēc tam, kad Krievija bija pēdējo reizi pieminējusi tranzīta jautājumu (17. novembra oficiālajā paziņojumā par attiecībām ar Poliju; šis paziņojums ir jāvērtē tikai kā Maskavas vēlēšanās izklāstīt savu versiju par Koppa misiju, kura bija apaugusi ar baumām par krievu prasībām izlaist cauri to militāro tranzītu; paziņojumā nebija un nevarēja būt nekādu jaunu priekšlikumu par tranzīta līgumu¹²⁷), Meierovics izsūtīja ielūgumus Krievijai, Polijai, Igaunijai un Lietuvai sanākt Rīgā, janvāra beigās, uz speciālu “**Rīgas konferenci**”, veltītu Koppa priekšlikumu apspriešanai.¹²⁸ Dažas dienas vēlāk viņš jau pieļāva pat Somijas piedalīšanos, lai arī Somija nebija saņēmusi nekādus krievu piedāvājumus 1923. gada rudenī un nebija izteikusi ne mazāko vēlēšanos apspriest tranzīta – neuzbrukšanas līgumu. Tātad Rīgā bija jāsanāc, saskaņā ar Meierovica iecerī, sešu valstu konferencei – dalībnieku skaits būtu tik pat liels, kā neveiksmīgajā Maskavas atbrūņošanās konferencē 1922. gada decembrī; Rīgas konference to, protams, aizēnotu ar saviem panākumiem. Pārsteidzoši, bet Meierovics pat iedomājās, ka Rīgā viņš spēs iespaidot Polijas politiku attiecībās ar Krieviju, lai padarītu to draudzīgāku pret Maskavu.¹²⁹ Neatrisināmas problēmas radās tūlīt, konferences dalībnieku sastāva un sanāksšanas laika jautājumā. Šādā kompānijā, kur pie viena sarunu galda sēstos krievi, poļi un lietuvieši, nekas līdz šim nebija noticis un nebija sagaidāms, ka valstu savstarpējās pretrunas nenāktu gaismā.

Rīgas konferences iecere liecināja par divām kļūdām, kuras pieļāva Meierovics. Pirmkārt, viņš neadekvāti novērtēja Krievijas pilnvarotā lietveža Latvijā Aralova it kā izrādīto interesi turpināt konsultācijas par tranzīta un neuzbrukšanas līgumu pat pēc tam, kad stāvoklis Vācijā bija normalizējies. Šo kļūdu Meierovicam nevajadzēja pieļaut, ja viņš būtu uzmanīgāk vērtējis Krievijas politiku un ņēmis vērā to, ka krievu diplomāti citās Baltijas valstīs atklāti, ļoti atklāti, izteicās, ka viņiem nav nekādas intereses par Rīgas konferenci. Te īpaši jāmin padomu pilnvarotais lietvedis L. Starks Tallinā, par kura nostāju sūtnis J. Seskis sniedza plašu un ticamu informāciju, kura liecināja, ka Maskava ir zaudējusi interesi par neuzbrukšanas līgumu, bet ideja par konferenci ar poļu piedalīšanos to pat nopietni kaitina: “..krievi grib ar intrigām un insinūcijām konferenci, kur piedalītos Polija, izjaukt..”¹³⁰ Otra kļūda bija uzaicināto valstu, īpaši – Polijas un Igaunijas – nostājas neizpratne. No Meierovica uzaicinātajām valstīm Somija vispār nelikās ziņā par konferenci, Lietuva būtu gatava runāt ar krieviem vieniem pašiem, bet – ne kopā ar poļiem. Ko Lietuvai dotu Krievijas neuzbrukšanas līgums ar Poliju? No Lietuvas interešu viedokļa tas būtu zaudējums, nevis ieguvums, ja Krievija atteiktos uzbrukt Polijai, uz ko viņi nerimīgi cerēja. Krievija konferenci nevēlējās. Jau tā bija ļoti negatīva bilance, kuru vēl negatīvāku padarīja poļu un igauņu atklāti paustā nepatika pret konferences iecerī.

Polijā Koppa misija patiešām bija izraisījusi bažas; 31. oktobrī Polijas vēstnieks Parīzē M. Zamoiskis lūdza Franciju veikt demonstratīvu kara kuģu vizīti Baltijas jūrā,

lai pasvītrotu tās ieinteresētību Polijas drošībā. Divas nedēļas vēlāk Francijas premjerministrs R. Puankarē atbildēja Zamoiskim, noraidot Francijas eskadras ierašanos kā lieku: padomju agresijas draudi pret Poliju nepastāvot; vienlaikus viņš ieteica Varšavai izvairīties no jebkādam turpmākām sarunām ar Krieviju Koppa priekšlikumu kontekstā.¹³¹ To poļi arī darija; nekādas vēlēšanās atbalstīt Meierovicu viņa lielajās un nereālistiskajās Rīgas konferences iecerēs viņiem nebija. Romans Dmovskis savā īsajā – pusotru mēnesi ilgajā – ārlietu ministra darbības posmā nekāda aktivitātes Baltijas virzienā neizrādīja, bet, atbilstoši saviem priekšstatiem, viņš joprojām nebija atmetis domu par “baltās” Krievijas atjaunošanos; ar to viņš labprāt izlīgtu, uz Baltijas valstu rēķina; plaša sadarbība ar Baltiju bija nevajadzīga, jo apgrūtinātu šo izlīgumu. Savā dvēselē viņš joprojām bija saglabājis daudzko no cara laiku krievu Domes locekļa mentalitātes. 1923. gada 15. decembrī Polijā izcēlās kārtējā kabineta krīze, Dmovskis demisionēja, līdz ar visu valdību; par ministru tika iecelts Zamoiskis, kurš joprojām atradās Parīzē; līdz 19. janvāri, kad viņš pārradās Varšavā, Ārlietu ministrija bija vairāku ierēdņu, Dmovska simpatizētāju, rokās (kā pirmais jāmin Erazms Pilcs, sens Dmovska līdzgaitnieks, T. Romers un citi), kuri izturējās pret Latviju un Lietuvu, mazākā mērā – pret Igauniju, ļoti iedomīgi un pat nievājoši. Zaudējusi pacietību, mēģinot panākt izlīgumu ar Kauņu, Varšava 1924. gada sākumā pievērsās pat Lietuvas diplomātiskās izolācijas stratēģijai; poļi izplatīja baumas, ka lietuvieši jau esot parakstījuši slepenu tranzīta līgumu ar Krieviju. Meierovics saņēma no Latvijas vēstniecības Varšavā pilnīgi precīzu informāciju, ka nekādu konferenci Rīgā poļi nevēlas, taču viņš uzstāja uz savas nereālistiskās idejas īstenošanu.¹³²

Tuva Polijai bija Igaunijas nostāja. Tās ārpolitiskās prioritātes 1923. gada beigās – 1924. gada sākumā bija divas: uzlabot attiecības ar Poliju un saglabāt labās, kā igauņiem šķita, attiecības ar Krieviju; Meierovica iecerēto konferenci viņi vērtēja kā iespējamu kaitējumu abām. Draudzība ar Poliju bija Igaunijas ārpolitikas tradīcija, ja tai vispār bija kādas tradīcijas; to bija sācis veidot J. Poska, 1919. gadā. Ārlietu ministra Aleksandra Hellata (1922–23) laikā šī tradīcija bija vājinājusies, savstarpējās attiecības bija kļuvušas vēsākas. F. Akels, kļūstot par ārlietu ministru 1923. gada nogalē, attiecību uzlabošanai ar Poliju pievērsa lielu uzmanību, tāpat kā poļi – viņam; Akels saņēma no Varšavas apsveikuma telegrammu, sakarā ar stāšanos amatā. Polijas diplomātija Baltijā rīkojās līdzīgi īsto lielvalstu, īpaši – revizionistiskās Krievijas un Vācijas diplomātijai, kuras veicināja pretrunas baltiešu vidū, izmantojot viņu sīkās ķildas, ambīcijas, patmīlību. Tiklīdz poļi sāka izrādīt savu nepatiku pret Meierovica ieceri, tā igauņi, pat viņu prese, sekoja poļiem; formāls igauņu atturības iegansts bija tas, ka janvārī divas konferences – Rīgā un Varšavā – ir par daudz; priekšroka tika dota Varšavai.¹³³ (Rīgas konferences sanāksšanas laiks – janvāra beigas, kā to bija iecerējis Meierovics, patiešām bija nereālistisks. Polija, pirms Meierovics bija paspējis nākt klajā ar Rīgas konferences ieceri, bija izteikusi vēlēšanos sasaukt Varšavā kārtējo Somijas, Igaunijas, Latvijas un Polijas ārlietu ministru apspriedi. Tagad Varšava uzstāja uz to, ka Rīgas konferencē jānotiek tikai **pēc** Varšavas; Krievija toties uzstāja uz pilnīgi pretējo – Rīgas konferencē jānotiek **pirms** Varšavas.¹³⁴ Abas tās nevēlējās konferenci kā tādu vispār).

Igaunijas ārpolitikas otrā prioritāte, kā jau rakstīju, bija labu attiecību ar Krieviju saglabāšana. Krievijas nostāja pret Latvijas–Igaunijas 1923. gada 1. novembra aliansi bija bijusi ļoti mierīga, pat – šķietami labvēlīga. Krievu mērķis nebija sagraut tikko noslēgto savienību – to viņi nespēja un neuzskatīja par vajadzīgu darīt; viņu mērķis bija nepieļaut alianses papildināšanu ar jauniem locekļiem. Laipnība, nevis draudi, tika lietoti šī mērķa sasniegšanai. Igaunij uzaicināja L. Starku uz 1923. gada 12. decembrī paredzēto Narvas tilta (kurš bija cietis kara gados) atjaunošanas ceremoniju; Starks ne tikai ieradās, bet pat teica Igaunijai ļoti draudzīgu runu, solot strauji palielināt Krievijas kravu tranzītu caur Igauniju, lietojot arī atjaunoto tiltu; igauņi saņēma solījumus par saimniecisko sakaru būtisku paplašināšanu. Runa atstāja uz Igaunijas Ārlietu ministriju un saimnieciskajām aprindām, cieši saistītām ar politiķiem, stipru, pozitīvu iespaidu. Saņēmuši no Starka tik daudzsoļošus paziņojumus, viņi uzzināja, no tā paša Starka, ka Krievija nevēlas Rīgas konferenci: “..kādēļ gan maitāt labās attiecības ar Krieviju ar dažādiem neparedzētiem jautājumiem..”, Akels atzinās Seskim.¹³⁵

Visu uz Rīgas konferenci uzaicināto valstu negribības un izvairīšanās dēļ konference 1924. gada janvārī nenotika; mēneša beigās Meierovica kabinets krita; jaunā, V. Zāmuēla vadītā valdība, izveidojās ar sociāldemokrātu atbalstu; ārlietu ministra amatu, ar dažu dienu novēlošanos, uzņēmas sūtnis Lietuvā Ludvigs Sēja. Sociāldemokrātu loma kabineta izveidē un tā ārpolitikas virzienu noteikšanā kļuva skaidri redzama Feliksa Cielēna, Saeimas Ārlietu komisijas priekšsēdētāja, pirmajā intervijā presei pēc jaunās valdības rašanās; Cielēns tika stādīts priekšā kā Latvijas ārpolitikas līnijas noteicējs. Viņš izcēla trīs ārpolitikas uzdevumus: 1) tranzīta un šķirējtiesas līguma noslēgšanu ar Krieviju; šis līgums, viņaprāt, būtu viennozīmīgs Latvijas drošības un neatkarības garantijām, kuras dotu Krievija, “..valsts, kura stāv par mieru un tautu saprašanos..”; 2) Lietuvas piesaistīšanu Latvijas – Igaunijas aliansei; 3) ārējo aizdevumu iegūšana.¹³⁶ Cielēna deklarācija par nepieciešamību ietvert Lietuvu Latvijas – Igaunijas alianšē un Sējas iecelšana par ārlietu ministru pilnīgi likvidēja jebkādas iespējas, ka Polija varētu atbalstīt Latvijas tieksmi pēc tranzīta – neuzbrukšanas līguma ar Krieviju. Abus politiskus, Sēju un Cielēnu, Varšavā vērtēja kā proletuviskus un antipoliskus. Sēja, Cielēna atbalstīts un mudināts, izvērsa vēl lielāku nekā Meierovics aktivitāti, lai panāktu līgumu ar Krieviju. Februāra sākumā Krievija saņēma no viņa projektu, kurā bija iekļauti visi senie Koppa priekšlikumi – tranzīta brīvība, neatkarīgi no tranzīta gala mērķa, neuzbrukšanas un neitralitātes saistības, taču bija pielikts vēl viens jauns punkts klāt, kuru jau bija minējis Cielēns savā intervijā – punkts par starptautisku šķirējtiesu strīdu mierīgai noregulēšanai līguma dalībvalstu vidū. Piedāvājumi bija tik plaši un daudzpusīgi, ka Sēja pats tos pat raksturoja, sarunā ar Aralovu, kā *de facto* draudzības līgumu.¹³⁷ Šie piedāvājumi neinteresēja nevienu citu valsti: kad 1924. gada 16.–17. februārī Varšavā sanāca kārtējā Somijas, Igaunijas, Latvijas un Polijas ārlietu ministru konference, tie pat netika apspriesti; konferences ievadā poļu diplomāts M. Romers nolasīja ziņojumu par politisko stāvokli Eiropā, kurā pieminēja arī *la situation en Allemagne* un *la situation politique et économique des Soviets*, bet – bez jebkādas saistības ar tranzīta līgumu; par to Varšavā neuzdrošinājās runāt arī Sēja, lai arī tukšo ideju viņš vēl nebija atmetis.¹³⁸

Nekāds “draudzības līgums” nebija vajadzīgs arī Krievijai un tieši šķirējtiesas prasība bija tā, kuru Maskava izmantoja kā ieganstu, lai darītu galu Latvijas uzmaiņai. Krieviju Latvijas aktivitātes jau kaitināja, tās bija pārāk ievilkušās; Koppa projekti bija sen aizmirsti: kad 1924. gada 28. februārī un 13. martā viņš pats Maskavā tikās ar Polijas vēstnieku Krievijā L. Darovski, viņi ne reizi nepieskārs aktualitāti zaudējušajam tranzīta – neuzbrukšanas līgumam, bet runāja tikai par abu valstu ekonomiskajām attiecībām.¹³⁹ Krievijas noskaņojuma maiņas skaidrs rādītājs bija arī materiālo vērtību reevakuācijas uz Latviju gaita: kopš Rīgas Politehniskā institūta bibliotēkas negaidītas atvešanas tieši Koppa misijas laikā nekas vairs Latvijā nebija pienācis, 1924. gada pirmajā pusē bija pilnīgs klusums. Pavasarī Maskavas pacietība bija galā, bet to nejuta pat Latvijas sūtnis Maskavā K. Ozols, kurš 26. martā paziņoja: “...attiecībā uz Koppa ierosināto garantiju līgumu vienošanās panākta visos jautājumos..”. Maskavas atbilde nebija ilgi jāgaida; jau nākošajā dienā, 1924. gada 27. martā, Krievija pēkšņi – no Rīgas viedokļa – iesniedza Latvijai notu, kurā apsūdzēja Latvijas politisko policiju regulāru provokāciju rīkošanā pret Krievijas pārstāvniecību Rīgā. Notā tika uzskaitītas vairākas “provokācijas”, sākot ar 1923. gada janvāri.¹⁴⁰ Zīmīgi, ka Krievija nebija cēlusi trauksmi par “provokācijām” tieši 1923. gadā, kad tās bija “sākušās” (par provokācijām tika uzdoti kaut kādi izdomāti incidenti, kuri it kā esot notikuši Rīgā: Krievijas pārstāvniecībā esot laužušies “tumši subjekti”). Nākamajā dienā, 28. martā, Aralovs oficiāli paziņoja, ka sarunas par “Neuzbrukšanas, neitralitātes un tranzīta protokolu” tiek pārtrauktas, Latvijas nepieņemamo, pēkšņo (sic!) prasību dēļ.¹⁴¹ Par nepieņemamo prasību tika pasludināta starptautiska šķirējtiesa, par kuru Latvija iestājās. Krievija pielika punktu piecus mēnešus ilgajai spēlei; tikai pašā tās sākumā, 1923. gada 23. oktobrī, Maskavai bija interese par tranzīta – neuzbrukšanas līgumu; viss atlikušais laiks bija pagājis Latvijai pašai nevajadzīgi un lieki cenšoties panākt nepanākamo – neuzbrukšanas, tranzīta un šķirējtiesas līgumu, kuru Krievijai nemaz nevajadzēja. Mēģinot panākt šo līgumu, Latvija nonāca pilnīgā izolācijā: neviena no valstīm, kas tika aicināta uz t.s. Rīgas konferenci, neatbalstīja Latviju. Varšava koncentrējās tikai uz Varšavas konferences sasaukšanu, ko, savukārt, ar neslēptu riebumu, vēroja Lietuva. Igaunija formāli turpināja runāt ar Rīgu par Latvijas projektiem, taču bija piekasīga pret katru frāzi (pilnībā tika noraidīts Sējas priekšlikums pieņemt Koppa 1923. gada rudens prasību par brīvu tranzītu, neatkarīgi no tranzīta gala mērķa) un faktiski sabotēja Latvijas aktivitātes. Tikai Lietuva, pati par sevi, bez jebkādas saskaņošanas ar Latviju, vēl pat 1924. gada martā iztaujāja Krieviju – ar sava sūtņa Maskavā J. Baltrušaiša muti – par iespēju parakstīt separātu Lietuvas – Krievijas līgumu, kurš Krievijai arī nebija vajadzīgs. Tas nemazināja Lietuvas vēlēšanos iegūt Krievijas labvēlību; “..ar Krieviju, kā mūsu tuvāko un lielāko nāburgu, mums jāuztur vislabākās attiecības..”, 1924. gada aprīlī Lietuvas premjerministrs E. Galvanauskis paziņoja Latvijas pilnvarotajam lietvedim Kauņā J. Gilbertam.¹⁴² Krievijas izpratne par to, ko nozīmē “vislabākās attiecības”, bija ļoti specifiska: 1924. gadā tās vēstniecība Kauņā sāka finansiāli atbalstīt Smetonas un Voldemara galēji nacionālistiskās tautininku partijas preses izdevumus “Tautas Vairas” un “Lietuvis”; līdzekļi tika tieši, bez starpniekiem, nodoti

Smetonam vai viņa sievai Sofijai (starp citu, pēc tautības polietei). 1924.–1926. gadā viņi saņēma aptuveni 2500 dolārus, kas tobrīd bija tīri pieklājīga summa. Abiem preses izdevumiem bija “jānorēķinās” ar Krievijas vēstniecību, paužot savās slejās naidu pret Poliju un aktīvi iestājoties pret Lietuvas tuvināšanos Latvijai un Igaunijai. To Smetona un Voldemars darīja aizrautīgi, ar sholastiem raksturīgo apsēstību.¹⁴³ Krievijas mērķis Baltijā bija un palika iepriekšējais: iecīnāt pretrunas Baltijas valstu vidū un nepieļaut Polijas – Lietuvas izlīgumu. Neuzbrukšanas, vai vēl vairāk – neuzbrukšanas un šķirējtiesas līguma parakstīšana ar Baltijas valstīm tobrīd neietilpa Krievijas plānos. 1924. gads bija PSRS lielās diplomātiskās atzišanas gads – Lielbritānija un Francija atzina padomju režīmu; PSRS jutās droša, nekas tai nelika parakstīt ar Baltijas valstīm neuzbrukšanas līgumus, gluži otrādi...

Neveiksme ar neuzbrukšanas līgumu radīja Latvijā divus secinājumus. Pirmais bija par to, ka neuzbrukšanas līgums ar Krieviju, ja tāds tiktu vēlreiz piedāvāts, ir jāslēdz viens, kopējs: kolektīvs Krievijas kaimiņvalstu līgums ar Krieviju, nevis atsevišķi bilaterālie līgumi. Līgumam nav jābūt saistītam ar tranzīta jautājumiem, bet tajā noteikti jābūt iekļautam pantam par starptautisku šķirējtiesu. Šādu viedokli atbalstīja visas pilsoniskās partijas un pat daļa sociāldemokrātu (F. Cielēns). Pie šī viedokļa turēsies pilsoniskās valdības 1926. gada sarunās ar krieviem (skat. nobeigumu) un, sākotnēji, pat F. Cielēns, kā ārlietu ministrs, 1926. gada beigās – 1927. gada janvārī. Otrs secinājums parādījās tikai pilsoniskās aprindās, galvenokārt – Latviešu Zemnieku Savienībā; tas pieļāva speciāla tranzītlīguma noslēgšanu ar Krieviju, taču – ne tāpēc, lai dotu krieviem jaunas priekšrocības, bet, pilnīgi pretēji, lai novērstu “..tās pārāk lielās privilēģijas, kuras “Vņeštorgs” (Krievijas ārējās tirdzniecības pārstāvniecība – A.S.) pratis nevienam nezinot un nedzirdot iegūt Latvijā..”¹⁴⁴ Tāds līgums, protams, pavisam nebija vajadzīgs Krievijai un tā ideja neguva plašāku atbalstu pat Latvijas pilsoniskajās aprindās. Visas privilēģijas, kuras “Vņeštorgs” patiešām bija ieguvis, bija saņemtas nevis “nevienam nezinot un nedzirdot”, bet ar Latvijas valdību ziņu un klusu atbalstu (skat. turpmāk).

5. Tallinas pučs

Leņina nāve 1924. gada janvārī izraisīja jaunu posmu cīņā par varu padomju Krievijā. Negaidīti Kominternes vadītāja G. Zinovjeva loma sāka uz laiku pieaugt, īslaicīgā un tuvredzīgā savienībā ar J. Staļinu, kurš pats, sākot ar Kominternes 5. kongresu (1924. gada 17. jūnijā – 8. jūlijā), arvien aktīvāk iejaucās tās darbā.¹⁴⁵ Zinovjeva, Kameņeva un Staļina triumvirāta atbilde uz PSRS diplomātisko atzišanu bija graužošās darbības pastiprināšana Eiropā; diplomātijas un revolūcijas attiecībās revolucionārais impulss atdzīvojās, atspoguļojot iekšpolitikas iespaidu uz padomju ārpolitiku.

1924. gads sākās ar Krievijas diplomātisku konfliktu ar Igauniju, kura vēl nebija pabeigusi priecāties par Starka daudzsoļšajām runām. Igaunijas komunistu darbība bija tik atklāta, parlamentārās imunitātes aizsegā, ka iekšlietu ministrs K. Einbunds

beidzot uz to reaģēja; pusotra simta komunistu janvāra beigās nonāca aiz restēm. Izmeklēšana atklāja viņu sakarus ar padomju pārstāvniecību Tallinā un to, ka viņi aktīvi gatavoja puču, saziņā ar to pašu pārstāvniecību. Einbunds sniedza interviju presei (tai skaitā – vietējai krievu presei, kuru Maskava vērtēja kā “melnsimtniecisku”), kura, lai arī uzmanīga – Krievija tajā netika minēta vārdā, taču nebija grūti saprast, ka tieši tās pārstāvniecība vada graužošo darbību Igaunijā – izraisīja spēcīgas dusmas Maskavā. 1. februārī Starks piedraudēja Akelam ar aizbraukšanu no Tallinas, faktiski – gandrīz ar diplomātisko attiecību saraušanu, ja Igaunija nesniegs Krievijai publisku atvainošanos. Akels bija nelaimīgs un apmulsis; tieši viņš bija visvairāk paļāvis uz Starka nesenajiem solījumiem paplašināt ekonomiskos sakarus starp Krieviju un Igauniju; Einbunda intervija, no Akela viedokļa, bija pārgalvīga. Starka pozīcijas stiprināja tas, ka Igaunijā nebija vienotas nostājas pret Krievijas šantāžu: sociāldemokrāti un Darba partija neatbalstīja valdību, bet nostājās pret Einbundu. 27. februārī Akels iesniedza Starkam notu, kurā, Seska vārdiem runājot, “..Akels atkāpjas uz visas frontes un nobeidz ar dziļu paklanišanos un atvainošanos Starka priekšā..”¹⁴⁶ Pakāpeniski diplomātiskais konflikts izdzisa, taču igauņi, Starka nobaidīti, neveica jaunus un pietiekošus pasākumus pret komunistiem, ar to saglabājot priekšnoteikumus nākamajam pučam.

1924. gada pavasarī un vasarā Maskavas uzmanības centrā bija Polija un Rumānija, kur tika īstenoti vairāki terora akti (skat. pielikumu). Polijas pierobežas rajonos OGPU noorganizēja vietējo ukraiņu un baltkrievu bandas, kuras iebruka Polijas Galicijā un Volinijā. Izmantojot savā labā kļūdas, kuras poļi pieļāva nepoliskajos austrumu apgabalos (poļu administrācija tur nereti bija aroganta, agrārā reforma – nepilnīga, polonizācija – strauja), Maskava aktivizēja aģitāciju pret Poliju; ar 10. maiju tā ievadīja diplomātisku ofensīvu, apsūdzot Poliju ukraiņu, baltkrievu un krievu apspiešanā. Tieši 1924. gadā, lai veicinātu poļu – ukraiņu pretrunas Polijā, padomju Ukrainā, Kijevā, tika atvērta universitāte ar ukraiņu mācību valodu.¹⁴⁷ Taču, lai arī 1924. gada vasarā OGPU organizēja un vadīja teroristu bandu darbību Polijas pierobežā, jāšaubās vai Maskavas plānos ietilpa tieša un atklāta agresija pret Poliju un Rumāniju, kuras bija saistītas ar savstarpēju aliansi, vērstu pret Krievijas draudiem. Tas uz ko cerēja Zinovjeva kļiķe 1924. gadā – bet pats Zinovjevs vēl pat 1926. gadā¹⁴⁸ – bija iekšējie nemieri, “revolucionārā situācija” Polijā, īpaši – Austrumu Galicijā, kura, varbūt, ļautu Krievijai iejaukties, pat – militāri (redzamais padomju diplomāts Kristians Rakovskis 12. augustā sniedza publisku paziņojumu, kurā pirmo reizi pēc Rīgas miera parakstīšanas atklāti, viennozīmīgi apšaubīja Austrumu Galicijas piederību Polijai¹⁴⁹). Taču, neizpaliek iespajds, ka Krievijas rīkotās provokācijas un terora akti bija pārāk amatieriski, pārāk demonstratīvi un uzkrītoši, lai tos uzskatītu par ievadu istai agresijai pret kaimiņu valstīm. Amatieriskums un uzkrītošā publicitāte kļuva vislabāk redzama 1924. gada 15. jūnijā, kad Maskavā, Trocka vārdā nosauktajā aerodromā, vietējie latviešu komunisti nodeva Sarkanās Armijas gaisa spēkiem kara lidmašīnu, kura bija uzbūvēta par viņu saziedotajiem līdzekļiem. Jautājums par to, kas viņiem, latviešiem, lika ziedot Krievijas armijai, lai paliek citiem pētījumiem – par latviešu komunistu dvēseli. Uz nodošanas aktu bija ieradušies pāri par 2000 Maskavas latviešu, kuri

uzskata, ka, ja viss būtu atkarīgs tikai no viņa, attiecības starp valsti, kurā viņš ir akreditēts un viņa paša zemi, būtu konstruktīvas un labas; vēstnieki, kuri ir spēcīgas personības, tam tic vēl vairāk. Kārlis Ozols bija tieši tāda personība, patstāvībā un pašpārliecinātībā salīdzināms vienīgi ja ar nevaldāmo Miķeli Valteru. 1924. gada rudenī Ozols bija pārliecināts, ka attiecības ar Krieviju nav īsti labas tāpēc, ka tās apdraud Latvijas nesavaldīgā prese, “..dažādi tā saucamie procesi..” (t.i., Krievijas spiegu aizturēšana Latvijā. – A.S.) un nepietiekošais atbalsts, kuru viņš saņem Latvijas valdībā.¹⁵⁵ Viņam bija raksturīga nemainīgi kritiska attieksme pret Ārlietu ministriju, par kuras neprofesionālismu un viņam vien zināmajām “..nenormālajām parādībām..” viņš sūdzējās tieši prezidentam Jānim Čakstem¹⁵⁶, kuram patika ārpolitikas jautājumos teikt savu vārdu biežāk, nekā to vēlējās dzirdēt Ārlietu ministrija. 1924. gada rudenī Ozola pārliecība par savām spējām sakārtot attiecības ar Krieviju, ja viņam neviens netraucētu, bija gan kļūdaina, gan naiva. Kamēr Latvija bija demokrātiska un liberāla valsts, tās iekšienē pastāvēja dažādi viedokļi par attiecībām ar Krieviju, bet prese bija pietiekoši savaldīga. Taču, pat vissirsnīgākie draudzības apliecinājumi nemainītu Krievijas nostāju, par kuru Maskavā un pat Rīgā, padomju pārstāvniecībā – tieši tajā brīdī, kad Ozols cerēja uz draudzību – runāja pavisam citu, pārsteidzoši atklātu valodu. Tieši šajā dienā, 9. novembrī, kad Ozols sniedza interviju par Krievijas – Latvijas attiecību draudzīgo uzlabošanos, padomju pārstāvniecībā Rīgā notika pēdējā pieņemšana par godu Oktobra apvērsuma gadadienai. 19 viesu vidū bija komunistiskā Rīgas Arodbiroja vadība. Uzmanot viesus, Semjons Aralovs tieca: “..Mūsu sarkanā diplomātija runā trijās valodās: viena draugiem, otra – mūsu pašu darbiniekiem, cita – mūsu ienaidniekiem..”; tālāk sekoja “valoda draugiem”: “..ātri jūs ieraudzīsiet sārta, kurā izcepsies treknā Rietumu buržuāzija, kopā ar saviem līdzskrējējiem. Biedri, mans amats uzliek man pienākumu atturēties no tālākiem paskaidrojumiem..”. Pārstāvniecības pirmais sekretārs A. Gambarovs (kurš bija ieradies Latvijā tikai augusta sākumā un kontrolēja vietējo komunistu darbību), raksturojot Maskavas attiecības ar Latviju, uzsvēra, ka Padomju Savienība “..ar vienu roku iesniedz Latvijai notas par mierīgām savstarpējām attiecībām..”, bet ar otru roku stiprina savus bruņotos spēkus, lai izlauztos cauri kordonam, kurš atdala to no Rietumiem un lai “..dotu signālu Eiropas proletariātam..”¹⁵⁷ Komunistisko arodbiedrību pārstāvji tika aicināti būt gataviem cīņai, bet nekas praktiski netika darīts Latvijā novembra mēnesī; diezin vai kas vispār bija iespējams: komunistiskā kustība Latvijā, atšķirībā no Igaunijas, tika konsekventi apkarota. Gadu iepriekš, 1923. gada 14. novembrī, uzreiz pēc komunistu puča izgāšanās Vācijā, Rīgā tika sasaukta speciāla politiskās apsardzes, armijas galvenā štāba 3. nodaļas un Ārlietu ministrijas pārstāvju apspriede, kurā tika secināts, ka pēc neveiksmes Vācijā Kominterne sāks pievērst lielāku uzmanību Baltijai; visiem Latvijas valdības dienestiem bija jābūt gataviem šo darbību apkarot.¹⁵⁸ To tie arī darīja; tagad, 1924. gadā, Latvija bija iekšēji droša. Par “kordona izlaušanas” vietu tika izraudzīta Igaunija, kuru krievi uzskatīja par tā brīža vājāko posmu Baltijā, kļūdaini iedomājoties, ka ekonomiskā krīze, kura bija tobrīd skārusi Igauniju (arī tāpēc, ka igauņi bija pārāk paļāvušies uz ekonomiskajiem sakariem ar Krieviju, kuri nevis paplašinājās, bet sāka sarukt, Maskavas drudzīnajam tirdzniecības posmam ar kapitālistiskajām valstīm

tuvojoties nobeigumam) radīs lielu atbalstu komunistiem. Novembrī Tallinā sākās 149 apcietināto komunistu, ieskaitot vairāk kā desmit bijušo Igaunijas parlamenta deputātu, prāva; komunisti tiesā bija bezkaunīgi un pašpārliecināti: viņi bija pārliecināti, ka tiks apmainīti pret Igaunijas pilsoņiem, jau apcietinātiem Krievijā vai pret tiem, kurus Krievija, tradicionālā kārtā, apcietinātu pēc tiesas Igaunijā. Igaunī tomēr demonstrēja apņēmību, viens no apsūdzētajiem – Jans Tomps, kurš bija visaktīvāk piedalījies graujošajā darbībā, tika notiesāts uz nāvi un spriedums tika tūlīt izpildīts. Padomju Savienībā sākās skaļa kampaņa pret Igauniju; 17. novembrī Ļeņingradā, pie Igaunijas konsulāta, notika milzīga naidīga demonstrācija, kurā piedalījās pat Sarkanās Armijas zaldāti un flotes matroži un kurā "baltajai" Igaunijai tika piesolīts drizis gals.¹⁵⁹ Ļoti atklāti, amatieriski atklāti, bija latviešu komunisti Maskavā: 19. novembrī savā Latvju Centrālajā Komunistiskajā klubā – tajā pašā, kuru Latvija bija vairākkārt pieprasījusi slēgt, kā miera līguma 4. panta pārkāpumu – pārpildītā sapulcē, uzbudināti un pacilāti, viņi skandēja: "Lai dzīvo Padomju Baltija S.P.R. Savienībā". Šoreiz šis cerības balstījās informācijā par to, ka Igaunijā gaidāms pučs. 29. novembrī "Krievijas Čiņa" bija pavisam atklāta: "Rītā par igauņu buržuāziju tiesu spriedīs strādnieki." Tallinas pučs tika nevis pareģots, bet – burtiski izsludināts. Neviens Igaunijā vai Latvijā neņēma latviešu komunistu paziņojumus pa pilnu, viņi bija tik daudzas reizes jau solījuši tiesu. Šoreiz latviešu komunisti nebija tikai plātījušies; viņi kļūdījās ne vairāk kā par vienu dienu: 1. decembrī igauņu komunisti, ar Kominternes un padomju pārstāvniecības Tallinā atbalstu (visaktīvāko lomu komunistu vadīšanā spēlēja padomju militārā izlūkdienesta rezidents Jānis Žīgurs), sāka puču, lai "spriestu tiesu". Nožēlojamā avantūra izgāzās jau dažu stundu laikā (sīkāku puča aprakstu skat. pielikumā).

Vērtējot Tallinas puča atbalsis Latvijā Edgars Andersons rakstīja: "Igaunijas notikumi radīja valdības krīzi Latvijā. 2. decembrī demisionēja pakreisis Voldemāra Zāmuēla kabinets. Latvijā bija panikas noskaņojums."¹⁶⁰ Šim spriedumam nav nekāda pamata. Zāmuēla valdības krīze sākās vismaz desmit dienas pirms puča, kad nevienam Latvijā nebija pat nojautas par to, kas notiks Tallinā. Krīzei nebija nekāda sakara ar Igauniju; tās cēloņi bija daudz dziļāki un būtiskāki no parlamentārās demokrātijas funkcionēšanas Latvijā viedokļa. Zāmuēla kabinets pastāvēja pateicoties sociāldemokrātu (vairākuma sociāldemokrātu, kurus tobrīd sauca par kreisiem sociāldemokrātiem, pretstatā Skujenieka maziņkiem) atbalstam, lai arī viņi paši kabinetā nepiedalījās. Sociāldemokrātu lielais mērķis bija vismaz nosargāt, ja ne paplašināt, sociālo likumdošanu, kuru viņi bija izkarājuši divdesmito gadu sākumā. Latgaliešiem, savukārt, – kildīgajām, demagoģiskajām, nereti – destruktīvajām latgaliešu grupām Saeimā – nekad nebija bijis nekādas sakarīgas politikas; viss, ko viņi vēlējās, bija kaut kas "priekš Latgales.", vienalga kas, nezin kas. Varbūt – linu iepirkuma cenu paaugstināšana, varbūt – Latgales zemnieku kreditēšana, varbūt vēl kaut kas uz sociāldemokrātu aizstāvēto slimo kasu rēķina. Krīzes meti bija skaidri jau 23. novembrī,¹⁶¹ tā bija pilnās burās 30. novembrī; kareivīgie latgaliešu demagoģi F. Trasūns un J. Trasūns to eskalēja; sociāldemokrāti nepieķēpās sociālās likumdošanas jomā; ebreju deputāti prasīja pavalstniecības likuma paplašināšanu kā samaksu

par turpmāku atbalstu valdībai; Demokrātiskais centrs kategoriski iebilda pret ebreju prasībām. Valdības krita tiešo šo daudzo domstarpību dēļ, bet nekāda panika Latvijā nevaldīja. 1. decembrī, tikko bija pienākušas ziņas no Tallinas, Zāmuels, vēl ministru prezidents, nosūtīja Igaunijas valsts vecākajam F. Akelam telegrammu ar līdzjūtību par upuriem un gandarījumu par puča likvidēšanu. 2. decembrī Rīgā notika stihisks patriotisks gājiens uz Igaunijas vēstniecību, kurā aktīvi piedalījās Latvju Nacionālais Klubs. Kad kluba biedri griezās pie valdības ar lūgumu atļaut gājiēnā lietot Igaunijas karogus, Zāmuels – tobrīd vēl premjers, pēdējās stundas – to neieteica: “..Ministru kabinets nav atradis par iespējamu šo lūgumu izpildīt, jo tas uzskatīts par neērtu attiecībā pret vietējo Krievijas sūtniecību..”¹⁶² Tā bija pārāk uzmanīga, pat – bailīga nostāja, bet tā nebija panika. Saeimas prezidijs 2. decembrī nosūtīja Igaunijas parlamenta vadībai “..sirsnīgākos novēlējumus noziedzīgās sacelšanās ātrās likvidēšanas gadījumā, ar ko Jūs izglābāt savas valsts demokrātisko iekārtu no brutāla spēka varas..”¹⁶³ 2. decembrī visas Latvijas avīzes bija pilnas ar nožēlojamā puča novērtējumu. Sociāldemokrāti lika uzsvaru uz to, ka Igaunijas pilsonība pati izprovocējusi puču ar savu “nežēlīgo” nostāju pret proletariātu; “komunistu izmisums” ir radījis puču. Komunisti tika asi nosodīti: “..mēs vēl vienu reizi brīdinām Latvijas strādniecību – nepadoties komunistu iespaidam.” Taču, neviens vārds netika veltīts Krievijai un Kominternei – patiesajiem puča organizētājiem; Krievija pat netika pieminēta. Sociāldemokrāti stingri turējās pie pārliecības, ka neviena lielvalsts (domājot ar to padomju Krieviju) neesot gatavojusies iejaukties Igaunijas iekšējās lietās, jo tas izraisītu citu lielvalstu iejaukšanos.¹⁶⁴ Tieši par to varēja nopietni šaubīties. Pilsoņu prese, uzsverot nepieciešamību nepieļaut komunistu legalizēšanu, pasvītvoja ko citu: “..notikumi Igaunijā lai noder par brīdinājumu tiem mūsu diplomātiem, kuri domā ar pārāk lielu piekāpību lielnieku valdības priekšā nodrošināties pret III Internacionāles sarīkotajiem apvērsuma mēģinājumiem..”¹⁶⁵ Visvairāk tas attiecās uz Sēju un Ozolu. Pilsoniskā presē tika atzīmēts, ka apvērsuma dalībnieki “..visas pavēles devuši krievu valodā..” (kas, kā izrādījās vēlāk, nebija gluži tā; skat. pielikumu. –A.S.) un ka “..ir lielvalsts, kurai jauno valstu ārdītāji stāv tuvu pie sirds..”¹⁶⁶ 7. decembrī plaša savstarpējās solidaritātes demonstrācija notika igauņu un latviešu Valkas (Valgas) daļās.

Labākais apliecinājums tam, ka Latvijā nevaldīja panika, bija tas, ka jaunā valdība tika sastādīta ātri – tikai divu nedēļu laikā (16. decembrī) un tā bija Zemnieku Savienības pārstāvja Hugo Celmiņa vadītā valdība, kurai izdevās iegūt pavisam nelielu vairākumu Saeimā, ar centra partiju un Vācu baltiešu partijas atbalstu. Pirmajās dienās pēc Zāmuela valdības atkāpšanās un Tallinas puča iespaidā Latvijā parādījās lozungs par valdību no “sienas līdz sienai”, plašu koalīciju Latvijas un republikas aizsardzībai. Taču Latviju neviens un nekas neapdraudēja. Komunisti valsts iekšienē bija vāji; Krievijas karaspēka 56. kājnieku divīzijas kustības gar Igaunijas robežu izbeidzās līdz ar puča neveiksmi; gar Latvijas robežu tās pat nebija sākušās. Latvijā partijas uzreiz atgriezās pie ierastās parlamentārās kaulēšanās un nekāda “lielā koalīcija” neradās. L. Sēja visā savā ministra darbības posmā bija bijis ļoti uzmanīgs, pat tramīgs, attiecībās ar Krieviju, nepieprasot miera līguma saimniecisko pantu izpildi (viņa kritiķi

šo tramīgumu pierakstīja Cielēna lielajam iespaidam uz viņu); tikpat uzmanīgs Sēja bija arī Zāmuēla valdībai aizejot. Viņš uzsvēra, ka attiecības ar Krieviju ir normālas un tajās nav nekādu pārpratumu; tie neesot arī gaidāmi. Tikai tagad, aizejot, viņš piebilda, ka vienīgais jautājums, kurš nodarbina Latviju, ir miera līguma saimniecisko pantu izpildes gaita.¹⁶⁷ Skatot tikai Latvijas – Krievijas bilaterālās attiecības, Sējam bija taisnība: nekādi incidenti Latvijā nebija notikuši.

Meierovics, atgriežoties ārlietu ministra amatā, bija tikpat apdomīgs, taču – ar nedaudz citiem akcentiem, vairāk – vārdos, daudz mazāk – darbos. Viņš uzsvēra, ka attiecībās ar Krieviju Latvijai jāievēro „..vislielākā aukstasinība un apdoma..” Atšķirībā no Sējas, viņš atklāti norādīja, ka Krievija nepilda līguma saimnieciskos pantus un kulturālo vērtību atdošana norit ļoti gausi (1924. gadā Latvija bija pieteikusi 56 uzņēmumu reevakuāciju, bet Krievija bija atdevusi tikai 10 nelielu uzņēmumu iekārtas). Viņš neslēpa savu neapmierinātību, ka Krievija joprojām pieprasa Latvijā apcietināto komunistu apmaiņu pret nevainīgiem Latvijas pilsoņiem, kuri tiek apcietināti Krievijā: „..šāda apmaiņa grauj mūsu tiesu sistēmu..” (1924. gada nogalē Maskava pieprasīja 40 Latvijā apcietināto komunistu apmaiņu).¹⁶⁸ Bija redzams, ka Meierovics ir vēsāks pret Krieviju, salīdzinot ar Sēju; Meierovica virsvadībā sagatavotajā Ārlietu ministrijas pārskatā par 1924. gadu bija atklāti norādīts: “Mūsu attiecības ar PSRS tekošā gadā nav uzlabojušās. Piedzīvojumi rāda, ka PSRS valdība kopš š.g. pavasara uzsākusi noteikti aktīvu politiku pret robežvalstīm rietumos. Šīs politikas nolūks ir acīmredzot radīt tādus apstākļus, kas traucētu viņas kaimiņu mierīgu dzīvi..”¹⁶⁹ (Jāuzsver, ka Meierovica nostāja pret Krieviju būtiski mainīsies 1925. gada pavasarī– vasarā, gaidāmā Lokarno līguma – Reinas pakta – iespaidā. Skat. turpmāk.) Latvijas – Krievijas bilaterālo attiecību jomā viņam nebija nekādu jaunu mērķu un Krievijas vieta Latvijas ārpolitikā, saskaņā ar viņa tā brīža priekšstatiem, bija otršķirīga. Taču bilaterālās attiecības nebija vienīgais Latvijas – Krievijas attiecību aspekts; pati Maskava arī uzskatīja, 1924. gada beigās – 1925. gada sākumā, ka nopietnu problēmu šajā jomā nav: miera līguma saimniecisko pantu izpilde Krieviju nekad nebija ļoti nodarbinājusi, ekonomisko sakaru jomā ievērojamu strīdu nebija. Taču Krievijas – Latvijas attiecības vienmēr iespaidoja plašāks mērogs – lielvalstu politika reģionā, Polijas ārpolitika, izmaiņas Krievijas kaimiņvalstu nostājā vienai pret otru. Par to runa būs nedaudz vēlāk. Šis plašākais mērogs nodarbināja arī Meierovicu; tas, kas izraisīja viņa interesi un, pat, slēptas bažas, bija Francijas – Krievijas attiecības, pēc tam, kad E. Errio valdība atzina Padomju Savienību 1924. gada oktobrī, cenšoties ar šo soli vājināt Maskavas draudzību ar Berlīni. Katra lielvalstu politikas izmaiņa attiecībās ar Maskavu un jo īpaši tādas valsts, kā Francijas – par kuras prokrieviskajām simpātijām Latvijā nerima aizdomas – izraisīja lielu uzmanību Rīgā.

Komunisti Igaunijā tika sakauti tik ātri, ka viņu biedri Latvijā pat nepaspēja atjēgties; nekas nenotika Latvijā. Dažās LKP pirmorganizācijās komunisti izteicās, ka “..pučš esot nepieciešams arī Latvijā, kur, bez šaubām, viņi, komunisti, gūšot virsroku..”¹⁷⁰ Tā bija bezspēcīga paplāpāšana, nekā vairāk nebija; A. Gambarovs no Krievijas vēstniecības Rīgā ziņoja uz Maskavu, ka latviešu komunisti ir galīgi bezspēcīgi un neaktīvi. Zinovjeva zvaigzne Maskavā norietēja pavisam; Latvijas vēstniecība Krievijā

Ieguva informāciju, ka uz avantūru Igaunijā viņu esot spēcīgi mudinājusi un iespaidojusi bijušā igauņu komunistu vadoņa Viktora Kingisepa atraitne, kura dzīvoja Krievijā un bija kļuvusi par Zinovjeva mīlāko (Kingiseps tika tiesāts un nošauts Igaunijā 1922. gadā). Pēc kominternes neveiksmēm Eiropā Staļins pievērsās sociālisma celšanai vienā, atsevišķā zemē, atpalikušajā Krievijā, bet padomju graujošajā darbībā smaguma centrs pārvietojās uz Tāļajiem Austrumiem, Āziju. Ārpolitikā liela uzmanība tika pievērsta Ķīnai, lai piedzīvotu arī tur, 1927. gadā, smagu neveiksmi. Par visu bija jāmaksā – par izgāšanos Eiropā jo īpaši; Zinovjevs un neskaitāmi kominternes aktivisti desmit gadus vēlāk samaksās visaugstāko cenu.

Baltijas valstīs tika pastiprināta politiskās policijas darbība un sadarbība; padomju pārstāvniecību sakari ar vietējiem komunistiem izraisīja ārvalstu vēstniecību un izlūkdienestu pastiprinātu uzmanību; pat tālās ASV vēstniecība Rīgā lūdza Latvijas un Igaunijas slepenpoliciju piegādāt tai informāciju par padomju diplomātu lomu graujošās darbības organizēšanā;¹⁷¹ tā netika liegta. Igaunijā tika likvidētas dažas padomju privilēģijas, piemēram – padomju saimniecisko uzņēmumu tiesības nekontrolēti veidot savus strādnieku arteļus; tieši “*Dobroflot*” arteļis bija bijis pučistu sagatavošanas perēklis. Galvenais ieguvums bija tas, ka Igaunijas parlaments 1925. gada 12. februārī pieņēma likumu par Valsts aizsardzību un “Jauno soda likumu”, kas stingri vērsās pret valsts ienaidniekiem.

Tallinas puča ārpolitiskās un diplomātiskās sekas bijaniecīgas. Pučš nevarēja novērst tos faktorus, kuri veicināja dezintegrāciju Baltijā. Pretrunas reģiona valstu vidū neizzuda. Pirmajā brīdī pēc puča igauņi, dabiski, bija uztraukti un sāka domāt par savas drošības stiprināšanu ar vēl kādu aliansi, stiprāku par Latvijas – Igaunijas savienību. Vienīgā kandidāte varēja būt Polija. Puča izgāšanās tika uztverta Polijā ar neviltotu prieku. Jaunais poļu lietvedis Tallinā Františeks Harvats uzsvēra, ka Polija vēlas ciešāku sadarbību ar Igauniju un Latviju, “..kas esot nepieciešama dienas prasība komunistiskās padomijas dēļ..”, taču tas nenozīmēja, ka Polija vēlējas aliansi. Atskaitot dažus Polijas ģenerālštāba 2. daļas (izlūkdienests) virsniekus, neviens Polijā nebija gatavs dot Igaunijai to, ko Francija – konservatīvā un kareivīgā Puankarē Francija – bija aizliegusi dot pat Somijai 1922. gadā un nebija iedomājams, ka 1924. gada beigās kreisi centriskā E. Errio Francija to atļautu dot Igaunijai. Latvija pret igauņu īslaicīgo ieceri par aliansi ar Poliju bija ļoti atturīga un uz 1925. gada janvāri šī ideja jau bija mirusi.¹⁷² Pučam bija zināmas atskaņas Lietuvā, tieši tāpēc, ka Lietuvas nabadzība, ekonomiskā krīze un augstais bezdarba līmenis bija labvēlīga augsne komunismam. Antanasa Tumenasa kristīgo demokrātu valdība pastiprināja komunistu vajāšanu, izraisot padomju vēstnieka Ivana Lorenca bezspēcīgus protestus. Taču Lietuvas ārpolitiskā orientācija palika nemainīga. Ārlietu ministrs V. Čarneckis gan izteicās par nepieciešamību tuvināties Latvijai un Igaunijai, bet valdības vairākums bija pret; Lietuva pat neapsveica igauņus ar puča apspiešanu. Smetona un Voldemars, tobrīd – opozīcijā, atklāti iestājās pret orientāciju uz kaimiņiem baltiešiem; tas bija saprotams – par to krievi viņiem maksāja. Ļaudininku partija, arī opozīcijā, nebija tik atklāti pret, taču bija dziļi aizdomīga pret sakaru paplašināšanu ar Igauniju, uzskatot, ka propoliskā Igaunija ievilks arī Lietuvu Polijas tīklos. Populārais laikraksts “Lietuvas

Žinios” (līdzīgs “Jaunākajām Ziņām”) arī iestājās par Lietuvas veco orientāciju, pret Poliju, kopā ar Krieviju un Vāciju.¹⁷³ Aktīvas bija krievu un vācu vēstniecības Kauņā, noskaņojot lietuviešus pret sadarbību ar Latviju un Igauniju. Latvijas sūtnis Lietuvā Antons Balodis 1925. gada 28. janvārī, raksturojot vācu vēstniecību, atzīmēja: “..tai daudz naudas viesu uzņemšanai, dāvanu pasniegšanai, ziedojumiem labdarības iestādēm, lai tikai uzturētu un padziļinātu savu iespaidu un atrautu leišus no saprašāns ar Baltijas valstīm. Šai ziņā vācu nekaunība nav pārspējama..”¹⁷⁴ *Status quo* valstis, Anglija un Francija, no savas puses, neizrādīja nekādu interesi par Baltijas valstu tuvināšanos. Vienīgais britu solis bija tīri platonisks: Lielbritānijas vēstnieks Baltijas valstis Dž. Vons, kura sēdeklis bija Rīgā, devās uz Tallinu un uzturējās tur kādu laiku, lai “..pierādītu Igaunijai Anglijas draudzību un simpātijas jūtas..”¹⁷⁵ Daudz nopietnāks Vona brauciena mērķis bija informācijas ievākšana tieši uz vietas par Krievijas vēstniecības un Kominternes rezidentu lomu puča gatavošanā. Drīz pēc Tallinas puča Baltijas valstis pašas jau sāka sevi nodarbināt ar citām problēmām, nevis ar nesekmīgo tuvināšanos vai Krievijas draudiem. Sākās reģionālo drošības paktu plānu posms; alianšu celtniecības laiks bija pavisam garām, pat – ieceru līmenī. Dienas kārtībā nāca Austrumu Lokarno idejas.

Vienīgā joma, kurā pučs radīja zināmas izmaiņas, bija Krievijas diplomātikajā korpusā. Krievi nomainīja gandrīz visu pārstāvniecību Tallinā, sākot ar pavisam nesen iecelto pilnvaroto pārstāvi M. Kobecki; visi, kuri bija sapinušies neveiksmīgā puča gatavošanā, tika atsaukti. Par PSRS pilnvaroto lietvedi Igaunijā tika iecelts A. Petrovskis, kurš visādi uzsvēra, ka viņam nav nekāda sakara ar Kominterni. No Latvijas uz Igauniju tika pārcelts A. Gambarovs, kurš, no savas puses, izrādīja lielu laipnību Seskim un uzsvēra Krievijas draudzīgos nolūkus. No Latvijas tika atsaukts, 1925. gada sākumā, Semjons Aralovs un Latvijas politiskās policijas rīcībā bija ziņas, ka ar viņu bija neapmierināti Maskavā tieši tāpēc, ka Aralovs nebija spējis un pat nebija īpaši centies Latvijā atdzīvināt komunistisko kustību, kura, kā jau rakstīju, bija pilnīgi neaktīva Tallinas puča priekšvakarā.¹⁷⁶ Par pilnvaroto lietvedi Latvijā nāca A. Čerņih (skat. pielikumu), ebreju izcelsmes komunist ar pagātni Odesas čekā krievu pilsoņu kara laikā.¹⁷⁷ Igaunijas vēstnieks Maskavā Ado Birks – mierīgs, savaldīgs diplomāts – centās darīt visu, kas bija viņa spēkos, lai Igaunijas – Krievijas attiecības ātrāk atgrieztos mierīgākā gultnē, taču Igaunijā par ārlietu ministru joprojām palika frankofīlais K. Pusta, pret kuru Krievijas vēstniecība izvērsa nesaudzīgu šantāžas kampaņu; viņa attiecības ar Petrovski bija sliktas. Priekšnoteikumi Igaunijas – Krievijas attiecību stabilam un konstruktīvam raksturam nepastāvēja. Ļoti drīz, attapusies no neveiklības sajūtas pēc puča izgāšanās, Krievija uzsāka pret Igauniju jaunu spiedienu, balstītu Maskavas iedomās par Rietumu lielvalstu iespaida pastiprināšanos Igaunijā (skat. turpmāk). Pašā Igaunijā, savukārt, iekšpolitiskais konsensuss, kurš radās puča iespaidā, ātri izzuda, tiklīdz atmiņas par puču sāka zaudēt savu spēku.

Attiecībās ar Latviju Krievijas aizdomas radīja Meierovica ārpolitiskās prioritātes 1925. gada sākumā. Pirmkārt, tā bija viņa apņēmība uzlabot attiecības ar Poliju, kuras Zāmuēla – Sējas laikā bija kļuvušas manāmi vēsākas: “..lai šī vēsuma vietā

iestājas sirsnīgas attiecības..”. Otrkārt, tā bija Meierovica vēlēšanās paplašināt attiecības ar Somiju. Viņš vairs nerunāja ne par savienību, ne par antanti, bet cerēja uz Polijas, Latvijas, Igaunijas un Somijas “sabiedrību”. Treškārt, viņš uzsvēra, ka Latvijas ārpolitikas prioritāte ir attiecību paplašināšana ar Angliju.¹⁷⁸ Ja Krievija vērtētu stāvokli Baltijā adekvāti, tad tai būtu bijis skaidrs, ka nekāda nopietna apdraudējuma tās interesēm – Maskavas izpratnē – nav; nekāda ilgstoša sirsnība Latvijas attiecībās ar Poliju nevarēja būt; liela tuvināšanās Somijai arī nevarēja būt – somi to nevēlējās un 1. decembra pučs viņus nekādi neietekmēja, ja ne otrādi – pastiprināja vēlēšanos attālināties no nedrošās Baltijas. Anglijai nebija vēlēšanās uzņemties drošības saistības Baltijā. Krievijas uztvere, tomēr bija citādāka.

6. Krievijas un Baltijas valstu neuzbrukšanas līgumu jautājums 1925. gadā

Ievērojamais britu vēsturnieks D. K. Votts (*Watt*), raksturojot padomju ārpolitiku, atzīmēja: līdzīgi paranoīķim, kurš ir pārliecināts, ka katra cilvēka roka ir vērsta pret viņu, katra, visnējaušākā, nevainīgākā un nenozīmīgākā kustība slēpj dziļus un ļaunus nolūkus, domātus paranoīķa iznīcināšanai, tā padomju valdība bija pārliecināta, ka Rietumu valstis tikai to vien gaida, lai sāktu karu pret sociālisma citadeli.¹⁷⁹ Šajā spriedumā, protams, ir pārspilējums, pie tam – ne mazs, taču tas arī atspoguļo dziļo aizdomu atmosfēru, kura pastāvēja Maskavā un kuru arī Baltijas valstis spēcīgi izjuta, kārtējo reizi, 1925. gada sākumā. Nepārtraukti ceļot trauksmi par imperiālistu sazvērestību pret sevi, Maskava spēja novērtēt realitāti pietiekoši adekvāti: “Ko viņi (“imperiālisti” – A.S.) vēlas? Karu? Karu viņi nevēlas.. Jaunu intervenci? To viņi jau ir izbaudījuši..”, 1925. gada 14. maijā paziņoja Čičerins.¹⁸⁰ Krievijas īstie mērķi bija nevis cīņa pret iedomātu agresiju; mērķi bija sikāki, bet – konkrētāki; tie tika īstenoti apņēmīgi un enerģiski; to īstenošana bija atkarīga ne tik daudz no Krievijas rīcības, cik no tās kaimiņvalstu sašķeltības, savstarpējām pretrunām un gatavības pakļauties Maskavas spiedienam. Polijas politika, kā parasti, bija Krievijas uzmanības centrā.

1925. gada janvāra sākumā Latvijas Saeimas priekšsēdētājs Frīdrihs Vesmanis apmeklēja Varšavu un Kauņu. Ceļojums tūlīt izraisīja Krievijas aizdomas un nepatiku. Varšavas apciemojums tika vērtēts kā Polijas – Latvijas tuvināšanās, īpaši nevēlama gaidāmās Polijas, Somijas, Igaunijas un Latvijas konferences Helsinkos, priekšvakarā (konferenci bija jāsākas 16. janvārī). Kauņas apciemojums, toties, bija nevēlams, jo izraisīja aizdomas, ka Latvija vēlas veicināt Lietuvas – Polijas izlīgumu, pilnīgi nepieņemamu Krievijai. S. Aralovs, PSRS pilnvarotais lietvedis, izteica Meierovicam ne tikai Maskavas neapmierinātību ar minētajām vizītēm, bet arī faktiski pieprasīja, lai tiktu oficiāli paziņots, ka Vesmaņa braucienam nav bijis politisks raksturs. 3. janvārī Ārlietu Tautas komisariāts instruēja Aralovu pieprasīt no Meierovica, lai paziņojums tiktu publicēts “..nekavējoši, vēl pirms Helsingforsas konferences atklāšanas..”; pretējā

gadījumā Aralovam bija jāpiedraud Meierovicam ar nopietnu Latvijas un PSRS attiecību pasliktināšanos.¹⁸¹ Vesmanis bija atpakaļ mājās 7. janvārī; šajā pat dienā Aralovs bija atkal pie Meierovica un burtiski nākamajā dienā presē parādījās Vesmaņa paziņojums – Meierovica mudināts, ka “..manam braucienam nebija politisks raksturs..”¹⁸² Pat, ja braucienam būtu bijis visnopietnākais politiskais raksturs, tās bija suverēnas parlamentārās Latvijas tiesības deleģēt sava parlamenta priekšsēdētāju uz jebkuru valsti ar jebkuru misiju, kādu vien pati Latvija uzskatītu par nepieciešamu. Katra gatavība piekāpties Krievijas šantāžai un draudiem – kuri, pie tam, bija stipri pārspilēti, jo nekādu radikālu attiecību pasliktināšanos ar Latviju, tūlīt pēc izgāšanās Igaunijā, Maskava nevarēja atļauties – tikai vairoja Krievijas iegribas. Vesmaņa brauciens bija tikai viens no tās neapmierinātības ieganstiem; cita vizīte – Igaunijas ārlietu ministra Pustas ierašanās Rīgā janvāra sākumā – bija vēl lielākas nepatikas avots. Pusta nebija traģiska, bet, noteikti, vientuļa figūra; pat pašā Igaunijā pie partijām nepiederošais, lepna un pārlieku pašpārliecinātais ministrs nebaudīja nedalītu autoritāti un atbalstu; vēl mazāk viņš to baudīja Baltijas valstu ārpolitikas un diplomātijas pasaulē. Pustas drāmas – kura savu kulmināciju sasniedza 1925. gada agrā rudenī – cēlonis bija tas, ka viņš vēlējās panākt to, ko nopietni nevēlējās neviens; viņš gribēja četru valstu – Somijas, Igaunijas, Latvijas un Polijas – sadarbību un pat vienotību, savstarpēju atbalstu. Ilgstoši būdams sūtnis Parīzē – pirms viņš nāca par ministru 1924. gadā, pēc Akela – viņš bija sācis iedomāties, ka Francija un tās sabiedrotā Polija ir daudz nopietnāk ieinteresētas Baltijas valstu drošības jautājumos, nekā tās patiesībā bija. Nav tik no svara, cik lielā mērā viņš bija frankofils vai polonofils; no svara bija tas, kā par tādu viņu uzskatīja gan Somijā, gan Latvijā; gan Meierovics, gan sūtnis Seskis uzskatīja, ka viņš ir pārlieku lielā Polijas iespaidā un ka Polija izmanto viņu savas politikas realizācijai.¹⁸³ Tieši to reti kurš gribēja pieļaut; Meierovics vēlējās pārvarēt vēsumu Latvijas – Polijas attiecībās, kurš bija radies Sejas – Cielēna laikā, taču viņš pavisam nevēlējās tuvināties Polijai cieši; Polijas paternālisms, nemaz nerunājot par tās nepārtrauktu iejaukšanos Latvijas iekšējās lietās, ar sūdzībām par vietējo poļu “apspiešanu”, viņu nopietni kaitināja; Meierovica uzmanība bija piesaistīta procesiem Eiropā un – kā redzēsīm tālāk – viņš apzinājās Polijas starptautisko pozīciju novājināšanos. Nebūt ne otršķirīgs faktors bija Meierovica un Pustas sāncensība, par kuru viņi nerunāja, bet kura bija redzama un zināma: kurš ir Baltijas diplomāts numur viens.

Nemot visu to vērā, krievu uztraukums par Pustas eventuālo iespaidu uz Meierovicu un Latviju bija lieks; kad 7. janvārī Aralovs izvaicāja Meierovicu par Pustas islaicīgā apciemojums rezultātiem, ministrs skaidri un atklāti atbildēja: Pusta esot vēlējis noskaņot Latviju par labu Baltijas Savienībai, kopā ar Poliju; Latvijā neviens, izņemot dažus virsniekus, šādu Savienību nevēlas – tās izveide saasinātu attiecības gan ar PSRS, gan Vāciju. Vienīgais ko Latvija vēlas un ir gatava pieļaut, teica Meierovics, ir arbitražas līgums ar Poliju, pie tam – ar vairākiem Latvijas izvirzītiem nosacījumiem.¹⁸⁴ Pašā Helsinku konferences priekšvakarā Maskavā veidojās šāds priekšstats: Somija pret tuvināšanos Polijai – nemaz nerunājot par aliansi ar to – ir vēsa; Latvija – ne gluži tikpat uzkrītoši vēsa, bet – arī ne alianses ar Varšavu piekritēja; Pusta ir

nelabojams un ar viņu nav vērts šķiest laiku; uzmanība jāpievērš pašai Polijai. Varšavā nevienam nebija prātā veidot Baltijas Savienību Helsinku konferencē, taču padomju aizdomas pret Poliju bija tik lielas, ka Polijas ārlietu ministra A. Skržinska (*Skrzynski*) intervija poļu laikrakstam “*Rzeczpospolita*” 1925. gada 2. janvārī – kurā viņš runāja tikai par Polijas un Baltijas tuvināšanās nepieciešamību – tika nekavējoši iztulkota kā Varšavas tieksme izveidot pretpadomju Baltijas Savienību.¹⁸⁵ Lai novērstu iedomāto Baltijas Savienības izveidi Helsinku konferences laikā Krievija piedāvāja Polijai, **12. janvārī**, bilaterālu neuzbrukšanas līgumu, kura parakstīšanas svarīgākais nosacījums, no Maskavas viedokļa, bija Polijas apņemšanās nepievienoties nekādām savienībām, kuras būtu naidīgas Padomju Savienībai. Tieši padomju piedāvājuma brīdī Polijas ārlietu ministrs A. Skržinskis vēl neizrādīja lielu interesi par neuzbrukšanas paktu un centās padomju priekšlikumu novirzīt tajā gultnē, kura visvairāk interesēja hronisko ekonomisko krīžu mocīto Poliju – uz bilaterālu tirdzniecības līgumu, kas, savukārt, neinteresēja Krieviju.¹⁸⁶ 12. janvāra Maskavas piedāvājums bija nevajadzīgs, lieks, vērst uz tā novēršanu, kas vispār nevarēja notikt – Baltijas Savienība netiktu noslēgta, pat ja Krievija būtu bijusi pilnīgi klusa un neaktīva. Dodoties uz Helsinku konferenci, Meierovics pilnīgi atklāti un patiesi uzsvēra, ka konferencei ir tikai viens mērķis – šķīrējtiesas konvencijas starp Somiju, Igauniju, Latviju un Poliju parakstīšana, pie tam tikai tad, ja Polija piekritīs Latvijas prasībām par to, ka šķīrējtiesai nevar tikt nodoti robežstrīdi (Latvija uzskatīja, ka tai nav neviena robežstrīda ar kaimiņiem; tas bija skaidrs norādījums, ka Latvija nepieļaus nekādas diskusijas par Ilūkstes apriņķa sešiem pagastiem, kurus Polija uzskatīja par strīdīgiem) un ka šķīrējtiesa nedrīkst attiekties uz Latvijas iekšējo likumdošanu (tas atkal bija saistīts ar Poliju un tās pārmetumiem par poļu minoritātes tiesību pārkāpumiem Latvijā). Tiesa, šim vienīgajam praktiskajam mērķim klāt nāca katrai Baltijas valstu konferencei neiztrūkstošā tieksme demonstrēt apkārtējai pasaulei, ka Baltijā pastāv tieksme uz vienotību. Šo demonstrāciju, žestu nolūku Meierovics skaidri atklāja 14. janvāra preses konferencē Rīgā, pirms izbraukšanas uz Helsinkiem: četru valstu konference domāta, lai “...apmierinātu sabiedrību ārzemēs.”¹⁸⁷ Viņš uzsvēra, ka ārzemēs esot radušās bažas, pēc Tallinas puča, par stāvokli Baltijā; šīs bažas attur ārzemju investorus un apgrūtina ārējo aizdevumu iegūšanu; Helsinku konferencei jāapliecina, ka viss ir kārtībā Baltijā. Šiem abiem Helsinku konferences mērķiem – šķīrējtiesas konvencijas parakstīšanai un demonstratīvam četru valstu sadarbības žestam – nebija nekā kopīga ar Baltijas Savienības izveidi.

Pirmo mērķi konference sasniedza: tika noslēgta “Izlīgšanas un šķīrējtiesas konvencija starp Latviju, Igauniju, Somiju un Poliju” tieši tādā redakcijā, kā to bija vēlējusies Latvija, atstājot robežu un minoritāšu jautājumus ārpus konvencijas. Par otro mērķi nav vērts daudz runāt; tas nebija sasniedzams, vismaz – pilnīgi. Četru Baltijas valstu konferences pašas par sevi nevarēja mainīt lielvalstu nostāju un priekšstatus par Baltiju; tās nevarēja piesaistīt vai atbaidīt investorus. Citi faktori noteica ārvalstu priekšstatus par Baltiju. Tieši tāpēc, ka konference noslēdzās tikai ar pieticīgās šķīrējtiesas konvencijas parakstīšanu, ir vērts pievērst uzmanību tam, kā Meierovics izskaidroja konferences rezultātus un kā viņš vērtēja starptautisko

stāvokli, kurš veidojās Eiropā 1925. gadā. “Konference nav noslēgusi juridisku, politisku vai militāru savienību, bet gan morālisku savienību”, viņš paziņoja, atgriezies Rīgā.¹⁸⁸ Viņa priekšstati par Baltijas valstu drošību – kā to uzskatāmi demonstrēja viņa pirmā preses konference Rīgā – var tikt nosaukti par moderniem, atbilstošiem laika garam: militāri – politisko alianšu laikmets ir garām; to vietā nāk arbitrāžas līgumi, atbrūņošanās un Tautu Savienības reformu projekti. Viņš tieši atsaucās uz t.s. Ženēvas protokolu, kurš tika pieņemts 1924. gada 2. oktobrī un kurš paredzēja atteikšanos no kara, piespiedu arbitrāžu konfliktu gadījumos un stingras sankcijas pret agresoriem, kuri nepakļautos arbitrāžas lēmumiem. Lai arī protokolu ratificēja tikai viena valsts (Čehoslovākija) un to galīgi apraks britu konservatīvo valdības 1925. gada 12. marta lēmums neuzņemties jaunas saistības drošības stiprināšanā kontinentā, Meierovics līdz pat 1925. gada vasarai saglabāja cerības uz protokola atdzimšanu. Baltijas Savienības – kā alianse – ideja pilnīgi zaudēja nozīmi viņa priekšstatos par valsts drošību; Polijas loma viņa ārpolitiskajos apsvērumos nepārtraukti kritās, atbilstoši Polijas starptautiskā stāvokļa novājināšanai. Divas nedēļas pēc Helsinku konferences, 1925. gada februāra sākumā, sarunā ar Vācijas vēstnieku Latvijā Ādolfu Kesteru viņš izteica, ne pirmo reizi, pieļāvumu, ka Polijas austrumu robežas var tikt revidētas, par labu Krievijai.¹⁸⁹ Tad, kad Eiropā sākās Francijas un Vācijas izlīgums un dienas kārtībā nāca robežu garantiju pakti, tuvināšanās Polijai, kuras robežas neviens negribēja garantēt, neatbilda Meierovica priekšstatiem par laika garu; viņa atsvešināšanās no Pustas, kurš pēc Helsinku konferences veica demonstratīvu braucienu tieši uz Varšavu, kļuva arvien lielāka. Atsvešināšanos padziļināja abu valstu šķietami atšķirīgās attiecības ar Krieviju. Maskavas nepatika pret Igauniju (Pustu) auga, viņa attiecības ar Petrovski kļuva arvien saspīlētas, ko veicināja krievu patiesi paranoiskās aizdomas par igauņu gatavību iznomāt savas salas britu kara bāzēm – tas bija vēl viens apliecinājums tam, ka Krievijas attieksmi pret Baltiju lielā mērā iespaidoja Maskavas attiecības ar Rietumu lielvalstīm; attiecības ar Londonu neatgriezeniski, līdz pat 1927. gada lielajai krīzei, kļuva arvien vēsākas, krievu aizdomas par britu “konspirāciju” Baltijā – lielākas.¹⁹⁰ Savukārt, Meierovica nostāja pret Krieviju kļuva vēl uzmanīgāka, viņa attiecības ar padomju vēstniecību Rīgā bija labas.

Francijas – Vācijas vēsturiskais izlīgums, kurš tika gatavots 1925. gadā un vainagojās ar Lokarno līgumiem oktobrī, bija tas lielais notikums, kurš ietekmēja gan PSRS pieeju Baltijas valstīm un jo īpaši Polijai, gan pašu Baltijas valstu priekšstatus par savu drošību un par to attiecībām ar Maskavu. Tiklīdz Helsinku konference beidzās bez jebkādas Baltijas Savienības izveides, tā Krievija atkāpās no sava taktisko apsvērumu diktētā 12. janvāra priekšlikuma par neuzbrukšanas līguma noslēgšanu ar Poliju; līgumam vairs nebija jēgas. Tā bija Polija, nevis Krievija, kura atgriezās pie līguma idejas. Ar augošām bažām un aizdomām Varšava vēroja Francijas kreisi – centriskās valdības kursu uz izlīgumu ar Vāciju un gaidāmo Vācijas uzņemšanu Tautu Savienībā; Polijas nedabiskās robežas nebija garantētas. Neuzbrukšanas līgums ar Krieviju varētu būt šāds pārapsedrošinājums, vismaz formāls ieguvums laikā, kad Vācija pat nepieļāva domu par Polijas – Vācijas robežu garantijām. 30. janvārī pati Polija

ierosināja Maskavai sākt sarunas par neuzbrukšanas līgumu, taču – nevis bilaterālu, bet – kolektīvu: Padomju Savienība no vienas puses, Polija, Baltijas valstis un pat Rumānija – Polijas sabiedrotā – no otras (neviens Baltijas valsts nebija tobrīd pilnvarojusi Varšavu nākt klajā ar tādu priekšlikumu).¹⁹¹ Te bija sākums ilgstošām domstarpībām, kuras uzskatāmi kļuš redzamas tikai 1925. gada beigās, kad Maskava arī ieinteresēsies par neuzbrukšanas līgumiem, taču, noteikti, tikai par bilaterāliem, ne kolektīviem. 1925. gada sākumā, pēc Helsinku konferences, Krievija par tiem neinteresējās vispār; 1. februārī Čičerins gandrīz vai izaicinoši paziņoja poļiem: “..man nav skaidrs, ko nozīmē pakts par neuzbrukšanu..”¹⁹² Poļi nerimās; februārī Skržinskis piedāvāja sagatavot neuzbrukšanas pakta melnrakstu; Maskava bija pasīva. Tomēr informācija par 12. janvāra – tagad jau krieviem nevajadzīgo – piedāvājumu un domu apmaiņu ar poļiem kļuva zināma arī Rīgā; atbildot uz Latvijas Ārlietu ministrijas interesi par poļu – krievu kontaktiem, krievi pieļāva iespēju runāt arī ar Latviju par “garantiju līguma” noslēgšanu¹⁹³ – ar garantijām saprotot nevis Krievijas drošības garantijas Latvijai vai kādai citai valstij, bet šo valstu garantijas Krievijai: ka tās neiestāsies nekādās “politiska vai militāra rakstura savienībās”. Turpmāk Krievija lietoja vienlaikus gan garantiju, gan neuzbrukšanas līgumu jēdzienus, radot verbālu sajukumu; faktiski, pat 1926–27. gadā (skat. sikāk – nobeigumā) tā nepiedāvāja Baltijas valstīm nekādas garantijas. 1925. gada pavasarī un vasarā tai nebija intereses slēgt jēlkādus līgumus; ne Lietuva, ne Igaunija nesaņēma nevienu piedāvājumu; pret Polijas interesi tā bija izvairīga. Kas attiecas uz Latviju, tad 29. aprīlī Maskavā Semjons Aralovs, kurš jau bija atsaukts no Rīgas un iecelts par Ārlietu Tautas komisariāta kolēģijas locekli, sarunā ar Latvijas sūtni Karli Ozolu paziņoja, ka konsultācijām par bilaterālu Latvijas – Krievijas garantiju līgumu jābūt slepenām.¹⁹⁴ Ja Krievijai būtu bijusi patiesa interese par līgumu, sarunas nebūtu jāslēpj; līguma ideja tika uzturēta tikai tāpēc, lai veicinātu Latvijas atsvešināšanu no kaimiņiem igauņiem (un – pat lietuviešiem), ar kuriem nenotika nekādas konsultācijas un lai nepieļautu, ka Polija uzstājas ar kolektīvā līguma ideju visu pārējo Baltijas valstu vārdā. Vācijas gatavība noslēgt garantiju līgumu ar Franciju un iestāties Tautu Savienībā izraisīja Maskavas neslēptu nepatiku – Krievija to vērtēja kā atkāpšanos no Rapallo – un aktīvu apņemšanos to nepieļaut. Taču, ja Polija, uztraukta par savām negarantētajām robežām, uzskatīja, ka neuzbrukšanas līgums ar Krieviju var kaut nedaudz stiprināt tās starptautisko stāvokli, tad Maskava centās nepieļaut Vācijas – Francijas izlīgumu ar tiešu krievu – vācu kontaktu, sarunu – jau sākot ar 1924. gada septembri – palīdzību; tāds līdzeklis kā neuzbrukšanas līgumi ar kaimiņvalstīm nefigurēja Maskavas plānos: šādi līgumi vācu – franču izlīgumu novērst nespētu. Tikai tad, kad Vācija neizrādīja gatavību pakļauties prasībām, Krievija nolēma izspēlēt Polijas kārti.

1925. gada pavasarī Krievija ievadīja pseido draudzības politiku pret Poliju, lai iespaidotu Vāciju un atturētu to no vienošanās ar Franciju. 2. maijā Čičerins rakstīja padomju vēstniekam Lietuvā S. Aleksandrovsķim: nav jāizslēdz ļoti tālejoša vienošanās ar Poliju, kura, varbūt, pat ietvertu sevī 1921. gada 18. marta miera līguma noteikto robežu pārskatīšanu par labu Padomju Savienībai (Austrumu Galīcijā), bet Polija pretī saņemtu brīvas rokas Lietuvā.¹⁹⁵ Tik fantastiskas ieceres pārsteidza ne tikai

Aleksandrovski – kurš iestājās tieši par pretējo, par attiecību stiprināšanu ar Lietuvu, pret Poliju; Čičerina taktiskais jaunais “draudzības” kurss pret Poliju izsauca spēcīgu kritiku 3. padomju kongresā Maskavā, taču Čičerins to enerģiski aizstāvēja 14. maijā un ieguva politbiroja atbalstu.¹⁹⁶ Saskaņā ar Čičerina plānu Vācijas – Francijas izlīgums bija jānovērš, pielietojot divu līdzekļu kombināciju: “draudzība” ar Poliju un tiešs spiediens uz Vāciju (2. jūnijā PSRS valdības memorands uzsvēra, ka Vācijas iestāšanās Tautu Savienībā un izlīgums ar Franciju padarīs par neiespējamu padomju – vācu draudzību, balstītu Rapallo līgumā).¹⁹⁷ Baltijas valstu loma šajā plānā bija pilnīgi marģināla; pat Lietuvas nozīme padomju ārpolitiskajos aprēķinos kritās; nekādas jaunas iniciatīvas netika piedāvātas Latvijai, bet pret Igauniju tika pielietots augošs spiediens, draudot ar ekonomiskām sankcijām, lai panāktu Pustas demisiju.¹⁹⁸

Gaidāmais Vācijas – Francijas robežu garantiju līgums, par kuru Eiropas prese plaši rakstīja kopš marta sākuma, ne tikai nopietni interesēja Meierovicu, bet radīja viņā stipras bažas, kuras pastiprināja Ženēvas Protokola nelaimīgais liktenis tajā pašā martā. Meierovics nebija tik liels Ženēvas metafiziķis kā Benešs, taču arī viņš bija nesatricināmi uzticīgs Tautu Savienībai, ticēja, ka Protokols var “nogalināt karus” un atklāti nožēloja protokola neveiksmi. Savukārt, par gaidāmo Rietumu garantiju paktu viņš bija kritisks; nevēloties pārāk stipri kritizēt Londonu, viņš tomēr atzīmēja, savā 24. marta preses konferencē, ka pat pašā Anglijā esot sastopams viedoklis, ka ar reģionāla Rietumu pakta noslēgšanu “..atjaunos atkal priekšskara stāvoklis, un viegli varētu izcelties jauna kara briesmas..”¹⁹⁹ Viņš baidījās, viņa paša vārdiem runājot, ka Latvija paliks karājoties gaisā, bez Rietumu lielvalstu garantijām. Viņš no jauna sāka interesēties par neuzbrukšanas līgumu ar PSRS, taču nav ziņu, ka jau pavasarī viņu interesēja Krievija kā drošības garants kādā reģionālā drošības paktā. Nekādu garantiju paktu projektu viņam vēl nebija; atšķirībā no sociāldemokrātiem viņam bija daudz mazāka nosliece uz abstraktu konstrukciju radīšanu. Pirms sava neparasti garā ārzemju ceļojuma viņš vēl saglabāja kādas neskaidras, bet vājas cerības uz Angliju, bet – ne uz Franciju un klusi, bet noteikti centās norobežoties no Polijas. Tieši Latvijas neskaidrais ārpolitiskais stāvoklis bija galvenais cēlonis viņa braucienam, no 29. jūnija līdz 31. jūlijam, uz deviņām Eiropas valstīm, ieskaitot lielvalstis Angliju, Franciju un Vāciju. Tik gara vizīte uz tik daudzām valstīm tūlīt izraisīja padomju vēstniecības Rīgā aizdomas – tās izraisīja jebkurš Latvijas solis rietumu virzienā, un pat nepatiku, kad kļuva zināms, ka Meierovics ieradīsies arī Varšavā, kas sākotnēji nebija paredzēts; “Pravda”, pirms vēl Meierovics bija paspējis ierasties Londonā, jau paziņoja, ka viņš ir apspriedis ar britiem “pretpadomju bloku” izveidi. Interesants ir Latvijas ārlietu ministrijas ģenerāsekretāra H. Albata ziņojums Meierovicam uz Londonu 17. jūlijā; tajā Albats, rakstot, ka “..krievi ir ļoti uzbudināti par Jūsu ceļojumu..”, īpaši – par braucienu uz Varšavu, atzīmēja arī to, ka padomju vēstniecība Rīgā Varšavas apmeklējumu uzskatot par nodevību: ministrs pats esot viņiem solījis vispirms braukt uz Maskavu.²⁰⁰ Acīmredzot bija notikusi kāda Meierovica saruna ar padomju diplomātiem Rīgā, kurā viņš bija izteicis interesi par šādu vizīti, kas liecina tikai par to, ka Rietumu garantiju līgumam topot, ministrs sāka interesēties par kaut ko līdzīgu Austrumeiropā un vēlējās zināt Krievijas nostāju (saņēmis Albata ziņojumu,

viņš tūlīt telegrafēja atpakaļ uz Rīgu par savu gatavību doties uz Maskavu, ja tiktu saņemts oficiāls ielūgums; tas nepienāca līdz viņa traģiskajai nāvei mēnesi vēlāk; iespējams, ka krievi vienkārši spēlējās ar vizītes Maskavā ideju, lai atturētu viņu no brauciena uz Rietumu valstīm).

Ceļojuma laikā Meierovics pārliecinājās par to, par ko viņam bija bažas jau pirms brauciena: par Rietumu lielvalstu nevēlēšanos dot garantijas Austrumeiropas un Centrāleiropas valstīm; šī pārliecība – kā tika atzīmēts Vācijas ārlietu ministrijā pēc sarunām ar Meierovicu – padarīja viņu “..neparasti nervozu”²⁰¹; vienīgais par ko vācieši bija gatavi runāt – par arbitrāžas līgumiem, pie tam – tādiem, kuros nebūtu neuzbrukšanas saistību – viņu interesēja maz. No garā ceļojuma viņš atgriezās ar pārliecību – kā to ir uzsvēris Edgars Andersons – ka jāturpina attālināties no Polijas un tomēr jāmeklē Vācijas un Padomju Savienības drošības garantijas; viņa paziņojumi par PSRS politiku patiešām bija ļoti draudzīgi Maskavai, bet no padomju preses pazuda Latvijas kritika un visa uzmanība tika koncentrēta uz Igaunijas ārlietu ministra Pustas politisku iznīcināšanu.²⁰² Vai Meierovics bija noteikti domājis tikai divu valstu – PSRS un Vācijas – drošības garantijas – tas galīgi skaidrs tomēr nav. Toties pilnīgi skaidrs ir tas, ka viņš ļoti vēlējās uzlabot attiecības ar Krieviju. Labi informētais sociāldemokrāts Fricis Menders rakstīja, ka pārbraucis mājās, Meierovics vēl vairāk vēlējās attālināties no Polijas un “..sāka meklēt *modus vivendi* ar Krieviju..”²⁰³ Savukārt, kā liecināja Fēlikss Cielēns, 21. augusta Saeimas ārlietu komisijas sēdē – pēdējā, kurā Meierovics piedalījās – ministrs esot sniedzis “..izsmelto ziņojumu par tuvākiem ārpolitikas uzdevumiem, starp kuriem bija arī plašas saimnieciskas delegācijas sūtīšana uz Krieviju..”²⁰⁴ Iespējams, ka saimnieciskajai delegācijai sekotu arī politiskā, ja krievi būtu to vēlējušies.

Meierovics vēl nebija beidzis savu ceļojumu, kad uz Eiropu devās Pusta; viņu noteikti nodarbināja tās pašas problēmas kā Meierovicu – Igaunijas ārpolitiskais stāvoklis Rietumu garantiju pakta priekšvakarā, taču šim braucienam bija arī personīgās sacensības ar Meierovicu raksturs. Pa ceļam mājās no sava Eiropas ceļojuma Pusta ieradās Rīgā, 12. augusta vakarā, un piedāvāja Meierovicam apspriest t.s. **Baltijas protokolu**. Šis protokols, kura projekts nav saglabājies, ir mazāk interesants un nozīmīgs, kā Meierovica attieksme pret to. Protokols neparedzēja četru valstu – Somijas, Igaunijas, Latvijas un Polijas – aliansi; uz to vairs necerēja pat Pusta. Protokols bija kaut kas līdzīgs 1922. gada Varšavas akordam un paredzēja šo valstu politiskās sadarbības paplašināšanu, ieskaitot – regulāras konferences, divas reizes gadā. Pusta vēlāk savās atmiņās rakstīja, ka Meierovics esot piekritis protokolu parakstīt²⁰⁵; somu autors M. Lehti arī uzskata, ka protokola gala variantu esot izstrādājuši kopīgi Meierovics un Pusta.²⁰⁶ Gan par Pustas, gan par Lehti teikto var nopietni šaubīties. Vispirms jāpievērš uzmanība paša Meierovica sarunai ar padomju pilnvaroto lietvedi A. Černihu 22. augustā, kuras laikā ministrs viennozīmīgi uzsvēra, ka Latvija un Somija Baltijas protokolu neparakstīs; “..Meierovics izteicās, ka Pustas politika neizsaka Igaunijas viedokli un neatbilst Igaunijas interesēm. Šī politika ir citas valsts (Polijas. – A.S.) politika..”²⁰⁷ Meierovics bija pilnīgi atklāts sarunā ar Černihu un Černihs viņu saprata pareizi. Ļoti nozīmīgs avots, no kura var gūt adekvātu priekšstatu par

Meierovica nostāju pret Pustu, ir Latvijas sūtņa Igaunijā Jāņa Seska plašie un pamatīgie pārskati. Vienīgais, par ko abi ministri bija vienojušies Rīgā, 14. augustā, kā atzīmēja Seskis, bija sekojošais: 1923. gada 1. novembra alianse paredzēja regulāras konsultācijas ārpolitisko nostāju saskaņošanai; Pusta nebija uzskatījis, ka tas ir vienmēr jāievēro; Meierovics iestājās par regulārām, cik var bieži, konsultācijām un Pusta tam esot piekritis; tas nebūtu bijis vajadzīgs, ja orientācijas būtu bijušas vienādas. Vairāk nekā netika nolemts. “Meierovica kungs bija tanīs ieskatos, kā viņš pēdējo reizi man personīgi izteicās, ka Pustas k-gs jau par daudz saistījies ar poļiem un frančiem un viņa paša [Pustas] personīgās simpātijas tik noteikti polonofilas, ka saprašanās [ar Latviju] nebūtu iespējama.”; Meierovics esot bijis pārliecināts, ka Pustas piedāvātais protokols “..citas valstis nodotu Polijas politiskā aizbildniecībā..”²⁰⁸ Vēl viena liecība, kuru vajadzētu minēt, ir Arveda Berga – talantīga starptautisko notikumu apskatnieka – teiktais, ka Latvijas nostāja pret Pustu bija labākā gadījumā nogaidoša, ne vairāk. Vārdos vienmēr skarbaš Bergs bija pat pārāk korekts; Latvijas Ārlietu ministrijas pārstāvji bija atklātāki; 3. septembrī Čerņihs apmeklēja Albatu, lai pēdējo reizi pārliecinātos, vai Baltijas protokols patiešām ir miris; “Latvija nevar pieņemt šādus ekstrēmus projektus.”, atbildēja Albats. Viss bija skaidrs. Tieši nākamajā dienā, 4. septembrī, Bergs rezignēti rakstīja: “..mēs stāvam pie Baltijas valstu savienības pilnīgi sasistas krūzes.”²⁰⁹ Krūzi nebija sasitis kāds svešinieks, krievs vai vācietis; tā bija saplīsusi, izslidot no baltiešu pašu rokām.

22. augustā Meierovics gāja bojā; Latvija zaudēja lielu politiķi un pievilcīgu cilvēku, ar visām cilvēkiem raksturīgajām īpašībām un vājībām. Ārlietu ministrija nonāca uz neparasti ilgu laiku – līdz pat 1926. gada decembra beigām, līdz Cielēna nākšanai par ārlietu ministru – ministrijas ģenerālsekretāra Hermana Albata faktiskā pārvaldījumā; šajā laikā bija dažu mēnešu posms, kad Latvijā vispār nebija pat formāla ārlietu ministra. Tas bija vismaz dīvaini, taču Albats bija ļoti profesionāls augstākais civilais ierēdnis, kurš sekmīgi vadīja ministriju un pieturējās pie Meierovica kursa: tuvināties Vācijai un Krievijai un pat mēģināt panākt to drošības garantijas Latvijai. Igaunijā, savukārt, septembra beigās Pusta bija spiests atkāpties – gan Krievijas vēstniecības brutālā spiediena, gan iekšpolitiskā atbalsta trūkuma dēļ. Viņa stāvoklis, jau sākot ar pavasari, bija kļuvis arvien nedrošāks, kritika pret viņu – arvien spēcīgāka. Viņš piedzīvoja virkni uzkrītošu neveiksmju, piemēram, kad viņa paša parakstītais tirdzniecības līgums ar Poliju tika noraidīts Igaunijas valdībā, kura faktiski dezavuēja savu ārlietu ministru. Pustas krišanu apraudāja Polijas vēstnieks Tallinā F. Harvats, bet apsveica Seskis, kurš bija pārliecināts, ka Pusta uz pasauli skatās caur nederīgām franču – poļu brillēm.²¹⁰ Lieki teikt, ka Pustas krišana gandarīja Maskavu, kur tika pamatoti atzīmēts, ka Padomju Savienība Igaunijā var paļauties uz Konstantīnu Petsu un Johanu Laidoneru, kuri “..iestājas pret Baltijas valstu politisku vienošanos.”²¹¹

Padomju Savienība 1925. gada vasaras beigās – rudens sākumā joprojām centās nepieļaut Vācijas, Francijas un Beļģijas garantiju pakta neparakstīšanu, spēlējot Polijas kārti. Maskavas nevēlēšanās redzēt Vāciju tuvojoties Francijai un Anglijai bija tik liela, ka Kārlis Radeks, savā kārtējā slepenajā misijā, piedāvāja poļiem neuzbrukšanas

līgumu, kurā Maskava būtu gatava iet pretim Varšavai un parakstīt to kopā ar Poliju, Baltijas valstīm un pat Rumāniju, Polijas sabiedroto, pretī prasot Polijas atteikšanos no likumīgās prasības, lai Maskava beidzot izpilda miera līguma ekonomiskos pantus.²¹² Poļi vilcinājās un nevēlējās atklāti revidēt miera līgumu; nedēļu pirms Lokarno konferences sākuma pats Čičerins ieradās Varšavā un 28. septembrī piedāvāja Polijai neuzbrukšanas līgumu, tiesa – ne tādu, ar kādu Varšavu bija mēģinājis pievilināt Radeks; Čičerina piedāvājums bija parasts: bilaterāls padomju – poļu neuzbrukšanas līgums, bez Baltijas valstīm un Rumānijas. Lai arī poļi uzņēma Čičerinu ļoti sirsnīgi, Skržinskim tomēr bija aizdomas par Čičerina piedāvājuma cēloni: vai tikai viņš nemēģina izspēlēt Polijas kārti, lai atturētu Vāciju no vienošanās ar Franciju un Angliju.²¹³ Vizīte Varšavā nedeva Maskavai to, uz ko tā bija cerējusi; Maskava nespēja atturēt Vāciju no Reinas pakta un nespēja panākt, lai Berlīne paraksta jaunu politisku līgumu ar Krieviju pirms Reinas pakta. Tas tika parakstīts 1925. gada oktobrī Lokarno un deva Anglijas un Itālijas garantijas Francijas – Vācijas un Beļģijas – Vācijas robežām. Reinas pakts bija saistīts ar Tautu Savienību un Vācijas iestāšanos tajā un tika pasniegts kā Savienības statūtu – kuri pieļāva reģionālus drošības paktus – iemiesojums. Ja pakts bija universālās Tautu Savienības ietvaros, tad to nevarēja pasniegt kā vienīgo paktu uz kuru Rietumu lielvalstis ir gatavas; saskaņā ar Savienības universālo un globālo retoriku, tas tika reklamēts kā pirmais solis pretim citiem reģionāliem paktiem. Paši pret sevi briti bija pilnīgi atklāti: Lielbritānijas vitālās intereses bija jānodrošina Rietumeiropā, bet nebija jāsaistās ar teritoriāliem strīdiem par Lietuvu vai Besarābiju. Taču publiski britu ārlietu ministrs Ostens Čemberlens paziņoja, ka tuvā nākotnē reģionālie drošības pakti pārklās visu pasauli; 10. novembrī, sarunā ar tās pašas nelaimīgās Lietuvas vēstnieku Lielbritānijā E. Galvanausku, viņš izteica cerību, ka arī citas valstis noslēgs līdzīgus paktus.²¹⁴ Nekādu praktisku atbalstu “cerību” piepildīšanai briti negatavojās sniegt.

Baltijas reģiona valstu reakcija uz Reinas paktu bija dažāda un atšķirīga. **Polijā** Reinas pakts izraisīja nemieru un vēlēšanos panākt kaut kāda veida “Austrumu Lokarno”, kurā arī Polija saņemtu savu robežu garantijas, spēcīgākas, nekā tai deva vienpusējās franču garantijas. Nekāda skaidra priekšstata, kas varētu būt garantī un kas – garantējamie, poļiem nebija; miglainu ideju līmenī parādījās ieceres par garantiju paktu, kurā piedalītos PSRS, varbūt pat Zviedrija, Somija, Igaunija un Latvija. Viss tas bija tikai māņi.²¹⁵ Skaidrs, ka pilnīgi pretējas noskaņas valdīja **Lietuvā**: lietuvieši priecājās tad, kad poļi bēdējās vai bija norūpējušies. Polijas nespēja panākt savu robežu garantijas lietuviešus gandarīja; viņi cerēja uz reģionālo robežu revīziju ar britu palīdzību: vispirms vācieši atgūtu Dancigu, tad – viņi paši Viļņu. Tie arī bija māņi, taču tieši šo māņu dēļ lietuvieši negribēja nekādu “Austrumu Lokarno”: poļi to gribēja, lai saglabātu *status quo*, lietuvieši to negribēja, jo vēlējās *status quo* iznīcināt. Tas, ko Kauņa vēlējās, bija bilaterāls pakts ar Maskavu, pie tam – nevis vienkāršs neuzbrukšanas līgums – kas Lietuvai, kurai nebija kopējas robežas ar Krieviju bija pilnīgi lieks – bet kaut kas vairāk, lai arī viņi paši isti nezināja, kas.²¹⁶ **Latvijā** Hermanis Albats 1925. gada 14. novembrī izvirzīja savu “Austrumu Lokarno” ideju: Vācija un Padomju Savienība – divi garantī – garantētu triju Baltijas valstu – Igaunijas, Latvijas

un Lietuvas – drošību. Projekts bija gan nereālistisks, gan neskaids un miglains pat teorētiskas ieceres līmenī. Kas īsti tiktu garantēts? Neatkarība? Tā bija atzīta miera līgumos ar Krieviju un to neapšaubīja arī Vācija. Teritoriālā integritāte? Bet kādās robežās: Lietuvas *de facto* robežās? Ar Klaipēdu, bet bez Viļņas? Kāpēc Vācijai būtu jāgarantē vācu pilsētas Mēmeles atrašanās Lietuvas sastāvā? Vai tajās Lietuvas robežās, kuras atzina miera līgums ar Krieviju, ar Viļņu un pat Grodņu? Tādu robežu garantijas Lietuvai nedotu neviens uz pasaules. Albata projekts, kā redzam, turpināja Meierovica līniju: tajā nebija iekļauta Polija. **Igaunijā** pirmajā brīdī pēc Reinas pakta vispār neradās nekādi “Austrumu Lokarno” projekti; par ārlietu ministru, pēc Pustas krišanas, uz īsu brīdi nāca vēstnieks Maskavā Ado Birks, kurš koncentrējās nevis uz nepiepildāmiem projektiem, bet uz attiecību uzlabošanu ar Krieviju; attiecības ar Poliju, toties, kļuva manāmi vēsākas, jo Birks uzskatīja, ka tieši kontaktu paplašināšana ar Varšavu var provocēt Krieviju. Vismaz tonalitātes ziņā krievu nostāja pret igauņiem kļuva mierīgāka, kad nīstais Pusta bija dabūts prom; “..Birks un viņa kundze uzturēja personīgus sakarus ar padomijas pārstāvjiem un arī pēdējie labprāt ieradās Ārlietu ministrijā”, rakstīja Seskis.²¹⁷ Nekas daudz vairāk Birkam nebija vajadzīgs. **Somijā** arī nebija nopietnas intereses par reģionāliem paktiem un tikai viens diplomāts, profesors R. Ērihs, Somijas pārstāvis Tautu Savienībā, bez saskaņošanas ar valdību, 17. novembrī intervijā avīzei “Helsingin Sanomat” izvirzīja “Ziemeļu Lokarno” ideju: Rietumu lielvalstīm būtu jāgarantē Skandināvijas un Baltijas valstu drošība un suverenitāti; PSRS piedalīšanās paktā netika izslēgta. Skaidrs, ka viņa iecere neguva nekādu atbalstu Rietumu lielvalstīs; arī Zviedrija, Dānija un Norvēģija nevēlējās saistīties ne tikai ar nedrošo Baltiju, bet pat ar pašu Somiju; no Ēriha norobežojās somu valdība un viņa iecere nogrima aizmirstībā, līdz ar citiem abstraktās domāšanas paraugiem (piemēram, “Balkānu Lokarno”). Kā redzam, nekāda daudz maz kopīga projekta, kurš kaut vai teorētiskajā līmenī apvienotu Krievijas kaimiņvalstis, nebija; poljiem “Austrumu Lokarno” nozīmēja viņu robežu garantijas, baltiešiem – drošības garantijas.

Padomju nostāja pret jebkuru “Austrumu” vai “Ziemeļu Lokarno” bija klaji negatīva, vērtējot tos kā pretpadomju alianses paveidus Tautu Savienības piesegā. Vēloties nepieļaut reģionālus drošības paktus savā pierobežā, Maskava sāka piedāvāt, sākot ar 1925. gada decembri, visiem saviem kaimiņiem bilaterālus neuzbrukšanas līgumus, kuru mērķis bija izolēt vienu kaimiņvalsti no otras, vājināt to saistības ar Tautu Savienību un iedragāt Francijas alianšu politiku Austrumeiropā. Valstīm, kuras parakstītu šādus līgumus, būtu jāuzņemas politiskas (neitralitāte), ekonomiskas (nepiedalīšanās ekonomiskās sankcijās pret PSRS) un ideoloģiskas (neiesaistīšanās pretpadomju propagandā) saistības pret Maskavu. Nevienā no piedāvājumiem nebija paredzēts, ka bilaterālais neuzbrukšanas līgums var tikt laužts, ja viena no līgumslēdzējpusēm uzbrūk trešajai valstij (t.i., nebija noregulētas neitralitātes un agresijas attiecības); nebija arī paredzēts, ka Krievijas kaimiņvalstīm – eventuālajām līgumu partnerēm – kuras visas bija Tautu Savienības locekles, būs saglabātas tiesības ievērot Savienības pienākumus; neuzbrukšanas līgums ar Krieviju tika pacelts pāri pienākumiem pret Tautu Savienību un iepriekšējām saistībām (piemēram, Latvijai,

parakstot šāda tipa līgumu ar Krieviju būtu jāievēro, vispirms, neuzbrukšanas saistības pret Krieviju, nevis agrāk, 1923. gadā, parakstītā militāri – politiskā alianse ar Igauniju). Līgumi tika piedāvāti uz starptautiskajās attiecībās neparasti īsu laiku – parasti uz trim, lielākais – pieciem, gadiem, kas liecināja, ka Maskavas mērķi bija taktiski: ar minēto līgumu palīdzību izjaukt reģionālu drošības paktu izveidi savā pierobežā (pirmais šāda veida līgums tika noslēgts 1925. gada 17. decembrī ar Turciju). Lai piekoptu efektīvāku politiku Baltijā, 1925. gadā Baltijas valstu apakšnodaļa Ārlietu Tautas komisariāta 1. Rietumu nodaļā (kuras aprūpē bija Polija, Skandināvija un Baltija) tika paaugstināta par nodaļu un nostiprināta ar jauniem kadriem.²¹⁸

Maskavas nostāja pret visām “Austrumu” vai “Ziemeļu Lokarno” idejām bija negatīva – “mēs esam pret Rietumu Lokarno, un tādā pat veidā mēs esam pret Ziemeļu Lokarno”, isi un skaidri noteica Čičerins 1926. gada sākumā – taču, ar vairākām niansēm. Ļoti negatīvi un atklāti naidīgi tika uztverta Ēriha “Ziemeļu Lokarno” iecere, kas liecināja par to, ka Somija bija un palika padomju revizionisma objekts un drošības sistēmas ar Somijas piedalīšanos apgrūtinātu revizionisma īstenošanu. Jau 1924. gada nogalē padomju vēstniecība Helsinkos sāka celt trauksmi par Anglijas iespaida pieaugumu Somijā un britu piedalīšanos somu armijas nostiprināšanā. Tagad padomju presē “Ziemeļu Lokarno” tika raksturota kā jauna Ostena Čemberlena inspirēta savzvērestība pret PSRS. Somija 1. decembrī saņēma oficiālu padomju Ārlietu komisariāta brīdinājumu, ka atbalsts Ēriha idejai “..sarežģīs sekmīgās savstarpējās [abu valstu] attiecības..”²¹⁹ Pat, ja brīdinājums netiktu saņemts, nekas no Ēriha iecerēm nebūtu iznācis. Maskavas nostājai pret Polijas haotiskajām “Austrumu Lokarno” idejām tobrīd bija cita tonalitāte; lai arī Krievijai nebija izdevies novērst Reinas paktu, tā joprojām uzskatīja, ka Polijas kārti vēl var izlietot, lai atturētu Vāciju no tālākas tuvināšanās Anglijai un Francijai. Bez tā Padomju Savienībai bija vēl cits, konkrētāks mērķis: tā cerēja, ka “draudzības” izrādīšana pret Poliju atturēs Varšavu no alianses ar Rumāniju atjaunošanas – sarunas par to ritēja tieši šajā laikā. Līdz ar to Maskava koncentrējās ne tik daudz uz poļu ieceru kritiku, cik uz mēģinājumiem piesaistīt Varšavu sev: “..es neslēpu savu iespaidu, ka it kā ir palēninājusies poļu valdības tuvināšanās mums..”²²⁰ Tikai tad, kad poļi 1926. gada 26. martā tomēr atjaunoja aliansi ar Rumāniju, Maskava galīgi vilās Polijā. Savukārt, Čičerina nostājā pret Lietuvu bija gandrīz vai nievāšanas iezīmes, par ko lietuvieši paši, vismaz daļēji, bija atbildīgi. 1925. gada novembrī kristīgo demokrātu vadītās valdības ārlietu ministrs Mečislavs Reinis piedāvāja Maskavai parakstīt kādu surogātu – protokolu par Lietuvas – PSRS attiecībām, kurā – kā vienā dokumentā, paketē – Maskava uzņemtos gan saistības parakstīt ar Lietuvu tirdzniecības līgumu, gan politiskas saistības – apņemšanos saskaņot abu valstu pieeju reģionālajām problēmām. Vēl vairāk – protokolam sekotu, saskaņā ar lietuviešu piedāvājumu, slepens padomju – lietuviešu sadarbības līgums; zīmīgi, ka ar slepena līguma piedāvājumu Krievijai – revizionistiskai valstij – uzmācās pati Lietuva, kura 13 gadus vēlāk cietis tieši no slepena vācu – krievu pakta. Lietuviešu iecerē protokolam nebija nekādas saistības ar “Austrumu Lokarno” idejām, tas būtu bijis tikai bilaterāls un nesaturētu prasības pēc starptautiskas arbitražas. Valdībai opozīcijā esošie sociāldemokrāti, pa kreisi, un tautininki, pa labi,

prasīja vēl lielāku tuvināšanos Krievijai. Nekas tamlīdzīgs Maskavai tobrīd nebija vajadzīgs; lai arī Aleksandrovs lobēja lietuviešu priekšlikumu, 12. decembrī viņš saņēma Maskavas instrukciju, kurā bija norādīts, ka šāds padomju – lietuviešu protokols “..var radīt sarežģījumus starp mums [PSRS] un Poliju.”²²¹ Kad 23. decembrī Čičerins, ceļā no ārstešanās kursa Vācijā, ieradās Kauņā isā pieklājības vizītē, lietuvieši, cenšoties viņu uzņemt cik var iespaidīgi, cieši pietuvojās komissam: Čičerinu Kauņā pavadīja jātnieku eskorts! Tas neatvēra viņa sirdi; lietuviešu cerības, ka viņš parakstīs protokolu, nepiepildījās.

Ne tik operetiski, taču – ļoti svinīgi, burtiski – valsts vizītes līmenī, viņu sagaidīja arī Rīgā, kur Čičerins ieradās nākošajā dienā, 24. decembrī. Edgars Andersons, vērtējot Latvijas ārpolitiku pēc Meierovica nāves, uzskatīja, ka tā bija kļuvusi pavisam neaktīva un latvieši – arī kārtējās valdības krīzes dēļ – neizmantoja Čičerina vizītes dotās iespējas.²²² Tas nav pamatots vērtējums. Hermanis Albats, tūlīt pēc Reinas pakta parakstīšanas, centās iesaistīt krievus sarunās par reģionālu garantiju līgumu – tā, kā viņš to saprata (Krievijas un Vācijas garantijas Baltijas valstu drošībai). Maskava ārēji demonstrēja draudzību pret Latviju, gan Rīgā, gan kaimiņvalstu galvaspilsētās (Tallinā 1925. gada 18. novembrī, Latvijas valsts svētkos, visa padomju misija ar pagaidu pilnvaroto lietvedi A. Gambarovu priekšgalā ieradās apsveikt Seski; “..Gambarovs nevarēja vien nopriecāties par Latvijas un padomijas labajām attiecībām..”, rakstīja Seskis), taču laipnības mērķis bija atturēt Latviju no jebkādiem “Austrumu Lokarno” meklējumiem, nevis veicināt drošības garantiju iegūšanu. 16. decembrī PSRS pilnvarotais lietvedis A. Čerņihs viņam atbildēja, ka Čičerinam garantiju jautājums esot galīgi nepazīstams²²³; tas nozīmēja, ka nekāds garantiju līgums Maskavu neinteresēja, gluži otrādi – tā aktīvi darbojās tam pretī. Kad Čičerins ieradās Rīgā, valdības krīze Latvijā jau bija garām un bija izveidojusies jauna valdība Kārļa Ulmaņa vadībā; visas Latvijas augstākās amatpersonas, Čaksti un Ulmani ieskaitot, veltīja Čičerinam vislielāko uzmanību, pretim saņemot patīkamu laipnības žestu: Melngalvju namā rīkotajā Latvijas vadības dinejā savas runas pirmos četrus teikumus Čičerins teica skaidrā latviešu valodā. Tas arī bija viss. Divas reizes tiekoties ar Čičerinu, Albats runāja par garantiju līgumu, kurā būtu iekļauta arī gatavība pielietot starptautisku arbitrāžu, ja starp līgumslēdzējpusēm rastos strīdi. Čičerinu tas neinteresēja un viņš skaidri atbildēja: Padomju Savienība ir gatava parakstīt tikai bilaterālu neitralitātes līgumu, tieši tādu, kādu jau bija parakstījusi ar Turciju²²⁴, kurš uzlika par pienākumu Turcijai nepiedalīties nekādā savienībā vai pat vienīgi politiskā līgumā, kuru Maskava uzskatītu pret sevi vērstu.²²⁵ Latviju interesēja drošības garantijas; Maskavu interesēja tas, lai Latvijai šādu garantiju nebūtu. Dīvainākais tomēr ir tas, ka pēc tik skaidri izteiktās Čičerina nostājas Latvijas valdība sniedza preseī tādu paziņojumu, kurš bija pilnīgā pretrunā ar sarunu rezultātiem: “Čičerins līcis priekšā noslēgt starp Padomju Republiku apvienību un Latviju garantiju līgumu, ko savā laikā jau ierosinājis V. Kopps. Latvija pret minēto priekšlikumu iebildumus nav cēlus”.²²⁶ Šāds paziņojums bija radies no Ulmaņa valdības vēlmes piešķirt Čičerina vizītei kaut cik nozīmīgu raksturu; nekādu garantiju līgumu no Maskavas Latvija nekad nedabūja.

7. Latvijas – Krievijas ekonomiskās attiecības: 1921.–1925. gadi

Abu valstu saimniecisko attiecību vēsture bija tikpat kolorīta, ja ne vēl vairāk, kā politiskās un diplomātiskās attiecības. Lai neapmaldītos tajā, jau no paša sākuma jāatkārto dažas vienkāršas lietas. Pirmkārt, Krievijas ekonomiskās attiecības ar Latviju un citām tās kaimiņu valstīm ļoti nopietni iespaidoja Krievijas ekonomisko attiecību ar Rietumiem veids, apjoms un raksturs. Tas bija īpaši skaidri redzams divdesmito gadu pašā sākumā un, Latvijas gadījumā, arī 1927. gadā, kad beidzot tika parakstīts ilgi gaidītais Latvijas – Krievijas tirdzniecības līgums. Otrkārt, Krievija efektīvi izmantoja ekonomiskās attiecības politisko mērķu labā. Skaidrs, ka to darīja visas valstis, bet divas būtiski atšķīrās no citām. Pirmā bija Veimāras Vācija, kura, būdama politiski vāja un Versaļas līguma ierobežota, centās politisko vājumu pārvarēt ar ļoti mērķtiecīgu un labi organizētu ārējo ekonomisko politiku. Sākot ar 1919. gada reformām Vācijas Ārlietu ministrijā, ārējā ekonomiskā politika tika pilnīgi integrēta ārpolitisko mērķu realizācijā (tas kļuva redzams jau ar 1920. gada maiju, kad Vācija parakstīja pirmo pagaidu tirdzniecisko vienošanos, ar Čehoslovākiju, kura tika izmantota Francijas un Polijas iespaids uz Prāgu mazināšanai). Otrā bija padomju Krievija, kura ekonomikas un politikas sakausēšanā pārspēja pat buržuāzisko Vāciju; padomju ārējās tirdzniecības valsts monopols ļāva tai manipulēt ar ārējiem ekonomiskajiem sakariem politikas labā tādā apjomā, kāds bija nepazīstams un neiespējams buržuāziskajā pasaulē, vismaz – līdz Hitlera nākšanai pie varas Vācijā. Maskavas pieejā mazajām Baltijas valstīm parādījās tāds ekonomiskās šantāžas, draudu un brutāla spiediena apjoms, kādu tās neizjuta ne no vienas buržuāziskās valsts puses. Treškārt, jāatzīmē, ka padomju Krievija piekopa ļoti mainīgu un elastīgu ārējo ekonomisko politiku, cenšoties ņemt vērā katra sava partnera individuālās īpatnības un izmantot to savstarpējās pretrunas un konkurenci. Tas liek mums pievērst uzmanību arī Krievijas ekonomiskajiem sakariem ne tikai ar Latviju, bet arī ar citām Baltijas valstīm, lai salīdzinātu kopējo un atšķirīgo tās pieejā ekonomisko attiecību partneriem.

Līdz 1921. gada sākumam Krievijas ārējos ekonomiskajos sakaros pastāvēja t.s. spekulatīvais posms. Tobrīd padomju Krievijai vēl nebija nevienas tirdznieciskās vienošanās ne ar vienu Rietumu valsti, lai arī tā panāca, jau 1920. gada vasarā, ļoti nozīmīgo pagaidu vienošanos ar Lielbritāniju. Taču, tūlīt pēc Antantes ekonomiskās blokādes atcelšanas, Krievija sāka, ar 1920. gada 18. aprīli, atklāti importēt preces un iekārtas no Rietumiem, lietojot, nereti, puslegālus un puskriminālus līdzekļus, slēdzot haotiskus darījumus un iepērkot, pārsvarā, rūpniecisko produkciju un to, kas bija nepieciešams tās armijai. Pati Krievija sāka pārdot milzīgos daudzumos zeltu un mākslas vērtības. Šajā laikā padomju tirdznieciskās pārstāvniecības Igaunijā (J. Gukovska vadībā) loma Krievijas ārējos ekonomiskajos sakaros bija milzīga. 1920. gadā tā veica 193 darījumus – padomju iepirkumu absolūto vairākumu (aptuveni 80 %) un pati pārdeva desmitiem tonnu zelta; šī gada oktobrī Tallinā pasaules

ievērojamākā briljantu apstrādes firma De Birs noslēdza milzīgu darījumu ar Gukovski. Krievija Igaunijā baudīja daudzas privilēģijas, tranzītu igauņi neaplika ne ar kādām muitām. Igaunijas privātās un pat Valsts Banka (kura bija pirmā Valsts Banka Baltijā, dibināta 1919. gadā, un kura, saskaņā ar Baltijā dzimstošo nelāgo tradīciju, pati nodarbojās arī ar komerciju) cieši sastrādājās ar Gukovski un guva ievērojamu, ātru un vieglu peļņu; jau no 1920. gada biznesā ar krieviem ļoti aktīvs bija pats neatkarīgās Igaunijas dibinātājs Konstantīns Petss. 1920. gadā igauņu un ārzemju biznesmeņi guva arī pirmās mācības riskantajā, bet vilinošajā tirdzniecībā ar Krieviju: nepamatotas izrādījās Rietumu un igauņu tirgotāju cerības, ka Krievija iepirks lielu daudzumu pārtikas, lai pabarotu savus izbadējušos pilsoņus. To Maskava kā reizi nedarīja; ievērojami pārtikas krājumi, ievesti un uzkrāti Igaunijā, īpaši – siļķes, aizgāja bojā.

Padomju Krievijas Tallinas pārstāvniecības nozīmi tobrīd veicināja arī tas, ka līdz pat 1920. gada beigām britu uzņēmēji – galvenie padomju Krievijas partneri – vēl bija uzmanīgi un deva priekšroku starpnieku darījumiem Baltijā, nevis tiešiem britu – krievu kontaktiem. 1920.–1921. gada sākumā Igaunija guva “revanšu” par Latvijas ostām: 1913. gadā Latvijas daļa Krievijas ārējā tirdzniecībā bija 26,4 procenti, Igaunijas – tikai seši; tagad, ātrāk noslēdzot mieru, tā apsteidza Latviju. Gukovska pārstāvniecība Tallinā bija arī pirmais lielais padomju centrs ārzemēs politisko kontaktu un spiegošanas īstenošanai, kā arī naudas nogādāšanai Kominternei. Gukovska saimnieciskajai darbībai, tomēr bija raksturīga tik milzīga korupcija un, nereti, neprofesionālisms, ka tas radīja Maskavas īgnumu un 1920. gada augustā viņu nomainīja cits, “kārtīgāks” afērists – Georgijs Solomons (nomaiņu veicināja arī Gukovska slimība – sifiliss), kurš jau 1922. gadā kļuva par vienu no pirmajiem padomju “nevozvraščenciem”, palika Rietumos un atsedza visu darījumu – kuru rezultātā pats bija iedzīvojies – aizkulises skandalozās publikācijās, arī – Rīgas laikrakstā “Segodnja”. Taču vēl veiklāks par Gukovski bija izrādījies Igaunijas pavalstnieks banķieris Klauss Šils, kura banka sakaros ar krieviem nopelnīja miljoniem zelta rubļu, nereti aprāpjot pat Gukovski un citus un radot krievos vēlēšanos atiebties, kura nebija zudusi vēl pat divdesmito gadu vidū.²²⁷

Igaunijas kā starpnieka loma pamazām sāka kristies 1920. gada beigās; oktobrī tika atvērta pirmā padomju eksporta – importa organizācija Rietumos, *Arcos*, Londonā, kura sāka tiešus iepirkumus ārzemēs; ja gada sākumā amerikāņi vēl bija lietojuši Gukovska pakalpojumus Tallinā, tad gada beigās arī viņi sāka tiešus sakarus ar Maskavu. Tallinas pārstāvniecības lomu spiegošanā un Kominternes atbalstīšanā Rietumos mazināja padomju tirdznieciskās pārstāvniecības atvēršana Londonā – saskaņā ar 1921. gada 16. marta vienošanos abu valstu tirdznieciskie pārstāvji (“oficiālie aģenti”) ieguva diplomātisko imunitāti. Tas bija ļoti svarīgs precedents, uz kuru Krievija uzstāja, slēdzot katru nākamo vienošanos un cenšoties paplašināt tirdzniecisko misiju diplomātisko neaizskaramību. Igaunijas starpnieka loma tomēr vēl bija liela arī 1921. gadā (lai arī Tallinā noslēgto darījumu skaits jau bija divreiz mazāks, kā gadu iepriekš), taču Krievijas – Igaunijas **bilaterālās** ekonomiskās attiecības Krieviju interesēja nesalīdzināmi mazāk. 1920. gada pašā sākumā uzplauka mežonīga kontrabanda uz abu valstu robežas; nedaudz vēlāk to nomainīja primitīva

un pusmežonīga pierobežas tirdzniecība, izmantojot speciālus tirdzniecības punktus. Igaunija pārdeva (biežāk – vienkārši mainīja) šņabi, preti saņemot (iemainot) linus un zeltu. Nedaudz vēlāk parādījās civilizētāka tirdzniecība, kuru raksturoja asimetrija: ja Krievijai imports no un eksports uz pašu Igauniju bija nenozīmīga daļa no Krievijas ārējiem ekonomiskajiem sakariem, tad Igaunijai, 1920.–23. gados, eksports uz Krieviju sastādīja tuvu trešdaļu no eksporta kopējā apjoma un radīja lielu vēlēšanos, saimnieciskajās un politiskajās aprindās, to vēl vairāk palielināt.²²⁸

Latvijas kā starpnieka loma 1920. gadā bija neliela, bet bilaterālās ekonomiskās attiecības ar Krieviju veidojās pēc tā paša neizbēgamā modeļa kā ar Igauniju. Vispirms bija tikai kontrabanda, kuru, ļoti ātri, nomainīja pierobežas tirdzniecības punkti – primitīvā, arhaiska bartera vietas. Jau 1920. gada 16. februārī Latvijas Ministru kabinets uzdeva tirdzniecības un rūpniecības ministram K. Bušam pievērst īpašu uzmanību spekulatīvās preču izvešanas uz Krieviju un pus-kriminālās maiņas apkarošanai. Uz Krieviju lielā daudzumā nelegāli izveda alkoholu, saharīnu, manufaktūru un koloniālpreces, no Krievijas ievada labību, ādas, zeltu un citas dārglietas. Ludzas apriņķa komandants pulkvedis A. Lasmanis savās atmiņās aprakstīja primitīvo maiņu – no Latvijas uz Krieviju plūda sāls un dzērieni – populāra “prece”, preti nāca pat zelts.²²⁹ 1921. gadā Latvijas valdība sāka izsniegt, uz sešiem mēnešiem, koncesijas pierobežas tirdzniecībai pieklājīgākiem uzņēmumiem un privātpersonām; tobrīd pierobežas tirdzniecība bija ļoti aktīva, ar vērā ņemamu saimniecisko nozīmi. “Spekulatīvā” perioda garam atbilda arī Latvijas valdības iesaistīšanās apšaubāmajā Norvēģijas silķu pirkumā. 1920. gada sākumā valdība deva rīkojumu Latvijas ģenerālkonsulātam Norvēģijā nopirkt 50 000 mucas norvēģu silķu, cerībā vienu daļu pārdot tālāk uz Krieviju. Pirkums izrādījās ļoti neveiksmīgs; tas liecināja, ka valstij pašai nav jāuzņemas uzņēmēja funkcijas, ko Latvijas valsts centās darīt no tās pirmsākumiem (pazīstamais ekonomists Dr. V. Zivs nedaudz vēlāk rakstīja, ka “..pagaidu valdības locekļi uz privāto uzņēmēju skatījās kā uz spekulantu. Uzņēmējus turēja aizdomās par visiem grēkiem..”). Silķes, par kurām bija pārmaksāts un kuras netika iepirktas pietiekoši ātri, pienāca tikai 1920. jūnijā, jau vasarā, karstumā; Apgādības ministrijas neizdarības dēļ liels daudzums to sapuva, radot zaudējumus valstij, nevis privāto uzņēmējam, ja tas būtu bijis privāts darījums. Izrādījās arī, ka Krievija bija interesējusies par silķēm tikai tik ilgi, kamēr tai pašai nebija iespēju piekļūt Norvēģijai; Antantes blokādei aizejot pagātnē, Krievija ievadīja tiešas sarunas ar Norvēģiju un pati nopirka silķes. Pat šis atsevišķais gadījums liecināja, ka Latvijas cerībām uz tirdzniecisko “tiltu” bija jābūt mērenākām.

1920. gadā Latvijā veidojās stāvoklis, līdzīgs Igaunijai, tikai ar vairāku mēnešu nokavēšanos: daudzi Latvijas tirgotāji iepirka ievērojamus daudzumus Rietumu preču – par valūtu, kuras daudzums pašā valstī bija pārāk mazs, cerot tās pārdot Krievijā. Daudzi smagi vilās, bet valsts, arī savu kļūdu mācīta, 1920. gada 19. novembrī pieņēma rīkojumu par preču ievadumu ierobežošanu, lai “..uzturētu aprobežotos ārzemju valūtas krājumus..”²³⁰ Līdz pat pašam 1920. gada beigām Latvijai, tāpat kā Igaunijai, bija ļoti ievērojama nozīme Krievijas zelta pārdošanā uz Rietumiem, bet tomēr ne tik liela, kā Igaunijai. ASV aizliegums iepirkt Krievijas zeltu pastāvēja līdz

šī gada decembrim; lai apietu aizliegumu, zelts tika “atmazgāts” Baltijā, t.i., tas tika iepirkts kā “baltiešu” zelts. Šo pašu praksi piekopa briti, kuri nevēlējās tieši iepirkt zeltu no Krievijas, jo nebija skaidra zelta legālā izcelsme (t.i., tā, protams, bija skaidra – lielinieki pārdeva bijušās Krievijas valsts zeltu un to, kurš bija nolaupīts no privātpersonām).²³¹ Zelts, brīlanti un platīna bija galvenās Krievijas “preces”, kuras tā piegādāja Rietumiem līdz pat 1921. gada marta tirdznieciskajai vienošanās ar Angliju; zelta tirdzniecības laikā Rietumu biznesmeņi guva pirmo pieredzi kontaktos ar komunistiskajiem krieviem un nāca pie secinājuma, ka, lai arī cik pretīga nebūtu lielinieku ideoloģija un iekārta, saimnieciskajos darījumos uz viņiem var paļauties. Igaunija un Latvija bija būtiski veicinājušas Krievijas saimniecisko atzišanu, arī – ar savu labvēlīgo tranzīta politiku. 1920.–1921. gadā tranzīta caur Latviju tarifi bija vēl augstāki kā Igaunijā un Latvija vēl nebija krieviem devusi tik milzīgas atlaides, kā Igaunija. 1921. gadā Latvija jau kļuva par ļoti nopietnu konkurentu Igaunijai; Latvijas ārējā tirdzniecība attīstījās apbrīnojami strauji – salīdzinot ar 1920. gadu tā bija pieaugusi divpadsmit reizes. Meierovica iecelšana par premjerministru 1921. gada jūnijā vēl vairāk pastiprināja Latvijas tieksmi pēc “tilta” – viņš bija daudz lielāks, salīdzinot ar Ulmani, “tilta” būvēšanas entuziasts, bet pat viņu pārspēja sociāldemokrāti, kuri, sakarā ar Meierovica kabineta izveidi, pasludināja, ka Krievijas tirgus ir Latvijas rūpniecības un tirdzniecības attīstības “..dabiskais priekšnoteikums”. Kā visam, par ko iestājās sociāldemokrāti, arī saimnieciskajai orientācijai uz Krieviju – kurai bija jāiet kopsoli ar politisku norobežošanos no Polijas – klāt jāaucās kreisa un bērmišķīga fantastika: saimnieciski un politiski orientējoties uz padomju Krieviju Latvija palīdzēšot krieviem “demokrātiski atjaunoties”.²³²

Visos četros miera līgumos, kurus Krievija parakstīja 1920. gadā (ar Igauniju, Lietuvu, Latviju un Somiju), bija noteikts, ka drīzumā jānoslēdz bilaterāli tirdzniecības līgumi; miera līgums ar Somiju pat saturēja speciālu, 32. pantu, kurš noteica savstarpējo ekonomisko attiecību pamatprincipus, laikā līdz tirdzniecības līguma parakstīšanai. Tas bija augstākās labvēlības princips (apsolīts arī Baltijas valstīm) un ļoti zemi tirdzniecības tarifi. Savukārt, miera līgumā ar Poliju (1921. g.) tika ierakstīts pat konkrēts termiņš, kurā bija jāsakas sarunām par bilaterālu tirdzniecības līgumu – sešu nedēļu laikā pēc miera līguma parakstīšanas. Sarunas nesākās pat pēc sešiem mēnešiem, bet 1921. gadā Krievija jau sāka tikko noslēgto miera līgumu kļuvis revīziju. Solījumi ātri slēgt tirdzniecības līgumus, balstīti augstākās labvēlības principā, bija domāti baltiešu iekārdināšanai, miera līgumu vieglākai noslēgšanai un Krievijas tranzīta straujai attīstībai. 1921. gadā, kad Baltijas loma tranzītā bija vēl ļoti augsta, bet kad Krievija jau noslēdza vairākas tirdznieciskās vienošanās ar Rietumiem, Maskava secināja, ka augstākās labvēlības principu izdalīšana ir jāaptur; tā ieviesa jaunu terminu – “nosacītā augstākā labvēlība”, kuru bija jāpielieto atkarībā no tā, kādu ārpolitiku piekopa attiecīgā Krievijas robežvalsts. Krievijas pieeja tirdzniecības partneriem kļuva arvien individuālāka. 1921. gadā tā sāka attīstīt arī savu Petrograda ostu – kā alternatīvu Baltijas un Somijas ostām, taču Petrograda bija aizsalstoša un arī tehniski vēl nespēja kļūt par reālu alternatīvu. Krievijas nostāja tomēr kļuva arvien skaidrāka, bet baltieši to vēl nemanīja – baltiešu ostas tika

pieņemtas kā tobrīd neizbēgamais ceļš uz Rietumiem, kuru, pie pirmās iespējas, bija jāaizvieto ar pašas ostām. Pat Igaunija, kura bija politisko un ekonomisko sakaru ar Krieviju pioniere, nepanāca, ne 1921., ne 1922. gadā, ilgtermiņa tirdzniecības un ekonomisko sakaru līgumu ar Krieviju un pirmie tirdzniecības līgumi, kurus tā parakstīja, bija ar Somiju un pat ar tālo Franciju (1922. gadā).²³³

Tranzīta Igaunijas un Latvijas loma joprojām bija liela un, ja 1920. gads – 1921. gada pirmā puse piederēja, galvenokārt, Igaunijai, tad 1921. gada nogalē – 1922. gadā to sāka apsteigt Latvija. Kļuva redzams, ka Igaunija nespēj apmierināt krievus to visaktīvāko sakaru ar Rietumiem posmā: noliktavu Tallinas ostā bija par maz, pārkraušanas tehnika – nepietiekoši jaudīga; igauņiem nepietika lokomotīvu un vagonu Krievijas tranzīta pilnīgai nodrošināšanai. Iniciatīvu pārtvēra Latvija: 1921. gada beigās Krievijas tranzīta pārvadājumi jau deva ļoti augstu daļu no Latvijas dzelzceļu peļņas – veselus 39%. Zināmu lomu, lai arī – ne tik lielu kā Latvija cerēja, spēlēja arī 1921. gada sākumā Londonā izveidotā “Britu – Baltijas asociācija”, kura veicināja tranzīta darījumus caur Baltiju. Krievija izveidoja Rīgā savas lielākās noliktavas eksportam uz Rietumiem; caur Latviju tā ievada arī sava nozīmīgākā importa darījuma – 700 iepirkto vācu lokomotīvu – lielāko daļu. Noslēdzot 1921. gadā vienošanos ar Vāciju par lokomotīvu iegādi, Krievija vēlējās tās ievest caur Petrogradu, lai neļautu Baltijas ostām pelnīt pārāk daudz; Petrogradas osta tomēr izrādījās vēl nederīga lielajam darījumam – tā bija “katastrofālā stāvoklī”, kā atzina paši krievi (neskatoties uz to, ar 1922. gadu osta sāka straujus importa ievēdumus). Piekopjot baltiešu savstarpējas konkurences veicināšanas taktiku, Krievija izšķīrās par pasūtījuma izvietošanu Somijas, Latvijas un Igaunijas ostās, kas dotu lielākas manevra un cenu nosīšanas iespējas. Konflikts Karēlijā (Krievijas daļā), kurš izcēlās 1921. gada vēlā rudenī, spēcīgi saasināja Krievijas – Somijas attiecības un izslēdza Somijas ostas no lokomotīvu piegādes; Baltijā palika tikai Latvija un Igaunija, ar kurām tad arī tika noslēgtas attiecīgās vienošanās (1921. gada 14. oktobrī – par lokomotīvu izkraušanu Venstpils ostā; 17. oktobrī – par izkraušanu Tallinā).²³⁴ Tūlīt pēc vienošanās parakstīšanas Rīgā, 28–30. oktobrī, sanāca ekonomiskā konference, kurā piedalījās Krievija, Latvija, Lietuva un Somija (Karēlijas jautājums vēl nebija tā asākajā stadijā, kura sāksies novembrī). Lai iedvesmotu pierobežas valstis uz vēl lielāku pretimnākšanu, Krievija deva kārtējo tukšo solījumu: slēgt ar tām ilgtermiņa tirdzniecības līgumu, balstītu augstākās labvēlības principā, kuru tās partneri konferencē ņēma nopietni un pat nodarbināja sevi – līdz 1922. gada vidum – ar ideju par kopēju tirdzniecības līgumu ar Krieviju (Latvijā pat tika izstrādāti tā projekti) – pilnīgi pretēji Krievijas nostājai, kura favorizēja individuālu pieeju katrai kaimiņvalstij un to savstarpējo pretrunu veicināšanu. Ideja mira, nesāņemot Krievijas atsaucību un Baltijas valstu savstarpējās sacensības par Krievijas tranzītu dēļ.

Lielā interese par tranzītu caur Latviju un Igaunija būtiski ietekmēja Krievijas pieeju sīkākiem un svarīgākiem politiskiem jautājumiem. Kad 1921. gada augustā Latvijā tika izpildīts jau pieminētais nāves sods komunistisko teroristu vadītājam Čučem, Krievija piedraudēja, ka Latvija netiks lietota jau minēto lokomotīvu tranzītam, bet, iespējams, priekšroka tiks dota tranzīta attīstībai caur Poliju.²³⁵ Nekas netika izdarīts

praktiski: alternatīvas lokomotīvu tranzītam caur Latviju nebija; tas lika mazināt troksni ap “balto teror”. 1921. gada beigās, kad Somija griezās ar lūgumu Tautu Savienībā nosodīt Krieviju (kura nebija Savienības locekle) par represijām pret karējiem, Latvija un Igaunija atbalstīja somu bezspēcīgo lūgumu. Krievija tika nosodīta – bez kāda praktiska iespaida uz Karēlijas likteni. Latvijas un Igaunijas nostāja Krieviju kaitināja, taču vienīgais, ar ko tā aprobežojās, bija mutisks abu Baltijas valstu nosodījums 9. Vissavienības padomju kongresā 1921. gada 28. decembrī, kurā Latvija un Igaunija tika raksturotās kā “naidīgas valstis”, kuras pelna no Krievijas tranzīta, bet kaitē Krievijai politiski.²³⁶ Nekādas sankcijas pret “naidīgajām” valstīm netika veiktas, gluži otrādi – ekonomiskie sakari strauji paplašinājās. Pildot minēto vienošanos par lokomotīvu izkraušanu un nogādāšanu līdz Krievijas robežai Latvija, konkurencē ar Igauniju, spēja piedāvāt zemākas izkraušanas cenas, efektīvāku izkraušanas tehniku un īsāku attālumu pa dzelzceļu līdz lokomotīvu gala punktiem Krievijā. Šo priekšrocību iespaidā Krievija, sākotnēji, sāka pārkraut lokomotīves arī caur Rīgu, tad, 1922. gada jūlijā, lauza vienošanos ar Igauniju un turpmāk pārkrāva tikai caur Latviju. Gala rezultātā, uz 1923. gada 1. janvāri, kad visas 700 vācu lokomotīves bija nogādātas Krievijā, tikai 94 bija nākušas caur Igauniju, 400 – caur Latviju. Tieši 1922. gads, kad Latvijā visspēcīgāk uzplauka cerības uz “tiltu”, bija Latvijas islaicīgās lomas Krievijas ārējā tirdzniecībā kulminācijas laiks, kurš palika nepārspēts līdz pat 1940. gadam: Latvija bija ceturtajā vietā starp septiņpadsmit Krievijas eksporta partneriem un tajā pašā augstajā, ceturtajā, vietā starp divdesmit pieciem Krievijas partneriem importā.²³⁷

Ja tranzīta jomā Latvijas loma bija iespaidīga, tad bilaterālā tirdzniecība bija daudz mazāk svarīga abām pusēm; Latvijai tā tomēr bija nesalīdzināmi svarīgāka kā Krievijai. 1921. gada aprīlī Krievija uzsāka regulāru eksportu uz Latviju, ievēdot Latvijā linus un kaņepājus (95 % no eksporta) un naftu (5%); Latvija izveda uz Krieviju sēklas, rudzus, pārtikas produktus un tos pašus linus. Linsēklu un rudzu iepirkumi Latvijā, kurus Krievija veica 1921. gadā, bija tik ļoti ievērojami, ka šajā gadā Krievija ieņēma otro vietu Latvijas eksportā, aiz Anglijas, ar ļoti redzamu eksporta daļu – 26,7 %. Šāds stāvoklis tomēr bija ļoti islaicīgs, tam bija gadījuma raksturs – akūtais linsēklu trūkums un bads Krievijā bija tā cēlonis. Krievijas ievērojamie iepirkumi Latvijā tomēr radīja vēlēšanos nosargāt un pat paplašināt Krievijas tirgu – nekur citur minētos produktus neiepirka. Pārāk lielas cerības tika saistītas ar NEPU. Ekonomiskā interese mudināja uz Krievijas politisku nomierināšanu: tikko Krievijas – Latvijas saimnieciskās attiecības sāka iegūt apgriezienus, tā Meierovics, 1921. gada 18. aprīlī, tiekoties ar Gaņeckī (kurš vienlaikus bija arī Krievijas tirdznieciskais pārstāvis Latvijā, koncentrējot savās rokās visas iespaida sviras), paziņoja, ka viņš, Meierovics, nav jāuzskata par Francijas orientācijas pārstāvi.²³⁸ Nav pamata domāt, ka Gaņeckis atmēta aizdomas par Meierovica orientāciju uz Franciju vai Poliju; svarīgi atzīmēt to, ka cerības uz “tiltu” un bilaterāliem ekonomiskiem sakariem, spēcīgas arī Latviešu Zemnieku Savienībā, nepārtraukti skaloja pamatu “barjerām”.

Sākotnēji Latvija nebija devusi Krievijai tik devīgas nodokļu atlaides kā Igaunija, taču jau no pirmajām Gaņeckā uzturēšanās dienām Latvijā viņš nenogurstoši lobēja

krievu tranzīta un padomju saimniecisko uzņēmumu privilēģijas un īpašu statusu. Tas radīja nepatiku atsevišķos Latvijas jaunākajos diplomātos, kuri bija mazāk pašāvēģīgi lielajām ilūzijām par “tiltu”²³⁹, taču – ne valdībā. Jau ar 1921. gadu Krievijas tirdznieciskā pārstāvniecība Latvijā sāka izvairīties no nodokļu nomaksas, t.sk. – par tranzīta operācijām; tā sāka pārdot preces un izejvielas (nereti – par dempinga cenām) tieši no savām plašajām noliktavām Latvijā, nemaksājot muitas un apgrozības nodokli. Sākotnēji krievi pārdeva no noliktavām tikai petroleju, tad sāka pārdot arī graudus un miltus, radot tiešus zaudējumus Latvijas ražotājiem un tirgotājiem, kurus nomāca tieši augstie nodokļi. Noliklavu apkalpošanai Krievija ievada Latvijā simtiem strādnieku un tehnisko darbinieku, liels skaits no kuriem iesaistījās nelegālās LKP aktivitātēs. Šāda stāvokļa izveidi veicināja pati Latvija un pretrunas starp dažādiem resoriem Latvijā. Vēloties vēl vairāk pievilināt krievus, Finanšu ministrija 1922. gadā sāka pieļaut, ka ar nodokļiem netiek aplikts (vai arī nodokļi ir tīri simboliski) ne tikai krievu tranzīts, bet arī atsevišķas padomju eksporta preces uz Latviju un dažī kopuzņēmumi. Krievija to uztvēra kā zīmi, ka vispār var izvairīties no nodokļiem, ekspluatējot Latvijas aizraušanos ar “tiltu” būvniecību. Sākot ar 1922. gadu Latvijas Ārlietu ministrija regulāri piesūtīja padomju tirdznieciskajai pārstāvniecībai notas, mēģinot panākt nodokļu nomaksas. Notas tomēr bija ļoti mērenas; pāri visam stāvēja Latvijas valdības vēlēšanās panākt vēl lielāku Krievijas tranzītu. Ārlietu ministrijas miers dažreiz kaitināja Finanšu ministrijas nodokļu departamentu, kurš pats bija pieļāvis izņēmumus krieviem: 1923. gada septembrī departaments bija mēģinājis, kārtējo reizi, aizliegt izkraut krievu preces, kamēr netiks samaksāti iepriekš nenomaksātie nodokļi. Krievija iesniedza protestu un Latvijas Ārlietu ministrijas spiediena rezultātā nodokļu departaments savu rīkojumu atcēla. Atsevišķi preses izdevumi Latvijā uzsvēra, ka valdību labvēlības rezultātā Krievija ir saņēmusi priekšrocības, kādu nav nevienai citai valstij, bet visi vietējo Latvijas uzņēmumu un tirgotāju aicinājumi pārtraukt krievu lobēšanu ir beigušies bez panākumiem; Krievija tomēr prasa arvien jaunas privilēģijas, bet pa to laiku Latvijas “.firmu pārstāvjus Krievijā tupina cietumos un Latvijai padomju valdība ceļ tādus ierobežojumus, kuri pilnīgi izmet no konkurences aploka padomju tirgū Latvijas ražojumus.”²⁴⁰

Vēloties sakārtot, cik iespējams, pierobežas tirdzniecību, Latvijas valdība 1922. gadā veicināja a/s “Robežtirdzniecība” izveidošanu; sabiedrība atvēra pierobežas joslā, sešos muitniņu rajonos, aptuveni 60 maiņas punktu, kuri nedaudz mazināja brutālo spekulāciju un kontrabandu. Punktiem, kuri bija kļuvuši arī par Krievijas GPU aģentu iemīļotu darbības vietu (īpaši jāmin D. Smirnovam piederošais punkts, Georgam Hildebrantam piederošais punkts pie Zilupes, savukārt, bija kļuvusi par “balto” krievu tikšanās vietu), lielāku uzmanību sāka pievērst Latvijas drošības dienesti. 1922. gadā punktu apgrozība bija vēl ievērojama – 22,8 miljoni latu (viena punkta apgrozība bija 350 000 latu – ļoti pieklājīga summa), taču jau iezīmējās krišanas tendence, kuru veicināja, no vienas puses, padomju arējās tirdzniecības monopola stingrība, privātuzņēmēja, pat sīkā, izspiešana, un, no otras puses, Latvijas–Krievijas tirdzniecisko sakaru attīstība civilizētākā veidā. Pateicoties šiem punktiem, Latvija uz pāris gadiem kļuva par Eiropā pazīstamu dārgakmeņu eksporta valsti: 1922. gadā

tika atcelta izvedmuita uz dārgakmeņiem un Latvija eksportēja uz Angliju, Franciju, Vāciju dārgmetālus, dārgmetālu izstrādājumus un pusdārgakmeņus par 9,361 miljonu latu, kas sastādīja veselus deviņus procentus no Latvijas kopējā eksporta (1923. gadā minētais eksports pat pieauga, sasniedzot 11,333 miljonus); dārgmetāli bija iegūti apmaiņā pret Latvijas spirtu, saharīnu, apaviem; “.. no kaimiņiem tie ieplūst “neredzama” importa veidā, nelegālā ceļā, pa daļai kā samaksa par nelegālās pierobežu tirdzniecības izvedprecēm..”, rakstīja žurnāls “Economists”. Pierobežas tirdzniecības punkti joprojām bija arī milzīga apjoma neoficiālā importa un eksporta vietas.²⁴¹

1922. gads bija jaunas, lai arī – ļoti īslaicīgas, utopijas dzimšanas gads. Pirmā utopija bija dzimusi 1919. gadā; tā bija utopija par kolektīvo drošību – universālu un globālu, vienādu visiem, lieliem un maziem, ignorējot ģeogrāfiju, ģeopolitiku un nacionālo egoismu. Šīs utopijas tēvi bija, galvenokārt, amerikāņi, lai arī – ar britu aktīvu atbalstu. Otrā, 1922. gada utopija, bija par Eiropas saimniecisko rekonstrukciju un visu pēckara problēmu atrisinājumu, integrējot lielniecisko Krieviju Eiropas ekonomikā. Tagad lomas bija mainījušās: utopijas autors bija britu premjerministrs Loids-Džordžs, skeptiski – amerikāņi, kuri uzsvēra, ka ekonomiskā atdzimšana Krievijā ir atkarīga nevis no starptautiskiem projektiem, bet no lielinieku valdības politikas. Eiropas prese, finansistu aprindas un diplomātu saloni, tomēr, aizrautīgi pārsprieda vienu projektu pēc otra, katru fantastiskāku par citu – par milzīga starptautiska sindikāta, Krievijas “atdzimšanai” veidošanu, par Krievijas sadalīšanu ekonomiskās ietekmes sfērās un tml. Jaunā utopija ne tikai vilināja Baltijas valstis (Latvijā cerības uz tiltu vairoja ievērojamā Vācijas saimnieciskā darbinieka Dr. Vallrota iecelšana par sūtni Latvijā 1921. gada beigās), bet radīja arī bažas, vai tās netiks apietas grandiozajā Krievijas uzņēmumā: utopisko projektu dalībvalstu vidū tika minētas pat Beļģija, Holande, bet izlaista uz lielvalsts statusu pretendējošā Polija. Uz vēl neuzbūvētā “tilta” uz Krieviju jau notika drūzmēšanās, vismaz sešām valstīm pretendējot uz tā plašāko daļu; ne tikai Somija, Igaunija, Latvija, Lietuva un Polija, bet pat Čehoslovākija, kurai nemaz nebija kopējas robežas ar Krieviju, sava spožā ārlietu ministra Beneša personā, bija liela “tiltu” būvētāja. Krievijai bija jauna telpa manevriem un intrigām. 1922. gada februārī divi ievērojami padomju emisāri – K. Radeks un N. Krestinskis – Varšavā tikās ar nozīmīgiem Polijas ārlietu ministrijas pārstāvjiem A. Zaleski un J. Lukaševicu un pārrunāja ekonomiskās sadarbības, kā arī Krievijas un Francijas, Polijas sabiedrotās, izlīguma iespējas. Lai arī sarunas nedeļa tūlītējus taustāmus rezultātus, tās vairoja Polijas cerības uz Dženovu. Varšavas konferences priekšvakarā un tās gaitā Polija, kuras ekonomiskais potenciāls bija niecīgs, kuras dzelzceļus krievi nekad nebija daudz izmantojuši un kurai nebija nekāda kapitāla, lai to ieguldītu Krievijā, bet kura pati izmisīgi meklēja kredītus Londonā un Parīzē, iestājās par to, lai Krievijas “atjaunošana” netiktu uzticēta tikai Rietumu lielvalstu “*haute finance*” aprindām.²⁴² Latvijas presē, toties, parādījās pašpārliecināti raksti ar apgalvojumiem, ka “..pārsvara loma pie Krievijas jaunūzbuves piemīt Polijai un Latvijai..”²⁴³, bet Latvijas vēstniecības Maskavā padomnieks R. Zariņš 1922. gada 18. martā sastādītajā pārskatā “Krievijas jaunākā ekonomiskā politika un tās izredzes”

paredzēja ne mazāk kā komunistiskās Krievijas saimnieciskās un politiskās sistēmas sabrukumu, Dženovas konferences iespaidā; kapitālistisko valstu ielenkumā padomju vara neizdzīvošot. Skaidrs, ka šim “secinājumam” klāt nāca pārliecība par Latvijas augošu lomu saimnieciskajos sakaros ar nākamo pilsonisko Krieviju.²⁴⁴

1922. gada 29.–30. martā Rīgā sanāca jau iepriekš minētā konference, kurā Krievija, Igaunija, Latvija un Polija apsprieda Austrumeiropas ekonomiskās atjaunošanas un minēto valstu savstarpējo ekonomisko sakaru attīstības jautājumus. Krievija, kā jau rakstīju, bija gatava upurēt jebkuru konferences lēmumu savu nacionālo interešu – tā, kā tās definēja lielinieki – labā. Konferences rezolūcijā noteikto mērķu īstenošanai darba pietiktu pat mūsdienu ES sammitam: konference paredzēja dzelzceļu sakaru attīstību, tirdzniecisko darījumu noslēgšanu uz kredītu pamata, ciešus sakarus starp dalībvalstu kredītiestādēm, pilsoņu pārvietošanās atvieglošanu biznesa nolūkos un tlm.²⁴⁵ Vēl vairāk – konference vienojās par kopēju nostāju Dženovā ekonomiskajos jautājumos; varēja rasties priekšstats, ka lielinieciskās Krievijas un pilsonisko Baltijas valstu vidū valda tāda saskaņa, kāda nebija pat starp britiem un frančiem. Baltiešiem šķita, ka Krievijas diplomātiskā atzišana, kuru viņi gaidīja no Dženovas un kuru vēlējās, veicinās vēl plašākus ekonomiskos kontaktus starp Rietumiem un Krieviju, izmantojot Baltiju kā starpnieku. Patiesībā tomēr baltieši bija ieinteresēti tieši pretējā, lai arī viņi to neapzinājās: jo ilgāk Krievija bija neatzīta, jo vairāk tai bija vajadzīga Baltijas (Latvijas un Igaunijas, galvenokārt) starpniecība. Dženovas priekšvakarā Meierovics, kā jau rakstīju, bija optimistisks. Viņš uzstādīja Latvijai divus uzdevumus konferencē: panākt ārējos kredītus Latvijas ekonomikas atjaunošanai (kas došot ieguldījumu pat visas pasaules saimniecības atdzimšanā - !) un pārliecināt Rietumeiropu, ka Latvija ir dabīgākais tilts uz Krieviju.²⁴⁶ Ne viens, ne otrs jautājums pat attāli nebija Dženovas – īpaši Francijas (kura bija zaudējusi Krievijā ne mazāk par 13 miljardiem franku, kad lielinieki atteicās apmaksāt bijušo valdību parādus un aizdevumus) un Beļģijas, kuras noteica toni konferencē – uzmanības centrā. Savukārt, Rapallo līgums, kurš apliecināja, ka Krievija interesējas tikai par sevi, nāca kā spēriens no gaišām debesīm visai Eiropai, arī – Latvijai. Vilšanās un aizvainojums aptvēra visu Latvijas politisko spektru, no sociāldemokrātiem līdz labējiem pilsoņiem; visi bija cerējuši, ka Rietumu valstis kopīgi īstēnos ekonomisko ekspansiju Krievijā, izmantojot Latviju kā tiltu. Sociāldemokrāti, visvairāk uzticīgi shēmām, bija arī visvairāk runājuši par lielo Eiropas rekonstrukciju, kopā ar Krieviju, “darba tautas” labā. Tagad viņiem bija jāsecina, ka “..konferences lēmumi ir gaužām mazsvarīgi un nenozīmīgi Eiropas politiskā stāvokļa stabilizēšanā un saimnieciskās jaunuzbūves sekmēšanā.”²⁴⁷ Taču, atšķirībā no pilsoņiem, viņu reakcija bija mērenāka, jo Vācijas – Krievijas izlīgums saskaņēja ar viņu t.s. horizontālās orientācijas ideoloģiju (par nepieciešamību orientēties uz politisko un ekonomisko sakaru attīstību ar Krieviju un Vāciju). Pilsoņi, kuri bija sludinājuši gan vajadzību veidot savienību pret Krievijas draudiem, gan neierobežoti pelnīt no tās pašas Krievijas tranzīta, bija vilušies daudz vairāk: Rapallo ir “naidīgs žests”, ar kuru Eiropu ir piekrāpusi ne tikai Krievija, bet arī Vācija, kura tikko esot sākusi radīt pret sevi uzticību.²⁴⁸ Vilšanās par to, ka Baltijai netika piešķirta īpaša vieta Rietumu tranzītā uz Krieviju, bija jūtama vēl daudzus gadus

vēlāk;²⁴⁹ vilšanās būtu bijusi krietni mazāka, ja lielāka vērība tiktu piegriezta abu revizionistisko valstu – Krievijas un Vācijas – nacionālajām interesēm, kā tās izprata Maskava un Berlīne, nevis kā tās iedomājās utopiskie projekti. Meierovics personīgi tomēr bija savaldīgs; 21. aprīlī Dženovā viņš paziņoja, ka Latvijas saimnieciskās politikas mērķi ir attīstīt tranzītu, kurš netiktu aplikts ne ar kādām muitām un radīt Latvijā brīvostas. Latvija, Igaunija un Lietuva, bez Somijas un, kas pats svarīgākais, bez Polijas, Varšavas konferences namamātes, paziņoja Vācijas delegācijai Dženovā, ka visas trīs ir gatavas veidot stabilu tiltu starp Vāciju un Krieviju.

Meierovics cerēja uz “tiltu” vēl visu 1922. gadu. 12. augustā, referējot Latvijas sūtņu pirmajā konferencē, viņš uzsvēra: “..tā kā ar padomju Krieviju mūs saista cieši ekonomiskie sakari, tad attiecībā pret to [Krieviju] esam gatavi vēl vairāk nākt pretim..”, t.i., noslēgt ar Krieviju atsevišķu kopējās muitas līgumu (tieši to, no kā baidījās Polija, paredzot Latvijas pilnīgu nonākšanu Krievijas saimnieciskajā un politiskajā iespaidā).²⁵⁰ Latvijas valdība izraudzījās vairākas saimnieciskās organizācijas un apvienības, kuras baudīja tās īpašu atbalstu saimniecisko sakaru attīstībā ar Krieviju; tās bija “valdības pilnvarotas organizācijas”: Latvijas rūpnieku un amatnieku savienība, Rīgas un Liepājas fabrikantu biedrības, Rīgas tirgotāju biedrība, Centrālā Savienība “Konsums” un Latviešu lauksaimnieku ekonomiskā savienība (abas pēdējais bija Latviešu zemnieku Savienības iespaida sfēra); visas tās cerēja uz eksporta pieaugumu uz Krieviju; šādu privilēģētu organizāciju atlase bija labvēlīgs priekšnoteikums koruptīviem darījumiem ar krieviem. Taču 1922. gadā jau parādījās pretrunas starp Latvijas cerībām uz eksportu uz Krieviju un krievu prasībām pēc sava eksporta uz Latviju nodrošināšanu ar privilēģijām – tiklīdz Krievija sāka atkopties no bada, tā sāka eksportēt uz Latviju graudus un miltus un radīt problēmas Latvijas ražotājiem. 1922. gadā Latvija būtiski pazemināja tranzīttarifus, cerot uz lielajiem tranzītpārvadājumiem – Krievijas tranzītpreču tarifi kļuva par 67% zemāki par parastajiem Latvijas tarifiem tām pašām preču grupām, kas bija netaisnība pret vietējiem Latvijas uzņēmējiem, bet Krievija joprojām bija neapmierināta un prasīja vēl zemākus.²⁵¹

Rapallo būtiski samazināja Baltijas valstu kā starpniecisku darījumu slēgšanas vietas nozīmi. Tagad Krievijai jau bija divas lielas pārstāvniecības Rietumos – Londonā un Berlīnē, pie tam Berlīnē – pilnas sūtniecības statusā. 1922. gada pirmajā pusē lielāko darījumu skaitu (67%) vēl veica Londonas pārstāvniecība, bet pēc Rapallo sāka augt Berlīnes loma. Lai arī 1922. gadā tā veica tikai 13,2 % no padomju iepirkumiem, tā jau slēdza vienošanās par ļoti svarīgo rūpniecības preču un iekārtu (kuru cenas Vācijā, pateicoties inflācijai un zemākai strādnieku algai, bija izdevīgākas nekā Anglijā) piegādi. Turpmāk Berlīnes pārstāvniecība apsteidza Londonu visās jomās, no tirdzniecības līdz graujošajai darbībai. Līdz pat Hitlera nākšanai pie varas 1933. gadā tā bija galvenais padomju subversīvās darbības centrs Eiropā. Sākot ar 1922. gadu Somijā, Igaunijā, Latvijā un Polijā esošo padomju tirdzniecisko pārstāvniecību loma, īpaši – importa operācijās, nepārtraukti kritās.²⁵² Gada beigās skepse jau bija pilnīgi pārņēmusi britus, kuri nesen bija Krievijas “apgaves” dedzīgie entuziasti: 1922. gada septembrī Lielbritānijas vēstnieks Latvijā E. C. Viltons (*Wilton*)

paredzēja Krievijas importa – caur Latviju – samazināšanos un ieteica britu valdībai nepiešķirt aizdevumu Latvijai, kuru Rīga solīja atdot, atsaucoties uz gaidāmo peļņu no tranzīta. Krievijas nedabiski augstā otrā vieta Latvijas eksportā, iepriekšējā gadā, jau bija kritusi – tagad Krievija bija ceturtajā vietā ar samērā pieticīgajiem 7 procentiem.²⁵³ Tāpat kā Vācija, Krievija sāka izmantot Rapallo līgumu, kurā bija fiksēta abpusēja vācu – krievu atteikšanās no jebkādam ekonomiskajām vai finansiālajām pretenzijām, kā precedentu, ne tik daudz pret Baltijas valstīm, kurām tā bija nomaksājusi miera līgumos paredzēto zelta daudzumu, cik pret Poliju, kurai tā nevēlējās nomaksāt miera līgumā noteiktos 30 miljonus. Polija tos nekad nesaņēma. 1923. gadā Eiropā cerības uz Krievijas tirgus plašumiem turpināja plakt, bet 1924. gadā zviedri secināja, ka Rīga un Tallina nav kļuvušas par ceļu uz teiksmaino Krievijas tirgu, piebilstot arī, ka korupcija un milzīgā nacionālā birokrātijā Latvijā un Igaunijā bija nopietni sarežģījusi Rietumu uzņēmēju darbu.²⁵⁴

Ko Baltijas valstis bija ieguvušas divdesmito gadu sākumā, cerot uz plašajiem ekonomiskajiem sakariem ar Krieviju, īpaši – uz lielo tranzītu? Vislielāko peļņu bija guvusi Igaunija, īpaši – no Krievijas zelta izvešanas. Ātrā un vieglā peļņa bija mazinājusi starptautiskās ekonomiskā krīzes, 1921–22. gados, sekas un iespaidu uz Igauniju. Igaunija bija piekopusi aktīvu atvērto durvju politiku: tarifi, muitas nodevas bija ļoti zemas; valdība dāsni kreditēja spekulatīvus tranzīta un tirdzniecības uzņēmumus; šīs politikas entuziasti bija ietekmīgie agrārieši ar premjerministru K. Petsu priekšgalā; daudzi citi politiķi paši iesaistījās biznesā ar Krieviju un nodrošināja tam lētus valsts kredītu. Valsts iecēla pilnvarniekus lielajos uzņēmumos, piemēram – Baltijas kuģu būvētavā; pilnvarnieku amatos bija pat valsts vecākie, parlamenta priekšsēdētāji un premjerministri; pateicoties viņiem uzņēmumi saņēma lielus valsts aizdevumus, cerot uz Krievijas pasūtījumiem un tranzītu. Aizdevumu lauvas tiesa bija izsviesta vējā. 1924. gadā tika izveidota Igaunijas – padomju tirdzniecības palāta, kuras dibināšanā aktīvu lomu spēlēja K. Petss un Rūdolfis Kārelis Rennigs, kas kļuva par Peta uzticības personu sakaros ar padomju pārstāvniecību; Latvijas sūtnis J. Seskis viņu raksturoja kā “..galīgi visos uzņēmumos bankrotējušu un tagad meklējošu jaunu nodarbošanos..” No padomju vēstniecības palāta sāka saņemt finansiālu atbalstu; aprindas, kuras grupējās ap palātu, visaktīvāk iestājās par Igaunijas kā “tilta” modeli, saimniecisko orientāciju uz Krieviju; tās aktīvi oponenti bija dažādiem Baltijas Savienības – “barjeras” – projektiem; palāta aktīvi iestājās pret Igaunijas saimniecisko sakaru paplašināšanu ar Latviju un Somiju. Taču jau 1923. gada otrajā pusē kļuva redzams, ka lielās cerības uz fantastiskās peļņas turpināšanos sāk brukt; Igaunijā nāca arī politiskās pārmaiņas – 1924. gadā Petss zaudēja vadošos politiskos amatus; tranzīvalsts modelis sāka devalvēties, auga prasības pēc citiem variantiem. Jaunais ārlietu ministrs K. Pusta nebija krieviskās orientācijas piekritējs. Divdesmito gadu sākuma ātrā spekulatīvā peļņa nebija ieguldīta alternatīvās saimnieciskās nozarēs un tā neveicināja Igaunijas pārorientēšanos uz rietumu tirgiem vai uz neizbēgamo agrāro sektoru.²⁵⁵

Mazākā mērā, bet tas pats ir sakāms arī par Latviju; aptuveni divdesmit akciju bankas, kuras tika steidzīgi radītas (1920. gadā Latvijā bija nedabiski liels banku un

kreditiestāžu skaits – 32), cerot uz stipro “tiltu”, ļoti ātri nonāca finansu grūtībās, daudzas izputēja. Mariss Vētra tēlaini aprakstīja lielo cerību un ātrās, vieglās naudas laiku divdesmito gadu sākumā, kurā aktīvi darbojās viņa trīs kolorītie tēvoči: “..Visi Rīgas banku direktori ar Jāni bija uz tu, pie onkuļa Jāņa plūda franču liķieri, vācu vīni un latviešu alus pāri lieliem, bagātiem ēdamgaldiem. Uz rīta pusi augstie viesi – biju klāt – ar Sevras porcelāna šķīvjiem spēlēja bumbu, metot un uzķerot pāri galdiem un pudelēm..”; jautrā dzīvē visus trīs onkuļus ātri noveda postā;²⁵⁶ viņi nebija vienīgie. Tajā pašā laikā jāatzīmē, ka tirdzniecība ar Krieviju, kā to uzsvēra nopietnais izdevums “Economists”, “..deva peļņu daudziem Latvijas tirgotājiem un strādniekiem un šī peļņa sastāda Latvijas maksājuma bilancē zināmu kredīta posteni..”²⁵⁷

“Tilta” tēls divdesmito gadu sākumā bija bijis ļoti ietilpīgs: tas bija paštēls; tā bija viegli sasniedzamas pārtikušas nākotnes vizija; tas bija konkrētas politikas mērķis. “Tilts” solīja visvieglāko peļņu; “tiltam” bija vairākas konstrukcijas. 1919.–1921. gadā vissekmīgākais bija “tilts” uz kura Igaunija un Latvija darbojās kā starpnieks un tirdzniecības aģents, Krievijai slēdzot darījumus ar Rietumiem Baltijas teritorijā. Šī “tilta” sekmīgo ekspluatāciju nodrošināja svarīgākais priekšnoteikums – sakrita, tiesa – uz neilgu laiku, triju pušu – Krievijas, Baltijas un Rietumu valstu – intereses. Sekmīga, atkal tikai uz laiku, bija arī cita konstrukcija – Igaunija un Latvija kā “tilts” Rietumu eksportam uz Krieviju. Mazāk sekmīgāks un islaicīgāks jau bija “tilts” kā Krievijas preču un izejvielu eksports (te nav runa par zeltu) uz Rietumiem – lielinieku Krievija neizveda tik daudz, kā Baltijā cerēja. Nekad Igaunija un Latvija nespēja atjaunot vēl vienu “tiltu”, kurš bija pastāvējis pirms Pirmā pasaules kara, cara Krievijas sastāvā, kad Baltijas industrijas giganti ieveda izejvielas un tehnoloģiju no Rietumiem, bet Baltijā saražoto produkciju pārdeva plašajā Krievijā.²⁵⁸ Dažādo “tiltu” ātrā erozija lika Latvijai un Igaunijai 1923. gada otrajā pusē – 1924. gadā izvēlēties vienīgo iespējamo ilgtermiņa saimniecisko kursu – agrāro un kokmateriālu eksportu uz Rietumiem, ar visiem ieguvumiem un nākotnes zaudējumiem, proti – lielais pieprasījums pēc lauksaimniecības produktiem Eiropas tirgū bija ar pagaidu raksturu, tas bija cēlies pasaules kara radīto ekonomisko izmežģījumu, ne pakāpeniska, dabiska tirgus pieprasījuma pieauguma rezultātā. Jau divdesmito gadu beigās agrārā pārprodukcija radīja dramatisku cenu krišanos; nekur agrārā krīze neradīja tik dziļas sociālās un politiskās sekas, kā Austrumeiropas un Centrāleiropas agrārājās valstīs.²⁵⁹

Lielās cerībās uz “tiltu” gaisa ļoti negribīgi; šķita, ka 1923. gadā Krievija patiešām stabili palielinās tranzītu caur Latviju; cerības pastiprināja janvārī Berlīnē parakstītā Vācijas un PSRS dzelzceļa konvencija par satiksmi starp abām valstīm, izmantojot Igaunijas, Latvijas un Lietuvas dzelzceļus. Latvijā atkal ar jaunu spēku atdzima bilaterāla tirdzniecības līguma ieceres. Pirmo pilnībā izstrādāto līguma projektu Latvija iesniedza Krievijai **1923. gada aprīlī**. Projekta autors bija Krievijai visdraudzīgākais sociāldemokrāts Ansis Buševics, kurš islaicīgajā J. Pauļuka valdībā bija finansu ministrs, bet cits sociāldemokrāts – F. Cielēns – valdībā bija ārlietu ministra (Meierovica) biedrs. Šī valdība īpaši uzsvēra ārpolitikas saimniecisko dimensiju un Finanšu ministrijas lomu ārpolitikas realizācijā; pēc tirdzniecības līguma ar Krieviju bija jāseko vēl virknei citu atsevišķu līgumu (piemēram, par muitu, ostu

izmantošanu u.c.). Ministrs Buševics, bez šaubām, zināja, kas ir tirdzniecība; vēl labāk viņš zināja, kas ir nauda: viņam piederēja viens no modernākajiem advokātu birojiem Rīgā, viņš pats bija pieprasīts saimnieciskajās prāvās. Taču viņš bija arī ļoti kreiss sapņotājs; tirdzniecības līgums ar Krieviju viņam bija plašākas utopijas sastāvdaļa: vispirms līgums, tad – saimnieciska vienība (federācija) ar Krieviju, tad – drošības pakts, tad – Austrumeiropas Savienotās valstis. Citi sociāldemokrāti nesapņoja par federāciju, taču visi uzskatīja, ka līgumam ar Krieviju varētu būt ļoti labvēlīgas sekas partijas dzīvī: ja Latvijas rūpniecība rastu plašu tirgu Krievijā, tad Latvijā augtu strādnieku skaits, strādnieki balsotu par LSDSP un Latvija tuvotos viņu lielajai ilūzijai – “demokrātiskajam sociālismam”. 1923. gada 10. aprīlī Pauļuka valdība akceptēja Buševica izstrādāto līguma projektu; lai arī Buševics cēla trauksmi par “reakcionārās pilsonības” sazvērestību pret iecerēto līgumu, neviens Latvijā neiebilda pret tirdzniecisko attiecību ar Krieviju sakārtošanu līguma veidā.²⁶⁰ Tas, kas parādījās Latvijā šajā laikā, bija virkne neizbēgamu un būtisku jautājumu. Tie bija: vai Latvijas produkcija, ja tā orientēsies tikai uz teiksmaino Austrumu tirgu, būs konkurētspējīga arī citos tirgos, ja Krievijas tirgus, politisko apstākļu ietekmē, var tikt zaudēts? Vai līgums ar Krieviju noteikti piesaistīs Latvijai Rietumu investīcijas, kā to apgalvoja sociāldemokrāti? Vai rūpniecība, mākslīgi uzpumpēta Krievijas tirgum, nekļūs par lielu ekonomisku un sociālu problēmu, ja tā nespēs apgūt citus tirgus? Vai Krievijai jādod vēl lielākas saimnieciskās privilēģijas, ļaujot ievest visu bez muitas, kā to paredzēja Buševica projekts?²⁶¹ Visi šie jautājumi izrādījās lieki. Krievija sākotnēji paziņoja, ka ir gatava ievadīt sarunas; tad padomju presē parādījās ārējās tirdzniecības komisāra L. Krasina paziņojumi, ka Krievijai līgums ar Latviju nemaz neesot ļoti vajadzīgs, ka tranzīts caur Latviju esot dārgs, bet Petrogradas osta jau strauji attīstot savu darbību. Lietas būtība slēpās tajā apstākļi, ka tobrīd Krievijai nebija nedz politisku, nedz ekonomisku interešu dot Latvijai tirdzniecības līgumu; visu, ko tā bija vēlējusies, tā jau bija sasniegusi bez līguma; tai bija pat izdevīgi uzturēt Latvijā intrigu ap līgumu un izmantot to politiskos un saimnieciskos nolūkos. Lieki teikt, ka Krieviju neinteresēja fantastika – “Austrumeiropas Savienotās valstis”. Latvija, savukārt, ļoti vēloties līgumu iegūt, vēlreiz pazemināja – par veseliem divdesmit procentiem – tranzīttarifus un bīstami tuvojās stāvoklim, kad tarifi bija tik zemi, ka nesedza visus dzelzceļa izdevumus.

Intrigu ap tirdzniecības līgumu Krievija atkal uzsildīja 1923. gada vasarā – rudenī, politisko notikumu Eiropā kontekstā (skat. apakšnodaļu par Koppa misiju). Jaunais Krievijas vēstnieks Semjons Aralovs, tikko ieradis Latvijā, 1923. gada jūnijā paziņoja, ka Krievija turpinot izstrādāt līguma projektu un ieteica Latvijai saimnieciski vairāk orientēties uz Krieviju. Tas pats notika Igaunijā: 10. augustā pats Valsts vecākais un premjerministrs Petss saņēma Krievijas pilnvarotā pārstāvja Igaunijā L. Starka “solījumu” tuvākajā laikā strauji palielināt krievu tranzītu caur Igauniju un attīstīt cita veida ekonomisko sadarbību. Septembrī tomēr nekas nebija gājis uz priekšu, ne Igaunijai, ne Latvijai, taču Maskavā notika Latvijas sūtņa K. Ozola un L. Krasina sarunas, pēc kurām krievi ieteica Latvijai attīstīt zivju konservu ražošanu, skārda bundžās (solot apgādāt Latviju ar skārdu), un to sūtīšanu uz Krieviju.²⁶² Līguma

joprojām nebija, bet bija Krievijas interese par atsevišķiem saimnieciskiem darījumiem Latvijā, caur Latviju un par sev uzticamiem cilvēkiem. Latvija nesaņēma tirdzniecības līgumu, bet saņēma krievu Kooperatīvo tranzītbanku, kuru 1923. gadā izveidoja septiņi padomju kooperatīvi (faktiski – valsts), padomju bankas “*The Moscow Narodny Bank Limited*” Londonas nodaļa un Latvijas pilsoņi K. Lorencs, LSDSP kasieris un Andrejs Petrevics, cits sociāldemokrāts; zināmā mērā banka bija arī šīs partijas uzņēmums. Bankas valdes priekšsēdētājs bija PSRS pilsonis Bencions Duhovnijs, priekšsēdētāja biedrs un direktors rīkotājs – K. Lorencs, valdes loceklis ar 500 latu mēnešalgu – A. Buševics. Šī tranzītbanka bija pirmais šāda veida uzņēmums, kurā, nodarbinot Latvijas pilsoņus – ietekmīgus politiskus darbiniekus un maksājot viņiem ievērojamas algas un honorārus – Krievija centās, ar viņu palīdzību, ietekmēt sev vēlamā virzienā ekonomiskos un politiskos procesus Latvijā (Igaunijā uzskatāms piemērs bija Petsa darbs Krievijas – Igaunijas naftas sindikātā par juristu ar ļoti ievērojamu algu).²⁶³ Tieši 1923. gada maijā Maskava bija nolēmusi palielināt savu tirdzniecisko pārstāvniecību un kopuzņēmumu (jauktu akciju sabiedrību) lomu padomju ārpolitikas realizācijā, ieskaitot – graužošās darbības īstenošanā. Tas ļāva “attīrīt” diplomātiskās pārstāvniecības, kuras bija pārāk skandalozi iesaistījušās spiegošanā un citos nelegālās darbības veidos.²⁶⁴ Tranzītbanka Rīgā, no vienas puses, patiešām nodarbojās ar saimniecisko darbību un to atbalstīja pat politiski ļoti konservatīvais, bet biznesā veiklais Latvijas sūtnis Maskavā K. Ozols (izmantojot savus sakarus ar lielinieku ietekmīgo darbinieku A. Cjurupu – Ozola sieva bija viņa radniece); ātri pelnīt gribēja visi, neatkarīgi no politiskās piederības. No otras puses, banka kļuva par nelegālās kompartijas un citu PSRS aģentu finansēšanas iestādi (skat. pielikumu); nekad nekļuva īsti skaidrs, vai Lorencs un Buševics bija tieši iejaukti šajā bankas darbības sfērā, taču abi viņi baudīja Maskavas uzticību līdz pat Latvijas okupācijai 1940. gadā un Buševics “tika pielietots” okupācijas viltus legalizācijai.

Visdaudzsološākā veidā tirdzniecības līguma ideju krievi lika priekšā, kā jau rakstīju, 1923. gadā oktobra beigās, jau minētās V. Koppa misijas Rīgā, Kauņā un Varšavā ietvaros (visplašāk līguma ideja tika izklāstīta Varšavā, 29. oktobrī). Priekšlikums, protams, tika pasniegts paketē: bez padomju galvenā politiskā mērķa – tā saucamā tranzīta līguma – parakstīšanas tirdzniecības līguma piedāvājums nedarbojās.²⁶⁵ Kā jau rakstīju iepriekš, faktiski krievus neinteresēja pat tranzīta līgums – “revolūcija” Vācijā pat netika uzsākta. Zaudējot politisko interesi jau oktobrī un tikai diplomātiskā piesega dēļ vēl kādu laiku uzturot pseidointeresi par tranzītlīgumu, Maskava uzreiz aizmirsa arī tirdzniecības līgumu – lai aktualizētu tā jautājumu nākamo politisko kombināciju laikā. 1923. gads atnesa Latvijai nevis tirdzniecības līgumu ar Krieviju, bet daudz svarīgāku notikumu – līgumu ar Lielbritāniju, balstītu augstākās labvēlības principā. Šis gads atnesa arī Vācijas saimniecisko izrāvienu Baltijā – tika noslēgti pagaidu tirdzniecības līgumi ar Latviju un Igauniju, arī balstīti augstākā labvēlībā (pēc 1925. gada, kad Vācijai tiks noņemti diskriminējošie ierobežojumi ārējās tirdzniecības jomā, tā noslēgs, 1926. gadā, pilntiesīgu tirdzniecības līgumu ar Latviju, 1929. gadā – ar Igauniju).²⁶⁶ Latvijas vieta Eiropas ārējā tirdzniecībā veidojās, nevis balstoties uz ātru un vieglu tranzīta un starpnieka

peļņu, bet uz izdevīgo – lai arī ne stratēģiski drošo – agrāro eksportu neoliberālajā Eiropas ekonomiskajā telpā. Tirdzniecība kontinentā bija brīva, tarifi – zemi (pat Vācijas jaunie, 1925. gada augusta tarifi, kuri nomainīja senos, 1902. gada t.s. Bīlova tarifus, lai arī bija protekcionistiski, taču – ļoti mēreni).²⁶⁷ Par Latvijas galveno eksporta partneri kļuva Anglija, kur tika visvairāk pārdots, bet – ne pirktas. Iegūtā vērtīgā mārciņa tika izlietota Vācijā, kura kļuva par Latvijas galveno importa partneri un otro nozīmīgāko partneri eksportā. Vācijas preces bija gandrīz divreiz lētākas par britu, bet kvalitatīvākas un daudzveidīgākas; Vācija piedāvāja daudz modernāku patēriņa preču asortimentu, nekā konservatīvie briti. Vācija veiksmīgi izmantoja ģeogrāfiju – tā bija tuvāk kā Lielbritānijai, un senos sakarus Baltijā, kā arī valdības un biznesa ciešu sadarbību Vācijas ekonomisko un politisko interešu īstenošanā. Veidojās izdevīgais Baltijas – Vācijas – Lielbritānijas tirdznieciskais trīsstūris, kurā katra tā daļa papildināja citu. Veimāras Vācijas devums Latvijas saimnieciskākā atdzimšanā bija nesalīdzināmi lielāks nekā Krievijai, uz kuru tika liktas lielās cerības. Šis sekmīgais brīvās un daudzpusējās tirdzniecības modelis, nevis tranzīts, bija pamatā Latvijas ekonomikas attīstībai līdz pat pasaules krīzes izraisītajai revolūcijai ārējā tirdzniecībā, kura sākās Anglijā 1931. gada novembrī un aptvēra visas pārējās valstis, kad brīvo daudzpusējo tirdzniecību nomainīja bilaterāls barteris (klīrings), protekcionisms, tarifi un kvotas (pati Latvija, kura bija baudījusi tieši brīvās tirdzniecības iespējas, sekoja jaunajam piemēram un 1931–32. gadā 22 reizes mainīja tarifus, dažus no tiem paceļot par 300 %).²⁶⁸ Latvijas ārējie ekonomiskie sakari, lai kādās shēmās arī netiktu balstīti, vienmēr bija gandrīz tikai horizontāli: “tilts” no Krievijas uz Rietumiem; līgumi ar Angliju un Vāciju. Tie nekad nebija vertikāli, pa to līniju, pa kuru gāja vājie alianšu (Baltijas savienības) meklējumi – tiem nebija nekāda ekonomiskā pamata. Ļoti maz kas Latvijai saistīja ar ekonomisko punduri Poliju vai saimnieciski pilnīgi atpalikušo Lietuvu (tās abas iepirka daļu no Latvijas rūpnieciskā eksporta, bet ļoti tālu atpalika no galvenajiem ārējās tirdzniecības partneriem).

Nākamais, 1924. gads, arī nedeļa tirdzniecības līgumu ar Krieviju; neieguvusi cerēto milzīgo tranzītu, Latvija atcēla iepriekšējā gadā ieviestos tarifa pazeminājumus, bet Latvijas tarifi, ieskaitot pasažieru tarifus, tomēr turpināja būt par 100–130 % zemāki nekā tarifi Krievijā, kurā paši Krievijas ziemeļu dzelzceļi sāka izteikt neapmierinātību ar to, ka tranzīts tiek novirzīts uz Latvijas un Igaunijas, nevis Krievijas dzelzceļiem, kuri ved uz Iņģingradas ostu. 1924. gads bija pēdējais primitīvo pierobežas tirdzniecības punktu darbības vēsturē. To apgrozība jau bija kritusies līdz 7,57 miljoniem latu, kas tomēr joprojām bija vērā ņemama summa. To skaits vēl bija liels: 100 punkti, no tiem – Zilupes iecirknī – 31, Poļščinas iecirknī – 11. Punktu darbība atspoguļoja arī primitīvo un atpalikušo sabiedrību, kura pastāvēja Latgales pierobežas Latvijas daļā. 1924. gada augustā politiskā policija, norūpējusies par tirdzniecības punktu demoralizējošo iespaidu uz vietējiem iedzīvotājiem, atzīmēja: “Pierobežas iedzīvotāju lielā daļā manāms Krievijas sliktais iespaids un paši iedzīvotāji visā visumā jāuzskata par neuzticamiem: pārāk nododas tumšiem veikaliem un ir iespaidoti no GPU aģentiem; iedzīvotāju lielākā daļa ir nelatvieši un kreisiem uzskatiem.”²⁶⁹ (GPU aģentu iefiltrēšanās tirdzniecības punktos bija gandrīz vai bērnu

spēles, salīdzinot ar to, kas 1924. gadā bija noticis Igaunijā, kur, izmantojot igauņu lielo labvēlību un naivumu, dodot krievu noliktavām Tallinas ostā eksteritoriālas tiesības, ieroči 1. decembra pučstiem tika piegādāti tieši no krievu saimnieciskā uzņēmuma "Dobroflot" noliktavām). Punktu slēgšanas iniciatore tomēr nebija Latvija, bet padomju Krievija, kura, daudz vairāk kā Latvija, bija neapmierināta ar primitīvās privātās maiņas korumpējošo iespaidu uz saviem NEPA laika pavalstniekiem; sākotnēji Krievija aizliedza viņiem pāriet Latvijas robežu, kas agrāk bija atļauts, lai piekļūtu punktiem, tad, 1924. gada 31. decembrī, pierobežas tirdzniecības punkti tika pavisam slēgti. Šajā gadā Latvijas saimnieciskajās aprindās pirmo reizi nopietni sāka parādīties arī bailes no sakariem ar Krieviju – vairāki uzņēmēji Krievijā tika apcietināti un nonāca OGPU. Tomēr vēlēšanās gūt pelņu pārmāca bailes; visu gadu Latvijas valdība, Meierovics un jo īpaši cits ārlietu ministrs, L. Sēja, atkārtoja vēlēšanos noslēgt tirdzniecības līgumu ar Krieviju, bet Maskava radīja priekšstatu, ka sarunas par to teju teju varētu sākties. 1924. gada rudenī Krievija vēlreiz paziņoja, ka līgums varētu tikt slēgts, ja Latvija dotu jaunas tranzīta atlaides un eksteritoriālas tiesības visiem Krievijas tirdzniecības misijas Rīgā darbiniekiem – labi zinot, ka tik tālu Latvija nav gatava iet. Šajā pat gadā Krievija mēģināja īstenot sevīs pašas doto solījumu revīziju: 8. jūlijā, pilnīgi negaidot Latvijai, tā lika Latvijai saņemt 10 nelielus un mazvērtīgus rūpniecības uzņēmumus – 54 vietā, par kuru reevakuāciju bija panākta agrāka vienošanās – un ar to uzskatīt, ka miera līgumā paredzētā reevakuācija ir beigusies. Šī Krievijas nostāja sāka mazināt pat Sējas un Meierovica cerības uz miera līguma saimniecisko pantu godīgu izpildi no Krievijas puses. 1924. gads tomēr atnesa kādu nelielu, bet kulturāli nozīmīgu ieguvumu – Rīgā, mājās, atgriezās Rolanda statuja, kura arī bija evakuēta pasaules kara laikā. Šis gads ļoti uzskatāmi izgaismoja Latvijas saimniecības tipu: 63 % no valsts eksporta gāja uz divām valstīm – Angliju un Vāciju, tas bija agrārais reeksports; uz Krieviju gāja jau tikai 2,64 % no eksporta; tās bija Beķera rūpnīcas ražotās mēslu dakšas un Liepājas rūpniecību linolejs. Latvija bija agrāra valsts, kura normālos saimnieciskajos, ne –speciāli politiskos radītajos, apstākļos, īpaši – divdesmito gadu pirmajā pusē, spēja maz ko piedāvāt industriālajam eksportam.²⁷⁰

1924. gads parādīja, ka Baltijas valstis bija darījušas ļoti maz, lai saskaņotu savstarpējo pieeju ekonomiskajiem sakariem ar Krieviju un mazinātu Maskavas iespējas izmantot baltiešu savstarpējās pretrunas un sacensību. Kad 1924. gada maijā Kauņā sanāca Latvijas, Igaunijas un Lietuvas konference, kura apsprieda arī šo valstu saimnieciskos sakarus un ekonomiskās attiecības ar Krieviju, Polija tūlīt izvērta aktīvu pretdarbību baltiešu ļoti vājajiem tuvināšanās centieniem un centās pārliecināt Krieviju, ka tieši tā ir galvenā tranzīta zeme; Varšava nevēlas, "lai šis tranzīts varētu iet caur Latviju un Lietuvu."²⁷¹ Polija aktivizēja savas pūles, cenšoties pirmā noslēgt tirdzniecības līgumu ar Krieviju, ar to dodot Maskavai tikai ieganstu jaunām politiskām spēlēm: "visa Polijas rūpniecība ražo tādas kvalitātes preces, ka tā var cerēt uz noņēmējiem vienīgi Krievijā vai Balkānos.. padomju ļaudis to labi zin, bet aiz politiskiem motīviem dara visu, lai rūpniecības krīzi un grūtības Polijā padziļinātu."²⁷² Ieceļot jaunu vēstnieku Maskavā, Lucianu Darovski, Varšava par viņa galveno misiju

izvirzīja tieši tirdzniecības līguma iegūšanu; sarunas par to notika no 1924. gada aprīļa līdz jūlijam. Redzot poļu lielo ieinteresētību, Maskava pat pamēģināja īstenot atklātu Rīgas miera revīziju: Krievija izvirzīja ideju, ka tā ir gatava noslēgt ar Varšavu tirdzniecības līgumu, ja Polija atteiksies no materiālās kompensācijas, kuru paredzēja miera līgums, bet kuru Maskava joprojām nebija īstenojusi. Ilgajās sarunās padomju diplomāti izrādījās veiklāki: uzturot Polijā interesi par tirdzniecības līgumu, Maskava vispirms panāca sev vajadzīgās dzelzceļa un konsulāro konvenciju (konsulārā konvencija bija netipiska, iepriekšējai starptautisko attiecību praksei neraksturīga; tā paredzēja jaunu imunitātes tipu konsulārajām iestādēm, tuvinot tās diplomātu imunitātei; turpmāk PSRS uzstāja uz to kā uz precedentu, arī sarunās ar Latviju), kuras Polija uzskatīja tikai par priekšspēli plašam tirdzniecības līgumam, bet Krievija, ieguvusi tās, tirdzniecības līgumu tā arī neparakstīja (viens no Maskavas vilcināšanās cēloņiem bija arī tas, ka tā ievēroja slepenu vienošanos ar Berlīni neparakstīt tirdzniecības līgumu ar Poliju pirms tirdzniecības līgumu nav parakstījušas Vācija un Krievija savā starpā; tas tika parakstīts 1925. gada 12. oktobrī). Zīmīgi, ka Polija pati jau pielāva iespēju, ka miera līgums varētu tikt nedaudz revidēts, ja Krievija dotu Polijai tirdzniecības līgumu; katru piekāpšanos Maskava izmantoja tikai savā labā.²⁷³

Atgriežoties pie Krievijas – Latvijas ekonomiskajām attiecībām, jāatzīmē, ka laika posmā no 1922. līdz 1924. gadam ipatnējs peļņas avots Latvijai bija emigrācija no Krievijas, caur Latviju, uz Rietumu valstīm; šo gadu laikā 40 083 emigranti (liela daļa – ebreji, kuri emigrēja uz ASV) šķērsoja Latviju, vidēji uzturoties šeit divas nedēļas; valsts nodevu veidā no viņiem tika iekasēti pāri par diviem miljoniem latu, bet pāri par 14 miljoniem viņi bija iztērējuši Latvijā privātajām vajadzībām, maksājumus, lielā mērā, izdarot vērtīgajos dolāros un mārciņās. Visu šo laiku Latvijā atgriezās arī bēgļi; iepriekšējā nodaļā tika atzīmēts bēgļu reevakuācijas politiskais aspekts, uzsverot viņu milzīgās grūtības, nereti – ciešanas. Taču šai lietai bija arī cits, saimnieciskais aspekts, dažreiz – ne tik drūms. 1924. gadā uz Latviju jau bija atgriezušies 220 000 bēgļu no Krievijas; “..pat strādnieki, būdami Krievijā komunistu laikā neapskaužamos apstākļos, tomēr iepriekš atgriešanās uz Latviju kaut ko pārdeva no savām mantām, lai par iegūto naudas summiņu nopirktu kādus krievu zelta naudas gabalus, cara naudu, dažos gadījumos pat ārzemju valūtu. Latviešu strēlnieki, būdami padomju Krievijas padomju valdības dienestā.. droši vien lielākā vai mazākā mērā ir izmantojuši lielo Krievijas juku laikmetu un iedzīvojušies naudā (kādā veidā? laupot? – A.S.), kuru vēlāk pārveduši uz Latviju.. Ir zināmi gadījumi, kad bēgļi, atgriežoties uz Latviju, ir atveduši vērtības par desmitiem un simtiem tūkstošiem latu. Naudas summas, kuras atveduši bēgļi un optanti, protams, nav konstatējamās, bet nebūs pārspilēts, ja pieņemsim uz katras Latvijā atgriezušās personas Ls 150.”, rakstīja pazīstamais statistiķis A. Ceihners. Kopējā summa, kuru bēgļi atveda no Krievijas, bija, viņaprāt, 35 miljoni latu, ko citi speciālisti uzskatīja pat par pazeminātu.²⁷⁴

1925. gadā Krievija, pieejā Latvijai, pielietoja jau labi zināmo modeli. No vienas puses, tā palielināja sev vajadzīgo organizāciju skaitu Latvijā: 1925. gada 10. janvārī tika reģistrēti Krievijas tirdzniecisko akciju sabiedrības Latvijā “*Centrosojuz*” statūti; tai bija jāapkalpo ekonomiskie sakari ar Krieviju un krievu tranzīts caur Latviju.

Sabiedrības dibinātājos atkal bija Lorencs un Buševics;²⁷⁵ arī šī sabiedrība tika izmantota Krievijas aģentūras Latvijā finansēšanai (skat. pielikumu). No otras puses, Latvija nesauņēma tirdzniecības līgumu, lai arī tieši 1925. gadā risinājās visgarākās līdz šim sarunas par to. Interese par Latviju no lielā tranzīta viedokļa jau bija zudusi, bet Krievijas politiskās attiecības ar Rietumu lielvalstīm bija labas, kā nekad – tas mazināja interesi un nepieciešamību pēc Baltijas starpniekiem vai partneriem. Bilaterāli krievi joprojām deva priekšroku atsevišķiem darījumiem un interesi par tirdzniecības līgumu uzturēja tikai politisko mērķu labā: 1925. gada 3. janvārī PSRS Ārlietu tautas komisariāta kolēģijas loceklis V. Kopps, komentējot Meierovica no jauna vairākkārt izteikto gatavību noslēgt līgumu, uzsvēra, ka Latvijas ieinteresētība līgumā ir jāizmanto, lai atturētu to no tuvināšanās Polijai (aizdomas par to atkal bija augušas Krievijā, bez noteikta pamata); saimnieciskajiem jautājumiem “..ir nozīme priekš mums tikai, ja ir pilnīga skaidrība par Latvijas politisko orientāciju.”²⁷⁶ Kamēr Latvijā bija pie varas pilsoniskas partijas, pilnīgas skaidrības krieviem nebija – un līgums Latvijai netika dots. 1925. gada rudenī tomēr notika plašākās Latvijas – Krievijas ekonomiskās sarunas, kopš miera līguma parakstīšanas brīža; Latvijas Finanšu ministrija bija stingri iestājusies par tām. 15 cilvēku lielā Latvijas delegācija – lielākā, kura bija jebkad apmeklējusi Maskavu kopš miera delegācijas laikiem, Saeimas deputāta un bijušā finanšu ministra Ringolda Kalniņa vadībā uzturējās Maskavā divas nedēļas, no 15. līdz 30. oktobrim. Sarunas notika tūlīt pēc tam, kad PSRS bija noticis speciāls KK(b)P plēnums par ārējo tirdzniecību (3.–10. oktobrī), kurš uzsvēra, ka, mainot formu, padomju valstij jāsauglabā un jānostiprina ārējās tirdzniecības monopols un jāaizstāv “..sociālistiskā saimniecība no kapitālistisko valstu ekonomiskā uzbrukuma.”²⁷⁷ Šis plēnuma lēmums – pilnīgi tradicionāls – jāpatur prātā, jo Latvijai vienmēr bija raksturīga vēlēšanās kaut kādā veidā apiet padomju ārējās tirdzniecības monopolu.

Latvijas delegācijai nebija pilnvaru parakstīt tirdzniecības līgumu, kas, pat ja pilnvaras būtu bijušas, nevarētu tik ātri tikt noslēgts; delegācija brauca “informācijas nolūkos”, taču tās neparasti plašais sastāvs liecināja gan par lielo interesi, gan par dažādo saimniecisko un politisko grupu savstarpējo neuzticēšanos. Delegācija Maskavā tika uzņemta laipni; Latvijā gandrīz vienīgais cilvēks, kuram šis laipnības cēlonis bija skaidrs no pirmā brīža, bija Arveds Bergs. Lai arī R. Kalnings nāca tieši no viņa politiskās apvienības un bija dedzīgs biznesa ar Krieviju piekritējs, tāds nebija pats Bergs; viņš vienmēr iestājās par to, lai Latvijas saimniecība, īpaši – industrija, tiktu “..nostādīta ar gīmi pret vakariem.” (t.i. – Rietumiem). Bergs uzvēra, ka Krievijas pēkšņās uzmanības cēlonis ir starptautiskā stāvokļa izmaiņas Eiropā 1925. gada rudenī: Lokarno konference, Čičerina neveiksme tās novēšanā, Krievijas aizdomas par Rietumu lielvalstu iespaida varbūtēju pieaugumu arī Austrumu Eiropā – laikā, kad parādījās “Autrumu Lokarno” projekti.²⁷⁸ Laipnā uzņemšana nespēja likvidēt ekonomiskās dabas pretrunas. Krievija iekārdināja Latvijas delegāciju ar solījumu iepirkt Latvijas rūpniecības preces par veselīgiem septiņiem miljoniem latu un izvietot pasūtījumus uz trīs gadiem uz priekšu; tas bija vilinoši – Krievija līdz šim bija pirkusi Latvijā daudz mazāk nekā pārdevusi un vienmēr bija izvairījusies izvietot kaut vai

cik ilgāka termiņa pasūtījumus. Taču Krievija uzstādīja arī savas prasības, lielas prasības: 1) tranzīta tarifi jāpazemina vēl vairāk; 2) Krievijas precēm jādod lielākas priekšrocības, kā citu valstu valstu produkcijai Latvijas tirgū; 3) Krievijas labību, sāli, petroleju, finieri bija jāieved pilnīgi bez jebkādas muitas. Lai cik liela arī nebūtu bijusi Kalninga – un vēl lielāka sociāldemokrāta R. Bīlmaņa – vēlēšanās panākt vilinošos krievu pasūtījumus, pieņemt šīs krievu prasības viņi neuzdrošinājās; tādu pilnvaru viņiem nebija; muitas un tarifu jautājumi Saeimā bija ļoti jūtīgi. Delegācija uzstāja uz sarunu par tirdzniecības līgumu ievadīšanu vispirmis, lielajām atļaidēm – pēc tam. 24. oktobrī krievi jau kļuva neapmierināti; īpaši viņus kaitināja divi Latvijas delegācijas locekļi – ierēdņi – Ārlietu ministrijas nodaļas vadītājs, jaunais V. Munters un Finanšu ministrijas departamenta direktors Kārklīšs, kuri aktīvi oponentēja Krievijas pārmērīgajām prasībām. Šajā dienā Krievijas ārlietu komisariāta kolēģijas loceklis S. Aralovs nosūtīja interesantu telegrammu Krievijas pilnvarotajam pārstāvim Latvijā A. Čerņiham, kurā uzdeva viņam “..parunāt ar sociāldemokrātiem, ar Klīvi (Latviešu Zemnieku Savienības frakcijas Saeimā priekšsēdētājs. – A.S.), ar Blumbergu (finansu ministrs. – A.S.), lai viņi dotu norādījumus delegācijai nesabotēt darbu..”²⁷⁹ Zīmīgs ir šis izteiciens “*lai dotu norādījumus*”, kurš liecina, ka Čerņiha attiecības ar sociāldemokrātiem un diviem minētajiem pilsoņu pārstāvjiem ir bijušas, acīmredzot, pietiekoši tuvas, lai pieļautu šādu sarunu. Tā, tomēr, nelidzēja; tieši šai laikā Latvijā sākās jaunas debates par ievadmuitām; sociāldemokrāti bija gatavi tās pazemināt, īpaši – lauksaimniecības produkcijai (ko prasīja Krievija); K. Ulmanis, LZS priekšsēdētājs, bija kategoriski pret (iespējams, tas izskaidro viņa protežētā Muntera – sīka ierēdņa – drosmi Maskavā). Delegācija Maskavā tā arī neuzdrošinājās pieņemt Krievijas prasības un sarunas beidzās tikai ar to, ka tika sastādīta “zapiska” (“piezīmes”), kaut kas divains, kuru ne Krievijas, ne Latvijas delegācijas pat neparakstīja.

Bez minētajām saimnieciskās dabas pretrunām darbojās arī politiskie apsvērumi, kuri lika Krievijai nesteigties ar piekāpšanos Latvijai. Kad delegāciju pieņēma A. Rikovs, PSRS ministru kabineta priekšsēdētājs, viņš uzsvēra, ka Latvija radot politiskas grūtības saimnieciskajiem sakariem: Latvijas ārpolitikas orientācija neesot draudzīga Krievijai. Te viss bija skaidrs: Krievija sāka piekopt jaunu ārpolitisko taktiku, Lokarno iespaidā, un no Latvijas gaidīja politiskas koncesijas. Latvijas delegācija pārrādās mājup bez nekā, pareizāk sakot, tā atgriezās ar to, pēc kā bija braukusi – ar “informāciju”. Sociāldemokrāti, kā parasti, bija pārliecināti, ka jāizrāda vēl lielāka pretimnākšana Krievijai; pilsoņi nebija vienoti, tomēr vairākums uzskatīja Krievijas prasības par pārmērīgām.²⁸⁰ Pati Latvija arī bija veicinājusi šo sarunu neveiksmi; uz 1925. gadu Latvijai jau bija tirdzniecības līgumi ar 15 valstīm, balstīti augstākās labvēlības principā. Taču Maskavā delegācija prasīja no Krievijas gandrīz to pašu, ko krievi no Latvijas: lielākas priekšrocības tieši Latvijai. Piemēram, delegācija izvirzīja prasības, pie kurām Latvija turēsies vēl vairākus gadus, kamēr būs spiesta padoties: vēloties kaut kā apiet padomju ārējās tirdzniecības monopolu, delegācija prasīja atļaut Latvijas uzņēmumiem iekārtot savu preču noliktavas Krievijā un stāties tiešos darījumos ar partneriem Krievijā. Taču ārējās tirdzniecības monopolu Krievija

sargāja stipri; Latvija saņēma tikai solījumu „..jautājumu izskatīt..”, kas nekad netika izdarīts. Visas saimnieciskās attiecības ar Krieviju bija jākārto ar padomju tirdzniecisko pārstāvniecību Rīgā. Delegācijas viesošanās Maskavā tomēr radīja lielas cerības Rīgā; kad gada nogalē, 24. decembrī, Čičerins apmeklēja Latviju ar īsu pieklājības vizīti, H. Albats, sarunās ar viņu, veltīja ļoti lielu uzmanību tirdzniecības līguma jautājumam. “Es izrādīju lielu interesi pret šo jautājumu..”, rakstīja Čičerins; nav iespējams nepamanīt ironiju, lasot viņa piezīmes par sarunām Rīgā; interese tika “izrādīta”; praktiski tai nekas nesekoja.²⁸¹ 1925. gads, piektais gads pēc miera līguma, beidzās, bet 1920. gada abpusējā apņemšanās noslēgt tirdzniecības līgumu joprojām nebija īstenota, galvenokārt – Krievijas nostājas dēļ. Līgums tiks parakstīts tikai 1927. gadā, pavisam specifiskos politiskos apstākļos (skat. nobeigumā).

Latvijas delegācija bija tikko paspējusi atgriezties mājās, kad uz Maskavu 1925. gada novembrī devās lietuvieši, vēl kuplākā skaitā – veseli divdesmit, ieskaitot parlamenta un valdības pārstāvjus. Lietuvas cerības bija ļoti lielas, taču, pat, ja Lietuvas delegācija būtu bijusi divtik liela, tā nespētu mainīt lietu dabu: Krievijas ekonomisko attiecību ar Lietuvu galvenā problēma nebija politikā – Lietuva bija pret Krieviju visdraudzīgākā valsts; problēma bija Lietuvas neaprastāmajā ekonomiskajā atpalicībā, kuru nevarēja pārvarēt pat lielā politiskā draudzība. Ko eksportēt uz Krieviju Lietuvai nebija; imports no Krievijas, savukārt, varēja tikai apdraudēt pašas Lietuvas neefektīvo lauksaimniecību un sīko industriju. Tranzītā Lietuvas loma bija pavisam marģināla; 1925. gadā Vācija pabeidza Karalauču ostas modernizāciju un Krievijai bija izdevīgāk, saimnieciski un politiski, virzīt kravas uz vācu ostu. Pat Lietuvas uzticīgā draudzība nebija padarījusi krievus vēlīgākus: miera līguma saimniecisko pantu izpildes jomā Lietuvas stāvoklis ne ar ko neatšķīrās no Latvijas, iespējams – bija pat vēl sliktāks; tirdzniecības līguma nebija, lai arī lietuvieši par to atgādināja vēl biežāk kā Latvija. Taču, kad 1925. gadā rudenī parādījās Lietuvas–Polijas izlīguma vārgas iezīmes, bilaterālu poļu – lietuviešu sarunu par kuģniecību pa Nemunu un saimniecisko sakaru uzturēšanu laikā (kuras nerezultējās nekādā izlīgumā), Krievija sarosījās; Maskavā netika ņemts vērā sūtņa Aleksandrovska priekšlikums noslēgt ar Lietuvu politisku paktu, taču vismaz daļēju atbalstu guva viņa ieteikums paplašināt ekonomiskus sakarus ar Lietuvu, lai noturētu to pretpoļu pozīcijās (kurās tā būtu palikusi tāpat). Vienīgais, ko no Lietuvas varēja iepirkt, bija ādas un zoles. Ādu apstrādātāji Šauļos saņēma prāvus pasūtījumus, par kuriem daudzi lietuvieši vairāk žēlojās, nekā priecājās, jo sīkie uzņēmumi vairumā piederēja ebrejiem. Lielā delegācija Maskavā divu nedēļu ilgo sarunu laikā (no 14. līdz 28. novembrim) centās panākt skaidrību tirdzniecības līguma jomā un iegūt krievu solījumus virzīt tranzītu caur Lietuvu; Maskava bija izvairīga un vienīgais, ko tā veica bija to pašu ādu, zoļu un dažu sīku metāla ražojumu iepirkšanu Lietuvā, ar mērķi “..iespaidot Lietuvas valdību uz nepiekāpību pret Poliju..”²⁸² To Maskava patiešām arī panāca, bez lielām pūlēm.

Igaunija, Latvijas un Lietuvas šķietami sekmīgo sarunu Maskavā iespaidota, arī vēlējās sūtīt savu saimniecisko delegāciju uz Krieviju, taču uzaicinājums nepienāca, divu cēloņu dēļ. Pirmais bija pavisam vienkāršs: sarunās ar latviešiem un lietuviešiem krievi bija pavadījuši gandrīz piecas nedēļas, laika priekš igauņiem vairs nebija palicis

pāri; otrais cēlonis bija politisks, kā parasti. Lai arī Pusta bija kritis, Maskava nolēma nesteigties un pārliecināties, cik noturīga Igaunija būs savā jaunajā kursā uz draudzību ar PSRS. Jau pēc dažiem mēnešiem, 1926. gada sākumā, Maskava secināja, ka igauņu saimniecisko aprindu, ieinteresētu darījumos ar Krieviju, spiediens uz valdību nav bijis pietiekoši efektīvs un Igaunijā joprojām ir saglabājušies spēcīgi “..pretpadomju elementi..”; saimniecisko attiecību apjomu nebija vērts izvērst. Turpmāk Maskavā pastāvēja divi viedokļi: vienu aizstāvēja Ārlietu ministrija – vispirms igauņu politiskā piekāpšanās (neuzbrukšanas līgums padomju versijā), tad – saimniecisko sakaru paplašināšana; otrs, kurš bija sastopams ārējās tirdzniecības komisariātā (to aizstāvēja padomju *torgpreds* Tallinā O. Osipovs), cerēja pievilināt Igauniju ar plašiem padomju iepirkumiem un pēc tam panākt politisku piekāpšanos. Tīrā veidā nerealizējās ne pirmais, ne otrais viedoklis, taču kopumā padomju nostāja bija daudz tuvāka pirmajam.²⁸³

Nobeidzot šo apakšnodaļu, ir jāuzsver sekojošais: ekonomiskās attiecības ar Krieviju divdesmito gadu pirmajā pusē atspoguļoja būtisko jautājumu – politiskā nacionālisma attiecības ar ekonomisko izdevīgumu. Jautājumu padarīja vēl aktuālāku neizbēgamā ģeopolitiskā realitāte – Latvija, tāpat kā citas Baltijas valstis, atradās tur, kur tā atradās. Neatkarīgās Latvijas izveide nespēja tūlīt mainīt saimniecības tipu; orientācija uz plašiem saimnieciskajiem sakariem ar Krieviju šķita kā vieglākais ceļš uz pārticību un adaptāciju jaunajos apstākļos. Šī orientācija bija populāra daudzās partijās, saimnieciskos grupējumos, lai arī tikai sholastiskā LSDSP radīja no tās “teoriju”. Visi saimniecisko attiecību ar Krieviju aspekti – starpniecība, tranzīts, eksports un imports – bija saistīti ar dabīgo vēlēšanos ātrāk kļūt turīgiem. Starpniecības peļņa bija augsta un beidzās visātrāk; Latvija nekad nenopelnīja tik daudz, cik veiklākā Igaunija. Vislielākās un noturīgākās bija cerības uz Krievijas tranzītu, taču 1925. gadā nācās secināt: “..liktās cerības uz tranzitkravu pieaugšanu pa mūsu dzelzceļiem nav attaisnojušas..”²⁸⁴ Savukārt, cerības uz lielo eksportu uz Krieviju saglabājās pat ilgāk un cēlās no Latvijas ekonomikas smagās strukturālās problēmas – kur rast noieta rūpniecības ražojumiem, kuri bija gan dramatiski sarukuši, salīdzinot ar pirmskara laiku, bet, joprojām, to bija vairāk, nekā šaurais iekšējais tirgus spēja patērēt. Latvijas ārējās tirdzniecības bilance visu laiku, izņemot 1922. gadu, bija pasīva, eksporta struktūra – raksturīga vājāk attīstītām valstīm. 1922. gadā rūpniecība deva tikai 8 %, 1923. – 12 %, 1925. – 15 % no eksporta.²⁸⁵ Lauksaimniecības eksportā, toties, divdesmito gadu pirmajā pusē pilnībā dominēja tikai koki un līni, sviests un gaļa tikko sāka parādīties kā eksporta preces; no šīs eksporta struktūras cēlās cerības uz Krievijas tirgu, kurš kļuva par, galvenokārt, rūpniecības produkcijas noieta vietu. Latvijas rūpnieku un banku aprindas aktīvi lobēja tirdzniecisko sakaru paplašināšanu ar Krieviju (skat. nobeigumu). Imports no Krievijas, savukārt, bieži tika lietots reeksportam, īpaši – līni un kokmateriāli, pēc kuriem bija liels pieprasījums Eiropas tirgū divdesmito gadu pirmajā pusē.

Divi faktori veicināja Krievijas interešu realizēšanu lielākā mērā, nekā tika realizētas baltiešu intereses. Pirmais faktors bija jau vairākkārt minētais padomju ārējās tirdzniecības valsts monopols, kurš ienesa pilnīgi jaunus spēles noteikumus.

Krievija brīvi manipulēja ar cenām, pielietoja dempingu, īstenoja draudus un šantāžu un noskaņoja vienu savu ekonomisko kontaktu valsti pret citu; ārējā tirdzniecība Krievijā, tāpat kā vēlāk nacistiskajā Vācijā, bija pilnīgi pakļauta valsts politiskajām interesēm. Taču Krievijas panākumi, izmantojot politiskā un ekonomiskā spiediena kombināciju, bija lielā mērā atkarīgi no kaimiņvalstu gatavības pakļauties tās spiedienam. Uzskatāms bija piemērs ar Igaunijas ārlietu ministra K. Pustas demisiju 1925. gada septembrī – to panāca, lielā mērā, Krievijas vēstniecība Igaunijā, draudot ar ekonomiskām sankcijām un izmantojot K. Petsa palīdzību. Igaunijas parlamenta priekšsēdētājs A. Reijs atklāti paskaidroja preseī, ka demisija cēlusies no “..ministra nevēlēšanās nodibināt pietiekoši draudzīgas attiecības ar Krieviju. Bez tam viņš stāvot sliktās attiecībās ar Krievijas sūtni Rēvelē..”²⁸⁶ Tikai pēc franko-polonofilā Pustas – Baltijas valstu sadarbības piekritēja – demisijas Krievija deva pasūtījumus Igaunijas papīrfabrikām, patiešām ļoti nozīmīgus – 4,5 miljoni zelta rubļu apmērā, kas nodrošināja tās ar darbu uz astoņiem mēnešiem; Krievija tomēr nebija tik devīga, lai dotu igauņiem arī ilgtermiņa tirdzniecības līgumu. Tiklīdz Krievija izvietoja šos pasūtījumus Igaunijā un piesolīja jaunus, tā igauņu saimnieciskajās aprindās atdzima opozīcija muitas ūnijai ar Latviju un cerības uz Krieviju, kā vadošo ekonomisko attiecību partneri. Otrais faktors, kas veicināja Krievijas interešu realizāciju, bija pretrunas Krievijas partneru vidū. Stāvoklis nebija burtiski identisks politiskajām pretrunām, bet – ne pārāk atšķirīgs. No piecām valstīm par kurām runa bija politisko kombināciju sakarībā – Somija, Igaunija, Latvija, Lietuva un Polija – visvājākās ekonomiskās attiecības ar Krieviju, kā jau rakstīju, bija visādā ziņā izolētajai Lietuvai: tai nebija gandrīz nekādas lomas starpniecībā, ļoti neliela – tranzītā (no Vācijas uz Krieviju); Krievija bija nenozīmīgs tās partneris eksportā un importā; Lietuvas ārējā tirdzniecībā dominēja Vācija, kuras mērenie tarifi tomēr bieži bija par augstu lietuviešu atpalikušajai lauksaimniecībai.²⁸⁷ Pārējās četras valstis, īpaši – trīs no tām – Polija, Igaunija un Latvija – līdz pat 1925. gadam nesaskaņoja savu pieeju pret Krievijas augošajām prasībām, t.s. – tranzīta jomā, ļaujot Krievijai veiksmīgi izmantot to savstarpējo konkurenci. Nebūdama Bernes starptautiskās konvencijas par noteikumiem preču pārvadājumiem dalībniece, Krievijā brīvāk diktēja savus noteikumus. Latvijā un Igaunijā Krievija bija ieguvusi trīs galvenās privilēģijas – ļoti zemu dzelzceļa tarifus, tiesības tirgoties, nemaksājot nodokļus, plašus noliktavu rajonus par brīvu – kuras būtiski mazināja tās nepieciešamību pēc tirdzniecības līguma, kurš uzliktu Krievijai noteiktus pienākumus un apgrūtinātu tai īstenot tuvos un mīļos puslīgālos darījumus.

Lielās cerības uz Krievijas tirgiem un tranzītu mazinājās Latvijā divdesmito gadu otrajā pusē, bet neizzuda nekad un atdzima ar jaunu spēku 1927.–28. gadā, kreisās koalīcijas laikā (skat. nobeigumu). Valsts ārējos ekonomiskajos sakaros galveno vietu ieņēma Anglija un Vācija, nevis Krievija; Latvijai arī divdesmito gadu otrajā pusē bija raksturīgi mazas un samērā vāji attīstītas zemes kompleksi. Eksportā dominēja, gandrīz pilnībā, tikai trīs produkti – kokmateriāli, finieris, sviests; rūpnieciskās produkcijas eksports bija nenozīmīgs. Auga atkarība no ārzemju noieta tirgiem; Latvijas iespējas atrast aizvietotājus Anglijas un Vācijas tirgiem bija niecīgas; tas atstāja ievērojamu iespaidu uz valsts ārpolitisko orientāciju. Ļoti daudz kas no tā, kas bija raksturīgs

Latvijas ārējiem ekonomiskajiem sakariem divdesmitajos gados, burtiski atkārtotās pēc PSRS sabrukuma un Baltijas valstu neatkarības atgūšanas deviņdesmitajos gados.

Atsauces un skaidrojumi

- ¹ LVVA, 3235. f., 2. apr., 722. l., 7 lpp.
- ² Turpat, 1/6 apr., 216. l.; 1/2 apr., 896. l., 197. lp.
- ³ Cīņa turpinās // Krievijas Cīņa, 1921, 24. maijs; Piemini Gruziju // Turpat, 4. jūn.
- ⁴ LVVA, 3235. f., 1/2 apr., 895. l., 195–196. lp.; Latvijas Kareivis, 1921, 26. maijs; Dzīve (žurnāls), 1930, nr. 28 (17. okt.).
- ⁵ LVVA, 3232. f., 2. apr., 1179. l.; 1920. gada 26. novembrī Gustava Nettes vadītā banda (Rūdolfis Krūmiņš, Alfrēds Lietuviētis, Emma Bļodiņa un citi) nogalināja komunistu Nikolaju Puļķi, kuru viņi sāka turēt aizdomās par sakariem ar politisko apsardzi.
- ⁶ LKP 19. konferences protokoli. – Rīgā, 1921. – 20. lp.
- ⁷ „Šapika darbība Liepājā patiesībā pastāv tikai no komunistu piekritēju organizēšanas.” – Politiskās policijas ziņojums, 1921. gada 15. febr. – LVVA, 3235. f., 1/2. apr., 26/1. l., 35 lp.
- ⁸ P. Stučka. Raksti, 4. sēj. – 114. lpp.
- ⁹ K. Endrju, O. Gordijevskij. KGB. Istorija vņešņepolitičeskikh operacij ot Ļeņina do Gorbačova. – Moskva, 1992. – s. 89–90.
- ¹⁰ P. Stučka. Uz pirmo maiju. – LVVA PA, 55. f, 6. apr., 5. l., 40. lp.
- ¹¹ LVVA, 3235. f., 1/2. apr., 26/1. l., 33. lp.
- ¹² Turpat, 1/5. apr., 37. lp.
- ¹³ V. Beķers centās pierakstīt komunistu puča un Krievijas iebrukuma novēršanu ģenerālim P. Radziņam, kurš esot cēlis trauksmi un tikai pēc tās „..tika sperti attiecīgi soļi, pēc kuriem pēkšņa lielinieku iebrukšana Latvijā kļuva neiespējama.” – V. Beķers. Manas atmiņas par Latvijas valsts nodibināšanās laikmetu.. – 135. lpp. Tas ir nepamatots apgalvojums. Radziņam, pēc viņa krišanas 1920. gada rudenī, vairs nebija nekādas lielas teikšanas Latvijas drošības iestādēs un politiskā policija novērsa komunistu gatavoto puču bez viņa palīdzības. Krievija, savukārt, kā mēs to jau zinām, negatavojās iebrukt Latvijā. V. Beķers bija liels Radziņa cienītājs un pats bija pieļāvis “balto” krievu vervēšanu Latvijā t.s. vrangeliādes dienās.
- ¹⁴ Mariss Vētra. Rīga toreiz. – Rīga, 1994. – 98–99. lpp.; LKP teroristiskā centra dalībnieks F. Bergs, nākamais Latvijas Saeimas deputāts (sic !), padomju okupācijas gados ar lepnumu rakstīja, ka Kretulis personīgi nogalinājis vairākus Latvijas policistus. – Revolucionārā Rīga pagrīdes cīņā. – Rīga, 1983. – 59. lpp.
- ¹⁵ Latvijas Kareivis, 1921, 11. jūn.
- ¹⁶ LVVA, 3235. f., 1/2. apr., 26/1. l., 202. lp.
- ¹⁷ The Diplomat. 1919–1939. – p. 247; V. V. Pohlebkīn. Vņešņaja politika Rusi, Rossiji i SSSR. Za 1000 let v imenah, datah, faktah. – Moskva, 1992, s. 241.

¹⁸ A. Latišev, A. Gubanov. Kak latiškije strelki posle sraženij vojevali. – Rossijskije Vesti, 1997, 27. janv., s. 13; P. Stučka. Rakstu izlase, 4. sēj., 655.–656. lpp.

¹⁹ Turpat; ziņas par nāves sodiem Latvijā 1919.–1921. gados skat. Latvija desmit gados. – 249. lpp.

²⁰ V. I. Ļeņin. Biohronika. t. 10. – Moskva, Politizdat, 1979. – s. 525, 536, 544, 573; LVA PA, 240. f., 2. apr., 72. l., 11. lp.; Stučka. Rakstu izlase, 4. sēj. – 161. lpp.

²¹ LVA PA, 240. f., 1. apr., 449. l., 106. lp.

²² Dmitrij Volkogonov. Ļeņin. – s. 282.

²³ Piemēram, 1925. gada 11. jūlijā, ĀB lūdza Pleskavas guberņas OGPU pārvaldi “aizdot” tam piecus tūkstošus Latvijas rubļu (kuri vēl bija apgrozībā, līdz ar latiem), nepieciešamus darbības finansēšanai Latvijā. – LVA PA, 2000 f., 1. apr., 45. l., 34. lp.; LVVA, 3235. f., 1/6. apr., 214. l., 17. lp.

²⁴ Dokumenti vņešņej poļitiki, t. 3, s. 592; t. 4, s. 250–252, 259, 286.

²⁵ Lai arī šīs Komitejas izveide bija cēls žests, tās praktiskā nozīme bija neliela; drīz vien tā krita par upuri iekšējām jukām un pretrunām 39 dažādo organizāciju un grupu vidū, kuras bija to nodibinājušas. Viens no komitejas prezidentiem bija galīgi kreisais, faktiski – komunistiskais sociāldemokrāts V. Dermanis, kurš noraidīja sadarbību ar “buržuāzisko” Sarkano Krustu, pret kuru “strādniekiem neesot uzticības”. Komitejai radās nesaskaņas ar valdību, jo Komiteja atteicās sniegt ziņas pat to, kā tiek izlietoti saziēdotie līdzekļi; valdībai bija bažas, ka vismaz daļa varēja aizplūst nelegālajiem komunistiem, ņemot vērā Dermaņa noskaņojumu (1921. gada 1. maijā, mitiņā Esplanādē, viņš bija aicinājis Latvijā nodibināt padomju varu). Ziedojumi tika vākti arī Ņujorkā, kur Latviešu Izglītības biedrība savāca 2000 dolāru, bet atteicās uzturēt sakarus ar LSDSP, kura, Amerikas galēji kreiso latviešu priekšstatos, nebija pietiekoši kreisa un draudzīga padomju Krievijai. – LSDSP pārstāvja ASV Roberta Zilberta vēstule LSDSP CK, 1921. gada 21. dec. – LVVA, 3017. f., 1. apr., 51. l., 347. lp.; par LKP darbību palīdzības bada cietējiem aizsegā skat. LVVA PA, 240. f., 1. apr., 3. l.

²⁶ P. Oliņa, Latvijas legācijas Varšavā pirmā sekretāra, 1921. gada 22. marta, 27. jūnija un 21. augusta ziņojumi par Polijas attiecībām ar Latviju. – LVVA, 2575. f., 15. apr., 13. l., 25–26., 73. lp.; 14. l., 19. lp.

²⁷ P. Oliņa 1921. gada 28. okt. ziņojums. – Turpat, 2. lp.

²⁸ P. Oliņa 1921. gada 20. jūnija ziņojums. – Turpat, 13. l., 71. lp.

²⁹ 1921. gada septembrī Tautu Savienība piedāvāja Polijas – Lietuvas konflikta noregulēšanu, paredzot Viļņas atdošanu lietuviešiem, apmaiņā pret Polijas – Lietuvas ūniju. Lietuva projektu noraidīja un lūdza Krievijas politisku atbalstu; Krievijas atbilde bija izvairīga: tā meklēšot “..reālas palīdzības iespējas Lietuvai..” (Dokumenti vņešņej poļitiki, t. 4, s. 794–795); nekad tā tās neatrada, līdz pat 1939. gadam.

³⁰ Komisariāta pārskatā par 1921. gadu tika atzīmēts, ka “..starp Vesmaņa kungu un Krievijas valdību radās nesaskaņas..” – Dokumenti vņešņej poļitiki, t. 4, s. 645.

³¹ LVVA, 2575 f., 14. apr., 111. l., 86.–87., 154., 162.–164. lp; Valdības Vēstnesis, 1921, 28.08.

³² Z. Meierovica intervijas par konferences rezultātiem // Latvijas Kareivis, 1921, 30. jūl.; Brīvā Zeme, 1921, 31. jūl.; Segodnja, 1921, 2. aug.

³³ Polijas vēstnieka L. Kameņeckā intervija // Segodnja, 1921, 4. aug.

³⁴ LVVA, 2575. f., 14. apr., 111. l., 151. lp.; mantu un noguldījumu atgūšanas komisijas darbojās līdz 1923. gadam, kad to darbību pārtrauca uz Krievijas pieprasījuma. Latvija atguva dažas iekārtas, samērā daudz dzelzceļa piederumu (Latvija to uzskatīja par vissekmīgāko miera līguma īstenojumu), bet ne tik daudz dzelzceļa ripojošo sastāvu, vairākus kuģus (sešus lielus tvaikoņus un 20 mazākus kuģus un peldošus rīkus). Līdz 1929. gadam tika atgūtas mantas un kredītiestāžu vērtības 14,4 mlj. zelta rubļu vērtībā; uzņēmu reevakuācijas vērtība nepārsniedza 1,4 miljonus latu, kas bija 1% no aizvestajām vērtībām. Noguldītāju naudas atgūvi 1922. gadā apsprieda speciāla komisija; Krievija atzina tikai 5099 noguldītāju prasības (no kopskaita – 70 000) 9 mljn. zelta rubļu vērtībā; pat šīs prasības praksē netika apmierinātas. Latvijas naudas noguldītāju zaudējumi pārsniedza 80 miljonus Krievijas zelta rubļu. Mežu koncesijas, neskatoties uz 1921–1922. gadu ilgstošajām sarunām sevišķā jauktā komisijā, Latvija neieguva nemaz, lai arī bija gatava samierināties tikai ar 15 000 desetīnām. – Latvija desmit gados. Latvijas valsts nodibināšanas un viņas pirmo 10 gadu darbības vēsture. – Rīga, 1928; Latviešu konversācijas vārdnīca. 1. sēj. – Rīga, 1927.–28; A. Aizsilnieks. Latvijas saimniecības vēsture.. – 162.–163. lpp; E. Zālite. Rūpniecības attīstība Latvijā. 1920.–1934. Problēmas un rezultāti. – Latvijas Vēstures Institūta žurnāls, 1999. – nr. 1, 90. lpp.

³⁵ Dokumenti vņešņej poļitiki, t. 3, s. 642–658.

³⁶ Gabinetu Drugiej Rzeszypospolitej. Pod redakcja Janusza Farysia i Janusza Pajewskiego. – Likon, Poznan, 1991. – s. 82–83; Dokumenti vņešņej poļitiki, t. 4., s. 394–396, 743, 790–795; Ministrowie spraw zagranicznych II Rzeczypospolitej. Pod redakcja Janusza Pajewskiego. – Szczecin, 1992. – s. 82–84; P. Oliņa 1921. gada 28. oktobra ziņojums. – LVVA, 2575. f., 15. apr., 14. l., 3. lp.

³⁷ Dokumenti vņešņej poļitiki, t. 4., s. 264.

³⁸ L. Škarenkov. Agonija beloī emigraciji. – Moskva: Misļj, 1987. – s. 21–24.

³⁹ LVVA, 3235. f., 1/2. apr., 856. l., 58., 111. lp; 1/22. apr., 104. l., 27.–29., 74.–79. lp.

⁴⁰ Par D. Smirnova bandu skat. – Turpat, 2. apr., 2420. l.

⁴¹ Gill Bennett. A Most Extraordinary and Mysterious Business. – p. 16, 34. Smirnovs un Demboveckis spiegoja un pārdeva viltotus dokumentus gan poļiem, gan britiem; “Zinovjeva vēstule” nonāca Londonā tieši no britu izlūkdiesta pārstāvjiem Rīgā; poļu izlūki arī bija iesaistīti tās ieguvē. – skat. Vēstule no Latvijas gāzusi britu valdību// Diena, 1999, 05.02.

⁴² LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 104. l., 4., 44. lp.

⁴³ LVVA, 3235. f., 1/2. apr., 895. l., 197. lp.; 896. l., 60., 122. lp.; Latvijas Komunistiskās Partijas Vēstures apcerējumi. 2.d. (1920–1940). – Rīga, 1965. – 36. lpp; pirmie, rupjie, Latvijas naudas – 100 rubļu – viltojumi, izgatavoti Krievijā, parādījās Latvijā 1920. gada augustā; līdz 1921. gada sākumam tika viltoti tikai simts rubļi; ar 1921. gada aprīli – arī 500 rubļi. Skat. R. Zariņš. Naudas zīmju nodrošināšana pret viltojumiem. – Ekonomists, 1920, nr. 17; skat. arī politiskās

policijas materiālus par Latvijas naudas viltošanu un LKP un Krievijas pārstāvniecības Latvijā saistību ar to. – LVVA, 3235. f, 1/22. apr., 923. l.

⁴⁴ K. Zariņa 1922. gada 19. aprīļa ziņojums. – LVVA, 2574. f., 3. apr., 141. l., 3. lp.

⁴⁵ Henryk Bulhak. Polska – Francja z dziejow sojuszu 1922.–1939. Cz. 1. (1922–1932). – Warszawa, 1993. – s. 18–19; K. Hovi. Polish – Finnish Cooperation. – p. 125–126; M. Lehti. A Baltic League. – p. 376–383; K. Hovi. Interessensphären Im Balticum. Finland im Rahmen der Ostpolitik polens. 1919–1922. – Helsinki, 1984. – s. 160–161; P. Wandycz. France and her Eastern Allies. – p. 259; Valters Šcerbinskis. Latvijas un Somijas politiskās attiecības: 1918.–1925. // Latvijas Arhīvi, 1999, nr. 3., 130.–132. lpp.

⁴⁶ Dokumenti vņešņej polītiki, t. 5, s. 145–147; M. Nukšas 1922. gada 3. marta ziņojums. – LVVA, 2575. f., 15. apr., 15. l., 53. lp.

⁴⁷ Z. Meierovica intervija laikrakstam “Segodnja” par Varšavas konferences sasaukšanas vēsturi un gaitu. – Segodnja, 1922.21.03; Valdības Vēstnesis, 1922, 11.03.

⁴⁸ Polijas vēstnieka Latvijā Jodko-Narkeviča intervija. Latvijas Kareivis, 1922.15.03.

⁴⁹ Latvijas Kareivis, 1922.17.03; Jaunākās Ziņas, 1922, 22.03; Brīvā Zeme, 1922, 22.03.

⁵⁰ Latvijas Kareivis, 1922, 22.03.

⁵¹ Latvijas Kareivis, 1922, 19.03; Marko Lehti. A Baltic League. – p. 384–395; Piotr Lossowski. Stosunki Polsko – Litewski. 1921–1939. – Warszawa, 1997. – s. 81.

⁵² J. Steklov. Mjagko steļut. – Izvestija, 1922, 18.03.

⁵³ LVVA, 2575. f., 14. apr., 279. l., 8. lapa.

⁵⁴ M. Nukšas 1922. gada 28. marta ziņojums. – Turpat, 15. apr., 15. l., 46–48. lp.

⁵⁵ Jaunākās Ziņas, 1922, 20.03.; skat. arī Meierovica interviju “Brīvajai Zemei”, 1922, 22.03. Par 7. panta autoru parasti tiek uzskatīts tieši Meierovics; Dž. Haidens pat rakstīja, ka Meierovica priekšlikuma iekļaušana Varšavas Akordā esot bijis Baltijas valstu diplomātijas kulminācijas punkts. – John Hiden. The Baltic States and Weimar Ostpolitik, p. 112. Šāds secinājums ir tāls no realitātes, pat, ja 7. panta autors patiešām ir bijis Meierovics viens pats; Akords neradīja nekādu “kulmināciju” un kā mēs redzējam no Meierovica paša teiktā Latvijas presei, viņš ir bijis ļoti savaldīgs, pat – pieticīgs, Akorda novērtējumā.

⁵⁶ Pravda, 1922, 23.03.

⁵⁷ Genuezskaja konferencija. Stenografičeskij otčet. – Moskva, 1922, s. 66; Dokumenti vņešņej polītiki, t. 5, s. 174; Valdības Vēstnesis, 1922, 01.04.

⁵⁸ Brīvā Zeme, 1922, 03.04.

⁵⁹ “Mums, Austrumeiropas valstīm, Baltijas valstīm un arī Krievijai ir vesels interešu komplekss. Ir nepieciešami vajadzīgi, ka mēs saskaņojam savu darbību...” – Valdības Vēstnesis, 1922, 12.04.

⁶⁰ A. Stranga. LSDSP un 1934. gada 15. maija valsts apvērsums. – 57. lpp; Valdības Vēstnesis, 1922, 08.04.

⁶¹ Strādnieku Avīze, 1922, 06.04; skat. LSDSP CK 1922. gada 1. jūnija sēdes materiālus. Cielēns, Rudevics, Morics oponenti Buševicam. – LVVA, 3017. f., 1. apr., 46. l., 74. lp.

3. nodaļa. Latvijas – Krievijas attiecības: 1921.–1925. gadi

- ⁶² Latvijas Kareivis, 1922, 02.04.
- ⁶³ V. Leņins par Krievijas uzdevumiem Dženovā. – Polnoje sobranije sočinienij, t. 45. – s. 171.
- ⁶⁴ Brīvā Zeme, 1922, 03.04.
- ⁶⁵ Intervijas atreferējumu skat. – “Segodnja”, 1922, 09.04.
- ⁶⁶ Tas uzskatāmi redzams Šķirmunta notā Čičerinam 1922. gada 25. aprīli, pēc Rapallo, kurā viņš izsaka savu sašutumu par to, ka Krievija ir devusi priekšroku Vācijai, ar kuru tai nav pilnu diplomātisko attiecību, nevis Polijai, ar kuru tai ir miera līgums un pilnas attiecības. – Dokumenti vņešņej poļitiki, t. 5, s. 284.
- ⁶⁷ Dokumenti vņešņej poļitiki, t. 5, s. 266–268; Historija Dyplocacji Polskiej. – s. 198–199.
- ⁶⁸ Latvijas vēstniecības Varšavā pagaidu vadītāja J. Rācena 1922. gada 20. jūnija ziņojums. – LVVA, 2575. f, 15. apr., 15. l., 41. lp.
- ⁶⁹ Valdības Vēstnesis, 1922, 22.04; John Hiden. The Baltic States and Weimar Ostpolitik. – p. 122.
- ⁷⁰ K. Počš. Sanitarnij kordon. – Rīga, 1985. – s. 50.
- ⁷¹ Brīvā Zeme, 1922, 29.08.
- ⁷² Sociāldemokrāts, 1922, 27.08.
- ⁷³ Sociāldemokrāts, 1922, 21.04.
- ⁷⁴ Brīvā Zeme, 1922, 04.04.
- ⁷⁵ E. Andersons. Latvijas Vēsture. Ārpolitika, 1. d. – 82. lpp.; Krievijas piedāvājumu (notu) skat. Dokumenti vņešņej poļitiki, t. 5, s. 448–449.
- ⁷⁶ Latvijas Kareivis, 1922, 19.07.
- ⁷⁷ Philip Towle. British Security and Disarmament Policy in Europe in the 1920. – The Quest for stability. Problems of the West European Security. 1918–1957. Ed. R. Ahmann, M. Birke, M. Howard. – London, 1993. – p. 132–135.
- ⁷⁸ E. Andersons. Ārpolitika, 1. d. – 83. lpp.
- ⁷⁹ Mūsu ārlietu politika // Latvijas Kareivis, 1922, 16.08.
- ⁸⁰ Ministru prezidents par vispārējo stāvokli // Latvijas Kareivis, 1922, 24.10.
- ⁸¹ Latvijas Sargs, 1922, 09.10.
- ⁸² Maskavas konferences materiāli. – LVVA, 2575. f., 14. apr., 62. l., 6.–7., 274. lp.; Patrick Salmon. Scandinavia and the Great Powers. 1890–1940. – Cambridge university Press, 1997. – p. 230.
- ⁸³ Dokumenti vņešņej poļitiki, t. 5, s. 42–48, 53, 58–66, 603; Krievijas prese sāka pozitīvi vērtēt Lietuvas nostāju jau dažas dienas pēc konferences sākuma. – Izvestija, 1922, 05.12.
- ⁸⁴ Atbrūņošanās konferences sabrukums // Latvijas Kareivis, 1922, 15.12.; par Baltijas savienības izredžu palielināšanos rakstīja arī “Maskavas konference”. – Brīvā Zeme, 1922, 19.12.; Latvijas Sargs, 1923, 09.01.
- ⁸⁵ Latvijas armijas galvenā štāba operatīvās daļas 3. nodaļas 1922. gada 16. marta ziņojums. – LVVA, 3235. f., 1/2. apr., 896. l., 82. lp.
- ⁸⁶ LVVA, 3235. f., 1/2. apr., 894. l., 57., 67. lp.; 896. l., 127. lp.; 1/22. apr., 104. l.; “Rižskij kurjer”, 1922, 31.03.; 01.04.

⁸⁷ LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 896. l.; plašāko pārskatu par krievu organizācijām Latvijā un Latvijas – padomju Krievijas konfliktiem “balto” krievu jautājumā skat. Turpat, 940. l., 8.–37., 68. lp.; 2. apr., 4429. l., 1.–9. lp.; 2. apr., 2420. l.; 2. apr., 4478. l.; 1/2. apr., 905. l.; “Izvestija”, 1927, 10.06; Dokumenti vņešņej poļitiki, t. 10, s. 652. Materiāls par “Bratsvo Russkoj Pravdi” nelegālo darbību apkopots – LVVA, 3235. f., 1/1. apr., 411. l. Šajā lietā ir arī materiāli par represijā pret “baltajiem” krieviem pēc Latvijas okupācijas un redzams, ka vieni no galvenajiem represiju īstenotājiem bija iekšlietu ministrijas, vēlāk – Valsts Drošības komisariāta – virsnieki Mārtiņš Rozentāls (aktīvs divdesmito – trīsdesmito gadu komjaunatnes aktīvistis Latvijā, pēckara gados – pazīstams Raiņa daiļrades “pētnieks”) un kāds mazāk zināms čekists, leitnants Kotts; 1940. gada 19.–20. jūlija lielo arestu laikā apcietināto krievu sarakstu skat. LVVA, 1468. f., 1. apr., 236. l.

⁸⁸ LVVA, 3235. f., 1/2. apr., 894. l., 68. lp.

⁸⁹ Krievijas Cīņa, 1922, 07.04.

⁹⁰ LVVA, 3235. f., 1/2. apr., 894. l., 67. lp.; 896. l., 122.–123. lp.

⁹¹ LVVA, 2574. f., 14. apr., 3. l., 2.–3. lp.

⁹² Turpat, 3235. f., 1/2. apr., 896. l., 149.–169. lp.

⁹³ LVVA, 2575. f., 14. apr., 2. l., 1.–3. lp.; Krievijas Cīņa, 1922, 13.08.

⁹⁴ Latvijas Kareivis, 1922, 25.11.

⁹⁵ Krievijas Cīņa, 1922, 09.11; LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 896. l., 243., 354. lp.

⁹⁶ John Hiden. The Weimar Republic. – London, 1996. – p. 80.

⁹⁷ Rene Remond. Notre siecle. De 1918 a 1991. – Paris, Fayard, 1991. – p. 67–68.

⁹⁸ LVVA, 3235. f., 1/2. apr., 894. l., 24.–27. lp.; 896. l., 275. lp.

⁹⁹ Sociāldemokrāts, 1923, 30.01.

¹⁰⁰ “Latvijas Kareivis” vērtēja runas par Krievijas iebrukumu Polijā un Baltijā, ar tālāku mērķi sasniegt Vāciju, kā absurdas. – “Vai padomju Krievija spētu sniegt palīdzību Vācijai”. – Latvijas Kareivis, 1923, 17.03.

¹⁰¹ LVVA, 3235. f., 1/2. apr., 894. l., 104. lp.

¹⁰² Turpat, 109. lp.

¹⁰³ LKP 7. kongresa protokoli. – LVA PA, 240. f., 2. apr., 133. l., 78.–79. lp.; Latvijas politiskās policijas materiāli par LKP kongresu. – LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 66. l., 56.–57. lp.

¹⁰⁴ Dokumenti vņešņej poļitiki, t. 6, s. 214–215.

¹⁰⁵ M. Nukšas 1923. gada 15. marta ziņojums par Polijas nostāju pret Rūras konfliktu. – LVVA, 2575. f., 15. apr., 16. l., 37.–38. lp.

¹⁰⁶ LVVA, 3235. f., 1/2. apr., 905. l., 9. lp.

¹⁰⁷ Ko saka Krievijas sūtnis. – Jaunākās Ziņas, 1923, 11.06; Latvijas – Krievijas attiecības. – Strādnieku Avīze, 1923, 31.08.; Latvijas – Krievijas attiecības. – Jaunākās Ziņas, 1923, 24.09.

¹⁰⁸ B. Starkov. Sudjba Valtera Krivickogo. – Voprosi Istoriji, 1991, nr. 11, s. 83; K. Endrju, O. Gordijevskij, opp. cit, s. 102, 103; LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 117. l., 63. lp.; komunistisko versiju par LKP legālā centra darbību skat. – Revolucionārā

Rīga pagrīdes cīņā. – Rīga, 1983. – 177.–179. lpp; Latvija desmit gadus. – Rīga. – 152. lpp.; LKP 1918. un 1919. gadā. – Rīga, 1958. – 563. lpp.

¹⁰⁹ Igaunijas slepenpolicijas ziņas par komunistisko kustību. – LVVA, 3235. f., 6. apr., 286. l., 21–23. lp.

¹¹⁰ Ministrowie spraw zagranicznych II Rzeczpospolitej. Pod redakcją Janusza Pajewskiego. – Szczecin, 1992. – s. 111.

¹¹¹ Germanija i Sovetskaja Rossija. – Segodnja, 1923, 24.10.

¹¹² V. Koppa intervija “Padomju federācija un kaimiņvalstis”. – Latvijas Kareivis, 1923, 25.10.

¹¹³ Segodnja, 1923, 30.10.

¹¹⁴ Dokumenti vņešņej poļitiki, t. 8, s. 776.

¹¹⁵ L. Sējas 1923. gada 24. un 30. novembra ziņojumi. – LVVA, 2575. f., 15. apr., 19. l., 215., 218. lp.; par puču Vācijā – Endrju, Gordijevskij; Ian Kershaw. Hitler. 1889–1936: Hubris. – London, 1998. – p. 200–201.

¹¹⁶ Dokumenti vņešņej poļitiki, t. 6, s. 504–507; t. 8, s. 776.

¹¹⁷ P. S. Wandycz. France and Her Eastern Allies. – p. 289; Latvijas vēstnieks Polijā M. Nukša, krietnu laiku pēc Koppa misijas, 1924. gada 5. jūnijā rakstīja, ka Varšavā vēl sastopami atstāsti par Koppa piedāvājumiem: “Polija saņēmusi no krieviem propozīciju ļaut sarkanarmijas daļām iet caur Poliju vācu komunistiem palīgā, par ko SSSR neceltu ierunas, ja Polija ieņemtu Rītu-Prūsiju. Polija esot šo priekšlikumu noteikti noraidījusi.” – LVVA, 2575. f., 15. apr., 17. l., 242. lp.

¹¹⁸ Sastrēgumi Eiropā. – Jaunākās Ziņas, 1923, 12.11.

¹¹⁹ Latvijas sūtņa Igaunijā J. Seska 1923. gada 10. augusta ziņojums. – LVVA, 2575. f., 15. apr., 22. l., 156. lp.

¹²⁰ Intervju s Z. Meierovicem. – Segodnja, 1923, 02.11; M. Lehti savā ievērojamā darbā (“A Baltic League..”) uzskata, ka Koppa misijai nebija tieša iespaids uz 1. novembra alianses izveidi, jo Maskava esot iesniegusi savus piedāvājumus par brīvu tranzītu un neuzbrukšanu tikai novembra beigās (p. 440.); arī Dž. Haidens ir minējis novembri (*John Hiden. The Baltic States and Weimar Ostpolitik.* – Cambridge, 1987. – p. 139.) Šī neprecizitāte ir cēlusies no tā, ka abi autori nav izmantojuši augstāk minētos krievu avotus (atsauces nr. 112., 114.) Visās valstīs – Igaunijā, Latvijā, Lietuvā un Polijā – padomju piedāvājumi tika izteikti laikā no 24. līdz 29. oktobrim; Igaunijā, Latvijā un Lietuvā tie tika izteikti mutiski, Polijā tika iesniegts rakstisks protokola projekts.

¹²¹ F. Cielēns aicināja savienību vēl papildināt ar muitas ūniju ar Igauniju.. – F. Cielēns. Latvijas – Igaunijas savienība. – Sociāldemokrāts, 1923, 03.11.

¹²² Jaunākās Ziņas, 1923, 04.12.

¹²³ Valdības Vēstnesis, 1924, 11.01.

¹²⁴ L. Sējas 1924. gada 23. janvāra ziņojums. – LVVA, 2575. f., 15. apr., 19. l., 208. lp.

¹²⁵ Strādnieku Avīze, 1923, 04.12.

¹²⁶ K. Ozola intervija “Par attiecībām starp Krieviju un Latviju” – Sociāldemokrāts, 1923, 06.11.

- ¹²⁷ Dokumenti vņešņej poļitiki, t. 6, s. 504–507.
- ¹²⁸ Baltijas valstu konference. – Valdības Vēstnesis, 1924, 05.01.
- ¹²⁹ Latvijas sūtņa Igaunijā J. Seska informācija Igaunijas ārlietu ministram F. Akelam par Meierovica iecerēm Rīgas konferences sakarā. – LVVA, 2575. f., 15. apr., 22. l., 133. lp.
- ¹³⁰ Seskis – Meierovicam, 1924. gada 9. janvāris. – Turpat, 142. lp.
- ¹³¹ P. S. Wandycz. France and her Eastern Allies. – p. 290.
- ¹³² M. Nukšas 1924. gada 12. janvāra ziņojums. – LVVA, 2575. f., 15. apr., 17. l., 112. lp.; P. Lossowski. Stosunki Polsko – Litewski. 1921–1939. – s. 51; Lossowski. Dyplomacja Drugiej Rzeczypospolitej. – Warszawa, 1992. – s. 65–67.
- ¹³³ J. Seska 1924. gada 24. janvāra ziņojums. – LVVA, 2575. f., 15. apr., 22. l., 129.–130. lp.
- ¹³⁴ Svarīgākais iekšējā un ārējā politikā. – Brīvā Zeme, 1924, 11.01.
- ¹³⁵ J. Seska 1924. gada 24. janvāra ziņojums. – LVVA, 2575. f., 15. apr., 22. l., 129. lp.
- ¹³⁶ F. Cielēns. Ārējās politikas uzdevumi. – Jaunākās Ziņas, 1924, 01.02.
- ¹³⁷ Intervija ar S. Aralovu “Par Latvijas – Krievijas attiecībām”. – Jaunākās Ziņas, 1924, 28.03.
- ¹³⁸ Varšavas konferences 1924. gada 16.–17. februārī materiāli. – LVVA, 2575. f., 15. apr., 28. l., 14. lp.
- ¹³⁹ Dokumenti vņešņej poļitiki, t. 8, s. 776–777.
- ¹⁴⁰ Krievijas notu skat.: LVVA, 2574. f., 2. apr., 7066. l., 2–4. lp.; K. Ozola optimistiskā intervija “SSSR iekšējais stāvoklis”. – Latvijas Kareivis, 1924, 26.03.
- ¹⁴¹ Intervija ar S. Aralovu “Par Latvijas – Krievijas attiecībām”. – Jaunākās Ziņas, 1924, 28.03.
- ¹⁴² J. Gilberts – Sējam 1924. gada 15. aprīlī. – LVVA, 2575. f., 15. apr., 19. l.
- ¹⁴³ Par Lietuvas vēsturnieka Z. Butkus atklājumiem par Smetonas sakariem ar padomju vēstniecību Kauņā skat. – N. Lašķevič. Litovskij prezident polučal dolari iz Moskvi. – Izvestija, 1995, 12.09., s. 3.
- ¹⁴⁴ A. Krāčenis. Izjukušas sarunas ar padomju Krieviju. – Brīvā Zeme, 1924, 12.04.
- ¹⁴⁵ Firsov F. Komintern: mehanizm funkcionirovanija. – Novaja i Noveišaja Istorija, 1991. – nr. 3, s. 41.
- ¹⁴⁶ J. Seska 1924. gada 4. marta ziņojums. – LVVA, 2575. f., 12. apr., 22. l., 106. lp.; Dokumenti vņešņej poļitiki, t. 7, s. 57–58.
- ¹⁴⁷ M. Nukšas 1924. gada 20. decembra pārskats par Polijas – Krievijas attiecībām 1924. gadā. – LVVA, 2575. f., 15. apr., 17. l., 35.–38. lp.; Dokumenti vņešņej poļitiki, t. 7, s. 260.
- ¹⁴⁸ Josef Korbel. Poland Between East and West. – p. 191.
- ¹⁴⁹ Historia Dyplomacji Polskiej. – s. 272.
- ¹⁵⁰ Krievijas Cīņa, 1924, 19.06.
- ¹⁵¹ Svarīgākais ārlietu politikā. – Latvijas Kareivis, 1924, 12.07.
- ¹⁵² Latvijas – Krievijas attiecības. – Jaunākās Ziņas, 1924, 13.08.
- ¹⁵³ LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 940. l., 244. lp.

- ¹⁵⁴ LVVA, 3235. f., 1/11. apr., 169. l., 159. lp.
- ¹⁵⁵ Intervija ar K. Ozolu "Par SSSR un mūsu savstarpējām attiecībām". – Valdības Vēstnesis, 1924, 10.11.
- ¹⁵⁶ K. Ozola vēstule Čakstem 1926.27.01. – LVVA, 5969. f., 1. apr., 120. l., 21. lp.
- ¹⁵⁷ LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 66. l., 13., 15., 18. lp.
- ¹⁵⁸ LVVA, 2570. f., 1. apr., 136. l., 1.–2. lp.
- ¹⁵⁹ J. Seska 1924. gada 26. novembra ziņojums. – Turpat, 2575. f., 15. apr., 22. l., 68. lp.
- ¹⁶⁰ E. Andersons. Latvijas vēsture. 1929.–1940. Ārpolitika, 1. d. – 97. lpp.
- ¹⁶¹ Sociāldemokrāti un valdības koalīcija. – Sociāldemokrāts, 1924, 23.11; precīzu un korektu valdības krīzes vērtējumu skat.: F. Menders. Domas, darbi un dzīve. 1903.–1940. 8. daļa. – 1337.–1339. lp.
- ¹⁶² Pēdējā brīdī. – Brīvā Zeme, 1924, 03.12.
- ¹⁶³ Valdības Vēstnesis, 1924, 03.12
- ¹⁶⁴ Komunistu apvērsuma mēģinājums Igaunijā. – Sociāldemokrāts, 1924, 02.12.
- ¹⁶⁵ Pēdējā brīdī. – Brīvā Zeme, 1924, 03.12.
- ¹⁶⁶ Ko rāda komunistu sacelšanās Estijā. – Latvijas Kareivis, 1924, 02.12.
- ¹⁶⁷ Ārējās politikas novērtējums. – Jaunākās Ziņas, 1924, 18.12; asa kritika par Cielēna iespaidu uz Sēju izskanēja sociāldemokrātu – maziņu kongresā 1924. gada septembrī. – LVVA, 5729. f., 1. apr., 1. l., 45. lp.
- ¹⁶⁸ Mūsu ārējā politika. – Valdības Vēstnesis, 1924, 24.12.
- ¹⁶⁹ Pārskats par ārlietu ministrijas darbību 1924. gadā. – Valdības Vēstnesis, 1925, 05.01.
- ¹⁷⁰ LVVA, 3235. f., 1/7. apr., 379. l., 390. lp.
- ¹⁷¹ Latvijas vēstniecības Maskavā informācija par puča atskaņām, 1925. gadā 15. janvārī. – LVVA, 2570. f., 1. apr., 84. l., 8.–12. lp.; politiskās policijas ziņas par ārvalstu vēstniecību interesi par puču. – LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 88. l., 81. lp.
- ¹⁷² J. Seska 1924. gada 4. decembra un 1925. gada janvāra pārskati. – LVVA, 2575. f., 15. apr., 22. l., 10. un 14. lp.
- ¹⁷³ Latvijas vēstniecības Lietuvā 1924. gada 22. decembra pārskats. – LVVA, 2575. f., 15. apr., 19. l., 151.–152. lp.; Očerki Komunističeskoj partiji Litvi, t. 2, 1920–1940. – Viļņus, 1980. – s. 118–120.
- ¹⁷⁴ LVVA, 2575. f., 15. apr., 19. l., 124. lp.
- ¹⁷⁵ Valdības Vēstnesis, 1924, 13.12.
- ¹⁷⁶ LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 940. l., 234. lp.
- ¹⁷⁷ Turpat, 88. l., 69. lp.
- ¹⁷⁸ Mūsu ārējā politika. – Valdības Vēstnesis, 1924, 24.12.
- ¹⁷⁹ D. C. Watt. How War Came. The Immediate Origins of the Second World War, 1938–1940. – Heinemann, London, 1989. – p. 216.
- ¹⁸⁰ Dokumenti vņešņej polītiki, t. 8, s. 297.
- ¹⁸¹ Turpat, s. 10.
- ¹⁸² F. Vesmanis. "Latvijas – Lietuvas draudzības apliecinājums". – Jaunākās Ziņas, 1925, 08.01.

- ¹⁸³ J. Seska pārskats par Pustas politiku, 1925. gada 22. septembris. – LVVA, 2575. f., 15. apr., 22. l., 24.–26. lp.
- ¹⁸⁴ Dokumenti vņešņej polītiki, t. 8., s. 22.
- ¹⁸⁵ Poļa i mirovoje položenije. – Izvestija, 1925, 08.01.
- ¹⁸⁶ Dokumenti vņešņej polītiki, t. 8, s. 771.
- ¹⁸⁷ Ārlietu ministrs Z. A. Meierovics. – Valdības Vēstnesis, 1924, 15.01.
- ¹⁸⁸ Meierovics par morālisko antanti. – Jaunākās Ziņas, 1925, 20.01.
- ¹⁸⁹ P. S. Wandycz.. France and Her Eastern Allies. – p. 336.
- ¹⁹⁰ J. Seska 1925. gada 16. marta ziņojums. – LVVA, 2575. f., 15. apr., 22. l., 50.–51. lp.
- ¹⁹¹ Dokumenti vņešņej polītiki, t. 8, s. 105.
- ¹⁹² Turpat, s. 112.
- ¹⁹³ Ārlietu Tautas komisariāta kolēģijas locekļa V. Koppa vēstule pilnvarotajam lietvedim Latvijā S. Aralovam 1925. gada 21. martā. – Dokumenti., t. 8, s. 157.
- ¹⁹⁴ LVVA, 2570. f., 1. apr., 84. l., 30. lp.
- ¹⁹⁵ A. Kasparavičius. The Political Projections of the Great Powers with Respect to Eastern Europe, 1925.–1926. – Lithuanian Historical Studies, Vol.1. Lithuanian Institute of History. – Vilnius, 1996. – p. 168.
- ¹⁹⁶ Dokumenti vņešņej polītiki, t. 8, s. 287.
- ¹⁹⁷ Turpat, s. 355.
- ¹⁹⁸ Turpat, s. 336–337.
- ¹⁹⁹ Ārlietu ministrs par ārējo politiku. – Valdības vēstnesis, 1925, 25.03; E. H. Carr. The Twenty Years Crisis. 1919–1939. – London, 1962. – p. 30–31.
- ²⁰⁰ LVVA, 2570. f., 1. apr., 187. l., 3.–4. lp.
- ²⁰¹ John Samts. The Achievements of Meierovics Last European Trip. – Journal of Baltic Studies, 1976, Nov. – p. 249.
- ²⁰² E. Andersons. Latvijas Vēsture. 1920.–1940. Ārpolitika, 1. d. – 33. lpp; uzturēdamies Vinē, Meierovics attiecības ar PSRS raksturoja sekojoši: “..es ceru, ka abu valstu attiecības arvien vairāk uzlabosies.. Krievijā jau kopš ilgāka laika novērojama nosvēršanās uz labo pusi, saimnieciskā dzīve sāk atkal tuvoties kapitālistiskiem pamatiem. Tas, protams, vēl vairāk palīdzēs uzlabot mūsu attiecības ar Krieviju..” – “Mūsu valsts politikas linijas”. – Brīvā Zeme, 1925, 01.08.
- ²⁰³ Fricis Menders. Domas, darbi un dzīve, 8. daļa. – 1183. lp.
- ²⁰⁴ F. Cielēns. Zigfrīds Meierovics. Nekrologs. – Sociāldemokrāts, 1925, 25.09; 13. augustā Meierovics tikās ar Černihu; pēc tikšanās padomju vēstnieks paziņoja, ka viņš apsveic Meierovica nodomu sūtīt tirdzniecisku delegāciju uz Maskavu. – Brīvā Zeme, 1925, 14.08; delegācija aizbrauca jau pēc Meierovica nāves, 1925. gada rudenī, bet neko nepadarīja. – skat. sīkāk.: apakšnodaļu par ekonomiskām attiecībām ar PSRS.
- ²⁰⁵ K. Počs. Sanitārā kordona valgos. – 244. lpp.
- ²⁰⁶ M. Lehti. A Baltic League. – p. 460, 461.
- ²⁰⁷ Dokumenti vņešņej polītiki, t. 8, s. 501.
- ²⁰⁸ J. Seska 1925. gada 22. septembra ziņojums. – LVVA, 2575. f., 15. apr., 22. l., 26.–27. lp.

²⁰⁹ Arveds Bergs. Baltijas valstu savienība. – *Latvis*, 1925, 04.09; Čerņiha – Albata saruna 1925. gada 3. septembrī. – *Dokumenti vņešņej poļitiki*, t. 8, s. 525.

²¹⁰ J.Seska 1925. gada 4. decembra pārskats. – *LVVA*, 2575. f., 15. apr., 22. l., 8.–10. lp.

²¹¹ *Dokumenti vņešņej poļitiki*, t. 8, s. 641.

²¹² *Historia Dyplocacji Polskiej*, s. 297.

²¹³ P. S. Wandycz. *France and Her Eastern Allies. 1919–1925.* – p. 358.

²¹⁴ Martin Gilbert. *A History of the Twentieth Century. Vol. 1, 1900–1933.* – London, 1997. – p. 687–688; *Dokumenti vņešņej poļitiki*, t. 8, s. 810.

²¹⁵ Josef Korbel. *Poland Between East and West.* – p. 190.

²¹⁶ Latvijas sūtņa Lietuvā A. Baloža 1925. gada 23. oktobra ziņojums. – *LVVA*, 2575. f., 15. apr., 19. l., 35.–36. lp.

²¹⁷ J. Seska 1925. gada 4. decembra ziņojums. – *Turpat*, 22. l., 10. lp.

²¹⁸ R. Ahmann. “Localization of Conflicts” or “Indivisibility of Peace”: The German and Soviet Approaches towards Collective Security in East Central Europe. 1925–1939. – *The Quest for Stability. Problems of West european security. 1918–1957.* Ed. R. Ahmann, A. M. Birke, M. Howard. – London, 1993. – p. 209–210; V. V. Pohlebkina. *Vņešņaja Politika Rossiji.* – s. 230.

²¹⁹ *Izvestija*, 1925, 22.11.; *Dokumenti vņešņej poļitiki*, t. 8, s. 692–693, 810; ar “Ziemeļu Lokarno” Čičerins apzīmēja jebkuru garantiju projektu Eiropas Ziemeļaustrumos – gan tādu, kurš ietvertu Somiju, gan Poliju, kura nebija ziemeļu valsts – skat. Čičerina sarunu ar Polijas vēstnieku Maskavā 1926. gada 18. februārī – *Dokumenti vņešņej poļitiki*, t. 9, s. 108.

²²⁰ Čičerina saruna ar Polijas vēstnieku Maskavā Stanislavu Ketržinski 1926. gada 28. janvārī. – *Dokumenti vņešņej poļitiki*, t. 9, s. 58.

²²¹ *Turpat*, t. 8, s. 660, 753, 811.

²²² E. Andersons. *Latvijas vēsture. 1920.–1940. Ārpolitika*, 1. d. – 41., 99. lpp.

²²³ *Dokumenti vņešņej poļitiki*, t. 8, s. 739; J. Seska 1925. gada 4. decembra ziņojums. – *LVVA*, 2575. f., 15. apr., 22. l., 10. lp.

²²⁴ *Turpat*, s. 758.

²²⁵ *Turpat*, s. 740.

²²⁶ G. Čičerina viesošānās atskaņas. – *Jaunākās Ziņas*, 1925, 28.12.

²²⁷ Jaak Valge. *The Tartu Peace Treaty*, p. 181–184; *Dokumenti vņešņej poļitiki*, t. 3, s. 277–278; t. 4, 727–740; *Ekonomists*, 1920, nr. 16, 505. lpp.; J. Ruņģis. Mūsu tranzīts. – *Ekonomists*, 1922. nr. 2/3, 35.–36. lpp.; par Šila banku skat. Latvijas sūtņa Igaunijā J. Seska ziņojumu 1925. gada 10. novembrī. – *LVVA*, 2575. f., 15. apr., 22. l., 17.–18. lp.

²²⁸ Jaak Valge, *opp. cit.*, p. 181.; V. Šiškin. “Polosa priznanija” i vnešne-ekonomičeskaja politika SSSR, 1924–1928. – Leningrad, 1983. – s. 127.

²²⁹ *LVVA*, 1307. f., 1. apr., 278. l., 33. lp.; A. Lasmanis. *Cerības un vilšanās.* – Stokholma, 1963. – 96. lpp.

²³⁰ A. Aizsilnieks. *Latvijas saimniecības vēsture.* – 206. lpp.; *Ekonomists*, 1920, nr. 18., 605. lpp.; V. Zīvs. *Monopoli mūsu tautas saimniecībā.* – *Ekonomists*, 1925, 15.12. (nr. 24), 1183. lpp.

²³¹ Christine A. White. The Gateway to Russian. The Baltic States as a Conduit for British and American Trade with Soviet Russia, 1918–24. – *Studia Baltica Stockholmensia*, 13, p. 54; C. A. White. “Riches have Wings”. The Use of Russian Gold in Soviet Foreign Trade, 1920.–1922. – “Contact or Isolation”, p. 122.

²³² LSDSP CK sēdes protokols, 1921. gada 17. jūnijs. – LVVA, 3017. f., 1. apr., 51. l., 59. lp.

²³³ Dokumenti vņešņej poļitiki, t. 4, s. 727–740; Kalervo Hovi. The Baltic States and the French Economy in 1920's. – *Studia Baltica Stockholmensia*, 13, p. 38.

²³⁴ Dokumenti vņešņej poļitiki, t. 4, s. 608.; Anthony I. Heywood. The Baltic Economic “Bridge”: Some Early Soviet Perspectives. – Turpat, p. 73–79; J. Ruņģis. Mūsu tranzīts. – 36. lpp.

²³⁵ Latvijas Kareivis, 1922, 01.08.

²³⁶ Dokumenti vņešņej poļitiki, t. 4, s. 710.

²³⁷ Turpat, t. 5, s. 710.

²³⁸ Turpat, t. 4, s. 608; Ārējā tirdzniecība šī gada pirmajā pusē. – *Ekonomists*, 1921, nr. 24, 858. lpp.

²³⁹ P. Oliņš 1921. gada 20. jūnija ziņojumā uzdrošinājās norādīt uz viņaprāt nepieņemamajām privilēģijām, kuras Gaņeckis bija panācis krievu uzņēmumiem Latvijā. – LVVA, 2575. f., 13. l., 71. lp.

²⁴⁰ Kā līdzīgs ar līdzīgu? // Jaunākās Ziņas, 1923, 20.10; jau 1922. gada 16. martā pats Latvijas finanšu ministra biedrs A. Riekstiņš informēja ārlietu ministriju, ka Krievijai ir atļauts ievest, bez muitas, kokmateriālus Latvijā, apstrādāt tos un pārdot tepat Latvijā. – LVVA, 2574. f., 1. apr., 140. l., 1. lp.; Dokumenti vņešņej poļitiki, t. 4, s. 739; Latvijas Nacionālā bibliotēka. Retumu nodaļa. A. 111. F. Mendera fonds, nr. 46, 35.–36., 299.–300. lp.

²⁴¹ Latvju enciklopēdija. 2. sēj. – Stokholma, 1952–53. 1593. lpp.; A. Leits. Buržuāziskā Latvija ārzemju kapitāla jūgā. 1921–1929. – Rīga, 1957. – 120.–122. lpp; Ārējā tirdzniecība 1922. gadā. – *Ekonomists*, 1922, nr. 24, 379. lpp.; ļoti vērtīgs materiālu par Latvijas – Krievijas ekonomiskajām attiecībām skat. Latvijas maksājumu bilance. – *Ekonomists*, 1925, 15.11. (nr. 22), 1080.–1083. lpp.

²⁴² *Enciclopedia Britannica*, vol. 10, 1972, p. 108; Latvijas sūtņa Polijā M. Nukšas 1922. gada 3. un 28. marta ziņojumi. – LVVA, 2575. f., 15. apr., 15. l., 46., 53. lp.; P. Wandycz. France and her Eastern Allies, p. 260.

²⁴³ Ģenuejas konference un Baltijas valstis. – Latvijas Vēstnesis, 1922, 24.03.

²⁴⁴ LVVA, 3235. f., 1/2. apr., 896. l., 145. lp.

²⁴⁵ Rīgas Konferences rezolūcija – Ģenuezska konference. Stenografičeskij očet. – Moskva, 1922, s. 66.; Dokumenti vņešņej poļitiki, t. 5, s. 174.

²⁴⁶ Z. A. Meierovica intervija – Brīvā Zeme, 1922, 03.04.

²⁴⁷ Sociāldemokrāts, 1922, 23.05.

²⁴⁸ Latvijas Sargs, 1922, 1921., 25.04.

²⁴⁹ Bija skaidrs, ka Vācijas iespiešanās Krievijas saimnieciskajā dzīvē var lielā mērā paralizēt vai novājināt saimniecisko sakaru izveidošanos starp Baltijas valstīm un

Krieviju.” – Z. A. Meierovics. Latvijas pirmā ārlietu ministra darbības atcerei veltīts rakstu krājums. – Rīga, 1935. – 86. lpp.

²⁵⁰ Ministru prezidenta Meierovica runa Genujas konferencē. – Latvijas Vēstnesis, 1922, 28.04; Mūsu ārlietu politika. – Latvijas Kareivis, 1922, 16.08.

²⁵¹ Latvijas Kareivis, 1922, 02.04; plašāko pārskatu par tranzītu caur Latviju skat. A. Bīlmanis. Vēl par Krievijas tranzītpolitiku. – Ekonomists, 1924, nr. 24, 1528. lpp.; Tranzītsatikme starp austrumiem un rietumiem. – Ekonomists, 1925, 15.11. (nr. 22), 858.–861. lpp.

²⁵² Dokumenti vņešņej poļitiki, t. 4, s. 738; t. 5, s. 696.

²⁵³ David Kirby. A Great Opportunity Lost? – p. 370; Ekonomists, 1922, 382. lpp.

²⁵⁴ 1926. gada 19. februārī Čičerins, atbildot uz poļu kārtējo jautājumu par to, kad Krievija beidzot nomaksās miera līgumā paredzētos 30 miljonus, atbildēja: Rapallo līgums ir precedents savstarpējo saimnieciskās dabas pretenziju dzēšanai. – Dokumenti vņešņej poļitiki, t. 8, s. 109; Sven Nordlund. Partners or Permanent Connection? Scandinavian Responses to the Baltic State's Markets, 1918–1940. – Studia Baltica Stockholmesia, 13, p. 228.

²⁵⁵ Jaak Valge, Opp. cit. p. 186–187; par igauņu vēsturnieka Magnusa Ilmjerva pētījumiem, kuri atsedza Petsa orientāciju uz saimnieciskajiem un politiskajiem sakariem ar Krieviju (PSRS) skat.: S. Upleja. Vēsturnieks: Ulmanis bijis pērkams, Meierovics ne. – Diena, 1999, 10.09; par Igaunijas ārējo ekonomisko politiku skat.: Latvijas sūtņa J. Seska plašo 1924. gada 14. oktobra pārskatu – LVVA, 2575. f., 15. apr., 22. l., 75–79. lp.

²⁵⁶ Mariss Vētra. Rīga toreiz. – 108.–109. lpp.

²⁵⁷ A. Ceihners. Latvijas maksājumu bilance. – Ekonomists, 1925, nr. 22, 1092. lpp.

²⁵⁸ Merja-Liisa Hinkkanen. Bridges and Barriers, Pawns and Actors. The Baltic States in East – West Relations in the 1920's. – Studia Baltica Stockholmensia, 8, 1991. – p. 432–434.

²⁵⁹ Paul Kennedy. The Rise and Fall of the Great Powers. Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000. – Random House, New York, 1988. – p. 280–287.

²⁶⁰ Saruna ar b. F. Cielēnu. – Sociāldemokrāts, 1923, 30.01; A. Buševics. Mūsu politikas problēmas. – Rīga, 1927, 49. lpp.; precīzu Krievijas – Latvijas ekonomisko attiecību novērtējumu skat.: Latvijas Kareivis, 1923, 6. un 25. apr.; profesionālais nedēļas raksts “Zemkopis” uzsvēra: “Radīt še (Latvijā) mākslīgu rūpniecību, kura nav konkurences spējīga, ir kaitīgs darbs”. – Zemkopis, 1923, 17.04.

²⁶¹ LVVA, 3235. f., 1/2. apr., 61. l., 78. lp.; 349. l., 7.–15. lp.; Buržuāziskā Latvija imperiālistisko lielvalstu ekonomiskajā atkarībā (1919–1940). Dokumenti un materiāli. – Rīga, 1984. – 22.–232. lpp.

²⁶² Ko saka Krievijas sūtnis. – Jaunākās ziņas, 1923, 11.06; Krievija un Latvija. – Turpat, 1923, 20.09; J. Seska 1923. gada 10. augusta ziņojums. – LVVA, 2575. f., 15. apr., 22. l., 156. lp.

²⁶³ Sanita Upleja. Opp. cit. – Diena, 1999, 10.09.

²⁶⁴ Slepēnā instrukcija PSRS tirdzniecības delegācijām 1923. gadā. – Brīvība, Stokholma, 1977. – nr. 2, 9. lpp.

- ²⁶⁵ Dokumenti vņešņej polīitiki, t. 8, s. 776.
- ²⁶⁶ J. Hiden. The Baltic States and Weimar Ostpolitik. – p. 123.
- ²⁶⁷ Patrick Salmon. Scandinavia and the Great Powers. 1890–1940. – Cambridge University press, 1997. – p. 246–248.
- ²⁶⁸ Nicholas W. Balabkins. Latvia's Foreign Trade in the Interwar Period (1929–1940). – Studia Baltica Stockholmensia, 13, p. 101; John Hiden. From War to Peace: Britain, Germany and the Baltic States, 1918–1922. JB Studies, Vol. 19, no. 4., 1988. – p. 371–378.
- ²⁶⁹ LVVA, 3235. f., 1/11. apr., 171. l., 14. lp.
- ²⁷⁰ Saruna ar Krievijas sūtni. – Jaunākās Ziņas, 1924, 30.09; Pārskats par ārlietu ministrijas darbību 1924. gadā. – Valdības Vēstnesis, 1925, 05.01; Teofilis Rudzītis. Latvijas saimniecisko attiecību nokārtošana ar SSSR. – Jaunākās Ziņas, 1926, 13. aug.
- ²⁷¹ Latvijas sūtna Polijā M. Nukšas 1924. gada 20. decembra pārskats. – LVVA, 2575. f., 15. apr, 17. l, 38. lp.
- ²⁷² M. Nukšas 1924. gada 5. jūnija ziņojums. – Turpat, 232. lp.
- ²⁷³ Dokumenti vņešņej polīitiki, t. 8, s. 159–160, 776–777; Historia Dyplomacji Polskiej, s. 260–263.
- ²⁷⁴ Ekonomists, 1925, nr. 22, 1085.–1087., 1092. lpp.
- ²⁷⁵ Lorenca un Buševica darbošanās kārtējā krievu uzņēmumā vēl vairāk saasināja viņu attiecības ar Cielēnu, kura spiediena rezultātā LSDSP revīzijas komisija “izmeklēja” Lorenca un Buševica “lietu”. Komisijas materiāli ir interesants avots par krievu saimniecisko uzņēmumu darbību Latvijā. – LVVA, 3017. f., 1. apr., 28. l., 6.–8. lp.
- ²⁷⁶ Dokumenti vņešņej polīitiki, t. 8, s. 10–11.
- ²⁷⁷ Turpat, s. 564–568.
- ²⁷⁸ Arveds Bergs. Mūsu delegācija SSSR. – Latvis, 1925, 10.11.
- ²⁷⁹ Dokumenti vņešņej polīitiki, t. 8, s. 638–639, 807.
- ²⁸⁰ A. K. Mūsu saimnieciskā delegācija Maskavā. – Ekonomists, 1925, 15.11. (nr. 22), 1097.–1098. lpp.; sociāldemokrāta R. Bīlmaņa viedokli skat. viņa intervijā “Ko saimnieciskā delegācija atvedusi no Krievijas”. – Sociāldemokrāts, 1925, 31.10; par K. Ulmaņa nostāju muitas jautājumos skat.: Ekonomists, 1925, nr. 24, 1198.–1206. lpp.
- ²⁸¹ Dokumenti vņešņej polīitiki, t. 8, s. 758.
- ²⁸² Latvijas sūtna Lietuvā A. Baloža 1925. gada 18. novembra ziņojums. – LVVA, 2575. f., 15. apr., 19. l., 23. lp.; Dokumenti vņešņej polīitiki, t. 8, s. 809–810.
- ²⁸³ Dokumenti vņešņej polīitiki, t. 9, s. 668, 739.
- ²⁸⁴ Ekonomists, 1925, 15.09., 860. lpp.
- ²⁸⁵ Ārējās tirdzniecības bilance. – Ekonomists, 1925, 15.12, 1199. lpp.
- ²⁸⁶ D. Matisons. Politika un saimnieciskās intereses. – Latvis, 1925, 08.10; par krievu spiedienu uz Pustu skat. J. Seska 1925. gada 22. septembra ziņojumu. – LVVA, 2575. f., 15. apr, 22. l., 37. lp.
- ²⁸⁷ Skat. ļoti profesionālu rakstu par Lietuvas ārējo tirdzniecību, kura autori ir uzmanības vērti – K. Ulmanis, V. Munters. Latvijas – Lietuvas saimnieciskā līguma izredzes. – Ekonomists, 1925, 01.12 (nr. 25), 1130.–1138. lpp.

NOBEIGUMS

"Eiropā līdz šim vēl valda šī aplamā doma, ka lielinieki pamazām eiropetizējas.. Krievija ar savām kājām un milzu rumpi guļ Āzijā un pieder Āzijai, ar viņas vienaldzību, lēno un slinko gaitu, miegu, netīrību, mežonību, barbarismu, absolūtismu un citām aziātiskām īpašībām.." (Kārlis Ozols, sūtnis PSRS, vēstulē Valsts Prezidentam Jānim Čakstem 1926. gada 27. janvārī)¹.

"Mums ir savas sarunas ar Baltijas valstīm, pie tam katrā valstī mums ir īpašas intereses un, ja mums ir izdevīgi, mēs tās īstenojam attiecībā pret katru valsti atsevišķi un īpaši.." (PSRS pilnvarotais lietvedis Polijā P. Voikovs, sarunā ar Polijas ārlietu ministru A. Skrinski, 1926. gada 29. martā)².

1925. gads radīja būtiskas izmaiņas Eiropas starptautiskajās attiecībās, ar kurām bija neapmierinātas vai, vismaz, par kurām bija nobažījušās abas puses – Krievija un Baltijas valstis (Latvija un Igaunija noteikti, Lietuva – daudz mazāk). PSRS bija neapmierināta, ka notika visnepatīkamākais no tās interešu viedokļa: politiskās attiecības starp Rietumu lielvalstīm uzlabojās, apdraudot Maskavas galvenā ārpolitiskā principa – pretrunu starp kapitālistiskajām valstīm veicināšanas un izmantošanas – realizāciju. PSRS starptautiskās pozīcijas vājinājās un padomju ārpolitika dreifēja pretim savam visneveiksmīgākajam – 1927. gadam. Latvija un Igaunija, no savas puses, bija norūpējušās par drošības fragmentāciju un tālāku sadrumstalošanos Eiropā, pretstatā Tautu Savienības formālajam egalitārisma un universālisma. Pēc Reinas pakta Eiropā jau bija trīs veida drošības sistēmas: zemākā, izplūduši un vārdos vienlīdzīgā kolektīvā drošība – Tautu Savienība; tradicionālās militāri – politiskās alianses (Francija – Polija, Polija – Rumānija un tml.); speciāli reģionāli garantiju pakti (Reinas pakts) – vājāki par aliansēm, bet saistošāki par ļengano Tautu Savienību.³

1926. gada sākumā PSRS vēl turpināja, gan – ar dziestošu aktivitāti, iepriekšējo līniju: tā mēģināja panākt bilaterālu neuzbrukšanas līgumu ar Poliju un nepievērsa Baltijai, pat Lietuvai, lielu vērību. Maskavas nostāja bija nemainīga: tikai bilaterāls neuzbrukšanas līgums, tāds, kā ar Turciju; ja Polija tam nav gatava, tai nav vērts sūtīt savu saimniecisko delegāciju uz PSRS, tirdzniecības līguma sagatavošanai.⁴ Divi

faktori pakāpeniski mazināja Maskavas interesi par neuzbrukšanas līgumu ar Poliju; pirmkārt, tā bija Vācijas neapmierinātība ar šādu līgumu; otrkārt, tā bija augoša nojausma, ka neizdosies atturēt Poliju no alianses atjaunošanas ar Rumāniju. Gada sākumā, runājot par neuzbrukšanas līgumu tikai ar vienu Poliju, Maskava apzināti nopludināja informāciju un dezinformāciju, ka Polija pretendē uz hegemonismu un protekcionismu Baltijā un runā ar Padomju Savienību arī baltiešu vārdā.⁵ Polija, no savas puses, jau 1926. gada februārī sāka nedaudz kāpties atpakaļ un bija gatava parakstīt vienlaicīgu (ne – kolektīvu) neuzbrukšanas līgumu starp PSRS un Poliju un Baltijas valstīm; līgums bija jāizstrādā kopējai Padomju Savienības, Polijas un Baltijas valstu konferencei.⁶ Baltijas valstu reakcija uz krievu – poļu sarunām bija nervoza un aizdomu pilna. Lietuva, nedomājot ne par vienu citu Baltijas valsti un neko ar tā nesaskaņojot, burtiski uzņēmās Maskavai ar priekšlikumu ātrāk noslēgt bilaterālu PSRS – Lietuvas līgumu (1926. gada 9. martā lietuvieši kārtējo reizi atkārtoja savu piedāvājumu⁷); Igaunija marta sākumā paziņoja, ka tā “..nav devusi Polijai nekādus uzdevumus.. izteikt jebkādus priekšlikumus par garantijas līgumu.”⁸; Latvijas sūtnis Maskavā K. Ozols 5. martā, sarunā ar ārlietu komisariāta kolēģijas locekli S. Aralovu, izteica Latvijas bažas, ka PSRS var “..vienoties ar Poliju un tad Baltijas valstis būs sliktākā stāvoklī..”⁹ Maskava savu bija panākusi: baidoties no poļu – krievu separātas vienošanās, 1926. gada martā Latvija un Igaunija, nevis PSRS, uzstāja uz to, lai krievi sāk sarunas arī ar viņām.¹⁰

Turpmākajā notikumu gaitā bija skaidri redzamas divas pieejas. Pirmā bija Maskavas pieeja: tā neatkāpās no saviem principiem t.s. garantiju līgumu jautājumā (kā jau vairākkārt esmu atzīmējis, tie neko negarantēja); tās interese par Poliju – pēc tam, kad 1926. gada 26. martā tika atjaunota Varšavas – Bukarestes alianse un 24. aprīlī noslēgts jauns krievu – vācu (neitralitātes) līgums (kurā Vācija faktiski apsoliņa neievērot Tautu Savienības sankcijas pret PSRS, ja tādas tiktu vērstas; tas bija otrais vācu – krievu līgums, pēc Rapallo, uz kuru tagad Maskava atsaucās kā uz precedentu un prasīja no baltiešiem tieši tādu, vismaz, nostāju pret Tautu Savienību) – nopietni kritās (1926. gada augustā padomju pilnvarotais lietvedis Berlīnē S. Brodovskis mierināja Vāciju, uzsverot, ka padomju piedāvājumi Polijai nav bijuši nopietni domāti, tiem ir bijis taktiska manevra raksturs¹¹). Padomju interese par Baltijas valstīm pieauga un aprīlī tā izteica gatavību parakstīt neuzbrukšanas līgumus atsevišķi ar Poliju, atsevišķi ar Somiju, bet pieļāva, vismaz vārdos, kopēju līgumu ar trim Baltijas valstīm (vai – ar Latviju un Igauniju kopā).¹² Otro, baltiešu, līniju, raksturoja sajukums un vienotības trūkums gan starpvalstu attiecībās, gan valstu iekšienē – nostājā pret neuzbrukšanas līgumu. Lietuva nekad nebija piederējusi neeksistējošai baltiešu “vienotai fronteī” un nekad nebija par to runājusi; ar 1926. gada aprīli tā sāka separātas sarunas ar krieviem. Latvija un Igaunija sākotnēji turējās kopā un pat saskaņoja savu nostāju ar Somiju. Trīs valstis – Latvija, Igaunija, Somija – 1926. gada 5. maijā iesniedza Padomju Savienībai gandrīz identiskus memorandumus par gatavību sākt sarunas par neuzbrukšanas līgumu, kurā būtu jābūt fiksētām: a) triju valstu tiesībām ievērot visas to saistības pret Tautu Savienību; b) tiesībām brīvi slēgt jebkādus jaunus līgumus; c) noregulēt jebkurus savstarpējus strīdus (**jebkurus**, ne tikai

tos, kuri varētu izcelties neuzbrukšanas līgumu realizācijas gaitā; te bija redzama triju valstu vilšanās Maskavas rīcībā, nepildot visas miera līgumu saistības, īpaši – ekonomiskos pantus, un vēlēšanās šos jautājumus iekļaut arbitrāžā) neitrālas, starptautiskas arbitrāžas ceļā,¹³ d) neuzbrukšanas līgumos vēlreiz jāuzņemas tās saistības, kuras jau bija fiksētas 1920. gada miera līgumos – atteikšanās no naidīgas darbības, t.sk. – no propagandas, pret otro līgumslēdzējusi; priekšlikums cēlās no triju valstu vilšanās padomju Krievijas rīcībā, kura pārkāpa miera līgumus un īstenoja graujošo darbību pret saviem kaimiņiem. Tāds bija memorandu galvenais saturs,¹⁴ kurš neapmierināja Maskavu; to neapmierināja arī Latvijas un Igaunijas konsultācijas ar Somiju, kuru krievi tobrīd uzskatīja – kārtējā aizdomu lēkmē – par ieroci Polijas iespaids pieaugumam Baltijā. Divas dienas pēc memorandu iesniegšanas par Latvijas ārlietu ministru – A. Alberinga valdībā – kļuva Kārlis Ulmanis; viņa stāšanās amatā sakrita ar Polijas Ārlietu ministrijas austrumu nodaļas vadītāja S. Janikovska vizīti Rīgā – visnepatīkamākais notikums, no Maskavas priekšstatu viedokļa. Janikovskis bija braucis tikai lai atkārtotu Varšavas ieteikumu neslēgt separātu neuzbrukšanas līgumu ar PSRS (ko Latvija tobrīd nebūtu darījusi arī bez viņa brauciena); Maskavas iedomās, toties, Janikovskis bija braucis, lai veidotu “.. Baltijas bloku pret mums..”. Jau no pirmajām Ulmaņa darbības dienām padomju nostāja pret viņu bija dziļu aizdomu pilna; Ulmaņa attieksme pret neuzbrukšanas līgumu Maskavai bija nepieņemama. Lai arī viņu maz nodarbināja utopiski “Austrumu Lokarno” projekti, krievi Ulmani vērtēja kā propolisku un nedraudzīgu Padomju Savienībai, taču padomju iespējas viņu iespaidot bija gandrīz minimālas. Ulmanis, pirmkārt, bija konsekvents neitrāls šķirējtiesas piekritējs; viņš pat cerēja uz kopēju starptautisku arbitrāžas līgumu visā Ziemeļ- Rietumu Eiropā; šīs cerības bija nepamatotas, taču runa nav par tām – krieviem bija nepieņemama pati prasība pēc neitrālas arbitrāžas (“..mēs nevaram atteikties no mūsu principa, kurš aizliedz mums noslēgt arbitrāžas līgumus.”¹⁵). Otrkārt, Ulmanis nebija dedzīgs tirdzniecības līguma ar PSRS – līguma ideju atkal, kā esmu, Maskava izmeta, lai pievilinātu Latviju – piekritējs; viņš uzskatīja, ka saimnieciskās attiecības ar Padomju Savienību var īstenot arī bez līguma. Tas nozīmēja, ka Maskavai nebija iespējams “pavest” Ulmani ar tirdzniecības līguma solījumiem. Treškārt, Ulmanis uzskatīja, ka jāmēģina arī turpmāk saskaņot Latvijas nostāju ar Igauniju un Somiju.¹⁶ Citāda bija triju Baltijas valstu sociāldemokrātu nostāja. Igaunijas, Latvijas un Lietuvas partijas savā konferencē Rīgā 1926. gada 19.–21. jūnijā izteicās par kopēju līgumu starp PSRS un šīm trim valstīm, nevis – starp PSRS un Latviju, Igauniju un Somiju.¹⁷ Formāli tas bija tuvu Maskavas deklarētajai nostājai, taču pat šo lēmumu neņēma vērā Lietuvas jaunā, M. Sleževičusa valdība, kura bija nodibinājusies 15. jūnijā un kurā bija divi ministri – sociāldemokrāti; tā īstenoja pilnīgi separātas sarunas ar krieviem. Šo lēmumu neņēma vērā arī Dr. F. Mendera vadītais mazākums LSDSP ietvaros; mazākums bija saliedēts, veikls un ļoti tuvs padomju vēstniecībai; Mendera attiecības ar Antonijas ielu – 2 bija pat pārāk tuvas. Viņš bija vēstniecības informators un pat dezinformators; Ulmanis tika regulāri denuncēts (12. jūnijā Menders paziņoja padomju vēstniekam Čerņiham, ka igauņi un briti noskaņojot Ulmani pret līgumu ar PSRS)¹⁸.

Triju valstu "vienotā fronte" sabruka jau pēc dažiem mēnešiem; Somija to atstāja pirmā un septembrī sāka bilaterālas sarunas ar PSRS, cerot bilaterāli panākt sev izdevīgāku līgumu; Latvijas, Igaunijas un Somijas konsultācijas un saskaņotas nostājas mēģinājumi bija veltīgi izšķiests laiks.¹⁹ Pa to laiku Lietuvā gan valdība, gan opozīcija gāja pilnīgi savrupu ceļu, tik savrupu, kādu negāja neviens savrupajā Baltijas telpā. Lietuvas valdība 28. septembrī parakstīja neuzbrukšanas līgumu ar PSRS, bez neitrālas arbitrāžas; bez tiesībām līgumu uzteikt, ja PSRS nonāktu konfliktā ar trešo valsti; bez atsauces uz Tautu Savienību un bez jebkādam padomju drošības garantijām (pat tukšu solījumu veidā netika pieminēta Lietuvas teritoriālā integritāte, lai nekaitinātu Vāciju, lietuviešu okupētās Mēmeles dēļ – pirms līguma parakstīšanas notikušajās konfidencialajās krievu – vācu sarunās Vācija pieprasīja, lai līgumā nebūtu nekā tāda, kas pat vārdos traucētu Mēmeles atgūšanu nākotnē). Lietuva bija pavesta ar vienu papīra lapiņu – "notu", kuru PSRS pievienoja līgumam un kurā izteica savas platoniskas simpātijas Lietuvas tieksmei atgūt Viļņu. Lietuvas opozīcija – alkātīgie Smetona un Voldemars – gāja vēl tālāk un savrupāk; viņi ne tikai gatavoja militāru puču, izmantojot Lietuvas armijas dziļās simpātijas autoritārisma un naidu pret liberālo demokrātiju; apvērsuma plānus viņi regulāri pārrunāja un saskaņoja – kā to ir pierādījis vēsturnieks Zenons Butkus – ar padomju vēstniecību Kauņā; sarunas notika gandrīz katru nedēļu, nereti – četras stundas pēc kārtas.²⁰ Oktobra sākumā arī Latvija nolēma sākt bilaterālas sarunas ar krieviem, savu nostāju tomēr saskaņojot ar igauņiem. Maskava nosūtīja uz Rīgu, sarunu vešanai, bijušo vēstnieku Latvijā Semjonu Aralovu, kuram, kā atzina paši krievi, ir "plaši sakari Latvijā."²¹ t.i., viņš varēs iegūt informāciju no dažādiem avotiem un veikli pārstāvēs padomju intereses. Sarunas sākās Rīgā 21. oktobrī; lai arī nekādas "vienotās frontes" Baltijā vairs nepastāvēja, sarunas neveicās, jo Ulmanis turējās pie divām Maskavai nepieņemamām prasībām – pie neitrālas arbitrāžas un saistībām ar Tautu Savienību, kā arī formālām Latvijas tiesībām slēgt jebkurus jaunus līgumus (kuri, protams, nemaz nebija noslēdzami, jo nebija ar ko slēgt). Novembrī tas pats Menders – "plašās sabiedrības", ar kuru Aralovam bija sakari, pārstāvis – ieteica Aralovam pievilināt Ulmani ar ekonomisko sakaru ar Krieviju ēsmu; "Ulmani var tomēr nopirkt.." bija pārliecināts Menders.²² Izrādījās, ka tomēr nevar; no savas nostājas Ulmanis neatkāpās un pusotru mēnesi ilgušās sarunas bija neauglīgas; abas puses kārtējo reizi bija izšķiedušas laiku. Sarunu atmosfēra kļuva arvien vēsāka, Aralova nepatika pret Ulmani – kuru veicināja arī Menders – auga.²³ Patiesībā tam, kādā redakcijā līgums tiktu parakstīts, nebija nekādas jēgas: krievu redakcija nenovestu pie krievu agresijas vai tās draudiem; latviešu redakcija – pie drošības pieauguma vai "Austrumu Lokarno". Latvija viena – Somija un Igaunija jau bija pārtraukušas neauglīgo runāšanu ar PSRS – tomēr turpināja, bez jebkādas vajadzības, sarunas, kurās bija pati, pilnīgi lieki, iesaistījusies, bet tagad baidījās no to izjukšanas un krievu nepatikas. Atkārtojās vecā kaite: jautājumi un problēmas radās tieši tad, kad Latvija iedomājās, ka no krieviem vēl var kaut ko iegūt vai kaut kas vēl jāiegūst.

Panākumi izpalika arī tirdzniecības līguma jomā; vienlaikus ar lēmumu sākt bilaterālas sarunas par neuzbrukšanas līgumu, Alberinga valdība oktobra sākumā

nolēma sākt sarunas par tirdzniecības līgumu, uzdodot pašam Ulmanim vadīt līguma sagatavošanas komisiju, kurā redzamu lomu spēlēja arī Vilhelms Munters. 1926. gadā Latvijas pieeju šim jautājumam jau raksturoja divi jauni momenti. Pirmkārt, tāpat kā ar neuzbrukšanas līgumu, Latvija centās ja ne gluži saskaņot, tad – vismaz ievākt informāciju par Igaunijas pieredzi saimnieciskajās attiecībās ar Krieviju; informācija neiedvesmoja. Divi momenti bija zīmīgi Igaunijā. Pirmais: Maskava ļoti ātri atgūvās pēc 1924. gada 1. decembra izgāšanās un tās bezkaunība, arī saimnieciskajās attiecībās, atgriezās vecajās sliedēs; otrkārt: šo bezkaunību varēja vismaz savaldīt, ja igauņi rikojās kaut cik stingri un ar pašcieņu. J. Seskis, nopietnais un vērīgais diplomāts, ziņoja, ka padomju uzņēmumi, īpaši – skandalozais “*Dobroflot*” (no 1926. gada novembra – “*Sovtorgflot*”), kuram, kā likās, vajadzētu būt pavisam rāmam pēc tā, kādu lomu tas bija spēlējis 1. decembra pučā, jau bija pilnīgi atguvies un atkal irēja plašas noliktavas; jauns strādnieku artelis bija noorganizēts. Padomju uzņēmumi nemaksāja nodokļus, bet pildīja specifiskus politiskus uzdevumus: 1926. gadā labības eksporta organizācija “*Hleboprodukt*” pārdeva rūdus Igaunijas krieviskajā Pečoru rajonā par ļoti zemām cenām, lai veicinātu pečoristu separātisma tendences. Par dempinga cenām Igaunijā tika pārdots cukurs. Maskavas mērķis, kā rakstīja Seskis, ir “...dabūt Igauniju zem sava saimnieciskā iespaida un tādā kārtā padarīt atkarīgu no Krievijas..”²⁴ Taču 1926. gada rudenī Igaunijā jau sākās plaša preses un sabiedrisko aprindu kritika pret pārmērīgajām privilēģijām krieviem; kritika nāca no tām biznesa aprindām, kuras orientējās uz vietējo vai Rietumu tirgu; kritiķu vidū bija ietekmīgais Igaunijas tirdzniecības un rūpniecības palātas līderis J. Pukhs un redzamais politiķis un jurists A. Pīps; kritikas smaile tika vērsta pret korumpēto Igaunijas – padomju tirdzniecības palātas priekšsēdētāju K. Petsu un pagļēvo ārlietu ministru (1926–27) F. Akelu. Sabiedrības spiediena rezultātā Igaunijas valdība pieprasīja padomju naftas sindikātam “*Neftesindikat*” nomaksāt nodokļus un tas bija spiests piekāpties. Maskava nolēma pielietot pārbaudīto līdzekli – draudus un šantāžu, kurš pirms gada bija devis tik sekmīgu rezultātu – Pustas demisiju. 1926. gada novembrī notika sarunas par igauņu celulozes un papīra iepirkumiem; Maskava pieprasīja Pukha un Pīpa apklusināšanu, bet igauņi turējās stingrāk kā parasti. Krievi iepirkumus neveica, bet igauņi neatkāpās un galu galā bija spiesta piekāpties Maskava un īstenot pirkumus bez politiskām koncesijām. Seskis bija pārliecināts, ka, Baltijas valstīm izrādot stingrību un vienotību, krievu privilēģijām un šantāžai var darīt galu²⁵ (noturīgas pārliecības par to nebija pašām Baltijas valstīm).

Otrais moments bija tas, ka Latvijā 1926. gadā bija izveidojusies pietiekoši spēcīga opozīcija līgumam ar Krieviju. 1926. gadā Latvijai jau bija 16 tirdzniecības līgumi ar ārvalstīm; tikko bija parakstīts pēdējais un pats nozīmīgākais – ar Vāciju, bet 1920. gada miera līguma ar Krieviju abpusējā apņemšanās ātri panākt tirdzniecības līgumu joprojām nebija īstenojusies; miera līguma paredzētās saistības Krievija nebija izpildījusi: mežu un citas koncesijas Latvija nebija ieguvusi; rūpniecības reevakuācija bija apstājusies, pat nesasniedzot pusceļu; noguldījumi Krievijas kredītiestādēs nebija atdoti, bet Latvijas uzņēmēju apcietināšana Krievijā turpinājās. Idejisku opozīciju tirdzniecības līgumam ar PSRS, kamēr Maskava nav izpildījusi miera līguma saistības,

vadīja Arveds Bergs: “SSSR vēlējumam – gan dibinātiem, gan nedibinātiem, mēs esam gājuši pretim, bieži – līdz patstāvīgas gribas un patstāvīgu interešu zaudēšanai, bet nereti – pat līdz pašcieņas trūkumam.”²⁶ Berga ietekme nebija liela, taču pret līgumu opozīcijā nostājās trīs pazīstamas un cienījamās organizācijas: Latvijas Rūpnieku un Amatnieku Savienība (E. Kuraus), Rīgas biržas komiteja (J. Zēbergs), Latvijas tirgotāju biedrība; kritika nāca pat no atsevišķiem Rīgas Fabrikantu Biedrības pārstāvjiem (no Dr. R. Erharda). To iebildumi bija sekojoši: pirms slēgt līgumu, jāuzstāj, lai PSRS izpildītu miera līguma saimnieciskās saistības; padomju uzņēmumiem Latvijā jāmaksā nodokļi; jāpārtrauc muitas un tarifu pazemināšana krievu precēm un pakalpojumiem; jāpanāk, lai Latvijas uzņēmēji Krievijā baudītu personas un īpašuma neaizskaramību (lielu uztraukumu Latvijā radīja notikums Maskavā 1926. gada 9. martā, kad, atbildot uz padomju spiegu apcietināšanu Latvijā, tur tika aizturēts pazīstamais Latvijas uzņēmējs, a/s “Erenpreiss” direktoru padomes loceklis D. Tovbins; viņš tika apsūdzēts spiegošanā par labu Latvijai un Francijai; neviens Latvijā nezināja, ka, sabijis divas nedēļas Lubjankā, Tovbins piekrita sadarboties ar krieviem un tuvā nākotnē sastrādāties ar padomju izlūkdienesta rezidentu Rīgā 1929.–1930. gadā Nikolaju Smirnovu – skat. pielikumu nr. 1); Latvijas valdībai jāpanāk, lai PSRS atļauj Latvijas uzņēmējiem atvērt savas noliktavas un firmas Padomju Savienībā – t.i., atļauj apiet ārējās tirdzniecības valsts monopolu. Prasības bija nesasniedzamas. Vienlaikus, līgumam ar PSRS bija arī daudz piekritēju: divdesmito gadu vidū Latvijas rūpniecība atdzīvojās, tās ražojumu īpatsvars valsts eksportā sāka augt; 77 Latvijas uzņēmumi, ieskaitot lielus uz pazīstamus – M. Kužņecova porcelāna un fajansa fabriku, zemkopības mašīnu rūpnīcu “Imanta”, sērskociņu fabriku “Komēta” un citi, kurus mocīja vietējā tirgus šaurība – aktīvi lobēja līgumu.²⁷ 1926. gada rudenī abas puses – Latvija un PSRS – iestājās tikai par īsu pagaidu tirdzniecisko vienošanos²⁸; Latvija – tāpēc, ka vēl cerēja īstajā tirdzniecības līgumā panākt Maskavas solījumus izpildīt miera līgumu; PSRS – tāpēc, ka neuzskatīja par nepieciešamu dot Latvijai pilnu līgumu, pirms nopietnas politiskas koncesijas bija iegūtas.

1926. gada 6. decembrī Alberinga kabinets krita; uz to brīdi Latvijai nebija ne neuzbrukšanas, ne tirdzniecības līguma ar PSRS, pie tam – nebija izredžu iegūt tirdzniecības līgumu pirms neuzbrukšanas līguma, vēl vairāk – pat, ja neuzbrukšanas līgums tiktu parakstīts, tā vēl nebūtu garantija, ka tam noteikti sekotu tirdzniecības līgums. Bija jānāk 1927. gada neparedzamajiem notikumiem, lai tiktu parakstīts tirdzniecības līgums, apstākļos, kad neuzbrukšanas līgums, pie tam – nepilnīgs, bija tikai parafēts. M. Skujenieka t.s. kreisās valdības izveide 17. decembrī neko nemainīja, sākotnēji, ne PSRS, ne Latvijas nostājā pret abiem līgumiem. Skujenieka valdību Maskava vērtēja kā ļoti vāju, kura var krist gandrīz vai tūlīt pēc nodibināšanās, un neizlēmīgu, kura ne ar ko neatšķiras – nostājā pret neuzbrukšanas līgumu – no Ulmaņa. Maskava pat pieļāva pilnīgu sarunu izjukšanu.²⁹ Cielēns, kreisās valdības ambiciozais ārlietu ministrs, arī nesteidzās; viņam bija liela misijas izjūta: pēc Meierovica nāves Latvijas ārlietās bija palicis vakuums, kuru viņš cerēja aizpildīt, parakstot gan neuzbrukšanas, gan tirdzniecības līgumus ar Krieviju, gan iegūstot starptautiskas drošības garantijas Latvijai – “Austrumu Lokarno”. Nevīstoša slava sev,

drošība Latvijai. Pie tam – viņš iedomājās, ka visi trīs līgumi tiks iegūti tādi, kādus tos grib viņš. Neuzbrukšanas līguma jomā sākotnēji viņš nebija tāls no Ulmaņa: būdams dedzīgs Savienības ar Igauniju piekritējs, viņš vēlējās konsultēties ar to, lai arī Tallina sarunas ar krieviem bija pārtraukusi; viņš vēlējās starptautisku šķīrējtiesu un noraidīja Lietuvas pieeju, kura bija no tās atteikusies; viņš gribēja līgumā iekļaut atsauci uz Latvijas saistībām pret Tautu Savienību. Viņam likās, ka LSDSP spēj piedāvāt pozitīvu programmu attiecību uzlabošanai ar Krieviju, programmu, kuras neesot nevienai citai partijai. Tie bija māņi; nekāda “pozitīvā programma” krievus neinteresēja; viņus interesēja Latvijas piekrišana krievu prasībām, kas bija PSRS, nevis Latvijas, “pozitīvā programma”.

1927. gada februārī krievi nomierinājās, secinot, ka kreisā valdība tik ātri nekritis un piedāvāja Cielēnam, cerot uz viņa piekāpšanos, sarunu atsākšanu; 23. februārī Aralovs atgriezās Rīgā, vedot līdzī nelielu Maskavas piekāpšanos: tā bija gatava uz izlīgšanas (samierināšanās) komisiju ar neitrālu priekšsēdi, bet – ne uz starptautisku šķīrējtiesu; Tautu Savienības jautājumā tās nostāja nebija mainījusies. Cielēns joprojām negribēja pilnīgi izolēties no igauņiem; tikko, 5. februārī, bija noslēgta abu valstu muitas ūnija, par kuru viņš bija aktīvi iestājies vismaz no 1923. gada; lai arī tā izrādīsies, vistuvākā nākotnē, pilnīgi nespējīga, tobrīd viņš vēlējās sadarbību ar Igauniju padziļināt un izvairīties no jebkādam domstarpībām. 1.–2. martā Cielēns apmeklēja Tallinu; brauciens bija neveiksmīgs. Akels nevēlējās atsākt sarunas ar krieviem divu cēloņu dēļ: viņš joprojām uzstāja uz pilnām saistībām ar Tautu Savienību un bija norūpējies par Anglijas – kuras attiecības ar PSRS pasliktinājās ar katru dienu – negatīvo reakciju uz līgumu ar krieviem.³⁰ Igaunū negatīvisms lika Cielēnam palēnināt sarunu gaitu ar Aralovu; krievi bija ļoti nepacietīgi: Aralovs jau bija saņēmis jaunu norīkojumu – viņam bija jāatstāj Rīga pēc iespējas ātrāk un jādodas jaunā diplomātiskā misijā, uz Ķīnu, kur PSRS sāka piedzīvot smagas neveiksmes, Gomindānam ņemot virsroku pār Maskavas atbalstītajiem komunistiem. Aralovs iedarbināja savu pārbaudīto viru – LSDSP kreiso spārnu Mendera vadībā; 8. martā Menders pieprasīja: līgums ar PSRS jāslēdz nekavējoši, nedomājot ne par Igauniju, ne Angliju, ne Tautu Savienību.³¹ Nākošajā dienā līgums tika parafēts, bet – ne parakstīts galīgā redakcijā. Tam bija četri panti un tie gandrīz ne ar ko neatšķīrās no Lietuvas par skandalozo uzskatīto līgumu. Lai arī krievi bija pieļāvuši samierināšanas komisiju ar neitrālu priekšsēdi, komisijas funkcijām bija jābūt fiksētam speciālā konvencijā, par kuru puses nebija vienojušās un kura netika pat parafēta. Līgumā nebija atsauču uz Tautu Savienību. Maskavas izpratnē līgums bija tās ieguvums ne tāpēc, ka tas varētu attālināt “Austrumu Lokarno”; šī lieta krievus vairs neuztrauca – viņi zināja, no vāciešiem vispirms, ka neviena Rietumu lielvalsts nedos drošības garantijas Baltijai. Neuzbrukšanas līguma parafēšanu viņi vērtēja kā savu panākumu, cerot, galvenokārt, uz Latvijas – Lielbritānijas attiecību sarežģīšanos – laikā, kad Londona, viņuprāt, plānoja Padomju Savienības izolāciju un pretpadomju bloku izveidi – un uz tālāku atsvešināšanos starp Latviju un Poliju, Latviju un Igauniju un Latviju un Somiju, ar kuru padomju attiecības – politiskajā sfērā – kļuva arvien vēsākas (bet, ne gluži tādas ekonomiskajā jomā).³² Latvija nebija ieguvusi neko, lai arī Cielēns domāja citādi.

Skaidrs, ka viņš bija parafējis līgumu ne tikai Mendera grupas spēcīgā spiediena dēļ; viņa domu gaita bija sekojoša. Lai arī viņš vēl uzstāja, ka līguma galīgā variantā būtu vēlama atsauce uz Latvijas saistībām pret Tautu Savienību, viņa priekšstati par Savienību kļuva arvien pesimistiskāki; viņš neticēja tai kā drošības garantam, vēl mazāk viņš ticēja Anglijas palīdzībai nelaiimes gadījumā un pilnīgi atklāti pauda savu sarūgtinājumu, ka Reinas pakts ir palicis tikai izredzēto Rietumu lielvalstu privilēģija; britu arogantais un rupjais sūtnis Rīgā Dž. Vons viņu vienkārši tracināja. Neuzbrukšanas līgumu ar PSRS – atšķirībā no krieviem viņš nekad to nesauca par garantiju līgumu – viņš uzskatīja tikai par pirmo soli pretim savam lielajam mērķim – “Baltijas valstu drošības garantijas paktam” (“Austrumu Lokarno”), kurā Vācija, Krievija, Anglija un Francija garantētu Somijas, Igaunijas, Latvijas un Lietuvas drošību un *status quo* reģionā.³³ Te bija jau kļūda pat formālajā loģikā, nemaz nerunājot par atraušanos no realitātes: kāpēc lai briti garantētu *status quo* Baltijā, ja viņi, kā pareizi atzīmēja Cielēns, nekad nenāktu palīgā Latvijai. Vēl vairāk: Cielēns, kurš vienmēr uzturēja labas attiecības ar Vācijas vēstniecību Rīgā un sekoja Vācijas politikai Baltijā, iedomājās, ka arī Vācija varētu būt drošības garantētāja. Tas nekad neietilpa Vācijas plānos; saimniecisko sakaru attīstība ar Baltiju un, varbūt, arbitrāžas līgumi – tas bija viss, uz ko Vācija bija gatava. 9. marta Latvijas līgumu ar PSRS tā patiešām apsveica, taču tikai tāpēc – kā vācieši paziņoja krieviem – ka tas vājina britu un poļu iespaidu Latvijā.³⁴ Polijas iespaids, tomēr, bija jāvājina, neuzņemoties drošības garantijas Baltijā; “Austrumu Lokarno” viņi nevēlējās: to Vācijas ārlietu ministrs Štrēzemans vēlreiz atkārtoja 21. martā,³⁵ nedēļu pirms tam, kad Cielēns 28. martā Rīgā visplašākā veidā izklāstīja “Austrumu Lokarno” plānu, kura īstenošana paceltu Latviju uz augstāku drošības līmeni – uz reģionālu garantiju sistēmu.³⁶ Nekad Latvija nēieguva nereālistisko “Austrumu Lokarno” un pat parafētais neuzbrukšanas līgums nestājās spēkā: krievi noraidīja tā papildināšanu – pēc kuras Cielēns patiešām tiecās – ar vēl kādu pantu, konvencija par samierināšanās komisiju netika izstrādāta un Latvijas Saeima neratificēja 9. marta nepilnīgo līgumu. Nekādas nozīmes tam nebija: bez līguma Latvija nekļuva nedrošāka un nebūtu kļuvusi drošāka ar līgumu. PSRS arī neīstenoja savu programmu pilnā apjomā: bez nozīmīgā līguma ar Vāciju tā vēl parakstīja tikai četrus neuzbrukšanas līgumus ar pilnīgi marģinālām valstīm, no kurām nekas nebija atkarīgs – Turciju, Afganistānu, Persiju un jau minēto Lietuvu.

Vienīgais, ko izdevās panākt Cielēna laikā, bija – īstenot, beidzot, 1920. gada miera līguma apņemšanos noslēgt tirdzniecības līgumu, kuram Cielēns pats pievērsa daudz mazāku nozīmi, nekā ambiciozajam “Austrumu Lokarno” projektam; pat tirdzniecības līgums netika noslēgts tāds, kādu viņš vēlējās. Divi tirdzniecības līguma varianti tika apspriesti Latvijā – isa pagaidu tirdznieciskā vienošanās, kura nokārtotu konkrētus saimnieciskus darījumus, un plašs tirdzniecības līgums, kurš noregulētu visus līdz šim noregulētos jautājumus: par padomju uzņēmumu Latvijā tiesisko statusu; Latvijas pilsoņu tiesības PSRS; dzelzceļa satiksme; juridiskā un konsulārā palīdzība un daudzus citus.³⁷ Cielēns gribēja kaut ko dīvainu: pagaidu vienošanos, bet ar ļoti daudz ko no plašā tirdzniecības līguma. Kopā ar finansu ministru V. Bastjāni viņš uzstāja uz to, lai pagaidu vienošanās fiksētu padomju saimniecisko uzņēmumu

Latvijā pienākumus maksāt visus nodokļus; nedz fiziskām, nedz padomju juridiskām personām nebūtu tiesības iegūt nekustamos īpašumus Latvijā; diplomātisko neaizskaramību baudītu tikai trīs padomju tirdznieciskās pārstāvniecības darbinieki. Vēl vairāk – Cielēns vēlējās izlauzties cauri padomju ārējās tirdzniecības monopolam un pieprasīt atļauju Latvijas uzņēmējiem rīkot preču izstādes un patstāvīgi tirgoties Maskavā, Ļeņingradā, Pleskavā, Minskā un Harkovā. It kā ar to vēl nebūtu gana, viņš vēlējās atvērt Maskavā, pie Latvijas vēstniecības, tirdzniecības biroju – ar diplomātisko neaizskaramību – un virkni konsulātu (Harkovā, Pleskavā, Minskā, Vladivostokā), kuri veicinātu Latvijas eksportu. Šajās iedomās viņš pat pārspēja mērenāko Ulmani un neuzdeva sev pavisam vienkāršu jautājumu: kāpēc krieviem būtu vajadzīgs šāds līgums, šāda piekāpšanās Latvijai? 30. aprīlī valdība apstiprināja instrukciju Latvijas delegācijai, kura devās uz Maskavu; instrukcija balstījās uz šīm nesasniedzamajām prasībām (instrukciju pilnībā atbalstīja arī Ulmanis, bet viņš būs kategoriski pret to līgumu, kuru Latvijas delegācija parakstīs Maskavā).³⁸ Līgums varētu arī netikt parakstīts, ja ne divi faktori, kas to veicināja; pirmais bija Mendera un Roberta Bilmāņa “sazvērestība”; otrais – britu policijas modrība Londonā. Bilmanis bija Latvijas delegācijas vadītājs, “maskavietis” Menders – apzināti iekļauts delegācijā tieši savu prokrievisko simpātiju dēļ – bija viens no Latvijas delegācijas, kura 2. maijā Maskavā sāka sarunas par tirdzniecības līgumu, vadošākajiem locekļiem; no sāкта gala viņam bija skaidrs, ka Cielēna instrukcija ir nereālistiska; jau 1927. gada sākumā Maskavu bija apmeklējis viņa tuvs draugs un domu biedrs sociāldemokrātu Kreisajā, “maskaviešu” spārnā, Klāvs Lorencs un atvedis ziņas, ka neko tamlīdzīgu, par ko sapņoja Cielēns, krievi līgumā nepieļaus. Tas kļuva redzams jau sarunu pirmajā dienā, kad krievi kategoriski noraidīja Latvijas projektu; Menders un citi delegāti, kuri bija ļoti ieinteresēti saimnieciskajos darījumos ar krievi (Saeimas deputāti Ringolds Kalniņš un Džons Hāns) veda sarunas tā, it kā 30. aprīļa instrukcijas nebūtu bijis. Kad Cielēns sāka piesūtīt Menderam telegrammas ar prasībām ievērot instrukcijas, sarunu izšķirošajā brīdī pienāca Cielēna telegramma Menderam un Bilmanim ar “ultimātu”: ja krievi neatļaus Latvijas uzņēmējiem atvērt savas pārstāvniecības, noliktavas PSRS un brīvi tirgoties, apejot valsts ārējās tirdzniecības monopolu, sarunas jāpārtrauc un delegācijai jādodas mājup. “Ultimāts” tika ignorēts un pat netika parādīts citiem delegācijas locekļiem. Ar to tomēr būtu bijis par maz, lai līgums tiktu noslēgts; notikumi tālajā Londonā izšķirīgi pagrūda krievus pretim tam.

12. maijā britu policija iebruka padomju tirdznieciskajā misijā, par kuru bija iegūtas neapstrīdamas liecības, ka tā nodarbojas ar spiegošanu un vietējo komunistu atbalstīšanu; divas nedēļas vēlāk sekoja diplomātisko attiecību saraušana ar PSRS un vēsturiskā 1921. gada tirdzniecības līguma anulēšana; padomju ārpolitika piedzīvoja otro lielo neveiksmi, pēc Ķīnas. Tagad, pēkšņi, tirdzniecības līgums ar Latviju sāka iegūt vērā ņemamu nozīmi; Latvija gandrīz atguva to vietu, kuru krievu ārējos ekonomiskajos sakaros bija spēlējusi Igaunija 1920.–21. gados, pirms padomju Krievijas atzīšanas. 21. maijā PSRS Ārējās tirdzniecības komisārs A. Mikojs deva rīkojumu strauji attīstīt sakarus ar tām valstīm, kurās padomju tirdznieciskās misijas darbojas brīvi; tirdzniecības pasūtījumi bija jāpārceļ uz “..draudzīgām valstīm..”, par

kādu pēkšņi kļuva Latvija. Pēc tam, kad britu vēstnieks Rīgā Vons publiski un nediplomatiski ieteica Latvijai neparakstīt līgumu ar PSRS, Maskavai tirdzniecības līgums ar Latviju ieguva principa, simbola nozīmi – tas bija jāparaksta tieši tāpēc, ka briti to nevēlējās. Sarunas Maskavā sāka iegūt neredzēti straujus apgriezienus; Mendera vārdiem runājot, “..nu sākās steiga.. uz pašām beigām mūs tā steidzināja, ka veselu nakti galvu pa kaklu.. teksts bija jāredīģē..”³⁹ 1927. gada 2. jūnijā tika parakstīts Latvijas – Krievijas tirdzniecības līgums, kurā nebija gandrīz nekā no Cielēna akceptētās instrukcijas prasībām, taču tas tomēr bija pilntiesīgs līgums, nevis pagaidu vienošanās – tikai to krievi bija pieļāvuši 1926. gada beigās – un tas paredzēja ievērojumus padomju iepirkumus Latvijā; septiņus gadus pēc miera līguma tā saistības šajā jomā beidzot bija izpildītas. Tirdzniecības līgums bija Maskavas balva Latvijai par nenosliekšanos uz Angliju un draudzīgo Padomju Savienībai neitralitāti padomju – britu konfliktā. Līgums bija pirmais trieciens Cielēna mīļajai, bet nereālistiskajai, muitas ūnijai ar Igauniju – krievi saņēma privilēģijas – kuras viņi sauca par “īpašas labvēlības principu” – kādas nebija dotas igauņiem; nebūs ilgi jāgaida, lai Tallina atbildētu ar lielākām privilēģijām Somijai.

2. jūnija līgums bija pirmais padomju tirdzniecības līgums ar Baltijas valsti; Maskava pilnībā izpildīja līgumā noteikto tikai pirmo gadu, tieši tad, kad tās attiecības ar Rietumiem bija visliktākās; attiecībām normalizējoties, Latvijas loma strauji kritās un krievi sāka nepildīt līgumā paredzēto. 1928. gada janvārī Skujenieka valdība krita, aiznesot sev līdzī visambiciozākos Latvijas drošības garantiju plānus un visambiciozāko, parlamentārās republikas laikā, ārlietu ministru. Skujenieka valdības krišana nebija patīkama Maskavai, lai arī Skujenieks un pat Cielēns nekad nebija baudījuši Padomju Savienības pilnīgu uzticību. Pat Kominternes Izpildu Komiteja – nesamierināmi naidīga sociāldemokrātiem – tūlīt pēc valdības krišanas pieņēma, 27. janvārī, speciālu rezolūciju “Latvijas jautājumā”, kurā izteica nožēlu par kreisās valdības krišanu un paredzēja Latvijas iesaistīšanos pretpadomju blokos nākamo pilsonisko valdību laikā.⁴⁰

Tas, ka Latvijai neizdevās iegūt nekādu “Austrumu Lokarno”, tās ārpolitisko stāvokli nepasliktināja: nekad tas nebija un nebūs atkarīgs nākotnē no kāda papīriša, no kādas “garantijas”. Tradicionālais, var teikt pat klasiskais viedoklis par stāvokli Austrumeiropā pēc Reinas pakta, ir labi zināms: reģiona valstu, īpaši – Polijas un Čehoslovākijas – stāvoklis kļuva nedrošāks un potenciāli bīstamāks; Francijas loma vājinājās; Vācijas revizionisms pakāpeniski pieņēma spēkā; nekas nebija daudz palicis pāri ne no “sanitārā kordona”, ne no Austrumu barjeras pret Vāciju. Robežas Eiropā dalījās vismaz divos veidos: garantētajās, privilēģētajās un negarantētajās nenozīmīgajās.⁴¹ Grūti noliegt, ka šim senajam viedoklim ir savs pamats, taču tikpat labi var teikt, ka nevienai Austrumeiropas valstij, arī – Latvijai, tobrīd nebija tiešu ārējo draudu, ne no PSRS, ne no Veimāras Vācijas. Latvijas ārpolitiskais stāvoklis divdesmito gadu otrajā pusē – trīsdesmito gadu sākumā nepasliktinājās, ja ne otrādi. Daudz kas no tā, ko formāli, uz papīra, būtu bijis jānod “Austrumu Lokarno”, pastāvēja realitātē, lai arī – bez tukšajām garantijām. Reinas pakta noslēgšana sakrita ar Eiropas vissekmiģākajiem ekonomiskās attīstības gadiem – 1925.–1929. Latvija pilnībā baudīja

kontinenta ekonomiskā uzplaukuma augļus; ļoti izdevīgi bija saimnieciskie sakari ar Vāciju. Padomju Savienība, lai arī bija un palika revizionistiska valsts, tieši Latviju neapdraudēja. Latvija pat ieguva, vismaz daļēji, to, pēc kā bija tiekusies: drošības pārapsedrošināšanu, papīra veidā. Tirdzniecības līgums ar PSRS nokalpoja gandrīz visu savu laiku, līdz 1932. gada vasarai, un lai arī Latvija neieguva tik lielus Krievijas pasūtījumus kā bija cerēts, uz 1932. gadu Latvija bija piegādājusi Padomju Savienībai preces un izejvielas par vairāk kā 120 miljoniem latu; tā bija ļoti nozīmīga summa, kura radīja vēlēšanos noslēgt jaunu līgumu, kas arī tika iegūts 1933. gadā. Tātad, no tiešo vai netiešo drošības garantiju viedokļa, Latvijai bija: miera līgums ar Krieviju; līdzdalība kolektīvās drošības organizācijā – Tautu Savienībā; tirdzniecības līgums ar Krieviju. Vēl vairāk – papīra garantijas vairojās, nevis saruka.

1928. gada augustā 15 valstis parakstīja Parīzes (Briāna – Kelloga) paktu par atteikšanos no kara kā politikas līdzekļa; lai arī PSRS un Latvija sākotnēji nebija uzaicinātas būt šo piecpadsmit vidū, vēlāk arī tās pievienojās paktam, kurš kļuva par daudzskaitliskāko starpkaru laika dokumentu, kuram savu uzticību dāvāja pāri par sešdesmit valstis; tas bija viens no pēdējiem utopiskajiem projektiem, ar kuru palīdzību mēģināja saglabāt mieru. PSRS, Latvija, Igaunija, Polija un Rumānija pat parakstīja, 1929. gada 9. februārī, speciālu protokolu – t.s. Ļitvinova (Maskavas) protokolu – par tūlītēju utopijas – Briāna – Kelloga pakta – stāšanos spēkā, negaidot, kamēr to ratificēs visas pārējās valstis. Te jau bija pat maza Maskavas piekāpšanās: tā atkāpās no saviem tradicionālajiem principiem katru vienošanos ar kaimiņvalstīm parakstīt tikai bilaterāli un kaut nedaudz piekāpās Polijai, kura arī Ļitvinova protokolu gribēja parakstīt kolektīvi. Skaidrs – Ļitvinova (Maskavas) protokola parakstīšana nelikvidēja padomju dziļo nepatiku un aizdomas pret Poliju un Baltijas valstīm, taču nekādu agresīvu akciju pret kaimiņvalstīm nebija līdz pat 1939. gadam. Pēc Maskavas protokola parakstīšanas Latvija bija gandrīz vai pilnīgi droša: miera līguma svinīgajiem solījumiem klāt bija nākusi atteikšanās no kara; vienīgais, ko vēl varēja vēlēties bija neuzbrukšanas līgums ar PSRS, labāks un izdevīgāks par to, kas bija piedāvāts 1926.–27. gados. Arī tas tika iegūts, trīsdesmito gadu sākumā, bet pirms tam vēl notika pakāpeniskas izmaiņas padomju – vācu attiecībās, kuras, ja ne gluži stiprināja Polijas un Baltijas valstu starptautisko stāvokli, tad noteikti to nevājināja.

PSRS – Vācijas attiecībās pakāpeniski sāka parādīties stagnācija un spēku līdzsvara maiņa par labu Vācijai. Lai arī Štrezemans turpināja uzturēt militāro sadarbību ar PSRS, par spēcīgāko partneri padomju – vācu attiecībās sāka kļūt Berlīne, kura tika uzņemta Tautu Savienībā un tās Padomē un stratēģiski orientējās uz sadarbību ar Rietumu lielvalstīm un sava revizionisma īstenošanu rietumu, nevis austrumu orientācijas ietvaros. Ja pirmajos gados pēc Rapallo notika konfidenciālas padomju – vācu konsultācijas par stāvokli Austrumeiropā, kuru laikā vācieši 1924. gada beigās pat izmeta ideju par Polijas atbīdīšanu tās etnogrāfiskajās robežās (ko praktiski nebūtu spējīgas īstenot ne vājā Vācija, ne Krievija), tad pēc Reinas pakta un Vācijas uzņemšanas Tautu savienībā šāda domu apmaiņa – teorētiska un praktiski bezspēcīga divdesmito gadu pirmajā pusē – izbeidzās pavisam, lai arī Vācija saglabāja negatīvu nostāju pret garantiju paktiem Austrumeiropā. Krievijas pozīcijas reģionā Vācija nevēlējās

stiprināt, uzskatot, ka tas var veicināt vismaz dažu valstu nosliecšanos uz Poliju un nevēlamu poļu iesaisti pieaugumu.⁴² Divdesmito gadu beigās no ārpolitikas skatuves aizgāja politiķi, kuri bija iemiestojuši padomju – vācu ciešu sadarbību. 1928. gadā smagā diabēta nomocītais Čičerins nodeva ārlietu komisariātu sava vietnieka Ļitvinova faktiskajā pārvaldījumā; 1930. gadā viņš pazuda no padomju ārpolitikas pavisam. Ļitvinovs sāka īstenot pieļāvīgāku nostāju pret Tautu Savienību un daudzpusējāku politiku Eiropā, meklējot izlīgumu ar Franciju un Angliju – Čičerina nerimstoša naida objektiem. Tieši Ļitvinova vadībā PSRS delegācija sāka piedalīties Tautu Savienības atbrūnošanas konferences sagatavošanas darbos; Staļina galvenā uzmanība tika koncentrēta uz brutālo sociālisma celtniecību atpalikušajā Krievijā; ārpolitika kļuva savaldīgāka. Vācijā no dzīves aizgāja gan Štrezemans, gan sūtnis Brokdorfs-Rancavs, kuri bija iemiestojuši sadarbību ar Krieviju, bet Brokdorfs-Rancavs pat bija bijis galēji pretpoliskās un radikāli prokrieviskās orientācijas simbols.

Terorā ietītā sociālisma celtniecība agrārajā Krievijā pilnībā novērsa Staļina uzmanību no pasaules revolūcijas provocēšanas. Zīmīgi, ka 1931. gadā – tieši desmit gadus pēc tam, kad Stučka bija aicinājis uz jaunu intervenci Latvijā, bet Leņins bija to noraidījis, liekot latviešu komunistiem apmierināties ar sīkāka mēroga graužošu darbību pret Latviju – kāds cits latviešu komunisti izvirzīja galēju ideju, nostājā pret kuru tika nodemonstrēta Maskavas valdošā pozīcija. Nikolajs Krūmiņš, latviešu zemnieka dēls no Krustpils apkaimes, LSD biedrs no 1906. gada, divdesmitajos gados bija sācis savu karjeru ČK ārējā izlūkdienestā;⁴³ 1931. gadā, būdams padomju ģenerālkonsuls Hamburgā, viņš ieteica Kominternes vadībai pieņemt lēmumu par jauna puča gatavošanu pasaules ekonomiskās krīzes nomāktajā Vācijā. Staļins bija pret; nevienā Eiropas valstī padomju graužoša darbība neapsika, taču nekur netika īstenoti puči.⁴⁴ To nebija arī Baltijā; komunistu iesaisti nopietni nepavairoja pat ekonomiskās krīze un Maskava aprobežojās ar triviālu darbību: komunisti saņēma naudu no padomju iestādēm Baltijā un no Maskavas un arvien haotiskākas un dezorganizējošākas direktīvas no Kominternes, kuru apsēda cīņa ar “trockismu”. Haoss un terors Kominternē vājināja vietējos komunistus vēl vairāk kā Baltijas valstu politiskā policija; Kominternes sūtītie aģenti krita tās rokās vēl biežāk kā divdesmitajos gados (1930. gada 19. jūlijā uz Latvijas robežas ar PSRS tika aizturēti Kominternes kurjeri Anna Dauders un Anna Kreicberga, kuras bija vedušas “cīņu biedriem” 4093 latus; 1932. gada 10. maijā pie Latvijas robežas pāriešanas tika aizturēti Stanislavs Labeckis un Grigorijis Jefratovs, ar piecdesmit kilogramiem komunistiskās literatūras, kuru bija sūtījis Latsekcijas pilnvarotais Sebeža, OGPU darbinieks Jānis Petrovs; jaunā, nelielā Latsekcijas rezidence Leņingradā, Sarkano karavīru [Krasnih voinov] ielā 22, Andreja Petruševska dzīvoklī, bezspēcīgi konstatēja vienu izgāšanos pēc otras). Pasaules ekonomiskās krīzes laikā Latvijā nenotika pat neviens lielāka apjoma streiks, par “revolūciju” nemaz nerunājot. Ne tikai aprobežā, bet pat Rīgā bija dzirdami Minskas radiofona raidījumi latviešu valodā; pārkāpjot miera līguma 4. pantu, tie musināja klausītājus uz nemieriem Latvijā; propaganda bija tik primitīva un brēcoši melīga – 1932. gada 28. aprīļa raidījumā tika paziņots, ka Latvijas cietumos smok 60 000 politisko ieslodzīto – ka tās iesaisti bija tuvs nullei.⁴⁵

Blakus šiem faktoriem – Staļina pievēršanās iekšpolitikas lielajām problēmām, attiecību pavēsināšanās ar Vāciju un Maskavas nespēja padziļināt pretrunas Rietumu valstu vidū – klāt nāca, trīsdesmito gadu sākumā, vēl viens, kurš atstāja savu iespaidu uz padomju politiku Baltijā. Japānas agresija Tālajos Austrumos pret Mandžūriju radīja Maskavā augošas bažas ne tikai par japāņu draudiem pašai Padomju Savienībai, bet arī dziļas, tuvas paranojai aizdomas par Japānas sadarbību ar Franciju un Poliju, vērstu pret PSRS. Bailēs no “ielenkšanas” Maskava 1932. gadā piedāvāja Polijai un Baltijas valstīm neuzbrukšanas līgumus, kuri jau diezgan būtiski atšķīrās no 1925.–27. gadu piedāvājumiem.⁴⁶ Tagad Maskava atzina savu partneru tiesības ievērot pienākumus pret Tautu Savienību un to agrākās starptautiskās saistības; līgumi varēja tikt uzteikti, ja otra līgumslēdzēja puse uzbruktu trešajai valstij. Tomēr, pat 1932. gada līgumos bija iepriekšējās, 1925.–27. gadu, pieejas paliekas; līgumi tika slēgti uz īsu, triju gadu periodu un Maskava joprojām noraidīja starptautisku arbitrāžu. 1932. gada 5. februārī līgums tika parakstīts ar Latviju, 25. jūlijā – ar Poliju. Varšava, Vācijas augošā nacionālisma un revanšisma iespaidota, arī demonstrēja tieksmi uz kompromisu un piekrita parakstīt bilaterālu neuzbrukšanas līgumu ar PSRS, atsakoties no iepriekšējo gadu “bloka” pieejas. 1932. gads kļuva par paktomānijas kulmināciju, tuvu izaicinājumam veselajam saprātam: 29. novembrī savstarpēju neuzbrukšanas līgumu parakstīja pat Francija un PSRS, kuru iespējas uzbrukt vienai otrai bija praktiski neiespējamās. Laika posmā no 1925. līdz 1932. gadam Eiropā tika parakstīti 16 neuzbrukšanas, draudzības vai neitralitātes līgumi (ieskaitot PSRS – Latvijas 1927. gada 9. marta parafēto līgumu), vēl desmit šādi līgumi sekos pēc 1933. gada, līdz 1939. gada vasarai. Piecpadsmit no tiem tiks rupji un brutāli pārkāpti; nacistiskā Vācija pārkāps visus, kurus pati bija parakstījusi; PSRS pārkāps neuzbrukšanas līgumus ar Poliju, Lietuvu, Latviju, Igauniju un Somiju; fašistiskā Itālija iebruks Etiopijā, Albānijā un Grieķijā, ar kurām bija parakstījusi draudzības vai arbitrāžas līgumus 1926.–28. gados.⁴⁷ Taču 1932. gadā, formāli, Latvija bija droša: tai bija miera līgums ar Krieviju un faktiskais miera līgums ar Vāciju; tā bija Tautu Savienībā; tai bija tirdzniecības un, beidzot, pat neuzbrukšanas līgums ar PSRS, pēc kura bija tiekušās visas valdības kopš divdesmito gadu sākuma. Pat tas vēl nebija viss: papīra garantijas turpināja vairoties. 1933. gada 3. jūlijā Londonā PSRS, Afganistāna, Igaunija, Latvija, Persija, Polija, Rumānija un Turcija parakstīja konvenciju par agresora definīciju; dažas dienas vēlāk tai pievienojās Lietuva, Rumānija, Somija un citas valstis. Beidzot formāli bija atrisināts sholastisks jautājums, kurš divdesmito gadu laikā tika izmantots Ženēvā, Tautu Savienībā, lai apgrūtinātu Savienības reformas un Savienības stiprināšanu: kā var stiprināt statūtus un uzlikt dalībvalstīm lielākus pienākumus cīņā pret agresoru, ja nav skaidras definīcijas, kas īsti ir agresija? Definīcijas trūkumu veikli izmantoja briti, aprokot 1923.–24. gada projektus. 1933. gadā minētās valstis vienotās par definīciju, svinīgi apsolut, ka, cita starpā, nekādi iekšpolitiski notikumi vai kolizijas nevar attaisnot agresiju. Vēl viens papīra pārapirošinājums bija iegūts. Tiesa, Latvija nekad netika tā “pārapirošināta” kā Čehoslovākija, kura bija visvairāk apjokusies ar papīra mūriem: Prāgai bija izcila loma Tautu Savienībā (Eiropas veiklākais diplomāts bija Benešs); tai bija bilaterāla alianse ar Franciju un tā bija

Mazās Antantes locekle; tai bija arbitražas līgums ar Vāciju, kuru garantēja Francija. Taču ne "pārapdrošinātā" Čehoslovākija, ne nabadzīgāk apdrošinātā Latvija neizdzīvoja trīsdesmito gadu nogalē, kad totalitārās valstis – PSRS un Vācija – barbariski nodemonstrēja, ka tās ievēro parakstītos līgumus tikai tiktāl, kamēr tie tām ir izdevīgi aneksionistisko mērķu piesegšanai vai kamēr tās bija vēl pārāk vājas, lai parakstītos līgumus lauztu.⁴⁸ Kāda jēga slēgt līgumus ar valsti, kura, savas politiskās filozofijas dēļ, uzskata, ka tā ir brīva tos lauzt, kad tai tas būs izdevīgi? – kādreiz vaicāja britu vēsturnieks – klasiķis.⁴⁹ Bet kā rast drosmi, lai izvairītos no līgumiem, kuri "garantēja" mieru, neuzbrukšanu, labas kaimiņattiecības?

Pat pēc neuzbrukšanas līgumu un agresora noteikšanas definīcijas parakstīšanas ar Baltijas valstīm PSRS joprojām bija revizionistiska valsts; tās politika Baltijā divdesmito gadu beigās – trīsdesmito gadu sākumā saglabāja savas nemainīgās iezīmes: tā veicināja pretrunas baltiešu vidū, konsekventi darbojās pret Polijas – Lietuvas izlīgumu, aktīvi iestājās pret Lietuvas tuvināšanos Latvijai un Igaunijai; padomju pārstāvniecības Rīgā un Kauņā stingri brīdināja vietējos politiķus atturēties no savstarpējas tuvināšanās Baltijā.⁵⁰

Lai kādi arī nebūtu bijuši Latvijas ārpolitikas un diplomātijas trūkumi vai stiprās puses, diplomātiskā ceļā Latvijas drošība vispār nebija nodrošinājama; Latvija pat nevarēja iegūt visus papīra gabalus – "garantijas" – pēc kuriem tiecās. Hitlera nākšana pie varas Vācijā 1933. gadā, Staļina aukstasinīgā un konsekventā tieksme izlīgt ar nacistisko Vāciju (uz kaimiņvalstu rēķina) un *status quo* lielvalstu – Anglijas un Francijas – nespēja savlaicīgi savaldīt Hitleru radīja tādas izmaiņas starptautiskajā stāvoklī trīsdesmito gadu vidū un otrajā pusē, ka Baltijas valstīm izdzīvot bija gandrīz neiespējami. Tās mēģināja glābties papīra cietoksni – "absolūtā neitralitātē", lavierēja starp PSRS, Vāciju un Poliju, beidzot, 1939. gadā, pāris mēnešu pirms pasaules kara izcelšanās, gandrīz izmisumā, noslēdza neuzbrukšanas līgumus ar Vāciju, cerot rast tajos glābiņu no ieraušanas lielvalstu konfliktos. Viss velti. Lai ko arī nedarītu Baltijas valstis attiecībā ar PSRS, to spēkos nebija nodrošināt miermīlīgas un konstruktīvas attiecības, jo tās neparedzēja padomju stratēģiskie plāni. 1940. gadā visas trīs Baltijas valstis – krieviem visdraudzīgākā Lietuva jo īpaši – samaksās visdārgāko rēķinu par tām raksturīgo iedomu, pat – ilūzijām, kas ar Maskavu var sadzīvot un, pat, ka "PSRS.. ir drošākais miera uzturēšanas faktors Austrumeiropā.."⁵¹

Ne tikai tie faktori, kuri bija nemainīgi un potenciāli apdraudēja baltiešus jau pirms liktenīgā 1933. gada, Hitlera nākšanas pie varas – ģeogrāfija, dabisko aizsardzības šķēršļu trūkums, nelieli cilvēku resursi, relatīvi vājā ekonomika, kura neļāva asinēt aizsardzībai lielākus līdzekļus (Polija deva aizsardzībai aptuveni vienu trešdaļu no budžeta, kas ne tik daudz stiprināja arhaiskos bruņotos spēkus, cik vajināja valsts saimniecisko potenciālu), darbojās par ļaunu Baltijas valstīm. Tiem klāt nāca jauni. Hitlera veicināja priekšstatu rašanos, vismaz vienā, ne mazā Latvijas iedzīvotāju daļā, ka krievi būtu mazāks ļaunums; Ulmaņa apvērsums, toties, veicināja pietiekoši lielā cilvēku skaitā tādu neapmierinātību un nepatiku ar autoritāro režīmu, ka 1940. gadā naidis pret diktatoru un tuvredzīgs priekšs par viņa krišanu aizēnoja izpratni par lielo traģēdiju – visas valsts bojā eju. Pats Ulmanis, savukārt, nebija spējīgs pat uz

vārgu mutisku protestu, kad, divdesmit gadus pēc svinīgā solījuma ievērot Latvijas neatkarību “..uz mūžīgiem laikiem..”, Padomju Savienība okupēja un anektēja Latviju. Sešdesmit gadus nerimst strīdi par to, kas tad bija jādara Baltijas valstīm, lai nepieļautu bojā eju un gandrīz vienīgā atbilde ir: bija jāizveido lielā Baltijas Savienība. Taču, ja tā netika izveidota, tātad tā nevarēja tikt izveidota. Pat šodien, pēc okupācijas gadu šausmām, vienīgie centri, uz kuriem orientējas atdzimušās valstis, centri, kuri tās satur kopā un neļauj pārmērīgi nodoties savstarpējām ķildām, ir NATO un ES, nevis kādas pašu atjaunoto valstu institūcijas vai struktūras. Trīsdesmito gadu beigās šādu centru nebija, Tautu Savienība bija pārvērtusies par kolektīvu nedrošību; totalitāro valstu agresivitāte un to upuru savstarpējā atsvešinātība un egoisms nolēma Versaļas – Rīgas sistēmu un tās galvenās ieguvējas – jaunās, brīvās valstis – iznīcībai.

Atsauces un skaidrojumi

¹ LVVA, 1313. f., 1. apr., 162. l., 191. lp.

² Dokumenti vņešņej poļitiki, t. 9, s. 192.

³ H. Kissinger. Diplomacy. – New-York, 1994. – p. 275.

⁴ Dokumenti vņešņej poļitiki, t. 9, s. 146.

⁵ 1926. gada 6. martā Maskava uzdeva savam pilnvarotajam lietvedim Tallinā A. Gambarovam informēt Igaunijas ārlietu ministriju, ka Polija “..vēlas spēlēt protektora lomu Baltijā..”, bet PSRS atzīst pilnīgu Baltijas valstu patstāvību un nevar piekrist “..Polijas hegemonijai..”. – Turpat, s. 772.

⁶ Turpat, s. 129, 141.

⁷ Turpat, s. 159.

⁸ Turpat, s. 160.

⁹ Turpat, s. 153.

¹⁰ Kļūdains ir viedoklis, ka 1926. gada 3. martā G. Čičerins esot oficiāli izteicis padomju gatavību garantēt Baltijas valstu robežas, neitralitāti, strīdu nokārtošanu miera ceļā un piedāvājis arī tirdzniecības līgumus. – E. Andersons. Latvijas vēsture. 1920.–1940. Ārpolitika, 1. sēj. – 99. lpp. Neko tamlīdzīgu Čičerins nepiedāvāja ne 3. martā, ne jebkad vēlāk.

¹¹ Josef Kerbel. Poland Between East and West. – p. 207, 210.

¹² Latvijas presē šo PSRS formālo gatavību parakstīt kopēju līgumu ar trim Baltijas valstīm atzīmēja Arveds Bergs. “Baltijas valstu atbilde”. – *Latvis*, 1926, 30. jūl.; skat. arī: J. Keruss. PSRS politiskie mērķi Baltijā un neuzbrukšanas līgumu piedāvājumi 1926. gadā // *Latvijas Vēsture*, 1999, nr. 4, 22. lpp.; literatūrā tiek sajauktas divas lietas: PSRS nevēlēšanās parakstīt kolektīvu neuzbrukšanas līgumu ar Poliju un Baltijas valstīm un padomju pieeja pašām Baltijas valstīm. – skat.: E. Dunsdorfa secinājumu, ka Maskava vēlējās “..panākt atsevišķus līgumus ar katru Baltijas valsti bez Polijas līdzdalības..” – E. Dunsdorfs. *Kārļa Ulmaņa dzīve*. – 228. lpp; Tas, ka Maskava vēlējās līgumus ar Baltijas valstīm **bez Polijas** – tas ir pilnīgi skaidrs, taču 1926. gada aprīlī,

vismaz formāli, Padomju Savienība neizslēdza iespēju parakstīt kopēju līgumu ar trim Baltijas valstīm. 21. aprīlī, sarunā ar Itālijas vēstnieku PSRS Manconi, Lītvinovs uzsvēra, ka ir iespējams kopējs līgums: „..mēs no tā neatsakāmies un jau esam izteikuši attiecīgu priekšlikumu..”. – Dokumenti vņešņej poļitiki, t. 9, s. 246.

¹³ Latvijas Ārlietu ministrija neizcēla šo vēlēšanos nodot arbitrāžai miera līguma nepildīšanu no krievu puses, taču šāds nolūks patiešām pastāvēja un to atklāti atzīmēja Arveds Bergs. “SSSR atbilde.” – Latvis, 1926, 18. jūn.

¹⁴ Dokumenti vņešņej poļitiki, t. 9, s. 282–284.

¹⁵ G. Čičerina paziņojums Berlīnē 1926. gada 6. decembrī. – Turpat, s. 566.

¹⁶ Kārlis Ulmanis. Ārējās politikas pamatlinijas. – Kuldīgas Vēstnesis, 1926, 21. maijs; par Maskavas nostāju pret S. Janikovska braucienu skat.: Dokumenti vņešņej poļitiki, t. 9, s. 434, 727.

¹⁷ LVVA, 3017. f., 1. apr., 57. l., 24. lp.

¹⁸ Dokumenti vņešņej poļitiki, t. 9, s. 729.

¹⁹ Keruss, 25. lpp.

²⁰ Kultūros Barai. – Vilnius, 1995, nr. 8/9, 80–84. lp.; P. Salmons savā ievērojamā darbā “*Scandinavia and the Great Powers*” izdara secinājumu, kurš liecina, ka labāk būtu atturēties no rakstīšanas par Baltijas valstīm, nepārzinot avotus un literatūru; viņš uzskata, ka Maskava ar satraukumu uztvērusi apvērsumu Lietuvā, vērtējot to kā Rietumu savvērestību pret PSRS (p. 229). Skaidrs, ka tas tā nevarēja būt, ņemot vērā padomju vēstniecības pilnīgo informāciju par puča gatavošanu; vienīgais, kas krieviem nepatika, bija tas, ka pēc apvērsuma tika nošauti daži komunisti.

²¹ Dokumenti vņešņej poļitiki, t. 9, s. 489.

²² Diena, 1999, 28.09., 11. lpp.

²³ Diena, 1997.28.09, 11. lpp.; Menders uzsvēra, ka Aralovam bija raksturīga “.liela neuzticība pret.. Ulmani..”. – Domas, darbi, dzīve. – 1435. lp.; tieši Menders pats bija aktīvi veicinājis šo neuzticību.

²⁴ LVVA, 1313. f., 1. apr., 162. l., 416. lp.

²⁵ Turpat, 289.–290. lpp.

²⁶ Arveds Bergs. SSSR un Baltijas valstis. – Latvis, 1926, 13. jūn.

²⁷ LVVA, 1313. f., 1. apr., 162. l., 318.–319. lp.; 3235. f., 1/2. apr., 905. l., 12. lp.; E. Zālite. Rūpniecības attīstība Latvijā. – 98.–99. lpp.

²⁸ Dokumenti vņešņej poļitiki, t. 9, s. 486.

²⁹ Turpat, t. 9, s. 609–610.

³⁰ Igaunijas ārlietu ministrs par neuzbrukšanas līgumu. – Sociāldemokrāts, 1927, 04.03.

³¹ F. Menders. Neuzbrukšanas līgums. – Sociāldemokrāts, 1927, 08.03.

³² Dokumenti vņešņej poļitiki, t. 10, s. 76–78; Podgotovka nastuplenija. – Izvestija, 1927, 09.03; SSSR i Latvija. – Turpat, 1927, 15.03; K sovetsko – latvijskomu dogovoru. – Pravda, 1927, 18.03; nav šaubu, ka 1927. gadā padomju paranoiskie priekšstati par imperiālistu savvērestību pret PSRS piedzīvoja jaunu uzplaukumu, taču vai tie bija tik drudžaini, lai Maskavā pat pārrunātu iespēju veikt preventīvu triecienu pret “pretpadomju” Somiju (kā par to ir rakstīts zinātniskā literatūrā – P. Salmon. *Scandinavia and the Great Powers*. – p. 230.), par to trūkst nopietnas informācijas.

³³ Miera un drošības problēmas Ziemeļaustrumu Eiropā. – Sociāldemokrāts, 1927, 11.03.

³⁴ Dokumenti vņešņej politiki, t. 10, s. 103.

³⁵ Korbels, p. 232.

³⁶ F. Cielēna referāta atreferējumu skat.: "Latvijas ārpolitika". – Sociāldemokrāts, 1927, 30.03. – 01.04.

³⁷ Latvijas ārējā saimnieciskā politika. – Sociāldemokrāts, 1927, 13.02.

³⁸ Plaši materiāli par tirdzniecības līguma sagatavošanu glabājas Latvijas VB, Letonika, Reto rokrakstu un grāmatu nodaļa, F. Mendera fonds – A. III. Nr. 46, 157.–361. lp.

³⁹ Dokumenti vņešņej politiki, t. 10, s. 220–221; Menders. Domas, darbi, dzīve, 1461. lp.; tirdzniecības līguma politiskā nozīme – padomju – britu konflikta kontekstā – ir īpaši atzīmēta PSRS valdības pārskatā par savu darbību 1927. gadā – Dokumenti vņešņej politiki, t. 10, s. 571. Par 1927. gada tirdzniecības līgumu sīkāk skat.: Aivars Stranga. Latvian – Russian Economic Relations and Soviet Foreign Policy, 1920–1932. – Studia Baltica Stockholmiensia, 13, 1994. – p. 157–177; arī – LSDSP un 1934. gada 15. maija valsts apvērsums. – 71.–73. lpp.

⁴⁰ LVA PA, 240. f., 2. apr., 274. l., 5. lp.

⁴¹ E. H. Carr. International Relations Between the Two World Wars (1919–1939). – London, 1963. – p. 96–97; P. S. Wandycz. France and Her Eastern Allies. – p. 368.

⁴² Josef Korbels. Poland Between East and West. – p. 246.

⁴³ Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata. 1. sēj., 3. d. – Rīga, 1983. – 336. lpp.

⁴⁴ Korbels, p. 270.

⁴⁵ LVVA, 3235. f., 1/6. apr., 1221. l., 8.–9., 45. lp.

⁴⁶ Jonathan Haslam. Soviet Foreign Policy. 1930–1933. The Impact of the Depression. – London, 1983. – p. 100–105.

⁴⁷ Parakstīto līgumu sarakstu skat.: Norman Davies. Europe. A History. – p. 1322.

⁴⁸ J. B. Duroselle. The Spirit of Lokarno: Illusions of Pactomania. – Foreign Affairs, 1971. – nr. 50, p. 761.

⁴⁹ A. I. P. Taylor. The Struggle For Mastery in Europe. 1848–1918. – Oxford University Press, 1971. – p. 536.

⁵⁰ Magnus Ilmarin. The Soviet Union, Lithuania and the Establishment of the Baltic Entente. – Lithuanian Foreign Policy Review, 1998. – nr. 2, p. 93–94.

⁵¹ Latvijas Ārlietu ministrijas ģenerālsēkretāra V. Muntera 1934. gada 28. februāra pārskats par Latvijas ārpolitisko stāvokli. – LVVA, 2575. f., 15. apr., 92. l., 44. lp.

Pielikums 1

Šajā pielikumā ir savākts materiāls par padomju Krievijas (vēlāk – PSRS) graujošo darbību pret Latvijas valsti, sākot ar 1921. gadu; šī darbība bija klajš miera līguma pārkāpums un atspoguļoja Maskavas patieso nostāju pret Latviju. Materiāls nav pilnīgs, tā sastādīšanā esmu izmantojis Latvijas arhīvus; mans nolūks nav bijis šo jautājumu “izsmelt”, bet pievērst tam uzmanību un veicināt tālāku, padziļinātu izpēti. Pret Latvijas valsti darbojās daudzi padomju graujošās darbības centri. Pirmais un senākais bija ČK, vēlāk – OGPU, ar savu ārējo izlūkdienestu (Ārzemju nodaļa, kopš 1920. gada decembra; latviešu īpatsvars GPU un citās NKVD vienībās bija ļoti redzams tieši divdesmitajos gados; trīsdesmitajos tas sāka kristies, taču 1934. gadā latvieši joprojām bija trešie pēc skaita NKVD vadošajos amatos, pēc krieviem un ebrejiem – 7,29 %; 1941. gadā, pēc lielajām tīrīšanām, viņi jau bija paši pēdējie – 0,55 %. – Kto rukovodil NKVD. 1934.–1941. Spravočnik. – Pod redakcijej N. Ohotina I A. Roginskogo. – Moskva: Zvenja, 1999. – s. 495.); tieši Latvijas pierobežā, Sebežā, divdesmito gadu sākumā, 6. robežapsardzes nodaļas (pakļauta čekai, vēlāk – GPU) aģentūras daļu, kura veica graujošo darbību Latvijā, vadīja Kārlis Tenisons). Ārzemju nodaļas speciālas uzmanības objekts bija krievu emigranti Baltijas valstīs, īpaši – 1927. gadā, kad, padomju – britu attiecību saasināšanās kontekstā, krievu emigranti tika vērtēti un apkaroti kā Anglijas izlūkdienesta marionetes, Maskavas priekšstatā (skat. vērtīgu publikāciju – Russskije v Estoniji. Po materialam OGPU SSSR. Piblikacija i primečanija V. Boikova. – Baltiiskij arhiv. Rīga: Daugava, 1999. – s. 70–75). Otrais bija ļoti aktīvais un profesionālais Sarkanās armijas izlūkdienests – tā centrālais aparāts un nodaļas divos kara apgabalos, Baltijas valstu pierobežā – Petrogradas (vēlāk – Ļeņingradas) un Rietumu (centrs – Smoļenskā) kara apgabalos. Zemāka līmeņa armijas izlūkdienesta darbības centri bija Pleskavā, Veļikije Lukos (īpaši – divdesmito gadu pašā sākumā, pie 15. armijas štāba, kas bija izvietots Veļikije-Lukos; tas specializējās, cita starpā, viltoto dokumentu izgatavošanā. – skat.: LVVA, 3235. f., 1/2. apr., 895. l., 190. lp.) un Vitebskā. Visās armijas izlūkdienesta struktūrās ļoti ievērojamu lomu spēlēja latviešu komunisti. Sākot ar 1920. gada jūliju uz veselīem piecpadsmi gadiem tas nonāca latviešu komunistu vadībā; ja pirmais vadītājs – Jānis Lencmanis, no 1920. gada jūlija līdz 1921. gada aprīlim – un otrs – Arvīds Zeibots, līdz 1924. gada martam – vēl tikai veidoja dienestu un smagi cīnījās ar ČK par tā vietu padomju graujošo orgānu sistēmā, tad Jāņa Bērziņa laikā, vairāk kā vienpadsmit gadu laikā, padomju armijas izlūkdienests tika pārvērst par vienu no profesionālākajiem un nežēlīgākajiem pasaulē. Šiem augstākajiem vadītājiem sekoja liels skaits redzamu izlūku: Jānis Tiltiņš, Oskars Stiga, Voldemārs Zaķis, Kārlis Zvaigzne, arī – Ļeņingradas kara apgabalā, kura darbības laukā bija Igaunija un Latvija, izlūkdienesta vadītājs pulkvedis Rūdolfs Kirhenšteins – Latvijā dzīvojošā Augusta Kirhenšteina brālis (1931. gadā Rūdolfs tika apbalvots ar Sarkanās Zvaigznes ordeni, vienlaikus ar padomju lielo spiegu Valteru Krivicki) un daudzi citi, līdz pat paša pierobežā, Sebežā, izvietotās 11. robežapsardzības vienības spiegošanas Latvijā vadītājam Eduardam Šmitam. Viņam bija raksturīgs tas, ar ko latviešu komunisti Krievijā

tik ļoti lepojās – augsts idejiskums, strādīgums, iniciatīva, nelokāma uzticība partijai; viņš pat nedzēra; viņš iemiesoja visaprobežotāko lielinieka tipu – to, kurš ticēja idejai, komunistiskajai misijai. (LVVA, 3235. f., 6. apr., 45. l.). Uz 1920. gada augustu militārais izlūkdienests bija radījis aģentūras tiklu visās trijās Baltijas valstīs; līdz 1925. gadam armijas un ČK (GPU) izlūkdienesta funkcijas nebija skaidri nodalītas un abiem dienestiem pat varēja būt kopēja rezidentūra (A. Kolnakidi, D. Prohorov. Imperija GRU, t. 1., s. 113. – Moskva: Olma-Press, 1999.).

Kominternei un Profinternei bija sava aģentūra; spēcīga bija Kominternes Starptautisko Sakaru nodaļa – īpaša spiegošanas institūcija. Dažādu padomju graujošo dienestu pārstāvji koncentrējās padomju diplomātiskajā pārstāvniecībā Rīgā (formāli noraidot buržuāzisko diplomātiņu, Maskava noraidīja arī tradicionālos rangus un institūcijas; faktiski tā bija vēstniecība. Kad 1926. gada sākumā Lielbritānijas valdība apšaubīja padomju pilnvarotās pārstāvniecības statusa atbilstību vēstniecības rangam, Maskava to novērtēja kā „..briesmīgu neejdzību..”, kura pazemo Padomju Savienību. – Dokumenti vņešņej poļitiki, t. 8, s. 24) un tās tirdzniecības nodaļā, kā arī trijos konsulātos – ģenerālkonsulātā Rīgā un konsulātos Liepājā un Daugavpilī. Tas, kādā formālā statusā darbojās dažādu dienestu aģenti, mainījās laika gaitā. Militārā izlūkdienesta pārstāvis parasti bija padomju kara atašeja vietnieks; OGPU un Kominternes aģentūra darbojās kā vēstniecības padomnieki, pirmie vai otrie sekretāri un tirdzniecības nodaļas darbinieki. Padomju telegrāfa aģentūras (TASS) pārstāvji tika izmantoti sakaru uzturēšanai ar nelegālo LKP. Literatūrā, kas veltīta padomju diplomātisko pārstāvniecību darbības vēsturei, var sastapt viedokli, ka padomju pilnvarotie lietveži un citi augstāka līmeņa diplomāti personīgi ļoti reti esot iesaistījušies spiegošanā un ka Čičerins un Ļitvinovs esot centušies apkarot vēstniecību pārvēršanu par spiegošanas centriem (*Teddy I. Uldriks. Diplomacy and Ideology. The Origins of Soviet Foreign Relations. 1927.–1930.* – University of California, 1979. – p. 161–162; *The Diplomats.* – p. 246.). Padomju pārstāvniecības darbība Rīgā pilnībā neapstiprina šo secinājumu; kā redzams no sekojošā pielikuma, vismaz divdesmito gadu pirmajā pusē padomju pilnvarotie lietveži tieši piedalījās gandrīz visos graujošās darbības veidos Latvijā, taču, sākot ar 1927. gadu, ar pilnvaroto lietvedi Ivanu Lorencu, pilnvarotie lietveži paši patiešām kļuva daudz uzmanīgāki. Savukārt, citu secinājumu – ka Kominterne un Profinterne izmantoja savai darbībai galvenokārt padomju tirdzniecisko organizāciju piesegu (Uldriks, p. 162) – pilnībā apstiprina Latvijas arhīvos sastopamais daudzveidīgais materiāls.

Visplašākās iespējas graujošajai darbībai pavēra tieši padomju tirdzniecības pārstāvniecības aktivitātes Latvijā. Darbinieku skaits pārstāvniecībā bija ļoti liels – 1922. gada sākumā tur strādāja 189 darbinieki (kopā ar uz laiku komandētajiem uz Latviju); viņi brīvi pārvietojās pa valsti un stājās neskaitāmos kontaktos. Vēl aptuveni simts cilvēku strādāja vēstniecības diplomātiskajā, konsulārajā un militārā atašeja nodaļās – 1922. gada beigās kopējais padomju pārstāvniecības Latvijā darbinieku skaits sasniedza 291 cilvēku (salīdzinot ar 54 Vācijas sūtniecībā). Laika posms no 1922. līdz 1924. gadam bija padomju visaktīvāko ekonomisko kontaktu ar Rietumiem, caur Latviju posms; 1924. gada beigās “Vņeštorga” Rīgas nodaļā strādāja 200 darbinieku un, protams, ne jau katrs bija iesaistīts graujošajā darbībā. Vēlākajos gados viņu skaits nedaudz kritās, bet joprojām bija daudz lielāks, nekā saimniecisko sakaru apjoms. 1925. gada janvārī bija 75 štata darbinieki, 266 ārštata, 26 padomju saimniecisko iestāžu (banku, patērētāju biedrību) pārstāvji; 1926. gada martā – 165 cilvēki (skat. žurnālu “Latvijas Vēsture”, 1993, nr. 1, 19. lpp.) Nepārtraukti Krievija vēlējas palielināt to tirdznieciskās pārstāvniecības darbinieku skaitu, kuriem būtu diplomāta statuss un diplomātiskā imunitāte, kas pasargātu viņus nepatīkšanu gadījumā. Kopumā Latvijas valdību nostāja līdz 1926. gada beigām, līdz kreisās koalīcijas izveidei, bija pietiekoši stingra un uz atsevišķas vienošanās pamata diplomātiskā imunitāte tika piešķirta tikai tirdznieciskajam

pārstāvim un viņa vietniekam. Diplomātiskās vienošanās, kura regulētu tirdznieciskās pārstāvniecības darbu (līdzīgi, kā to darīja Krievijas – Vācijas 1921. gada 6. maija “Pagaidu vienošanās”, īpaši tās 12., 13., 14., 15. panti, kuri aizliedza pārstāvniecībām nodarboties ar aģitāciju un propagandu), līdz 1927. gadam nebija.

1920.–1921. gads

Jakovs Gaņeckis (Firstenbergis) – pirmais padomju Krievijas diplomātiskais un tirdzniecības pārstāvis Latvijā (1920. gada 1. oktobris – 1921. gada 14. decembris), kura rokās bija absolūta kontrole par visu padomju iestāžu Latvijā darbību. Haņeckis bija sena V. Ļeņina uzticības persona, Pirmā pasaules kara gados viņš uzturēja slepenus sakarus ar Dr. A. Parvusu, caur kuru lielieki saņēma Ķeizara Vācijas subsīdijas. Īsi pirms J. Haņeckas izbraukšanas uz Latviju Ļeņins divreiz – 1920. gada 8. un 28. septembrī – pieņēma viņu un instruēja par nākamo darbību Latvijā. Jau 1921. gada janvārī Latvijas politiskās policijas rīcībā bija ziņas, ka Haņeckis personīgi kontrolē spiegošanu Latvijā un nelegālās LKP finansēšanu. Viņa tuvākie līdzgaitnieki slepenajā darbībā bija Roberts Pelše, Mihails Šefers, Aleksandrs Kirovs (2. sekretārs), Boriss Šapiks Liepājā. (LVVA, 3235. f., 1/6. apr., 26. l.; 1/2. apr., 895. l.; Segodnja, 1921, 27. maijs).

1921.–1924.

Andrejs Viksne – padomju militārā atašeja vietnieks, vēlāk – atašejs, Sarkanās Armijas izlūkdienesta rezidents (sākotnēji, 1920.–21. gadā, Krievijai nebija pilna militārā atašeja, tikai – atašeja vietas izpildītājs, arī latviešu komunisti **Jānis Kļaviņš**, 1905. gada revolūcijas dalībnieks Cēsu apriņķī, LSD biedrs kopš 1917. gada. 1922. gadā par atašeju kļuva Viksne. Kopumā tas nebija prātīgi, no pašas Maskavas interešu viedokļa, nozīmēt uz Latviju tik daudz latviešu lielieku; Latvijas politiskā policija, labi zinot viņu lielo naidu pret neatkarīgo Latviju, uzmanīja viņus vairāk kā citus padomju iestāžu darbiniekus). Viksnes interešu lokā bija Latvijas armija, viņa lielākais panākums – Voldemāra Putras, Latvijas armijas Galvenā štāba civila ierēdņa, savervēšana 1921. gada rudenī; galvenā tikšanās vieta ar aģentūru – frizētava Rīgā, Stabu ielā 19. Ar savu aģentūru Viksne nereti norēķinājās ar viltotiem Latvijas 500 rubļiem, kuru izplatīšanā viņš pats bija aktīvi iesaistījies. Viksna uzturēja sakarus arī ar N. Karra bandu. Putras vadītā grupa – Jānis Jansons, Žanis Helmans, Olga Brauķis un citi – kura vāca informāciju Viksnam tika likvidēta 1922. gada aprīlī. Viksne bija spiests Latviju atstāt 1923. gadā. Daži no viņa savervētajiem tomēr turpināja spiegot krievu labā arī turpmākajos gados (piemēram, 9. Rēzeknes kājnieku pulka virsseržants Alberts Balodis). (Turpat, 3235. f., 1/22. apr., 686. l.; 1/2. apr., 896. l., 14., 31. lp.)

Jānis Soirio (istajā vārdā Mārtiņš Zeltiņš) – armijas izlūkdienesta rezidents Latvijā līdz 1923. gada 9. janvārim, kad tika apcietināts Rīgā, “Marienbādes” restorāna, Marijas ielā 34, atsevišķā kabinetā, tikšanās laikā ar vienu no savām draudzenēm – informatorēm. Jānis Soirio bija 1905. gada revolūcijas Latvijā aktīvs dalībnieks, LSDSP biedrs kopš 1905. gada.. Viņš spilgti iemiesoja to latviešu lielieka tipu, kurš divdesmitajos gados nodarbojās ar spiegošanu vairākās Eiropas valstīs, padomju saimniecisko organizāciju piesegā. Rīgā viņš skaitījās par “Vņestorga” ierēdni, bet kā izlūks koncentrējās uz ļoti daudziem mērķiem: uz krievu emigrantu Latvijā izspiegošanu un vervēšanu; LKP vadišanu; arī – uz militāru spiegošanu. Soirio bija viens no redzamākajiem padomju spiegiem padomju pārstāvniecības agrīnajā darbības posmā, kad viņš savā personā apvienoja daudzas funkcijas un bija ČK un armijas izlūkdienesta rezidents; nereti viņa darbība bija haotiska, koncentrējoties uz pārāk daudziem mērķiem. Vēlāk izlūkošanas funkcijas tiks sadalītas starp neskaitāmiem

pārstāvniecības un “Vņeštorga” ierēdņiem. Viņa tuvākais līdzgaitnieks, īpaši – sakaros ar LKP, bija “Vņeštorga” transporta daļas vadītājs Georgijs Ļebedevs.

1922. gadā, sākot novērot krievu emigrantus – avantūristus brāļus Smirnovus, politiskā policija nāca uz pēdām Soirio, kurš bija savervējis vairākus “balto” krievus, ieskaitot savinkovieti Borisu Pavlovski un viltoto dokumentu izgatavotāju M. Boļšesolski. Tas, ko Soirio acīmredzami nebija ņēmis vērā, bija krievu avantūristu morālās degradācijas neapraķstāmais līmenis. Pavlovskis, tāpat kā cits Soirio aģents – Mihails Ivanovs, vienlaikus bija Latvijas armijas pretizlūkošanas informatori; Pavlovskis saņēma no Soirio tam laikam milzīgu summu – 500 mārciņas, lai spiegotu krievu emigrantu vidū, pie tam – ne tikai Latvijā, bet, vēl vairāk, Polijā, kas liecināja par to, ka divdesmito gadu sākumā Polija bija galvenais padomju izlūku mērķis. Saņemto naudu Pavlovskis vienkārši notrieca, bet Soirio apgādāts ar izdomātu “informāciju”. Boļšesolskis, savukārt, piegādāja viņam viltotus Baltijas valstu konferenču materiālus – par 25 000 rubļu tika iesmērēti Varšavas (1922) konferences “protokoli” (LVVA, 3235. f., 2. apr., 2420. l.; 1/22. apr., 687/2. l.; 1/2. apr., 894. l.). Soirio bija diezgan liela piekrišana sieviešu vidū, kas, protams, ir triviāla lieta spiegošanas vēsturē. Anna Vilciņa, Marija Gutkovskaja, Valkas apriņķa priekšnieka māsa Berta Ozoliņa un citas Latvijas pilsones bija sadarbojušās ar pievilcīgo enkurnieku (Soirio jaunības dienu arods). Drīzumā pēc Soirio aizturēšanas Latviju atstāja arī G. Ļebedevs, negaidot lietas ievādišanu pret sevi.

Pēc izraidīšanas no Latvijas Soirio tika nozīmēts darbā uz padomju tirdzniecisko pārstāvniecību Helsinkos, kur spiegošanā jau darbojās vismaz vēl viens latviešu komunistis – padomju diplomātiskās pārstāvniecības komandants Jānis Mucenieks, kurš bija sācis savu karjeru 1920. gadā kā padomju diplomātiskais kurjers. Uz Somiju devās arī Ļebedevs (Turpat, 1/22. apr., 67. l., 18.–26. lpp.); tā padomju slepeno dienestu darbinieki, kuri bija savstarpēji sastrādājušies, ceļoja no valsts uz valsti. Latvijas un Somijas slepenpolicija kopš 1923. gada sāka regulāru informācijas apmaiņu par padomju graujošo darbību. Somijas slepenpolicijas priekšnieka Esko Riekkas informācija bija vērtīga Latvijai, jo nereti padomju diplomāti vai tirdzniecisko misiju darbinieki no Somijas tika pārcelti un Latviju un otrādi; somiem noderēja no Rīgas saņemtā informācija. 1924. gada februārī Varšavā notikušajā Somijas, Igaunijas, Latvijas un Polijas ārlietu ministru konferencē tika parakstīts slepens protokols par slepenpoliciju sadarbību cīņā pret komunistisku propagandu un padomju graujošo darbību. Skaidrs, ka Soirio un Ļebedeva tūlītēja pārcelšana uz Somiju nebija prātīga, taču to valstu skaits, ar kurām padomju Krievijai bija diplomātiskās attiecības, vēl bija neliels un tradicionālā graujošajā darbībā pieķerto pārvietošanās bija no Latvijas uz Somiju, Igauniju, retāk – Lietuvu vai Poliju. Jau 1923. gada septembrī Jānis Soirio tika izraidīts arī no Somijas – par spiegošanu. 1926.–27. gadā viņš parādījās Anglijā, kā padomju akciju sabiedrības “Arcos” valdes loceklis. Pēc pēkšņās angļu policijas ierašanās “Arcos” mītnē 1927. gada 12. maijā un sekojošā lielākā konflikta britu – padomju attiecībās visu divdesmito gadu laikā, viņš tika izraidīts arī no Anglijas, bet tika uzskatīts Maskavā par tik vērtīgu darbinieku, ka tika nosūtīts uz Vāciju ļoti atbildīgajā krievu – vācu sabiedrības “Derunaft” valdes priekšsēdētāja amatā. Viņš bija to laimīgo vidū, kuram izdevās nomirt dabiskā nāvē, 1933. gadā.

Augusts Kļavs-Kļaviņš – tirdzniecības pārstāvniecības grāmatvedis; ievērojams Sarkanās Armijas komisārs Krievijas pilsoņu kara gados. Grāmatveža amats tirdzniecības misijā ļāva viņam brīvi pārvietoties pa Latviju, it kā – saimniecisko darījumu nolūkos. Kļaviņš bija tieši saistīts ar komunistisko bandu Alūksnes un Gulbenes apkārtņē apgādāšanu ar ieročiem un naudu 1922. gadā; Latvijas politiskā policija viņu raksturoja kā “..pad. Krievijas spiegu, bandītu teroristu organizētāju Latvijas mežainos pierobežas apgabalos..” (LVVA, 3235. f., 1/2. apr., 896. l., 183.–186., 204. lp.). Apcietināts 1922. gada jūnijā, izraidīts no Latvijas.

Johans Lasis – iebrauca Latvijā 1921. gada 10. maijā; padomju pārstāvniecības konsulārās daļas sekretārs; pēc Soirio aresta vadīja pārstāvniecības un “Vņeštorga” darbību nelegālās LKP finansēšanā. Viņš bija padomju pārstāvniecībā strādājošo komunistu partijas pirmorganizācijas sekretārs – tas liecināja par uzticību, kuru viņš baudīja, un “Kominternes” galvenais pārstāvis Latvijā. 1925. gada aprīlī, kad politiskā policija īstenoja lielus arestus vietējo komunistu vidū, tika atrasta LKP ĀB sekretāra K. Krastiņa (“Viktora”) vēstule vietējiem komunistiem, kura atsedza to sakarus ar Lasi; vēstulē, cita starpā, “Viktors” rakstīja: “.. gaidām kvīti par pēdējiem dolāriem..” (LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 66. l., 56. lp.). 1925. gadā Krievijas pārstāvniecība nodeva LKP naudu reizi trijos mēnešos; summa, saskaņā ar Latvijas politiskās policijas ziņām, tuvojās 10 000 dolāriem gadā. Lasis savā darbībā bija daudz uzmanīgāks par Soirio, kura iekrišana 1923. gadā veicināja darbības pārkārtošanu padomju pārstāvniecībā. Sakari ar LKP turpmāk tika uzturēti caur dažādiem starpniekiem un pārstāvniecības tehniskajiem darbiniekiem (pārstāvniecības šoferis Viktors Galkovskis bija viens no tiem, arī – pārstāvniecības ēkas Antonijas ielā nr. 2 sētnieki); viena no aktīvākajām sakarniecēm bija komuniste **Milda Kūla**. Pārstāvniecības darbinieki sāka vairāk specializēties: sekretāri Ādams Semaško, Viktors Kosinskis un Kazimirs Krežeminskis koncentrējās uz sakaru meklēšanu armijā (Turpat, 2. apr., 2420. l.); Vladimirs Dubovskis – uz sakariem ar ebreju komunistiem un tml.

Roza Auziņa – tirdznieciskās pārstāvniecības ekspeditore; 1919. gadā – P. Stučkas režīma čekas (politiskās nodaļas) Rīgā, Elizabetes ielā 17. darbiniece; piedalījies ieslodzīto slepkavošanās; divdesmito gadu sākumā tika izmantota sakaru uzturēšanai ar LKP (Turpat, 1/6. apr., 271. l., 1.–3. lp.).

Alfrēds Šulcs – ieradās Latvijā 1921. gada 25. oktobrī, uzturējās līdz 1923. gada 16. jūnijam. “Vņeštorga” ādu iepirkšanas nodaļas vadītājs. Viens no redzamākajiem nelegālās LKP darbības koordinētājiem; viņa pārziņā esošajās noliktavās notika komunistu apspriedes. Šulca tuvākie palīgi bija G. Laiviņš, noliktavu pārzinis; J. Mišenins – “Vņeštorga” rēķinvedis; noliktavu darbiniece Ženija Leitmane. Saskaņā ar viņa rīkojumiem “Vņeštorga” noliktavu Mīlgrāvī pārzinis V. Orlovskis pieņēma darbā tikai komunistiski noskaņotus strādniekus un veica komunistisko aģitāciju Mīlgrāvja strādnieku vidū. 1922. gada decembrī politiskā policija likvidēja komunistu šūnu Mīlgrāvī, kuru bija izveidojis Orlovskis, un apcietināja septiņus Latvijas pilsoņus. Ž. Leitmane, padomju pārstāvniecības uzdevumā, īstenoja komunistisko darbību ādu apstrādātāju arodbiedrībā un ebreju prokomunistiskajā klubā “Arbeiterheim” (Turpat, 1/22. apr., 67. l., 34–36. lp.). Daudzo latviešu vidū jāmin arī “Vņeštorga” Rīgā galvenais grāmatvedis **Alfons Knāģis** un viņa sieva grāmatvede Vilma Knāģis; abi bija iesaistīti spiegošanā Latvijā 1923. gadā, bet vēlāk pārcelti uz Igauniju. (Turpat, 1/6. apr., 215. l., 119.–120. lp.). Tai bija noteikti jābūt interesantai – sociāli–psiholoģiski – videi: latviešu komunisti, lielā skaitā, Krievijas vēstniecībā, graujošā darbā pret savu Dzimteni.

Konstantīns Jureņevs – otrais padomju pilnvarotais pārstāvis Latvijā (1922–1923); kad 1922. gada 12.–13. aprīlī politiskā policija apcietināja 15 viltotas naudas izplatītājus, pavedieni veda tieši pie Jureņeva: “Visas viltotas naudas summas, kā Latvijas, tā arī citu ārvalstu valūtās, atrodas tieši pie sūtņa Jureņeva un no pēdējā, caur aģentiem un atsevišķiem sūtniecības darbiniekiem, ļoti uzmanīgā kārtā nelielas summiņas (10 000–20 000 rbļ. apmēros) tiek izpludinātas uz āru, vai nu naudas spekulantiem jeb atkal slepenām organizācijām..” (Turpat, 1/2. apr., 896. l., 122. lp.). Pašam Jureņevam ļoti nepatīkams incidents notika 1922. gada 14. maijā Rīgas galvenajā dzelzceļa stacijā, brīdī kad Aiva Ļitvinova, padomju redzamā

diplomāta M. Ļitvinova sieva, kura tobrīd ciemojās pie Jureņeva Rīgā, pērkot biļeti, norēķinājās ar trīs viltotiem pieciem simtiem Latvijas rubļu. Stacijā viņu pavadīja pats Jureņevs. Dzelzceļa policijas uzraugs G. Dellerts bija spiests aizturēt Ļitvinova kundzi, kura, protams, tūlīt – tiklīdz identificēta – arī tika atbrīvota. Iespējams, ka pati Ļitvinova varēja nezināt, ka nauda ir viltota; Latvijas rubļus viņa bija saņēmusi padomju vēstniecībā Tallinā, no kurienes viņa bija ieradies Rīgā. Viltotas naudas sakarībā interesants ir Latvijas sūtņa Anglijā Londonā G. Bisenieka 1922. gada 20. marta ziņojums; atstāstot britu slepenpolicijas pārstāvja viesošanos Latvijas ģenerālkonsulatā Londonā, viņš rakstīja: “..Londonā esot liels daudzums viltotas Latvijas naudas. Tā te tiekot pārdota par 3000 rubļi – viens lats, tad novesta (ar jūrmiekiem) uz Latviju izlietošanai krievu propagandas nolūkiem.. nauda netiekot drukāta Krievijā, bet gan Anglijā, kur pietiekami tehniskie līdzekļi, labāki nekā Krievijā..” (Turpat, 135. lp.). Viens no sakarniekiem starp Londonu un padomju konsulātu Liepājā bija matrozis **Jānis Balodis**, kurš tika apcietināts Latvijā 1922. gadā martā. 1923. gada 8. augustā politiskā policija konstatēja, ka no Maskavas Latvijā saņemti vēl divi viltotās naudas sūtījumi; viltotā nauda bija daudz labākas kvalitātes un bija izgatavota no anġļu celulozes. Ļoti nepatīkams krieviem bija viņu ievērojamā sakarnieka ar komunistiem Londonā Rīgas transportstrādnieku arodbiedrības aktīvista **Jāņa Jurģa** apcietināšana Latvijā 1922. gadā; šī gada 11. decembrī Londonā, sarunā Latvijas ģenerālkonsulāta pārstāvjiem, britu slepenpolicisti izteicās: “..padomju Krievijas priekšstāvniecība Londonā esot ļoti uztraukta par viņa arestu Rīgā .. Jurģis slepeni bijis Anglijā vairākas reizes zem dažādiem vārdiem (Georgs Neimans, Frīdrihs Bergmans, Čarls Viljams). Anglijas slepenpolicija viņu sen meklē par dažādiem politiskiem noziegumiem..” (Turpat, 894.l., 2. lp.).

Kārlis Lapiņš un viņa sieva **Luīze Lapiņa**. “*Vņeštorga*” rēķinvedis; pirms nosūtīšanas uz Rīgu strādāja Penzas čekā, Krievijā. Sākotnēji vietējo komunistu sakarnieks ar padomju vēstniecību LKP Rīgas organizācijas 3. rajona propagandists Pēteris Kreilis (“Pēterītis”) uzturēja sakarus primitīvā, bet vēstniecības darbiniekiem pietiekoši drošā veidā: naudu un instrukcijas viņš saņēma no vēstniecības šveicara. Turpmāk pats Lapiņš personīgi iesaistījās ne tikai LKP finansēšanā, bet arī aktīvi piedalījās LKP Rīgas organizācijas 1. un 3. rajona šūnu darbā un to vadīšanā; kompartijas aprindās viņš bija pazīstams ar segvārdu “Kārlis”. 1922. gada 12.–13. aprīļa aresti deva neapgāžamus pierādījumus viņa dalībai viltotās naudas izplatīšanā. Jaunie, 1922. gada augusta aresti, komunistu vidū radīja uztraukumu padomju pārstāvniecībā; 10. augustā Rīgu pēkšņi atstāja pārstāvniecības sevišķo uzdevumu ierēdnis Andrejs Maršāns, kurš bija uzturējies sakarus ar LKP. Abi Lapiņi, bailēs par savu drošību, septembrī atstāja savu dzīvokli Rēveles ielā 77 un pārvācās uz padomju pārstāvniecībai piederošo namu Alberta ielā 11, baudot tur eksteritoriālo tiesību aizsardzību. Latvijas politiskā policija pastiprināja nama novērošanu, gaidot, kad Lapiņš to atstās, bet “..neskatoties uz pieliktajām pūlēm, politikajai apsardzībai līdz šim nav izdevies izvilināt Lapiņu.. viņš turpina savu noziedzīgo darbību vēl plašākos apmēros.. netraucēti notur sūtniecības telpās ārpus darba laika savas noziedzīgās apspriedes..” (Turpat, 1/22. apr., 66. l., 23–27. lp.) Novembrī Lapiņš nomierinājās un sāka apmeklēt komunistisko Rīgas Arodbiedrību Centrālbiroju; 15. novembrī abi Lapiņi tika uz ielas aizturēti un vēlāk apmainīti pret latviešu ķilniekiem Krievijā. 1924. gadā Lapiņš vēlreiz mēģināja, nesekmīgi, ierasties Latvijā.

Ivans Volgins – pārstāvniecības 2. sekretārs kopš 1923. gada 26. septembra. Volgina darbība Latvijā 1924. gadā bija viens posms padomju slepeno dienestu organizētajos un iecerētajos terora aktos visā Austrumeiropā un Centrāleiropā, kurus ievadīja Bukarestes kara materiālu noliktavu uzspriecināšana 1924. gada 28. maijā, drīz pēc tam, kad tur bija pienācis

liels ieroču un munīcijas sūtījums no Francijas; tam sekoja sprādziens Varšavas citadelē un citi terora akti Polijā: „..teroristu bandas, uzbrukumi dzelzceļniekiem, cittautiešu musināšana uz bruņotu sacelšanos, tiltu, arsenālu un munīciju noliktavu spridzināšanas – tas viss ir tikai viena daļa no komunistu un viņu aģentu plašās darbības Polijas robežās..” (Jaunās valstis un 3. internacionāle. – “Latvijas Kareivis”, 1924, 10.07.). Šī gada vasarā Polijā tika atklāts, ka Kominternes un padomju militārā izlūkdienesta aģentūra gatavoja sprādzienus Lvovas un Krakovas arsenālos, bet Čehoslovākijā tika izjaukts mēģinājums istenot sprādzienus Škodas un Šneider-Krezo kara rūpnīcās. Latvijā Volgins mēģināja piekļūt arsenālam Rīgā un artilērijas munīciju noliktavām, taču viņa darbība bija neveiksmīga; jau 1924. gada martā tika atklāts, ka viņš ir savervējis vairākus kareivjus (6. Rīgas un 4. Valmieras pulkā); vasarā sekoja jauni aresti; Volgins bija spiests atstāt Latviju jau 1924. gadā, bez kādiem panākumiem (LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 940. l., 250. lp.). Vienlaikus ar Volginu Latvijā spiegošanas jomā darbojās jau minētie padomju pārstāvniecības sekretāri **Kazimirs Krežeminskis** un **Ādams Semaško**, abi ieradās līdz ar sūtni Aralovu, abi bija no Krimas, redzami Sevastopoles čekas darbinieki pilsoņu kara laikā (Turpat, 2570. f., 1. apr., 128. l., 2.–5. lp.). Volgina neveiksme Latvijā saasināja cīņu starp armijas izlūkdienestu, kuru viņš bija pārstāvējis un GPU, kurai izdevās gūt virsroku un izmantot Volgina neveiksmes sava iespaida pieaugumam padomju vēstniecībā.

Iļevs Millers – “*Vņeštorga*” transporta nodaļas kalpotājs; *Profinternes* pārstāvis Latvijā; uzturēja sakarus gan ar LKP un tās kontrolētajām arodbiedrībām, gan ar sociāldemokrātu arodbiedrību vadītāju Andreju Veckalnu; kļuva “slavens” ar to, ka politiskajai policijai izdevās noskaidrot, ka 1923. gada 1. maija sadursmēs Esplanādē Rīgā, starp Latvju Nacionālo Klubu un sociāldemokrātiem, pēdējie bija lietojuši īpašus, ar dzelzi apkaltus stekus, kurus Veckalns bija saņēmis no Millera. Viņš neaprobežojās tikai ar šiem kontaktiem, bet meklēja sakarus arī ar Latvijas armijas virsniekiem; nelegālās tikšanās vieta ar saviem informatoriem – Rīgā, Ziverta veikalā Matisa ielā. Viņa tuvākie palīgi – brāļi Eizēns un Maksis Danileri, transporta nodaļas darbinieki; interešu loks – Latvijas armija un ārvalstu vēstniecību darbība Latvijā (Turpat, 1/2. apr., 894. l., 68. lp.; 896. l., 122. lp.; 1/22. apr., 66. l., 33.–36. lp.; 67. l., 78. l.; 216. l., 1.–4. lp.; LVA PA, 54. f., 1. apr., 5489. l., 1.–2. lp.).

Jānis Pupurs – pazīstams LKP darbinieks, Latvijas pilsonis. 1922. gada 4. augustā apcietināts par sakariem ar LKP teroristu grupas vadītāju M. Čuči (Upmali), taču 1923. gada 31. martā atbrīvots. 1924. gadā viņš tika pieņemts darbā par reķinvedi “*Vņeštorga*” nodaļā “Maize”; ar Pupura starpniecību tika subsidēta pagrīdes kompartija; aktīvs Latvijas patērētāju savienības darbinieks. Interesi var izraisīt Pupura sakari ar sociāldemokrātu Klāvu Lorencu, Latvijas patērētāju biedrību savienības vadītāju un padomju Kooperatīvās tranzitbankas direktoru rīkotāju. 60. gados, kad Rīgā tika gatavota LKP vēstures apcerējumu otrā daļa, K. Lorencs, vēstulē toreizējam LKP CK Partijas vēstures institūta direktoram A. Raškevicam, uzsvēra savu sadarbību ar Pupuru patērētāju biedrībā (LVVA, 3235. f., 1/6. apr., 215. l., 86. lp.; LVA PA, 200. f., 2. apr., 752. l., 11. lp.). Nav izslēgts, ka bankas finansējums komunistiem tika nodots arī ar Pupura starpniecību.

Maksimilians Polis – “*Vņeštorga*” vadītāja vietnieks; iebrauca Latvijā 1924. gada 12. martā; politiska un militāra spiegošana, informācijas nodošana Ivanam Krasovskim (skat. tālāk); Latviju atstāja 1926. gada 1. martā, pēc Latvijas politiskās policijas akcijām pret padomju aģentūru. **Fricis Liberts** – tirdznieciskās pārstāvniecības komercnodaļas sekretārs; Latvijā no 1924. gada 20. augusta līdz 1925. gada 13. oktobrim (1919. gadā, P. Stučkas režīma

laikā, 15. armijas kara tribunāla izmeklētājs Daugavpili) – militāra spiegošana, sakari ar LKP. Sevišķi aktīva bija “Vņeštorga” nodaļa Liepājā, par kuru politiskā policija ziņoja: “..nodaļa ir spēlējusi lielu lomu strādnieku kustības ieviešanā pilnīgi komunistiskā virzienā..” (LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 684. l., 20. lp.; 1/6. apr., 271. l., 13. lp.; 1/22. apr., 686. l., 13. lp.; 1/22. apr., 67. l., 92. lp.; 1/7. apr., 379. l., 274. lp.; 1/22. apr., 88. l., 69. lp.).

1925.–1927.

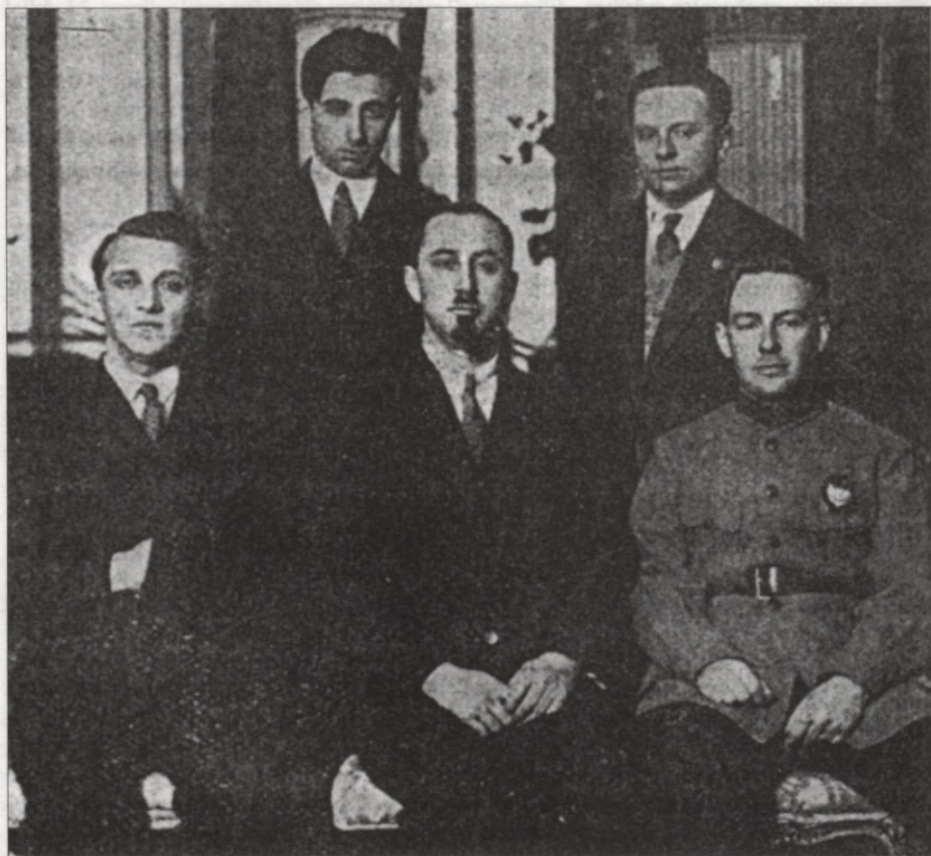
Aleksejs Čerņihs, padomju pilnvarotais lietvedis Latvijā no 1925. gada 28. jūlija līdz 1927. gada 17. martam; pirms tam – padomju lietvedis Somijā; 1925. gada 13. martā un 30. jūnijā Somijas slepenās policijas vadītājs Esko Riekka informēja Latvijas politisko policiju, ka Helsinkos Čerņihs esot pievērsis lielu uzmanību tirdznieciskās pārstāvniecības darbam, pieprasot komunistu skaita palielināšanu tajā un “Vņeštorga” aktīvāku darbību vietējo somu komunistu atbalstīšanā, taču personīgi ir bijis ļoti uzmanīgs un nav pieķerts graujošajā darbībā. Tieši Čerņiha laikā Rīgā “Vņeštorga” darbinieki paplašināja savu līdzdalību militārajā spiegošanā. 1926. gada laikā 40 cilvēki tika aizturēti Latvijā par līdzdalību padomju pārstāvniecības istenotajā armijas izspiedzē (Turpat, 3235. f., 1/6. apr., 215. l., 320. lp.; 1/22. apr., 88. l., 69. lp.; 687. l., 176. lp.).

Ivans Krasovskis – ieradās Latvijā 1925. gada 8. jūnijā, padomju pārstāvniecības otrais sekretārs; iepriekšējā darba vieta – padomju pārstāvniecība Varšavā; padomju armijas izlūkdienesta rezidents Latvijā līdz 1927. gada 20. februārim. Krasovskis kļuva par personu, līdzīgu Soirio, gan pēc darbības apjoma, gan sava likteņa – Rīgā – ziņā. Jau pirms viņa ierašanās Latvijas armijas pretizlūkošana bija ieguvusi ziņas, ka Krasovskis Latvijā nodarbosies tieši ar spiegošanu, taču Armijas štāba un Ārlietu ministrijas darbības sliktas koordinācijas dēļ viņam tika izsniegta, Latvijas vēstniecībā Maskavā, iebraukšanas vīza. Armijas pretizlūkošanai bija izrādījušies taisnība; Krasovska uzmanības loks bija ļoti plašs: spiegošana armijā; ārvalstu vēstniecību – īpaši Francijas, Polijas un Igaunijas vēstniecību Rīgā – izspiedze; informācijas vākšana par krievu emigrantiem; Latvijas un ārzemju žurnālistu vervēšana. 1926. gada februārī tika likvidēta astoņu cilvēku liela Latvijas pilsoņu grupa (J. Ozols, E. Karlsons, kareivji Migla, Celtmans – 2. Dobeles kājnieku pulkā, Š. Kīts – Vidzemes artilērijas pulkā un citi), kuri piegādāja ziņas par Latvijas armiju PSRS ģenerālkonsulāta Rīgā vecākajam lietvedim Vasilijam Belovam un “Vņeštorga” lietvedim Ivanam Anufrijevam, kuri tās nodeva tālāk centrālajai figūrai – Krasovskim. V. Belovu apcietināja, bet Anufrijevs paslēpās eksteritoriālajā Krievijas pārstāvniecībā. Abi tika izraidīti no Latvijas (1926.–27. gados padomju diplomātiskā pārstāvniecība Rīgā un “Vņeštorga” nodaļa bija “šefi” padomju robežsargu 11. vienībai, kura atradās Sebežā; “šefība” izpaudās arī tādā veidā, ka Rīgā iegūtās ziņas tika piegādātas 11. nodaļas slepeni operatīvās daļas vadītājam A. Rudimam, kura rīcībā bija plaša informācija par Latvijas politikajiem, sabiedriskajiem darbiniekiem un apstākļiem pierobežā). 1926. gada aprīlī tika likvidēta padomju kara atašeja V. Aņina organizētā spiego grupā, kurā redzama loma bija Latvijas Valsts kontroles darbiniekam A. Vitolam, kuram bija pieejami konfidenciali dokumenti; kļuva zināms, ka Aņins bija cieši sadarbojies ar Krasovski, kurš pats tomēr bija pietiekoši uzmanīgs. Neveiksme viņu gaidīja turpat, kur Soirio trīs gadus iepriekš: viņš sapinās ar avantūristiem, kuri divdesmitajos gados lielā daudzumā pulcējās Rīgā. Viens no viņiem bija Venecuēlas konsuls Daniels del Burgo, kurš uzturējās Rīgā kopš 1923. gada rudens. Pirmais ar viņu stājās sakaros, 1925. gada pavasarī, padomju pārstāvniecības sekretārs K. Krežiminskijs, tad – jau minētais M. Polis, vēlāk – pats Krasovskis. Del Burgo viņiem šķita noderīgs – viņš daudz ceļoja pa Eiropu, biznesa darījumos, daudzus pazina; krievi saņēma visdaudzveidīgāko informāciju. Viens no viņa paziņām bija Francijas vēstniecības Rīgā necils

atašejs Moriss Viņjē (*Maurice Vignaud*). Ar Del Burgo starpniecību ar Viņjē iepazinās pats Krasovskis un izmantoja viņu ziņu iegūšanai par Polijas vēstniecību, krievu emigrantiem un tml. Taču abi, del Burgo un Viņjē, bija pietiekoši skandalozas personas, saistītas tumšos spekulatīvos darījumos (kuru dēļ Viņjē zaudēja darbu Francijas vēstniecībā); Latvijas drošības iestādēm nebija grūti nākt viņiem uz pēdām; abi tika izraidīti, 1926. gada aprīlī, no valsts, bet pirms tam viņi sniedza politiskajai policijai plašu informāciju par Krasovski un viņa palīgiem. Tūlīt pēc viņu lietas, 1926. gada maijā, tika atklāta padomju pārstāvniecības darbinieka Mamakina savervēto grupa, kurā bija Madonas apriņķa priekšnieka palīgs Flinters, robežsargs Zalāns un citi. Savāko informāciju Mamakins nodeva Krasovskim, kuru gan nepasludināja par personu *non grata*, bet kuram nācās Latviju atstāt 1927. gadā, minēto neveiksmju rezultātā; kopumā 1926. gadā Latvijā tika aizturēts liels skaits cilvēku – 40 – kuri bija pildījuši padomju pārstāvju uzdevumus. Jau minētais Aņins arī bija spiests atstāt Latviju, minēto neveiksmju rezultātā, sabijis šeit tikai vienu gadu (no 1925. gada septembra līdz 1926. gada septembrim). Pats Krasovskis saglabāja savu vietu padomju slepenajos dienestos un 1934. gadā, kad Čehoslovākija, viena no pēdējām Eiropā, beidzot nodibināja ar PSRS pilnas diplomātiskās attiecības, viņš kļuva par otro sekretāru padomju vēstniecībā – OGPU ārzemju nodaļas rezidentu (LVVA, 3235. f., 2. apr., 3459. l.; 1/22. apr., 741. l., 102–103. lp.; par Krasovska ierašanos Latvijā – Turpat, 2570. f., 1. apr., 180. l., 1–6. lp.).

Zīmīgi, ka 1925.–26. gados Krievija joprojām uzturēja Latvijā ļoti lielu tirdzniecības pārstāvniecību (165 darbinieki 1926. gadā), lai arī aktīvo bilaterālo saimniecisko sakaru un dzīvā tranzīta caur Latviju laiks jau bija garām. Vērtējot “*Vneštorga*” darbību, politiskā policija 1926. gada 5. oktobrī secināja, ka saimnieciskajā jomā tās loma ir pavisam nenozīmīga, tā neko neizlemj patstāvīgi, viss ir atkarīgs no Maskavas un lielās pārstāvniecības Berlīnē, kura kontrolē padomju ārējo tirdzniecību Eiropā. “*Vneštorga*” daudzskaitliskais aparāts Rīgā bija domāts politiskajai darbībai (Turpat, 3235. f., 2. apr., 33459. l., 13.–17. l.; 1/6. apr., 234. l., 19. l.; 237. l., 31. lp.).

Konsulāts Daugavpilī. Kad 1924. gadā Krievija izteica vēlēšanos atklāt otro konsulātu Latvijā – Daugavpilī (pirmais bija Liepājā), Latvijas politiskā policija pret to stingri iebilda, uzskatot, ka tīri konsulāro funkciju apjoms varētu būt nenozīmīgs, ņemot vērā, ka Latvijā nav daudz PSRS pilsoņu un ka ceļošana uz Padomju Savienību kļūst arvien apgrūtinātāka; konsulāts kļuva par jaunu komunistu darbības un spiegošanas atbalsta punktu Daugavpilī, kur bija liels Latvijas karaspēka daudzums, tuva robeža ar Poliju un nelojalitātes iezīmes minoritāšu daļā. Jau ne tik tālu esošā Sarkanās armijas 4. korpusa (Vitebska) un robežai vēl tuvāk esošās 12. robežapsardzības nodaļas izlūkdienests bija sagādājis Latvijas iestādēm nopietnas rūpes. Neskatoties uz politiskās policijas iebildumiem un brīdinājumiem, Latvijas Ārlietu ministrija neuzdrošinās atteikt Krievijas lūgumam, pat – prasībai, un konsulāts Daugavpilī tika atvērts. Kopš 1925. gada par konsulu strādāja **Valentīns Speranskis** (atsaukts, uz laiku, uz Krieviju 1927. gadā; Latvijas politiskā policija uzskatīja, ka atsaukšanas iemesls ir viņa zemā aktivitāte tieši spiegošanas organizēšanā; nedaudz vēlāk atkal atgriezās Latvijā) un par konsulāta sekretāru – **Ivans Maželiss**; konsulāts atradās Zaļajā ielā 3/5. Viena no zīmīgākajām viņu darbības epizodēm saistās ar **Pētera Juhno** savervēšanu, kurš bija dienējis 10. Aizputes kājnieku pulkā. 1926.–1927. gados viņš pats jau savervēja 10 cilvēkus, ieskaitot kareivjus, kuru uzdevums bija piegādāt viņam (tālāk – Maželisam) ziņas par noskaņojumu armijā, krievu emigrantiem Daugavpilī. Juhno tika apcietināts pēc tam, kad 1927. gada 22. septembrī nesekmīgi mēģināja savervēt 10. Aizputes kājnieku pulka rakstvedi Veisu. (Turpat, 1/22. apr., 684. l.; 1/11. apr., 169. l.) Juhno liktenis ir uzskatāms piemērs tam, ka daudzi nākamās okupētās Latvijas (1940. gadā) darboņi tika sagatavoti jau divdesmitajos

PSRS sūtniecība Latvijā 1927. gadā.

**No kreisās, sēd: sūtniecības pirmais sekretārs N. Kuliabko,
viņa ekselence ārkārtējais sūtnis un pilnvarotais ministrs I. Lorencs,
militārais atašejs T. Sudakovs, otrais sekretārs G. Bežanovs,
ģen. konsuls V. Šenševs**

gados. Pēc Latvijas aneksijas Juhno tika iecelts, 1941. gadā, par cietuma nr. 5 priekšnieku Daugavpili, vāciešiem iebrūkot aizbēga padomju armijai līdzī un strādāja cietumā Irkutskā, kopš 1943. gada – NKVD operatīvajā grupā Maskavā, pēc Latvijas otrreizējās okupācijas – Rīgas pirmā cietuma priekšnieks.

Lielākās nepatīkšanas Latvijā radās 1927. gada rudenī, kad tika atklāts, ka 14 Ludzas apriņķī dienējošie robežpolicijas ierēdņi, ieskaitot trīs posteņu priekšniekus, ir bijuši krievu savervēti. 1927. gada 18. oktobrī ministru prezidents M. Skujenieks, kurš pildīja arī iekšlietu ministra pienākumus, izdeva pavēli, kura ir interesanta ne tik daudz no padomju graujošās darbības vēsture viedokļa, cik no Latgales pierobežu apriņķu iedzīvotāju noskaņojuma un viņu nostājas pret brīvu Latviju izpētes viedokļa. Skujenieks deva rīkojumu: “..sakarā ar atklāto spiegu organizāciju Ludzas apriņķī, kurā aktīvu dalību ņēmuši robežpolicijas ierēdņi.. nav pielaižams vietējo pierobežas joslas iedzīvotāju atrašanās robežpolicijas dienestā uz padomju

Krievijas robežas .. robežsargu pieņemšana robežpolicijas dienestā var notikt tikai pēc vispusīgu ziņu ievākšanas caur politisko pārvaldi.. izslēgts to pilsoņu pieņemšana robežpolicijas dienestā, kuri atgriezušies no padomju Krievijas pēc 1922. gada.” (Turpat, 1/11. apr., 169. l., 169. lp.).

Laika posmā no 1928. gada sākuma līdz 1929. gada 1. augustam tika likvidētas 15 sikas grupas pierobežā ar Krieviju, saistītas ar padomju drošības dienestiem turpat pāri robežai. Tas ir ne tik daudz stāsts par spiegošanu – neko īpaši nozīmīgu viņi nevarēja izspiegot, cik stāsts par pierobežas pagastu dzīvi, tradīcijām, normām. Tie bija nabadzīgi un lielā mērā krieviski rajoni; daudzi to iedzīvotāji lūkojās uz padomju Krieviju kā uz komunisma “bāku”, trūcīgo paradīzi. Pāriet robežu nebija grūti. 1926. gada 15. februārī uz Krieviju pārgāja Ludzas apriņķa Mērdzenes pagasta iedzīvotāji **Alfons Noviks**, Apolinārijs Zujāns un Eliass Žeikars, pārgāja viegli, “..pār Noviku pļavām, kuras pieiet pie pašas robežas..”, pārgāja, vieglāku dzīvi meklēt. Pēc četriem mēnešiem viņi atkūlās atpakaļ, jau savervēti; Latvijas likumi nebija bargi, par nelegālu robežas pāriešanu nākamais čekas ģenerālis Noviks dabūja tikai trīs nedēļas, Zujāns – vienu mēnesi cietumsoda (LVVA, 3235. f., 1/11. apr., 146. l.). Var minēt lielu skaitu siko pierobežas “stukaču” – K. Komarovs Gauru pagasta Zagrivju sādžā, A. Šalonins Augšpils pagasta Meļņicas ciemā, A. Jakovļevs Pirogi ciemā, J. Strelkovs Poddubnas ciemā, Rodions Kozlovs Ovčino ciemā, Pēteris Spricis Mihaļevas robežpostenī, Vasilijš Protasovs un Vasilijš Seļezņevs Noviku sādžā, Ādams Jakušs Kozlovas sādžā, A. Sergejevs Šalku ciemā un daudzi citi (Turpat, 1/22. apr., 685. l.; 940. l., 67.–68. lp.). Krievisko un sociāli ļoti atpalikušo pierobežas sādžu ieaugšana lojalitāte pret Latvijas valsti bija uzdevums, kuru var būt varētu īstenot, ja brīvajai Latvijai būtu atvēlēts ilgāks pastāvēšanas laiks un blakus nebūtu Krievijas graužošā iespaids.

1928.–1929.

Kārļa Langes lieta bija atbilstoša jebkuram spiegu stāsta vai filmas kanonam; Lange ieradās Latvijā 1926. gada 3. septembrī; viņš bija padomju kara atašeja vietnieks un turpināja Aņina iesākto darbu pēc tam, kad pašam Aņinam bija Latvija pāragri jāatstāj. Langes laikā padomju kara atašejs bija brigādes komandieris T. Sudakovs, kluss, noslēgts vīrs, rets viesis oficiālajās diplomātu aprindās, iespējams – vienkāršs karavīrs. Langes galvenais uzmanības objekts bija Latvijas armijas komandieris ģenerālis P. Radziņš; Langes mērķis – ne tik daudz iegūt pieeju Radziņa rīcībā esošai informācijai, cik – sakompromitēt viņu un panākt viņa demisiju. Radziņu padomju Krievija neieredzēja sen, uzskatot viņu par galveno propoliskās orientācijas pārstāvi Latvijas armijā. Radziņš dzīvoja viens; viņa privātā dzīve bija daudzu baumu objekts; F. Menders par to rakstīja: “..ap Radziņu, diezgan netikla dzīves veida piekopēju, pulcējās Latvijas virsniecības dēkainākie un dauzoniskākie elementi..” (Domas, darbi un dzīve. – 1172. lp.). Menders nebija homofobs, taču skaidrs, ka armijas komandieris – ne tikai divdesmito gadu Latvijā, bet pat mūsdienu Amerikā – ar t.s. netradicionālo orientāciju nav bieža parādība. Radziņš ne tikai dzīvoja viens, līdz pat 1927. gadam viņam pat nebija sava dzīvokļa un viņš mitinājās te pie viena, te pie otra virsnieka (piemēram, pēdējos divus gadus pie augstāko militāro kursu grupas vadītāja pulkveža Teodora Zeltiņa); pat sadzīvē Radziņš bija vairāk līdzīgs cara armijas virsniekam – dēkainim, nevis parlamentārās republikas armijas komandierim ar atbilstošu pilsonisku dzīvesveidu. Tam klāt vēl nāca viņa sapsīšanās ar ekstrēmīstiem – rasīstiem no “Latvju Nacionālā kluba”. Ņemot vērā šādu dzīves veidu, krievu izlūkdienestam nebija grūti izmest viņam tīklu. To izdarīja **Antonija Bindže**, 1890. gadā dzimusi avantūriste, kuras brālis strādāja Maskavas čekā. Tūlīt pēc Langes ierašanās Bindže sāka pievērst uzmanību vairākiem Latvijas armijas virsniekiem, kuru vidū bija B. Zvaners – Vidzemes divīzijas štāba priekšnieka adjutants, virsleitnants A. Kaktiņš, šīs pašas divīzijas operatīvās daļas adjutanta palīgs. 1927. gadā Bindže nopirka, samaksājot 12 000 latu,

vasarnīcu pie Baltežera, kurā uzaicināja dzīvot Radziņa senu paziņu kapteini Albertu Zandbergu, kurš, savukārt, uzaicināja pašu Radziņu, kuram tika ierādīta viena istaba. Šī virsnieku brāļošana Radziņam maksāja dārgi. Latvijas politiskā policija sāka novērot Bindži pēc tam, kad 1927. gada beigās Daugavpilī viņa mēģināja neveiksmīgi savervēt Daugavpils kara apriņķa pārvaldes rakstvedi A. Rāceni, kurš pat to ziņoja savai priekšniecībai. Bindžes un Langes viena no satikšanās vietām bija Taica mēbeļu veikals Avotu ielā 16-a, bet, sākot ar 1928. gada janvāri, Lange sāka ierasties pat Bindžes dzīvokli Rīgā, Stabu ielā 55, dzīvoklis 22. 11. maijā Lange tika aizturēts, 12. maijā viņu nopratināja politiskās policijas pārvaldes priekšnieka palīgs Jānis Frīdrihsons, nākamais politiskās pārvaldes priekšnieks. Tika apcietināti Zvaners un Kaktiņš, aizturēts Zandbergs, bet vēlāk atbrīvots. Lietuvai bija dažas īpatnības. Nekādu informāciju no Radziņa Bindže nebija ieguvusi; pat pie Zandberga Baltežerā viņš bija uzturējies reti, nekādus dienesta papirus līdzī nebija ņēmis. Lietuvai tomēr tūlīt tika piešķirta liela publicitāte, pilnīgi neraksturīga iepriekšējām krievu spiegu lietām; laikraksti, īpaši "Jaunākās Ziņas", jau pēc pāris dienām piedāvāja lasītājam tādas detaļas, ka nevarēja nerasties priekšstats, ka Langes mērķis bija tieši skandāls, ne tik daudz – informācijas iegūšana (sīki par Langes lietu skat.: LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 686. un 686/1. l.; Jaunākās Ziņas, 1928, 14.05; par Radziņa likteni – Latvijas Kareivis, 1930, 09.10.) Skandāla rezultātā Radziņš zaudēja amatu; īpaši naidīgi pret viņu, kā jau to varēja gaidīt, bija sociāldemokrāti, kuri neieredzēja ģenerāli jau kopš 1920. gada "vrangeliādes". Maskavā, atbribojot Langes iekrišanu, tika apcietināti pāris Latvijas pilsoņu, t.sk. – kāda Emma Hercberga, 30. augustā, kura "atzinās", ka ir spiegojusi Latvijas labā; padomju puse paziņoja, ka Lange "...ir kritis par upuri provokācijai." (Turpat, 2575. f., 14. apr., 4. l., 7. lp.). Maskavas reakcija tomēr bija savaldīga; galvenais mērķis bija sasniegts – Radziņš bija gāzts. Terors pret Latvijas pilsoņiem Krievijā ietekmēja, iespējams, pat politiskās policijas darbu Latvijā: pēc Latvijas okupācijas J. Frīdrihsons liecināja čekā (1940. gada 24. septembrī), ka Langes skandāla un krievu draudu dēļ politiskā policija esot pārtraukusi padomju pārstāvniecības Rīgā ārējo novērošanu (J. Frīdrihsona nopratināšanas materiāli, 3. sēj. – Latvijas PSR prokuratūras arhīvs, lieta nr. 1817/2243). Nevienā valstī neviens nebija pasargāts no padomju izlūkdienesta uzmanības un provokācijām, taču Latvijā Radziņa lieta būtu izpalikusi, ja armija būtu ātrāk atbrīvojusies no cara laika virsniekiem.

Grigorijs Bežanovs, padomju pārstāvniecības otrais sekretārs, Kominternes pārstāvis 1928–29. gados. Būtiskākais Bežanova uzdevums bija nodrošināt komunistu sekmīgu piedalīšanos Latvijas Saeimas vēlēšanās 1928. gadā. Tobrīd pilsoniskās partijas, Arveda Berga mudinātas, nolēma pieļaut komunistu piedalīšanos vēlēšanās, Strādnieku un zemnieku saraksta piesegā. Šī lēmuma politiskās loģikas pamatā bija tieksme mazināt LSDSP iespaidu parlamentā, ļaujot radikālākiem vēletājiem nobalsot par komunistiem. Komunistu vēlēšanas kampaņa tika finansēta, izmantojot Kooperatīvās tranzitbankas līdzekļus: tās valdes priekšsēdētājs Pēteris Daškevics izsniedza šai vajadzībai 10 000 latu; naudas piegādei kā starpnieks tika izmantots arī "Centrosojuz" pārstāvis Latvijā A. Gurevičs un "TASS" korespondents Arnolds Emoliņš. 1928. gada 18. decembrī ar "Vņeštorga" darbinieku aktīvu līdzdalību LKP mēģināja sarīkot politisku streiku Rīgā – "frakcijas atbalstam". Šīs dienas rītā padomju tirdznieciskās flotes pārstāvniecības darbinieki **A. Ivanovs** un **J. Mucenijs** atteicās dot darbu Mangaļu stacijas un Milgrāvja "Sovtorgflot" noliktavās (politiskā policija tās raksturoja kā "...istus komunistu partijas birojus ..noliktavās notur partijas apspriedes, notiek savstarpēja organizācijas darbinieku sakaru uzturēšana, literatūras izplatīšana.") nodarbinātajiem strādniekiem, pēc viņu rīkojuma komunistu aģitatori kūdīja strādniekus uz streiku; ap 20 padomju tirdzniecības flotes pasūtījumos nodarbināto strādnieku (šajos darbos

pieņēma tikai ekstrēmi kreisi noskaņotos) ieradās Latvijas dzelzceļa preču depo un mēģināja piespiest strādniekus streikot; cita "Sovtorgflot" strādnieku grupa centās pierunāt Juglas manufaktūras "Merkurs" strādniekus uz streiku. Ekspostostā uz streiku musināja Elmārs Briedis – padomju spēcienestu savervētais strādnieks, A. Briedis, A. Biezais, M. Lācis, K. Lasmanis, V. Veide. Nav īsti skaidrs, vai Vilis Lācis jau aktīvi sadarbojās ar Elmāru Briedi, kurš vēlāk, padomju okupētajā Latvijā, rakstīja, ka Lācis tikai esot vērojis notiekošo, bet rakstniece Ingrīda Sokolova uzstāja, ka 18. decembra streiks tika "...sīki apspriests viņa (Lāča) mājoklī Vecmīlgrāvī..." (I. Sokolova. No tautas tautai. – Rīga, 1977. – 35. lpp.; par Bežanovu, Mucenieku un A. Ivanovu skat.: LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 940. l.). Ivanova un Mucenieka darbībai bija vistālāk ejošās sekas – tieši viņi bija savervējušo E. Briedi, kurš savervēja Vili Lāci; Briedis un Lācis bija 1940. gada okupācijas laika redzamākie kolaboranti. Ivanovs un Mucenieks tika izraidīti no Latvijas 1929. gadā, taču politikajai policijai arī turpmāk ne mazums rūpju sagādāja komunistiskā Transportstrādnieku arodbiedrība, kurai bija kolektīvais darba līgums tieši ar padomju "Sovtorgflotu". 1929. gada 5. septembrī arodbiedrība, kura tobrīd apvienoja 1366 biedrus, tika slēgta; 16. decembrī notika kratišanas "Sovtorgflot" noliktavās Eksporta ostā un tika apcietināti noliktavu kalpotāji, Latvijas pilsoņi J. Strigelis, J. Irbe, E. Žagariņš, M. Evelsons, H. Hermss, kuri bija iesaistījušies komunistiskajā darbībā (LVVA, 2575. f., 14. apr., 1. l., 29.–30. lp.; E. Briedis. Rīgas ostnieki revolucionāro cīņītāju ierindā. – Nost Važas, Rīga, 1970. – 213.–223. lpp.). Atbalsts komunistiem nebija vienīgais Bežanova uzdevums; spiegošana ietilpa visu padomju spēcienestu pārstāvju Latvijā uzdevumos. Vairākus gadus pēc tam, kad Bežanovs jau bija prom no Latvijas, viņa atstātie cilvēki turpināja nonākt Latvijas drošības iestāžu uzmanības lokā. Pēdējais incidents notika 1933. gada 3. jūlijā, kad PSRS tirdzniecības pārstāvniecības darbinieks Mihails Adamovičs tika "...apcietināts [Rīgā] uz lielas ar spiegošanas materiāliem..."; Adamovičs pārzināja latviešu valodu un tika vērtēts Maskavā kā vērtīgs kadrs (skat. materiālus par Adamoviča lietu V. Muntera dienasgrāmatā – LVVA, 2630. f., 1. apr., 8. l., 3.–8. lp.).

Vladimirs Šenševs, PSRS ģenerālkonsuls kopš 1925. gada. Par Šenševa lomu OGPU darboņu hierarhijā Rīgā pirmo reizi liecināja kāds zīmīgs fakts 1926. gada 5. februārī, kad, misteriozos apstākļos, Latvijas teritorijā, vilcienā netālu no Rīgas notika uzbrukums diviem padomju diplomātiem kurjeriem (T. Nettem un Mahmastalam; literatūrā var sastapt viedokli, ka abi bija veduši briljantus uz Vāciju, lai apmaksātu zemūdeņu iegādi), kura rezultātā Nette tika nogalināts, bet Mahmastals – ievainots. Rīgas stacijā ieradās visi padomju pārstāvniecības atbildīgie darbinieki, ieskaitot Krasovski, Aņinu, Lasi. Vienīgais cilvēks ar kuru Mahmastals vēlējās runāt, bija ģenerālkonsuls Šenševs (Dokumenti vņešņej politikai, t. 9, s. 83). Šenševa un vicekonsula Jurija Bronska loma Latvijā visvairāk saistās ar kreiso inteligentu maldu, sapņu un naivitātes izmantošanu Krievijas labā. Viņš pievērsa īpašu uzmanību "progresīvajiem" māksliniekiem; viņa uzmanības lokā vispirms bija skandalozā un neapbrēķināma Austra Ozoliņa-Krauze un krievu gleznotāja Aleksandra Beļcova. Ozoliņa-Krauze Latvijas politiskās policijas uzmanības lokā pirmo reizi nonāca jau 1921. gadā, kad policija pārbaudīja vācu presē izskanējušo informāciju par viņas sakariem ar padomju emisāru Berlinē Vigdoru Kopu. 1921. gada 6. septembrī politiskā apsardze lietu izbeidza, pierādījumu trūkumu dēļ. Tie tomēr nebija bijuši dūmi bez uguns. Savukārt Beļcova, kura Latvijā dzīvoja kopš 1919. gada, bija padomju pārstāvniecības rautu neatņēma dalībniece. Pateicoties viņām, kā arī citiem kreisiem vai vienkārši rusofiliem inteliģentiem, 1929. gada 25. aprīlī nodibinājās Šenševa lolojums – "Kulturālās tuvināšanās biedrība ar PSRS tautām" kurai piederēs redzama loma kolaborantu vervēšanā 1940. gada priekšvakarā. "Tuvināšanās" 1929. gadā notika tieši tai laikā, kad PSRS sākās genocīds pret zemniecību un šādām biedrībām bija sava

vieta padomju ideoloģisko kampaņu vēsturē, radot iluzorus priekšstatus par padomju režīmu. Skaidrs, ka ne katrs no biedrības dibinātājiem vai aktīvistiem – kuru vidū bija naivais un manipulējama Rainis, izcili gleznotāji un aktieri – tieši sadarbojās ar padomju vēstniecību, bet tāda noteikti bija Ozoliņa-Krauze, kura trīsdesmito gadu sākumā piedalījās krievu finansēto komunistisko izdevumu izdošanā Latvijā (par Bežanovu skat.: LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 905. un 940. l.; par Ozoliņu-Krauzi – Turpat, 2. apr., 796. l.). Šenševa darbībai Rīgā ir arī cits aspekts, kas saistās ar padomju pārstāvniecības iekšējo dzīvi. Šenševs atradās Latvijā tad, kad PSRS sākās cīņa un izrēķināšanās ar Trocki, Kameņevu, Zinovjevu. Viņš panāca padomju tirdznieciskā pārstāvja Ivana Ševcova atcelšanu 1929. gadā, apsūdzot viņu simpātijās “opozīcijai” Krievijā; Šenševam bija liela ietekme uz samērā klušo padomju pilnvaroto pārstāvi (1927.–1929. gados) Ivanu Lorencu.

Ivans Ševcovs, “Vņeštorga” vadītājs. Raksturojot tirdznieciskās pārstāvniecības darbu, politiskā policija 1929. gada 27. jūnijā atzīmēja: “..tā pēc būtības ir pilnvarotās pārstāvniecības nodaļa un palīdz tai veikt viņas speciālos uzdevumus, vervējot politiskus darbiniekus ar tirdznieciskās korumpēšanas palīdzību..”; pats Ivans Ševcovs “..ar tirdznieciskās priekšstāvniecības lietām faktiski nenodarbojas, bet viņa uzdevums ir uzturēt sakarus ar vietējām aprindām. Zināma loma viņam gan piemīt vietējo pasūtījumu lietās, gadījumā, ja uz kādas iespaidīgas personas lūguma jānokārto kādam viņa pasūtījums, jeb citiem vārdiem sakot, jādod nopelnīt.” (LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 684. l., 29.–30. lp.). Ševcovs var būt atslēgas figūra lietām par Latvijas politiķu tiešu vai netiešu uzpirkšanu, par ko ir nedaudz rakstījis igauņu vēsturnieks Magnuss Ilmjervs. 1934. gada jūnijā PSRS Ārlietu Tautas komisariāta kolēģijas loceklis B. Stomonjakovs atzīmēja: “Iepriekšējos gados, kad mēs devām Latvijai lielus pasūtījumus, mūsu vēstniekiem un īpaši tirdzniecības pārstāvjiem bija vislabākās attiecības ar Ulmani un viņš vienmēr uzklaušīja mūs.” (S. Upleja. Ulmaņa 15. maijs Maskavai nepatika. – Diena, 1999, 27.09.); viņš bija arī Kooperatīvās Transītbankas padomes loceklis. Ševcova darbības kulminācija – divdesmito gadu beigās – jau notika laikā, kad staļinisms uzvarēja Krievijā un padomju iestādēs ārzemēs, t.sk. Rīgā, kļuva acīmredzama savstarpējā neuzticība, denūciācijas, kuras vājināja padomju spiegošanas orgānus; pašu Ševcovu uzmanīja divi viņa palīgi – M. Atabekovs un K. Vereteņņikovs.

1929. gada 1. augustā “Vņeštorga” kalpotāji mēģināja sarīkot Rīgā vēl vienu streiku, līdzīgu tam, kurš bija izprovocēts 1928. gada 18. decembrī. Tagad arī Latvijas Ārlietu ministrija nolēma iejaukties: 28. augustā ministrs Antons Balodis izsauca padomju vēstnieku I. Lorencu un oficiāli norādīja uz miera līguma 4. panta – kurš aizliedza iejaukšanos abu valstu iekšējās lietās un graujošas darbības organizēšanu – rupjiem pārkāpumiem, kurus vairākkārt bija veikusi Krievija; ārlietu ministrs pieļāva iespēju, ka Latvija būs spiesta publicēt materiālus par padomju puses istenotajiem miera līguma pārkāpumiem. (LVVA, 2574. f., 2. apr., 7070. l., 53., 61. lp.) Šāda publikācija nekad neparādījās, kas liecināja par Latvijas vēlēšanos uzturēt ar PSRS korektas un draudzīgas attiecības. Nekas līdzīgs netika publicēts arī Igaunijā, lai arī Latvijas sūtnis J. Seskis jau 1924. gadā – padomju graujošās darbības kulminācijas laikā – uzskatīja, ka igauņiem būtu jāizdod “Baltā grāmata” par padomju subversīvajām aktivitātēm. Šo uzdevumu jāmēģina veikt mūsdienas vēsturniekiem.

Nikolajs Smirnovs, padomju militārais atašejs kopš 1929. gada maija; nomainīja Sudakovu, kurš Latviju atstāja Langes lietas iespaidā; pirms tam, kopš 1927. gada decembra, Smirnovs bija strādājis Somijā, kuru bija spiests atstāt pēc spiegošanas skandāla. Latvijā Smirnovs pārņēma Langes un Šenševa atstāto un vēl neatmaskoto tīklu un pievērsa lielu uzmanību Šenševa izveidotajai kulturālās tuvināšanās biedrībai. Lai arī Smirnovs bija

militārpersona, viņa darbības lauks bija plašs, neaprobežojoties tikai ar militāro spiegošanu. Faktiski tieši viņš vadīja gandrīz visu slepeno padomju pārstāvniecības darbu laikā, kad pilnvarotais lietvedis bija A. Sviderskis, kurš tiešā graujošajā darbībā netika pieķerts un vairāk pievērsās politisko sakaru kultivēšanai, izmantojot arī savu seno paziņanos, kopš cara laikiem, ar Latvijas sociāldemokrātiem. Smirnovs centās tieši ietekmēt Latvijas – Krievijas ekonomiskos sakarus, izmantojot arī informāciju, kuru viņam piegādāja a/s “G. Ērenpreiss un biedris” direkcijas loceklis Dmitrijs Tovbins; cits Smirnova darbības virziens bija draudzības kultivēšana ar Latvijas intelīgenci, ieskaitot N. Strunki, J. (Džonu) Liepiņu un citiem; speciāla uzmanība tika pievērsta Rīgas krievu drāmai, iespaidojot to par labu padomju dramaturģijas uzvedumiem. Ar Tranzītbankas sekretāra Stepana Turutas starpniecību tika finansēta LKP (LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 686. un 905. l.).

1930.

“Vņeštorga” darbinieki **Boriss Ratinskis, Jānis Bogdanovs un Pāvels Abramovs** koncentrējās uz “balto” krievu izsekošanu, īpašu uzmanību pievēršot organizācijas “*Bratsvo Russkoj Pravdi*” Baltijas atzaram. Pat divdesmito gadu beigās un trīsdesmito gadu sākumā krievu monarhisti – šovinisti nebija atmetuši tukšās cerības; Latvijā pastāvēja organizācijas filiāle aptuveni divdesmit cilvēku sastāvā, kurā darbojās bijušie cara virsnieki V. Stoligvo, R. Zīle, K. Didorovs, L. Stolbušinskis. “Brālības” centrālās organizācijas Berlīnē faktisko vadītāju A. Kolbergu savervēja OGPU; Latvijā minētie padomju “Vņeštorga” darbinieki Abramovs un Ratinskis savervēja vienu no “brālības” biedriem, bijušo Judeņiča virsnieku L. Noldi, kurš bija atkūlies uz Latviju 1920. gadā, niekojās šeit kā “mākslinieks” un bija mūžīgās naudas grūtībās. 1932. gada sākumā padomju pārstāvniecība viņam maksāja pat 300 latu mēnesī, kas bija tīri pieklājīga summa. Viņam bija ne tikai jāpiegādā informācija par krievu emigrantiem, bet arī jāizveido viltus teroristu grupa, kura dotos uz Krieviju, tur tiktu notverta un Maskavā tiktu inscenēta paraugprāva, kurā Latvija tiktu atmāskota kā teroristu paradīze. Savukārt, no Kolberga pienāca direktīva vietējai “brālībai” uzbūvēt nelielu raidstaciju Latgalē, Krievijas pierobežā un raidīt uz padomju Krieviju; tas būtu jauns iegants apsūdzībām pret Latviju. Latvijas politiskās policijas aktivitātes 1932.–1933. gados izjauc padomju aģentūras provokācijas; Stoligvo, Nolde, Zīle, Stolbušinskis tika izraidīti no Latvijas. Berlīnē tika atmāskots Kolbergs, “Brālībā” sākās iekšējās jukas; Latvijā tās vadību pārņēma Anatols Līvens; turpmāk jaunu padomju provokāciju nebija (LVVA, 3235. f., 1/1. apr., 411. l.; Līvena darbība “Brālībā” – lai arī viņš nebija saistīts ar OGPU un spēcīgi pārdzīvoja skandālu, kurš izcēlās pēc Kolberga, Noldes un citu atmāskošanas – neļauj viņu raksturot kā lojālu Latvijas pilsoni, kā tas ir darīts enciklopēdijā “Latvijas Brīvības cīņas”. – Rīga, 1999. – 372. lpp. Viņa lojalitāte bija un palika viena – monarhistiskajai, nedalāmajai Krievijai).

Tagad ir jāpievērš uzmanība arī tiem, kuri tika apcietināti Krievijā un apsūdzēti spiegošanā **par labu Latvijai**. Ziņas par viņiem nav pilnīgas; saskaņā ar Latvijas Ārlietu ministrijas informāciju, divdesmitajos gados Krievijā tika apcietināti vairāk kā 35 cilvēki, kurus apvainoja spiegošanā Latvijas labā; **deviņiem** tika piespriests un izpildīts nāves sods, to vidū – Vsevolodam Fedjkovskim (1928); Jevstihijam Jerofejevam (1929), Vladimiram Baikovam (1929), Afanasijam Gusarovam (1929), Jurijam Kanskim (1929), Jānim Fjodorovam (1929), A. Jermolajevam (1929); nevar izslēgt, ka “baltais” krievs Alfrēds Aderkass, kurš tika apcietināts 1927. gadā, pēc tam kad bija ieradies Krievijā it kā ar teroristiskiem nolūkiem, arī tika nošauts, lai arī viņa radniekiem Latvijā tika paziņots, ka viņam ir piespriesti 10 gadi cietumsoda. 1937. gadā viņš vairs nebija starp dzīvajiem. Visaktīvāk Latvijas spiegi un “spiegi” tika apkaroti 1927.–29. gados, kad Krievijā notika 23 tiesas prāvas; Latvija atzina, ka

Pielikums 2

Noraksts
Stipri konfidenciāli

Latvijas sūtniecība Igaunijā
1924. g. 2. decembrī
Nr. 57

Komunistu sacelšanās 1. decembrī Revelē

Šorīt (1. dec. – A. S.) agri pēc plkst. pussešiem rokas granātām, bumbām, revolveriem un šautenēm apbruņoti komunistu triecienu pulciņi iebrukuši galvenā štābā (kara ministrijā) un citu dežurējošo karaspēka daļu štābos: sakaru bataljonā, karaskolā (netālu no Revelēs), apakšvirsnieku skolā, kara automobiļu un tanku garāžā un 10. pulka štābā; valdības iestādēs: iecirkņu policijas telpās, Riiģikogu¹ dežuranta telpās, Riiģivanema² dzīvoklī, galvenā pastā un telegrāfa kantorī un bez tam vēl Baltijas un Vilandes dzelzsceļu stacijās, kā arī dažos privātos dzīvokļos.

Galvenā štābā kāds sargs laikam bijis dumpinieku līdzzinātājs, tādēļ komunisti netraucēti uzkāpuši nama 3. stāvā, kur svieduši dažas bumbas un dažus sardzes kareivjus izsvieduši uz ielas caur logu. Netālu no štāba telpām dzīvo kāds virsnieks (pulkv. Kaņeps), kurš, izdzirdis troksni, ar pāris virsniekiem un sardzes kareivjiem steidzies un štāba telpām, no kurienes pēc īsas cīņas uzbrucēji atkāpušies, pie kam viens komunistu nošauts. Par laimi komunisti uzkāpuši 3. stāvā, bet galvenā štāba centrālais punkts ir apakšstāva telpas, no kurienes bijis iespējams izsaukt palīgā karaspēka daļas un arī vadīt visa karaspēka rīcību. Štābam uzbrukusi banda no 17 personām. Pateicoties galvenā štāba sakariem ar karaspēka daļām, valdībai bija iespējams visur pret dumpiniekiem nostādīt bruņotus spēkus. Vienu bruņoto uzbrucēju bandu tanku un automobiļu divizionam vadījis kāds igauņu apakšvirsnieks, kas vadījis tanku, bet lojālie kareivji turpat dumpinieku nošāvuši. Daudziem automobiļiem bijuši pārgriezti magneti un tādēļ tie nav bijuši lietojami; daži šoferi, kas maitājuši automobiļa motorus, turpat nošauti. Sevišķi spārīgi pie uzbrukuma likvidēšanas rīkojušies apakšvirsnieku skolas audzēkņi.

Apmēram 50 komunistu uzbrukuši karaskolai, daži pat ieķļuvuši guļamtelpās, bet tur viņi sastapuši sīvu pretošanos un ar upuriem atsisti. Vēl mazāk izdevies uzbrukums cietumiem, kur novietoti nosodītie komunisti, jo cietumus apsargājis karaspēks.

Baltijas staciju ieņēmusi banda ap 20 cilvēku, un tad arestējusi no Nömmes iebraucošos un izbraucošos virsniekus, tiem atņēmuši drēbes, ieročus un pašus nostādījuši pie sienas nošaušanai. Bet tad piesteidzās policijas nodaļas, valdības karaspēks un tie pēc īsas cīņas staciju ieņēmuši, pie kam nošauti 6 komunisti. Komunisti [ar] vairākiem šāvieniem un durkļu triecieniem nonāvējuši satiksmes ministri Karku, kas bijis izsaukts uz staciju, lai noskaidrotu. Stacija bijusi apmēram 2 stundas dumpinieku rokās. Tanī pašā laikā komunisti ieņēmuši Vilandes šaursliežu staciju.

Komunisti ieņēmuši arī galvenā pasta un telegrāfa kantori, kuru drīzi vien atsavinājis karaspēks. Tāpat komunisti atbruņojuši vai nogalinājuši sardzes kareivjus, kuri bija nostādīti pie parlamenta nama un pie valsts vecākā dzīvokļa; tikai pateicoties adjutanta un savai apķērībai Akels³ izglābies no briesmīgas nāves.

Nogalināts savā dzīvoklī majors Šterns. Komunistu banda gribējusi ielauzties deputāta, agrākā iekšlietu ministra, Einbunda dzīvoklī, bet tas tiem neizdevies.

Tā kā isā laikā visās uz komunistu apdraudētām un ieņemtām vietām izsaukts karaspēks, tad dažās stundās, no plkst. 6 līdz 9, jau sacelšanās tika likvidēta. Tikai aerodromā cīņa turpinājās ilgāki, jo turienes kareivji bija izsaukti uz pilsētu, un ap 30 komunistu, atkāpdamies zem karaspēka spiediena, to ieņēmuši un ar varu piespieduši 2 aeroplānus ar pāris komunistiem lidot uz Krieviju. Viens aeroplāns nolaidies pie Narvas, par otru ziņu nav.

Cīņa no abām pusēm bija asiņaina un nežēlīga. **Krituši:** 5 virsnieki, 3 kadeti, 2 kareivji, 4 privātpersonas un 5 kārtībnieki. **Smagi ievainoti:** 5 virsnieki, 7 kadeti un 3 kareivji. **Viegli ievainotas:** 26 personas. Arestētas ap 60 personu.

Plkst. 4.45 pēc pusdienas bija ārkārtēja parlamenta sēde, kurā valsts vecākais Akels īsi ziņoja par notikumu gaitu, par karastāvokļa izsludināšanu Igaunijā, aplenkuma stāvokli Revelē un ģenerāļa Laidonera⁴ iecelšanu par virspavēlnieku. Ģenerālis Laidoners sniedza isāku pārskatu par stāvokli, pēc kam parlaments bez debatēm vienbalsīgi ratificēja valdības darbību.

Lai neizplatītu par lietas stāvokli nepatiesas baumas, tad aizliegts nosūtīt šifrētas telegrammas. Es lūdzu ārlietu ministriju plaši informēt igauņu legāciju Rīgā un tai uzlikt par pienākumu informēt mūsu ārlietu ministriju, ko man apsoliņa. Arī "Etai" dots rīkojums uz Rīgu sniegt plašus ziņojumus. Sīkākas ziņas par notikumiem šie pieliktā oficiālās Laidonera runas atreferējumā – avižu izgriezumā.⁵

Šodien plkst. 4-os upuru iezārkošana, kur piedalīsies arī diplomātiskais korpus.

Komunistu sacelšanās ir dabisks noslēgums tai sociālpolitikai un saimnieciskai attīstībai, kura pēdējā laikā norisinājās igauņu tautā un parlamentā. Lai gan vēl nav parādījies oficiāls paskaidrojums par notikumiem, tad tomēr var jau gandrīz droši apgalvot, ka sacelšanās ir **pašu igauņu komunistu darbs.**⁶

Komunistu partijas *quasi* legalizācija devusi noziedzīgai aģitācijai zināmu rīcības brīvību. Parlamentā komunisti cenšas cildināt strādnieku padomju valdību un diskreditēt valdību; izlietojot savu personas neaizskaramību, viņi dzen propagandu starp strādniekiem un tos organizē šūniņās. Kominterna naudas līdzekļi šinī Igaunijas saimnieciskās krīzes laikā atrod padevīgus algādžus tautā. Parlamentā pilsoņu partijas tā apkarojas, ka produktīva valdības darbība gandrīz neiespējama. Prese valdības vīrus noķengā un nomētā dubļiem tā, ka vienkāršā tautā visa cienība pret valdību lieliski mazinājās. 149 komunistu lieta, kur vienā laikā un vienā vietā sakopoja un tiesāja tikdaudz cilvēku, bija ļoti nepareizs solis, jo šiem pusotra simta apsūdzētiem ir daudz draugu, radu un domu biedru, kurus uz aktivitāti skubināja kominterna aģenti. Gada laikā kara ministri mainījušies apm. piecas reizes, pēc kam ievests tāds liberāls jauninājums, ka kareivji pēc parastā dienas darba var bez atļaujas iet un pat palikt pilsētā līdz otram rītam, ja tikai atkal laikā ierodas uz mācībām. Cik te izdevīgu brīžu, lai kareivjus ievilkta komunistu šūniņās! Virsnieki staigā bez ieročiem, un apbruņotie komunisti viņus stacijā atbruņoja bez kādām grūtībām...

Aiz ekonomiskiem iemesliem zem ieročiem stāvošais karaspēks samazināts – uz 12 kareivjiem uz rotas...

Lielais vairums, no 150 – 200 komunistiem ir bijuši igauņu komunisti, tā saukto triecienu pulciņi, un tikai daži vadoņi vienā vai otrā ceļā nākuši no Padomijas. Jau sacelšanās laikā izvēle – nakti no svētdienas uz pirmdienu – aizrāda, ka galvenais darbinieku sastāvs ir **vietējais proletariāts**, kuram bij laikā no sestdienas līdz svētdienas vakaram jāierodas Revelē. Novērots,

ka sestdien un svētdien Revelē iebraukuši jauni cilvēki, kurus padomju Krievijas vietējās legācijas aģenti ņēmuši savā vadībā. Iebrukumi valdības, virsnieku un pat privātpersonu dzīvokļos liecina, ka rīkojušies vietējo apstākļu **smalki pazinēji**, kuru uzdevums starp citu bij izrēķināties arī ar privātpersonām, kā bij, iekšlietu ministri Einbundu (par komunistu tramdīšanu). Grupa, kas gribēja ieņemt parlamenta ēku, bijusi tik laba vietējo apstākļu pazinēja, ka tad, kad karaspēks ēku ielencis no laukuma puses, tad visi komunisti izbēguši **pa caurumu**, kas atstāts vecās pils mūrī uz Baltijas stacijas pusi – būvgružu izbēršanai. Vēl smalkāki uzbrucēji pārzinājuši atsevišķo karaspēku un speciālo ieroču daļu spēku telpu iekārtu un apstākļus, kā arī atsevišķu augstāko virsnieku privātos dzīvokļus (Sterns, Kaņeps). Igaņu Galvenais štābs gan cenšas noliegt karaspēka līdzdalību pie sacelšanās, un tas labi saprotams, bet notikumu gaita liecina pavisam pretējo. Kā jau rakstīju, tad kāds tanku apakšvirsnieks mēģinājis ar visu tanku piedalīties pie sacelšanās, bet lojālie kareivji to un viņa biedrus uz vietas nošāvuši. Tāpat daži šoferi mēģinājuši samaitāt bruņoto un citu automobiļu motorus magnetus pārvesdami un tikuši uz vietas no lojāliem kareivjiem nošauti. Bija jau zināms, taisni Revelē mitinātais 10. pulks ir stipri saģiftēts komunisma idejām un aculiecinieki stāsta, ka vakar daudz arestētu igauņu zaldātu nogādāti uz kara tiesu.

Minētā pulkā vakarrīt bijusi pat apšaudīšanās starp tiem kareivjiem, kuri gribējuši iet pret komunistiem, un tiem, kuri gribējuši viņiem pievienoties. Galvenā komandas uzbrucēju valoda bijusi igauņu valoda. Pirmdienas rītā dažu strādnieku dzīvokļus apciemojuši komunistu aģitatori, kuri paziņojuši, ka šodien uz darbu lai neejot, jo drīzumā te būšot Padomju lielinieku karaspēks. Strādnieku iecirkņos pirmdien ap plkst. 6–7 komunisti fabriku strādniekiem piedāvājuši, mēģinājuši uzspiest ieročus: šautenes un revolverus, jo šodien gāzīšot pilsoņu valdību; atmaksa būšot ļoti liela... Tāpat Reveles tuvumā un arī pie Tērbatas nopostīti divi dzelzceļu tilti. Visi šie apstākļi norāda, ka darīšana ar vietējo komunistu sacelšanos, kura iesākta tanī cerībā, ka viņi **paši** apvērsīs tagadējo valdību.

Tiesa gan, galvenie rīkotāji nākuši no kominterna un pat vairāk. Nargasas tuvumā bijusi Padomju kara flote un pag. naktī no pirmdienas uz otrdienu (1. un 2. decembri) viņa izsēdinājuši ar šļupkām pa 10 vīru Štroma mežā un Kopeles apkārtnē – tepat Reveles tuvumā. Šie papildu spēki atnākuši uz pilsētu. Var jau būt, ka kāds desmits komunistu tikuši izsēdināti arī naktī no 30. novembra uz 1. decembri. Pag. naktī karaspēka patruļas izmeklējušas dažas pilsētas nomales, kur vēl apcietināti daži komunisti. Tagad apcietināto skaits jau sniedzas uz 130.

Sacelšanās sarīkota pēc tā plāna, kāds jau agrāk atzīmēts dokumentos, kuri iegūti komunistu organizācijas apcietinot. Triecienu pulciņi centās ieņemt sabiedriskās un valstiskās dzīves nervu centrāles: pastu, telegrāfu, dzelzceļu mežglus, galveno un atsevišķo karaspēka daļu štābus, kā arī nonāvēt ievērojamākos valsts vīrus un sabiedriskos darbiniekus. Sacelšanās plāns labi pārdomāts un pie viņa izvešanas dumpinieki rīkojušies ļoti veikli. Galvenie neizdošanās cēloņi ir sekojošie.

Sacelšanās bija uzsākta ar to aprēķinu, ka komunistiem piebiedrosies daļa karaspēka un Reveles proletariāts. Lai gan dažās karaspēka daļās bijuši komunisti-līdzjutēji un daži pat mēģinājuši pievienoties dumpiniekiem, tad tomēr karaspēks visumā palika **uzticīgs valdībai**. Reveles proletariāts šoreiz komunistiem līdzī negāja: strādnieki nepieņēmuši piedāvātos ieročus, bet aizgājuši uz fabrikām pie sava dienas darba. Tikai divas fabriku strādnieces atrāvušās no darba pirmdienas rītā, tā ka neizdevās pat ne streiku izsaukt. Arī ar panikas izsaukšanu neizdevās, jo sacelšanos likvidēja jau trīs līdz četrās stundās.

Karaspēka un strādnieku nesacelšanās dēļ dumpiniekiem pietrūka dzīvā spēka un tamdēļ viss viņu uzņēmums beidzās ar bēdīgu fiasko. Arī iebrukšana galvenā štābā nesasniedza savu mērķi, jo labi nepazīdami kara ministrijas telpu iekārtu, viņi nedabūja iznīcināt štāba centrāli,

kādēļ nebija grūti sacelt kājās visas attiecīgās karaspēka daļas. Sacelšanos likvidēja jau pašu atsevišķu daļu vadība, iekams bij ieviests aplenkšanas stāvoklis un iecelts karaspēka virspavēlnieks. Arī sacelšanās stunda ieņemt centrālās iestādes bij vēla, jo ap plkst. 6 jau visa darba tauta un karaspēks cēlās un devās pie darba. Ar sacelšanos visdzīvākā sakarā bijusi Padomju legācija, kuras nams visu nakti bijis lieliski apgaismots. Legācijas aģenti atrasti arī starp arestētiem dumpiniekiem un Padomju legācijā meklēja glābiņu pēc ciņas zaudēšanas paši dumpinieki.⁷ Nav zināms, cik tur pavisam iebēguši, jo sacelšanās sākumā igauņu postenis pie legācijas nama bijis ļoti vājš, mazs un nav spējis bēgļus apcietināt. Nepiedodami vieglprātīgi rīkojusies arī politiskā policija, kura nav notikumu paredzējusi un tādēļ pie valdības un citām iestādēm nebij nostādītas pastiprinātas patruļas.

Sacelšanās pirmie labie panākumi liecina, ka komunistu darbības plāni ar triecienu pulciņiem nav tukši baidēkļi. Krievu flote, 4 kara kuģi, gaidīja tepat pie Reveles jūrā, lai izsēdinātu desantu, ja paši igauņi būtu izsludinājuši pie Padomijas pievienotu Igauniju.

Notikums uz igauņu sabiedrību un parlamentu atstāja dziļu, neizdzēšamu iespaidu. Parlamentā vairs nepacēlās neviens debatētājs, bet visi vienbalsīgi atzina valdības rīcību par pareizu un to apstiprināja.

Cerams, ka šis traģiskais notikums pamudinās reiz izbeigt to mikstčaulības vai kerenščinas iekšējo politiku un partiju politiku parlamentā, kura Igauniju novedusi pie šīs briesmīgās katastrofas, kura bezmaz būtu beigusies ar Igaunijas patstāvības nāvi.

Izlietojot šo gadījumu, laipni lūdzu jūs, augsti godāts ministra kungs, pieņemt manas augstcienības apliecinājumus.

Pielikumā: vietējās krievu avīzes

(paraksts) J. SESKIS

“Posļ. Izvestija” Nr. 306 no šās dienas.

Latvijas sūtnis Igaunijā

Par noraksta pareizību

(paraksts)

Baltijas valstu nod. sekretāra v.

Avots

LVVA, 2575. f., 15. apr., 22. l., 68.–72. lp.

Atsauces un skaidrojumi

¹ Igaunijas parlaments.

² Igaunijas Valsts Vecākā amata nosaukums igauņu valodā.

³ Dr. Fridrihs Akels – Igaunijas premjerministrs un Valsts Vecākais.

⁴ Johans Laidoners – ģenerālis, Igaunijas Brīvības cīņu vadītājs.

⁵ Netiek publicēts.

⁶ J. Seskis ir mazinājis padomju Krievijas lomu puča sagatavošanā.

⁷ Igaunijas komunistu vadišanai padomju Krievija plaši izmantoja “Vneštorga” darbiniekus; redzams Kominternes funkcionārs bija Tallinas elevatora pārzinis Ivans Lehins. – LVVA, 3235. f., 1./6. apr., 237. l., 17. lp.

Personu rādītājs

A

- Abramovs Pāvels 245
Adamovičs Mihails 243
Aderkass Alfrēds 140, 245
Akels F. 154, 155, 158, 162, 167, 218,
220, 248
Albats Hermanis 90, 91, 171, 173, 174,
175, 177, 197
Alberings A. 216, 217, 219
Aleksandrovskis S. 170, 171, 177, 197
Andersons Edgars 134, 161, 172, 177
Angarietis Zīgmas 59
Antīņa Lavīze 74
Antipovs N. 140
Antons M. 51
Anufrijevs Ivans 238
Anvelts J. 13
Aņins V. 238, 239, 241, 243
Arājs-Bērce A. 112, 113, 114
Aralovs Semjons 146, 153, 155, 156, 159,
160, 165, 166, 167, 170, 190, 196,
215, 217, 220, 237
Asens-Asans Jānis 113
Ašbergs Olofs 58
Atabekovs M. 244
Auzuņa Berta 72
Auzuņa Roza 235

B

- Baikovs Vladimirs 245, 246
Balfurs A. 14
Balodis Alberts 233
Balodis Antons 165, 244
Balodis F. 34
Balodis Jānis 17, 137
Balodis Jānis 236

- Balodis Kārlis 48, 65, 66
Baltrušaitis J. 156
Bastjānis V. 52, 221
Bauze R. 38
Beika D. 37
Beks Jozefs 124
Beķers V. 89
Belovs Vasilijš 238
Beļcovs Aleksandrs 243
Benešs E. 29, 171, 226
Bergs Arveds 25, 26, 34, 67, 69, 78, 82,
85, 90, 173, 195, 219, 242
Berģis P. 52, 60, 80
Berģis Simanis 75
Berķis 137
Bermonts 18, 23, 24, 38, 47
Bērziņš Andrejs 47, 66, 94
Bērziņš Jānis 231
Bērziņš-Ziemelis Jānis 74
Bērzs Lavīze 74
Bežanovs Grigorijs 240, 242, 243
Biezais A. 243
Bīlmanis Roberts 196, 222
Bīlovs 192
Bindže Antonija 241, 242
Birks Ado 165, 175
Bisenieks G. 45, 236
Biskupskis 121
Blanks E. 135
Blumbergs 196
Bļodnieks Kārlis 48
Bogdanovs Jānis 245
Bokalders J. 48
Boļšesolskijs M. 122, 234
Brauķis Olga 233
Brauns V. (W. B. Brown) 116
Briedis A. 243

Briedis Elmārs 243
 Brodovskis S. 215
 Brokdorfs-Rancavs 225
 Bronskis Jurijs 243
 Bucens P. 140
 Buharins Nikolajs 145
 Bulaks-Balahovičs S. 120
 Būmanis Oskars 82
 Butkus Zenons 217
 Buševics Ansis 23, 24, 25, 60, 85, 95, 130,
 189, 190, 191, 195
 Bušs K. 23, 25, 26, 180

C

Caune V. 29
 Ceiņners A. 194
 Celmiņš Hugo 162
 Celms J. 29, 50
 Celtmans 238
 Cielēns Fēlikss 22, 29, 51, 67, 85, 89, 94,
 95, 144, 151, 155, 157, 163, 167,
 172, 173, 189, 219, 220, 221, 222,
 223
 Cjurupa A. 191

Č

Čakste Jānis 78, 88, 90, 125, 160, 177,
 214
 Čarneckis V. 164
 Čemberlens Ostens 19, 174, 176
 Čerčils V. 17, 75
 Černihs Aleksejs 165, 172, 173, 177, 196,
 216, 238
 Černovs V. 96
 Čičerins G. 16, 18, 21, 24, 26, 28, 30, 31,
 32, 33, 36, 44, 54, 56, 59, 69, 77, 79,
 87, 90, 91, 92, 93, 94, 96, 101, 102,
 114, 115, 116, 118, 119, 128, 129,
 131, 135, 139, 143, 146, 166, 170,
 171, 174, 176, 177, 195, 197, 225,
 232
 Čuče M. (A. Puriņš-Upmalis) 113, 122, 142,
 143, 182, 237

D

Danileris Eižens 237
 Danileris Maksis 237

Danilovs Aleksejs 89, 121, 139, 141
 Daniševskis J. K. 38, 65, 141
 Darovskis Lucians 156, 193
 Daškevičs Pēteris 242
 Dauders Anna 225
 Dauge A. 52
 Dāvis J. 48, 49
 Deijs D. 97
 Del Burgo Daniels 238, 239
 Dellerts G. 236
 Demboveckis Jurijs 122, 139
 Deņikins 22, 23, 24, 38, 137
 Derentāls A. 88, 120
 Dēviss Normens 30, 98
 Didorovs K. 245
 Dmovskis Romans 71, 99, 120, 124, 150,
 154
 Doreds K. 119
 Druva Jūlijs 73
 Dubovskis Vladimirs 235
 Duhovnijs Bencions 191
 Dunsdorfs E. 35
 Dzenis Osvalds 147
 Dzeržinskij F. 96

E

Eberhards V. 24
 Eberts 144
 Eferts E. 49, 50
 Eglītis Rūdolfs 56
 Eiduks Aleksandrs 79
 Einbunds K. 157, 158
 Eizemans Luijs 98
 Emoliņš Arnolds 242
 Endzelīns Jānis 34, 79
 Engelhards Boriss 141
 Enkels K. 136
 Enkels Oskars 124
 Erhards R. 48, 49, 219
 Errio E. 163, 164
 Eseks Vilhelms 16
 Ešers, lords 133, 134
 Evelsons M. 243
 Ērihs R. 175, 176

F

Farmakovs 86

Fedjkovskis Vsevolods 245, 246
 Fehners Aleksandrs 140
 Fehners T. 140
 Feldmanis Ēriks 118, 119, 128, 142, 143, 144
 Felsbergs E. 34, 79, 80
 Filipšs Heinrihs 91
 Fjodorovs Jānis 245
 Flinters 239
 Fogelmanis N. 30
 Fors de 86
 Fošs F. 124
 Francis Gustavs 121
 Freimans Rūdolfs, fon 66
 Frīdenbergs A. 23, 24, 25, 26, 30, 31, 36
 Frīdrihsons J. 242
 Frolovs D. 139

G

Gagarini 121
 Galkovskis Staņislavs 87
 Galkovskis Viktors 235
 Galvanausks E. 24, 156, 174
 Gambarovs A. 160, 163, 165, 177
 Gaņeckis Jakovs 69, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 94, 96, 97, 98, 100, 102, 111, 112, 118, 142, 143, 145, 183, 233
 Geršons 88
 Getmans-Ekmans E. 140
 Gilberts J. 156
 Glāzenaps 121, 138, 139
 Glāznieks R. 79
 Gofs H. 45
 Gricmanis J. 76, 79
 Grīnbergs Voldemārs 81, 91
 Grodzinskis I. 90
 Groics 89
 Grosvalds J. 78
 Gukovska I. 178, 179
 Gukovskis J. 56, 58, 84, 90, 178, 179
 Gusarovs Afanasijšs 245
 Gutkovskaja Marija 234

H

Hāns Džons 222
 Harvats Františeks 164, 173

Hehli L. 79
 Heiking Eugens 16
 Hellats Aleksandrs 154
 Helmans Žanis 233
 Hercberga Emma 242
 Hermss H. 243
 Hildebrants Georgs 184
 Hitlers Ā. 8, 151, 178, 227
 Hofrāts K. 142
 Holstijs R. 19, 20, 124, 126, 127, 134

I

Ikners A. 82
 Ilmjervs Magnuss 244
 Iljuķevičs Aleksandrs 140, 141
 Irbe J. 243
 Irklis N. 142
 Ivanovs A. 242
 Ivanovs Mihails 122, 139, 234
 Ivanovs Nikolajs 96
 Ivanovs Viktors 121

J

Jākobsons Jānis 147
 Jākobsons V. 79
 Jakovļevs A. 241
 Jaksons 148
 Jakušs Ādams 241
 Jānbergs Vilis 37, 73, 74
 Janikovskis S. 216
 Jansons Jānis 233
 Jefratovs Grigorijs 225
 Jermolajevs A. 245, 246
 Jerofejevs Jevstihijs 245
 Jodko-Narkevičs Vitolds 124
 Joffe Ādolfs 27, 29, 44, 53, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 65, 68, 69, 71, 76, 80, 83
 Jonesko T. 99
 Judeņičs 17, 18, 21, 24, 51, 75, 85, 96, 121, 122
 Juhno Pēteris 239
 Jureņevs Konstantīns 125, 130, 141, 142, 145, 146, 235, 236
 Jurģis Jānis 236

K

Kalnings Ringolds 80, 195, 222

Kalniņš A. 60
 Kalniņš Augusts 76, 241, 242
 Kalniņš Bruno 24, 82, 95
 Kalniņš Kristaps 91
 Kaļiņins M. 119
 Kameņevs S. 61, 157, 244
 Kanskis Jurijs 245
 Kaņeps 247, 249
 Karahans Ļ. 36, 93, 120, 125, 143, 145
 Kārkliņš 196
 Kārkliņš Otto 37, 142, 196
 Karks 247
 Karlsons E. 238
 Karrs (*Carr*) E. H. 77
 Kars Nikolajs 122, 142, 233
 Katrīna Otrā 121
 Kauliņš J. 141
 Kaulis J. 141, 142
 Kaupiņš V. 52
 Kautskis Kārlis 87, 95
 Kazaks J. 78
 Keruss Jānis 74
 Kesters Ādolfs 169
 Kingiseps Viktors 164
 Kirhenšteins Augusts 231
 Kirhenšteins Rūdolfs 231
 Kirils, lielkņazs 140
 Kirovs Aleksandrs 233
 Kits Š. 238
 Klemanso Ž. 27
 Klīve A. 127, 196
 Kļaviņš Jānis 233
 Kļavs-Kļaviņš Augusts 142, 234
 Knāģis Alfons 235
 Knāģis Vilma 235
 Knolls R. 146, 148
 Kobeckis M. 159, 165
 Kolbergs A. 141, 245
 Kolčaks 23, 137
 Komarovs K. 241
 Kopps Vīgdors 148, 149, 150, 151, 152,
 153, 154, 155, 156, 177, 190, 191,
 195, 243
 Korks 30
 Kosinskis Viktors 235
 Kotļarovs Andrejs 74
 Kovaļevskis Ivans 92
 Kozlovs Rodions 241

Kraģis Kārlis 246
 Krasins L. 27, 58, 75, 94, 190
 Krasovskis Ivans 237, 238, 239, 243
 Krastiņš K. 115, 235
 Krauze 79, 82
 Kreicberga Anna 225
 Kreilis Pēteris 236
 Krestinskis N. 185
 Kretulis K. 113, 123
 Krežeminskijs Kazimirs 235, 237, 238
 Kričevskis Mihails 90
 Krimbergs R. 34, 80
 Krivickis Valters 147, 231
 Kroders A. 135
 Krušs Ernests 91
 Krušs Minna 91
 Krušuls V. 82
 Krūmiņš Nikolajs 225
 Kūla Milda 235
 Kuliabko N. 240
 Kuns Bela 15, 101, 112, 151
 Kuraus E. 219
 Kurcijs A. 29
 Kuršinskis A. 94
 Kurzemnieks K. 51
 Kuzņecovs M. 219
 Kvelbergs K. 25

Ķ

Ķemanis J. 45
 Ķeniņš Atis 45, 50, 60, 67, 99
 Ķērpe J. 119
 Ķūķis 137

L

Labeckis Stanislavs 225
 Lācis M. 243
 Lācis Vilis 243
 Laidoners Johans 151, 173, 248
 Laimings A. 121, 122, 139
 Laimiņš E. 45
 Laiviņš G. 235
 Lange Kārlis 241, 242, 244
 Lapiņa Luīze 236
 Lapiņš Kārlis 143, 236
 Lasis Johans 235, 243
 Lasmanis A. 180

- Lasmanis K. 243
 Latkovskis V. 141
 Latuņins 86
 Lehti M. 172
 Leitmane Ženija 235
 Lemesis Georgs 122
 Lencmanis Jānis 76, 231
 Lepins A. 140
 Liberts Fricis 237
 Liepiņš J. (Džons) 245
 Liepiņš Roberts 78
 Lišins Nikolajs 141
 Litvinovs, N. 140
 Līvena Elza 89, 121
 Līvens A. 89, 121, 139, 140, 141
 Loids-Džordžs, D. 25, 45, 60, 134, 185
 Lorencs Ivans 61, 150, 240, 244
 Lorencs Klāvs 129, 191, 195, 222, 237
 Lukaševičs Juliušs 29, 185
 Lukins Ivans 86, 121, 122
 Lukjanovs L. T. 17
 Lukstiņš E. 97
- L**
- Lebedevs Georgijs 234
 Leņins V. 14, 17, 21, 26, 30, 37, 38, 62, 89,
 90, 93, 101, 111, 112, 114, 115, 130,
 142, 157, 159, 233
 Litvinova Aiva 235
 Litvinovs M. 17, 25, 26, 84, 116, 135, 224,
 225, 232, 236
- M**
- Madernieks Jūlijs 34, 52
 Magnuss E. 52
 Mahmastals 243
 Malcāns A. fon 9
 Maļavins 89
 Mamakins 239
 Mannerheims G. 134
 Maršāns Andrejs 236
 Maršs (*Marsh*) F. G. 17
 Marovskis Francis 92
 Martinsons Jānis 92
 Maželiss Ivans 239
 Meierovics Zigfrīds Anna 17, 19, 22, 23,
 24, 25, 27, 28, 29, 32, 33, 34, 36, 45,
 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 61,
 66, 67, 69, 71, 72, 78, 79, 83, 84, 85,
 86, 88, 89, 91, 94, 97, 98, 100, 116,
 117, 118, 119, 124, 125, 126, 127,
 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134,
 135, 143, 145, 148, 149, 150, 151,
 152, 153, 154, 155, 163, 165, 166,
 167, 168, 169, 171, 172, 173, 175,
 177, 181, 183, 186, 187, 189, 193,
 193, 195, 219
 Melbārdis A. 142
 Menders Fricis 19, 23, 24, 25, 26, 27, 29,
 30, 31, 32, 34, 36, 38, 45, 50, 51, 52,
 53, 61, 63, 64, 66, 69, 76, 95, 96, 97,
 152, 172, 216, 217, 220, 221, 222,
 223, 241
 Mežaks P. 82
 Mežlauks 65
 Mežmāls P. 84
 Migla 238
 Miglavs E. 79
 Mikojans A. 222
 Mikols J. 29
 Miljerāns A. 43
 Millers Ļevs 237
 Millers J. 25
 Miļukovs P. 139
 Mincs V. 52
 Mirams Jānis 37, 73, 75, 77
 Mise Jēkabs 27
 Mišenins J. 235
 Molotovs V. 115
 Morevs Leo 75
 Mucenieks Jānis 234, 242
 Munters Vilhelms 132, 196, 218
- N**
- Nabokovs N. 139
 Nette Gustavs 112
 Nette Teodors 112, 243
 Nikolsons Harolds 137
 Nolde L. 245
 Noviks Alfons 241
 Nukša Mārtiņš 125, 128
- O**
- Oboļenskis 126

O'Gredijs 25
 Olavs Vilis 78
 Oliņš P. 67, 117
 Orlovskis V. 235
 Osipovs O. 198
 Osis Jēkabs 34
 Osten Sacken V. 16
 Osten Sacken Hedviga V. 16
 Ozoliņa Berta 234
 Ozoliņa-Krauze Austrā 243, 244
 Ozoliņš V. 159
 Ozols J. 238
 Ozols Kārlis 72, 145, 152, 156, 159, 160,
 162, 170, 190, 191, 214, 215

P

Paegle Nikolajs 143
 Parvuss A. 233
 Patašihovs G. 139
 Pauļuks J. 144, 145, 189
 Pauļuks K. 26, 52, 60
 Pavlovskis Boriss 122, 234
 Pelše Luize 83
 Pelše Roberts 83, 112, 233
 Peļjura S. 120
 Petrevics Andrejs 191
 Petrovs Jānis 225
 Petrovskis A. 165, 169
 Petruševskis Andrejs 225
 Petss Konstantīns 33, 118, 151, 173, 179,
 188, 190, 191, 199, 218
 Pilcs Erazms 154
 Pilskalns J. 246
 Pilsudskis Jozefs 7, 14, 24, 28, 29, 45, 54,
 99, 101, 117, 120, 124, 125, 150
 Pīps A. 21, 125, 126, 218
 Plākis Jēkabs 34, 79
 Podmašinskijs Nikolajs 246
 Polis Maksimilians 237, 238
 Popovs V. 139
 Poska J. 15, 18, 20, 154
 Potapovs 89
 Presņakovs Vladimirs 23, 140
 Priedītis 91
 Protasovs Vasilijš 241
 Puankarē R. 124, 154, 164
 Pukhs J. 218

Pupurs Jānis 237
 Puriņš A. 92
 Puriņš-Upmalis A. (sk. Čuče M.)
 Pusta K. 165, 167, 168, 169, 172, 173,
 175, 188, 198, 199
 Putra Voldemārs 233

R

Rācenis A. 242
 Radeks Kārlis 36, 54, 58, 147, 148, 173,
 174, 185
 Raškevics A. 237
 Radziņš 36, 137
 Radziņš E. 29
 Radziņš P. 61, 63, 86, 87, 88, 89, 113,
 241, 242
 Radzivils Janušs 135
 Rakovskis Kristians 158
 Raskoļņikovs F. 93
 Ratinskis Boriss 245
 Recke Georgs, v. 16
 Reijs A. 199
 Reinis Mečislavs 176
 Rennigs Rūdolfs Kārelis 188
 Rezevskis K. 25
 Riekka Esko 234, 238
 Rihters O. 75
 Rikovs A. 196
 Rinholds R. 119
 Rodzjanko 14, 121
 Roguls Marta 111
 Romane E. 76
 Romers M. 155
 Romers T. 154
 Rosseto P. 80
 Rudevics A. 69, 95
 Rudims A. 238

S

Sala Vasilijš 113
 Salmiņš K. 147
 Salnājs V. 116, 128
 Saltikovi 121
 Samuilovs V. 140
 Sapiha E. 117
 Savičs N. 140
 Savinkovs B. 85, 86, 88, 120, 121, 139

- Seida Marians 150
 Sēja Ludvigs 32, 45, 46, 54, 58, 60, 89,
 100, 150, 155, 159, 162, 163, 165,
 167, 193
 Sekts (*Seeckt*) H. 36
 Seļežņevs Vasilijš 241
 Seljamā J. 26, 136
 Semaško Ādams 235, 237
 Sergejevs 85, 86, 89
 Sergejevs Aleksejs 122, 241
 Sergejevs Vasilijš 121
 Sesils R. 134
 Seskis Jānis 151, 153, 155, 158, 167, 173,
 175, 177, 188, 218, 250
 Sīmansons D. 121
 Skržinskis (*Skrzynski*) A. 168, 170, 174,
 214
 Skuja T. 84
 Skujenieks M. 95, 219, 240
 Sleževičuss M. 216
 Smetona A. 24, 118, 152, 156, 157, 164,
 217
 Smilga 65
 Smirnovs Dmitrijs 122, 139, 184
 Smirnovs Nikolajs 219, 244
 Soirio Jānis (*Mārtiņš Zeltiņš*) 233, 234, 238
 Sokolņickis Mihals 124
 Sokolova Ingrida 243
 Solomons G. 179
 Spalva Alfrēds 143
 Speranskis Valentīns 239
 Spricis Pēteri 241
 Sproģis Pēteris 91
 Spure Žanis 143
 Staļins 8, 130, 157, 225, 226, 227
 Starks L. 95, 148, 153, 155, 157, 158, 190
 Steins Roberts 84
 Stepanovs O. 79
 Sterns 249
 Stiga Oskars 231
 Stolbušinskis L. 245
 Stoligvo V. 245
 Stomonjakovs B. 244
 Strandmans 98
 Strelkovs J. 241
 Strigelis J. 243
 Strojevs 140
 Strunke N. 245
 Stučka Pēteris 15, 16, 18, 22, 27, 36, 37,
 38, 50, 73, 75, 76, 82, 84, 112, 113,
 114, 115, 116, 142, 146, 147, 159,
 237
 Sudakovs T. 240, 241, 244
 Sukovskis Jānis 73
 Sviderskis A. 245
- Š**
- Šalonins A. 241
 Šapiks Boriss 112, 233
 Šefers Mihails 233
 Šenševs Vladimirs 240, 243, 244
 Ševcovs Ivans 244
 Šilfs-Jaunzems J. 111, 112, 113, 114
 Šils Klausš 179
 Šimans P. 23
 Šipovs 86
 Šķensbergs Jānis 112, 113
 Šķipsna E. 81
 Šķirmunts K. 117, 125, 126, 131
 Šmits Eduards 231
 Šmits J. 52, 73
 Šnābelis 89
 Špons Jānis 74
 Šterns 248
 Štrezemans G. 148, 221, 225
 Šulcs Alfrēds 235
 Šuvalovi 121
 Švarcs Otto 62
 Švēde E. 48
- T**
- Taboriskis Nikolajs 139
 Taboriskis S. 139
 Tallents S. 19, 25, 45
 Taube J. 52
 Teilors P. 8
 Tenisons Kārlis 231
 Tereščenko 30
 Teriņš V. 141
 Tiltiņš Jānis 231
 Titovs Mihails 246
 Toļskis 97
 Tomps Jans 148, 161
 Tovbins Dmitrijs 219, 245
 Trapeznikovs 89

- Trasūns F. 66, 161
 Trasūns J. 161
 Treimanis K. 141
 Trockis L. 21, 26, 27, 54, 146, 147, 148,
 158, 159, 244
 Tuhačevskis M. 58, 62, 116
 Tukrs-Zemzars Fricis 76
 Tumenas Antanas 164
 Turuta Stepans 245

U

- Ulmanis Kārlis 7, 15, 16, 17, 18, 22, 23,
 24, 26, 28, 29, 36, 37, 38, 44, 50, 51,
 60, 71, 75, 78, 85, 86, 87, 88, 89, 95,
 98, 117, 141, 177, 181, 196, 216,
 217, 218, 219, 220, 222, 227
 Unšlihts J. 147
 Upits Andrejs 34
 Upmalnieks Jānis 91
 Urusovs Levs 122

V

- Vallrots 185
 Valters Miķelis 160
 Vašilevskis L. 46
 Veckalns Andrejs 237
 Veide V. 243
 Vereteņņikovs K. 244
 Vesmanis 92, 93, 166, 167
 Vesmanis Jānis 55, 60, 62, 68, 69, 80, 90,
 118, 136, 147
 Vesmanis Fridrihs 78
 Vētra Mariss 113, 189
 Viksne Andrejs 142, 233
 Viksne P. 82
 Vilciņa Anna 234
 Vilips, A. 79
 Vilsons V. 133
 Viltons (Wilton) E. C. 187
 Vindts Fricis 84
 Vinters J. 246
 Viņjē Moriss 239
 Virza E. 60
 Vitauts Dižais 18
 Vītols Alfrēds 74, 238
 Vitte Emma 141
 Voikovs P. 93, 214
 Voldemars A. 24, 28, 32, 46, 152, 156,
 157, 164, 217
 Volgins Ivans 236, 237
 Vons Dž. 165, 221, 223
 Votts (Watt) D. K. 166
 Vrangelis 43, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 91

Z

- Zade A. 119
 Zaķis Osvalds 113
 Zaķis Voldemārs 231
 Zalāns 239
 Zaleskis A. 185
 Zaļkalns 80
 Zamoiskis M. 153, 154
 Zāmuels Voldemārs 88, 89, 155, 159, 161,
 162, 163, 165
 Zandbergs Alberts 242
 Zariņš K. 123, 124
 Zariņš R. 92, 185
 Zauniuss D. 20, 136
 Zēbergs J. 51, 52, 53, 54, 55, 219
 Zeibots Arvids 231
 Zeltiņš Teodors 241
 Zemītis 91
 Zīberts Kārlis 92
 Ziediņš A. 79
 Zīle Jēkabs 122, 123
 Zīle R. 140, 245
 Zilgalvis E. 82
 Zinovjevs G 21, 26, 112, 114, 122, 147,
 151, 157, 158, 163, 164, 244
 Zivs V. 180
 Zujāns Apolinārijs 241
 Zukovskis Jānis 37
 Zvaigzne Kārlis 231
 Zvaners B. 241, 242

Ž

- Žagariņš E. 243
 Žeikars Eliass 241
 Želigovskis 121
 Žīgurs Jānis 161

Aivars Stranga
Latvijas – padomju Krievijas miera līgums
1920. gada 11. augustā
Latvijas – padomju Krievijas attiecības 1919.–1925. gadā

Iespiests – A/S "Poligrāfists",
Kr. Valdemāra iela 6, Rīga, LV-1010.
Formāts 60x90/16; 16,25 fiz. iespiedl. Pasūt. nr. 461.

Troščins P. 25, 251
 Troščins J. 207
 Troščins R. 241
 Trošins J. 21, 24, 27, 54, 146, 147, 148,
 150, 152, 244
 Tuhačevskis M. 58, 62, 116
 Tukovs-Štubers Frīds 76
 Tumarskis Armands 164
 Turusis Stepans 245

U

Ulmans Kārlis 7, 15, 30, 37, 18, 22, 23,
 24, 25, 28, 29, 35, 37, 38, 44, 50, 51,
 60, 71, 75, 78, 85, 86, 87, 88, 89, 95,
 98, 117, 141, 177, 181, 196, 216,
 217, 218, 219, 220, 222, 227
 Uošlītis J. 147
 Upīts Andrejs 34
 Ūpmalnieks Jānis 91
 Urusova Leva 122

V

Vallrots 165
 Valsts Miņķis 160
 Vančiņskis L. 48
 Vankovs Andrejs 237
 Vankovs J. 237
 Vankovskis A. 244
 Vankovs J. 237, 244, 247
 Vankovskis A. 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31,
 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41,
 42, 43, 44, 45
 Vankovs Miņķis 78
 Vērs Maris 113, 189
 Vīkone Andrejs 142, 232
 Vīkone P. 82
 Vīkone Anna 234
 Vilgits A. 79
 Vīkone V. 133
 Vīlons (Wilson) E. C. 187
 Vindis Frīds 84
 Vīstors J. 246
 Vujit Moris 239
 Vīrs E. 60
 Viurats Džāis 18
 Viols Alfrēds 74, 238

Vīrs Emils 141
 Volodiv P. 92, 214
 Voldeņevs A. 24, 28, 32, 33,
 157, 184, 217
 Volgas Ivans 236, 237
 Vons Dā. 165, 221, 223
 Vons (Wart) D. K. 166
 Vrangels 43, 84, 85, 86, 87, 88, 89

Z

Zade A. 119
 Zekis Oskolds 113
 Zekis Voldeņevs 231
 Zekšs 239
 Zaleskis A. 185
 Zalkalns 89
 Zamojskis M. 153, 154
 Zānuelis Voldeņevs 88, 89, 155,
 162, 163, 165
 Zandbergs Alberts 242
 Zariņš K. 123, 124
 Zariņš R. 92, 185
 Zariņš D. 20, 136
 Zariņš J. 51, 52, 53, 54, 55, 218
 Zariņš K. 231
 Zariņš Andrejs 241
 Zariņš J. 241
 Zariņš Kārlis 52
 Zariņš A. 79
 Zēns Jāzabs 122, 123
 Zēns K. 140, 245
 Zūgals F. 82
 Zinovics S. 25, 26, 112, 114, 115,
 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122,
 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129,
 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136,
 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143,
 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150,
 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157,
 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164,
 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171,
 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178,
 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185,
 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192,
 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199,
 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206,
 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213,
 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220,
 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227,
 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234,
 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241,
 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248,
 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255,
 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262,
 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269,
 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276,
 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283,
 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290,
 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297,
 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304,
 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311,
 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318,
 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325,
 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332,
 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339,
 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346,
 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353,
 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360,
 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367,
 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374,
 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381,
 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388,
 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395,
 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402,
 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409,
 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416,
 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423,
 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430,
 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437,
 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444,
 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451,
 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458,
 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465,
 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472,
 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479,
 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486,
 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493,
 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500,
 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507,
 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514,
 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521,
 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528,
 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535,
 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542,
 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549,
 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556,
 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563,
 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570,
 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577,
 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584,
 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591,
 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598,
 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605,
 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612,
 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619,
 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626,
 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633,
 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640,
 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647,
 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654,
 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661,
 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668,
 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675,
 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682,
 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689,
 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696,
 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703,
 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710,
 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717,
 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724,
 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731,
 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738,
 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745,
 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752,
 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759,
 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766,
 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773,
 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780,
 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787,
 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794,
 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801,
 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808,
 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815,
 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822,
 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829,
 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836,
 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843,
 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850,
 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857,
 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864,
 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871,
 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878,
 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885,
 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892,
 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899,
 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906,
 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913,
 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920,
 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927,
 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934,
 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941,
 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948,
 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955,
 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962,
 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969,
 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976,
 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983,
 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990,
 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997,
 998, 999, 1000

**OBLIGĀTAIS
 EKSEMPLĀRS**

2.50

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0300014407

Aivars Stranga,
Latvijas Universitātes profesors,
Latvijas vēstures katedras vadītājs.
Pēdējie darbi:
"Ebreji un diktatūras Baltijā
1926-1940" (1997);
"LSDSP un 1934. gada 15. maija
valsts apvērsums Latvijā" (1998).

2000-4
L165

Par meeru ar padomju Kreewiju.

Par ūcho jautajumu muhfū meera delegazijas preekfchfehdetajs J. Weifsmānis kahdā farunā ar LTA. preekfchtahwi Itarp zitu ilfazija fekofcho:

Waj efat ar meera lihguma inahkumeem apmeerinati?

Uf Maškawu mehš brauzām ar pahrak leelām ilufijam, kuŗas fakarā ar farunu gaitu pamalam ilgaifa zita pehz zitas. Starp-tautifkee politifkee apftahkļi nebija meera farunam labwehligi. Padomju waldiba, kuŗa no paŗha fahkuma bija Itipri pahrleezinata par fawu ufwaru pahr Poliju, ar meera farunam nefteidlās, gribedama fagaidit pilnigaku apftahkļu nofkaidrofchanos few par labu. Taĩ paŗchā laikā kaŗa apftahkļi wiŗu ūpeeda buht wifai ulmanigai pret zitām nomaju waltim, galwenā kahrtā pret Latwiju, jo kaŗch ar to nebija iŗbeigts un tamdehļ rafi wareja fagaidit, ka ta ulfahks ufbrukumu faŗkanā ar poļu armijas darbibu. Ari latweefchu komuniŗtu eefpaids ne molumu trauzeja meera farunas. Schee ļaudis, kuŗi negrib un negrib atfazitees no ūawām zeribam fagrahbt waru pahr Latwiju atkal fawās rokās, iŗturejās naidigi pret meeru Itarp Kreewiju un Latwiju. Wislabaki to peerahda ta nemitigā rihdfchana un ķengafchanās pret „balto“ Latwiju un wiņas meera delegaziju, kuŗu peekopa „Kreewijas Zihņā“. Jaatlihmē ari, ka ail-domas pret Latwiju Itipri leelā mehrā at-baltitija tas tonis, kahdu leetoja Latvijas prefe pret Kreewiju pa farunu laiku. Wif apftahkļi bija tahdi, ka fagaidit no Kree-wijas waldibas linamu labwehlibu un pretimnahkfchanu nebija eefpehjams. Katru poliziju nahzās ilkaŗot fihwā zihņā.

Eewehrojot ūchahdus apftahkļus, jaatliht, ka panafkts ir peeteekofchi daudi.

Robeŗchu jautajumu, ūewifch pehz beh eŗa wari nta... ur